

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

«УКРАЇНА І СВІТ: ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ»

**ЗБІРНИК МАТЕРАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

28 ЛИСТОПАДА 2014 Р.

ПІД ЗАГ. РЕД. К. В. БАЛАБАНОВА

МАРІУПОЛЬ
МДУ
2014

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
MARIUPOL STATE UNIVERSITY
HISTORY DEPARTMENT
INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

**ALL-UKRAINIAN
RESEARCH CONFERENCE**

«UKRAINE AND THE WORLD: HISTORICAL ISSUES»

November 28th, 2014

CONFERENCE ABSTRACTS

ББК 63.3(4Укр)я 431
УДК 94(477)(063)
У 45

Головна редколегія:

К.В. Балабанов, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ; **О.П. Реснт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак**, д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ; **В.М. Романцов**, д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін; **М.В. Булик**, к.п.н., доцент кафедри МВ та ЗП; **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.С. Арабаджи**, к.і.н., старший викладач кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волоніць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, асистент кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **А.В. Папазова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **М.К. Подгайко**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Тарасов**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.В. Гаврилова**, к.і.н., доцент кафедри МВ та ЗП; **О.О. Черепченко**, к.п.н., доцент кафедри МВ та ЗП.

У45	<u>Україна і світ: проблеми історії: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 28 листопада 2014 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2014. – 226 с.</u>
-----	---

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна і світ: проблеми історії». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як частини всесвітньої історії, актуальні проблеми зовнішньої політики України, міжнародних відносин.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

В сборнике представлены научные материалы, включенные в программу Всеукраинской научно-практической конференции «Украина и мир: проблемы истории». В нем освещаются различные аспекты украинской истории как части всемирной истории, актуальные проблемы внешней политики Украины, международных отношений.

Для ученых, преподавателей, аспирантов, студентов, магистрантов и всех тех, кто интересуется вопросами истории, культуры, внешней политики Украины, исторического краеведения, а также международными отношениями современности.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine and the world: historical issues». It highlights various aspects of the Ukrainian history as a part of the global history as well as the acute problems in Ukraine's foreign policy and foreign affairs.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

Затверджено на засіданні кафедри історичних дисциплін (протокол № 3 від 14.10.14).

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету (протокол № 3 від 15.10.14).

© Маріупольський державний університет, 2014

© Історичний факультет, 2014

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Почесний консул Республіки Кіпр в Маріуполі

РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України

БУЛАТОВА ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА, проректор з наукової роботи Маріупольського державного університету, доктор економічних наук, професор

ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА, декан історичного факультету Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор

КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА, заступник декана історичного факультету Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент

СИВАК ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА, заступник декана історичного факультету Маріупольського державного університету, кандидат педагогічних наук, старший викладач

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор

БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ, кандидат політичних наук, доцент

Вітання
учасникам Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Україна і світ: проблеми історії».

Вельмишановні організатори та учасники науково-практичної конференції!

Історичний факультет Маріупольського державного університету за традицією проводить масштабний науковий форум, який став відомим в Україні та за її межами. Щиро вітаю учасників цьогорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції з Києва, Вінниці, Львова, Маріуполя, Черкас, Бердянська, а також наших зарубіжних гостей з Вроцлава, Кракова, Опілля, Познані та Любляни.

Україна – країна з давньою героїчною історією, народ якої зараз відстоює свій демократичний вибір та європейську перспективу, демонструє перед світом свою незламність та жертовність. Бурхливі події, які відбуваються сьогодні, належить осмислити та оцінити тим, хто закладає основу подальшого успішного розвитку України. Інтерес до минулого, активна позиція в сьогоденні, розуміння перспектив майбутнього – це запорука суспільного прогресу.

Обмін думками та науковим досвідом між учасниками науково-практичної конференції стимулює дослідницький пошук, відкриває нові можливості для подальшого розвитку української історичної науки. Конференція покликана розширити наукові контакти вітчизняних та зарубіжних вчених.

Щиро бажаю всім організаторам та учасникам наукового форуму плідної роботи, конструктивного діалогу, творчої наснаги.

З глибокою повагою
ректор Маріупольського державного університету,
доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
педагогічних наук України,
Почесний консул Республіки Кіпр в Маріуполі

К.В. Балабанов

Welcoming address
to the participants of the All-Ukrainian research conference
«Ukraine and the world: historical issues»

Dear organizers and participants of the research conference!

History Department of Mariupol State University is really glad to welcome the participants and the guests of the All-Ukrainian research conference «Ukraine and the world: historical issues». Over one hundred and twenty scientists – professors, associate professors, post-graduate-students and students from Kiev, Vinnitsa, Lvov, Mariupol, Cherkassy and Berdyansk have become the participants of Ukrainian research conference this year. I sincerely greet our Ukrainian participants of the conference as well as foreign guests from Warsaw, Krakow, Opolje, Poznan and Ljubljana.

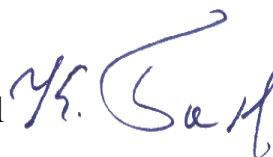
Ukraine is a country with ancient heroic history whose nation is currently trying to protect its democratic choice and European prospects, demonstrating to the world its will and sacrifice. The well-known events going on today will be evaluated by those who are providing the basis for further successful development of Ukraine. Today the interest in the past, social eagerness and understanding of further prospects are the basis of social progress.

The exchange of ideas and scientific experience between the participants of the research conference provides incentives for scientific research as well as brand new opportunities for further development of the Ukrainian historical science. The conference is aimed at broadening the scientific contacts between the national and foreign scientists.

I wish the participants of the research conference fruitful work and new scientific achievements!

With great respect

Rector of Mariupol State University,
Doctor of Political Science, Professor,
Corresponding Member of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Consul Honorary of Republic of Cyprus in Mariupol

K.V. Balabanov

ДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

СИСТЕМА ОПІКИ НАД ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX СТ.)

Гедьо А.В.

Важливим чинником прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до сиріт. Утримання дітей-сиріт в інституційних закладах опіки має глибоке історичне коріння. Протягом XVIII – першої половини XIX ст. форми громадського та сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розвивалися паралельно і не конкурували між собою. Якщо була можливість, влаштовували дитину до відповідного закладу, а якщо не було можливості це зробити - то майже завжди знаходилися добрі люди, які брали сироту до своєї сім'ї для догляду, опіки чи усиновлення. З другої половини XIX століття справа опіки поступово перейшла до компетенції держави. Надзвичайного значення проблеми, пов'язані з дитячою безпритульністю та бездоглядністю набули в зазначений період на Півдні України. Через завдані Кримською війною руйнування та соціально-економічні реформи Олександра II в регіоні підвищився рівень дитячої безпритульності, підліткового жебрацтва та злочинності, безграмотності, збільшилася кількість підкидьків, спостерігався високий рівень дитячої смертності. Розв'язати ці складні суспільні питання вдалося лише після утворення мережі благодійних закладів, у яких знедолені діти отримували необхідний захист, освіту, кваліфіковану медичну допомогу та психологічну підтримку з боку дорослих.

Питання про етноконфесійні параметри доброчинності Півдня України постає у зв'язку з тим, що він формувався як своєрідний феномен у складних поліетнічних і поліконфесійних умовах, що виявили особливості доброчинної діяльності різних етнічних на конфесійних груп населення. Зауважимо, що деякі аспекти, пов'язані з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в її етнонаціональному та етноконфесійному контексті в літературі подається лише щодо єврейської та грецької громад Південної України; щодо німецькомовних колоністів наводяться лише окремі факти. Найбільше вони висвітлені в роботах І. Гребцової та В. Гребцова, Ю. Гузенка, А. Савочки, Т. Моїсєвої [1].

Метою даної розвідки є висвітлення діяльності благодійних товариств національного та конфесійного спрямування та осіб іноземного походження щодо ліквідації дитячої безпритульності в регіоні.

Важливим напрямом доброчинної діяльності благодійних товариств національного на конфесійного спрямування на Півдні України було утримання сирітських будинків. Яскравим прикладом у цьому було утримання Одеського єврейського сирітського будинку, який бере свій початок у 1868 р. як відділення для хлопчиків при місцевій талмуд-торі. 20 листопада 1868 р. єврейська громада отримала дозвіл Новоросійського генерал-губернатора П. Коцебу на відкриття сирітського будинку, який зазначав, що вважає можливим «дозволить открытие просимой богадельни, относя содержание оной на сет могучих быть пожертвований» [2]. Відділення було відкрито 9 травня 1868 р. в пожертвованому А. Бродським будинку і поступило в відомство комітету Талмуд-Тори під опікою Є. Соловейчика та Ю. Гессена [3].

23 березня 1880 р. відбулося перше засідання Опікунської ради, на якому було вирішено: 1) прийняти в відання ради сирітське відділення при Талмуд-Торі з 45 вихованцями, недоторканим капіталом на суму 51 000 руб. відсотковими паперами, будинком на Олександрівському проспекті та 50 000 руб. готівкою, що були пожертвовані А. Бродським на спорудження самостійного сирітського притулку; 2) придбати місце на вул. Базарній і розпочати будівництво сирітського закладу [4]. Надалі капітал сиритинця збільшувався як за рахунок пожертв, так і за рахунок відрахувань із міського бюджету.

Фінансова підтримка з боку населення та влади давала можливість Опікунській раді збільшувати кількість опікуваних дітей та покращувати якість їх життя. Так, на березень 1880 р. кількість сиріт у відділенні становила 45 хлопчиків; на грудень 1881 р. – 60 хлопчиків і 30 дівчаток; на січень 1891 р. – 162 вихованця (110 хлопчиків і 52 дівчинки); на 1 січня 1900 р. – 235 сиріт (183 хлопця і 52 дівчинки) [5].

На початковому етапі діяльності єврейського сирітського будинку, коли існувало лише відділення для хлопчиків при Талмуд-Торі, вихованці навчалися в класах Талмуд-Тори і готувалися до комерційної діяльності. У 1872 р. Талмуд-Тора, а разом з нею і сирітське відділення, були об'єднані з ремісничим училищем товариства «Праця» з тим, щоб випускники Талмуд-Тори могли навчатися ремеслам. У 1881 р., з перетворенням сирітського відділення в самостійний сирітський будинок, при ньому було відкрито однокласне з підготовчим класом училище по типу початкових казенних єврейських училищ, яке складалося з п'яти послідовних відділень з п'ятирічним курсом навчання спільно хлопчиків та дівчаток [6]. У 1900 р. було відкрито два класи для дівчаток.

По закінченні училища і досягненні 12-13-річного віку вихованці переводилися в майстерні або на землеробську ферму, де в вечірні години під керівництвом викладача займалися повторенням пройденого в училищі матеріалу, отримували знання, необхідні реміснику та землеробу [7].

Історія Одеського єврейського сирітського будинку являє собою взірць традиційної дитячої установи для дітей-сиріт, в основу якого покладено активне залучення дитини до господарської діяльності, надання можливості отримати робочу професію.

Опіка сиротами була одним з напрямків діяльності Товариства допомоги бідним євреям м. Миколаєва [8]. За рахунок коштів товариства був створений тимчасовий притулок бездомних дівчаток-сиріт, в якому на повному утриманні перебували 36 безпритульних дівчаток-сиріт. На потреби закладу був створений спеціальний фонд.

Товариство піклування про бідних і безпритульних єврейських дітей міста Одеси, яке виникло у 1899 р., утримувало дитячу безплатну їдальню, денний притулок, інтернат та майстерню рукоділля для матерів [9]. Товариство здійснювало допомогу не лише безпосередньо дітям-сиротам, а й батькам - у вигляді надання роботи, позик. Найбідніші родини отримували вугілля, мацу. У їдальні годували від 130 до 280 дітей [10].

Однією з перших форм добродійної діяльності німецьких громад Півдня України стали „сирітські каси”, покликані займатися соціальним захистом дітей-сиріт: вони оплачували навчання й виховання таких дітей, опікувались станом їхнього майна та ін. Кошти таких кас формувалися за рахунок членських внесків німецької громади кожної колонії, а також за рахунок певних добродійних акцій та добровільних пожертв членів громади [11]. Усі питання добродійності знаходилися у віданні релігійних общин та їх керівників.

Польським благодійним товариством м. Одеси 1 серпня 1888 р. було відкрито ремісниче училище для дітей-сиріт та дітей з багатодітних родин. 15 листопада 1892 р., була відкрита дитяча їдальня піклувальницею якої стала Марія-Карла Држевецька (їдальня була розташована на Молдаванці, існувала також її філія в центрі міста). У 1897 р. товариство отримало дозвіл на будівництво інтернату для дівчат на 40 осіб по Банківській вулиці.

Після кончини купця першої гільдії Е. Має, за його заповітом, 15000 руб. з його капіталу були перераховані для завершення будівництва та утримання сирітського притулку при лютеранській кірсі в Одесі.

У 1892 р. був заснований сирітський будинок в католицькій колонії Карлсрує Одеського повіту Херсонської губернії. Він призначався для виховання та освіти дітей до 14 років. У 1909 р. був заснований сирітський притулок в католицькій колонії Зельц Одеського повіту Херсонської губернії, колишній Кучурганський колоністський округ [12]. Менонітами в колонії Гроссвейде Бердянського повіту створили сирітський притулок

Наприкінці XIX – на початку XX ст. суспільство прийшло до усвідомлення необхідності значного розширення мережі навчальних закладів для глухих, сліпих та дітей з іншими вадами здоров'я. Благодійні товариства й приватні добродійні прагнули відкрити більше безкоштовних шкіл для хворих дітей, де вони змогли б здобути початкову освіту та навчитися ремеслам.

Товариство допомоги бідним євреям м. Одеси 1 березня 1905 р. прийняло у своє відання від учителя Когона (він став завідувачем закладу) спеціальний притулок для глухонімих єврейських дітей. Це була перша і єдина на той час у Росії школа для глухонімих єврейських дітей. Тут навчали усній мові, грамоті, молитвам давньоєврейською мовою, ремеслам. Викладання проводилося за програмою урядових шкіл для глухонімих [13]. У притулку навчалося 23 дитини у віці від 9 до 13 років. Утримувався заклад за рахунок коштів від кружечного збору (500 руб.), єврейського поховального братства (240 руб.), разових пожертв, постійних членських внесків та прибутків від вистав (4,5 тис. руб.) [14]. На 1 січня 1887 р. акумулювалася сума понад 67 тис. руб. [15]. 11 квітня 1887 р. у залі міської думи зібралися 17 членів-засновників Одеського відділення Маріїнського опікунства допомоги сліпим дітям, які обрали членів правління: Н.М. Зелена – дружину градоначальника контр-адмірала П.О. Зеленого, міського голову Г.Г. Маразлі, губернського предводителя дворянства І.І. Куріса та ін. [16]. На першому ж засіданні було прийняте рішення про відкриття школи для 10 сліпих хлопчиків. Із цією метою один з місцевих мешканців – дворянин М.Ф. Маврогордато – надав 1 тис. руб. для винаймання приміщення та початкове облаштування. Школа почала функціонувати з 1 грудня 1887 р. [17].

Училище-інтернат для глухонімих у Вормсі (Херсонська губернія Одеський повіт) був заснований за ініціативою пастора Д. Штайнванда в 1887 р. на пожертви релігійних та громадських організацій, приватних осіб. Воно призначалося для виховання та освіти глухонімих дітей різних віросповідань.

У 1880 р. у с. Грослібенталь Херсонської губернії на приватні пожертвування К. Фріша було засновано притулок для фізично неповноцінних дітей і для сиріт. У селищах Тіге (Гальштаттська волость Таврійської губернії) і Вормсі (Одеський повіт Херсонської губернії) були відкриті школи-інтернати для глухонімих [18].

Значний внесок у ліквідацію безпритульності та бездоглядності на Півдні України зробили не тільки національні товариства, благодійні товариства за національною та конфесійною ознакою, але й визначні особи іноземного походження. Серед них найбільш виділяються Г.М. Адлерберг, А.Я. Фабр, К.І. Месаксуді, Г.І. Маразлі.

Перший у Таврійській губернії дитячий притулок відкрився лише за часів Кримської війни (1853-1856) дружиною військового губернатора М.В. Адлерберга Гамалією Максимільянівною. У той період соціальної нестабільності у місті стрімко зростала кількість біженців та дітей, що втратили чи загубили батьків. Сімферополь, у якому в той період було розміщено від 11 000 до 13 000 поранених та хворих, потерпав від епідемії тифу. Г.М. Адлерберг приймає рішення відкрити тимчасовий благодійний заклад, у котрому сироти і безпритульні діти могли б знайти прихисток та опіку [19]. Під час воєнних дій Г.М. Адлерберг активно займалась збиранням пожертв, організувала добродійні лотереї та заходи для відкриття в Сімферополі благодійного закладу. Загалом їй вдалося зібрати 56 500 руб., що дало змогу винайняти приміщення в приватному будинку та прийняти до установи, названої на честь засновниці Г.М. Адлерберг, 11 перших вихованців. Завдяки новому губернатору Г.В. Жуковському благодійний заклад отримав власну будівлю й закріпив за собою постійний статус.

18 вересня 1846 р. А.Я. Фабр склав заповіт, згідно з яким усе його нерухоме майно та капітали передавались «на вічні часи й невід'ємно на користь малолітніх малозаможних сиріт». Після смерті благодійника в ніч з 24 на 25 січня 1863 р. утворено раду піклувальників притулку та розпочато підготовку до його відкриття, яка тривала протягом наступного року [20]. Капітали, котрі Андрій Якович залишив у кредитних та боргових паперах, склали 339 480 руб. сріблом [21]. Усі ці кошти дали змогу піклувальникам створити один з найкращих сирітських будинків не тільки в Сімферополі, але й в усій Таврійській губернії.

Спочатку в притулку утримувалось лише 12 хлопчиків віком від чотирьох до тринадцяти років. Обмеження числа дітей Андрій Якович Фабр пояснив тим, що «краще доглядати їх меншу кількість, але надати їм більш пристойне

утримання» [22]. Однією з обов'язкових умов прийняття до притулку, за бажанням А. Я. Фабра, стало місце народження сиріт. Вони неодмінно повинні були бути вихідцями з Таврійської губернії. Форма контролю була досить демократичною – керівництво сирітського будинку зобов'язане було «надавати щорічно звіт по ньому, так само як і про капітали» [23].

У 13 років хлопців віддавали до ремісничих майстерень або навчали справі чоботаря у міських вчителів. Згодом надання вихованцям притулку базової професійної підготовки стало одним із пріоритетних напрямків. У 1890 р. при закладі з'явилась окрема ремісничка школа, у якій викладались теслярство, ковальство, колісно-екіпажна справа. Термін навчання в ремісничій школі становив чотири роки, з можливістю продовжити навчання ще на один рік за рішенням шкільної ради та комітету.

Улітку багато уваги приділялось праці вихованців у садку та городі. Значну увагу також було зосереджено на фізичному розвитку дітей: під керівництвом наглядача вони займались гімнастикою та грали в різноманітні ігри. Прагнучи покращити рівень медичного обслуговування, піклувальники сиротинця заклали при установі невелику лікарню.

Протягом 1914-1916 рр. капітали сирітського будинку значно зменшились, скоротилась кількість пожертв та доходів ремісничої школи. Улітку 1917 р. в одному з приміщень закладу відкрилось вогнище-ясла для дітей, батьки яких були призвані на війну або померли. На користь цих хлопчиків та дівчат було зібрано 5 000 руб. пожертв, що дало змогу утримувати в цих яслах понад 150 дітей.

У травні 1905 р. у м. Керч відкрився притулок для дітей-сиріт ім. потомственного почесного громадянина К.І. Месаксуді. Цей заклад заснували після смерті грецького купця К.І. Месаксуді вдова підприємця Олена Костянтинівна та його дочка Надія Костянтинівна. Вони пожертвували на користь установи 20 000 руб., які перевели на рахунок Азово-Дніпровського банку. На ці кошти звели новий будинок на Карантинній вулиці з власною школою, кухнею та ігровим майданчиком. Притулок, розрахований на 53 дитини, за рівнем устаткування належав до найкращих благодійних установ Таврійської губернії [24]. У 1909 р. в будинку утримувалися близько 70 дітей у віці від 2 до 12 років [25].

Таким чином, одним з основних завдань діяльності етнічних громад Півдня України протягом другої половини XIX – початку XX ст. була боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Появу сирітських будинків обумовив комплекс соціально-економічних факторів: наслідки Кримської війни, урбанізаційні процеси останньої третини XIX ст. Сиротинці захищали неповнолітніх від шкідливого впливу вулиці, підвищуючи рівень освіченості серед сиріт, знижували рівень дитячої смертності. На межі XIX - початку XX ст. фундатори та піклувальники благодійних закладів почали приділяти більше уваги професійній підготовці вихованців. Важливу роль у цій справі відіграли заможні мешканці іноземного походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребцова И.С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII- 60-е гг. XIX ст. / И.С.Гребцова, В.В.Гребцов.- Одесса, 2006. – 362 с.; Гузенко Ю.І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. ... канд. іст. наук. – Спец. 07.00.01. – Черкаси, 2004. – 241 с.; Савочка А.М. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) /А.М. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.commonuments.criamea-portal.gov.ua>; Моїсєєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 55 -64.
2. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. Исторические очерки. По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора / О.М. Лернер. – Одесса, 1901. –С. 209.
3. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 4.
4. Отчет о десятилетней деятельности попечительного совета Одесского еврейского сиротского дома (с 23 марта 1880 г. по 23 марта 1890 г.) – Одесса, 1890. – С. 3.
5. Моїсєєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 56.
6. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 5,8.
7. Отчет Одесского еврейского сиротского дома за 1893 г. – Одесса, 1894. – С. 5-6.
8. Держархів Миколаївської області. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1807. – Арк. 179.
9. Отчет о деятельности правления Общества попечения о бедных и бесприютных еврейских детях г. Одессы в 1901 г. Год третий. – Одесса, 1902. – С. 3.
10. Там само. – С. 9, 25.
11. Там само. – С. 53-54.
12. Там само. – С. 56.
13. Отчет о состоянии школы-приюта для еврейских глухонемых детей в г. Одессе за 1905-1911 годы. – Одесса, 1912. – С. 6.
14. Там само. – С. 11.
15. Хроника русской благотворительности // Детская помощь. – 1893. – № 9. – С. 259.
16. Отчет о деятельности Одесского отделения Марининского попечительства для призрения слепых за 1887 год. – Одесса, 1888. – С. 3-4.

17. Там само. – С. 6.
18. Плесская-Зебольд Э.Г. Немцы Причерноморья / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 55.
19. Симферопольский детский приют графини Адлерберг // Крым. – 1893. – 29 октября.
20. Домбровский Ф.М. Сиротский дом тайного советника А.Я. Фабра / Ф.М. Домбровский // Одесский вестник. – 1865. – 13 января.
21. Кашкадамов М. Сиротский дом тайного советника Фабра в Симферополе / М. Кашкадамов, П. Аверкиев, О. де-Мезон // Таврические епархиальные ведомости. – 1870. – № 14. – С. 453–462.
22. Бобкова О.М. Организация и деятельность Сиротского дома тайного советника А.Я. Фабра / О.М. Бобкова // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 85. – С.100–105.
23. Там само. – С.104.
24. Державний архів в Автономній Республіці Крим. - Ф. 162. - Оп. 2. - Спр. 6038. - Арк. 98.
25. Терентьева Н.О. Благодійна діяльність греків в Україні: основні напрями соціальної допомоги (XVIII – XIX ст. / Н.О. Терентьева // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 29.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ ЯК ДУХОВНИЙ ЦЕНТР СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Бездудний І.

Значне місце в історії кожного народу належить культурі, духовності. Саме це дає можливість визначити, хто ми, якого роду, що в нашого народу є характерного, вічного, цінного. Культура нашого народу багатоліка і багатогранна, несе в собі характерні риси далеких предків. Сьогодні культура України переживає період національного відродження, збирання духовних сил. Тому знання народом своєї культури, її історії, досягнень – це актуально, це показник його духовної зрілості та інтелігентності, це важлива передумова і стимул його подальшого розвитку. Щоб сьогодні зрозуміти витoki національної духовності, треба переміститися в часи до духовних центрів минулого, таких як Києво-Печерська Лавра, Острозька академія, Києво-Могилянська академія. В наш час часто говорять про реформу національної освіти, про входження її в європейський простір, тому цікаво і важливо знати, як виникла система освітніх закладів на українських землях.

Темою мого дослідження стала Києво-Могилянська академія як центр освіти на східнослов'янських землях.

Біля витоків Київської академії стояла українська патріотка Гальшка Гулевичівна. Вона володіла великим будинком на Подолі, у якому дуже часто гостювали вчені, духовні отці, іноді заїздив і гетьман Сагайдачний. Влітку 1614 року на Подолі сталася біда – весь Поділ вигорів дотла. Гальшка була щедрою та благородною, і у своєму маєтку розселила 200 найбідніших родин-погорільців. Пройшло небагато часу, і Гальшка, порадившись із чоловіком, у жовтні 1615 р. пише документ: «Я, Гальшка Гулевичівна, дружина маршалка Люзирського, відкажую свій маєток школі для дітей дворянських і міщанських у вічний дар»[1]. 15 жовтня 1615 року Гальшка Гулевичівна урочисто вводила у володіння садибою ченців на чолі з Ісаєм Копинським.

Значну роль у створенні Києво-Могилянської академії відіграв і Петро Могила. У 1628 році він був обраний архимандритом. Він задумав відкрити вищу школу при Печерському монастирі, але до Петра Могили звернулися козаки з проханням надати допомогу школі, яка вже була відкрита на Подолі. Петро Могила погодився. За його часи Братська школа перетворилася на колегіум, були відкриті друкарні та бібліотеки. Після смерті він залишив у спадщину більшість свого майна та більше 2-х тисяч книг. Так з'явилася традиція дарувати книги до бібліотеки[2].

У 1632 році завдяки діяльності Петра Могили відбулося возз'єднання Братської та Києво-Печерської шкіл і було створено колегіум на академію, але польський король був проти. У кінці 30-х рр.. Петро Могила хотів перетворити колегіум на академію, але польський король був проти. Плани Могили здійснилися пізніше, коли згідно з Гадяцькою угодою 1658 року Києво-Могилянський колегіум було перейменовано в академію. Пізніше за гетьмана І.Мазепи в 1701 р. цар Петро I підтвердив цей статус.

У XVII ст. в академії було 8 класів, які ділилися на молодші (4 класи), середні (2 класи), старші (2 класи). У курс входили: риторика, філософія, богослов'я. Учні молодших та середніх класів називалися спудеями, а старших – студентами. В учнів молодших класів кожного дня перевіряли домашнє завдання аудиторі, призначені з кращих учнів. В старших класах перевірка була іншою. Кожну суботу проводилися диспути. XVIII ст. у академії вивчалися грецька, польська, старослов'янська мови, геометрія, музика, астрономія. У старших класах більшого значення надавали поетиці, а потім – риторичі. Чисельний склад студентів коливався в межах 1000 людей, у гірші часи визвольної війни, епідемії холери (1710-1711) падав до 100 людей[3]. Матеріальне становище студентів було скрутне, заробляли співанням кантів, тобто жебракуванням. Хоч навчання мало продовжуватися 12 років, але «... йшли з академії так само довільно, як і до академії»[4].

Деякі вчені стверджують, що студенти залишали академію після риторики або під час її. Риторика давала пристойну загальну освіченість та уміння розмовляти латинською. Із старших класів академії у XVIII ст. набирали вчителів до інших навчальних закладів, посилали за кордон на стажування або навчання, а також охоче брали на різні чиновницькі посади. Особливу увагу привертає викладання філософії. Цей курс був подібний з курсами європейських університетів, про що свідчать конспекти студентів. Про викладачів філософії Феофана Прокоповича, Стефана Яворського, Георгія Кониського було відомо далеко за межами Києва. Викладання філософії надавало навчання світські риси. А Прокопович вимагав від своїх студентів «... не только идти по дороге, протоптанной другими

учёными, но и придерживавшись самостоятельных взглядов, которые, порождая подлинную учёность, создают знатоков, а не торгашей науки»[5].

Створюючи заклад університетського типу, Петро Могила ввів найдемократичнішу систему іспитів того часу. Після закінчення певного курсу знання перевірялися на публічних диспутах, де кожен міг виявити себе у повній мірі, показати свою творчість: читали вірші різних жанрів, співали кантати і ораторії, робили виставки малюнків. На таких диспутах були присутні не тільки кияни, а й приїздили з інших міст, запрошувалися вчені з Західної Європи та Балкан[6]. У 1701 р. Києво-Могилянська школа стала академією. Однак становище після реформ Петра I було двозначним: хоч академія залишалась університетом європейського типу з гуманітарною освітою, імперські власті намагалися перетворити академію на російський духовний заклад.

Ліквідувавши патріархат, Києво-Могилянська академія залишалась університетом гуманітарного типу до 1819 р., а потім стала духовним навчальним закладом. У Києво-Могилянській академії працювали сузір'я талановитих викладачів, які були вченими-енциклопедистами, найосвіченішими людьми свого часу – Д. Туптало, Інокентій Гізель, Г. Скоровода. Достатньо лише назвати, що Феофан Прокопович став радником Петра I при проведенні його реформ. Діяльності вчених присвячений 3 розділ моєї роботи, але за браком часу я навіть не можу зупинитися на характеристиці деяких особистостей. Києво-Могилянська академія відіграла величезну роль у розвитку освіти в Україні та слов'янських землях. Про це свідчить:

По-перше: в середині XVII ст. в Україні був високий рівень освіти, про це є свідчення мандрівника П.Алепського, що «... навіть жінки вмюють читати, а священники навчають сиріт, не залишаючи їх неуками»[7]. Вчителями у братських школах були студенти академії, багато хто з них працювали і домашніми вчителями.

По-друге: довгий час Києво-Могилянська академія залишалася єдиними вищим навчальним закладом у всій Російській державі, і тому її вихованців запрошували у російські, білоруські навчальні заклади працювати викладачами.

По-третє: у академію приїздили вчитися не тільки з українських земель, а й з багатьох країн Європи. Про престиж академії також говорить той факт, що у ній навчалися 14 гетьманів, серед них Ю.Хмельницький, І.Мазепа, П.Орлик та ін. Випускники академії стали засновниками багатьох шкіл в Росії, Білорусії. В академії виховувалися кадри просвітителів, котрі рознесли науку і освіту по всій православній Слов'янщині.

Я пишаюсь тим, що є представником нації, яка подарувала світу імена Г.Сковороди, П.Могили, Ф.Прокоповича та ін. відомих вчених. Приклад таких особистостей надає нам, нащадкам, творчої наснаги, вчить любити свій народ, пишатися його досягненнями.

Києво-Могилянська академія відродилася в 1992 році і її повна назва Національний університет Києво-Могилянська академія. Сьогодні це один з трьох найстаріших навчальних закладів після Острозької академії та Львівського університету і має один з найбільш високих рейтингів згідно міжнародного індексу. Знову під склепінням старовинного будинку на Подолі лунає «Віват, Академіє!» і це дає надію на відродження національної духовності і культури того часу і щоб кожен українець так проживе своє життя, щоб можна було потім сказати словами Лазаря Барановича: «Єдине бажання моє, щоб залишити по собі праці мої на користь церкви божої, Батьківщини рідної і заслужити від людей добро пам'ять»[8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Мазур П. Дві доли / П. Мазур // Освіта. – 1995 - № 44. – 29 листопада.
2. Шевчук В. Петро Могила, його життя і творчість / В. Шевчук // Українська культура - 1996 - № 4 – С. 31-32.
3. Чепелик В. Школа, колегіум, академія / В. Чепелик // Українська культура – 1996 - № 8. - С. 34-35.
4. Попович М. Нарис історії культури / М. Попович. - К., 1998. - С. 249.
5. Сергиєнко Г. Книга для читання по історії Української ССР / Г. Сергиєнко. - К., 1989. - С. 139.
6. Попович М. Нарис історії культури / М. Попович. - К., 1998. - С. 260.
7. Сергиєнко Г. Книга для читання по історії Української ССР / Г. Сергиєнко. - К., 1989. - С. 137.
8. Попович М. Нарис історії культури / М. Попович. - К., 1998. - С. 378.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ В ОБЛОЗІ І ШТУРМІ ДЮНКЕРКУ

Гончаренко Р.В.

Під час Тридцятилітньої війни французькі війська десять років не могли оволодіти Дюнкерком, який зайняли іспанці. Не можна було вибити їх не за допомогою блокування з Англією та Нідерландами. Гинули тисячі людей, а фортеця залишалась в руках ворога. Тому кардинал Франції Джуліо Мазаріні вирішив звернутися через своїх послів та офіцерів до Польщі з проханням надіслати полк найманців.

Французький інженер і офіцер Боплан, будучи у Варшаві, в 1644 році запропонував французькому послу в Речі Посполитій генерал-лейтенанту графу де Брежі найняти запорожців, щоб ті повоювали проти іспанців. Він переконав главу уряду Франції кардинала Мазаріні, запевнивши його, що козаки «дуже відважні воїни, непогані найзники, досконалі піхотинці і особливо вони здатні до захисту фортець».

І вже в жовтні 1644 французький посол граф де Брежі, двічі зустрічаючись з Б. Хмельницьким, проводив тривалі переговори про службу запорозьких козаків у французькій армії. Згодом, у березні 1645 Б. Хмельницький та

Іван Сірко їздили у Фонтенбло, неподалік від Парижа. А 19 квітня Хмельницький особисто вів переговори з французьким командуванням [7].

В Фонтенбло, 19 квітня 1645 було нарешті підписано угоду. Французьке командування брало на службу 1800 піших і 800 кінних запорожців, зобов'язавшись платити по 12 талерів кожному і по 120 талерів полковникам і сотникам. У вересні 1645 запорожці виступили в похід, їх було переправлено морем з Гданська (Польща) в Кале (Франція). Козаки відразу взяли участь у війні Франції проти Іспанії за Фландрію.

Кардинал і перший міністр Франції Мазаріні проводив таємну політику ослаблення сусідніх країн і зміцнення феодального абсолютизму у Франції. Він хотів приєднати деякі райони іспанських Нідерландів і частину Саксонії.

Фортеця, яку не могли взяти протягом 10 років, розміщена на березі Ла-Маншу. Дюнкерк був важливим портом при вході з Північного моря в Па-де-Кале і Ла-Манш. Іспанці подбали про неприступність Дюнкерка. Оперезали його глибоким ровом, наповненим водою, з високим валом, на якому розмістили десять бастіонів. На подальших підступах укріпили міста Мандрик, Бергу, Фюрне та інші. Грандіозними виявилися не тільки циклопічні стіни численних фортив, а й складною - система оборонних споруд навколо фортеці. По руслах мілководних річок викопано канали, все узбережжя оточене укріпленнями. З морем місто поєднувалося каналом «Мардик». Шлюзований вхід в місто охороняв однойменний форт, зависав над гаванню, її відгороджували від моря високий мур зі стіною і грізна лощманська башта, з якої виглядали десятки гармат. Така система оборони Дюнкерка робила його на той час невразливим з суші і моря. Ось чому французький уряд вирішив знайти силу, яка отримала б це місто-фортеця у іспанців, та ще й за дешеvu ціну.

Іван Сірко привіз до стін фортеці двома французькими фрегатами тільки 2200 козаків. Однією з умов домовленості було те, що козаки діятимуть самостійно. До їхньої стратегії і тактики французьке командування дало згоду не втручатися. Французьким фрегатам з козаками на борту вдалося захопити три швидкохідні іспанські сторожові брига, на одному з яких перебував командир форту Мардик ». Сірко дарував йому життя за умови, що командир, знаючи пароль, проведе козаків на своїх кораблях в гавань і відкриє форт. А коли почався приплив, інший загін козаків вночі на очеретяних снопах з мушкетами наготові через канал також підійшов до шлюзу. Командир виконав обіцянку: назвав пароль, імена вартою. Ворота відчинилися. Запорожці увірвалися у фортецю, повністю захопили форт Мардик » і з його гармат вели вогонь по лощманській вежі та інших фортах Дюнкерка.

А тим часом з суші на фортецю рушив з козацьким корпусом Хмельницький, який, на сімдесят миль випередивши армію Конде, підійшов до Дюнкерка. Тут вже стояло кілька французьких частин на чолі з герцогом Енгієнського, який не наважувався сам йти на приступ. Козаки, піші, а потім і кінні, увірвалися в фортецю. Бій був стрімким. Фортеця, яку більше п'яти тижнів штурмували французи, впала під ударами козацького війська [4].

Як же виникла версія про участь українських козаків, а в деяких з авторів ще й під командою Хмельницького чи Івана Сірка, в облозі і штурмі Дюнкерка? Почнемо з найбільш авторитетного історика М. І. Костомарова. Він у творі «Богдан Хмельницький» пише: «Є звістка, що Хмельницький ... був у Франції і радився з графом Брежі, призначеним послом до Польщі, з приводу відрядження козаків до французької армії. Внаслідок цих нарад 2400 охочих козаків вирушили в Францію; вони брали участь при отриманні Дюнкерка 1646 в іспанців герцогом Енгієнським Конде» [1].

Думається, що ця звістка запозичена у Шевальє. Однак Н. І. Костомаров не помітив такої важливої деталі, як примітка Шевальє про 2400 польських піхотинців, чим поклав початок неясності, яка дожила в історичній літературі до наших днів. Авторитет Костомарова став, мабуть, причиною помилки наступного учасника А. В. Половцева. Готуючись до виступу на XI Археологічному з'їзді 1899 року, він написав тези «Про малоросійських козаків на французькій службі в 1646 році» [2], та доповідь «Малоросійські козаки в Дюнкерку в 1646 році». Слід підкреслити, що ніяких даних, які підтверджували б участь українських козаків у боях під Дюнкерком 1646 року А.В. Половцев не надав. Хіба ж може бути доказом його заява, що у знайденому ним листуванні маршала Конде (герцога Енгієнського) з Мазаріні «говориться про участь у цій облозі (тобто Дюнкерка) козаків, неправильно названих усюди поляками.

Академік І. П. Крип'якевич у праці «Богдан Хмельницький» пише: «Козаки брали участь в облозі Дюнкерка французькими військами як самостійна частина, і коли фортецю було здобуто, вони взяли участь в урочистому вступі до міста. Однак французьке командування порушувало угоду, козаки були незадоволені, і після закінчення облоги частину їх було відіслано до Лотарингії, а деякі загони перейшли до іспанського війська. Але чи брав сам Богдан Хмельницький участь у воєнних діях і облозі Дюнкерка, лишається нез'ясованим; у французьких джерелах згадується тільки полк Сірка» [3].

В книзі О. Барана і Г. Гаєцького так розглядається питання про участь козаків у штурмі Дюнкерка. Автори доречно зауважують, що українські історики, мало уваги приділивши службі козаків у царському війську, водночас перебільшили значення козацького походу до Франції у 1646 році, зробивши з цього майже легенду. Ця легенда, кажуть вони, базувалась на книжці «П'єра Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі (1663)». В ній Шевальє стверджує, що козацька експедиція до Франції здійснювалась під проводом Б. Хмельницького, який пізніше проголосив незалежність козацької держави. Згідно з цим висновком Шевальє надав занадто великого значення походу, а останнє, у свою чергу, вплинуло на А. Половцева, І. Борщака й І. Крип'якевича. В такому стані це питання й лишалось доти, поки польський історик З. Вуйчик не зробив спробу відокремити історичний факт від легенди і довести, що Богдан Хмельницький не був у Франції, а сама експедиція — не що інше, як звичайний похід найманців [6].

Він ознайомився з матеріалами Військового архіву у Венсені та Архіву закордонних справ у Парижі, але, за його словами, ніяких вказівок на це не знайшов. Натомість йому до рук потрапили документи, що підтверджують

свідчення Альбрехта Радзівілла про вербування на французьку службу поляків. З інших джерел, знайдених З. Вуйциком, довідуємось про бойові дії під Дюнкерком і участь в них польських військ. Причому в числі командирів згадуються польський полковник Пшиемський, а також французькі офіцери барон де Сіро і полковник Кабре.

Напроти О. Баран і Г. Гасцький, хоч і применшують значення ролі козаків — найманців в облозі Дюнкерка, але від позитивного ствердження, що вони там справді були, не відмовляються, посилаючись при цьому на І. П. Крип'якевича, листи Мазаріні, книгу Сарасіна та ін. Як побічний доказ того, що згадувані в документах поляки є козаками, наводиться характеристика їх герцогом Омальським, автором книги про великого Конде. «Сіро, — мав клопіт з цими героїчними, але напівдикими вояками, чиї варварські звичаї були незбагненні: вони розташувались не під наметами, а в норах і були схожими на кроликів у піску». Ця цитата дещо в іншому варіанті була відома й А. Половцеву, який, до речі, образився на таку принизливу характеристику козаків. Він пише, що герцог Омальський перекрутив факти, коли «в єдиному місці, де він говорить про козаків, висловлюється так: «Поляки, більш войовничі ніж навчені військовій майстерності безстрашні вершники, не вміли, одначе, користуватися лопатою або киркою, не вміли побудувати навіть землянку й рили нори як лисиці». А. Половцев далі зауважує, що не тільки козаки (поляки, як пише герцог Омальський.) терпіли від дощів, вітру, відсутності припасів, а й уся французька армія: «Ці знегоди козаки терпіли так само, як і інші війська, змушені робити собі до того ж землянки в піщаному ґрунті, бо не мали на чужині ніякого іншого притулку. Ставити це їм у провину (як це робить герцог Омальський) — несправедливо».

Додаткових доказів про перебування козаків під Дюнкерком, які б внесли ясність до міркувань А. Половцева та І. Борщака, не подали навіть О. Баран і Г. Гасцький. Питання залишається відкритим а доки можна будувати і таку версію: французи спочатку вели переговори з козацькими старшинами і, можливо, козаки справді перебували у Франції в 1645 році, а якась незначна частина їх залишилася й надалі. Та вже в 1646 році у зв'язку з активною підготовкою Владислава IV до війни з турками більшість з них повернулася в Україну. До речі, таке припущення підтримується й документом із статті І. Борщака. В листопаді 1644 року де Брежі писав Мазаріні з Варшави: «Цими днями був у Варшаві один з козацької старшини (un de principaux delanation cosaque) полк. Хмельницький, про якого я мав честь писати вашій еміненції. Він був у мене, я мав з ним дві розмови. Це людина освічена, з розумом (un homine d'esprit), гарного виховання, шляхетного походження, сильний у латинській мові (Fort en Latine). Що стосується служби козаків у Й. В., то як війни з турками не буде, Хмельницький готовий допомогти мені в цій справі».

Замість козаків до Франції було відправлено полковника Пшиемського з 2400 польськими і німецькими піхотинцями. Про це знаходимо додаткове свідчення у Альбрехта Радзівілла. В своїх споминах від 7 березня 1646 року він зауважує, що «Пшиемський набирає для походу до Франції 2 тисячі жовнірів». Тобто знову наближаємось до цифри 2400 [5].

Як би там не було, а тільки подальші розвідки зможуть остаточно пояснити причину плутаної відомості, яку подав Шевальє, і неточності тих авторів, котрі спираються на його присвячення, відкидаючи примітку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький /М. Костомаров/, СПб, 1904. С. 124.
2. Половцев А. В. Про малоросійських козаків на французькій службі в 1646 році /А.Половцев/ Санкт-Петербургские ведомости. 1899. № 84; Киевская старина. 1899. № 5. С. 74 — 75; Тр. XI Археолог. съезда. М., 1902. Т. 2. С. 123.
3. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький /І. Крип'якевич/ К., 1990. С. 76.
4. Махун С.. Казаки наемники в Тридцатилетней войне 1618-1648./ С. Махун/ "Зеркало Недели" № 16 (491) Суббота, 24 - 29 Апрелья 2004 года
5. Голобуцкий В. А. Запорізьке козацтво /В. Голобуцький/ К., 1994р.
6. Baran O., Gayecky G. The cossaks in Thirty years war. / О. Baran, G. Gayecky/ Укр. іст. журнал, 1985. № 9. С. 132 — 140
7. Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження... /П. Шевальє/ Переклад з французького видання 1663 року. Київ 1993 С. 161.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗТАШУВАННЯ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ В ПОХОВАННЯХ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Забавін В.О.

Головним джерелом для вивчення культури, побуту і господарства племен зрубної культури Північного Приазов'я є матеріальні рештки, одержувані в ході археологічних досліджень побутових та поховальних пам'яток. Корпус артефактів включає керамічний посуд, вироби з каменю, кістки, кременю, дерева і кольорових металів. Глиняний посуд в рамках конкретних культурно-історичних утворень відрізняється певним консерватизмом і виступає в якості найбільш виразної їх зовнішньої ознаки.

З 1500 залучених для аналізу поховань зрубної культури Північного Приазов'я 290 (19,3%) не мали жодного супровідного інвентарю. Однак з них 57 були зруйновані або були зафіксовані неналежним чином. Тому не мається підстав впевнено говорити про їх безінвентарний характер. Таким чином, кількість достовірно безінвентарних

поховань зменшується до 233 (15,5%), це дещо нижче даних, наведених для Степового Подніпров'я (22,3%) [9, с. 118] і набагато вище аналогічних показників для басейну Сіверського Дінця (5%) [5, с. 118].

Одним з основних критеріїв культурної атрибуції пам'яток епохи бронзи є керамічний посуд – найбільш масовий матеріал в інвентарі поховань зрубної культури. У Північному Приазов'ї кераміка була зустрінена в 1194 похованнях (82,7% всіх незруйнованих могил). По одній посудині містилися 1055 поховань (88,4%), по дві – 126 (10,6%), по три – 9 (0,75%), по чотири – 4 (0,25%). При цьому з 126 поховань з двома посудинами 10 були парними, що відповідно зменшує до 9,7% число могил з двома посудинами на кожного померлого. В одному випадку (Розівка 1/1-2) можна говорити про п'ять посудин, які припадали на одного померлого. Тут, крім трьох посудин, що містилися в похованні 1, було зафіксовано ще дві в ритуальній ямі, що супроводжувала це поховання. Одночасність їх здійснення підтверджується знахідкою фрагментів однієї посудини в обох ямах [11, с. 126].

У розміщенні керамічних посудин по відношенню до могили, а також у самій могилі по відношенню до останків померлого відзначається певна варіабельність. Так, в 23 випадках (1,9%) було зафіксовано розміщення посудин на перекритті могили. У двох випадках на перекритті знаходилося по дві посудини. Примітно, що в 15 випадках судини були як на перекритті, так і в самій могилі. У восьми випадках відмічено знаходження кераміки виключно на перекритті безінвентарних поховань. Крім знаходження посудин в супровідних ритуальних ямах і на могильному перекритті також можна говорити про розташування кераміки на древньому горизонті в безпосередній близькості з похованням. Однак говорити тут про якісь цифри не представляється можливим, тому що далеко не завжди знайдені в насипу судини можуть бути співвіднесені з яким-небудь певним похованням.

Різноманітним було місце розташування посудин і всередині самої могили. Дослідниками виділяється чотири основні зони розміщення кераміки: «в головах», перед похованням, за ним, а також «в ногах». При цьому в кожній зоні виділяється кілька позицій, які, в свою чергу, мають кілька варіантів. Так, наприклад, в положенні судини «перед похованням» виділяється п'ять основних позицій, три з яких мають свої варіанти [10, с. 163]. Нами було виділено п'ять основних зон місцеположення керамічних посудин щодо тіла померлого: 1) перед головою (лицем) і грудьми; 2) у живота; 3) перед ногами нижче колін; 4) за головою і спиною до таза; 5) за тазом і ногами.

В комплексах, що містили одну посудину всередині могильної споруди (774 поховання з можливістю зонування), в 650 випадках (84%) вона розміщувалася в I зоні, в 20 (2,6%) – в II зоні, в 23 (2,9%) – в III зоні, в 75 (10,1%) – в IV зоні і в 6 випадках (0,8%) – в V зоні. Найхарактернішою для розміщення кераміки в приазовських зрубних похованнях виявилася I зона – перед грудьми і обличчям. Крім того, в переважній більшості випадків кремацій посуд тяжів до південно-східного кута могильної споруди, тобто, враховуючи переважне східне орієнтування і лівобічне положення померлих, також розташовувався в зоні I. В комплексах, що містили дві посудини (72 поховання з можливістю зонування), кераміка могла розташовуватися в одній зоні разом (64% випадків) або окремо (36% випадків). Тут слід зауважити, що Ю.Б. Полідовичем при проведенні аналогічних підрахунків для комплексів, що походять з території Південно-Східної України, було простежено протилежну тенденцію (відповідно 40% і 60%) [10, с. 165]. У похованнях, де посудини розташовувалися разом, в переважній більшості випадків (89%) вони перебували в зоні I – близько голови або перед грудьми. У чотирьох випадках посудини спільно розташовувалися в зоні IV (за головою) і один раз – в зоні III (у колін). Якщо ж посудини розташовувалися роздільно (26 випадків), то найчастіше вони перебували перед небіжчиком – в зонах I і III (9 випадків) або I і II (2 випадки). В 10 комплексах посудини перебували з протилежних сторін «в головах» (зони I і IV), в 3 комплексах – перед обличчям і за ногами (зони I і V), по одному разу – за спиною (зони V і IV) і у потилиці і у колін (зони III і V). В комплексах, що містили три або чотири посудини, кераміка могла розміщуватися в різних позиціях і поєднаннях, але завжди одна або дві посудини перебували перед лицем небіжчика.

Закономірності в тяжінні того або іншого типу посудин до певної зони практично не простежується, оскільки в кожній із зазначених зон міг бути встановлений посуд будь-якого типу (банковий, гострореберний або горшковидний). Можна припустити, що в похованні посуд встановлювався з урахуванням прив'язки до тієї чи іншої частини тіла померлого. Мабуть, найбільш значущою в цьому відношенні була верхня частина тіла (голова, обличчя, руки і груди). Таким чином, виділяється як мінімум два аспекти, пов'язані з роллю керамічного посуду в поховальному ритуалі зрубної спільноти. Перший – використання його як вмістилища ритуальної їжі (ритуальних сумішей/речовин). Другий – «прихильність» посудини до певних частин тіла похованого або до певних місць в поховальній конструкції та її просторова орієнтація [10, с. 171].

Раніше зазначалось, що в курганах Північного Приазов'я, на відміну від регіону Сіверського Дінця, комплекси з покровськими пережитками стратиграфічно не виділяються в окремий горизонт, що може свідчити про порівняно пізню появу зрубної культури в Приазов'ї [7, с. 14]. Незважаючи на цю обставину, слід звернути увагу на відмічені дослідниками певні відмінності в розміщенні посудин в покровських похованнях [8, с. 157; 5, с. 119-120]. Вирішальну роль при виділенні комплексів покровського типу на Сіверському Дінці зіграла кераміка. Розміщення посудин в могилах цієї культурної групи відрізняється від класичних зрубних поховань. В покровських похованнях посудини, головним чином горщики й банки, часто стояли за головою, спиною, у живота і біля ніг померлого [6, с. 73].

Однією з цілей, яку переслідує здійснення поховального обряду, є забезпечення переправи померлого в царство мертвих. В останні роки дослідники проявляють все більший інтерес до проблеми реконструкції заупокійної їжі в похованнях, в тому числі що знаходилася в глиняних посудинах в курганних похованнях різних археологічних епох. У цьому зв'язку буде цікавим навести деякі дані, отримані із застосування комплексного підходу у вивченні придонного ґрунту з посудин, що походять з поховань зрубної культури. З використанням фітолітного аналізу, хіміко-аналітичних та мікробіологічних методів, що застосовуються в дослідженні ґрунтів, була проведена реконструкція

складу похоронної їжі в глиняних посудинах з курганных поховань степової зони півдня Росії. Згідно даному алгоритму досліджень авторами було проведено реконструкцію вмісту посудин з 29 поховань носіїв зрубної культури волго-донських степів (могильник Неткачево-1 у Волгоградській області). В цілому було виконано фосфатний і фітолітний аналіз ґрунтів з 47 посудин. Встановлено, що в 16 посудинах перебувала вода, в 10 – рослинний продукт, в 18 – м'ясо-молочний продукт. В результаті проведеного порівняльного аналізу розташування посудин з ритуальною їжею щодо тіла померлого були виявлені деякі статеві закономірності застосування різних продуктів. Виявлено, що в дитячих похованнях з двома судинами в половині випадків в обох ємностях знаходилась вода, а в половині випадків – в одній посудині був м'ясо-молочний продукт, в іншій – каша. Простежується досить тісна кореляція типу посудин з їх початковим вмістом. Так, зокрема, рослинний продукт (каша) містився завжди в маленьких неорнаментованих горщиках і зустрічався тільки перед руками померлого. М'ясо-молочний продукт в більшості випадків перебував у великих, добре орнаментованих банках [1, с. 100].

Близькі дані були отримані і при реконструкції напутньої їжі в глиняних посудинах з курганных поховань зрубної культури могильника Перекопка, що у Волгоградській області. Всього вивчено 18 посудин, типологічно вони представлені горщиками (гострореберні – 7 шт.) і банками (11 шт.). У голови померлих знаходилося 10 посудин, в ногах – дві, по одній – у грудях і за спиною. Одна посудина розташовувалась на перекритті могильної ями, в трьох випадках місце розташування горщиків по відношенню до кістяка визначити не вдалося. Згідно з отриманими аналітичними даними, в 11 посудинах була вода (61%), в 5 – м'ясний бульйон (28%) і в 2 – каша (11%). Підтвердилася виявлена раніше закономірність про домінування води в посудинах з курганных поховань зрубної культури. Для води тип посудини, ймовірно, не був визначальним, оскільки вона виявлена як в горщиках (45% випадків), так і в банках (55%). Бульйон же в 80% випадків знаходився в банках. Рослинна їжа була і в горщиках, і в банках. Цікаво відзначити, що в похованні з кремацією в обох горщиках перебувала вода. В іншому похованні біля голови померлого був горщик з водою, а в ногах – банка з м'ясним бульйоном. В головах померлих знаходилося 10 посудин, причому 5 з них (50%) були з водою, 3 – з бульйоном (30%) і 2 – з кашею (20%) [4, с. 152].

В цілому, хімічний аналіз вмісту посуду зі зрубних поховань Нижнього Поволжя показав, що близько 70% проаналізованих посудин містили «кашу» [3, с. 47-48]. Якщо рослинна їжа і напої, судячи з присутності глиняних посудин, зустрічаються в зрубних похованнях досить часто, то з м'ясною їжею інша справа. М'ясна їжа, що фіксується по присутності в комплексах кісток тварин, також широко використовувалася в похоронній практиці носіїв зрубної культури Північного Приазов'я. За нашими даними, в 7% приазовських поховань були присутні кістки тварин, які можна трактувати як залишки напутньої їжі, що в цілому відповідає аналогічним показникам, отриманим В.В. Цімідановим для різних регіонів України [12, с. 201, табл. 1]. У ряді випадків кістки тварин тяжіли до похоронного посуду, але залишки м'ясної їжі безпосередньо в посудині були зафіксовані лише в трьох випадках.

Таким чином, факт переважання рослинної напутньої їжі в зрубних похованнях дозволяє припустити, що землеробство відіграло помітну роль в економічному балансі носіїв зрубної культури. Побічно про це також може свідчити знаходження в одному з приазовських жіночих поховань насіння [2]. Виділені зони місцезоналення керамічних посудин щодо тіла померлого II-V можна визнати для поховальної практики носіїв зрубної культури Північного Приазов'я «неординарними». Також слід розглядати знаходження кераміки в цих позиціях в якості ознаки, що побічно вказує на приналежність комплексу до більш ранніх хронологічних горизонтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов А.В. Реконструкция пищи в керамических сосудах из курганных погребений / А.В. Борисов, В.А. Демкин, А.А. Бобров // Проблемы дослідження пам'яток археології Східної України. – Луганськ, 2005. – С. 99-101.
2. Граков Б.Н. Отчет Скифской степной экспедиции ИИМК об археологических раскопках и разведках 1951 г. – НА ІА НАН України. – Ф.е. – № 1951/19.
3. Демкин В.А. Некоторые аспекты палеопочвенного изучения памятников археологии / В.А. Демкин, А.В. Лукашев, И.С. Ковалевская // РА. – 1992. – № 4. – С. 43-49.
4. Демкин В.А. Реконструкция погребальной пищи в глиняных сосудах из курганных захоронений с использованием фосфатного и микробиологических методов / В.А. Демкин, Т.С. Демкина, С.Н. Удальцов // Вестник археологии, антропологии и этнографии. – 2014. – № 2 (25). – С. 148-159.
5. Литвиненко Р.А. Срубная культура бассейна Северского Донца (по материалам погребальных памятников): дис. ... канд. ист. наук / Литвиненко Роман Александрович. – К., 1994. – НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Оп. 2. – № 750. – 345 с.
6. Литвиненко Р.А. Памятники покровского типа на Северском Донце / Р.А. Литвиненко // Археологические вести. – СПб., 1995. – № 4. – С. 73-82.
7. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья / Р.А. Литвиненко // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4-23.
8. Мыськов Е.П. К проблеме периодизации памятников срубной культуры Нижнего Поволжья и Волго-Донского междуречья / Е.П. Мыськов // СА. – 1991. – №4. – С. 145-163.
9. Отрошенко В.В. Срубная культура Степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников): дис. ... канд. ист. наук / Отрошенко Віталій Васильович. – К., 1981. – НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Оп. 1. – № 598. – 329 с.
10. Полидович Ю.Б. О размещении керамических сосудов в срубных погребениях / Ю.Б. Полидович // Археологический альманах. – № 6. – Донецк: Изд-во «Донбасс», 1997. – С. 163-172.

11. Самар В.А. Курган Срубного времени из Приазовья / В.А. Самар // ДСПК. – Вып. II. – Запорожье, 1991. – С. 125-136.
12. Цимиданов В.В. Мясная пища в погребениях срубной общности как проявление дифференциации культуры (по материалам Украины) / В.В. Цимиданов // Древние культуры Восточной Украины. – Луганск: Изд-во ВУГУ, 1996. – С. 198-213.

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СИСТЕМИ ПЛАСТУНІВ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Задунайський В.В.

В історії Українського Війська поважне місце займають різноманітні козацькі військові формування, що впродовж кількох століть були реальним виявом військового розвитку української спільноти, справивши поважний вплив на військове життя сусідніх народів, і у свою чергу зазнавши певного зворотнього впливу.

Серед згаданих козацьких утворень окреме місце посідає Кубанське козацьке військо, що мало українську основу й зберігало та прилаштовувало до новітніх реалій військового й соціально-економічного життя власну українську військово-козацьку спадщину. У цій спадщині вирізняються надбання української козацької піхоти, що в І половині ХІХ ст. у складі Чорноморського й Азовського козацьких військ під впливом імперських військових установ набули певної чіткості й самодостатньої завершеності [1].

Згадані козацькі піхотні формування (зберігали традиційну українську самоназву – пластуни) отримали подальший розвиток у Кубанському козацтві, яке проіснувало до революційної доби 1917-1921 рр. За таких обставин є цілком закономірною потреба всебічного дослідження засад функціонування української козацької піхоти у складі Кубанського козацького війська, зокрема, особливої військової системи, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. забезпечувала дієздатність пластунських формувань.

Попри зазначене, історію кубанських пластунів все ще повною мірою не досліджено як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії.

Вітчизняні науковці зосередились, переважно, на загальних оглядах історії Чорноморського та Кубанського козацтв [2]. Поряд із цим, має місце й розробка суспільно-політичних та ментальних аспектів історії українських козацьких формувань на Кубані [3]. Сутність військової системи кубанських пластунів кінця ХІХ – початку ХХ ст. у зазначених працях не досліджувалась.

Автор, попри тривале дослідження військової історії Кубанського козацтва, теж достатньої уваги особливостям військової системи пластунів не приділив [4].

Серед зарубіжних вчених відзначимо цікаві розробки російських науковців, що частково розкривають дотичні аспекти військового життя кубанських козаків, але не висвітлюють пріоритети військової системи пластунських формувань [5].

Отже, особливості військової системи кубанських пластунів кінця ХІХ – початку ХХ ст. все ще не досліджено в історіографії, що й обумовило мету представленої статті та визначило доречність нашого звернення до цієї проблеми.

Актуальність пропонованої розробки обумовлена потребою висвітлення невідомих засад військової системи кубанських пластунів кінця ХІХ – початку ХХ ст. та можливістю введення до наукового обігу нових фактів і документів. З цим корелюється й наукова новизна дослідження, бо нами робиться перша спроба розглянути важливі аспекти стройової служби козаків-пластунів, про що досі бракує інформації як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії.

Джерельною основою даної праці є матеріали Державного архіву Краснодарського Краю (ДАКК), зокрема документи, що знаходяться у фондах 404 (Управління 2-ї Кубанської пластунської бригади Кубанського козацького війська) та 760 (І-й піший козацький батальйон Кубанського козацького війська). Наявна джерельна база забезпечує необхідну достовірність положень цієї статті.

Перед оглядом військової системи кубанських пластунів слід кілька слів приділити витокам цього формування. Наголосимо, що термін «пластун», походить від назви запорозького куреня «Пластунівського», який зберігався у складі Чорноморського козацького війська (виникло на основі колишніх запорозьких козаків і було в 1792-1794 рр. переселене на р.Кубань, що становила кордон Російської імперії на Північному Кавказі) [6]. В Кубанському козацькому війську (виникло на основі Чорноморського козацтва) за традицією збережено станицю «Пластунівську» (колишній курінь) [7]. Від Чорноморського козацького війська успадковано й систему піхотних формувань, що традиційно називались пластунами [8].

Впродовж ХІХ ст. пластунівські формування у складі Чорноморського, а потім Кубанського козацтв неодноразово змінювали свою чисельність, структуру та принципи бойового функціонування. У представленій статті ми не будемо розглядати всі прояви зазначених змін, а зосередимось на тій системі, що набула досить завершеного характеру наприкінці існування Кубанського козацького війська (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

Згадана система виявлялась у:

- принципах формування пластунських частин;
- військовій структурі;

- особливостях стройової служби;
- засадах бойової підготовки.

Ведучи мову про кубанських пластунів, слід підкреслити, що у зазначену добу подібних піхотних формувань не мало жодне з інших козацьких військ Російської імперії. Така різюча відмінність пов'язана з багатьма причинами, серед яких одною з головних є спадщина дієздатної української козацької піхоти, збережена лише у Кубанському козацькому війську з огляду на його зміст та походження.

Продовжуючи аналіз військової системи пластунів наголосимо на тому, що в кінці XIX – на початку XX ст. не існувало поділу кубанських козаків на кавалеристів, пластунів і артилеристів від народження чи за місцем проживання. До тих чи інших родів війська приписували вже дорослих козаків з урахуванням потреб Кубанського козацького війська (визначались імперськими розпорядженнями) й матеріальною спроможністю конкретної козацької родини (підготовка до служби в пластунах вимагала менших коштів, бо відпадала потреба купувати коня та кінське спорядження).

Щодо військової структури пластунських формувань, то в цей час вони (як і козацька кавалерія й артилерія) мали досить просту й функціональну систему організації. Базисною військовою одиницею для пластунів вважався батальйон, що на відміну від кавалерійського полку не мав термінологічної подібності у системі українських козацьких формувань XVI – XVIII ст. й був нав'язаний імперською військовою системою [9]. Батальйони поділялись на сотні (були певним аналогом одноіменних козацьких утворень минулих часів), які у свою чергу складалися зі взводів (запроваджені російським військовим проводом, як і батальйони). Поряд із цим, фігурувала й бригадна структура, що об'єднувала батальйони відповідної черги служби [10].

Для забезпечення чіткості та періодичності несення тривалої військової служби всі військовозобов'язані козаки кінця XIX – початку XX ст. були поділені на 3 черги (на початку XX ст. на кожен чергу припадало по 4 роки служби). Інакше кажучи, в залежності від віку та змісту бойової підготовки й відповідного досвіду, пластуни поділялись на 3 рівнозначні й рівночисельні групи. З огляду на це, у складі Кубанського козацького війська існувало 18 батальйонів пластунів, що поділялись на 3 черги служби (по 6 батальйонів кожна) [11].

При цьому, козаки I черги служби постійно перебували в 6 батальйонах, що дислокувались за межами Кубанської області [12]. Козаки II черги лише короткий час несли службу в стройових частинах, а більшість часу перебували вдома, підтримуючи тут відповідний рівень своєї бойової підготовки. Козаки III черги, як правило, постійно знаходились вдома, лише час від часу проходячи бойовий вишкіл. При цьому, на випадок війни чи іншої військової потреби козаки II і III черги негайно залучались до відповідних операцій.

Далі коротко зупинимось на військовому вишколі пластунів. Ця військово-прикладна підготовка починалась ще напередодні стройової служби у частинах першої черги. З цією метою пластуни впродовж року на рівні хутора чи станиці проходили періодичну військово-прикладну підготовку під керівництвом досвідчених козацьких старшин і підстаршин, що жили з ними в одному населеному пункті. Під впливом бюрократичної імперської системи відповідний вишкіл поступово уніфікувався й централізувався. Свідченням відповідної уніфікації стало запровадження з 1909 р. зобов'язання усіх козацьких спільнот проводити підготовку відповідних категорій службових козаків, що перебували поза стройовими частинами, в окружних вишкільних таборах [13].

Попри зазначену тенденцію, козацька спільнота й надалі мала можливість для збереження традицій своєрідного бойового й військового вишколу, бо в таборах перебували лише козаки й навчання здійснювалось відповідними козаками-інструкторами. Поряд із цим, імперські структури вимагали опанування лише уніфікованого початкового рівня військового й бойового мистецтва (був чітко окреслений у відповідних настановах), а все що виходило за його межі не заборонялось, ще й всіляко заохочувалось [14].

За таких обставин перебування в родинному та товариському військово-козацькому оточенні дозволяло додатково опановувати та передавати у спадок певні військові надбання родинно-товариського походження.

Подібні підходи особливо помітними були саме під час проходження козаками періодичного військового вишколу в станицях і хуторах, значною мірою й у вишкільних окружних таборах та частинах I черги служби.

До речі, земляцький принцип формування козацьких частин є визначальним не лише для плекання певних традицій бойового та військового мистецтва, але й для збереження та поширення певних військово-товариських відносин, можливих лише в специфічному козацькому середовищі.

Свідченням домінування земляцьких відносин є інформація щодо особистого складу козацьких частин (у тому числі й пластунів). Наголосимо, що такий підхід мав місце від початків існування козацьких утворень (згадаємо курені на Запорізькій Січі чи полки і сотні на Гетьманщині [15]). Подібні пріоритети мали місце й у Кубанському козацтві від початків його виникнення. Наприклад, в I-му батальйоні Кубанського козацького війська на травень 1862 р. перебувало 16 офіцерів, 1 державний службовець та 907 козаків, що поділялись на 4 роти (пізніше роти були перейменовані за казацьким звичаєм у сотні) [16]. Тут знаходились козаки з 17 станиць (деякі станиці були представлені 1 чи 2 козаками-спеціалістами, а більшість – кількома десятками). Так, зі станиці Новомишастівської в батальйоні служило 93 козаки, більшість з яких (90) перебували в 2-й роті, становлячи 45 % особового складу цього підрозділу [17]. Отже, у згаданому підрозділі, вочевидь, домінували не лише військово-товариські традиції загального українського козацького зразка, але й могли зберігатись і поширюватись характерні звички зазначеної станичної громади.

За таких обставин у згаданих козацьких формуваннях були всі підстави для збереження особливої військово-товариської системи відносин, що засвідчувало якісну відмінність козацьких військових утворень від решти формувань Російської імперії.

Кілька слів варто приділити й змісту військово-прикладної підготовки пластунів, основу якої становив не лише індивідуальний бойовий вишкіл, але й опановувались навички колективних умінь вести бій. Так, на початку 1906 р. у пластунських батальйонах II Кубанської пластунської бригади, де проходили короточасну військову службу козаки II черги, щоденно проводились заняття з військової справи, що тривали 4 години [18]. Тематика занять була різноманітною, але превалювали військово-прикладні дисципліни колективного й індивідуального спрямування (тактика, військове законодавство, володіння зброєю, військова гімнастика тощо).

Підкреслимо, що індивідуальне навчання забезпечувало досконале оволодіння прийомами стрільби та багнетного бою. До речі, практикування багнетного бою стало підмурівком для розвитку характерного бойового мистецтва козаків-пластунів, бо тут існувала можливість зберігати й розвивати навички списового бою, який мав місце у попередні часи.

Колективний військово-прикладний вишкіл пластунів забезпечував потреби відповідного військово-тактичного мистецтва. Поряд із цим мало місце опанування й звичайних військово-утилітарних навичок, які вивчали усі служиві козаки.

Отже, військово-прикладна підготовка усіх категорій козаків-пластунів мала чітке військово-прикладне спрямування й мала забезпечити достатній рівень боєздатності як окремого пластуна, так і цілого пластунського формування.

Підсумовуючи наш короткий огляд військової системи козаків-пластунів кінця XIX – початку XX ст. зазначимо наступне:

- У цей час серед козацьких формувань Російської імперії лише Кубанське козацьке військо мало піхотні формування, що засвідчувало збереження в ньому відповідних українських військово-козацьких традицій попередніх часів;
- Піхотні формування Кубанського козацтва успадкували від своїх українських попередників не лише самоназву – пластуни, але й традиції військово-товариського спрямування, що співвідносились з новітніми вимогами військового буття та потребами імперської військової системи;
- Пластунські формування були досить чисельними й структурованими, а їх військова система співвідносилась з військово-привілейованим статусом козацької спільноти та вимогами військової служби;
- Важливе місце у військовій системі пластунів відігравав відповідний вишкіл, що залежав від віку та категорії воїна й співвідносився з військово-прикладними потребами козацької стройової служби;
- Пластуни завдяки прийнятній військовій системі та військово-привілейованому козацькому статусу були достатньо боєздатними.

Таким чином, військова система кубанських пластунів в кінці XIX – на початку XX ст. була досить розвинутою й забезпечувалась як військово-привілейованим статусом козацької спільноти, так і вимогами тогочасного військового життя та потребами Російської імперії. При цьому, вона мала чіткі параметри боєздатності й засвідчувала можливість збереження та подальшої трансформації в Кубанському козацькому війську попередніх українських військово-прикладних традицій. Інакше кажучи, мав місце певний компроміс між українськими військовими традиціями, вимогами нових реалій військових конфліктів та централізованим тиском бюрократичної військової системи Російської імперії.

У представленій розробці розглянуто лише один з важливих аспектів військового розвитку кубанських козацьких формувань в кінці XIX – на початку XX ст., що обумовлює доречність подальшого опрацювання військово-історичної проблематики Кубанського козацького війська.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задунайський В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець XVIII – 60 рр. XIX ст.) // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80-83.
2. Авраменко А. М. Козацьке військо на Кубані / А.М.Авраменко, Б.С.Фролов, В.К.Чумаченко // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. II. – С. 364-414; Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Акад. Наук УССР, 1956. – 415 с.; Короленко П.П. Черноморцы // Черноморские казаки. – М.: Вече 2009. – С. 189-438; Маленко Л. Кубанське козацтво // Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г.Турченко; Відпов. Ред. С.Р.Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 322-327; Попко И.Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту // Черноморские казаки. – М.: Вече 2009. – С. 3-188; Фролов Б, Маленко Л. Чорноморське козацьке військо // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – С. 641-644; Щербина Ф. История Кубанского Казачьего Войска. В 2-х т. – Краснодар: Советская Кубань, 1992.
3. Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. – Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – 543 с.
4. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.; Його ж: Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.» // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 115. Вип. 102. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 131-136; Його ж: Рушниця у бойовій системі кубанських козаків (початок XX ст.) // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк,

2009. – № 2. – С. 58-64; Його ж: Шашка і кинджал у бойовому навчанні кубанських козаків (кінець XIX – початок XX ст.). // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії. Випуск 6. / Укл. А.М.Авраменко. – Краснодар-Київ: ЕДВІ, 2012. – С. 249-258; Його ж: Старший командний склад кавалерійських з'єднань, сформованих за участю кубанських козаків (початок XX ст.) // Українська державність: історія і сучасність: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м.Маріуполь, 23 листоп. 2012 р. / під заг. ред. К.В.Балабанова. – Маріуполь, 2012. – С. 18-21; Його ж: Запровадження гімнастики в станичних школах Кубанського козацтва на початку XX ст. // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк, 2012. – № 1 – С. 302-309; Його ж: Вишкіл в учбових командах полків I черги Кубанського козацького війська на початку XX ст. (на прикладі I Полтавського Кошового Отамана Сидора Білого полку) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету/ Гол. ред. Ф.Г.Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. 32. – С. 175-179; Його ж: Військові ранги Кубанського козацького війська: українська спадщина чи зовнішні впливи // Донецький Вісник НТШ. Серія «Історія». – Т. 37 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2013 – С. 11-18; Його ж: «Запровадження цивільного управління козаків» (1903/1912) – важливе джерело з історії козацької верстви початку XX ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць / Відпов. ред. О.М.Титова. – Вип. 22. – Ч. II. – Київ - Нікополь, 2013. – С. 143-148.
5. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860 – 1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус. – Краснодар: «Кубанькино», 2003. – 216 с.; Фролов Б.Е. Оружие кубанских казаков. – Краснодар: Традиция, 2009.–128 с.; Шахторин А.А. Подготовка казаков Кубанского казачьего войска во второй половине XIX – начале XX веков. – Краснодар: КВВАУЛ, 2008. – 212 с.
 6. Авраменко А. М. Вказ. праця. – С. 367-369; Попко И.Д. Вказ. праця. – С. 31-32; Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3 т. – Львів: Світ, 1991. – Т. 1. – С. 126.
 7. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Пластуновская>
 8. Галушко, Ю.А. Казачьи войска России. Краткий историко-хронологический справочник Казачьих войск до 1914 года. – Москва: «Русский мир», 1993. – С. 99-101.
 9. ДАКК. – Ф. 760. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.
 10. Там само. – Ф. 404. Оп. – 1. – Арк. 1-2.
 11. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 100.
 12. Галушко, Ю.А. Вказ. праця. – С. 99-101.
 13. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 89.
 14. Там само. – С. 91.
 15. Яворницький Д. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 118-120.
 16. ДАКК. – Ф. 760. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10-17.
 17. Там само. – Арк. 10.
 18. Там само. – Ф. 404. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 7.

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ РУХ У РОКИ СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕФОРМИ З УКРАЇНИ

Сніна К.Ю.

Перелом в історії міграційного руху в Російській імперії намітився у зв'язку із процесами, викликаними реформи 1861 р. Починаючи з пореформеного часу хвиля селянських міграцій в межах країни неухильно наростає. Особливий їх сплеск, зафіксований у 1890-ті рр., був пов'язаний з початком активної селянської колонізації низки областей Сибіру і Далекого Сходу. Інший ще більш потужний імпульс цим процесам надала столипінської аграрної реформи.

Мета розгляду полягає у вивченні процесу переселенського руху українського селянства у роки столипінської реформи.

Проблема переселення селян до Сибіру отримала досить широке висвітлення в роботах радянських істориків, зокрема, Л. Склярвої [1], Н. Якименко [2], Ф. Лося та О. Михайлюка [3]. На сьогоднішній день чимало українських дослідників приділяють увагу безпосередньому вивченню проведення Столипінської аграрної реформи в Україні – В. Майстренко [4], Л. Ігнатова [5], І. Власюк [6] та ін.

На початку XX ст. імперський уряд змушений був змінити свою політику у переселенській справі. Після селянських хвилювань 1902 р. був виданий закон від 6 червня 1904 р., яким оголошувалося «вільне» переселення селян на окраїни. Але більшість з них скористатися цим законом не могли. У зв'язку з тим, що існувала заборона селянам продавати свою надільну землю й вона безкоштовно передавалася общині, тому коштів для переселення не було [7].

З початком революції 1905 р. змінюється і ставлення поміщиків до переселенської політики. Створена в 1906 р. Рада об'єднаного дворянства вимагала від уряду розробити указ про вільний вихід з общини та закріплення общинної землі у приватній власності, щоб мали змогу масово переселятися малоземельні та безземельні селяни [8]. Проте

суттєві зміни у цьому питанні були внесені лише 10 березня 1906 р. із виданням інструкції «О порядке применения закона 6 июня 1904 года». З цього моменту переселення стає не тільки повністю вільним, але і всіляко заохочуваним заходом (пільговий проїзд залізницею, кредитна допомога Селянського Поземельного банку та ін.) [9].

Переселення вважалося заходом, який був здатний подолати земельну селянську нужду. Для полегшення умов переселення, переселенським управлінням було надруковано цілу низку дешевих видань з довідниковими відомостями, з докладними картами та ін. Видання були розіслані по губерніям. З селян, які переселялися знімалися недоїмки. Вони на 5 років звільнялися від казенних та земських податків, на три роки відстрочувалося відбудовання військової повинності. Особлива увага приділялася переселенню до Степового краю, Сибіру, Далекого Сходу. Заселення цих багатих, але економічно нерозвинутих районів могло б мати досить вагоме значення для всієї імперії, але воно не було слушно та доцільно організоване [10].

Основна селянська маса, яка переселялася на нові землі, являла собою малоземельних селян та середняків у яких було що продати. Незначний відсоток складали ті селяни, які мали середній земельний наділ від 3 до 10 десятин. Найбільше заможні селяни (більше 10 десятин) переселялися з таких губерній, як Харківська, Херсонська та Чернігівська (4,3%), але навіть у цих губерніях відсоток заможних переселенців був набагато меншим ніж незабезпечених землею. Для здійснення цієї можливості селяни враховували, як вони зможуть себе забезпечити після переселення [11].

Оскільки переселення не розглядалося урядом тільки з точки зору колонізаційної політики, тому необхідних заходів для організованого, планомірного проведення переселення вжито не було, тим більше, що в уряді не притримувалися однієї точки зору на цю справу. Економічне становище переселенців було значно нижче прожиткового мінімуму, який був потрібен для влаштування господарства. Це було однією із основних причин зворотного переселенського руху із Сибіру. Заведення господарства на новому місці було можливе лише за наявності певних капіталів.

У офіційному обстеженні зазначалося, що переселенці скаржилися на неврожаї, холод, брак води, віддаленість від залізниць. Не дивно, що далеко не всі землі, які становили переселенський фонд, заселялися. Важкі умови життя, неврожаї, відсутність грошової допомоги – всі ці чинники примушували селян повертатися до рідних країв [12].

Збільшення кількості селян, які поверталися на батьківщину, посилювало занепокоєння уряду та поміщиків. Щоб зменшити кількість зворотних переселенців, Головне управління землеустрою та землеробства циркуляром від 30 грудня 1909 р. заборонило видавати безповоротну допомогу та безкоштовні квитки тим ходокам, які вирушали за Урал та у зворотний бік. Безкоштовний проїзд можна було використовувати тільки за клопотанням губернаторів, сім'ям, які їхали на Далекий Схід й селянам, виселення яких було пов'язане з переходом їх однообщинників на батьківщині до хутірського та відрубного господарства. Було дозволено вільне ходокування у Східний Сибір та на Далекий Схід [13]. Цим уряд розраховував направити туди добровільних переселенців та попередити можливість повернення країни тисяч сімей.

Об'єктивно переселення селян було вигідно для економіки Російської імперії. Переселення викликало значний розвиток виробничих сил у слабо розвинутих районах, які заселялися, підвищувало трудові ресурси цих окраїн. Проте головною метою царського уряду було переселити на окраїни найбільш небезпечну для поміщицького землеволодіння частину селян і тим самим розрядити революційну атмосферу в країні. Про економічні інтереси переселенців уряд не турбувався. Він створював такі умови на місцях, за яких переселенці продавали за заниженими цінами свої земельні наділи, худобу, інвентар та інше майно багатим односельцям. Важких втрат зазнавали переселенці у дорозі. Уряд не організовував планомірного та своєчасного перевезення їх у ті райони, які вони заселялися [14].

Отже, переселення українських селян до Сибіру в роки столипінської реформи мало велике значення для заселення цих регіонів. Заселення Степового краю, Сибіру та Далекого Сходу не було слушно та доцільно організоване. Неузгодженість термінів переселення призводила до того, що проміжні станції були переповнені селянами. Неправильне врахування кількості та якості земель в Сибіру та Далекому Сході призводило до того, що число бажаючих переселитися на ці землі перевищувало земельні наділи, які були придатні для землеробства. У результаті більша частина українських переселенців змушена була повертатися в рідні місця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скляр Л.Ф. Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы / Л. Ф. Скляр. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962. – С. 588.
2. Якименко Н.А. Переселение крестьян Украины на окраины России в период капитализма (1861-1917 гг.): автореф. дис. ... доктора ист. наук : 07.00.02. – К., 1989. – С. 36.
3. Лось Ф.Є. Класова боротьба в українському селі 1907-1914 / Ф.Є. Лось, О.Г. Михайлюк. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 283.
4. Майстренко В.С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / В. Майстренко. – Х., 1997. – С. 195.
5. Ігнатова Л. Р. Аграрна реформа П. А. Столипіна та її здійснення в Україні (1906-1914 pp.): дис. канд. істор. наук: 07.00.01. / Л. Р. Ігнатова – Одеса, 2002. – С. 18. – Режим доступу: <http://www.kazedu.kz/referat/95772>
6. Власюк І.М. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 pp.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.М. Власюк. – К., 2000. – С. 20.

7. Суздальцева И. А. Принятие закона от 6 июня 1904 г., его значение для переселенческого движения на Кавказ [Электронный ресурс] / И. А. Суздальцева // История государства и права. – 2010. – № 23 (дек.). – С. 27-30. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_8215.html
8. Наказ землестроительным комиссиям 4 марта 1906 г. [Электронный ресурс] // Программа реформ П.А. Столыпина. Документы и материалы. – М.: РОССПЭН, 2002. – Т. 2. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2_16.html
9. Суздальцева И. А. Вказана праця.
10. О бесплатной перевозке переселенцев и ходоков в 1909 и 1910 годах [Электронный ресурс] // Программа реформ П.А. Столыпина... – Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2_22.html
11. О порядке переселения за Урал в 1908 г. // ПЗС. – 3-е собрание. – Т. 28, 1-е отделение, №30152. – С. 333.
12. Игнатова Л. Р. Вказана праця.
13. О порядке переселения за Урал... – С. 230.
14. Положение о поземельном устройстве крестьян и инородцев на казенных землях Сибирских губерний и областей [Электронный ресурс] // Программа реформ П.А. Столыпина... – Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2_26.html

НІЖИНСЬКЕ ОЛЕКСАНДРІВСЬКЕ ГРЕЦЬКЕ УЧИЛИЩЕ В КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Іваненко О.А.

На зламі XVIII – XIX ст. європейська цивілізація, зведена на фундаменті античної культури, зазнала масштабних зрушень, апогеєм яких стала натхнена ідеологією Просвітництва Велика французька революція, унаслідок якої в Європі утвердилися поняття нації, національної культури, народовладдя, прав людини й громадянина. Яскравим виявом цього процесу стало Грецьке національне відродження кінця XVIII – XIX ст., позначене кристалізацією національної ідентичності греків, пожвавленням культурно-освітнього життя, піднесенням національно-визвольної боротьби проти османського панування, що увінчалася здобуттям державної незалежності Греції (1830).

Грецький національно-визвольний рух долинув і до України. Задля боротьби за національне визволення греків і створення Грецької держави 1814 року в Одесі було засновано таємне товариство «Філікі Етерія». Упродовж Грецької революції 1821-1829 рр. на українських теренах здійснювався збір коштів на підтримку повстанців. Документи Київської духовної семінарії містять відомості про оголошення 1821 року міністром духовних справ і народної освіти О.М. Голіциним підписки на користь грецьких біженців (комітети, що розподіляли зібрані кошти, перебували в Одесі й Кишиневі) [1, арк.1-4]. У 1823 році було відкрито підписку для викупу греків-християн, взятих у полон на острові Хіос, півостровах Кассандра й Сітонія [2, арк.13]. За перебування впродовж 1828 – 1829 рр. на території Греції у складі загону французького війська поміщик Волинської губернії, рівненський повітовий предводитель дворянства В. Омечинський був нагороджений королем Оттоном найвищою відзнакою Грецької держави – офіцерським золотим хрестом Ордена Рятівника (1836).

Розвиток сучасної історіографії позначено вагомими здобутками в дослідженнях українсько-грецьких культурно-гуманітарних та економічних зв'язків у контексті історії грецького національно-визвольного руху. Водночас у світлі вперше введених до наукового обігу архівних джерел відкривається перспектива подальших студій з цієї актуальної та суспільно значущої тематики, одним із найважливіших аспектів якої є культурно-просвітницька діяльність грецької громади на теренах Київського навчального округу, і передусім, історія Ніжинського Олександрівського грецького училища.

1810 року бургомістр грецького ніжинського магістрату С.К. Буба, який зумів здобути прихильність малоросійського генерал-губернатора князя Я.І. Лобанова-Ростовського завдяки організації помпезних бенкетів, ініціював збір коштів на створення в Ніжині навчального закладу для дітей греків. У цій благодійній акції взяли активну участь не лише мешканці Ніжина, а й Москви, Санкт-Петербурга, Одеси та інших міст Російської імперії і зарубіжних держав [3, арк.78-78(зв.)]. 15 листопада 1811 року Олександр I видав маніфест щодо заснування Ніжинського Олександрівського грецького училища.

Керівництво роботою з підготовки відкриття нового навчального закладу в Ніжині було покладено на ректора Харківського університету – визначного природознавця сербського походження О.І. Стойковича, який від 1804 року обіймав у ньому посаду професора фізики, а в 1807-08, 1811-13 роках обирався його ректором. Утім, Стойкович не порозумівся з представниками ніжинської грецької громади і змушений був делегувати свої повноваження дирекції училищ Чернігівської губернії, що уважливо поставилася до пропозицій греків відносно викладацького складу та змісту навчального процесу.

За відсутності освіченого священика грецького походження ніжинські греки взагалі відмовлялися від включення до навчальних програм Закону Божого. Переконати їх у доцільності обрання законоучителем св. Черняхівського директору Чернігівської гімназії вдалося лише за допомогою посилання на російського імператора, за височайшим повелінням якого Закон Божий був обов'язковим предметом в усіх повітових училищах і запроваджувався для повторення в гімназіях. Натомість грецька громада наполягала на необхідності викладання

німецької мови в контексті розвитку торговельних зв'язків із Саксонією та Пруссією. З цією метою вчителем німецької було обрано Х. Гінтце, який, згідно зі спогадами св. Черняхівського, часто ходив у гості до заможних і щедрих батьків своїх учнів та полюбляв пригощатися свіжими молдовськими винами й вишуканими грецькими стравами.

Ніжинське Олександрівське грецьке училище, відкриття якого відбулося 1817 року, утримувався він за рахунок відсотків із пожертвованого капіталу розміром у 86 000 руб. асигнаціями. Ця сума складала частину капіталу в 160 000 руб. сріблом, заповіданого греками своїм нащадкам на благодійні цілі. Окрім того, грецька громада виділяла щорічно на потреби училища 615 руб. Бюджет закладу поповнювався також за рахунок плати за навчання та здачі в оренду училищних погребів [4, арк.413]. Училище підпорядковувалося заснованому 1785 року в Ніжині грецькому магістрату, що обирав його директора, контролював навчальну й господарську діяльність (після скасування магістрату в 1872 році воно перейшло під юрисдикцію міської думи).

Відвідавши 1833 року Ніжинське Олександрівське грецьке училище, попечитель Київського навчального округу Є.Ф. фон Брадке дійшов висновку про необхідність його реформування відповідно до вимог статуту для початкових і середніх навчальних закладів від 20 грудня 1828 року. Справу вдосконалення змісту та структури навчально-виховного процесу закладу доручили Раді Університету Св. Володимира. Було вироблено засади подальшого функціонування училища, згідно з якими грецька громада Ніжина обирала директора строком на три роки та висувала кандидатури вчителів. Трирічний курс навчання включав у себе такі дисципліни, як Закон Божий, священна історія і церковна історія, російська мова, давньогрецька і новогрецька мови, арифметика, геометрія, географія, історія Російської держави, історія Греції, всесвітня історія, чистописання, креслення й малювання. При училищі діяло підготовче відділення, де викладалося грецьке читання та письмо. Відповідно до статуту від 20 грудня 1828 року дозволялося запроваджувати додаткові предмети, наприклад, основи комерційних наук і бухгалтерію.

1841 року міністерством народної освіти було ухвалене рішення про передачу училища з-під юрисдикції директора училищ Чернігівської губернії під нагляд адміністрації Ніжинської гімназії [5, арк.1-3(зв.)].

Про обмеженість впливу грецької громади на заснований нею навчальний заклад йшлося, зокрема, у листі директора Ліцею князя Безбородька М. Чалого до попечителя Київського навчального округу П.О. Антоновича від 18 жовтня 1870 року: «...як видно з історії грецького училища, воно ніколи не було надане грецькому товариству, відносно педагогічної організації ініціатива завжди йшла від Міністерства» [6, арк.8].

Грецька громада рішуче чинила опір численним спробам керівництва Київського навчального округу реорганізувати створене нею училище. 1875 року на сторінках місцевих газет навіть з'явилися оголошення про те, що з ініціативи ніжинської міської думи та за підтримки міністерства внутрішніх справ Ніжинське Олександрівське грецьке училище як таке, що «не відповідає більше потребам цього міста», мало бути перетворене на жіночу гімназію з передачею їй училищного будинку й грецького капіталу (86 000 руб.) [7, с.3; 8, с.4].

Свою незгоду з ідеєю реорганізації училища ніжинські греки традиційно аргументували тим, що воно було створене й утримувалося виключно завдяки жертвам грецької громади, яка існувала в Ніжині у вигляді церковної парафії і мала потребу у власному культурно-освітньому осередку. У доповідній записці членів грецької церковнопарафіяльної громади Ніжина на ім'я міністра народної освіти Г.Е. Зенгера наголошувалося на непорушності прав греків «...щодо завідування та збереження просвітницького органа, призначеного виключно для потреб нашої громади, який надає тепер разом із засобами кращої моральної освіти саме ті знання нашим дітям, які за способом життя, потребами й заняттями нашими є найкориснішими для нас і наших дітей» [9, арк.12(зв.)]. Ніжинські греки висловлювали протест і проти усунення їх від виборів директора училища, проведення яких з часом перебрала на себе міська дума.

Упродовж 1870-х років платня за навчання в Ніжинському Олександрівському грецькому училищі становила 1-3 руб. на рік, у 1880-х роках – 6 руб., а починаючи з 1905-1906 навч. року – 10 руб.; для нащадків греків і ще близько 10% учнів із незаможних родин освіта була безкоштовною.

За браком бібліотечних приміщень частина книжок, у тому числі рідкісних зарубіжних видань XVI – XVII ст., що належали училищу, було передано на зберігання до Історико-філологічного інституту князя Безбородька. Серед них з *богослов'я* нараховувалося 31 найменування книжок російською мовою, 32 – грецькою, 5 – італійською, 3 – латиною; з *філософії*: 29 – російською, 14 – грецькою, 3 – італійською; з *історії*: 35 – грецькою, 29 – російською, 7 – італійською, 1 – німецькою; з *словесності*: 28 – грецькою, 23 – російською, 7 – латиною, 3 – німецькою, 1 – італійською; з *географії*: 4 – грецькою. 1888 року ніжинська міська дума ухвалила залишити ці видання в інституті на вічне зберігання в окремому приміщенні під назвою «старовинної бібліотеки Ніжинського Грецького Училища» [10, арк.33]. Окрім того, через нестачу приміщень 1904 року в училищі було відкрито паралельне відділення при першому класі, де заняття проводилися в другу зміну – з 12.00 до 16.00.

Не оминули Ніжинське Олександрівське грецьке училище і скандальні справи щодо зберігання нелегальної літератури. 1906 року київська судова палата засудила до двотижневого ув'язнення учня другого класу училища, нащадка української козацької родини Г.М. Третяка, в якого під час обшуку було виявлено одну брошуру «Контрасты современного общества», дев'ять брошур українською мовою Л. Мартова «Новий закон», 49 брошур Ш. Дікштейна «Хто с чого живе?» і одну брошуру «Взятие Бастилии». Очевидно, суспільно-політичним реаліям тогочасної Російської імперії суперечили заклики до боротьби за всезагальне, рівне, пряме і таємне виборче право, а також опубліковані українською рядки з «Нового закону» Л. Мартова: «Не можна людей ділити наче худобу по масти, якою випадково наділила природа, й сказати: ось оці – то один сорт, а оці – то другий. Кожний в державі однаково має

право знати, як ведуться державні справи, і перевіряти тих, хто їх веде, й змінити сіх людей, коли справи ведуться ними зле. Тут не можна «ділити на «званих і незваних» [11, арк.48].

У 1906 році, відповідно до запиту інспекції 2-го району народних училищ Чернігівської губернії, настоятель грецької Михайлівської церкви м. Ніжина священник О. Лавровський подав інформацію щодо свого приходу, який нараховував 150 чоловіків, 164 жінки і 28 дітей віком від 9 до 12 років. Усі парафіяни були нащадками ніжинських греків. Одночасно в Олександрівському училищі навчалося 6 греків – 3% від загальної кількості учнів (197) [12, арк.43(зв.)].

Станом на січень 1905 року в Ніжинському Олександрівському грецькому училищі здобували освіту 217 учнів, а наступного року – 201 учень [13, арк.21(зв.)]. У 1907/1908 навчальному році загальна кількість учнів становила 166 осіб. Викладацький склад закладу представляли: в.о. директора училища, законоучитель Г. Вербицький, учитель російської мови П. Ячницький, математики Є. Скрипник, історії і географії П. Лапа та вчителька підготовчого класу А. Фурса [14, арк.155].

З метою реформування Олександрівського училища в лютому 1908 року ніжинською грецькою громадою було обрано комісію в складі В.Є. Золотарьова, І.І. Милосова, В.Є. Спіліоті, О.М. Плациндаря, Д.А. Тарнавського, яка мала діяти спільно з представниками училищної комісії при міській управі. Невдовзі В.Є. Золотарьов, В.Є. Спіліоті й Д.А. Тарнавський були позбавлені своїх повноважень через небажання з'явитися перед грецьким товариством задля отримання «наказу до подальшої спільної роботи». 21 квітня 1908 року під головуванням директора училища священника Г. Вербицького відбулося засідання комісії, на якому було ухвалено рішення про його реорганізацію в чоловічий середній навчальний заклад – «повну гімназію нового типу». Водночас О.М. Плациндарь та І.І. Милосов від імені ніжинських греків заявили, що право реформування училища належить грецькій громаді, а не міській думі, оскільки «училище це створене для дітей греків і утримується виключно за кошти грецького товариства» [13, арк.26]. Вони висловили рішучу незгоду із позбавленням грецької громади права розпоряджатися своїми капіталами і заснованими нею закладами, а також наголосили, що перебудова приміщення училища може здійснюватися лише за згодою Грецького парафіяльного товариства, яке отримало його в дар від грека Капітана Параскеви. Зрештою Плациндарь і Милосов виступили проти перетворення грецького училища на гімназію нового типу, однак, міська дума відхилила всі їхні аргументи. У червні 1908 року проти реорганізації училища офіційно висловилося Грецьке парафіяльне товариство м. Ніжина.

Отже, впродовж кінця XVIII – початку XX ст. процеси Грецького національного відродження знаходили віддзеркалення в культурно-освітньому житті України. За часів перебування Греції у складі Османської імперії грецька присутність на українських теренах значно посилилася. Сприятливі умови для розвитку заснованої у XVII ст. ніжинської грецької громади було створено із здобуттям Ніжином Магдебурзького права 1625 року й особливо завдяки наданню грекам привілеїв українськими гетьманами. Глибокий відбиток на культурно-освітній розвиток України XIX – початку XX ст. наклала просвітницька діяльність греків, одним із найяскравіших виявів якої стала історія Ніжинського Олександрівського грецького училища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів України м. Києва (далі – ЦДІАК України). – Ф.712. – Оп.6. – Спр.229.
2. ЦДІАК України. – Ф.712. – Оп.6. – Спр.548.
3. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.36. – Спр.391.
4. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.229. – Спр.1.
5. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.7. – Спр.124.
6. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.36. – Спр.391.
7. Полтавские губернские ведомости. – 1875. – 7 июня (№41).
8. Черниговские губернские ведомости. – 1875. – 1 июня (№22).
9. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.227. – Спр.130.
10. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.225. – Спр.214.
11. ЦДІАК України. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.1082.
12. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.227. – Спр.130.
13. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.229. – Спр.58 „б”.
14. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.229. – Спр.101.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДВОРЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Константинова Ю.В.

Дворянство як провідний стан суспільства зазнало особливої трансформації в наслідок реформ 60-70-х рр. XIX ст. Відбувається процес переорієнтації традиційних дворянських господарств на ринок, та пошук нових напрямків підприємницької діяльності. Частина дворянства стає активним гравцем на ринку сільгосппродукції, перебудовуючи свої маєтки на промисловий лад, корегуючи виробництво згідно торгової кон'юнктури, інша

розстається з землею, поповнює інші стани, чи намагається завдяки отриманим від продажу землі капіталам знайти нові джерела прибутку.

В пореформеній час уряд зберіг значні станові привілеї для дворян, шляхом постійної економічної та законодавчої підтримки створив для цього суспільного прошарку найкращі умови для підприємницької діяльності. Величезні земельні простори та гроші отримані від викупних операцій склали ґрунтовну основу для розвитку промисловості, особливо галузей, пов'язаних з сільським господарством. Отже, однією з основних галузей де відбувалась підприємницька діяльність дворянства було сільське господарство.

Аграрна еволюція пореформеного села вплинула на зростання товарного виробництва хлібу, районування та спеціалізацію сільського господарства. Отримавши до своїх рук кошти за викупні платежі та розрахувавшись з попередніми боргами, дворяни-землевласники почали активно впроваджувати у господарство нові технології, закупати техніку, та випускати з-за кордону цінні породи худоби та дороге насіння. Але відсутність досвіду організації господарства та нестача робочих рук, що суттєво відчувалась на Півдні ще у дореформену добу, зводили ці починання нанівець і більшість дрібних та середніх власників розорявались чи опинялись у ще більших боргах.

Переважаюча більшість дворянського землеволодіння в Україні зазнала протягом другої половини XIX - на початку XX ст. істотної руйнації: втрачаючи ґрунти, маєтки дідичів переходили в стадію занепаду, регресували або зовсім припиняли своє існування. Певна ж частина поміщиків, залишившись і в нових історичних умовах великими землевласниками, спромоглася організувати досить стаке господарство підприємницького (фермерського) типу.

Саме господарства великих поміщицьких економій, що підпорядковувалось ринковим законам, стали основою промисловості та ринкового сільського господарства. Крім міцної економічної бази у вигляді великих землеволодінь, поміщицькі господарства одержували підтримку з боку уряду через дворянський банк, який у разі необхідності на пільгових умовах міг кредитувати дворян. Держава допомагала їм в організації синдикатів з метою встановлення монопольних цін, створювала вигідний збут горілки, здачу в оренду і продаж казенної землі за низькими цінами. Вищі державні посади також зосереджувались в руках дворян-землевласників. Вони ближче стояли до імператорського двору і мали можливість впливати на політику уряду, отримувати цінну інформацію економічного характеру. Все це сприяло кращому розгортанню підприємницької діяльності дворян [2, 134].

Ринкові відносини принесли на Півдні значні зміни у сільськогосподарських галузях. На зміну поширеному тут у першій половині XIX ст. тваринництву, особливо вівчарству, приходять товарне землеробство, яке і зумовлює розвиток регіону у пореформену добу.

Поміщицьке господарство відрізнялось розмаїттям польових культур центральне місце посідали зернові, з яких основною була пшениця, яка приваблювала високою прибутковістю. Під неї відводилися значні площі. Так, на початку XX ст. цілини майже не залишилися, також суттєво зменшуються площі сіножатей [4, 190, 188]. На Півдні найпоширенішими були ярі культури: пшениця, овес, ячмінь, просо, льон тощо. Серед сортів пшениці найбільш ходовими були – банатка, сандомирка, арнаутка тощо [4, 190-191].

Разом зі спрямованістю на ринок, дворянське господарство зазнавало значної еволюції у формах землекористування. На зміну трипільлю приходять багатопільля. Активно застосовуються добрива, особливо органічні, що спонукало до збереження і тваринництва як допоміжної галузі. Також зростає виробництво мінеральних добрив та ввезення штучних з-за кордону [4, 196]. Підвищення врожайності до кінця XIX ст. ставало головним фактором збільшення валових зборів зерна. В цьому проявились наслідки розвитку промислового господарства.

На Півдні також поширеним було садівництво та виноградарство. Цьому особливо сприяв клімат Таврійської губернії, але пореформена епоха, характеризується тут як і в інших губерніях Півдня значним зростанням виробництва зернових хлібів.

Ще однією з ключових галузей сільського господарства на Півдні залишалось тваринництво. Помітну роль і у пореформені часи тут продовжувало відігравати розведення овець, коней та великої рогатої худоби особливо це було вигідно у великих маєтках. Найкращі породи розводились у маєтках Великого князя Михайла Миколайовича, князів Воронцова, Кочубея, Волконського, Ламберта, Потоцького, Кушелева, Безбородько, Фейнів. Але зі зміною ринкової кон'юнктури наприкінці XIX ст., всі ці галузі значно поступаються рільництву.

Загалом дворянське господарство, яке базувалось на ринкових засадах в основі мало замкнений цикл виробництва, а разом з тим розвиток отримували і додаткові суміжні галузі. Так, більшість маєтків були оснащені паровими млинами, зерно перероблялось на місці на крупу, борошно, крохмаль, спирт тощо [4, 207]. З 90-х років дворянство поступово втрачає свої позиції у борошномельній справі, у зв'язку з проникненням сюди купецького та іноземного акціонерного капіталу [5, 256]. Окрім зазначених галузей, існувало багато підприємств, які були пов'язані з переробкою продукції дворянських маєтків. В числі великих можна назвати – Азовський консервний завод Фальц-Фейнів, але більшість заводів була дрібними і забезпечувала вимоги на місцевому рівні: свічні, салотопильні, миловарні, цегляні тощо.

Значне місце у економіці України займала горілчана (винокуренна) промисловість. У пореформеній час, щоб утримати свої позиції в гуральництві, дворяни-підприємці змушені були активніше пристосовуватися до нових умов господарювання й ринкової кон'юнктури. У 60-ті рр. XIX ст. монополія дворянства на гуральництво була ліквідована. Це призвело до занепаду невеликих винокурен по маєтках та створення винокурених заводів здатних сплачувати високі податки. Під час, сільськогосподарської кризи 80-х рр., та зниженні цін на хліб, горілка давала набагато більший прибуток. Власниками великих винокурених підприємств з доходом не менше 2 тис. на рік були князі І. Кантакузен, С. Кудашев, П. Абаменік [3, 507,508].

Таким чином, на Півдні, над всіма галузями домінувало землеробство, переробні галузі відігравали допоміжне значення, з них центральне місце посідали борошномельство та винокуріння. Саме промислова продукція приносила дворянам Півдня найбільші прибутки.

Зростання після реформи 1861 р. товарного сільськогосподарського виробництва, й як наслідок – розширення ринків збуту його продукції, вимагало подальшого розвитку сухопутного та водного транспорту. Так, дворяни активно вкладають кошти у залізничне будівництво, розвиток річкового та морського транспорту. Вкладання коштів в акції залізниці давало поміщикам подвійну користь – безпосередні дивіденди й непряму вигоду у вигляді поживлення торгівлі, спрощення реалізації виготовленої продукції.

Розташування південних губерній на берегах Азовського та Чорного морів, зробили їх важливим осередком внутрішньої торгівлі та кораблебудування. Порти Херсона, Одеси, Миколаєва займали ключове місце у зовнішній торгівлі, особливо хлібній. На етапі становлення цієї галузі наприкінці XIX ст. в ній помітну роль відігравали дворяни, коли експорт хліба відбувався здебільшого морським шляхом [5, 278].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. однією з форм отримання прибутку для представників дворянського стану стає участь у різноманітних акціонерних товариствах. Оскільки одноосібних коштів та внутрішніх ресурсів для їх нагромадження у країні було недостатньо, то за відсутності значних капіталів засновувати великі підприємства було можливо тільки з залученням коштів багатьох вкладників. Пристосовуючись до нових умов, чимало «шляхетних» власників промислових підприємств змушені були перетворювати їх на акціонерно-пайові. Така форма участі в підприємстві дозволяла певним прошаркам дворянства, особливо тим, які отримали значні суми від викупної операції, від застави й продажу землі вкласти капітали у більш прибуткові, ніж землеробство галузі. Досить широкою була участь в акціонерно-пайовій справі «служилого» дворянства. Основна маса чиновництва обмежувалась, купівлею незначного числа акцій і грою на біржі. Водночас представники середньої та вищої бюрократії вже з 1860-х рр. активно брали участь у заснуванні акціонерно-пайових промислових компаній, очолювали їх за сумісництвом як директори, члени рад і правління, обіймали впливові й високооплачувані посади радників, консультантів тощо.

Окрім участі у акціонерних товариствах, дворяни ставали й засновниками власних торгових будинків. Так у Державному архів Одеської області, у фонді Стурдза Гагаріни, є справа яка містить документи торговельного будинку «Князь Юрій Гагарін та К° у м. Одеса», зокрема довіреності видані управителю дворянину К. Кржечковському з боку родини Гагаріних-Стурдза для проведення операцій з капіталом доверителя. Згідно довіреності управляючому дозволялось: управляти торговими справами, кредитуватися, отримувати грошові суми, купувати рухоме та нерухоме майно на ім'я доверителя, укладати договори, подавати позови тощо [1].

Починаючи з середини XIX ст., важливою була роль представників дворянського стану у процесі формування гірничопромислової буржуазії на Півдні України, із цього часу поміщики беруться до промислової експлуатації на капіталістичних засадах власних, а подекуди й орендованих вугільних родовищ. Поява залізниць і зростаючий попит на паливо спонукали поміщиків на рубежі 60-70-х років братися більш інтенсивно до розробки вугленосних земель. Так у 1872 р. у Бахмутському та Словяносербському повітах Катеринославської губернії з 58 діючих шахт на долю поміщиків припадало 34. Вони давали більше 40% видобутку вугілля у західній частині Донецького басейну [2, 109]. Після вугільної лихоманки 1870-х рр. становище суттєво змінюється, відбувається процес витіснення дворян-промисловців представниками акціонерного капіталу. Велика кількість поміщицьких шахт стає не конкурентоздатними, вони продаються, здаються у оренду, або скорочують виробництво, чимало взагалі припинили своє існування.

Отже, в перші два пореформені десятиліття поміщики Півдня України відігравали провідну роль у процесі формування гірничопромислової буржуазії краю. Лише з кінця 1870-х рр. починається падіння їх питомої ваги у видобутку вугілля, хоча чисельність дворян-гірничопромисловців і надалі була значною порівняно з представниками інших станів.

Велика частка дворян наприкінці XIX ст. отримавши кошти за продаж маєтків, чи викупні платежі перебирається до міста де переважно мешкали на процент від капіталів, чи за рахунок доходів від здачі в оренду землі, міської нерухомості, квартир тощо.

Таким чином, пореформений період приніс значні зміни у життя більшої частини південноукраїнського дворянства. Дворянин пореформеної доби представ вже не як володар безмежних земельних угідь, що живе за рахунок земельної ренти, а як капіталіст чи фінансист, добробут якого залежить виключно від його особистого хисту, та здатності швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури та вимоги часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Одеської області – Ф.141. – Оп.1. – Спр.69. – арк. 1-2.
2. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанская. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с.
3. Орлов П.А. Указатель фабрик и заводов Европейской России с царством Польским и великим княжеством Финляндским (по данным за 1879г.). / П.А. Орлов – СПб.: Типография братьев Пнтелевых, 1881. – 754 с.
4. Темірова Н.Р. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н.Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319с.

5. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.): Монографія. / Л.Ф. Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2009. – 384с.

ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Копенський М.В.

28 липня з 2008 року в день Святого Володимира Україна відмічає свято «День хрещення Київської Русі-України». Хрещення Київської Русі – це доленосний крок для держави, який займає велике місце в житті країни.

Розглядаючи актуальність теми треба розглянути корні християнства і відмітити, що Київська Русь, перебувала на тому рівні розвитку, коли для зміцнення держави потрібні були радикальні зміни, які й принесла нова релігія. Ця тема є історично значимою і визиває загальнокультурну зацікавленість.

Запровадження християнства на Русі – це найзначніша подія в історії країни, яка є предметом чисельних досліджень. Дослідження цього питання доводять, що науковці ставлять під сумнів точність і послідовність подій. У кожного з них є своя точка зору на це питання, яке й досі є дискусійним. Але ні в кого не визиває сумнівів, що запровадження християнства в Київській Русі – це впливовий крок в еволюційному розвитку держави.

Особливо цінним джерелом, яке найширше і реальніше висвітлює історію нашого народу від найдавніших часів та, зокрема, розповідає про запровадження християнства, є найвідоміший літопис «Повість минулих літ». За зразками «Повісті минулих літ» склалися інші літописи. Це джерело є фундаментом для багатьох праць науковців. Джерела доводять нам, що християнство знали ще задовго до Володимира Великого. Історія розповідає про знайомство з вірою Христа на Русі за апостольських часів: «Понад морем Руським учив святий апостол Андрій, Брат Петрів, як його називають» [1], «И взойдя на горы эти, благословил их, и поставил крест, и помолился Богу, и сошел с горы этой, где впоследствии будет Киев, и пошел вверх по Днепру» [2].

Є свідчення про IV папу римського св. Климента I, який у Херсонесі навернув у християнство багато людей. Джерела доводять, що Климента I стратили за наказом римського імператора, але народ про нього не забував. Його мощі стали священним символом для нащадків християнської держави. В найдавніших пам'ятках розповідається про те, що голову Климента IV повернули Володимирі після хрещення. Князь, побудувавши Десятину церкву, вирішив там зберігати цю святиню. В.Я. Петрухін у праці «Крещение Руси: от язычества к христианству» зазначає: «Десятинная церковь оказалась «преемницей» христианских святынь покоренного Владимиром Херсонеса – туда были помещены захваченные князем мощи Климента Римского и другие реликвии» [6, с. 92].

Християнство успішно поширювалось на Русі. Існують твердження, що германські готські племена залишили характерний слід християнства, який пов'язаний з появою Києва. Цю подію аналізує в своїй праці В.Б. Антонович: «Первые сведения о нем появляются в 3 или 4 столетиях христианской эры, в то время, когда существовало в Приднепровье могущественное Готское царство. В силу причин, кроющихся в истории Скандинавского полуострова, готы в конце II столетия, переправившись через Балтийское море, стали постепенно занимать великую Восточноевропейскую равнину, двигаясь по направлению к югу» [3, с. 580].

Треба відмітити думку М.С. Грушевського, який писав, що в чорноморських грецьких містах, так само і на Подунав'ї християнство почало поширюватися вже в перших віках, і звідти заносилося в наші сторони, через купців і всякий мандрівний люд. Історик підкреслює: «Немає сумнівів, що вже в IX віці християнська віра стала ширитися в головніших містах України» [5, с. 76].

Джерела свідчать, що християнську віру підтримувала й княгиня Ольга, бабка Володимира Великого, яка охрестилась і отримала ім'я Олена. Запровадження християнства розглядає в своїй праці «Утвердження християнства на Русі» М.Ю. Брайчевський, який розділяє думку, що християнство Київська земля знала давно: «Християнство вже досить глибоко вкорінилося у самій Русі; християнами були бабка Володимира Ольга, можливо, дід Ігор та брати – Ярополк й Олег» [4]. Історія стверджує, що у 860 р. за часів Аскольда відбулося хрещення Київської землі, але не вкоренилося. Офіційною релігією на Русі християнство стало близько 988 р. Десь на весні 988 р. відбулося хрещення киян, якому передувало хрещення Володимира.

Д.С. Ліхачов аналізує літопис і відзначає: «Епископ же корсунский с царицыными попами, огласив, крестил Владимира. И когда возложил руку на него, тот тотчас же прозрел. Владимир же, ощутив свое внезапное исцеление, прославил Бога: "Теперь узнал я истинного Бога". Многие из дружинников, увидев это, крестились. Крестился же он в церкви святого Василия, а стоит церковь та в городе Корсуни посреди града, где собираются корсунцы на торг; палата же Владимира стоит с края церкви и до наших дней, а царицына палата – за алтарем. После крещения привели царицу для совершения брака. Не знающие же истины говорят, что крестился Владимир в Киеве». Джерела свідчать й про те, що сам процес християнізації відбувався болісно. Володимир використав не мало зусиль для його здійснення, знищуючи язичницьких ідолів. «Князь наказав ідолів «поскидати», деякі «порубати, а других вогню оддати», і як киян масово заганяли у Дніпро для хрещення». Незважаючи на важкий процес релігії поширювалася.

Християнство повільно вкорінялося в державі, поза Києвом було засновано сім єпархій. З релігійною реформацією змінювалося й життя в суспільстві, відбулося багато нового, корисного для держави. Активізувався культурний розвиток країни. Це питання розглядало багато науковців. Історію Київської Русі, зокрема запровадження християнства висвітлює М.С. Грушевський. Безпосередньо в своїй праці «Ілюстрована історія України» дослідник підкреслює значимість християнства пов'язуючи його з початком письменства на Україні. Автор свідчить, що в наших сторонах письменство почало ширитися перед 1000 роком по Христі, тоді коли почало ширитися християнство. Він

вiдзначає, що з того часу могли вже бути рiзні записки, з яких потiм дещо i використано в оповiданнях про давнє життя в наших краях; хоча подiї з десятого вiку (вiд 900 – 1000 р.) бiльше описано з пам'ятi [5, с. 9].

Треба вiдмитити роботу В.Я. Фроянова, в якiй автор проаналiзував зв'язок мiж християнством i феодалними вiдносинами Давньої Русi: «Играя в момент крещения консервативную социально-политическую роль, христианство вскоре оказало и положительное воздействие на некоторые стороны древнерусской жизни, облегчив налаживание связей Руси с Византией, христианскими странами Центральной и Западной Европы, способствуя росту культуры, формированию древнерусской народности. Однако нет никаких оснований рассматривать церковь как ускоритель феодализации Древней Руси, а христианство - как классовую идеологию, освещавшую феодальное угнетение» [8].

Пiдкреслив значимiсть релiгiї i висвiтлив свою точку зору В.Я. Петрухiн в працi «Хрещення Русi: вiд язичництва до християнства». Науковець стверджує, що незважаючи нi на що хрещення Русi мало глибокий iсторичний сенс, а результатом християнiзацiї суспiльства на рубежi X - XI ст. став своєрiдний «культурний переворот». Вiдбулася трансформацiя язичництва, а символом перемоги над старою релiгiєю стало заснування церкви [6, с. 149].

«Выбор Владимира в пользу христианства означал приобщения Руси не только к византийскому православию, которое само по себе вносило в жизнь восточных славян определенный порядок, но также и к юридически-правовым традициям греческой церкви», – оцiнив значимiсть християнства П.П. Толочко [7]. Церквi належала не мала роль в єдностi давньоруського етнокультурного i етнополiтичного суспiльства. Церква, як зазначив дослiдник, вiдiграла роль в iдеологiчнiй сферi i займала важливе мiсце серед державних iнститутiв, навiть люди пов'язували її з законом.

Можна зробити висновок, що християнство пройшло довгий шлях перш нiж стати панiвною релiгiєю Київської Русi. Нова релiгiя вплинула на розвиток держави. На Русi вiдкривалися школи, поширювалась писемнiсть, було започатковано лiтописання, вiдбувся розквiт мистецтва i будiвництва. Християнство дало змогу краiнi пiднятись на вищий рiвень, стати однiєю з провiдних держав Європи. Не безпiдставно християнство й досi має вагомe значення у суспiльствi. Таким чином, хрещення є ключовою подiєю в iсторiї Київської Русi.

ЛІТЕРАТУРА

1. Повiсть врем'яних лiт: Лiтопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, пiсляслово, комент. В. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://izbornyk.org.ua/pvlyar/yar01.htm>
2. Лихачев. Д.С. Великое наследие (Классические произведения литературы Древней Руси) / Д.С. Лихачев. – М., Современник, 1980. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.hrono.info/dokum/1000dok/povest1.php>
3. Антонович В.Б. Моя сповiдь: Вибранi iсторичнi та публiцистичнi твори / Упор. О. Тодiйчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарi В. Ульяновського. / В.Б. Антонович. – К.: Либiдь, 1995. – 816 с.
4. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. / М.Ю. Брайчевский. – Киев: Академия наук Украинской ССР, Наукова думка, 1989. - С. 124.
5. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. / М.С. Грушевський. – Київ-Вiдень.: Днiпросоюз, 1921. – 576 с.
6. Петрухин В.Я. Крещение Руси: от язычества к христианству. / В.Я. Петрухин. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 222 с.
7. Толочко П.П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная / П.П. Толочко. – СПб.: Алетей, 2005. – С. 146.
8. Фроянов И.Я. Загадка крещения Руси / И.Я. Фроянов. – М.: Алгоритм, 2007. – С. 120.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПОХІД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1654-55 Р. НА ГАЛИЧИНУ

Лебедько Е.М.

Переяславська рада i березневі «статтi» розкрили новий етап у вiдносинах мiж Україною i Російською державою. Мiцнiли рiзнобiчнi зв'язки мiж народами. Хмельницький i його сподвижники всiма силами сприяли цим зв'язкам. Мiж Чигирином i Москвою розвинулися надзвичайно мiцнi i жвавi вiдносини. Протягом другої половини 1654 Хмельницький вислав до Москви не менше одинадцяти посольств. Таким шляхом вирiшувалися головнi полiтичнi питання i поточнi справи. Україна все бiльше iнтегрувалася в полiтичну систему централiзованої Російської держави.

Б. Хмельницький дуже ретельно виконував зобов'язання, якi були прийнятi при об'єднаннi України з Росiєю, докладав зусиль, щоб зв'язки з Москвою зробити тiснiшими. В його листуваннi дослiдники знаходять в спiвпрацi з Росiєю, надiї на великi успiхи спiльних виступiв. Гетьман через своїх послiв завжди повiдомляв царя i дворян про всi полiтичнi i вiйськовi подiї, про звiстки з Польщi, та iнших краiн, становище в Україні. В той же час він виявляв великий iнтерес до полiтики росiйського уряду, вимагав iнформацiї про найближчi плани, заявляв про свою згоду брати участь в них, додавав свої поради. Щоб бути зрозумiлим дя росiян, Хмельницький пробував зблизити свою канцелярiю до росiйського дiловодства, додавалась росiйська дiлова термiнологiя.[1]

В квітнi 1654 розпочалися спiльнi вiйськовi дiї. Головну увагу i росiйський уряд, i Хмельницький придiляли боротьбi з Польщею. [2]

В Білорусії та Литві розгорталися великі наступальні операції. В той же час на українському фронті проходили тільки оборонні бої. Польські магнати на об'єднання України з Росією відповідали ще більш безбожною боротьбою проти українського народу. Вони намагалися, порушити російсько - українську дружбу та підірвати військові ресурси України. [3]

Протягом 1654 і 1655 польські війська провели низку рейдів в глибину території Запорізького війська. В квітні 1654 польська кіннота зруйнувала багато городків в Брацлавщині і зайшла під Умань. Російське командування запропонувало Хмельницькому забезпечити наступ на Волинь. Цей наступ повинен був співпадати з операціями російської армії в Білорусії. В червні українські і російські військові вирушили на Бердичів. Та тоді не вдалося розгорнути широкомасштабних операцій. Вже навесні 1655, з ініціативи Хмельницького, російське командування вирішило провести наступальний похід на західноукраїнські землі. На чолі російських військ стояли Василь Васильович Бутурлін і князь Григорій Григорович Ромодановський. Основу війська становили рейтарські полки які були добре озброєні. Хмельницький під Києвом обговорив з російськими полководцями плани щодо походу. Основний наступ вирішили повести в напрямку на Поділля. Це був новий хід у стратегії Хмельницького, тому що до того часу в усіх походах проти Польщі Хмельницький завжди направляв основний поштовх центр ворожої армії, просуваючись через Волинь на Львів. Тепер він планував вдарити на польське військо під Львовом не з фронту, а з флангу - з Поділля. [4]

Російські та українські війська прямували шляхом з Білої Церкви на Бар і Кам'янець-Подільський. Дорогою шляхетні застави здавалися без бою. В той же час на Поділлі спалахнуло народне повстання і селянські загони допомагали ліквідувати шляхту. Тільки Кам'янець - Подільського не вдалося отримати. Гетьман Станіслав Потоцький вислав їм назустріч загін кінноти, але в бою під Бучачем польське військо зазнало великих втрат і в зв'язку з цим було змушене відступити. Потоцький зневірився у своїх силах, швидким походом вирушив на захід, обійшов Львів і зупинився під Городком. Російські та українські війська рухалися вперед без великих боїв і, нарешті, прийшли до Львова. [5]

19 вересня 1655 відбулася основна баталія під Городком. Тут гарні результати дала взаємодія російських і українських полків. Російські рейтери під проводом князя Ромодановського вдарили в центр польських військ, викликали між ними переполох і, умисно відступивши, привели польську кінноту на запорізьку піхоту, якою командував миргородський полковник Григорій Лісницький. Український піхота вогнем рушниць розбила поляків. Це вирішило хід баталії. Польський центр почав відходити, а потім і фланги вдалися в паніку, кинулися мчати і були розгромлені. [6]

Тоді ж з'єднання російських і українських військ під командуванням стольника Петра Івановича Потьомкіна і полковника Данила Виговського виступили на Люблін. Основною метою цього походу була ліквідація різноманітних груп шляхетських військ, які залишилися на Холмщині і йшли до Вісли. Це завдання було виконано, а Люблін здався без бою, сплатив викуп і до того ж присягнув на вірність царю. [7]

Основні війська під командуванням гетьмана і Бутурліна залишилися під Львовом, облягаючи містечко. Враховуючи те, що польське військо було розгромлене і загрози нового наступу вже не було, Львів втратив своє стратегічне значення і Хмельницький не докладав великих зусиль до того, щоб здобути місто. Населення обложеного Львова почало переговори і погодилося дати викуп. Під час цього спільного російсько - українського походу була звільнена з - під польської окупації вся територія Західної України, по крайні західні межі Галичини і Холмщини. Перебуваючи під Львовом, Хмельницький заявив, що він «вже став господарем всієї Руської землі і її кому іншому ніяким способом не пустить»; «а що нам Господь Бог допоміг країні своєї руської заїхати - на тому стою». Старшина Запорізького війська підтверджувала це: «Доки козацька шабля зайшла, доти також козацька влада має бути». [8]

Отже, похід на західноукраїнські землі був одним з найвеличніших і найпомпезніших військових операцій, направлених проти Польщі, яку разом провадили російські та українські війська. У вересні-жовтні 1655 російські війська під керівництвом київського воеводи Волконського, з допоміжними козацькими полками, відправилися човнами по Прип'яті і, здобуваючи по дорозі укріплені замки, сягнули за Пінськ. В цілому російсько-український фронт на заході сягав Вісли і Німану. Майже всі українські та білоруські землі були звільнені з-під влади польських панів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. - Львів, 1990. – С. 311.
2. Так само – С. 314.
3. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. - Перемишль-Львів, 1996. - 260 с.
4. Гайбонюк В. Богдан Хмельницький в українській і світовій історії. - Рівне, 1996. – С.180.
5. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 330.
6. Смолій В.А. Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.) / В.А. Смолій - К.;Запоріжжя,1998. – С. 120.
7. Так само. – С. 23
8. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний - Київ : Либідь, 1993. – С. 540.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ З ОСВІТОЮ ІНШИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Ломакін О.А.

В протестантських школах ставилась мета – виховати не тільки людину, віддану своїй конфесії, а й освічену людину [1] Лідери Реформації відзначали важливість освіти, тому при протестантських громадах існувала розвинена мережа шкіл [2]. Першими реформаційні ідеї торкнулися Галичини (середина XVI ст.), вони знайшли підтримку місцевих магнатів – М. Стадницького, Є. Язловецького, Я. Тарновського [3]. Нажаль, відомості про лютеранську освіту дуже обмежені, лише зустрічаються відомості про існування таких шкіл.

В основному кальвіністські школи були початковими або середніми, тому вони не могли дати знань університетського рівня, але вони були вище за рівнем, ніж тогочасні православні (до того як з'явилися братства) та католицькі школи (до появи єзуїтських колегіумів). В них вивчались «сім вільних наук», які були поширені в середньовічних європейських закладах. Школи вищого ступеня в свою програму включали окрім «семи вільних наук» гуманітарні дисципліни: ще теологію, філософію, право, етику. Імовірно як і у Віленській школі в вищих кальвіністських навчальних закладах теж існувала система заохочень – найкращі студенти отримували стипендію [2]. Цікавою є кальвіністська вища школа в містечку Панівці – в ній існувала спеціалізація: після закінчення катехітичного класу учень міг обрати куди йому йти – в теологічний клас, щоб стати священиком, чи в клас філософії та права, з метою продовження освіти за кордоном. Відомо, що в кальвіністських навчальних закладах освіту здобували не тільки діти шляхтичів, а й міщан.

Важливим для усвідомлення методики освіти є статут однієї з кальвіністських шкіл, яка знаходилась в м. Случ (неукраїнське місто, але дає можливість уявити як проходив навчальний процес в кальвіністських школах): «Згідно з Ціцероном, ми повинні так користуватися гумором та іграми, як сном і відпочинком, тобто помірковано. Тільки за цієї умови вільний від праці час принесе користь і задоволення. Случська школа у питаннях відпочинку та ігор дотримується двох правил: по-перше, час відпочинку повинен бути точним і упорядкованим, по-друге, відпочинок повинен бути високоморальним і гідним... Наказуємо утримуватися від всякого роду непристойних вчинків і прагнути до стриманості і шляхетності у змаганнях, щоб розум відпочивав, а тіло ставало міцним, щоб було живе бажання вчитися і розвиватися. Учням необхідно підбирати ігри цікаві та повчальні: попадати у ціль на ристалищах, скакати, споруджувати фортеці, формувати військо, призначати сотників і полководців... Все це виправдовує себе як корисне і приємне. Учнів потрібно виводити за місто; там вони зачаровуються садами і полями, збирають рослини, дізнаються про їх назви, вивчають їх, розподіляють за видами» [2]. Ця цитата відображає прогресивність методики освіти в цій школі. Великий внесок в розвиток освіти на Українських землях внесли соцініани. Користувалися вони особливим впливом на Волині та Західній Київщині, їх теж підтримувала шляхта. Як і в кальвіністських навчальних закладах в соцініанських закладах освіти здобували діти шляхтичів та міщан. Особливо слід відзначити Раківську академію – важливий соцініанський центр [4] В школі викладалися гуманітарні дисципліни (латинська мова, граматики, польська мова, та ін.). Важливою річчю було те, що в ній запроваджувалися уроки трудового навчання – кожен учень не важливо якого він був походження, повинен був оволодіти ремеслом, брати участь в фізичній праці. Після розгрому Раківської академії, її гуманістичні ідеї намагалась продовжувати Киселинська школа.

Успішний розвиток протестантизму не давав спокою керівництву католицької церкви. Щоб зупинити протестантів починає свою просвітницьку діяльність Орден Єзуїтів, заснований у 1533 р. Єзуїти засновують свої колегіуми по всій території Речі Посполитої. Метою єзуїтських колегіумів було привити учням католицьку віру, щоб привабити якомога більше молоді навчання та утримання в колегіумах було безкоштовним. В 1599 р. був затверджений статут єзуїтських шкіл, в ньому дуже ґрунтовно описуються правила та вимоги до ректора, провінціалів, викладачів окремих предметів, правила академії, тощо [5].

Існувало два типи колегіумів: середнього та вищого рівня. Середні колегіуми давали гуманістичну освіту з трьох «граматичних» класів і двох «гуманістичних». Вищі колегіуми (повні) мали класи «вищих наук» філософії (два чи три роки), теології (чотири роки), філософський клас передбачав вивчення математики та логіки. Колегіуми єзуїтів діяли у Львові, Перемишлі.

Система освіти ґрунтувалась на принципі змагання [6]. Наприклад: при перевірці знань клас розбивали на дві групи, вони конкурували між собою у відповідях. В класній кімнаті учнів пересажували за рівнем успішності, кращим присвоювали почесні звання. Обов'язково використовувався метод взаємоконтролю – заохочувались ті, хто підмічав помилки своїх сокурсників. Окрім шкіл ордену єзуїтів існували парафіяльні школи. Вони були більш простими, порівняно з єзуїтськими колегіумами. Ці школи мали обмежену програму: читання, письмо, математика, вивчення латинських псалмів. Були кафедральні школи. Школи засновувались за зразком західноєвропейських шкіл середнього рівня. Вивчалися «сім вільних наук». Найбільш відомою була Львівська школа. Рівень освіти в ній був високим. Пізніше ця школа стала філією Краківського університету.

Православне населення з кінця XVI ст. почало навчатись в братських школах. У XVII ст. з'являються початкові школи, які утримувало населення: на Наддніпрянщині – громадою, на західних землях – братствами. До цього періоду православні школи були низького рівня. В таких школах навчалися писемності. Існували школи при монастирях, рівень освіти в них залежав від підготовленості ченців. Практикувалось приватне навчання, але отримати приватну освіту могли не всі, тільки заможні шляхтичі, міщани, вони наймали високоосвічених представників церкви,

випускників університетів.

В кінці XVI ст. з'являються братські школи. Найбільш авторитетними школами були Львівська братська школа, Київська братська школа, Луцька братська школа, вони мали рівень вищих шкіл [3].

Першим керівником львівської братської школи був С. Зизаній, в школі навчалися діти всіх станів, плата за навчання була незначною, вносили її тільки ті, хто міг. Братська школа була не тільки початковою, включала в себе студії вищого рівня. Учні вищого ступеня – студенти, не лише самі навчалися, а й були також вчителями для молодших. Освітній рівень був високий, деяких студентів запрошували викладати в інших містах. Інвентарний опис бібліотеки Львівського братства 1601 р. свідчить, що більшість книг, які зберігалися в бібліотеці були релігійної тематики, але зустрічаються книги латинських та грецьких авторів – Лукіана, Аристотеля, Плутарха, Цицерона, Горація.

Цікавим документом є Порядок шкільний 1586 р., в цьому уставі школи вчителю дозволяється карати учнів, якщо вони будуть неслухняними. Дається інструкція як розсаджувати дітей в класній кімнаті: учні, які краще вчаться повинні сидіти «вище», ті, хто вчиться не дуже – «на подлейшом месці сидеть маєт». Проголошувалась рівність всіх учнів, незалежно від походження. Дітей привчали до праці «двох или четырех хлопцов на каждый тиждень иным порядком мають на сохраненіе виставляти, з чого ся ни один вимовляти не может, гди на него черга прійшла. Дело их будет: раней до школи прійти, школу помести, в печи затопити и у дверій сидети, а котории виходять и входять – о всех ведати;...» [7]

У 1615 р. в Києві була заснована Київська братська школа, яка у 1632 р. об'єдналася з школою Києво-Печерської Лаври. Викладання велось латинською мовою, академія за формою, змістом навчання мало чим відрізнялась від протестантських та католицьких закладів подібного рівня. Підтримувалась греко-слов'янська традиція, шляхом участі в літургії. Вивчалася філософія та риторика, використовували твори Еразма Роттердамського, Станіслава Оріховського. В курсах філософії розглядалися проблеми богослов'я, природознавства. Серед методів навчання широко були розповсюджені ігри та диспути.

Пізніше було засновано Луцьку братську школу (1620 р.), статут школи датується 1624 р. Викладачами були ченці, навчалися в школі шляхтичі, міщани, діти бідноти. Програма була близька до львівської [3]. Школи греко-католицької церкви виникали в північно-західній частині українських земель – Володимирі, Холмі, Луцьку. Поширення діяльності ордену василіан вплинуло на розвиток греко-католицьких шкіл.

Отже, протестантська освіта порівняно з іншими християнськими конфесіями була більш розвиненою. Коли з'являються братські школи та єзуїтські колегіуми, тоді вони стають серйозними конкурентами протестантським освітнім закладам. Освіта протестантів підштовхнула православні, католицькі школи до більш високого рівня якості освіти. Протестантська освіта суттєво вплинула на розвиток українського народу в ранньомодерний період його історії, вона несла нові для того часу погляди, була більш прогресивною ніж середньовічна: вводилась передова методика роботи з учнями, нові для того часу предмети, а також відбувався відхід від старих методів навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черкасов С.С. Вплив Реформації на формування культурного простору Речі Посполитої XVI- XVII ст. / С.С. Черкасов // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни.- 2009, С.33
2. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні. – Доступний з: <http://anabaptist.ru/obmen/hystory/ist1/files/books/book_005/0107_t.html>.
3. Історія української культури: В 5 т. – Т.2 (Українська культура XIII – першої половини XVII ст.) К.: Наукова думка, 2001. – С. 424-499
4. Соколовський О.Л. Просвітницький вектор раннього антиринітаризму / О.Л. Соколовський // Гілея.- 2011, вип. 46. – С. 339.
5. Allan P. Farell The Jesuit Ratio Studiorum of 1599 / Allan P. Farell – Washington, 1970. – S. 2.
6. Яковенко Н.М. Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні (кінець. XVI – середина XVIII ст.) // Київська старовина. – 1997. – № 1-2. – С. 18.
7. Порядок шкільний 1586 р. / Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження / АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук; редкол.: В.І. Шинкарук та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 37-42.

ФЛОТ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА У XVI – XVII СТОЛІТТЯХ

Майборода В.О.

Історія військової справи є органічною складовою загальною історією будь-якої країни. Дослідження у цій сфері дозволяють істотно поглибити наші знання і уявлення про характер, перебіг та закономірності історичного процесу.

Своєчасність обраної теми актуалізується насамперед через те, що поступальний розвиток кожної національної держави значною мірою визначається рівнем розвитку мореплавства як універсального, комунікаційного і достатньо безпечного засобу зв'язку з навколишнім світом, який забезпечував і стимулював інтенсивний розвиток

міжнародної торгівлі, сприяв налагодженню контактів з найвіддаленішими країнами, розвивав техніку мореплавства. Невід'ємною ланкою історичної еволюції флоту нашої держави є воєнне морепланвання козаків.

Джерельну базу становить комплекс архівних і друкованих матеріалів. Велике значення у вивченні передісторії козацького мореплавства мають вітчизняні літописи. Найціннішими у плані розкриття обраної теми є козацькі літописи Самовидця, Г.Грабянки, С.Величка. На відміну від давньоруських літописів, які писалися за роками, козацькі є цілісними авторськими працями, створеними в другій половині XVII – XVIII ст. Добре обізнані з вітчизняними й іноземними джерелами та літературою, козацькі літописці другої половини XVII – XVIII ст. поставили собі за мету показати український народ рівним серед європейської спільноти. Відповідне місце в їх творах відводилося козацтву, представниками якого були і самі автори.

Найціннішою ж за змістом і різноманітністю свідчень про українське козацтво в першій половині XVII ст. є праця військового інженера Гійома Левассера де Боплана “Опис України”[1]. Серед опублікованих документів значний інтерес становлять збірники Д.Яворницького з історії запорозького козацтва[2].

На Запорозькій Січі суднобудівництво досягло високого рівня й досконалості. Козацькі майстри-корабельники славилися і за межами України. Одну чайку споруджувало впродовж півмісяця понад 60 чоловік. Техніка суднобудування, якою володіли майже всі козаки, не була надто складною.

Кіль, тобто основу днищ цих суден, козаки робили зі стовбурів верби або липи, належним чином видовбуючи та обтісуючи їх. Далі корпус формувався а грубих дощок, їх дуже ретельно припасовували одну до одної, а щілини між ними забивали клоччям. Борти цих суден, довжина яких сягала 20, а ширина 4 метрів, просмолювали, а потім обшивали тугими оберемками сухого очерету, іноді ще й липовою корою. Це робилося для того, щоб підвищити плавучість човнів[2, 142].

Ніяких надбудов та захистків від негоди козаки на чайках не робили. Зате ставили по два стерна – на носі та кормі і посередині щоглу. Було також по 10 весел з кожного борту. Щодо екіпажу, то він, залежно від розміру судна, становив від 50 до 70 чоловік. озброєння – 6 легких гармат, рушниці, луки, пістолети, списи[3, 158].

За наших часів були спроби реконструювати чайки за рештками, видобутими з Дніпра. І багатьох дослідників охопив подив: козацькі бойові човни багато в чому схожі на човни вікінгів. Вони, по суті, ідентичні. Тому логічніше називати чайки не човнами, а малими бойовими кораблями, на яких мореплавці досить упевнено могли виходити у відкрите море, долати великі відстані і ставати до бою з ескадрами, що склалися з кораблів, значно більших за своїми розмірами.

У розвідці історика М. Драгоманова «Про українських козаків, татар та турків» знаходимо такий виклад народних переказів про морські походи козаків: «Запорожці пускалися на море найбільше восени. У кожную чайку сідало чоловік 50 – 70 з усяким припасом. Коли вони, бувало, стрінуть турецьку галеру або корабель, то вони робили так: спускали щоглу і заїздили, щоб сонце заходило їм за спину. Через те, що чайки невисоко стояли над водою, їх не видно було на морі. За одну годину до заходу сонця підходили вони на мило до турецького корабля, щоб не згубити його з очей, а опівночі нападали на бусурманів і потопляли корабель разом із людьми. Удень козаки на чайках не могли нічого вдіяти туркам»[4, 24].

До морських походів козаки готувалися централізовано, спочатку збирали припаси, зброю, будматеріали. Після обрання на січовій раді старшини козацтво ділилося на екіпажі, кожен з яких будував свій човен. Спорядившись, флот вирушав до гирла Дніпра, яке контролювали турецькі фортеці з потужною артилерією, а на березі кочували татарські орди. Переховуючись за 3 – 4 милі від гирла в очереті та дочекавшись темної ночі козацький флот виходив в Чорне море. За 36 – 40 годин козаки досягали берегів Анатолії.

Висаджуючись на берег, брали з собою одну рушницю, а в кожному човні для охорони залишали двох козаків і двох джур. На Запорозькій Січі вважалося, що справжній козак – це козак, що побував у морському поході. То ж джура після морського походу ставав козаком. Після проведення бойових операцій на узбережжі козаки поверталися на Січ[5, 94].

При зустрічі з ворогом в плавнях Дніпра козаки нападали зазвичай із засідки, ховаючись в очереті, в морі намагалися наблизитись до ворога непомітно вночі або проти сонця, щоб уникнути артилерійської дуелі та використати елемент раптовості.

Якщо такої можливості не було, атакували подібно до кінної лави. Під час атаки частина вояків сідала на весла, а частина вела стрільбу, Як і на суші, козаки максимально використовували рушнично-артилерійський вогонь проти живої сили противника. Наблизившись до ворожого судна, козаки брали його на абордаж. Захопивши турецькі галери і вітрильники, запорожці часто використовували їх для подальших морських походів, а перед поверненням знищували.

Турки намагалися уникати бою з козаками поблизу берегів, оскільки тоді маневреність чайок залишала для них мало шансів на перемогу. Коли ж їм випадало зіткнутися у відкритому морі, то запорожці починали «крутити веремію». Вони на повній швидкості підходили до турецьких суден, давали залп із гармат і рушниць, а тоді відходили. Маневр повторювали вдруге, втретє, але вже з інших позицій. Траплялося, що всією армадою атакували тільки один турецький корабель, завдаючи йому значних пошкоджень і фізичних втрат. Оговтавшись, турки готувалися до «веремії», а козаки вирішували дати вирішальний бій. Нерідко захопивши кілька турецьких суден, вони використовували їхню вогневу міць супроти противника, примушуючи його відступити. Коли ж цього досягти не вдавалося, то самі налягали на весла і тікали.

Турки постійно влаштовували різноманітні засідки, щоб захопити козаків, коли ті поверталися з походів. Однак уникнути цього дозволяла добре налагоджена розвідка, яка знала практично про всі наміри ворога. Коли ж на

вході до гирла Дніпра турецьку оборону прорвати не вдавалося, вони знаходили поблизу Очакова затоку і волоком (по 200 – 300 чол.) перетягували кожну чайку через суходіл, після чого через 2 – 3 дні опинялися вище турецької засідки і поверталися на Січ. Інколи турки «намертво» перекидали їм шлях додому біля Очакова. Тоді низовики заходили з Чорного моря до Керченської протоки, звідти до Азовського моря, а там аж до гирла Дону. Потім р. Міус піднімалися вгору наскільки було можливо, волоком перетягували судна до Вовчої Води (притоки Самари) і вище фортеці Кодак діставалися Дніпра. Однак цей шлях ними обирався тільки тоді, коли не було іншого виходу [6, 12 – 15].

Флот турків набував значної переваги за штормової погоди. За таких умов, у ході бою, гребці чайок прив'язували весла до бортів і, безперервно заряджаючи рушницю, передавали їх стрільцям. Великі втрати козаків призводили до того, що лише кожний п'ятий з них повертався на Січ [7, 12].

Значне місце у військово-морському мистецтві запорозьких козаків посідає тактика здобування морських фортець. Вона складалася з детальної розвідки фортифікаційних особливостей фортеці, висадки десанту, навальних, сміливих дій козацької піхоти та артилерії флоту. В цих умовах значна частина запорозьких козаків перетворювалась на морських піхотинців. Серед здобутих запорожцями фортець є й такі, що вважались на той час неприступними: Варна (1604), Кафа (1616), Кілія (1621) та ін.

Отже, у XVI – XVII століттях запорозьке козацтво продовжило і розвинуло вітчизняне мореплавання, пристосувало його до конкретних умов свого часу. У процесі боротьби з військово-морськими силами Туреччини запорожці створили свій швидкісний, маневровий, швидко відновлюваний флот. Завдяки воєнному морському флоту козаків, протягом століть розширювалась і збагачувалась міць однієї з найсильніших морських держав – Османської імперії. Козацтво оберігало етнічну територію українського народу. Участь запорожців у російсько-турецьких війнах XVIII ст. певною мірою сприяла витісненню турок із Північного Причорномор'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – 256 с.
2. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. Т. 1. – Львів : Світ, 1990. – 319 с.
3. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К., 1991. – 335 с.
4. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. – К., 1991. К.: Дніпро, 1991. – 45 с.
5. Кашенко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове / А. Ф. Кашенко. – К.: Веселка, 1992. – 270 с.
6. Гуржій О. Особливості воєнно-морського мистецтва українських козаків у першій половині XVII століття // О. Гуржій, В. Корнієнко // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 9 – 18.
7. Сокульський А.Л. Флот Запорозької Січі в XVI – XVIII ст.: структурна організація, технологія та військово мистецтво: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А.Л. Сокульський ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 17 с.

ПОЛТАВСЬКА БИТВА: ПЕРЕДУМОВИ

Майтамал С.О.

В умовах становлення та розвитку незалежної Української держави не вшухає інтерес до нашої національної історії, до уроків та досвіду минулого. Полтавська битва – вирішальний момент в історії Північної війни (1700 – 1721 рр.), яка завершила змагання Швеції й Московії за гегемонію у Північно-Східній Європі, утвердивши загибель однієї імперії і створення нової. А її відлуння на сторіччя вперед визначила подальшу долю України.

Метою розгляду є вивчення передумов Полтавської битви.

Дослідження Полтавської битви у зв'язку з її великим впливом на подальшу історію України, Росії та Швеції займалося багато істориків цих країн. Між іншим на особливу увагу заслуговують праці істориків української діаспори О. Оглобліна, Т. Мацьківа, сучасного українського історика О. Сокирка, а також росіянина П. Кротова й шведського історика П. Енглунда.

На початок XVIII ст. Швеція – це одна із найсильніших європейських країн, що виключно панувала на Балтійському морі, і контролювала Прибалтику. Це викликало опір її сусідів-супротивників – Данії, Польщі і Московії. Вони чекали тільки нагоди, щоб напасти на Швецію і відібрати раніше нею загарбані землі на узбережжі Балтійського моря. Коли на шведський трон вступив вісімнадцятирічний король Карл XII данський король Фрідріх IV, польський король Август II та російський цар Петро I восени 1699 р. вирішили, що настав час для цього і уклали союзну угоду про напад на Швецію навесні 1700 р. [1]. Вони вважали, що молодий король не зможе протистояти потужній коаліції. Так почалася Північна війна, 1700 – 1721 рр.

Кожна з країн Північного союзу мала свої мотиви для входження у війну зі Швецією. Московія прагнула здобути вихід до Балтійського моря, що було в цей час головним завданням зовнішньої експансії. Данію підштовхувало до конфлікту з Швецією давнє суперництво за панування на морі. Вступ до союзу Саксонії пояснювався зобов'язанням Августа II повернути Речі Посполитій Лівонію у разі його обрання польським королем [2].

Початок військової кампанії був катастрофічним для Петра I. 9 серпня 1700 р. цар пішов війною на Швецію. Проте він не знав того, що війська шведського короля Карла XII несподівано висадилися під Копенгагеном і 8 серпня того ж року данський король підписав мирний договір у Травенделі. Згідно з ним Данія відмовилася від військового союзу із польським королем і царем. Російська армія перейшла кордон і почала облогу шведської фортеці Нарви, але Карл XII несподівано вночі 20 листопада 1700 р. напав на неї, повністю розбив і думаючи, що справа з царем, покінчена, вирушив проти Августа II. Після цієї поразки на кілька років в Європі затвердилася думка про повну недієздатність московської армії, а Карл XII отримав прізвисько шведського «Олександра Македонського» [3]. Історики розходяться в думках, чи було це рішення шведського короля обумовлено об'єктивними причинами (неможливістю продовжити наступ, залишивши в тилу саксонську армію) або особистою неприязню до Августа II і зневагою до військ Петра I які він так легко розбив.

Шведські війська вторглися на польську територію і завдали кілька відчутних поразок польсько-саксонській армії. Карл XII розбив у 1701 р. саксонсько-польське військо під Ригою, зайняв Курляндію, а слідом за тим у 1702 р. майже всю Литву і велику частину Польщі включаючи Варшаву. А 14 січня 1704 р. сейм позбавив влади Августа II як короля Речі Посполитою і вибрав новим королем шведського ставленника С. Лещинського [4].

Однак шведський король з основним військом фактично «застряг» у Польщі (1701-1705 рр.), даючи цареві можливість реорганізувати армію. Вже в 1702 р. московське військо знову перейшло до наступу [5]. У ході кампанії 1702 – 1703 рр. було легко захоплено всю течію Неви, що охоронялася двома фортецями: у витоках річки – фортеця Шліссельбург (фортеця Орішок), а в гирлі – заснованим 27 травня 1703 р. Санкт-Петербургом. Нарешті, в 1704 р. московські війська захопили Нарву [6].

Росія спільно з Саксонією розвернула військові дії на польській території. У кінці 1705 р. основні московські сили зупинилися на зимівлю в Гродно. Несподівано в січні 1706 р. Карл XII висунув у цьому напрямі великі сили. Союзники розраховували дати бій після підходу саксонських підкріплень. Але 13 лютого 1706 р. шведи завдали нищівної поразки саксонській армії в битві при Фрауштадті. Залишившись без надії на підкріплення, московська армія була вимушена відступити у напрямі Києва [7].

А шведська армія вторглася вже на територію самої Саксонії і вже у вересні 1706 р. зайняла її повністю, змусивши Августа II підписати 13 вересня 1706 р. Альтранштадський мир. Згідно з цим договором Август II зрікся польського престолу на користь С. Лещинського, відмовився від антишведської коаліції та зобов'язався заплатити Швеції велику контрибуцію [8]. Після підписання мирного договору і виходу Польщі та Саксонії з війни, становище шведського короля було настільки потужне, що «... видавалось неначе король Карл держав судьбу континенту в своїх руках». Тепер дорога на Схід була відкрита [9]. Московія залишилася у війні зі Швецією наодинці.

У 1708 р. Карл XII розпочав свій давно задуманий похід проти свого останнього противника, Московії, на чолі 35-тис. армії. Окрім цього до нього мала приєднатися 20-тис. армія польського короля С. Лещинського з 8-тис. корпусом шведського генерала Е. Крассау, що тимчасово залишився в Польщі для побороення прихильників Августа II. У Прибалтиці був 16-тис. корпус генерала А. Левенгаупта, розташований в околиці Риги, 12-тис. корпус генерала Г. Лібекера в околиці Виборг-Кексгольм, 12 тис. в інших прибалтійських фортецях, 11 тисяч у шведській Померанії та в самій Швеції – 20 тис. війська. Карл XII розраховував на допомогу гетьмана І. Мазепи та кримського хана Девлет Гірея II, який ще на весні 1708 р. погодився на шведську пропозицію приєднатися до війни проти Московії. У розпорядження царя було в 1708 р. 52 піхотні, 28 кавалерійських, три гренадерські та два гвардійські полки, загальною чисельністю до 100 тисяч осіб [10].

Одним із найважливіших моментів у Північній війні було те, що шведський король вирішив змінити свій план, щоби звернув з дороги Мінськ-Смоленськ-Москва на південь у напрямі Стародуб-Полтава-Москва. Наслідки цього оцінили вже сучасники, але мотиви зміни стратегічного плану докладно не досліджені. В історіографії переважає думка, що причиною зміни стратегічного плану було те, що Карл XII послушав І. Мазепу і здійснив похід на Україну. Насправді немає документальних доказів, про зв'язки І. Мазепи з Карлом XII до жовтня 1708 р. [11]. Проте є дуже авторитетне свідчення дорадника Карла II, графа К. Піпера. Він у своєму щоденнику, написаному в російській неволі, занотовував 25 липня 1709 р., що цар покликав його на конференцію, під час якої він (К. Піпер) на запитання, чи «І. Мазепа дав причину до того, щоби ми змінили наш марш і повернули на Україну»... запевнив, що «ми з ним не мали ніякої, ані найменшої переписки до того часу, як ми зайшли так далеко на Україну, що Й. К. В. був примушений завернути на Україну» [12].

І. Мазепа не мав наміру запрошувати шведського короля в Україну, тож коли він довідався, що король змінив свій план, гетьман сказав П. Орлику: «Диявол несе його сюди. Усі мої плани зруйнує і потягне за собою російське військо в глиб України, на її руїну і нашу загибель» [13].

У дійсності причиною, чому Карл XII несподівано повернув в Україну, було не запрошення І. Мазепи, а те, що цар відступаючи, наказав за собою все нищити, а населення евакуювати. Це стверджують усі учасники походу. Більше того, згідно із щоденником Г. Нордберга, граф К. Піпер старався переконати короля, щоб він не тільки не йшов в Україну, але радше повернувся й забезпечив корпус генерала Левенгаупта, що був саме в дорозі з Риги до головної армії [14].

Петро I атакував корпус генерала Левенгаупта і повністю його розгромив у битві під с. Лісною (29 вересня 1708 р.) та забрав велику здобич. Отже у 1709 р. положення шведів значно погіршало [15]. У часи суворої зими 1708-1709 рр. шведи зазнали великих втрат. Армія С. Лещинського та корпус генерала Е. Крассау були примушені залишитися у Польщі для боротьби із прихильниками Августа II, на допомогу якому цар вислав корпус генерала Ф.

Гольца. Одиноким успіхом шведського короля у тому часі було приєднання восьми тисяч Запорозького війська (8 квітня 1709 р.) і то завдяки І. Мазепі. Телер Карл XII мав 30 тисяч власного та 10 тисяч українського війська, яке фактично було напівоточеним. Шведському королеві залишалося або відступити на Волинь, так як йому радили генерали, або просуватися до р. Ворскли і звідси йти у напрямку Харків-Курськ-Москва [16]. Військова диспозиція лише за один рік змінилася кардинально.

Стратегічним прорахунком шведського командування були невдалі дії на півночі України наприкінці 1708 – на початку 1709 рр., які призвели до втрати Стародуба. До того ж Батурин, перетворений І. Мазепою на потужну фортецю, завдяки сильному гарнізону й значній артилерії, хоча і витримав перший штурм О. Мечникова, але був здобутий через зраду старшини І. Носа. Увірвавшись у гетьманську столицю, московські війська вчинили нечувану різанину. Крім того у Батурині знаходилися гетьманська скарбниця, артилерія, припаси продовольства, які були дуже необхідні шведам [17].

Царський уряд направив на Січ каральну експедицію під проводом полковника Д. Яковлева за участю компанійського полку Г. Галагана. Московське військо зуміло після зятого бою оволодіти Чортотлицькою Січчю (14 травня 1709 р.) і містечком Переволочною. Взяття Батурина і Січі було великим ударом спільній шведсько-українській справі. Оволодівши стратегічно важливими пунктами (внаслідок цього від України були відрізані татари, що виявили готовність виступити проти царя), московське військо відрізало для Карла XII й І. Мазепи можливий шлях відступу [18].

Незважаючи на це на початку травня шведи почали облогу Полтави. Метою Карла XII було викликати росіян на вирішальну битву. Суворозима завдала великих втрат шведській армії, відчувався брак харчів, фуражу, боеприпасів. Затування війни просто знищило б шведську армію. Полтава мала велике значення для ходу кампанії, вона стояла на схрещенні шляхів із Запоріжжя, Криму, Туреччини, Правобережної України, Дону, Московії. Хто володів Полтавою, володів Південним Лівобережжям. Крім того у Полтаві були великі запаси харчів, фуражу, одягу, які зробив ще І. Мазепа. Однак спроби взяти місто штурмом або облогою були невдалі. Карл XII вирішив закінчити справу генеральною битвою з Петром I [19]. Сама битва відбулася 27 червня 1709 року й мала фатальні для шведів і України наслідки.

Таким чином після успішного завершення військових дій на території Речі Посполитої та Саксонії, король Швеції Карл XII вирішив завдати остаточної поразки своєму останньому противнику – Московії. Проте через гостру потребу відновити сили, поповнити запаси провіанту, вибрати місце для зимових «квартир» та сподівання на приєднання до війни Кримського ханства, Карл XII змінив початковий план військових дій. Шведське військо рушило на південь, перемістивши центр військових дій до Гетьманщини. Саме там у 1709 р. відбулася битва, яка вирішила не тільки хід військової кампанії 1709 р. але і всієї Північної війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Энглунд П. Полтава: Рассказ о гибели одной армии / П. Энглунд. – М.: Новое книжное обозрение, 1995. – С. 28 – 29.
2. Сокирко О. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. // Український історичний журнал, 2009. – № 2. – С. 41 – 42.
3. Мацьків Т. Як була вирішена битва під Полтавою? / Т. Мацьків. – Український історик. – № 4. – 1989. – С. 20.
4. Там само. – С. 21 – 22.
5. Сокирко О. Український рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: в 2 т. / О. Сокирко. – К., Темпора» 2008. – Т.1 – С. 32 – 33.
6. Там само. – С. 35.
7. Там само. – С. 37 – 38.
8. Кротов П. А. Битва при Полтаве: к 300-летней годовщине / П.А. Кротов. – СПб.: Историческая иллюстрация, 2009. – С. 46.
9. Там само. – С. 48.
10. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західно-європейських джерелах 1687 – 1709 / Т. Мацьків. – К., 1995. – С. 255.
11. Чухліб Т. Мазепинська Україна між Російською та Шведськими коронами: дилема вибору протекції // Український історичний журнал. – № 2. – 2009. – С. 20.
12. Мацьків Т. Як була вирішена ... – С. 22.
13. Костомаров М.І. Руїна, Мазепа, Мазепинці / М.І. Костомаров. – М.: Чарлі, 1995. – С. 615.
14. Мацьків Т. Гетьман Іван ... – С. 269.
15. Там само. – С. 270.
16. Сокирко О. Український рубікон. – Т.2 – С. 16 – 17.
17. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1960. – С. 361.
18. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: в 3 т. / Д.І. Яворницький. – К.: Світ, 1992. – Т. 3. – С. 181 – 182.
19. Мацьків Т. Як була вирішена ... – С. 25.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ: МЕТОДИКА І ПРАКТИКА

Нікольченко Ю.М.

Необхідність вивчення археологічними методами пам'яток доби Пізнього Середньовіччя в Україні була теоретично обґрунтована у наукових колах ще наприкінці 60-х років минулого століття. До об'єктів можливого вивчення належали численні місця, пов'язані з подіями Національно-визвольної війни 1648-1658 рр.: розташування січей і паланок, зимівників, козацьких цвинтарів і поховань, території, на яких проходили битви між козацько-селянськими і польсько-шляхетськими військами [1].

Фактично початок цій роботі в Україні був покладений у 1970 р. фундаментальними розкопками місця Берестецької битви. Ініціатором виступив відомий український археолог, блискучий знавець стародавньої і середньовічної історії України, доктор історичних наук Свешніков Ігор Кирилович (1914-1995) [2]. Об'єкт досліджувався експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом І.К. Свешнікова з 1970 до 1994 року за участю автора доповіді, який працював заступником начальника експедиції [6].

В 1996 і 1998 рр. наукові пошуки здійснювалися експедицією Державного (з 2008 р. – Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом С.В. Ревуцького. З 2003 р. рішенням дирекції заповідника було відновлено дослідження поля битви, яке нині проводить Рівненська філія Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України під керівництвом кандидата історичних наук, доцента Б.А. Прищепи і заступника директора філії В.С. Чекуркова [5, с.21-31].

У 1970 р. І.К.Свешніков розпочав роботу експедиції із поглибленої розвідки усєї території, на якій відбувалися події 1651 р. Вона займала біля 10 га між містом Берестечко (Волинська обл.) і селами Пляшева, Острів і Солонів (Радивилівський р-он Рівненської обл.). Польові розвідки поєднувались із вивченням всіх відомих на той час вітчизняних і зарубіжних документальних, писемних і наративних джерел [3]. Розвідувальні роботи проходили паралельно із стаціонарними розкопками пам'ятки.

Зіставлення джерел з результатами розкопок, проведені І.К. Свешніковим та його послідовниками, картографування знахідок, дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних з трактуванням епізодів битви, тактичних ходів головнокомандуючих тощо [6, с.137-157].

Під час розкопок місця козацької переправи досліджено понад 2,5 га. суцільної площі, на якій виявлено 91 людський та 56 кінських кістяків, знайдено понад 5 тисяч унікальних достовірних козацьких речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р.

Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ з оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував основою для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви, виконаних відомими російськими антропологами Г.В. Лебединською, С.В. Веселовською, Х. Родрігес.

Археологічними дослідженнями місця битви здобуто також докази перебування у складі армії Богдана Хмельницького донських козаків і московських стрільців. Проте встановити їх кількість неможливо.

Результати розкопок дозволили досить реалістично відтворити вигляд українського козака і селянина періоду Національно-визвольної війни, а також відкрити невідомі досі сторінки з козацького побуту [1, с.49-112].

У процесі археологічного дослідження переправи отримані унікальні відомості щодо озброєння козаків. Вони дозволяють стверджувати, що в середині XVII ст. усі козаки мали на озброєнні шаблі за типами, поширеними в Європі, у т.ч. – польсько-угорського, польського гусарського. З іншої озлодної зброї у козаків під Берестечком були невеликі сокири – келепи, з металюної – лук і стріли та списи [6, с.228-238].

Різноманітною була і ручна вогнепальна зброя. Вона представлена в матеріалах розкопок мушкетами, аркебузами, карабінами та бандолетами польської, голландської, французької та московської роботи [6, 238-248].

Окремий комплекс з розкопок склав досі ретельно не описаний у джерелах та спеціальній літературі матеріал, що ілюструє наявність у козаків обладнання, необхідного для ефективного використання вогнепальної зброї. На козацькій переправі знайдено свинцеві кулі, їхні заготовки, зливки свинцю, кулелійки для відливання куль різного калібру, а також порохівниці, натруски, ладівниці. Слід зазначити, що у знайдених порохівницях, натрусках та ладівницях були виявлені рештки гранульованого пороху досить високої якості [6, с.249-257].

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева: чоботи, пояси, сумки, піхви для шабел і ножів, кисети, сідла, вуздечки, чепраки, попруги, зброя і побутові речі з дерев'яними деталями. Збережені у торфі завдяки його консервуючим властивостям на місці козацько-селянської переправи через Пляшівку і болото, ці речі у майбутньому були приречені на загибель, опинившись на поверхні, незважаючи на їхнє зберігання у запаяних пластикових пакетах.

Проте, методи консервації і реставрації виробів з дерева і шкіри, запропоновані на той час фахівцями з лабораторії модифікації деревини Білоруського технологічного інституту (м. Мінськ) та Ермітажу (м. Ленінград), мали істотні недоліки. Використання фенолспиртів було розраховане на проведення консервації археологічного дерева у великих об'ємах з використанням промислових технологій і трудомістких процесів. А проварювання у цукрі дерев'яних предметів дещо змінювало їхній початковий вигляд. Щодо методу реставрації виробів із шкіри, то він хоча і визнавався на той час прогресивним, але був досить складним, затратним і не завжди ефективним [4, с. 208-210].

Ці обставини та необхідність термінової консервації оригінальних і унікальних речей спонукали І.К. Свешнікова особисто вирішувати проблему. Він розробив власну методіку консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вона була універсальною, ефективною, доступною і дозволяла вже після завершення чергового польового сезону оперативно проводити консерваційні та реставраційні роботи на високому науковому і професійному рівні. Вироби, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що І.К. Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію виробів з різних металів: предмети озброєння і господарські вироби, монети, прикраси тощо [4, с.61-65].

Усі реставровані речі з поля Берестецької битви становлять колекцію, з повною вірогідністю датованих, оригінальних і унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають матеріальну і духовну культуру населення України середини XVII ст. Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії того часу. Нечисленні описи козаків у записках іноземців XVII ст. є короткими, недостатніми, а іноді фантастичними. А висновки Д.І. Яворницького, що ґрунтуються на переказах, належать, переважно до XVIII ст. і не завжди відповідають спостереженням, зробленим під час розкопок поля Берестецької битви [7, с.156-168,173-180].

Реставровані І.К. Свешніковим речі побуту, озброєння і обладунку українських козаків і селян утворили основу унікальної експозиції Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області.

Під час археологічного дослідження поля Берестецької битви у 1996-2008 рр. була зібрана цікава колекція козацьких речей побутового та військового призначення, а результативність нових робіт, на думку Б.А.Прищепи і В.С.Чекуркова, ствердила перспективність подальшого вивчення пам'ятки методами археології [5, с.25].

Практичне значення результатів археологічного аналізу першоджерел Берестецької битви полягає у можливості використання його методів та інструментів для наступних наукових пошуків за напрямками: археологія, історія, етнографія та культура України XVII-першої пол. XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. / Д.Я. Телегін (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Титова, І.К. Свешніков та ін.: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 336 с. – іл.
2. Див.: Ігор Кирилович Свешніков: До 80-річчя від дня народження. / Упор. І.Г. Пашук. – Рівне, 1995. – 38 с.; Життєвий та творчий шлях І.К. Свешнікова: До 90-річчя від дня народження видатного історика-археолога // Збірник тез наукової конференції. – Рівне, 2005. – 95с.
3. Нікольченко Ю.М. Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва / Ю.М. Нікольченко // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Випуск 56 (№ 1). – К., 2012. – С. 5-10.
4. Нікольченко Ю.М. Поле Берестецької битви в українській археологічній практиці: пошуки і здобутки / Ю.М. Нікольченко, О.В. Головка // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України (Науковий вісник) «Меджибіж» – 2'2013. – Хмельницький: ІРД, 2013. – С. 204-212.
5. Прищепка Б.А. Нові дослідження поля Берестецької битви / Б.А. Прищепка, В.С. Чекурков // Берестецька битва в історії України: Збірник тез наукової конференції 24-25 червня 2006 року м. Рівне. – С. 21-31.
6. Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков. – Львів: Слово, 1992. – 304 с. – іл.
7. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків / Пер. з рос. І.І. Сварника; Упоряд. іл. О.М. Апанович. – Том перший. – Львів: Видавництво «Світ», 1990. – 319 с. – іл.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ ОТРИМАННЯ ДВОРЯНСТВА ІНОЗЕМЦЯМИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ АРКАСІВ

Паршина К.А.

Протягом багатьох століть дворянська верства залишалась опорою царського режиму у Російській імперії. Основою його добробуту та існування була земля та різноманітні пільги, які дарував уряд, зокрема звільнення від податків, право володіти кріпаками, тощо. Тому здобуття дворянства було привабливою мрією для багатьох вихідців з інших станів, тим паче, що поповнення цього стану, за їхній рахунок сприяла і політика і уряду і законодавство.

Зростання інтересу до історії південноукраїнського дворянства відбувається у 90-х рр. XX ст. Так, у працях В. Пірко, Н. Суревої [1], інших дослідників на основі широкого кола архівних джерел проаналізовано деякі аспекти етнічної історії регіональної дворянської верстви, здійснено біографічні дослідження, опубліковано нові джерела тощо. Існує багато робіт українських та зарубіжних істориків, які торкаються визначення ролі дворянства в регіоні (А. Корелін [2], О. Донік [3], Б. Миронов [4]) та ін. Особливий інтерес становлять праці Л. Циганенко, Ю. Константинової [5].

На початок XVIII ст. в Російській імперії дворянство формально консолідувалось у єдиний стан. До цього часу відноситься й його розширення на багатонаціональній основі у зв'язку зі включенням до його складу знаті приєднаних територій в тому числі і українських земель. Юридичний, соціальний й політичний статус стану вперше у

найбільш повному вигляді був кодифікований «Жалуваною грамотою дворянству» 1785 р., але не меншою підставою для введення у дворянське “достоїнство” слугували і норми Табелю про ранги [2].

Дворянство Півдня України можна поділити на дві категорії: спадкове і особисте. Вони суттєво відрізнялися правами та привілеями. Отримати спадкове дворянство можна було декількома шляхами: монарша милість; досягнення певного чину на військовій та цивільній службі; пожалування російського ордену; пожалування нащадкам особистих дворян та почесних громадян, які особливо відзначились.

Інша категорія – особисте дворянство або пожиттєве, пільги якої передавалися лише шлюбом від чоловіка до жінки. Діти особистих дворян не вважались дворянами. Шляхи отримання особистого дворянства не відрізнялись від спадкового: монарша воля, за службу, за орден.

При цьому були потрібні:

- Книги або акти, з яких робилися виписки, повинні були існувати ще до скасування Малоросійської колегії;
- У виписках повинні міститися ясні докази, що не підлягали сумніву в тому що предок мав чин, або що йому були подаровані маєтки або вотчини;
- Вірність виписки, а також справжність і старовину книги або акта, з яких вона була зроблена, повинні були бути засвідчені повною присутністю.

Крім цього, той, що доводив дворянство зобов'язаний був подати:

- Родовід, який засвідчував, що він походить по прямій низхідній лінії, в законних шлюбах, від предків, які мали право на спадкове дворянство. Цей родовід повинен був бути засвідчений предводителем дворянства і затверджений духовною консисторією на підставі метричних книг.
- Свідоцтво Казенної Палати, що ані він, ані його предки не перебували в подушнім окладі.
- Свідоцтво Предводителя дворянства, яке засвідчувало його благонадійність.

До плеяди відомих греків, котрі жили і працювали на півдні України ще з кінця XVIII ст., належить династія Аркасів. Її заснував Андреас Еммануїлович Аркас (1766-1825), перекладач, педагог, історик. Він народився в Патрах (Греція, провінція Ахайя). Під час турецької різни потрапив у полон, був викуплений священиком, навчався в патріаршій школі. У 1790 р. одружився, через три роки з дружиною і немовлятком утік до Росії і оселився у Миколаєві. Поліглот, він тут став головним перекладачем при штабі ЧФ, викладав історію і класичні мови у штурманському училищі, займався археологічними розкопками. Із його 9 дітей дорослими залишились лише Захарій і його молодший брат Микола (1818-1881), котрий почав свою морську службу у 10 років і до останніх днів життя був пов'язаний із флотом [6].

27 липня 1815 р. Андреас Аркас звернувся до Херсонського дворянського депутатського зібрання з проханням про внесення його і трьох синів в дворянську родовідну книгу. Як підтвердження свого дворянського походження їм була надана копія свідоцтва від 12 травня 1809 р. засвідчена дванадцятьма штаб-офіцерами, греками за походженням і завірена в миколаївській міській поліції. Згідно з цим документом, "он, Аркас, уроженець полуострова Морей из города Аркадии происходит от благородной издревле и первенствующей в сѣм полуострове фамилии, отличившей себя как отечеству, так и единоверцам своим заслугами и владеющей знатным именем" [7]. Додавалися також свідоцтва, що засвідчують дворянське походження його синів, за підписом Миколаївського повітового предводителя дворянства майора Степанова, та свідоцтво про приведення 1 серпня 1815 р. А.Е. Аркаса до присяги на вірність Російській імперії.

Серед представлених документів був і власноруч написаний ним сімейний список, згідно з яким у 1815 р. Андреасу Еммануїловичу Аркасу було 50 років від роду (народився близько 1765 р.). Одружений з дворянкою Онисією Гаспаровою. З дітей були вказані Захарій (22 роки), який служив у Чорноморському флоті штурманським помічником 14 класу, Дмитро (20 років), в тій же службі і чині, Іван (18 років), в тій же службі штурманським помічником унтер-офіцерського чину, і дочки: Марія (13 років), Олена (8 років), Євгенія (5 років), Олімпіада (1 рік). Родина мешкала у Миколаєві у власному кам'яному двоповерховому будинку. У цей час не маючи чину Андреас Аркас був учителем грецької мови в штурманському училищі [8].

Андреас Аркас, за свідченням миколаївських дослідників, був одружений на сестрі свого друга Феохаріса Хаскари Асіліне (Асіміне) Іванівні, уродженці грецького міста Літохоро, дочки відомого в Греції вченого [9]. Певно, Онися Гаспарова - це видозмінена (русифікована) форма імені Асіліни (Асіміни) Хаскара (у деяких джерелах - аммін Гаскаров) [10].

За указом Сенату від 12 липня 1816 р. вирішено в Таврійській губернії було створити "Комісію для приведення в известность дворянских магометанских и греческих родов", оскільки ні ті, ні інші не могли надати для доказів "на знаменитость происхождения своего или личного своего достоинства" документи, прийняті в Російській імперії. Більшість прибулих до Росії греків мали лише копії свідоцтв співвітчизників, які знали їх на батьківщині, і метричних свідоцтв, підписаних приходськими священиками [11]. У 1817 р. Комісія офіційно розпочала свою роботу, і тоді ж справа А.Е. Аркаса з документами про дворянське його походження за пропозицією Херсонського військового губернатора графа Ланжерона було передано до Таврійського депутатського дворянського зібрання.

4 березня 1818 р. А.Е. Аркас додатково направив до Таврійського дворянського зібрання зроблений ним переклад грамоти про дворянське походження, даної йому Христіанопольським митрополитом Германосом і підтвердженої пріоритетними особами міста Аркадії. З Аркадії було надіслано також свідоцтво британського консула в Морей Анастасія Паскалічо [12].

Надав А.Е. Аркас і свідоцтво про підтвердження шляхетного походження, написане митрополитом Хрисанфом (колишнім Новопатріно), згідно з яким "Андрей Мануйлов сын Аркас, отечество имеет Аркадию в

Пелопонесе, родители оного происходят от тамошних знаменитых, славных богатством, именем от прочих разнствующих; родом греки, верою православные, которые защитники были и своему отечеству, и согражданникам своим пользу оказали"[13]. Рекомендацію для навчання Андреасу давав митрополит Макарій Христіанопольський. Грамоту цю засвідчили й скріпили своїми підписами та печатками 12 штаб-офіцерів Чорноморського флоту в Севастополі 30 січня 1817 р. Таким чином, з документів, наданих Андреасом Аркасом, випливає, що народився він не в Патрах, як стверджується у всіх публікаціях, а в місті Аркадії, звідки, ймовірно, походив його рід. Не випадково прізвище Аркас перекладається з грецької, як "аркадієць" [14].

Комісія Таврійського дворянського зібрання на засіданні 31 травня 1820 р. винесла чорнове рішення визнати А.Е. Аркаса в дворянське достоїнство і внести в 4-у частину родовідної книги, в яку записувалися всі іноземні роди. Справу було направлено Херсонському військовому губернатору, а потім, з його резолюцією, до Департаменту герольдії Сенату для остаточного рішення. Однак, А.Е. Аркас так і помер, не дочекавшись його. Коли у 1840 р. його син Захарій Андрійович направив, спершу до Херсонського, а потім до Таврійського дворянського зібрання лист з проханням підтвердити прийняття його батьком присяги на підданство Росії, з'ясувалося, що подані 20 років тому документи все ще не були повернені Департаментом герольдії [15]. Тоді ж Таврійське дворянське зібрання відіслало в Департамент герольдії запит про повернення документів Аркаса. Зі справи не ясно, коли саме воно було повернуто з Петербурга, але воно відклалося серед справ Таврійського дворянського зібрання.

Таким чином, як підмітив історик Д. Багалій, «...не потрібно суворо судити колоністів південноукраїнських земель. Одні з них зробили більше, інші – менше. Чимало було зроблено доброго, видатного, корисного. Чимало було й невидатного, злого. Одні хотіли служити громадським інтересам, інші просто виконували свої обов'язки, треті шукали слави, а інші не відмовлялися від своєї користі. Але ж, кінець кінцем, діло було зроблено велике: зброєю та мирним заселенням придбано Новоросійський край і в ньому насаджена чимала культура» [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Пірко В.О. Освоєння Півдня України в ХУІ-ХУІІІ ст.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В.О. Пірко. - К., 1996. - 35 с.; Сурева Н.В. Поміщицька колонізація Південної України в останню чверть ХVІІІ - першу чверть ХІХ ст.: механізм фондоутворення джерел / Н.В. Сурева // Південна Україна ХVІІІ - ХІХ ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. - 2000. - Вип.5. - С.83-94.
2. Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России 1861-1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация / А.П. Корелин. - М.: Издательство «Наука», 1979. – 303с.
3. Донік О.М. Промислове підприємництво дворянства України в ХІХ ст.: урядова політика, особливості розвитку, галузеві напрямки / О.М. Донік // УІЖ. – 2007. - №5. – С.18 – 41.
4. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа// <http://bmironov.spb.ru/sochist.php>.
5. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина ХVІІІ ст. – 1917 р.) / Л.Ф. Циганенко: Дис. ... докт. іст. наук. – Спец. 07.00.01.- Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 278; Мазур Ю.В. Якісний та кількісний склад дворянства України у ІІ половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Ю. В. Мазур // Гілея. Науковий вісник. – 2009. – Спецвипуск. – С.47-53.
6. М.М. Аркас [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arkasgymn1.com.ua>.
7. ДААРК. - Ф. 49. - Оп. 1. - Спр. 6191. - Арк. 4–9.
8. Там само. - Арк. 3.
9. Губская Т.Н. Город мраморных ангелов: Очерки / Т.Н. Губская. - Николаев, 2010. - С. 120.
10. Денисов А.И. Генерал-адъютант, адмирал Николай Андреевич Аркас: Биографический очерк / А.И. Денисов. - Севастополь, 1887. - С. 294.
11. Араджиони М.А. Греки-дворяне Таврической губернии в конце ХVІІІ–ХІХ вв. / М.А. Араджиони // МАИЭТ. - Вып. ХІІ. - Симферополь, 2006. - С. 646.
12. ДААРК. - Ф. 49. - Оп. 1. - Спр. 6191. - Арк. 6–16 зв.
13. Там само. - Арк.17.
14. Бойчук С.В. Знаменитый род Аркасов из Северного Причерноморья [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.familyface.net/article.php?id=818>.
15. ДААРК. - Ф. 49. - Оп. 1. - Спр. 1534. - Арк. 1–4.
16. Багалій Д.І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку / Д.І. Багалій. – Харків, 1920. – 122 с.

НАРОДНИЦЬКИЙ РУХ У БЕРДЯНСЬКУ В 60-70-Х РОКАХ ХІХ СТ.

Пігарева Д.В.

Актуальність дослідження полягає в тому, що проблема розвитку народницького руху на терені Бердянщини не була достатньою мірою висвітлена в історіографії. Разом з тим, проблема ця є надзвичайно важливою з погляду на місце, яке народництво відігравало в житті російської та української інтелігенції II пол. ХІХ ст.

Об'єктом дослідження є народницький рух у Бердянську в 60-70 рр. ХІХст.

Предметом дослідження є соціально-економічні, політичні, духовні чинники формування світогляду та ідеології представників різних груп народництва, представлених у Бердянській чоловічій гімназії в 60-70 роках ХІХ ст.

Ідеї народництва у ХІХ ст. розповсюджувалися теренами Наддніпрянщини дуже швидко. За дуже короткий проміжок часу вони охопили майже всі міста тодішніх українських земель у складі Російської імперії. Звичайно, рівень розвитку та пропаганди народників в одних регіонах дуже відрізнявся від аналогічного розвитку в інших, причиною цього були як і географічні, так і соціальні особливості міст [1, с. 98].

На відміну від центральних районів Наддніпрянщини, де рівень організації, пропаганди та рішучість народників були на високому рівні, південноукраїнські міста лише починали поринати в революційний романтизм. Одним з таких регіонів було Північне Приазов'я.

Осередками революційних ідей в містах Північного Приазов'я стали навчальні заклади, в яких молодь та інтелігенція об'єднувалися у гуртки заради досягнення спільних ідей, шляхом самоосвіти та просвітництва населення.

Які чинники впливали на розвиток місцевого народництва і які течії революційного руху були притаманним для міст Північного Приазов'я, з'ясуємо на прикладі Бердянська.

Як і решта революційних прихильників, бердянські молодь та інтелігенція не стали винятком й також прагнули змінити політичний уклад. Організовувалися революційні гуртки у складі яких активну діяльність вела «критично мисляча» молодь, яка не тільки хотіла сама знати «правду-справедливість», а й прагнула, щоб її знали інші. З метою розвитку самосвідомості і самонавчання, молодь прагнула впливати на інших, внаслідок чого у гуртках з'являлись групи та підгрупи. Їх учасники разом читали книги, готували реферати. Головним осередком революційних гуртків була Бердянська чоловіча гімназія. У ній можна було виділити три головних течії, що переважали в тодішньому революційному напрямку:

- 1) політичне з терористичним відтінком;
- 2) революційно-народницьке або просвітницьке;
- 3) пропагандистське [2, с.100].

Політичний напрям відрізнявся ярко вираженим терористичним характером. Поява його була пов'язана з гоніннями та страатами, які уряд застосовував до мирних пропагандистів-народників за їх революційну діяльність в народі. По мірі того, як загострювалося ставлення уряду до революціонерів, ставали більш радикальними методи останніх. Політичний терор з боку революціонерів носив індивідуальний характер і був помстою за смерть передових бійців.

Тим не менш, терористичні методи мали небагато послідовників. Тільки завдяки наполегливій ініціативі К. Полікарпова та Я. Бердичевського в терористичному напрямі почали з'являтися ознаки справжнього революційного гуртка. Ці дві людини запасались зброєю, навчалися стрільбі, війським прийомам, розводили і перевіряли дію різноманітних отрут. Для цих справ були причасні лише обрані [2, с.101].

Але терористична сторона цього напрямку зустрічала сильне відторгнення у середовищі, проникнутому традиціями поміркованого народництва. Більшість народників були впевненні, що якщо участь у терористичній діяльності і зумовлюється вимушеними обставинами, все ж таки являється другорядною справою, в якій могли би приймати участь тільки люди, вільні від першочергових невідкладних справ. Серед таких справ вважались проведення в свідомість народу ідей революційного соціалізму, пропаганда й агітація селян та робочих [3, с. 67].

Інший напрям – просвітницька діяльність – мав на меті поширення ідеї самоосвіти серед революційно налаштованої молоді [2, с.101]. Він не заперечував майбутньої революційної діяльності, але навмисно відкладав її в сторону, відсував на майбутній час.

Представники другої течії народництва вважали, що ті кому судилося бути революціонерами повинні ними ставати, але більшу користь народу все ж таки можна принести за допомогою культурно-просвітницької роботи.

Революційно-народницький чи пропагандистський напрям був переважаючим серед місцевих революціонерів. Головною його ціллю було поширення серед прибічників соціалістичної освіти з метою підготовки їх до революційної й пропагандистської діяльності, перетворення в провідників ідеї революційного соціалізму серед народу [2, с.104].

Представники місцевого народництва сходилися на тій думці, що для того, щоб виробити в собі певне та тверде переконання, погляд на явища життя та історії, потрібно вчитися і працювати над своїм розвитком. Найшвидше це могли дати організація гуртків, читання таємної літератури, обмін думками й живе спілкування з інакдумцями. Звідси й брала свою діяльність активна праця у гуртках.

Революційні гуртки не були схожі на класичні, тут їх учасники були представлені самі собі. Вони самі розвивали власні погляди та переконання, вчилися, читали один одному революційну літературу, проводили дискусії між собою та ділились надбаними знаннями. Деякі питання обговорювалися тижнями. Іноді, для вирішення їх,

звертались до революційної молоді інших університетів. Таким чином, народники здобували собі потрібні знання. Здобуття самоосвіти членів революційних гуртків відбувалося в стислі терміни, з найменшими втратами часу та сил. Учасникам надавався виключно той мінімум знань, який вважався необхідним для активної народницької діяльності, революційної пропаганди й агітації серед працюючих мас. В цьому контексті, самоосвіта була не метою, а засобом осягнення революційних цілей [2, с.103].

У своїй ідеологічній діяльності народники підкреслювали поступовість революцій, до якої закликали готувалися: «історія нас вчила, що революція не відбувалась одразу, а майже завжди починалась з окремих незначних бунтів, які лише поступово переходили у величезні повстання». Щоб підняти народ до повстання, народники вважали, що спочатку треба було «ознайомитися з умовами життя народу, придивитись до місцевих звичаїв, характеру, світогляду і потім вже, на підставі реальних даних, виробити практичну програму дій» [4, с.46].

Як бачимо, головною ідеєю революційної діяльності була пропаганда серед народу та організація революційних кружків. Народники вірили, що саме у такий спосіб можна заохотити населення до рішучих дій. Вони вважали, що потрібно лише піти до нього та розгорнути агітацію і люди без особливих зусиль зрозуміють та засвоять народницьку проповідь й повчання.

Найбільш радикально налаштовані кола народників сподівались на те, що народ, невдоволений своїм положенням, був революційно налаштованим проти влади, та соціальної несправедливості і буде достатньо незначного поштовху, щоб революційне повстання охопило все місто.

Але, внаслідок територіальних особливостей, народництво в Бердянську мало багато перешкод. По-перше, це стосувалося недостатньої кількості революційної літератури. По-друге незначна кількість ідейних послідовників не дозволяла народництву здобути великих здобутків. Тому, широкого розповсюдження у цьому регіоні народництво не отримало, і залишилося лише на початковій стадії революційного руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш П. А. Щоденник Т. Г. Шевченка. 7 відривок / П. А. Куліш // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. – 1862. – №8. – С. 96-105.
2. Геккер Н. Л. Революционные кружки в Бердянске (1878-1879 гг.) / Н. Л. Геккер // Каторга и ссылка. Историко-революционный вестник. – 1924. – №4 (11). – С. 100 – 110.
3. Писарев Д. А. Бедная русская мысль / Д.А.Писарев // Русское слово. Ежемесячный журнал. – 1862. - №5. – С.67-78.
4. Краевский А. А. Современная хроника России / А.А.Краевский // Отечественные записки. Литературный журнал. – 1868. - №2. – С.45-47.

АПТЕКИ ТА ІНФІРМЕРІЇ ТОВАРИСТВА ІСУСА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

Реуцька А.М.

Члени Товариства Ісуса вперше з'являються на українських землях наприкінці XVI ст. Їх поява була складовою частиною плану боротьби з Реформацією та розповсюдження католицизму серед схизматиків, тобто православних. За період з XVI ст. по XVIII ст. єзуїти створили на українських землях розгалужену мережу своїх домів. Важливою складовою інфраструктури осередків Товариства Ісуса були аптеки та інфірмерії. Цим обумовлюється актуальність даної теми.

Мета роботи полягає в тому, щоб проаналізувати діяльність аптек та інфірмерій при осередках Товариства Ісуса на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.

До джерел з даної теми слід віднести Щоденник подорожі до Московської держави І.Х. Гварієнта, який безпосередньо не торкається українських земель, але містить інформацію щодо функціонування аптеки Товариства Ісуса при академії єзуїтів у Вільно [1]. Відомо, що аптеки ордену працювали за подібним зразком, тому це джерело можна використати для дослідження теми.

Дослідження з даної теми представлені працями як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, починаючи з середини 90-х рр. XX ст. Праця польського католицького автора Обірека С. свідчить про розповсюдження поза межами єзуїтських домів медикаментів з аптек Товариства Ісуса [2]. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 містить загальну інформацію стосовно діяльності єзуїтських аптек. В окремих статтях, присвячених осередкам Товариства Ісуса в певному місті, є дані щодо діяльності аптек при цих осередках [3]. Праця білоруського дослідника Лявшука В.Є. подає відомості про строки перебування на посаді аптекаря та його фах [4]. Робота українського автора Смирнова Ю. відображає діяльність єзуїтських аптек на прикладі м. Львів [5]. У статті Остерової Г. звертається увага на прагнення єзуїтів кам'янець-подільського осередку до монополії на постачання медикаментів населенню [6]. Отже, оскільки розробка даної теми почалася відносно нещодавно, то існує мало досліджень присвячених діяльності аптек та інфірмерій Товариства Ісуса у другій половині XVII – XVIII ст. У вітчизняній історіографії відсутні роботи, які б охоплювали функціонування даних закладів на українських землях в цілому, тому тема потребує подальшого дослідження.

Аптеки були створені майже при всіх домах Товариства Ісуса. З 20 колегіумів та резиденцій, розташованих на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст., аптеки існували при 11 з них. Вони обслуговували не лише єзуїтів, але й забезпечували місто ліками першої потреби [7]. Розвитку єзуїтських аптек сприяло те, що аптекарі ділилися своїми досягненнями з іншими членами Товариства. Деякі колегіуми мали окремі сади при своїх домах, у яких культивувалися лікарські трави. При аптеках діяли власні лабораторії, де виготовляли медикаменти. Ці препарати члени ордену могли безкоштовно надавати бідним і бенефакторам ордену єзуїтів. В аптеці також можна було придбати приправи, ароматичні речовини, алкогольні напої. Іноді аптекарі були також хірургами. Також часом аптекарі практикували власний метод лікування. У кожній аптеці була фахова медична бібліотека. Для утримання аптек бралася невелика плата за ліки, що йшла на підтримання подальшого функціонування аптеки. Надлишок віддавався до каси провінції, звідки виділявся на потреби аптек інших колегіумів. Деякі аптеки мали фіксовані грошові надходження з фундацій, які були виділені для їх розвитку. Аптекарі у цьому випадку передавали дохід від роботи аптеки на потреби колегіуму. Популярність єзуїтських аптек призводила до конфліктів з міськими аптекарями, які з приводу низького товарообороту вели з єзуїтами судові процеси. Багато хто з аптекарів завдяки своєму таланту та практиці ставали відомими не лише в місті, а й по всій волості [8].

Перебування на посаді аптекаря тривало три – максимум чотири роки, а потім брат чи отець-аптекар переміщувався на нове місце. На його ж місце провінціал призначав іншу особу, причому не завжди аптекаря за фахом [9]. На прикладі аптеки Віленської академії можна зробити висновок, що поширеними були випадки, коли лише завідуючий аптекою був членом Товариства Ісуса, а інші працівники були світськими особами [10].

Ярославська аптека була закладена ще наприкінці XVI ст. Вона була розташована в окремій будівлі обабіч колегіуму. Під час шведської війни Карл Густав, який перебував у місті два тижні зі своїми генералами, йдучи, вивіз майно аптеки. У 1700 р. для закладу зведено нове приміщення [11].

Львівська аптека була закладена ще на початку XVII ст. Під час епідемії чуми 1652 р., на службі серед хворих померли двоє отців. До кінця XVII ст. аптека у Львові на мала особливих фундаційних записів. З ліквідацією Товариства Ісуса вартість її була оцінена у 8120 злотих [12]. З метою допомогти бідним у подоланні недуг, львівські єзуїти у 1660 р. видали книжку «Аптека убогих, без кошту». В цій книжці на 65 сторінках були зібрані рецепти, більшість з яких публічні аптекарі тримали у таємниці. Єзуїти підривали діяльність світських аптекарів ще з іншого боку. У ті часи здобути аптекарську освіту було надзвичайно важко і дорого. Навчання тривало понад чотири роки разом з практикою у аптекаря. Після закінчення учень складав іспит і цех засвідчував його кваліфікацію з титулом підмайстра. На жаль, аптекарський цех вдавався до зловживань. Львівські єзуїти у власній колегії почали навчати молодь аптекарської справи та присвоювати відповідні титули без згоди цеху та Міської Ради. Привілеєм 1661 р. король Ян-Казимир перетворив єзуїтську колегію на академію і надав право викладання фармації. Таким чином, монополія цеху була підірвана остаточно [13].

В Острозі аптека діяла ще з 1628 р. Деякий час тут працював аптекарем протестант Балтазар із Тюрингії, який, не змігши дістатися до Києва, залишився в Острозі. Згодом він перейшов у католицизм і навчив своєму ремеслу брата Стефана Войтельського. Аптека немала фундаційних записів і працювала до 1773 р. [14]

Відомо про існування аптек при осередках Товариства Ісуса і в інших українських містах, але інформації з цього приводу надзвичайно мало. У другій половині XVII – XVIII ст. функціонувала аптека у м. Луцьк [15]. Діяла в цей час аптека у Перемишлі, яка не мала своїх власних фундацій у другій половині XVII ст. [16]. Аптека, яка постала у Кам'янці-Подільському у 1700 р., була єдиною у місті [17]. Але ця аптека не могла забезпечити потреби населення всього міста, тому мешканці Кам'янця-Подільського звернулися до міської влади з проханням відкрити загальнодоступну аптеку. Однак магістрат зустрів супротив єзуїтів у цьому питанні. Вони висловили протест, коли 1767 р. Павло Лінкевича, який вийшов з ордену, мав намір влаштувати аптеку в місті. Єзуїти оскаржили справу перед кам'янецьким митрополитом, а також погрожували позовом до суду митрополиту львівському. Міська влада, яка підтримувала наміри Лінкевича, заступилася за нього перед канцлером Анджеєм Замойським, прохаючи про допомогу в отриманні привілею на аптеку. Відкриття аптеки Лінкевича ліквідувало монополію єзуїтів у місті [18]. Близько 1721 р. з'явилася аптека у Станіславі, яка працювала до ліквідації Товариства Ісуса, коли її вартість було оцінено у 5000 злотих [19]. Є відомості про функціонування у XVIII ст. аптеки в Овручі [20]. У м. Крем'янець аптека була закладена у 1754 р. З ліквідацією Товариства Ісуса вона була розміщена у східному крилі будівлі колегіуму та продана за 3156 злотих [21] Станіславу Позварку, генерал-ад'ютанту великого князя литовського [22]. У Красниставі аптека була чинна принаймні з 1760 р. [23]. Житомирська єзуїтська аптека пропрацювала лише рік, з'явившись у 1772 р., з ліквідацією ордену у 1773 р. вона була зачинена [24].

До медичних установ, які входили до інфраструктури ордену, окрім аптек, належали інфірмерії. Інфірмерія – дім для догляду за хворими єзуїтами, який очолював інфірмар. За рекомендаціями ордену до інфірмерії на працю спрямовувалися члени ордену з певними фізичними та духовними якостями. В першому випадку вони мали бути рослі та сильні, а в другому – доброзичливі. Інфірмар дбав про фізичний стан хворого, наглядав за прийомом медикаментів, виписаних лікарем чи аптекарем, а також сприяв духовній розраді пацієнта. Всі дії персоналу даного закладу були окреслені у спеціальних правилах для братів інфірмерії [25]. У XVII ст. обов'язки інфірмара часто виконував аптекар. Точно відомо, що подібні установи існували при осередках ордену в Острозі та Перемишлі [27].

Таким чином, Товариство Ісуса створило при своїх домах ряд медичних закладів, до яких входили аптеки та інфірмерії. Діяльність аптек мала важливе значення для забезпечення ліками не лише членів ордену та учнів єзуїтських навчальних закладів, а й населення міст, де розташовувався даний осередок. Про якість препаратів, які виробляли єзуїти свідчить конкурентоспроможність аптек Товариства Ісуса поряд з світськими аптеками. Але

одночасно з тим у деяких містах єзуїти прагнули утримувати монополію у постачанні ліків для всього міста. Для лікування членів ордену при осередках Товариства Ісуса створювалися спеціальні заклади – інфірмерії, медикаменти до яких постачалися з єзуїтських аптек, а персонал складався з братів-єзуїтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корб И-Г. Дневник путешествия в Московское государство Игнатия Христофора Гвариента, посла императора Леопольда I к царю и великому князю Петру Алексеевичу в 1698 г., веденный секретарем посольства Иоганном Георгом Корбом / И-Г. Корб [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Korb/text1.phtml?id=736>
2. Obirek S. Jezuitci w Rzeczypospolitej obojga narodów w latach 1564 – 1668. – Kraków: 1996. – 416 s.
3. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/bibl/encdb.htm>
4. Лявшук В.Е. Организационные аспекты образовательной модели иезуитского коллегіума: моногр. / В.Е. Лявшук. – Гродно: ГрГУ, 2010 – 239 с.
5. Смирнов Ю. З історії монастирських аптек у Львові [Электронный ресурс] / Ю. Смирнов. – Режим доступа: http://www.aptekagal.com.ua/show_article.php?year=2012&month=3&num=15
6. Остерова Г. Аптеки й аптекарі Кам'яця [Электронный ресурс] / Г. Остерова. – Режим доступа: <http://podolyanin.com.ua/history/6833/>
7. Obirek S. Jezuitci w Rzeczypospolitej obojga narodów w latach 1564 – 1668. – Kraków: 1996. – S. 118.
8. Аптеки // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=APTEKI&f=1>
9. Лявшук В.Е. Организационные аспекты образовательной модели иезуитского коллегіума: моногр. / В.Е. Лявшук. – Гродно: ГрГУ, 2010 – С. 154.
10. Корб И-Г. Дневник путешествия в Московское государство Игнатия Христофора Гвариента, посла императора Леопольда I к царю и великому князю Петру Алексеевичу в 1698 г., веденный секретарем посольства Иоганном Георгом Корбом / И-Г. Корб [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Korb/text1.phtml?id=736>
11. Jaroslaw // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>
12. Lwow // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LWOW&f=1>
13. Смирнов Ю. З історії монастирських аптек у Львові [Электронный ресурс] / Ю. Смирнов. – Режим доступа: http://www.aptekagal.com.ua/show_article.php?year=2012&month=3&num=15
14. Ostrog // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=OSTROG&f=1>
15. Luck // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LUCK&f=1>
16. Przemysl // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PRZEMYSL&f=1>
17. Kamieniec Podolski // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KAMIENIEC+PODOLSKI&f=1>
18. Остерова Г. Аптеки й аптекарі Кам'яця [Электронный ресурс] / Г. Остерова. – Режим доступа: <http://podolyanin.com.ua/history/6833/>
19. Stanislawow // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=STANISLAWOW&f=1>
20. Owrucz // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=OWRUCZ&f=1>
21. Krzemieniec // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KRZEMIENIEC&f=1>
22. Krzemieniec // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/779
23. Krasnystaw // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KRASNYSTAW&f=1>
24. Żytomierz // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ZYTOMIERZ&f=1>
25. Infirmeria // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=INFIRMERIA&f=1>
26. Przemysl // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PRZEMYSL&f=1>

ВЕСЕННЯЯ КАМПАНИЯ ТИМОША ХМЕЛЬНИЦКОГО В МОЛДАВИИ В 1653 Г.

Рябуха Ю.В.

Военные кампании в Молдавии периода Хмельниччины не получили должного освещения в отечественной исторической литературе. Эти события, несмотря на всю их важность, для историков находились в тени сражений происходящих в Украине.

В орбиту польско-украинского конфликта Молдавия оказалась втянутой в 1650 г., но еще с 1648 г. ее правитель Василий Лупул занял ярко выраженную антиказацкую позицию. Обусловлено это было, прежде всего, тем, что, будучи вассалом Оттоманской Порты, Лупул, всячески пытался уменьшить свою зависимость, опираясь на поддержку Речи Посполитой. В 1645 г. он выдал свою дочь Марию замуж за Януша Радзивилла, великого гетмана литовского. В восстании казаков Лупул увидел угрозу для своего положения. Не имея сильной армии, молдавский господарь поддерживал Польшу на дипломатическом поприще. Он всячески дискредитировал казаков в глазах турецкого султана, способствовал выкупу у крымских татар польских пленников (в частности гетманов Николая Потоцкого и Мартина Калиновского), а также в конце 1648 г. у села Брэтулень разгромил татарские отряды, возвращавшиеся с ясырем в Крым. Последняя акция вызвала недовольство, как крымского хана, так и Б.Хмельницкого. Ведь это по его требованию татары шли не через украинские земли, а вдоль молдавской границы. Именно брэтуленский инцидент послужил поводом для вторжения татарско-казацких войск в Молдавию в 1650 г.

Сложно с абсолютной точностью определить, что привело к возникновению молдавско-семигородского конфликта весной 1653 г. Хронисты того времени - М. Костин и Г. Кравь, основной причиной конфликта указывали стремление Василия Лупула расширить границы своего государства. Заключив союз с войском Запорожского, выдав свою дочь Розанду за Тимофея Хмельницкого, молдавский господарь ощутил в себе силы для присоединения соседних территорий. Согласно Г. Кравсу в намерения Лупула входило захватить Семиградье у Дьёрдя Ракоци и Валахию у Матея Басараба. При этом сам Лупул собирался управлять Семиградьем, отдав Валахию своему младшему брату, а Молдавию – зятю Тимофею.

Для осуществления своих планов Лупул начал дипломатическую кампанию, стремясь заручиться поддержкой императора Фердинанда и турецкого султана. Однако через турецкого пашу, зимой 1652-1653 гг. замыслы Лупула стали известны Д. Ракоци и М. Басарабу. Считая, что его армия без казацкой помощи не сумеет противостоять противнику, Лупул отправил к Д. Ракоци своего логофета (канцлера) Стефана Георгицу, чтобы убедить семиградского правителя в своем дружеском расположении. Оказавшись в Семиградье, С. Георгица решил извлечь выгоду из сложившейся ситуации, и убедил Ракоци в своей преданности, заверив его, что будет более хорошим соседом, чем Василий Лупул. Ракоци, осознав, что перед ним открывается возможность без особых затрат победить молдаван, пообещал логофету свою поддержку.¹ Возвратившись в Молдавию, Георгица занялся организацией заговора, к которому сумел привлечь братьев Чоголей - великого спафария Константина и стольника Мирона. Заговорщики должны были оказать содействие семигородской армии, которая в марте 1653 г. сосредоточилась у молдавско-семигородской границы. С. Георгица, сославшись на болезнь жены, выехал к границе, но Константин Чоголь, охваченный страхом, выдал заговорщиков Василию Лупулу.

Понимая, что без помощи казаков власть в Молдавии ему не сохранить, В. Лупул, еще 10 апреля отправил посланника к Б.Хмельницкому. 18 апреля 1653 г. Тимош Хмельницкий с казацким войском выступил на помощь тестю. Источники оценивают численность казацкого корпуса от 7 до 16 тысяч человек. Е. Кутнарский, в реляции польскому королевскому двору указывает, что в походе принимало участие четыре полковника – И. Богун (кальницкий), Т. Носач (брацлавский), И. Глух (уманский) и М. Нестеренко (корсунский). По мнению Т. Чешельского, средняя численность казаков в полках в это время колебалась от 1500 до 2500 – т.е. в походе приняло участие около 8 тысяч казаков. Следует также отметить, что это были на то время наиболее боеспособные полки, проводившие полностью мобилизацию, а кальницкий и уманский в марте 1653 г. успешно отразили польский рейд С. Чарнецкого. К этому корпусу присоединились небольшие татарские и молдавские отряды, доведя общую численность до 9 тысяч. Традиционно принято считать, что руководил походом Тимош Хмельницкий, главную роль в штабе которого играл Иван Богун. Однако, это явление было характерно только на первом этапе молдавской кампании – до освобождения Ясс, после чего Тимош все решения принимает самостоятельно, зачастую действуя вопреки советам И. Богуна и остальных полковников.

Марш казаков осуществлялся стремительными темпами. 28 апреля войско Тимоша форсировало Днестр в районе города Сорока. Сам город был захвачен, а находившийся там гарнизон, поддерживавший Стефана Георгицу, был уничтожен. Развивая успех, казаки 30 апреля переправились на правый берег Прута, где столкнулись с объединенным молдавско-семигородским войском. Бой произошел 1 мая на левом берегу реки Жижии (правый приток Прута). Согласно источникам в распоряжении С. Георгицы было от 12 до 40 тысяч солдат. Численность эта явно завышена, хотя Павел Алеппский указывает, что новый молдавский господарь насильно мобилизовал в свое войско значительную часть жителей Ясс, включая даже купцов. По всей видимости, молдавско-семигородская армия превосходила по численности казацкую, но уступала последней по боевым качествам.

¹ Исходя из имеющихся в нашем распоряжении данных выяснить роль С. Георгицы до мая 1653 г. невозможно. Традиционно его считают инициатором заговора, но вполне возможно, что он оказался орудием в руках дунайских правителей.

Битва почалась атакою молдаван на казачий табор. Головною ударною силою С. Георгици являлись 800 драбантов, одетых в кафтаны красного цвета. Их атака была поддержана огнем 6 орудий. Однако ружейный и артиллерийский огонь казаков был более эффективным – драбанты даже не смогли приблизиться к табору, и, понеся значительные потери, отступили. После этого, огонь казачьей артиллерии был перенесен на остальные молдавские отряды, которые пришли в замешательство, и контратака казаков завершила начавшийся разгром. Потери молдаван были невелики, большая часть армии просто разбежалась.

Видя, что удержать Яссы невозможно, С. Георгица с остатком семигородских войск отступил к валахской границе. 2 мая казаки без боя вошли в Яссы, возвратив власть в Молдавии Василию Лупулу.

Таким образом, стремительные действия казаков, восстановили существовавшее в приднестровском регионе status quo. Однако в дальнейшем все успехи были утрачены из-за честолюбивых планов Василия Лупула и Тимоша Хмельницкого, приведших к поражению под Финтой.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байдаус Э. Штрихи к политическому портрету Б. Хмельницкого в контексте молдавско-украинских отношений (1648-53 гг.) / Э. Байдаус // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI—XVIII ст. — К., 2000. — С.197-203
2. Ciesielski T. Od Batohu do Żwańca / T. Ciesielski / - Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2007. - 338 s.

ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО ЗАПОРОЖЦІВ У СУХОПУТНИХ БИТВАХ XVI – XVII СТОЛІТЬ

Тихонов М.Ю.

Запорозьке Військо славилось своєю високою боєготовністю і військовою майстерністю. Це досягалося в значній мірі завдяки тому, що воно було регулярним і значна його частина перебувала в черговому режимі, тобто жила в куренях на Січі, займаючись повсякденною бойовою підготовкою.

Гарнізон Січі був здатний негайно дати відсіч ворогові, а також за короткий час зібрати велике військо. Висока військова майстерність Запорозького Війська досягалась за рахунок добре налагодженого військового навчання. В значній мірі прагнення козаків добре володіти зброєю зумовлювалось постійною небезпекою нападів кочовиків. Причому йшлося не про поодинокі вторгнення, а про системну стратегію спрямовану на спустошення якомога більшої території задля розширення зони кочів'їв.

У умовах постійного очікування небезпеки виник новий тип вояка-універсального, витривалого, готового до швидкої зміни обстановки. Поступово виробилися як стратегія, так і тактика козацького війська.

Запорозьке Військо не мало окремих родів військ, а кожен козак був універсальним воїном. Та неперевершену славу козаки здобули як піхотинці. Ця риса Запорозького Війська складалася історично бо козацтво внаслідок своєї нечисельності та економічних чинників не мало змоги утримувати потужну кавалерію. Ведення бойових дій у голому степу з ворогом (татарами), чисельність, а також час нападу якого неможливо було передбачити, примушувало запорозьких козаків виробляти власні тактичні прийоми, якими стали використання піхоти під захистом табору з возів, шанців, вогню з мушкетів та артилерії.

Успіх в бою досягався або за допомогою раптової атаки або щільного рушнично – артилерійського вогню. За такого підходу до перемоги піхота становила ударну силу козацького війська. Джерела, що описують козацьку піхоту під час бою, звертають увагу на її вогневу міць. Вогнепальну зброю потрібно було досить довго заряджати, тому військові розробляли різноманітні прийоми, аби організувати і прискорити цю процедуру.

В XVI ст. у Європі стрільці шикувалися в 10 рядів, у XVII ст. стрій зменшився до 6-ти. Загальним було те, що кожна дія рядового регулювалася командою старшого. Це давало можливість вести стрільбу організовано, проте її якість залишалася низькою. До того ж загибель командного складу спричиняла руйнування строю.

Козацтво, котре цінувало самостійність вояка в межах його підрозділу, не потребувало розроблення такої щільної системи команд і чітко визначеного шикуння. Внаслідок цього глибина строю залежала від швидкості заряджання кожного окремого вояка. А оскільки кожен козак у справі заряджання і прицілювання мав змогу діяти самостійно і не відволікався на старшину, то і швидкість та якість його стрільби була досить високою.

Козацькі піхотинці, на відміну від європейських вояків, не поділялися на тих, хто володів вогнепальною або холодною зброєю. До речі, у Європі до Тридцятирічної війни піхотинці-стрільці (аркебузьери, мушкетери) вважалися допоміжними частинами. А в козаків вогнепальна зброя застосовувалася як основний вид озброєння. Це були рушниця, аркебуза, мушкет, гаківниця, яничарка тощо, а кіннотники мали ще й пістолі. Козаки влучно стріляли з луків, прикриваючи стрільців під час перезаряджання ними вогнепальної зброї[1, 127].

Неперевершеної майстерності запорожці досягли у використанні табору з возів, який застосовувався для просування військ, наступу, оборони. Батьківщиною табору з возів є безмежний степ. Народившись, спочатку як спосіб захисту від ворога у голому степу, табір поступово перетворився на грізний, неприступний спосіб оборони, а потім і наступу. Згідно з організаційною структурою війська того часу на кожні 5 – 10 козаків був один віз, на якому перевозилась зброя, боєприпаси, продукти, фураж для коней (взимку), лопати, сокири, пилки та ін. На окремих возах перевозилися гармати[2, 274].

Рухомий табір з возів мав вигляд прямокутника, по великих сторонах якого рухались вози один за одним, в один або декілька рядів. Між рядами возів рухалось спішене військо. В першому або другому зовнішньому ряду були встановлені гармати, а біля возів йшли козаки з вогнепальною ручною зброєю, готовою до бою.

Посередині табору вели коней. Передня і задня сторони прямокутника були не замкнені, їх прикривала кіннота. Для замкнення цих сторін прямокутник мав «крила», тобто один або декілька рядів були довші за інші на величину ширини табору. Якщо табір раптово зупинявся для оборони, «крила» заворачивалися, замикаючи передню та задню сторони табору возами. Якщо передбачалася довготривала оборона табору, то колеса возів закопувались у землю, її насипали і на вози. Навколо возів із зовнішньої і внутрішньої сторони робилася мережа окопів та брустверів, з'єднані ходами сполучення. Такий табір був базою, з якої розпочинались подальші бойові дії з ворогом [3, 84 -86].

Розміри табору залежали від кількості війська. Так, під Берестечком у 1651 р. табір Б.Хмельницького мав сім кілометрів в ширину і довжину. Але рухомий табір з возів козаки використовували і для наступу на ворога і для здійснення глибинних бойових рейдів. Так, у серпні 1621 р. сорокатисячне козацьке військо рухалося під захистом табору з возів по території Молдавії в район м. Хотин, постійно відбиваючи атаки татар. Французький інженер-фортифікатор Гійом Левассер де Боплан засвідчував, що 500 татар не наважувались атакувати 50 – 60 козаків, якщо ті йшли під прикриттям табору, а 100 козаків, захищаючись табором, успішно відбивалися від тисячі поляків [4, 64].

Козацька кавалерія за своїм типом належала до легкої з відповідними завданнями – розвідка, переслідування, рейди, флангові атаки, заманювання до засідок тощо. Визначеного місця в бойових порядках війська кіннота не мала. Її висока рухливість давала змогу маневрувати нею під час бою.

Козацька атака проводилася лавою, тобто не вирівняною шеренгою з загнутими краями для обхвату ворога з флангів. Атака часто супроводжувалася гучним криком з метою налякати ворога і підбадьорити себе. Якщо кіннота не могла самостійно перемогти противника, вона відступала під захист піхоти, виводячи ворога під її вогонь. Загалом, козацькій кінноті були притаманні швидкість, витривалість, агресивність, багатофункціональність.

Артилерія в Запорозькій Січі належала до військового скарбу. На Січі постійно знаходилося 20 – 30 гармат, а зайві гармати зберігалися у Військовій Скарбниці в потаємному місці нарівні з коштовностями. В далекі походи козаки вирушали тільки за наявності артилерії.

Гармати Запорозького Війська були переважно середнього та малого калібру. Під час стрільби використовувались картеч, кулі, запалювальні снаряди. Це забезпечувало артилерії велику рухливість та маневреність, що відповідало тактиці козацького війська [5, 145-146].

Кожен козак крім рушниць та запасу харчів, повинен був мати сокиру, лопату, і все потрібне для того, щоб сипати вали. Шанцевим (окопним) інструментом козаки володіли не гірше, ніж зброєю. Довкола для швидкого й непомітного переміщення козаки копали шанці (окопи), готували для ворога пастки – «вовчі ями» із загостреним кіллям на дні. Вміння швидко та якісно побудувати потужні укріплення було для козацтва, з огляду на переважання сили ворога, питанням життя і смерті.

Під час захоплення ворожих фортець козацтво застосовувало як штурм, так і облогу. В першому випадку намагалися підійти непомітно до ворожих укріплень і навалною атакою, не зважаючи на первинні, іноді доволі великі втрати, ввірватися всередину. При облозі оточували фортецю земляними укріпленнями, робили підкопи, намагалися підпалити за допомогою артилерії [6, 154]. Так описав штурм Г.Л. де Боплан: «Під час захоплення ворожих фортець козаки вдавалися до штурму. Якщо ж зазнавали невдачі, приступали до облоги, здійснювали підкопи під стіни ворожих фортець і закладали міни. Навпроти ворожих стін козаки насипали ще вищі вали й звідти успішно знекровлювали ворога [4, 79]».

Якщо ворог очікував на атаку, то козаки наближались, прикриваючись переносними дерев'яними щитами, а то й просто возами, на стіни залазили за допомогою драбин. Вміння захоплювати фортеці козаки продемонстрували під час походу на Москву у 1618 р. та облоги Дюнкерка в 1646 р.

Високий рівень на Запорожжі мала сторожова й розвідувальна служби. Запорожці створили оригінальну систему сигналізації. Вона складалася з «маяків», або «фігур», які утворювали своєрідний світловий телеграф. Щойно помітивши ворога, козаки запалювали перший маяк, що стояв на кордоні, за ним спалахував другий, третій і т.д. Чорний густий дим та яскравий вогонь попереджали населення про наближення загарбників.

Отже, протягом XVI – XVII ст. запорожці витворили свої національні збройні сили, воєнне мистецтво яких, було високо оцінено тогочасною Європою, привертало увагу полководців багатьох країн світу. Козацькі засоби ведення битв на морі і на суші, наступальний характер дій збагатили скарбницю світового військового мистецтва. Можна впевнено стверджувати, що узагальнений військовий досвід, здобутий запорожцями, був творчо використаний козацькими ватажками у подіях національно-визвольної боротьби проти влади Речі Посполитої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. Т. 1. – Львів : Світ, 1990. – 319 с.
2. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: Вища шк., 1994. – 539 с.
3. Крип'якевич І.П. История украинского войска / І.П. Крип'якевич. – Львов: Издательство И.Тиктора, 1936. – 321 с.
4. Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г.Л. де Боплан. – К., 1990. – 256 с.
5. Гуржій О. Історія козацтва. Держава – військо – битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К. : Арій, 2012. – 463 с.

6. Гуржій О.І. Славетні битви на теренах України: від князів. доби до поч. XX ст. / О.І.Гуржій, О.П. Реєнт. – Київ : Арій, 2013. – 335 с.
7. Боплан Г.Л. де. Опис України.. – Там само.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТ. В КОНТЕКСТІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПЕРІОД 1930-ИХ РОКІВ

Головко Т.В.

Нинішні державно-церковні відносини характеризуються наявністю значних проблем системного характеру. На сьогодні відсутня чітка державна політика у сфері державно-церковних відносин. Православ'я в незалежній Україні має певну прив'язаність до державної влади. Такий розвиток обумовлений історично, оскільки відбувався протягом певного періоду часу і був пов'язаний з особливостями розвитку на тій чи іншій території. Саме тому, для розуміння суті сучасних відносин держави і церкви потрібно вивчення досвіду попередніх років, зокрема 1930-х, коли закладалися основи взаємовідносин православної церкви з органами радянської влади та більшовицькою партією.

Метою даної роботи є висвітлення змісту, характеру та механізму впровадження антирелігійної політики в Україні в період 1930 років.

Проаналізувавши історіографічну базу даної проблеми, слід відзначити, що існує значна кількість праць присвячених проблемам протидії православної церкви атеїстичному курсу більшовиків, зокрема у 1920-х роках. Період 1930-х років висвітлений дещо менше. Але такі дослідники як О. Д. Бойко, О. М. Ситник, О. М. Ігнатуша, М. М. Кузьменко, А. М. Киридон та інші дослідники суттєво розширили знання і коло питань з історії відносин держави та церкви зазначеного періоду.

Джерельну базу дослідження становить широке коло опублікованих документів. Опубліковані джерела, які містяться у різних збірниках документів, представлені переважно законодавчими актами вищих органів влади, діловодною документацією вищого партійного керівництва, судово-слідчими матеріалами.

Державно-церковні відносини - один з видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їхньої інтеграції чи дезінтеграції. На практиці, система державно-церковних відносин дуже складна, неоднозначна, характер її істотною мірою детермінований історично, соціально, законодавчо, політично, зумовлений певними традиціями. Кожна країна має специфічні особливості (свою модель) побудови цих відносин, юридичне оформлення і практичне здійснення[10].

Виділяють кілька типових видів державно-церковних відносин. Один з них, коли церква відокремлена від держави. Однак остання втручається у внутрішні справи церкви, обмежує простір її діяльності. Церква займає маргінальне становище в суспільстві. Така система державно-церковних відносин була характерна для колишніх соціалістичних країн, зокрема для СРСР. З приходом більшовиків до влади, розпочалось утвердження саме такого типу державно-церковних відносин. Свій подальший розвиток антирелігійна політика отримала і в наступні періоди[10].

Саме тому, протягом 1930-х років значні зміни відбулися в українському суспільстві. Індустріалізація, а за нею і урбанізація, розширення освіти змінили соціальну структуру української нації. За таких умов руйнувалась традиційна, і в тому числі православно-духовна, культура зсередини. Ці процеси змінювали ставлення до світу, який людина оцінювала вже через призму нової ідеології[4].

З початком 1930-х років релігія не була повністю витіснена. Сформований міф про антирелігійність та безбожність робітничого класу, не відображав реальної дійсності. Хоча і оголошувалась заява про знищення в Радянській Україні «опіуму народу» в 1930-х роках ще діяли Українська Православна Церква, Російська Православна церква (її Український екзархат), Соборно-єпископська церква, Українська синодальна церква[2]. Але, все те, що було створено більшовиками в ході антирелігійної політики, значно змінило побут населення, його погляди, сприяло формуванню нового суспільства в умовах нової ідеології[3].

Носієм більшовицько-комуністичної ідеології у цей час виступає робітничий клас, з боку якого не можна було чекати захисту ні релігійно-церковного життя, ні віруючих, ні церкви як соціального інституту. [2]. Звичайно, духовенство виступало на захист храмів і релігії загалом. Але складні процеси, пов'язані з церковними розколами, утиски з боку місцевих і центральних органів влади змушували духовенство зрікатися сану і робити спробу «вписуватися в соціальне середовище». Через втрату місця служби, духовенство стикалося з економічними труднощами. Серед усіх груп суспільства об'єктивно не було керманіча, який би, маючи глибокі релігійні переконання і зберігаючи традиції православ'я, відзначивсь згуртованістю і солідарністю, або мобілізував суспільні сили на протидію насадженому щодо релігії і церкви насильству, або спонукав режим до більш м'якого варіанту живлення його концепції державно-церковних стосунків[2].

Масові заходи з впровадження антирелігійної політики були пов'язані з діяльністю Союзу Войовничих Безвірників України. Співка Войовничих Безвірників використовувала найрізноманітніші методи у боротьбі з віруючими: організувала масову антирелігійну роботу, включно з атеїстичною агітацією і пропагандою, висміюванням і цькуванням духовенства і віруючих, закриттям храмів і монастирів, нищенням ікон, церковних книг. Видавала журнал «Безвірник» (1925–1935) та газету «Войовничий Безвірник», а згодом тижневик «Безбожник», а також неперіодичну антирелігійну літературу. Однак характер більшості вміщених матеріалів, які являли собою сухі директивні вказівки щодо антирелігійної боротьби, глумливе викриття “контрреволюційної суті” духовенства,

брутальне й безцеремонне втручання в справи віруючих у багатьох випадках, навпаки, сприяли негативному ставленню населення до антирелігійних заходів влади.

Одним з елементів антицерковної політики було вилучення храмів та церковного майна у церковних громад. Від початку 1930-х років масового характеру набувають процеси закриття церков. Церковні приміщення використовували під клуби, спортзали, склади сільськогосподарської продукції. Зносили куполи церков, плундрували внутрішні розписи. Руйнування культових споруд та будівель змінювало вигляд міст та сіл[8]. Антирелігійні акції з подібними заходами набувають розмаху: зняття церковних дзвонів (1929 – 1930 рр.), закриття церков (1933 – 1936 рр.), при цьому часто порушуючи установлену процедуру у проведенні зазначених акцій[1].

Ця обставина стала однією з-поміж інших причин голодомору 1932-1933 років в Україні. Конфісковані цінності повинні були допомогти голодуючим. Однак справжні причини полягали в тому, що треба було послаблювати позиції церкви, яка являла собою постійну загрозу для більшовиків[7]. Саме тому, антирелігійна боротьба стає більш жорстокою. І зрештою, у 1930 році завершується процес ліквідації Української Православної Автокефальної Церкви. А 20 листопада 1937 року було засуджено В. Липківського при Київському управлінні НКВС СРСР до страти і незабаром розстріляно[4].

Ще одним методом боротьби були чисельні репресії. Першими, хто зазнав репресій з боку радянської влади у вигляді знущання, примусу та фізичного знищення були саме служителі культу. Факти терору проти церковників підтверджують слідчі справи на священнослужителів. Хоча в 1932-1934 роках хвиля судових процесів проти духовенства дещо спала, це не змінило загальної картини. У кожній області, у кожному регіоні республіки «викривалися контрреволюційні організації церковників», які наче тільки й думали про те, щоб повалити радянську владу. Особливо різко змінилася ситуація в 1937-1938 рр. Згідно з наказом НКВС від 5 жовтня дії працівників наркомату внутрішніх справ були зорієнтовані на проведення за короткий термін масштабної операції з метою рішучого розгрому церковно-сектантських контрреволюційних кадрів. Якраз у цей час було знищено митрополита Одеського Антонія, архієпископа Дніпропетровського Георгія, тисячі інших служителів культу й віруючих[6].

Жертвами терору ставали навіть колишні представники духовенства, які вже працювали в різних галузях народного господарства або ж були безробітними. Проте це не врятувало їх від впливу НКВС. У більшості випадків для їх арешту була приналежність до церковників[6].

Караючі дії радянського правосуддя у 1937-1938 роках призвели до протидії православного духовенства і громадськості. Серед легітимних методів протидії атеїстичному наступу використовували: скарги, заяви, добровільні збори коштів, облік і збереження церковного майна пам'яткоохоронними органами та музеями, відмова духовенства зректися сану[9].

Що ж стосується Української православної церкви, на чолі з митрополитом І. Павловським, то вона певний час 1930 – 1936 роки служила символом духовності й християнської організації в умовах тотального наступу, гонінь та утисків. Вона відрізнялася поміркованістю, обережністю, а то й „слухняністю” щодо органів влади.[3]. Але нестійка організація епархій, подекуди низька виконавська дисципліна та нерідко низький фаховий рівень священнослужителів не сприяв налагодженню дієвої управлінської структури. Тож 1936 року вона фактично припинила своє існування[5].

Тож у кінці 1930-х років можна було б говорити про практично повну ліквідацію церковного життя на Україні, де не стало жодного православного єпископа. Радянська адміністративно-ідеологічна система нищівно переслідувала й ту незначну кількість служителів культу, яка перебувала на свободі.[6] Відбувалася повна руйнація церкви як цілісного організму. Наслідками репресивної політики стали розірвані професійні ієрархічні стосунки між духовенством, зламана система управління церквою, тисячі закритих і зруйнованих храмів, закатованих священнослужителів[9].

Але, незважаючи на ліквідацію релігійного життя, більше половини населення все ж таки залишалося віруючим. Це були переважно різні прошарки селян, хоча траплялися й представники робітників та інтелігенції. Доведено, що, незважаючи на атеїстичну пропаганду, ліквідацію храмів і репресивні заходи радянської влади щодо прихильників православ'я, наприкінці 1930-х років ще був відчутним внутрішній спротив українців. Опосередковано це підтверджують результати всесоюзного перепису населення 1937 р., матеріали місцевих партійних звітів і конференцій кінця 1930-х років про негативний стан антирелігійної роботи, й, нарешті, бурхливий сплеск церковного життя під час Великої Вітчизняної війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. В. Протидія православної церкви і громадськості антирелігійному наступу держави у 20 – 30-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук:07.00.01. – Дніпропетровськ., 2007. – 21 с.
2. Киридон А. М. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920-1930-х років: соціальний вимір. С.234-256.
3. Киридон А. М. Духовенство в радянській Україні 1920-1930-х років. Полтава. С. 301-328.
4. Киридон А. М. Еволюція політики партійно - державного керівництва радянської України щодо релігії та церкви (1917-1930) // Історичний журнал. – 2004. - №6-7. С. 20-31.
5. Киридон А.М. Українська православна церква (1930-1939рр) // Український історичний журнал. – 2005. - №3 – С.143-159.
6. Кузьменко М. М. Служителі культу під пресом сталінської адміністративно-ідеологічної системи у 30-ті ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство, 2002 - №3 - С. 195-196.
7. Люкс Л. Церковная борьба в СССР и в коммунистической Польше // Вопросы философии. 2001 №5 – С.41-49.

8. Махорин Г. Церква як об'єкт політичних заходів радянської влади в Україні в 1920-30 рр. // Історичне краєзнавство і культура. – Харків, 1997. С. 125-127.
9. Ситник О. М. Становище релігії, церкви та духовності в УРСР у 1920-1930 // Нака. Релігія. Суспільство. – 2011 – №2 – С.116-121.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Під ред. Ю. С. Шемшученко — К.: «Укр. енцикл.», 1998.

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА

Демченко А.В.

В сучасних умовах значно зріс дослідницький інтерес до історії національно-визвольних та демократичних рухів. Криза радянського тоталітаризму, перебудовні процеси, національно-демократичний рух за незалежність України, демократизація суспільства, участь дедалі ширших верств населення у політичних процесах, привели до відновлення української державності. Критичний аналіз національно-політичних процесів, що відбувалися в УРСР в кінці 1980-х рр., вплив Української гельсінської спілки (далі – УГС) на їхній розвиток сприятиме кращому розумінню здобутків українських дисидентів.

Функціонування УГС в контексті суспільно-політичної історії України, розглянуто в працях вітчизняних дослідників О. Бойка [1], О. Горбачової [2], К. Левчука [3], А. Русначенка [4] та ін. Український правозахисний рух 70-х – початку 90-х рр. ХХ ст. став об'єктом дисертаційного дослідження І. Кривдіної [5]. Серед наукових статей, присвячених аналізу діяльності УГС, слід відзначити роботи В. Деревінського [6], Д. Князевича [7], А. Семененка [8].

Мета статті висвітлити процес становлення УГС та її вплив на боротьбу за незалежну українську державу.

Використовуючи момент сплеску громадської активності мас Українська гельсінська група, члени якої брали найактивнішу участь в мітингах, проголосила про свою реорганізацію. На її базі постала УГС [9]. Із «Декларації принципів», оприлюдненої 7 липня 1988 р., попри твердження, що УГС не політична партія і не ставить своєю метою перебрання влади, можна було зрозуміти, що вона вважає себе демократичною опозицією, адже спілка вбачала своє завдання у «всесічній активізації народних мас, у виробленні механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом» [10]. Звідси випливало, що вона не займатиметься суто правозахисною діяльністю. «Поклавши собі боротися проти цілого національного лиха окупації, щоби поліпшити долю мільйонів скривджених, - скаже згодом голова Виконкому УГС Л. Лук'яненко, - ми тим самим поклали собі не правозахисну, а політичну мету» [11].

Основним напрямком своєї діяльності УГС вважала захист національних прав. «Без свободи нації справжнє забезпечення свободи особи неможливе», - наголошувалося в її «Декларації принципів» [12]. Правда, на даному етапі ще прямо не говорилося про повну державну незалежність України, а йшлося лише про те, що «відновлення української державності, яка сьогодні існує тільки на папері, було б основною гарантією забезпечення економічних, соціальних, культурних, громадських та політичних прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть на території України» [13].

Майбутнє ж співжиття народів СРСР автори документу уявляли можливим «у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік з наповненням поняття «Союз РСР» реальним змістом за допомогою максимальної політичної, економічної та культурної децентралізації» [14].

Серед інших важливих положень «Декларації принципів» - вимоги вироблення нової Конституції України, конституційного визнання статусу української мови як державної, передачі фактичної влади з рук партії в руки обраних демократичним шляхом Рад народних депутатів, вилучення з Кримінального кодексу УРСР статей 62 і 187, звільнення всіх політв'язнів та їх повної реабілітації, легалізації Української греко-католицької церкви та відновлення Української автокефальної православної церкви тощо [15].

Прагнучи забезпечити собі підтримку якнайширших верств населення України, а разом з тим позбавити можливості партійний апарат політичних звинувачень на свою адресу УГС виступила і за «найширші гарантії права національних меншостей на Україні (росіян, євреїв, поляків, білорусів та ін.) на культурно-національну автономію (національні асоціації, школи, театри, музеї, преса, церква та ін.), а у випадку суцільного замешкання (угорці, греки, гагаузи, румуни, болгары, росіяни та ін.) ще й на створення національно-територіальних адміністративних одиниць у селах, селищах, районах» [16].

Сформульовані в «Декларації принципів» положення були достатньо радикальними. На більше автори документа не наважились, та й такий крок був би нерозумний. Хоча б з огляду на тогочасні політичні реалії. Крім того, суспільне життя не стояло на місці, воно наповнювалось новими подіями. В міру його розвитку могла змінюватись та доповнюватись і «Декларація принципів».

12 березня 1989 р. УГС організувала мітинг у Львові, де керівництво УРСР було піддано жорсткій критиці за гальмування демократизаційних процесів. Компартійне керівництво стало розцінювати УГС як одне з «найбільш крайніх угруповань», що використовує участь у виборчій кампанії «як зручний привід для пропаганди антирадянських, націоналістичних ідей і поглядів. Це стосується у першу чергу УГС». Відзначалося, що «важливо своєчасно бачити ці прояви і, не драматизуючи становище, разом з тим не применшувати їхню небезпеку» [17].

Характеризуючи діяльність УГС, В. Щербицький 4 травня 1989 р. зазначав: «Останнім часом при підбурюванні і матеріальній підтримці з-за кордону помітно активізувалася протиправна діяльність так званої

Української Гельсінської Спілки, ядро якої складають українські націоналісти, що повернулися з місць позбавлення волі (близько 250 осіб). Лідери УГС ведуть лінію на підрич конституційної законності й ладу, створення опозиційних до КПРС структур, розгортання широкого «національного руху» за вихід України з СРСР, реабілітацію оунівщини». Вказувалося, що УГС, діючи за щедрої матеріальної підтримки з-за кордону, намагається надати своїй діяльності «націоналістичної спрямованості», іде «у розріз з інтернаціоналістською ідеологією», займає «антиперебудовчі позиції», є «відверто антирадянською структурою», замість проголошеної правозахисної діяльності переймається, перш за все, політичними справами. Такі ж характеристики надходили до ЦК КПУ і з обкомів партії. А секретар Львівського обкому КПУ В. Борисюк вніс пропозицію щодо необхідності заборони діяльності УГС у судовому порядку [18].

1 жовтня 1989 р. у Львові відбулося відзначення днів народної творчості (50 тис. осіб). Провідна роль у ньому належала представникам УГС, акція символізувала поневолення Західної України Радянським Союзом. Активну участь УГС взяла у виборчій кампанії. Кандидатами в депутати Верховної Ради УРСР було висунуто Б. Гориня, О. Волоха, М. Голубця, М. Косіва, Л. Лук'яненко, Л. Пирого, В. Чорновола. В середині грудня організацією проведено низку передвиборчих мітингів на всій території України.

17 березня 1990 р. відбулася теоретична конференція УГС, на якій було прийнято рішення про необхідність якнайшвидшого перетворення УГС на політичну партію [19]. Значною подією в організаційній еволюції УГС став установчий з'їзд її наступниці – Української Республіканської Партії (УРП), що відбувся наприкінці квітня 1990 р. У доповіді Л. Лук'яненко наголошувалося: «...тільки свобода України або смерть звільняє нас від обов'язку». Він зауважив, що раніше УГС була «правозахисною організацією», хоча «і влада, і ми розцінювали як таку, що має політичне значення». Що ж до діяльності УГС у 1988 – 1990 рр. – то «вона є типово політичною діяльністю». Суспільна філософія УГС полягає у тому, «що доля окремого громадянина залежить величезною мірою від долі всієї нації. Допомігши окремій людині, що для нас також не зовсім легко, ми не допомагаємо мільйонам скривджених. Поклавши собі боротися проти цілого національного лиха окупації як спробу покращити долю мільйонів скривджених, ми тим самим покладали собі не правозахисну, а політичну мету». Л. Лук'яненко свідомо гіперболізує значення діяльності УГС: «Фактом свого існування УГС самочинним способом українське партійне тло перетворювала на двопартійне плюралістичне. Це її величезна заслуга в третьому етапі демократизації радянського суспільства. Тепер формується четвертий етап демократизації. Набувають розмаху національно-визвольні рухи поневолених Москвою народів як такі, що виростають з прогресивного історичного розвитку, є його прямим продовженням» [20].

Таким чином, ми можемо побачити, що спроби радянської влади знищити правозахисний рух в УРСР зазнали краху. УГС постала як продовжувач справи УГГ, та в майбутньому переродилась в УРП. УГС належить вагомий внесок у боротьбу за незалежність України у 1988–1991 рр. Із самого початку свого існування ця політична структура виступала за її повну державну самостійність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Україна 1985–1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Бойко. – К.: ІПЕНД, 2000. – 322 с.
2. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. : процес становлення та розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Горбачова О.С. – К., 2008. – 14 с.
3. Левчук К.І. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства (1985–1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук / Левчук К. І. – К., 2010. – 32 с.
4. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років / А.М. Русначенко. – К.: Вид-во О. Теліги, 1998. – 720 с.
5. Кривдіна І.В. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Кривдіна І. В. – Одеса, 2001. – 20 с.
6. Деревінський В.Ф. УГС під репресивним тиском Радянської влади / В. Деревінський // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип.30. – С. 183–192.
7. Князевич Д.О. Вплив Української Гельсінської Спілки на молодіжний рух в Україні (1988-1991 рр.) / Д. Князевич // Гілея: науковий вісник. – К., 2011. – Випуск 54 (11). – С. 189–195.
8. Семененко А. УГС/УРП в боротьбі за незалежність (1988–1991) / А. Семененко // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 82–87.
9. Українська Гельсінська Спілка. Основоположні документи. – Нью-Йорк: Передрук Закорд. представництва Української Гельсінської Спілки, 1989. – С.17
10. Там само. – С.10.
11. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ століття. Політичний портрет Богдана Гориня/ Т. Батенко. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 124.
12. Декларація принципів Української Гельсінської спілки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1304>
13. Там само
14. Там само
15. Там само

16. Там само
17. Семененко А. УГС/УРП в боротьбі за незалежність (1988–1991) – С. 83.
18. Там само. – С.85
19. Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України/О. Гарань. – К.:Либідь, 93. – 200 с.
20. Лук'яненко Л. Народження нової ери/ Л. Лук'яненко. – Дніпропетровськ: Арт-Прес,2008. – С.67.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ У ВІЙНИ НА ДОНБАСІ

Кіріпч О.Ю.

Робота присвячена політичній міфотворчості, як складовій сучасних процесів на Донбасі. Теоретико-методологічними засадами дослідження є положення, що містяться в роботі Крістофера Флада «Політичний міф»[1]. Англійській політолог аналізує феномен політичного міфу, який в його розумінні є інструментом ідеології. Автор простежує народження політичних міфів, їх трансформацію, визначає їх функції в суспільстві. На конкретних прикладах К.Флад розкриває механізми політичної міфотворчості.

Для нас тема політичних міфів цікава тим, що, спостерігаючи процес міфотворчості, ми можемо виявити разом з позитивними, саме негативні впливи політичного міфу на суспільство як дестабілізуючого чинника, що яскраво проявилось в перебігу подій в Україні 2013 – 2014 років, зокрема реакцію населення Донбасу на рух «Майдану». Мова піде про рух «Анти-майдан», його витоки та еволюцію.

Коли ми говоримо про політичні міфи, то маємо на увазі, що вони, як правило, «обслуговують» якусь ідеологію. За визначенням за К.Мангеймом [2] ідеологія є упереджене віддзеркалення соціальної дійсності, яке виражає інтереси певних груп або класів, які знаходяться при владі. Тим самим, вони намагаються зберегти існуючий порядок речей.

Для кращого розуміння алгоритму появи конкретних політичних міфів доцільно звернутися до хронологія розвитку подій. Як ми могли спостерігати, «Анти-майдан» стартував у листопаді 2013 року в протизаг «Майдану» [3]. Тобто діюча влада В.Янукович та Партії регіонів таким чином намагалася впливати на ситуацію. Тодішня влада протрималась до лютого 2014 та обрала для себе шлях порятунку втечею [4]. Після цього почались події в АР Крим [5]. Паралельно активно розвивались події на Донбасі: захоплення ОДА Луганської та Донецької областей, захоплення структурних підрозділів внутрішніх сил та збройних сил України, тощо [6]. Усе це супроводжувалось під егідою руху «Анти-майдан».

Ще у листопаді 2013 року було зрозуміло, що ідеологія «Анти-майдану» - це збереження існуючого політичного устрою та політичної влади «родини» Віктора Януковича та підконтрольній йому «Партії регіонів». Після втечі колишнього президента та розпаду «Партії регіонів» об'єктивно відпала необхідність ідеології збереження старого устрою. Але «Анти-майдан» продовжив свою діяльність. Звідси виникає низка питань. Чи дійсно рух мав ідеологію збереження старого устрою на чолі з В.Януковичем та його поплічників, чи мав більш далекоглядні плани? Чи ж інтереси насправді відстоював цей рух?

Щоб відповісти на і запитання, слід проаналізувати події після втечі В.Януковича та його оточення з країни з точки зору «Анти-майдану». Для них зникла очевидна ідеологія – підтримки колишнього президента. Але рух тільки набирив обертів, і на авансцену вийшла система політичних міфів, яка мала на меті «підігрівати» та переорієнтувати ідеологію населення східних регіонів України

Зміст політичних міфів обумовлювався низкою взаємозалежних факторів, характерних саме для Донбасу. По-перше, соціальна стратифікація: перевага населення, зайнятого важкою фізичною працею, його люмпенізація внаслідок занепаду промисловості регіону, а звідси – стійка «ностальгія» певної категорії Донбасу за «стабільним» радянським минулим [7]. По-друге, наявність великого прошарку російськомовного населення, яке постійно використовувалось політичними силами у власних інтересах [8]. По-третє, низький рівень громадянського суспільства загалом в Україні [9] та стійкий вплив радянського минулого на певну категорію жителів Донбасу [10].

Враховуючи специфіку суспільства Донбасу, російські політтехнологи у якості міфів використали яскраві образи з часів РСРС, зокрема образи Великої Вітчизняної війни, протиставляючи їм міфи про «бандерівців» [11]. Російські ЗМІ активно запустили пропаганду про радикалізацію майданівського руху в Україні, часто-густо перекручуючи, підтасовуючи факти, націлюючись, в першу чергу, на залякування: прийде «правий сектор» і, у кращому випадку, все у вас позабирає, а то напругу натякалось на невідворотність погромів. Усвідомлено роздули масштаб лідера «правого сектору» Д. Яроша та його вплив на політичні сили країни [12], і, врешті решт дійшли до прямих звинувачень у захопті влади України «сучасними нацистами» - послідовниками С.Бандери. Використовуючи вже усталені штампи, ця риторика стала родючим ґрунтом для есхатологічного міфу – смерть жителям Донбасу, страхи утиску, насильницька українізація на чолі з І.Фаріон. Так з'явився бінарний міф всередині суспільства України - «свій-чужий». Або «ми з Росією – нашими», або прийдуть «фашисти з України» і буде нам горе. Взаємозв'язок цих міфів утворює систему. Образи Вітчизняної війни можна зустріти у таких кліше як «фашист», «нацист» та як антоніми – ополченець, визволитель [13], побачити на біл-бордах призови вступати до лав армії ополченців в стилі сталінських часів [14] («А ти вступив в ряди ополченцев?»), використання георгіївської стрічки тощо.

Ролан Барт [15] писав про те, що міф можна розвінчати за допомогою аналітичного аналізу. Якщо ми будемо логічно думати, то як «режим Януковича» [16] міг допустити розвиток ідей нацизму, при чому в таких масштабах, як про це кажуть у російських ЗМІ? Коли кажуть про режим, то мають на увазі авторитарний стиль управління. При

владі «вихідці Донбасу» пробули довго [17]. Якщо ми згадаємо часи нацистської Німеччини, то Гітлеру знадобилось біля 10 років для обробки свого населення, насадження ідей нацизму [18], аби потім почати війну. Події 2014 року довели, що в авторитарній державі ЗМІ здатні завдяки пропаганді використати найболючіші уроки історії у своїх цілях. При чому «зомбування» за такий короткий проміжок часу не може не лякати. Масштаби сьогоденних пропагандистських акцій і комунікаційних можливостей, невідомих за часів Р.Барта, доводять: розвінчати сучасний політичний міф дуже важко. Набагато простіше замінити його новим. Що і відбулось на Донбасі.

Як згадувалось вище, політичний міф присутній за будь-якої ідеології. Він акомпанує їй. Але давайте задамося питанням, як так сталось, що контекст подій 70-річної давнини могли з такою легкістю «насадити» людям та як змусили їх в це повірити? Події не десяти років тому (часи «Помаранчевої революції»), а - семидесяти? Це турбує, тому що очевидців Вітчизняної війни залишилось вкрай мало, і всі вони застаріли для активного протесту. Тобто рушійна сила «Анти-майдану» набагато молодша, і народились вони після війни. При чому на дворі XXI століття, ера цифрових технологій. Світ кардинально змінився після страшних подій XX століття. Тобто пам'ять про «старі добрі радянські часи» мала нівелюватись.

На нашу думку, створенню саме такого міфу сприяв низький рівень громадянського суспільства та відсутність сильного середнього класу. Урок історії полягає не тільки в тому, що Україна має замислитись про безпеку загалом. Мова йде про обороноздатну армію, внутрішні сили, контроль інформаційного простору за елементами, які небезпечні для країни. Але слід замислитись про підвищення рівня громадянського суспільства. У цьому є сенс, тому що будь-яка пропаганда починається з аудиторії, на яку вона направлена. Чим вище рівень обізнаності громадян, тим складніше «насадити» певну ідеологію. Люди незалежно будуть обирати ідеології, які вбачають корисними для себе та держави, у якій вони живуть. Очевидно, що правова держава на сьогоденний момент є найбільш правильною заміною авторитарним режимам. Коли людина повною мірою зрозуміє, що таке права та свободи людини, механізми функціонування держави (процедура голосування, гілки влади, механізми ціноутворення, освіта, бізнес, тощо), функції та прийоми в роботі ЗМІ (медіа освіта), користь громадських інститутів, тощо, вони зможуть критично підходити до лідерів/партій, які намагаються оманом змусити людей погодитись зі своїми авторитарними планами.

У підсумку треба зазначити, що подібна «гра» з людьми небезпечна не тільки для жителів Донбасу. Вони вже зараз «пожинають плоди війни». Реальна загроза для будь-якої області, загалом країни, де дуже слабкий середній клас, величезне соціальний розрив між бідними та багатими. Машина пропаганди завоює прихильність людей найпримітивнішим шляхом, і вони це зрозуміють тільки тоді, коли відчують оману. У такому випадку роль середнього класу дуже значуща. Наявність стійкого середнього класу сигналізує про вищий рівень громадянського суспільства. А це дає надію на стабільну державу та ефективне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / К.Флад — М.: Прогресс-Традиция, 2004. — с.264
2. Маннгейм К. Идеология и утопия / К.Маннгейм - Bonn, 1929.
3. "Регіонали" звезли бюджетників на свій анти-євромайдан. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/11/24/7002847/?attempt=1>
4. Янукович не сбежал, он был вынужден покинуть Киев – Путин. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3350838-yanukovych-ne-sbezhal-on-by-l-vynuzhden-pokynut-kyev-putyn>
5. В столице Крыма из-за захвата началась паника. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/54768-v-stolitse-kryima-iz-za-zahvata-nachalas-panika.htm>
6. Итоги 1 мая: возобновление призыва в армию, празднование Первомая и новые захваты на Донбассе. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/events/3357200-ytohy-1-maia-vozobnovlenye-pryzyva-v-armyui-prazdnovanie-pervomaia-y-novye-zakhvaty-na-donbasse>
7. Социальная стратификация современного украинского общества. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/4_109400.doc.htm
8. ПАРТИЯ РЕГИОНОВ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bp.ubr.ua/profile/partiia-regionov>
9. Эксперты оценили уровень развития гражданского общества Украины как низкий. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/society/812677-ekspertyi-otsenili-uroven-razvitiya-grajdanskogo-obschestva-ukrainyi-kak-nizkiy.html>
10. Донбасс: реванш пролетариев над здравым смыслом. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/donbass-revansh-proletariiev-nad-zdravym-smyslom>
11. Посол РФ в ООН: По Украине маршируют последователи Бандеры. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polemika.com.ua/news-140647.html>
12. Российский «Первый канал» заявил, что на выборах в Украине побеждает Ярош. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/05/25/267674_rossiyskiy_perviy_kanal_zayavil.html
13. Колорады vs Укропы. Какие слова подарили Украине Майдан и война. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3374179-kolorady-vs-ukropy-kakye-slova-podaryly-ukrayne-maidan-y-voina>
14. Террорист Губарев обклеил весь Донецк агитпропом. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/articles/life/_terrorist-gubarev-obkleil-ves-doneck-agitpromom/573513
15. Ролан Барт. Миф сегодня. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt>

16. Переворот за 48 часів. Як рухнув режим Януковича. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://focus.ua/country/298365/>
17. ПАРТИЯ РЕГІОНІВ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bp.ubr.ua/profile/partiia-regionov>
18. Приход Гітлера к влади. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ushmm.org/outreach/ru/article.php?ModuleId=10007671>

ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ (1943 - 1950 РР.)

Ліхачов А.В.

Проголошення незалежної України та її наступний розвиток супроводжується суперечливими явищами і тенденціями. Тому не дивно, що держава до останнього часу не мала чітко обраної орієнтації на шляху свого поступу. Саме через це, навіть зараз, як і після здобуття незалежності, перед Українською державою стоїть теж саме грандіозне стратегічне завдання - утвердження незалежності через розвинену, ефективну економіку, як складову світової економічної системи, інтеграція у міжнародне співтовариство, не втрачаючи при цьому своїх духовних й національних цінностей. Результати, які є на сьогоднішній день, свідчать про невисоку ефективність методів досягнення цих завдань. Життя примушує Україну шукати виходу із системної кризи, позначеної великими боргами за іноземними кредитами та позиками, розгулом корупції, втратою потужного воєнно-економічного потенціалу, низьким рівнем життя населення і його соціальною незахищеністю. Сьогодні ж до цього, і без того великого, спектру проблем додався ще й військовий конфлікт на сході України. Він призвів до значних руйнувань як у житловому секторі, так і в промисловості [1, с. 2].

Відповідно до цього метою дослідження є проаналізувати відбудову промисловості України в 1943 – 1950 роках та спробувати залучити її досвід для вирішення схожих проблем сьогодення.

Бойові дії на німецько-радянському фронті, евакуаційні заходи, окупація республіки, тактика «випаленої землі», яку сповідували всі учасники збройного протистояння, завдали величезних збитків економіці республіки. Було зруйновано 16150 підприємств [2, с. 689]. Загальні прямі матеріальні збитки економіці України оцінювались у 285 млрд руб. Усього ж за час війни союзний уряд асигнував відбудову господарської інфраструктури, соціальної сфери, освіти, науки і культури 18 млрд 320 руб., що становило 7% від суми всіх збитків [3, с. 353]. з центрального бюджету кошти спрямовувалися насамперед у ті галузі, що мали пріоритетне значення у загальносоюзній економіці – видобуток вугілля і руд у Донбасі, Кривбасі й Нікопольському басейні, металургію Придніпров'я та Півдня республіки.

Стратегія відродження галузей, що становили основу ВПК, була викладена в директивах керівництва органів держави. Вже 22 лютого 1943 р. з'явилась постанова ДКО «Про відбудову вугільних шахт Донбасу», яка містила вказівки про налагодження вуглевидобутку в першу чергу на мало зруйнованих, незатоплених, легко відновлюваних дрібних шахтах, розташованих поблизу залізничних магістралей. 26 жовтня того ж року ДКО видав постанову «Про першочергові заходи щодо відбудови вугільної промисловості Донецького басейну». У документі вказувалося на необхідність у стислі терміни різко підвищити постачання вугіллям електростанцій, чорної металургії, залізничного транспорту військової промисловості Півдня та центральних районів СРСР. Вирішення цього завдання пов'язувалося з поновленням роботи середніх і великих шахт, що зазнали незначних ушкоджень, відбудовою і спорудженням нових дрібних шахт [3, с. 353].

У листопаді 1943 р. на відбудові об'єктів галузі працювало 57 тис. осіб. До кінця року стали до ладу 166 малих і 26 основних шахт, на яких було видобуто 4,3 млн. т. палива. До закінчення війни в Україні було введено в експлуатацію 14 доменних, 35 мартенівських печей, 38 прокатних і трубних станів, 2 бесемерівських конвертори. За 1944–1945 рр. металургійна промисловість республіки дала 1,8 млн т. чавуну (23% довоєнних обсягів), 1,2 млн т сталі (23%), 900 тис. т прокату труб (29,5%) [3, с. 356].

Унаслідок евакуаційних заходів 1941 р. і руйнувань фактично перестала функціонувати машинобудівна індустрія. До 1 вересня 1945 р. відновили роботу 95 зі 108 об'єктів машинобудівної та оборонної промисловості союзного підпорядкування. Крім того, в республіці відновили 2,2 млн кв. м виробничих і допоміжних площ (51,6% довоєнної кількості), встановили 32,9 тис. одиниць виробничого обладнання (43,8%). До закінчення війни держава асигнувала у відновлення підприємств машинобудівного профілю 1 млрд, 288,5 млн руб. Натомість відбудовані заводи до осені 1945 р. дали продукції на суму 1617,2 млн руб. [3, с. 356].

Відродження галузі сприяло розвитку всіх інших секторів економіки. Інтенсивні роботи у 1944 р. велись на 80 зі 137 довоєнних об'єктів хімічної промисловості. На виконання постанови ДКО від 16 листопада 1943 р. були створені спеціалізовані організації – «Донхімпромбуд» і Донецька контора 6-го монтажного тресту «Головхімбуду» Наркомхіму, на які покладалося відновлення Донецького содового заводу. У липні 1944 р. введено в експлуатацію другу чергу підприємства. За 10 місяців 1945 р. хіміки виробили 80 тис. т кальцинованої соди, а за 4 місяці 2,72 тис. т каустичної соди. Завдяки спеціальним урядовим програмам, трудовій звитязі мільйонів робітників, техніків, інженерів, конструкторів, учених протягом 1943–1945 рр. було відновлено і побудовано з нуля 3 тис. великих індустріальних об'єктів і задіяно третину довоєнних виробничих потужностей. [3, с. 357]

Відбудовна епопея, що у 1943–1950 рр. лише розгорталася, супроводжувалась величезним напруженням фінансових, матеріальних, людських ресурсів, вимагала від населення нових жертв, терпіння і трудових звершень.

Саме завдяки самовідданій праці мільйонів рядових робітників, інженерів, конструкторів, організаторів виробництва промисловість України поставала з руїн. По суті, це була «нова індустріалізація» республіки, хоча й у специфічних умовах війни та повоєнного відродження її економічного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хойнацька Л.М. Відбудова машинобудівної індустрії Україна та її соціальні наслідки (1943 – 1950): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Хойнацька Л.М. ; НАН України. – К., 2002. – 20 с.
2. Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 2 / За ред. В.А. Смоля – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2011. – 943 с.
3. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Т. 2 / За ред. В.М. Литвина – К.: Ніка-Центр, 2011 – 608 с.

РОДИННІ СВЯТА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У 1950 – 1960-Х РОКАХ

Лисак В.Ф.

Свята й розваги відіграють виняткову роль у житті соціуму. У повсякденності виділяють дві основних складові – трудову та побутову, галузь виробництва і споживання, праці й відпочинку. Співвідношення праці та відпочинку у соціальній буденності може розповісти про якість життя. При цьому відпочинок, як перерва у звичайних справах, може бути як коротко-, так і довготерміновим. У цьому контексті свята також можна віднести до своєрідного відпочинку. О.В. Золотухіна-Аболіна вводить поняття «лакуни позаповсякдення», що означає незвичний, навіть екстремальний життєвий досвід, куди можна втекти від буденності. Як шляхи втечі автор наводить «пригоди», «свято».

Ураховуючи, що «свято» і «святкові дні» виникли занадто давно (походження від язичницьких часів, релігійні свята) і протягом доволі тривалого періоду сформувалися та закріпилися свої традиції і звичаї в їх відзначенні, можна вважати, що повторювані щороку свята є елементом повсякденного життя, тобто «святкової буденності».

З іншого боку, свята та розваги безпосередньо належать до духовних цінностей. У традиційній культурі народу та соціуму можна бачити особливості спілкування, морально-етичних норм поведінки, ментальні риси. Споживання духовних цінностей належить до сфери духовних відносин, які проявляються в пізнавальному, моральному, естетичному, релігійному та інших видах. У повсякденному міжособистісному спілкуванні людей духовні відносини проявляються як у виробничій, так і сімейній сферах життєдіяльності. Безсумнівно, одною з духовних потреб у процесі духовного споживання є спілкування.

Загалом у житті сільської людини окрім релігійних були свята особисто-родинні або родинно-побутові з відповідною обрядовістю. Відзначення родинних подій, як правило, проходило за участі сільської спільноти. Нова сімейно-побутова обрядовість включала у себе елементи народних традицій. Однак нові радянські свята та обряди закріплювалися надзвичайно повільно. Довгий час поряд із ними продовжували співіснувати релігійні обряди вінчання, хрещення та поховання. Активне впровадження церемоній реєстрації шлюбів і народжень, які мали замінити «релігійні пережитки» у сімейно-побутовій обрядовості села, відбувалося на початку 1960-х рр.

Урочиста реєстрація шлюбів проводилася у клубах, будинках культури, сільських радах [1, арк. 1–3]. Щоправда через недосконалість інфраструктури й незадовільне забезпечення товарами сільмагів далеко не всі села мали можливість улаштувати свято. Проте певна атрибутика й традиції потроху закріплювалися у сільському соціумі. Спочатку характерною рисою введення цих свят була широка пропаганда самої церемонії із залученням представників місцевої (колгоспної) влади та звичайних односельців.

У 1964 р. у Миколаївській області під час урочистої шлюбної церемонії у клубі грав духовий оркестр, молодят фотографували, поздоровляли, вручали квіти. При реєстрації були присутні колгоспники, депутати сільради, секретар партійної організації, голова колгоспу. Після церемонії влаштували концерт [1, арк. 5]. На Полтавщині у сільських клубах обладнали кімнати урочистих церемоній реєстрації шлюбів та новонароджених («зірчини») [1, арк. 8]. У селах Чернігівської області бажаючи зареєструвати свій шлюб подавали заяви до сільської ради, секретар разом із молодятами призначав дату реєстрації. Далі заяви вивішували на видному місці. Сільрада сповіщала правління колгоспу, де працювали молодята й на день реєстрації колгосп виділяв для весільної церемонії коней або автомобіль. Реєстрація шлюбу проводилася в урочистій обстановці у сільському клубі, в якому були виділені спеціальні кімнати з дзеркалами для молодого і молодої, дружок, подруг. Залу клубу прикрашали квітами, а сцену – союзними та прапорами національних республік, а також червоним транспарантом «Міцна сім'я – міцна держава» [1, арк. 11]. Весільного «потягу» чекало все село. Біля клубу було багато народу. Молодих зустрічали хлібом і сіллю. За старою традицією при вході до клубу їх обсипали житом: «Щоб жито родило, а вам у житті щастило!» [1, арк. 13]. Молодята були одягнені в українські національні костюми. Голову нареченої прикрашав вінок. Під ноги їм кидали квіти. Далі оформлювалося свідоцтво про шлюб. Голова сільської ради проголошував про його реєстрацію й вітав молодих із бокалом шампанського в руках. Подекуди проводили одночасно декілька урочистих церемоній реєстрації. Вітали молоді сімейні пари словами: «Будьте гожі як вода, веселі як весна, робочі як бджола, багаті як земля!». На сцену виходила родина, яка прожила в любові і злагоді багато років, та вручала молодим голубів – символ вірності, любові й

радості (с. Скоринець Чернігівського району Чернігівської області) [1, арк. 14]. Деяким молодим парам (найбільш заслуженим) колгосп дарував придане. За давньою традицією молоду сім'ю з клубу додому проводжало все село. Загалом весільна церемонія характеризувалася збереженням народних традицій: сватання, гільце, коровай тощо [1, арк. 164].

У сільських радах Черкаської області проводилися комсомольські весілля з залученням широкої громадськості. У с. Руська Поляна працювала «весільна комісія», яка до кожного весілля розробляла свій весільний план. Сільський народний хор брав участь у весіллі, виконуючи відповідні пісні зі свого репертуару. У селах області зберігся звичай сватання [1, арк. 22].

Попри те, що в кожній області УРСР у селах практикувалися нові радянські свята, залишалися актуальними й народні традиції. Так, на Закарпатті за два тижні до весілля молоді призначали першу і другу дружку (с. Жденеве Воловецького району) [1, арк. 46–57]. Молодий із друзями – визначав дружбів. Дружки і дружби запрошували на весілля родичів, друзів, знайомих: «Просили вас молоді та їхні батьки й ми вас просимо до наших молодих на весілля!». Напередодні весілля дружби і дружки сходилися в молоді, потім ішли в ліс по барвінок, котрий рвали через кручених. Увечері плели вінки та співали пісень:

Ой зацвіли фіалочки,
Зацвіли, зацвіли,
Та всі гори долиночки
Покрили, покрили.
Ви би одну доріженьку
Лишили, лишили,
Щоб по ній молодята
Ходили, ходили
Ой, хрещатий барвіночку не лежи в заріночку,
Ой, час би з тя вінки вити, головоньку сподобити
Дружки подруги примірюючи вінок на голову молодій співали:
Віддали ми білу дівку
Віночок їй звіли
Аби нею молодою
Люди не журились.
Закувала зозуленька
На готи, на готи
Де дівчина народилась,
Там ти не бувати.
Де дівчина народилась,
Там ти не бувати,
Бо вже їдеш до другої
Хати газдувати.

На другий день приводили в порядок подвір'я. На воротах ставили плетений із барвінку вінок, який сповіщав односельцям про весілля. Гості молоді збиралися в неї вдома, а молодого – у нього. Для реєстрації шлюбу йшли у клуб із веселою музикою, танцями, піснями. При вході до клубу звучав вальс. Приміщення прикрашали килими, квіти, гасла. У голови реєстраційної комісії через плече була перекинута стрічка з гербом УРСР. Із клубу всі йшли додому, молодих закидали квітами. Вони підходили до подвір'я, але ворота були міцно зачинені. Від молодого просили викуп за молоду. На шляху додому була ще одна перепона – молодому давали буханець хліба й дерев'яний ніж та просили швидко розрізати хлібину. Якщо справиться із завданням – здібний до життя. На порозі молодих зустрічали батько й мати, котра обсіпала молодих цукром і пшеницею, натомість батько – монетами, щоб були багаті, любили один одного як голуби пшеницю і все їхнє життя було щасливим та солодким. Перший дружба намагався спіймати у кресаню (чорний фетровий капелюх у гуцулів) більше пшениці, запевняючи всіх, що скільки він спіймає зернин, стільки в молодих буде дітей. Далі всі заходили у хату, сідали до столу і весілля тривало. Увечері молоді сідали на лаву перед столом, за ними ставав дружба і дружка, із боків – свашки. Хто-небудь із родичів молодого (старша сестра, братова жінка) знімали з молоді вінок, а молодий клав на голову червону квітчасту хустку [1, арк. 52]. Старша свашка зав'язувала її кінцями назад, як у молодиць, а зверху на хустку клали вінок і накривали рантухом (головний убір заміжньої жінки, намітка). Через тиждень після весілля молодих відвідували батьки, найближчі родичі, товариші по роботі. Молода пов'язувала чоловікам тайстрини (гаптовані різнокольоровими нитками сумки), жінкам – рушники на знак поваги до гостей.

У Чернівецькій області сільське весілля також складалося з урочистої реєстрації шлюбу у клубі, куди молоді приходили у супроводі нанашка (вінчальний батько) і нанашки (вінчальна мати). Це не були друзі нареченої та нареченого, як сьогодні, а щаслива одружена сімейна пара з родичів. Святкували весілля три дні (субота, неділя, понеділок) усім селом.

На Донеччині весілля гуляли з розмахом. Спочатку робили невеличкий вечірок у нареченої удома. Він був і як заручини, і як дівчачий вечір, і як парубочькі вечорниці. Через тиждень реєстрували шлюб. Весілля було через 10 днів. Чоловік зі своїм почтом зранку приїздив до молоді на вантажівці. Хрещені батько й мати одягали дівчину у весільну

сукню. Її шили самі з простої білої тканини, трохи нижче колін, із довгим рукавом. Фату робили з фатину і одягали на голову з модними восковими квітами. На машину вантажили придане молодої (ліжко, шафу, перину, постільну білизну, швейну машинку тощо). Далі разом із батьками молодої всі їхали до будинку чоловіка. Матір нареченого зустрічала молодят хлібом-сіллю, сходилося багато гостей і відбувалося весільне гуляння. Готували їжу і накривали святкові столи лише жінки. Обов'язково всім гостям роздавали шишки. Родина нареченої і нареченого святкували кожен із своїми гостями окремо, а подружжя гуляло в обох удома.

Грецькі весілля у селах Донецької області мали свої звичаї. Їх зазвичай відзначали вдома, запрошували родичів, друзів і найближчих сусідів. За традицією сватів до дівчини засилали тричі. Два рази їм відмовляли, не зважаючи на запропонований викуп, а втретє погоджувалися. Наречену вдягали в білу сукню, яку шили на замовлення, голову прикрашали фатою. Нуна і калота (хрещені мати та батько) готували спеціальні святкові страви та приносили їх на весілля. Обов'язково нунна приносила грецький пиріг – спричу (чак-чак - солодкий пиріг зі шматочків тіста, политих медом). Під час весілля співали грецьких пісень. Мати чоловіка, коли приводила молоду до дому, три рази мізинцем нареченої змазувала вхідні двері, щоб життя було солодким. Потім через голову молодят розбивала тарілку із зерном, грішми та цукерками [2].

У селах Хмельниччини шлюб реєстрували у сільській раді. Також побутував релігійний обряд вінчання. Обов'язково мало бути хоча б маленьке весілля. Зазвичай свати приходили з хлібом і горілкою до батьків молодої. Після сватання їх перев'язували рушниками, а молодому дарували хустину. Перед самісіньким весіллям наречена, убрана у вінок зі стрічками, із калачем запрошувала на весілля дорогих гостей: «Просили мати й батько, і я, щоб ви прийшли на весілля!». У суботу робили коровай і весільні «шишки», які продавали тим, хто ввечері приходив допомагати, а гроші віддавали матері нареченої. У цей же вечір наречений просив молоду на весілля, яка дарувала йому ікону Ісуса Христа, рушник, а собі залишала ікону Божої Матері. Весільним транспортом в основному слугували коні. У підводу, вистелену сіном і покриту рядном, впрягали коней, прикрашених квітами, стрічками, віттям. Молодий їхав до молодої з короваєм, іконою і «росишкою» (вирубана соснина, прикрашена стрічками), яка була вставлена у хлібину. Мати нареченої зустрічала гостей хлібною парою (випечені разом дві булочки). Тоді ж викупали наречену, перев'язували всіх рушниками і запрошували до столу. На місці, де сиділи молоді, розстиляли кожуха, який символізував добробут, щастя і злагоду. Весілля гуляли чотири дні: перший – у нареченої, другий – «перезов» – убивали курку, з хлібом і росишкою ділили коровай у нареченого і перепивали різні подарунки-жарти, а на третій день («потрусини») переодягали чоловіка в молоду і навпаки. Могла бути і циганка з лялькою, яка ворожила на пелюшки, сорочечки та віддавала молодим. На четвертий день гості молодого несли частування до батьків молодої, святкували, а потім забирали наречену до себе. В основному молоде подружжя мешкало у хаті чоловіка [3]. Звичайно, що шлюбні народні традиції дещо відрізнялися не тільки по окремих областях, а навіть по селах у межах одного району.

У Запорізькій області подекуди при одруженні не було святкових церемоній. Молодята їхали вдвох до селищної ради, де в кабінеті секретаря розписувалися. Навіть обручки та свідків не було. Єдине, що було – у нареченої весільна біла сукня, яку шили самі, а в нареченого – костюм. Спочатку сиділи вдома з родичами нареченої, а потім їхали до батьків нареченого.

Отже, характерною ознакою весільних свят у 1950–1960-х рр. на селі було збереження традиційної народної культури і звичаїв при їх проведенні. З одного боку, уже в 1950-х рр. було впроваджено реєстрацію шлюбів у клубах або сільських радах, а з іншого – доволі розповсюдженим було колективне святкування весілля, під час якого велике значення мали жарти, ігри, гумор. Також характерним було святкування весілля окремо в родинах нареченого й нареченої.

Не менш значущим святом родинно-побутового циклу було хрещення дитини. Щоправда, на початку 1960-х рр. повсюдно впроваджувалася урочиста церемонія реєстрації новонароджених («зірчини»). Було розроблено окремі сценарії проведення реєстрації немовлят, які сприяли популяризації радянської обрядовості у суспільстві.

Обрядово-побутова комісія рахувала всіх новонароджених за певний відрізок часу і проводила з батьками бесіди щодо урочистої реєстрації їхніх дітей. Населення інформували про подію художньо оформленими оголошеннями. Зал клубу святково прикрашали. Обов'язково на сцені були бюсти або портрети керівників партії, плакати із зображенням матері з дитиною й голубом [1, арк. 16]. Виготовляли спеціальні свідоцтва про народження. На банкетному столі виставляли шампанське, цукерки та квіти. До зали клубу заходили батьки дитини, куми, бабусі й дідусі. Далі батьків вітали, вручали подарунки. Батько обіцяв виховувати дитину патріотом Батьківщини і жити за принципом: людина людині – друг, товариш і брат. Батьки запевняли, що виховуватимуть дитину працелюбною, чесною, скромною, навчатимуть її не боятися труднощів, діяти й жити за принципом: один – за всіх, усі – за одного. Щоб вона гарно вчилася, підвищувала освіченість і культуру в душі «дружби народів», непримиренного ставлення до «релігійного дурману», хуліганства та інших проявів «пережитків минулого». Далі йшли тости за здоров'я дітей, батьків, музика, художня самодіяльність [1, арк. 17]. Проте хрещення дітей залишалося на селі як данина традиціям майже у всіх областях республіки. Наприклад, у Миколаївській області дані 1964 р. свідчать, що хрещення коливалися в межах 50% усіх народжень [1, арк. 5]. У Житомирській області – 56%, Луганській – 52% усіх народжень [1, арк. 24, 33].

Важливою подією у житті радянського села та сільської родини були проводи до лав збройних сил. Служба в армії вважалася престижною. Хлопця, який досягнув призовного віку і з якихось причин не пішов служити, дівчата на селі вважали неповноцінним і не хотіли за такого виходити заміж. Якщо призов із причини навчання переносили на наступний рік, подеколи юнаки самі йшли до військкоматів і домовлялися, щоб їх включили у списки призовників

свого року народження. Отже, уникати служби в армії тоді було ганьбою. Для юнака призов був почесним обов'язком, а для односельців – знаменною подією. Напередодні від'їзду призовників їх запрошували до сільського клубу, організовували мітинг, концерт. У клубі збиралася молодь. Щоправда, у 1950-х рр. така практика проводів в армію існувала далеко не в усіх селах УРСР. Зазвичай, селяни збиралися за одним великим столом, бажали найкращого. При цьому ніхто нікого не запрошував. Якщо хочеш прийти – береш пляшку горілки та хлібини й ідеш на проводи. Обов'язково фотографувалися. Тодішні призовники згадують, що столи ломилися від їжі та самогонки. Батьки юнаків призовного віку спеціально заготовляли оковиту або позичали у сусідів. Традиційні народні звичаї збереглися у ставленні до новобранця як до молодого. До лацкану піджака йому приколовали традиційну квітку або білу хустинку [1, арк. 179]. У Дніпропетровській області призовникові на лацкани піджака дівчата чіпляли квіти і різнокольорові стрічки. На Миколаївщині призовників перев'язували великим рушником і кожна дівчина вішала йому на лацкани піджака хустинку. Наступного дня майбутні вояки сідали на підводи та їхали в райцентр. Дівчата влітали коням у гриву стрічки (с. Перемога Барішівського району Київської області, більшість сіл Старобешівського району на Донеччині). Коли вранці батьки везли сина у військкомат, то була традиція три рази скидати шапку назад у двір, щоби солдат скоріше повернувся додому. У 1960-х рр. за новобранцями по деяких селах приїжджала машина і забирала їх до військкоматів. Своєрідні звичаї проводів в армію існували у селах Чернівецької області. До клубу на поклик сурми новобранці йшли у супроводі родичів і друзів, а попереду виступала мати й на рушнику несла хліб-сіль, котрий, як материнське благословення, віддавала синові в дорогу. Отже, проводи до лав радянської армії, з одного боку, залишалися святом родинно-побутового циклу, а з іншого – мали колективну природу, про що свідчила участь усієї сільської громади у цій визначній події.

Так само неабияким явищем був приїзд солдата у відпустку. Односельці збиралися у дворі батьківської хати або десь поряд, спілкувалися, фотографувалися. Оскільки останнє не було надто поширеним у селах фотографуватися приходили усі – жінки, чоловіки, діти. Коли приїздив фотограф усі намагалися краще одягтися, привести себе в порядок. Фотографії тих років часто колективні, групові.

Таким чином, в повсякденному житті українського селянства у 1950 – 1960-х роках родинні свята відігравали роль охоронця традиційних цінностей українського народу. Елементи весільної обрядовості свідчать, що навіть в умовах активного впровадження радянських свят на початку 1960-х років, народні традиції зберегли своє значення і сутність. Тим не менше, радянські реєстрації шлюбів та новонароджених поступово впроваджувалися в життя сільського колективу. Попри це, варто відзначити, що у відзначенні найважливіших свят в житті української родини брав участь широкий сільський колектив.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Спр. 427. – 57 арк.
2. Особистий архів автора. Свідчення про життя. Галалу Ніна Георгіївна. Село Мало-Янісоль Донецької області. 1929 рік народження.
3. Особистий архів автора. Свідчення про життя. Герасимчук Марія Дмитрівна. Село Солов'є Хмельницької області. 1941 рік народження.

АНДРІЙ ЖУК І БОЙОВА УПРАВА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: СТОРІНКИ СПІВПРАЦІ

Магурчак А.М.

Доля українського емігранта Андрія Жука (1880-1968) вихідця з Полтавщини закинула на передодні Першої світової війни до Галичини (1908) де провів активну політичну і громадську діяльність. З початком світової війни був організатором створення Союзу визволення України (далі СВУ) входячи до складу президії організації. Активна діяльність А. Жука у Відні не обмежувалась роботою в СВУ. Зокрема він входив до Бойової Управи Українських Січових Стрільців (далі БУ УСС), створена в серпні 1914 р. і базувалась у столиці Австро-Угорщини. БУ УСС – організаційно-координаційний центр Легіону УСС, що займався пропагандискою, видавничою діяльністю. До складу БУ УСС входили І. Боберський, Ю. Косак, В. Темницький, К. Триловський та ін. Архівні документи засвідчують, що активну участь в роботі БУ УСС А. Жук розпочав у травні 1916 р. Так на засіданні БУ УСС від 3 травня 1916 р. обговорювалось питання участі УСС у військовій виставці у Відні. Частина присутніх підтримала даний захід не дивлячись на фінансові затрати, серед них І. Боберський, К. Триловський. Натомість В. Темницький виступив проти вважаючи, що не буде ніякого ефекту, а провести окрему виставку присвячену УСС. Позиція А. Жука відносно цього питання була наступна взяти участь у виставці усвідомлюючи, що даний захід є суто комерційним, а тому поставити свій кіоск в якому повинна бути література і фотографії про УСС, а також підготувати альбом і брошуру про стрільців. При цьому підкреслюючи, що потрібно відштовхуватись від фінансів [1, арк. 67]. В ході обговорень даного питання А. Жук переконував присутніх, що пропозиції В. Темницького з фінансової сторони є більш затратними щодо проведення окремої виставки. В підсумку було вирішено взяти участь у виставці і виділити на ці цілі 22 000 крон із залученням грошей українських банкірів і нафтовиків з Дрогобича. Для побудови виставкового павільйону запросити архітектора з Галичини п. Лушпинського.

Крім того, 3 травня 1915 р. А. Жук доповідав відносно діяльності представників УСС на Волині. Зокрема мова йшла про четара УСС М. Саєвича, який вимагав коштів за свою роботу за першу половину 1915 р. При цьому доповідач зазначав, що СБУ допомагає йому як фінансово так і надсилає літературу. Але на думку А. Жука цієї допомоги недостатньої. Водночас І. Коссак і В. Темницький були проти надсилання коштів січовикам на Волинь, вважаючи що вони повинні працювати на громадських засадах. Натомість А. Жука підтримав І. Боберського щодо надання 500 крон четару Саєвичу, що в підсумку було підтримано більшістю голосів [2, арк. 68].

Слід зазначити, що засідання БУ УСС відбувались нерегулярно. На засіданні 7 вересня 1917 р. А. Жук піднімав питання видавання стрілецького часопису. Зокрема подавав кошторис витрат, а також склад редколегії у складі В. Темницького, І. Боберського, А. Жука. Озвучив тематику видання, а саме: вісті про стрілецьке життя, уклад стрільців у війську, політичні ідеї стрілецтва [3, арк. 10зв.]. Пропозиція А. Жука мала підтримку, але виникали запитання відносно фінансової сторони. Зокрема І. Боберський наводив львівські видання – «Українське Слово», «Діло», які на його переконання зводять кінці з кінцями. Відповідно вважав, що пропонуваній бюджет на видавництво часопису А. Жуком є занижений. У відповідь А. Жук ще раз наголосив, що видання часопису вкладеться вказану суму (до 500 крон) при цьому жалкуючи, що стрілецькі кошти ідуть на інші на його думку неважливі речі. Питання стрілецького часопису піднімалось і в жовтні 1917 р. А. Жук з прикрістю констатував, що ніхто не хоче брати участь у запуску даного часопису а крім того він особисто назбирав до 50 крон на видання. У свою чергу засідання БУ УСС ще раз підтвердило підтримку А. Жуку і виділило 500 крон [4, арк. 17]. Справа видання часопису все таки зрушила з мертвої точки. Так 19 жовтня 1917 р. обговорювалось перше число журналу. Але на передодні засідання Центральної Управи УСС (далі ЦУ УСС) відбулась робоча нарада на якій були присутні А. Жук, І. Боберський, М. Оповса. Присутні обговорювали теми статей і всі редакційні питання пов'язані з номером. Було вирішено що журнал буде виходити раз на місяць і називатись «Українське військо часопис Центральної Управи Українських Січових Стрільців». Серед статей першого номера планувалась стаття А. Жука «Мілітарний український рух на російській Україні» [5, арк. 19зв.]. Під час обговорення на ЦУ УСС присутні вважали надати іншу назву виданню – «Стрілецькі вісті», «Українське військо», «Стрілець» і т.д. Більшістю голосів була прийнята назва місячника – «Українське військо».

Для А. Жука не була принципова назва місячника, а важливим, щоб висвітлювати українську військову історію. В буремні дні 1917 р. питання будівництва українського війська було одним із актуальних. Відповідно А. Жук вважав щоб на сторінках видання обговорювати питання українського війська за весь період української історії.

На спільному засіданні БУ УСС і ЦУ УСС 27 липня 1917 р. обговорювалася ситуація відносно голови БУ УСС К. Трильовського якого на зборах Української Парламентської Репрезентації образили і негативно поставились відносно його особи. Всі присутні підтримали К. Трильовського. Зокрема А. Жук вважав цей вчинок Української Парламентської Репрезентації негарним в основі якого лежить суто політичний чинник. Тому дану ситуацію розглядав на користь голові БУ УСС, при цьому нагадуючи про його великі заслуги перед громадськістю за створення «Січей» [6, арк. 3].

Засідання БУ УСС приходили у вигляді дискусій. Зокрема 3 рудня 1917 р. обговорювався лист ЦУ УСС підписаний Д. Вітовським датований 17 листопадом 1917 р. В. Темницький вбачав у даному листі непотрібні звороти «із броєю виступимо проти всіх ворогів, ким би вони не були». В. Темницького підтримав А. Жук, який зазначав, що думка є правильна, але по формі даний вислів є невідповідний. Тому радив не говорити, а робити реальні кроки: «Треба робити а не писати або цілком мовчати а не перехвалюватися» [7, арк. 23 зв.].

На 25 засіданні ЦУ УСС, яке відбулось 19 липня 1918 р. А. Жук заявив про свій вихід з членів ЦУ УСС, але дане клопотання було відхилено. Що спонукало А. Жука на хід, на жаль архівні документи про це нічого не говорять. Можемо припускати, що такий крок був пов'язаний із загроженою роботою А. Жука, який в цей час займався процесом ліквідації СБУ.

Засідання ЦУ УСС відбувались нерегулярно через відсутність і переїзд переважної частини її членів. Водночас ті хто перебував у Відні зібралися 22 листопада 1921 р. на своє засідання. Постало питання про склад членів ЦУ УСС. Була прийнята пропозиція А. Жука щоб скликати нараду галицьких і буковинських партій, а також Стрілецької Ради на якій би вирішилося питання про статус самої ЦУ і підтвердження діючих членів управи або обрання нових [8, арк. 41 зв.].

Також піднімалось питання реорганізації ЦУ УСС і створення на її базі товариства. Так К. Трильовський у своєму рефераті пропонував створити товариство «Булава», оголосивши його статут. Товариство мало б опікуватись інвалідами стрільців, створення Музею-Архіву. Позиція А. Жука по цьому питанню була така, щоб до товариства залучити великий загаль людей, оскільки на його переконання ця справа набувала національного характеру. За підсумками обговорень було вирішено створити комісію для підготовки статуту товариства в складі А. Жука, К. Трильовського, Петрушевича і Горинського [9, арк. 63].

6 серпня 1924 р. відбулось відкрите засідання ЦУ УСС присвячене десятиріччю від дня заснування. На засіданні були присутні біля 90 осіб. Із вітальним словом виступив перший голова БУ К. Трильовський. В свою чергу А. Жук прочитав кілька розділів своєї заміток-спогадів про перші дні війни, про заснування ГУР, СБУ, БУ і перші кроки цих організацій. [10, арк. 66 зв.].

Отже, в умовах Першої світової війни на західноукраїнських землях зароджується і постає український січовий рух. Активну участь і допомогу УСС надавали керівники українських закордонних організацій серед яких можна виділити діячів СБУ і зокрема А. Жука. Наявні архівні документи на явню ілюструють співпрацю А. Жука із УСС у военний і післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 4465, оп.1, спр. 23, арк. 67.
2. Там само, арк.68.
3. ЦДАВО України, ф. 4465, оп.1, спр.24, арк. 10зв.
4. Там само, арк. 17.
5. Там само, арк.19 зв.
6. Там само, арк. 3.
7. Там само, арк.23 зв.
8. Там само, арк.41зв.
9. Там само, арк. 63
10. Там само, арк. 66зв.

ПРОМИСЛОВИЙ ПЕРЕВОРОТ НА ДОНБАСІ

Молчанов В.Б.

В історії такого потужного індустріального регіону України, як Донбас важливе місце займає масове запровадження великого машинного виробництва. Саме тому запровадження машин у народне господарство завжди привертало увагу істориків і не лише їх. Промисловий переворот або промислова революція – це процес швидкого поширення і перемоги великої машинної індустрії над попередніми формами виробництва, заснованими на ручній праці. У ході промислової революції нові, прогресивні капіталістичні відносини остаточно знаходять для себе адекватний технічний базис – машинне виробництво.

За переконанням Л. Мельник, промисловий переворот – це велике загальнонаціональне явище, в ході якого «революціонізуюча дія великої машинної індустрії» знаходить свій вияв у масовій пауперизації безпосередніх виробників – дрібного селянства і ремісників. Машинне виробництво, руйнуючи всі форми дрібного виробництва, остаточно відриває робітників від землі, ліквідує замкненість, патріархальність у відносинах між хазяями і робітниками. Перехід від ручної праці до машинної різко змінює структуру й кваліфікацію робітничих кадрів у промисловості: творча роль робітника на фабриці остаточно зводиться нанівець, однак виділяється верхівка кваліфікованих технічних кадрів і технічних керівників; зниження вимог до кваліфікації робітника дає можливість у широкому масштабі застосовувати жіночу й дитячу працю[1, с.6, 7.].

На думку В. Голобуцького, промисловий переворот був найяскравішим показником кризи феодально-кріпосницької системи. Капіталістична індустрія за своєю природою розрахована на виробництво продукції для масового ринку, а кріпосне право, підтримуючи й посилюючи злидений стан селянства й гальмуючи розвиток поміщицького господарства, позбавляло капіталістичну промисловість однієї з найголовніших умов її розвитку – широкого внутрішнього ринку. Другою умовою, яка забезпечує розвиток капіталізму в промисловості і сільському господарстві, є наявність резервної армії вільних робітників. Кріпаки, що наймалися на купецькі підприємства, заробляючи гроші на чинш, не могли задовольнити капіталістичну промисловість з багатьох причин. Найголовнішою причиною було те, що до тієї частини заробітної плати, яка призначалася для утримання робітника-чиншовика, підприємць мусив додавати ще й ту суму, яка становила чинш. Інакше кажучи, ця друга частина замість того, щоб піти у фонд капіталістичного нагромадження, йшла в шовкові кишені поміщика, власника робітників, як його феодальний привілей[2, с.190].

У вітчизняній історичній науці відсутні єдині підходи стосовно часових меж та етапів розвитку промислового перевороту в Україні[3, с.4; 4, с.10, 11, 19]. Загалом промисловий переворот на Донбасі розпочався пізніше, ніж у Великобританії, США, Франції, майже одночасно з Німеччиною у 30-40-х і завершився в 70-80-х рр. XIX ст. Початком технічного перевороту вчені вважають поступове впровадження у виробничий процес на зміну ручному мануфактурному виробництву різноманітних машин, які рухалися за рахунок застосування сили пару. Завершення промислового перевороту відбувалося разом із розбудовою великої машинної індустрії, котра випускаючи для виробничої сфери різного роду парові машини та інші механізми, забезпечувала процеси виробництва відповідними необхідними машинами.

Істотне запізнення промислового перевороту в Україні пояснювалось економічною відсталістю Російської імперії. Протягом першої половини XIX ст. продовжувала існувати середньовічна кріпосницька система, яка негативно впливала на розвиток сільського господарства, формування ринку вільнонайманої робочої сили для промисловості. У середині XIX ст. більшість підприємств становили міські та сільські кустарні промисли, ремісничі майстерні, мануфактури, засновані на ручній техніці та примусовій праці кріпаків. Гальмувало розвиток промислового виробництва також недостатність національних і відсутність зовнішніх інвестицій[5, с.68].

Важливою передумовою зростання промисловості були селянські промисли. На території Донбасу набуло поширення виробництво полотен, сукна, чумацтво й деякі інші промисли, які здавна тут набули розвитку. Полотна й сукна багато селян виробляли не лише для свого споживання, але й на продаж[6, с. 46, 47].

Промисловий переворот в Україні розпочався із харчової промисловості[7, р.2]. Багато місцевих підприємств Донбасу було пов'язано з переробкою сільськогосподарської продукції. Великий паровий млин на 48 жорен був побудований у Таганрозі. Він чистив зерно, молот, виробляв різних сортів крупу. У Маріуполі в 1834 р. відкрили макаронну фабрику, яка виробляла макарони, галети, сухарі для флоту й на експорт[8, с.152]. У 80-х рр. XIX ст. у Слов'яносербському повіті водяних і вітряних залишилося лише 41, при тому, переважали вже вітряні. Зате з'явилося 12 парових мукомельних млинів. Деякі з них здавалися в оренду. Паровий млин у маєтку П.Голуба давав доходу до 600 руб. на рік. У Бахмутському повіті в 1885 р. працювали 16 парових і 68 вітряних млинів.

Власниками винокурень на Донбасі були поміщики. На початку 30-х рр. XIX ст. в Слов'яносербському повіті діяло 16 винокурних заводів, 2 пивоварних, 1 солодовий. У Бахмутському повіті було більше трьох десятків винокурень[8, с.152]. Процес виробництва мав застарілу технологію і примітивне устаткування. Починаючи з 20–30-х рр. XIX ст. поміщики-власники гуралень впроваджують паровики, що забезпечували роботу парових перегінних апаратів і ректифікаторів. Це збільшувало вихід спирту, поліпшувало його якість, давало можливість використовувати для затору не лише зерно, але й картоплю.

Серед підприємств з безперервними перегінними апаратами і паровиками протягом наступних 40–50-х рр. XIX ст. виділялися великі підприємства, на яких було зайнято 15–20 і більше робітників. На них впроваджувалися деякі прості механізми: водопідйомні машини-насоси, м'яльні пристрої для обробітку картоплі й солоду, місильні й холодильні машини тощо, що приводилися у рух кіньми або волами. Ставав помітним поділ праці[1, с.30]. На зміну старій вогняній технології у винокурінні приходила нова технологія — парова. Вона не лише прискорювала процес, але й збільшувала вихід горілки з одиниці сировини. Старі, вогняні винокурні, не витримавши конкуренції, закривалися або реконструювалися. З 1860-х рр. виробництво в цій галузі почало набувати форм великої капіталістичної промисловості. Цьому сприяла акцизна політика уряду. Згідно з акцизним законодавством 1861 р. визначалася норма виходу спирту, за яку підприємець мав сплачувати державі акциз незалежно від обсягу виробленої продукції, що призвело до ліквідації дрібних винокурних підприємств[7, р.2]. У Катеринославській губернії у 1895 р. працювало лише 10 заводів з випуском продукції на суму 466,7 тис. руб. тоді коли у 1875 р. 35 підприємств виробили відповідної продукції на 1174,4 тис. руб. [9, с.28]

Велику питому вагу в промисловому виробництві в той час займали салотопні заводи, які діяли в Бахмутському, Слов'яносербському повітах і в грецьких селах. У Бахмуті була зосереджена восьма частина цього виду виробництва всієї губернії. Розширювалася ця галузь і в Маріуполі, де було розвинене тваринництво. У 1810 р. в цьому місті витоплювалося 600 пудів сала, а у 22 грецьких селах — 4500 пудів. Через півтора десятка років обсяг витоплюваного сала збільшився більше, ніж у півтора рази. У 1824 р. в Маріуполі було витоплено 1200 пудів, а селах — 6500[10, с. 279].

Окремим рядком слід згадати і про виробництво тютюнових виробів. На думку І.Довжука, тютюнова промисловість Наддніпрянщини розвивалась у другій половині XIX ст. нерівномірно. Так, у 1865 р. нараховувалося 109 підприємств з виробництвом продукції на 1,6 млн руб. У 1875 р. загальна кількість фабрик зменшилася до 90, а виробництво тютюну зросло у вартісному виразі до 5,9 млн руб. У 1885 р. кількість підприємств знову збільшилася до 114 з обсягом виробництва на 19,2 млн руб., а в 1895 р. уже 72 тютюнові фабрики дали продукцію на 7,7 млн руб. У 1895 р. чисельність робітників, зайнятих у галузі, становила 5,3 тис. На його думку промисловий переворот у тютюновій промисловості відбувся пізніше, ніж у цукровій та борошномельній. Так, 1890 р. нараховувалося тільки 13,2% тютюнових фабрик, які були оснащені паровими двигунами. І тільки в другій половині 1890-х рр. кількість тютюнових підприємств з паровими й газовими двигунами трохи перевищувала половину їх загальної кількості[9, с.31].

Новою галуззю на Донбасі в першій половині XIX ст. була суконна промисловість. У Слов'яносербському повіті її представляла суконна фабрика поміщика П. Панкова. Він зайнявся розведенням тонкорунних овець, потім купив і розвів до 1000 голів ангорської породи кіз. Таким чином поміщик забезпечив своє підприємство вовною — сировиною для виробництва сукна. У якості палива на фабриці використовувалось вугілля яке виявили на полях сусіднього поселення ще при колишньому власникові — П.І. Штеричі. У якості дармової робочої сили П. Панков широко використовував працю кріпосних селян. Поміщик купив стригальні, прядильні та ткацькі верстати, інше устаткування. Для фабрики підприємец спорудив три кам'яні будівлі. Камінь для них добувався тут же, на землі маєтку. Так виникла суконна фабрика. Устаткування приводилося в рух паровою машиною. У Красному Куті були також паровий і водяний млини, які приносили 2 тисячі руб. на рік та цегляний завод[8, с.153].

Промисловий переворот спричинив масове застосування машин у різних галузях виробництва. Зростаючий попит на машини та механізми викликав розвиток машинобудування, яке спочатку представляли мідярні. У 1796 р. було споруджено Луганський ливарно-гарматний завод. 4 жовтня 1800 р. він дав перший чавун. Для виплавки металу тут вперше в Росії було застосовано кокс, випалений у Лисичанську[12, с.15]. На Луганському ливарному заводі, який був першим металургійним підприємством в Донбасі, машини й механізми приводилися в дію силою води. Він являв собою велику гідротехнічну споруду[8, с.169]. У 1862 р. Луганський ливарний завод виготовив 12 673 пуди чавунних виробів, 1362 пуди залізних виробів і 25 пудів мідних виробів, 1 парову машину, 8 локомотивів і багато чого іншого. У 1860-х роках завод спеціалізувався як машинобудівний і металовиробів. Основними видами його продукції стали парові машини, локомотиви з казанами й повним приладом, борошномельні млини, лісопилні й сільськогосподарські машини, насоси, труби, устаткування для цукрових, винокурних заводів, ковальські й котельні виробів[13, с.48]. У 1840 р. недалеко від Луганська, у районі нинішньої станції Мілова, у селі Штейндорф Слов'яносербського повіту виник завод сільськогосподарського знаряддя й машин І.О. Шумана. З уральського металу

завод виготовляв молотарки, сівалки, віялки, соломорізки, плуги, кінні граблі та ін. Він мав риси капіталістичного підприємства, а його продукція мала великий попит землевласників[14, с.203, 204]. З 1840 по 1850 рік обсяг виробництва на заводі зріс у 13 разів.

З розвитком вуглевидобутку почали виникати великі копальні. Такою була Гур'євська копальня, яку ввели в 1842 р. На ній уперше на Донбасі підйом вугілля здійснювали за допомогою парової машини[15, с.26, 27]. Потім були відкриті шахти Михайлівська та Єлизаветська. У Слов'яносербському повіті в 1885 р. діяло 26 приватних копалень, які належали 24 власникам. Шахти базувалися на дешевій ручній праці, лише на окремих досить великих копальнях упроваджувалися машини й механізми, удосконалювалися процеси вуглевидобутку. За даними О. Нестеренко, після реформи 1861 р. набувають поширення парові шахти. Із 57 шахт, що діяли в Слов'яносербському повіті, 17 було парових, всі інші працювали за допомогою коней. Парові шахти належали найбільшим підприємцям[16, с.354].

Перша в басейні водовідливна установка з паровою машиною прямої дії була споруджена в 1844 р. на шахті «Капітальна» казенної Лисичанської копальні. Її продуктивність — 60 куб. м за годину. Виготовили її на Луганському ливарному заводі. Чергова водовідливна машина була побудована в середині XIX ст. на одній з Корсунських шахт. З кінця 60-х рр. XIX ст. вже багато діючих шахт, що будувалися, обладнувалися паровими водовідливами.

На деяких шахтах з кінця 60-х рр. XIX ст. почали застосовувати вентилятори з паровою машиною для провітрювання. Першою була Грушевська шахта, де установка вентилятора почала працювати в 1868 р. До кінця століття 54 шахти з 152 найбільш великих провітрювалися за допомогою вентиляторів. П'ять з них були з електричним приводом.

На думку Л. Мельник, перетворення кам'яновугільної промисловості у галузь великої машинної індустрії визначалося також широким застосуванням парової енергетики. Парові двигуни на великих шахтах приводили в рух водопідйомні й водовідвідні машини, парові вуглесортувальники, вентилятори, бурильні машини. Ще у 1866 р. на Грушівських копальнях було лише 6 парових машин, що відкачували воду; у 1890 р. у Донецькому басейні було 288 парових машин потужністю у 5,8 тис к.с.; у 1887 р. на 100 робітників припадало 25 к.с. механічних двигунів.

У 50—60-х рр. XIX ст. підприємці розробляли верхні пласти. Шахти були неглибокими, напівкустарного типу. Тільки з появою залізниць і металургійних заводів видобуток вугілля став помітно зростати. У 1880 р. він уже складає 86,3 млн. пудів, більш ніж у 14 разів перевищивши рівень видобування 1860 р. У 1900 р. в Росії вже видобули 10031 млн пуд; з цього видобутку на частку Донбасу припадало вже 68,9 %, або більше двох третин усього видобутку кам'яного вугілля в імперії[2, с.242]. Згідно даних, які наводить український історик О. Реєнт, у 1868 р. видобуток вугілля в Донбасі становив 6 млн, а через чверть століття — 240 млн пудів. У період 1873—1882 рр. кількість копалень зросла з 88 до 179[17, с.137].

Причин повільного розвитку металургії Донбасу було багато. Одна з них — політика царського уряду в галузі тарифів і держмит на ввезення з-за кордону чавуну, заліза й машин. Так, за даними Л. Мельник, якщо у 1856 р. довіз машин через митні пункти в межах України складав 216 тис. руб., то в 1860 р. він становив 716,3 тис. руб. [1, с.51], тобто зріс більше ніж у 2,5 рази. Це було не на користь розвитку вітчизняної металургії й машинобудування.

У 1866 р. уряд видав князеві Кочубею концесію на спорудження заводу з виробництва залізничних рейок. Кочубей продав цю концесію Джону Юзу, керівникові заводом у Мілльволі поблизу Лондона. Відкупивши в князя Кочубея право на концесію за 24 тисячі фунтів стерлінгів, Юз уклав з Комітетом міністрів договір на утворення Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізного й рейкового виробництва та товариства залізничної ділянки від Харківсько-Азовської лінії. 18 квітня 1869 р. цар утвердив цей договір[15, с.26, 27]. На думку Л. Мельник, за технічним рівнем завод Юза не був передовим, як на той час, металургійним підприємством, проте, протягом 70-80-х рр. XIX ст. він був єдиним в Україні великим металургійним заводом, який за масштабами виробництва далеко випередив заводи Уралу. Крім того, на цьому заводі вперше організували (в масштабах великого виробництва) виробництво чавуну на донецькому коксі та налагодили масовий випуск рейок. На 1882 р. на заводі Юза діяли 3 домни, 24 пудлінгові печі, 13 зварочних і 5 сталеливарних печей; при заводі працювали механічне й ливарне відділення з 3 вагранками. Механізми приводилися в дію 42 паровими машинами потужністю у 3323 к.с. [1, с.128, 129]

Наприкінці XIX ст. на Донбасі один за одним відкривають металургійні заводи. Так, на Маріупольському металургійному заводі в 1897 р. були встановлені стани для зварки труб внакладку й стани Дікке, на Луганському паровозобудівному заводі ввели в дію трубозварювальний цех[18, с. 54]. Як засвідчує О. Нестеренко, у 1871 р. капіталіст Пастухов побудував металургійний завод на якому було 47 парових машин потужністю 3128 к.с.[16, с.367]

Німецька компанія «В.Фіцнер і К.Гампер» у 1892 р. в районі станції Краматорської заклала машинобудівний завод. У 1896 р. він вступив у дію й виробляв устаткування для залізниць та шахт. З метою незалежного забезпечення металом він побудував свої домни. Завод швидко розвивався, перетворившись на велике машинобудівне підприємство. У той же періоду Донбасі виникла ще одна німецька фірма — «Російське товариство машинобудівних заводів Гартмана». Улітку 1896 р. фірма заклала паровозобудівний завод у Луганську. У 1900 р. він випустив перший паровоз. Протягом 1900—1911 рр. цей завод виготовив близько 1,5 тис. паровозів[2, с.247]. Це був найбільший з усіх паровозобудівних заводів, що існували в Росії. Окрім паровозів, підприємство виготовляло машини й механізми для нафтопромислів, фасонне, сталеве й чавунне литво, радіатори, вагонні осі, резервуари, металеві конструкції для мостів. Усього в Донбасі на початок XX ст. діяло вже 17 машинобудівних підприємств.

Окремим рядком слід зупинитися на впровадженні машин у добуванні солі. Першою великою соляною копальнею в Донбасі була Брянцевська. На ній навантажені вагони відкатувалися по штреку до шахтної кліті. Вкотивши вагони в кліть, їх підіймали на поверхню за допомогою 100-сильної парової машини. Вентиляція та електрика подавалася з основними та 2 резервними паровиками. Дроблення й сортування солі проводилося на поверхні. Тут були відповідні

механізми, що приводилися в рух шестисильною паровою машиною. На заводі В.Онуфрієва вода подавалася у свердловину підземною галереєю з недобудованої шахти, насос паровий у 10 к.с. викачував на добу 25 тис. відер ропи (розмивався квадратний сажень кам'яної солі). Ропу заливали у чрен 20х9 сажнів, ємністю 3000 відер, кип'ятили 12 годин, отримували 600 пудів солі за добу. Сіль вигрібали мотиками на довгих держаках. Річний видобуток солі мав становити 120-140 тис. пудів[19, с.38].

Промисловий переворот відбувався і у сільськогосподарському виробництві. Так, вже у 1884 р. у с. Городище була кінна молотарка. У с. Оріхове Петропавлівської волості Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії трохи раніше з'явилася 4-кінна американська молотарка. Все частіше у поміщицьких господарствах застосовувались парові й кінні молотарки. Для очищення зерна застосовувалися віялки. У 18 селянських общинах повіту в 1885 р. їх було вже 52.

Підводячи підсумок по промисловому перевороту на Донбасі необхідно відзначити, що завдяки технічному переоснащенню різних галузей виробництва у важкій індустрії відбулось значне збільшення загального випуску продукції. З падінням кріпосництва істотно прискорився процес створення великої машинної індустрії. Промисловий переворот вступив у другий етап, який тривав протягом 60—80 років XIX ст. Перше місце у структурі промисловості Донбасу поступово займала важка індустрія. Разом з тим, необхідно визнати, що не зважаючи на те, що у пореформені десятиріччя найважливіші галузі важкої індустрії Донбасу розвивалися прискореними темпами, машинобудування, яке було її серцевиною, значно відставало. Таким чином, особливостями промислового перевороту на Донбасі було те, що парова техніка почала застосовуватися насамперед у найбільш розвинених галузях. Більш ефективні і прибуткові підприємства, на яких широко застосовували працю машин витіснили заводи на яких використовувалася виключно ручна праця. Разом з тим, внаслідок недосконалої економічної політики уряду імперії Романових промисловість Донбасу значною мірою мала однобічний характер, адже важка індустрія порівняно з легкою розвивалася майже вдвоє швидше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л.Г.Мельник. – К.: Вид-во Київ. Ун-ту, 1972. – С.6 – 7.
2. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР / В.О.Голобуцький. – К.: ВШ, 1970. – С.190.
3. Гуржій І.О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII –перша половина XIX ст.) / І.О.Гуржій. – К.: Держполітвидав, УРСР, 1958. – С.4
4. Деревянкін Т.І. Промисловий переворот на Україні (Питання теорії та історії) / Т.І.Деревянкін. – К.:Наукова думка,1975. – С.10,11,19 – 22.
5. Молчанов В.Б. Економічна історія / В.Б.Молчанов. – Житомир, 2003. – С.68.
6. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Т. II.Бахмутский уезд. — Екатеринослав, 1886. — С. 46—47.
7. http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=ch4_r6_p2
8. Подов В.І., Курило В.С. Історія Донбасу / В.І.Подов, В.С.Курило. – Луганськ: Максим, 2009. – С.152.
9. Довжук І.В. Харчова промисловість наддніпрянської України в другій половині XIX ст.: деякі аспекти розвитку / І.В.Довжук. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. – Вип. X. – К., 2005. – С.28.
10. Дружиня Е.И. Южная Украина 1800 – 1825 гг. / Е.И.Дружиня– М., 1970. — С. 279.
11. Павлович В. Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния / В. Павлович. — СПб.,1862. — С. 203—204
12. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. — К., 1968. — С.15.
13. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Т. III. Славяносербский уезд. — Екатеринослав, 1886. — С. 48.
14. Павлович В. Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния / В. Павлович. — СПб.,1862. — С. 203—204
15. Донецк. Историко-экономический очерк. — Донецк, 1969. — С. 26—27.
16. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. Часть I. Мануфактурний період / О.О.Нестеренко. – К.:Вид-во АН УРСР, — 1959. — С.354.
17. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О.П.Реєнт. – К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2003. – С.137.
18. Развитие металлургии Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1980. — С. 54.
19. Татаринов С.Й. Історія промисловості та економіки Донбасу: навч. пос. Укр. інж. пед. акад./С.Й.Татаринов, І.В.Голоп'яров. — Артемівськ, 2013. – С.38

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУЗИЧНИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Проценко С.О.

У розвитку суспільства надзвичайно важливу роль відіграє культура, яка закладає основи формування особистості людини, її світогляду, системи моральних і духовних цінностей. Роль культури як активного чинника життя суспільства

зростає в період великих соціально-політичних зрушень, докорінних соціальних перетворень, і насамперед, екстремальних умов розвитку суспільства, з яким пов'язані події Великої Вітчизняної війни. Останні роки дослідники звертають увагу не лише на воєнно-політичні та економічні аспекти війни, робиться спроба розробляти соціально-культурну сферу. Регіонально-культурний вимір, не лише окреслить культурні особливості певного регіону, а й допоможе відтворити цілісну картину культурного життя в масштабах всієї України. У зв'язку з цим першочергового значення набуває дослідження забезпечення музичних потреб населення Донбасу напередодні Великої Вітчизняної війни.

Окремі аспекти досліджуваної теми відображені в працях таких дослідників як С.Л. Андросова, Г.П. Ляшенко, М.С. Герасимова. Однак обрана тема не стала предметом спеціального дослідження й потребує подальшого розгляду.

Хронологічні межі охоплюють довоєнні роки, проте з метою більш повного аналізу проблеми залучаються дані, що стосуються періоду Великої Вітчизняної війни. Географічні рамки охоплюють Донецьку та Луганську області (на той час відповідно Сталінську та Ворошиловградську).

Для висвітлення теми були використані фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державних архівів Донецької та Луганської областей.

З огляду на багатогранність та об'ємність розглядаєної теми, матеріал не претендує на вичерпний аналіз усіх питань, пов'язаних з музичним життям Донбасу в зазначений період. Тому деякі аспекти розглядаються лише побіжно, а частина питань може бути предметом окремих наукових розвідок.

Східна частина УРСР, у тому числі Донбас був одним з найбільш урбанізованих регіонів УРСР, із значною концентрацією робітничого класу, на який спиралась радянська влада. Це вплинуло на особливості культурного життя краю.

Розвиток музичної творчості регіону починається з 1928 р., коли створюється перше місцеве об'єднання композиторів, до нього ввійшли такі композитори, як К. Михайлов, М. Фодерман, Б. Шехтер та ін. [1, с.12].

Значною подією в розвитку музичного життя регіону стало відкриття в Сталіно у 1931 р. філармонії та створення першого симфонічного оркестру на її базі у 1933 р., це були перші кроки до професіоналізації музичного мистецтва в Донбасі. Незабаром в краї з'явилися власні композитори, але вони не висвітлювали у своїх створах буденне життя. Композитори регіону оспівували існуючий лад, створювали пісні на революційну та оборонну тематику. Всебічний контроль, спрямування діяльності митців на агітацію та пропаганду призводило до гонитви за кількісними показниками, що впливало на якість роботи. Так, у 1938 р., на честь XVIII партійного з'їзду обласна філармонія провела рейд, під час якого дала 211 концертів, обслуговувала близько 60 тисяч глядачів. Водночас, державні музичні установи підтримувались владою. Так, симфонічний оркестр УРСР в Ворошиловграді по держбюджету на 1941 р. отримав 68 500 крб. [2, с.121; 3, арк.97].

Важливою подією в музичному житті регіону були гастролі відомих українських колективів та виконавців: Київського ансамблю народних інструментів, піаніста Н. Перельмана, співака І. Стешенко та ін. [4, с.120].

Музична культура завжди тісно пов'язана з театральним мистецтвом. На Донбасі напередодні війни діяло 16 театрів. У 1930–ті р.р. театральний рух в Донбасі почав набувати організаційних форм, з одного боку це сприяло професіоналізації театального мистецтва в регіоні, з іншого держава контролювала театральну справу. Керівні органи намагались перевести театри краю на самозабезпечення, але, жорстка регламентація репертуару не давала можливості театральним колективам конкурувати – до репертуару необхідно було вводити п'єси зрозумілі і цікаві простому глядачу. Репертуар театрів складався, як з ідеологізованих вистав, так і класичних. Класичні вистави переважали для оперних театрів, оскільки їх репертуар було важче політизувати, проте оперні вистави сприймалися складніше. Серед репертуару оперних театрів слід зазначити: «Кармен» Ж. Бізе, «Сивільський циркульник» Дж. А. Россіні, «Поднятая целина» Ф.Е. Дзержинський, «Бал маскарад» Дж. Верді та ін. Достатньо часто театри давали концерти у різноманітних клубах та підприємствах. Так, Ворошиловградський театр опери та балету з 10 по 18 квітня 1940 р. виступав з концертами та лекціями до ювілею П.І. Чайковського в установах та підприємствах області [5, с.194; 6, с.289; 7, арк.18; 8, арк.1, 40].

Музичні вподобання населення були пов'язані з кінофільмами. Пісні з кінофільмів набували значної популярності, наприклад, «Марш артиллеристов» («Трактористь»), «Широка страна моя родная» («Цирк»), «Спят курганы темные» («Большая жизнь»). Ці вже знайомі радянському глядачеві стрічки у воєнний час набули нового смислового наповнення і значення, їх демонстрація була спрямована на підняття духу працівників тилу, пробудження патріотичних почуттів у населення і мала вагомий результати [9, арк.18-38; 10, арк.39-53; 11, 24-24зв.].

Самодіяльність залишалася поширеним явищем у музичному житті Донбасу. Музичні гуртки існували в багатьох клубах при шахтах, заводах та ін. підприємствах та установах регіону. Основними членами таких гуртків були працівники та їх діти. Знаковим для Донбасу був шахтарський ансамбль пісні та танцю, який був створений у 1938 р. за ініціативи ЦК вугільників Донбасу. Спеціально створена комісія обирала склад з найкращих виконавців клубів, гуртків, колективів регіону. Серед репертуару ансамблю: «Песня о Донбассе», «Песня о Стаханове», шахтарські танці, вірші про Донбас тощо. Ансамбль гастролював по регіону та різним містам України. Популярними були виступи на шахтах, фабриках, заводах, завдяки таким виступам ансамбль був дійсно народним, відповідав культурним потребам робочого класу в регіоні. Оскільки філармонічні та театральні концерти достатньо часто були недоступні та незрозумілі для робітників. Слід також зазначити, що ансамбль вплинув на розвиток художньої самодіяльності на Донбасі. При шахтах стали масово створюватись власні ансамблі пісні та танцю.

З початком Великої Вітчизняної війни державні музичні установи евакуювались, колективи у більшості закривались. Деякі виїздили на фронт, як шахтарський ансамбль пісні та танцю, який з вересня 1941 р. виїхав у

розпорядження Південного фронту. Слід зазначити, що евакуація культурних установ регіону проходила хаотично, безвідповідально, що призвело до суттєвих втрат ще на початку війни, велика кількість митців вимушено залишились на окупованій території [12, арк. 44-52].

Отже, музична культура Донбасу напередодні Великої Вітчизняної війни відповідала політиці правлячої партії, застосовувалась для ідеологічного впливу на населення, відповідала потребам воєнного часу. Водночас, слід зазначити, що музичне мистецтво відігравало культурно-виховну та розважальну роль, орієнтувалась на значний пласт робітничого класу регіону. Музика була віддушиною, допомагала відволіктись від повсякдення, розвиватись. Однак, неорганізована евакуація музичних установ та колективів призвела до втрати культурних надбань регіону, значна кількість митців краю були вимушені залишитись в окупації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ляшенко Г.П. Успіхи культурного будівництва в Донбасі в післявоєнні роки (1943-1950 р р.) / Г.П. Ляшенко. – Донецьк, 1968. – 90 с.
2. Андросова С.Л. Культурні процеси в Донбасі в 20–30–ті р р. XX ст.: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Л. Андросова. – Донецьк, 2010. – 296 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 70.- Спр.60.
4. Андросова С.Л. Культурні процеси в Донбасі в 20–30–ті р р. XX ст.: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Л. Андросова. – Донецьк, 2010. – 296 с.
5. Луганская область за 50 лет: Стат. Сборник. – Донецк: Статистика, 1967. – 205 с.
6. Андросова С.Л. Культурні процеси в Донбасі в 20–30–ті р р. XX ст.: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Л. Андросова. – Донецьк, 2010. – 296 с.
7. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр. 270.
8. Держаний архів Луганської області. – Ф.Р 917. – Оп.1. – Спр.96.
9. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.102.
10. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.212.
11. ЦДАГО України. – Ф.4800. – Оп.1. – Спр.30.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр. 63.

К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ УПА И СОВЕТСКИХ ПАРТИЗАН В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Соколов Ю.

История Второй мировой войны на украинских землях до сих пор оставляет множество спорных, дискуссионных вопросов. Очень часто они используются сегодня в политической борьбе. Одним из таких вопросов является оценка Украинской Повстанческой Армии. В данной статье мы проследим весьма острый вопрос взаимоотношений УПА с советскими партизанами.

Как известно, движение Сопrotивления нацистским оккупантам в Украине имело два направления – советское и националистическое. Советские партизаны контролировались коммунистической партией, НКВД и советским командованием. Наиболее известными и эффективными партизанскими соединениями командовали Сидор Ковпак, Алексей Федоров, Александр Сабуров. Партизаны разрушали немецкие коммуникации, проводили диверсии на железных дорогах, наносили удары по военным объектам, совершали рейды в тыл врага. Целью советского партизанского движения была помощь Красной Армии в освобождении оккупированной территории и восстановление советской власти.

Второе направление - националистическое. Оно было представлено Организацией украинских националистов (ОУН (б) во главе со Степаном Бандерой и ОУН (м) во главе с Андреем Мельником) и Украинской Повстанческой Армией во главе с Романом Шухевичем. Их целью было освобождение оккупированной территории и создание независимого украинского государства. Националисты вели борьбу против всех, кто угрожал украинской независимости - против гитлеровской Германии, а также против СССР и Польши. Соответственно советские партизаны и УПА совершенно противоположно смотрели на будущее Украины и объединяло их только стремление изгнать с ее территории нацистов. В остальном они были врагами.

Здесь считаем нужным сделать небольшое отступление и указать на некоторые из мифов об УПА, которые бытуют особенно на Востоке Украины. Первый миф, - это то, что ОУН и УПА были одной организацией: ОУН-УПА. На самом деле, согласно выводу специализированной комиссии историков при правительственной комиссии по изучению деятельности ОУН и УПА «Организацию украинских националистов (ОУН) и Украинскую повстанческую армию (УПА) необходимо рассматривать как две отдельные, хотя и связанные между собой структуры. Первая была подпольной партийно-военной структурой, а вторая - повстанческой по своему характеру армией. Они имели разные функции, и, следовательно, их не следует отождествлять»[1].

Второй миф о том, что ОУН и УПА воевали на стороне гитлеровской Германии и должны быть осуждены как пособники нацистам. На самом деле сотрудничество с Германией было только у ОУН и это сотрудничество было

кратковременным (1939-1941 гг.) и ситуативным. Лидеры ОУН, в частности С. Бандера надеялись, что с помощью Германии удастся восстановить независимость Украины. Но эти иллюзии быстро развеялись, а сам Бандера был арестован и отправлен в нацистский концлагерь. Поэтому с 1942 г. ОУН переходит на антигитлеровские позиции. Что касается УПА, то она с самого начала своего основания в октябре 1942 года боролась с Рейхом, но никак не сотрудничала с ним.

Реальные боевые действия на стороне вермахта вела дивизия СС «Галичина», которая не имеет прямого отношения к ОУН и к УПА. Хотя некоторые представители этих организаций служили в данной дивизии.

Таким образом, ОУН и УПА воевали на два фронта – против гитлеровской Германии и СССР. УПА представляла себе окончание Второй мировой войны подобным концу Первой мировой войны - большие государства региона должны быть разрушены, в результате чего должна появиться политическая пустота. В ней они хотели завоевать место для украинского государства. С этой точки зрения важными конкурентами в районах Волыни и Галичины становились поляки. Отсюда намерение их изгнания, которое в конечном итоге спровоцировало массовые убийства поляков [2].

Также в качестве врагов фигурировали и советские партизаны, которые вместе с Красной Армией намеревались восстановить в Западной Украине советскую власть. Годы советской власти в Западной Украине до войны (1939 -1941 гг.) несмотря на ряд положительных моментов (бесплатное образование, медицина, ликвидация безработицы) сопровождались массовыми репрессиями, арестами, насильственной коллективизацией, высылкой населения в Сибирь. Все это отвратило западных украинцев от советской власти и коммунистической системы и обусловило их поддержку националистам. А значит и противостояние с советскими партизанами.

Когда возникла УПА, советские партизаны начали спрашивать своих руководителей в ЦК КП (б) У и Украинский штаб партизанского движения (УШПД), как к ней отнестись. 23 марта 1943 г. первый секретарь ЦК КП (б) У Н. Хрущев направил на имя С. Ковпака и С. Руднева письмо, в котором изложил официальную точку зрения. Надо исходить из того, писал он, что «руководители украинских буржуазных националистов - это немецкие агенты». Далее он разъяснял: «определенная часть рядовых участников в этих отрядах жаждет бороться с немецкими оккупантами, но они обмануты буржуазными националистами». Исходя из «классового» анализа, Хрущев рекомендовал: не вступать в контакт с этими отрядами; не выступать с оружием, если они сами не будут нападать; помнить, что «главным и основной задачей является разгром фашистской Германии и изгнание немецких оккупантов с нашей территории». Из приведенной рекомендации можно сделать вывод, что Хрущев осознавал неотвратимость преобразования УПА в участника боевых действий против оккупационной администрации. Руководствуясь главной для него задачей, он советовал не трогать националистов: пусть воюют с немцами [3].

Между тем, проникновение партизан на территорию, которую контролировала УПА неизбежно обуславливало столкновение. Вооруженные стычки между повстанцами и советскими партизанами начинаются с 1943 г., когда достаточно крупные соединения последних начинают рейды или передислокации с территории сопредельных районов Беларуси и Российской Федерации в украинское Полесье. 21 января 1943 года зафиксирован первый большой бой между националистическим отрядом им. Богуна и бойцами партизанского соединения С. Ковпака возле с. Владинополь Любомльского района Волынской области.

В отчетах партизанских командиров отмечалось, что при их приближении к контролируемой повстанцами территории последние не колеблясь вступают в бой. Особый размах противоборство приобретает после перемещения на территории «колыбели» УПА крупных партизанских соединений. Только в октябре-ноябре 1943 г. состоялось 54 боя УПА с красными партизанами. Как сообщали партизанские командиры (сентябрь 1943 г.), особую активность повстанцы обнаруживали в уничтожении советских разведывательно-диверсионных групп. Даже летом 1944 г. УПА имела боевые возможности заблокировать попытки Украинского штаба партизанского движения (УШПД) вывести в Галицию семнадцатитысячное партизанское соединение.

В свою очередь советские партизаны, считая националистических повстанцев классовыми врагами и «немецкими агентами» участвовали в уничтожении повстанческих баз и отрядов. Позже к ним подключались органы НКВД и красная армия. По данным НКВД УССР, в 1944 - 1945 гг. были проведены 39778 чекистско-военных операций в западных областях, убиты 103313, захвачены в плен 110 785, арестовано 14329 повстанцев, с повинной явилось 50058 человек. В отдаленные регионы СССР было выслано в 1944 4744 семьи (13 320 человек), а в 1945 - 7393 семьи (17497 человек), связанных с подпольем [4].

Однако беспристрастные современники не могут не вспоминать и о попытках взаимопонимания между партизанами и крестьянской по своему составу УПА. Известны, в частности, переговоры между командирами партизанских формирований Сабуровым, Бринским и другими о совместных действиях против гитлеровцев, консультации, которые вели с повстанцами сотрудники советских спецслужб, действовавшие с позиций партизанских отрядов. С. Ковпак писал в своем дневнике:

«Вечером подполковник [Вершигора] вел переговоры с националистами примерно в таком духе:

— Я хочу видеть вашего старшего.

— Его сейчас нет, — ответили бульбовцы, — а через час будет.

Явился. Он спросил: что надо?

— Мы хотим, чтобы ваши хлопцы не мешали нам передвигаться.

— А куда вы двигаетесь?

— Это наше дело. Во всяком случае, вас не трогаем. Первыми по вас огня не открываем.

— А кто вы такие?

— Мы советские партизаны!
 — А из кого вы состоите?
 — У нас больше украинцев, и сам я украинец, подполковник Петренко.
 — А откуда вы?
 — Я из Киева.
 — Ай, ай-ай-ай, — из самого Киева — и попал под москалив. Дак чего вы хотите?
 — Хотим не проливать зря кровь невинных людей, вы скрываетесь, хотим, чтобы вы не мешали нашему движению, мы едем своим путем, стоим и уйдем. Мы проходим ваши села, из окон по нашим бойцам вы открываете огонь, как и сегодня случилось. И мы только после пятого вашего выступления, когда ранили нашего бойца, открыли автоматный огонь и убили вашего сотника.
 — Ну, добре, — сказал бульбовец, — а яки у вас мрії, идеї?
 — Об идеях давайте не говорить, — ответил подполковник, — потому что дело дойдет до автоматов. Мы интернационалисты, а вы — националисты — уже не можем найти общего языка. Так что лучше об этом не будем говорить.
 Договорились не трогать друг друга» [5].

Итак, противоборство между советскими партизанами и украинскими националистами носило сознательный и целенаправленный характер, оно было вызвано разными идеологическими и политическими подходами в отношении будущего Украины и приобрело черты братоубийственного конфликта между украинцами. Объективно такое противостояние было на руку агрессорам. В то же время, учитывая наличие общего врага – гитлеровской Германии .в некоторых случаях между партизанами и националистами наблюдалось ситуативное сотрудничество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія . Фаховий висновок робочої групи істориків урядової комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/upa_naukovo.htm
2. Вуйціцький К. Коротка історія ОУН-УПА для поляків на випадок розмови з українцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2014/11/6/145650/>
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія . Фаховий висновок робочої групи істориків урядової комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/upa_naukovo.htm
4. Там само.
5. Дневник С.А. Ковпака (3 июля 1941 г. – 28 февраля 1942 г., 12 июня – 21 сентября 1943 г.) // Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/274051/read#t2>

РЕФОРМУВАННЯ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Федоренко Я.А.

Система господарювання на селі, що склалася на 1998 р., практично не функціонувала. Багато хто заговорив про катастрофу в сільськогосподарському секторі внаслідок проведення реорганізації колгоспно-радгоспної системи.

Зокрема, почесний академік Академії аграрних наук України, професор НАУ, Василь Семенович Ключ стверджував і стверджує навіть тепер, коли минуло двадцять три роки з дня проголошення незалежності України, що такий крок сприяв занепаду сільськогосподарського сектору. Як доказ цей вчений наводить результати власних досліджень. На початок 1991 р. на нашій найкращій землі в Європі і світі було організовано і розвивалося сільськогосподарське виробництво у колгоспах, радгоспах і міжгосподарських підприємствах, які орендували у держави 38,7 млн. га сільгоспугідь, в т. ч. – 23,7 млн. га землі – колгоспів, на яку кожне господарство мало державний акт на вічне користування, і майже 15 млн. га землі – радгоспи, на яку кожне господарство мало відповідне доручення держави на право використання землі. На цій землі було 12421 господарство – колгоспи і радгоспи, які мали в середньому по 3100 га сільгоспугідь. У господарствах працювало постійно 4 млн. 881 тис. чоловік, а в період весни-осені ще 200-250 тис. чол., із них майже 2 млн. механізаторів широкого профілю (в господарствах було більш як 65 різних професій). На кожне господарство в середньому припадало 40 тракторів, 10 зернових і 12 спеціальних комбайнів, 37 різних автомобілів. У середньому в господарстві утримувалося 1700 голів великої рогатої худоби, зокрема 500 корів, 1130 свиней, 577 овець, 56 коней, 10 тис. голів птиці і 30 вуликів.

На одне господарство в середньому припадало основних виробничих фондів на 7 млн. крб., а загалом у сільгосппідприємствах було їх на 78 млрд. крб. Крім цього, в господарствах було майже на 12 млрд. крб. соціально-побутових об'єктів.

Із сільгосппродукції, вирощеної на землях колгоспів, у 1990 р. підприємства України виробили таку кількість продовольчих товарів: м'яса усіх видів – 2,7 млн. т, ковбасних виробів – 900 тис.т, масла – 444 тис.т, продукції з незбираного молока – 6,4 млн.т, жирних сирів – 184 тис.т, олії – 1 млн.т, цукру-піску – 6,8 млн.т, консервів – 4,8 млрд.шт. умовних банок, борошно – 7,6 млн.т, крупів – 962 тис.т., кондитерських виробів – 1,1 млн.т, макаронних виробів – 360 тис.т. [1, с.23.]

Натомість у 1998 році КСП, яким належало дві третини сільськогосподарських угідь, виробили лише 40% валової продукції. За даними Мінагрополітики лише 1743 сільськогосподарських підприємства (11,7 відсотка від загальної кількості) закінчили фінансовий рік з прибутком, загальний розмір яких становив 148 мільйонів 600 тисяч гривень, що в 1,5 раза менше, ніж у 1997 році. Натомість кількість збиткових господарств порівняно з 1997 роком зросла на 2,3 відсотка і досягла 11157 господарств (88,3 відсотка від загальної кількості). Сума їх збитків – 3 мільярди гривень, що в 1,2 рази більше показника 1997 року. Спад зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, зокрема, зниженням родючості відомих черкаських чорноземів. Якщо в 1990 році на гектар вносили 10,6 тонни органічних добрив, то в 1998 - утричі менше. Теж саме і з мінеральними. Різко зменшилось виробництво продуктів харчування: цукру, м'яса, включаючи субпродукти, продукції з незбираного молока, плодоовочевих консервів.

В той же час як приватний сектор, не маючи державної підтримки, приніс у державний бюджет 30 млн. грн. прибутків.

Звичайно, збільшення частки приватного сектора у виробництві сільськогосподарської продукції свідчило не стільки про його безпосередні успіхи, скільки про розвал колективного сектора, який з кожним роком виробляв все менше продукції в абсолютному вимірі. В Україні лише 500 сільськогосподарських підприємств узяли в оренду землю і вели приватне виробництво. До того ж траплялися випадки коли колишні голови колгоспів і радгоспів обмежувалися у своїй діяльності тільки заміною назви господарства на фасаді адміністративної будівлі, а власне саме господарство продовжувало функціонувати на засадах командно-адміністративної системи [2, с.530].

Отже, виникла досить загрозлива ситуація. Щось потрібно було робити з колективними сільськогосподарськими підприємствами, які практично існували лише на папері. Виходячи з цих обставин, президент України Л.Кучма видав 3 грудня 1999 р. указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». Встановлювалися нові завдання і жорсткі (6 місяців) терміни перетворення колективних підприємств у приватні та укладання із селянами, власниками земельних паїв, договорів із обов'язковим зазначенням орендної плати.

Впродовж року після введення у дію президентського указу 10,8 тис. колишніх КСП було перетворено на 13,7 тис. приватних господарських структур, серед яких господарські товариства становили 47%, кооперативи – 24%, приватно-орендні – 20%, фермерські господарства – 8%. Земельні паї здали в оренду 5,6 млн. селян, за що їм було нараховано 1,5 млрд. грн. орендної плати, тобто в середньому 60 грн. за один га землі. У рахунок орендної та натуральної заробітної плати селянам було видано 5,3 млн. т зерна, тобто п'яту частину його валового збору в Україні. Понад 300 тис. селян оформили свої земельні паї актами на приватну власність, отримали їх і самостійно почали господарювати на них [3, с.23].

Особливістю проведення реструктуризації КСП на даному етапі стало те, що зберігалася цілісність земельних та майнових комплексів більшості сільськогосподарських підприємств. Понад 85% договорів оренди селяни уклали з правонаступниками КСП, 10% – з підприємницькими структурами і тільки 5% з фермерами. Разом з тим слід підкреслити, що в більшості випадків порушувався принцип вільного виходу з КСП селян зі своїм земельним і майновим паєм. Державні структури досить часто тиснули на селян і керівників господарств, аби ті не чинили опір ліквідації тієї чи іншої виробничої структури, примушували їх підтримувати заяви на зразок доцільності «руйнування колгоспів і продажу землі». Такий тиск могли витримати лише міцні колективні господарства, які зберегли цілісність трудових колективів, їх впевненість у власних силах та рішучість у захисті власного підприємництва.

У розрізі регіонів України картина перетворень КСП мала такий вигляд. Так, на Херсонщині, Протягом січня-березня 2000 року на базі колективних сільгоспідприємств було утворено 13 товариств з обмеженою відповідальністю і 5 приватних орендних підприємств [4,с.3].

У селі Гусятин Чемеровецького району Хмельницької області на базі колишнього колективного сільгоспідприємства створено приватно-орендне підприємство, яке селяни назвали «Незалежність». Засновником господарства став кандидат економічних наук А.Кортневич. Селяни віддали в оренду 2176 гектарів сільгоспугідь та майна на 2,5 мільйона гривень. Тут було збережено цілісний майновий комплекс та відновлено соціально-культурну сферу.

А в Спасивці Городокського району цієї ж області жителі вирішили об'єднатися в селянсько-фермерське господарство, відповідальність за яке разом з орендою 1618 гектарів сільгоспугідь взяла на себе Г.Свищова.

Знайшли вихід із становища і жителі трудонедостатніх сіл, де переважно залишилися пенсіонери. 206 жителів бригадного села Петрінці передали свої земельні та майнові паї сусідньому фермерському господарству «Подільська нива». Ряд переробних підприємств у Волочиському та Шепетівському районах, зокрема цукрових, на базі колишніх колективних сільгоспідприємств створили свої дочірні підприємства. Вони орендували у селян землю з метою розширення площ під посіви цукрових буряків [5,с.4].

Станом на 23 травня 2000 року на Закарпатті було 139 господарських товариств, 25 сільгоспкооперативів, 13 приватних (приватно-орендних) підприємств і 40 новостворених фермерських господарств [6,с.3].

У Кіровоградській області 89,2 відсотка земельних часток передано в оренду. На Одещині уклали договори оренди понад 89 власників земельних ділянок та сертифікатів і близько 58 відсотків – майнових паїв з загальної кількості пайовиків - 350 тисяч [7, с.5].

В Івано-Франківській області на базі реорганізованих колективних сільгоспідприємств створено 404 нові агроформування з приватною формою організації виробництва, а четверта частина власників земельних паїв приєднали свої частки до присадибних ділянок і почали самостійно господарювати.

З січня по листопад 2000 року в області створено 70 фермерських господарств. На початку грудня 2000 року їх було в області 685. 117 фермерів орендували земельні паї громадян площею 13800 гектарів. На Івано-Франківщині домінували господарства з приватною формою виробництва. Це сприяло значному підвищенню рівня господарювання. 2000 рік до 85 відсотків аграрних господарств області закінчили із прибутками [8,с.3].

У Рівненській області 364 колишні колективні сільгоспідприємства реформовано в 427 нових форм господарювання. Серед них 428 сільськогосподарських кооперативів, 124 приватно-орендних підприємства, 44 фермерських господарства, 11 інших ринкових структур. При створенні сільськогосподарських кооперативів виявилися певні особливості. Їх засновниками стали три-п'ять чоловік, а односельці передали їм в оренду паї [9,с.3].

Станом на 1 червня 2000 року в Тернопільській області на базі реорганізованих 570 колективних сільгоспідприємств створено 254 товариства з обмеженою відповідальністю, 369 приватно-орендних підприємств, 19 сільгоспокооперативів, 10 фермерських (селянських) господарств, 12 інших формувань. Із 664 нових формувань 403 очолили колишні керівники (61 відсоток), 184 – спеціалісти реформованих господарств (28 відсотків), 77 – керівники ВАТ, ЗАТ, інші спеціалісти (11 відсотків). У процесі реформування замінено 167 керівників колишніх КСП. Із власниками земельних паїв укладено понад 80 відсотків договорів оренди. Майже 9 тисяч селян розширили свої підсобні господарства за рахунок земельних і майнових паїв [10, с.5].

Перевагу на обласному рівні було надано двом формам: а) приватно-орендній формі господарювання; б) товариствам з обмеженою відповідальністю. В регіоні працювала колсалтингова компанія «Ронко», яка надавала колективним селянським господарствам допомогу при реформуванні їх у товариства з обмеженою відповідальністю.

Найактивніше дана робота велась у Гусятинському, Козівському, Підволочиському, Тернопільському районах. Тому товариств з обмеженою відповідальністю тут було створено найбільше. А в Шумському та Чортківському з 37 колективних сільгоспідприємств утворилось 50 приватних господарств. У Зборівському, Кременецькому та Підволочиському районах віддали перевагу сільськогосподарським кооперативам, які не дуже відрізняються від товариств з обмеженою відповідальністю, бо мають кілька засновників, а не одного.

На Київщині на зміну 558 господарств з колективною формою власності на землю та майно з'явилося 625 підприємств, в яких 259812 власників земельних сертифікатів на основі договірних умов створили 353 господарства, 125 – приватних сільськогосподарських товариств, 128 – виробничих кооперативів та 19 фермерських господарств [11,с. 7].

У Донецькій області на базі 328 колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (а точніше колгоспів) створено 402 господарства з різними організаційно-правовими нормами роботи. Це на додаток до тих 127 господарств, які реформувалися до виходу президентського указу від 3 грудня 1999 року. 78 відсотків усіх господарств обрали форму відкритих акціонерних товариств. Приватних господарств стало 7 відсотків. Ще 6 відсотків стали кооперативними, 4 – фермерськими.

У реформованих підприємствах восени 2000 року було зайнято 785000 чоловік. У їх користуванні перебувало 1178000 гектарів землі. В більшості випадків орендна плата на землю встановлена у розмірі одного відсотка вартості земельної ділянки. На фермах Донеччини налічувалися близько 200 тисяч голів великої рогатої худоби, 126 тисяч свиней і 1,5 мільйона курей та качок. Після реформування господарств зменшилась кількість управлінців. Якщо до реформування на кожних п'ять працюючих припадав один управлінець, то після реформи – на 10 (при чому це може бути агроном, ветлікар, зоотехнік, інженер, рахівник тощо). До реформування керівників було майже вдвічі більше, і не завжди то були фахівці виробничої сфери [12, с.3].

На Полтавщині з 541 колишніх колективних сільськогосподарських підприємств утворено 640 на основі приватної власності, з яких 232 – приватно-орендні підприємства, 90 кооперативів, 40 акціонерних товариств, 241 товариство з обмеженою відповідальністю. При цьому лише 17 господарств розділилися на кілька [13,с.2].

В Одеській області було утворено 836 сільгоспідприємств ринкового типу, з яких 34,1 відсотка є товариства з обмеженою відповідальністю, 37,6 відсотка сільськогосподарські кооперативи, 14,1 – фермерські господарства, 14,6 відсотка – приватні підприємства. Вони спеціалізуються на виробництві зерна, винограду, овочів, зернової кукурудзи, соняшнику та цукрового буряку. Розвинуте й тваринництво. Пріоритетним напрямком діяльності агропромислового комплексу Одещини стала інтенсивна селекційна робота у тваринництві. Осередками цієї роботи виступили 107 племзаводів та племферм, а також 21 інкубаційно-птахівнича станція.

Таким чином, в результаті реструктуризації колгоспно-радгоспної системи в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, було утворено такі форми господарств як сільгоспідприємства ринкового типу з обмеженою відповідальністю приватно-орендні підприємства, акціонерні товариства, фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, тощо.

У кожній області України існувала своя специфіка. Так, сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю, приватно-орендні та акціонерні товариства були характерними для центрального, північного, східного і частково південного регіонів України, а фермерські товариства та сільськогосподарські кооперативи для західних і південних областей України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клюй В.С. Як знищується агропромисловий комплекс України: (відкр. лист Президенту України Віктору Федоровичу Януковичу) / В.С. Клюй. - Дніпропетровськ : Ліра, 2012. - 82 с.
2. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.). - К.: Наук. думка, 2006. - Т.2. - 653с.
3. Інформація Головного управління з питань економічної політики Адміністрації Президента України // Президентський вісник. - 2000. - №19.. - С.23
4. Дорога до приватної власності // Урядовий кур'єр. - 2000. - 4 квітня. - С.3
5. Лундишев В. Власників рахуватимемо восени / В.Лундишев // Урядовий кур'єр. - 2000. - 28 березня. - С.4
6. Дубовий В., Сливка І. Головне - це земля і робота на ній, яка має давати високу віддачу! / В.Дубовий // Новини Закарпаття. - 2000. - 23 травня. - С.3
7. Шевченко П. Через реформування аграрного сектора - до європейського рівня життя / П.Шевченко // Одеські вісті. - 2000. - 18 травня. - С.5
8. Красноземська З. Плоди приватної ініціативи / З.Красноземська // Урядовий кур'єр. - 2000. - 1 грудня. - С.3
9. Ставка на ефективного господаря // Урядовий кур'єр. - 2000. - 6 квітня. - С.3
10. Реформа завершилась. //Урядовий кур'єр. - 2000. - 2 червня. - С. 5
11. Бідзюра І. Київщина реформована / І.Бідзюра// Аграрні вісті. - 2000. - № 1. - С.6-11
12. Донеччина: на межі століть // Урядовий кур'єр. - 2000. - 23 листопада. - С.3
13. Полтавщина: на межі століть // Урядовий кур'єр. - 2001. - 6 лютого. - С.2.

ФОРСИРОВАНИЕ ДНЕПРА НА КИЕВСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

Чепелев И.М.

Крупномасштабная Киевская наступательная операция 1943 г., ставшая центральным событием в битве за Днепр, занимает особое место в истории Второй мировой и Великой Отечественной войн. Она, несомненно, стоит в ряду тех сражений, что решили судьбу войны – Московской, Сталинградской, Курской, Берлинской битв. Операция показала сильные и слабые стороны советских солдат, точные решения командования, дающие преимущество над противником, и просчеты, приведшие к огромным потерям.

В отечественной историографии войны выделяются два сильно отличающихся один от другого периода: первый, продолжавшийся до середины 1991 г., - это период советской историографии; второй, начавшийся с развала СССР, - это постсоветский период. Каждый из периодов имеет свои отличительные черты. Наиболее крупным и определяющим для этого времени явился шеститомный коллективный труд [4]. В энциклопедии ВОВ содержится статья, кратко освещающая данную тему [5]. В это же время была написана краткая история ВОВ [1]. Среди современных украинских авторов следует отметить Н.В. Ковалю и его обобщающую работу [6]. В Энциклопедии истории Украины он посвящает данной проблеме отдельную статью [7]. Также имеется работа В.М. Грыцюка [3].

В работе представлены документы и материалы из ставки ВГК [10]. Также имеются мемуары главнокомандующих войск – Рокоссовского К.К., Москаленко К.С. [8, 9]. В сентябре 1943 г. советское командование решило начать подготовку к форсированию Днепра с дальнейшим продвижением войск в киевском направлении и захватом столицы Украины – г. Киева.

На киевском направлении смежными флангами наступали Центральный (командующий - генерал армии К. К. Рокоссовский) и Воронежский (командующий - генерал армии Н. Ф. Ватугин) фронты. Перед ними была поставлена задача - образовать плацдарм в районе Киева. Имея такой плацдарм, советские войска получали важное преимущество. Они могли наступать в трех направлениях: на запад, рассекая германский фронт на две части; на юго-запад, к Карпатам и границам Венгрии и Румынии; на юг, вдоль Днепра, создавая угрозу окружения немецким войскам на Южной Украине.

Решение этой задачи было связано с форсированием крупной водной преграды - реки Днепр. Такого опыта у советских войск еще не было. Была опасность, что при подходе к Днепру темп наступления замедлится, немцы успеют переправить свои войска на правый берег и организовать там прочную оборону. Красная Армия будет вынуждена потратить на преодоление этого рубежа много времени, понесет большие потери и тем самым растеряет плоды своих летних успехов. Поэтому Ставка Верховного Главнокомандования дала указание фронтам, выходящим к Днепру, форсировать его с ходу, занимать плацдармы на правом берегу, которые позволят организовать дальнейшее наступление [8].

21 сентября части 3-й гв. ТА вышли к Днепру. Вечер и ночь бойцы потратили на то, чтобы поднять из воды и отремонтировать полузатоленный паром, и утром 22 сентября два батальона начали переправу на правый берег. Она прошла без единого выстрела. Немцев не было. Батальон занял село Зарубенцы, окопался на его окраине и стал ждать подхода основных сил. Был образован плацдарм, получивший впоследствии название Букринского [9].

Штаб Воронежского фронта принялся спешно вырабатывать план дальнейших действий, учитывающий факт переправы войск на правый берег [10]. В соответствии с этим планом, в ночь на 23 сентября 40-я А и 3-я гв. ТА начали переправу своих основных сил на правый берег Днепра. Переправа шла медленно, сказывалось отсутствие

инженерных переправочных средств, которые застряли глубоко в тылу. Только 26 сентября удалось наладить паромы и начать переправу танков. Кроме того, почти сразу выяснилось, что район для форсирования выбран крайне неудачно. При первоначальном планировании учитывалось то, что Букринская излучина выгибается на восток, это позволяло, расположив на левом берегу артиллерию, держать под обстрелом местность с внутренней стороны излучины с трех сторон. Однако берег в этом месте был очень высоким и обрывистым, местность в излучине холмистая и изрезанная оврагами глубиной до 30 м, дорог мало. Переправлять войска и наступать, особенно с применением танков, в этих условиях было очень непросто [7].

Обнаружив переправу советских войск, немцы спешно принялись выстраивать оборону. Из Киева выдвигалась 19-я тд. В районе Канева начинал переправу на правый берег отступавший в стороне от основных сил 24-й тк. Успевшие переправиться части 34-й пд срочно перебрасывались в Букринскую излучину. К сожалению, 47-я А оказывала слабое давление на 24-й тк, и он переправлялся в относительном порядке. Вечером 22 сентября части 19-й тд и 34-й пд вступили в соприкосновение с советскими войсками на Букринском плацдарме [1]. Их атака была отбита, и, воспользовавшись слабостью противника, советские войска несколько расширили плацдарм. Однако развить успех они не смогли. Нарастивание сил на плацдарме шло слишком медленно. Между тем немцы уже 24 сентября закончили переправу основных сил 24-го тк и перебросили их в район боев. 26 сентября к Букрину стали подходить силы 48-го тк, переправившегося на правый берег у Кременчуга. Всего к этому времени немцы смогли сосредоточить на участке прорыва пять пехотных, две танковые и две моторизованные дивизии. Эти войска были объединены под управлением штаба 48-го тк. Букринский плацдарм оказался запечатан. Начались ожесточенные встречные бои [4].

22 сентября начала перегруппировку своих войск 38-я А. Силы армии были разделены. Пять дивизий 51-го ск отправились на север, они должны были переправиться сначала через Десну, а потом через Днепр. Три дивизии 50-го ск остались на месте, имея задачу разгромить ударницкую группировку противника. Основу этой группировки составляли войска 13-го и 7-го ак, благополучно избежавших окружения в районе Ромны. Успев ускользнуть из мешка, они отошли к Киеву и, закрепившись на левом берегу, начали переправу [7]. Советское командование явно недооценило силы немцев и переоценило свои собственные. Атаки 50-го ск были малоуспешны, не помогла даже помощь в виде 56-й гв. тд, переданной из 3-й гв. ТА. Бои продолжались до 28 сентября, немцы сумели полностью переправить войска на правый берег и взорвать за собой мосты.

51-му ск на переход к Десне, ее форсирование и выход к Днепру понадобилось двое суток. К исходу 24 сентября его войска вышли в район Сваромье, напротив села Лютеж. Их уже ждали. Пользуясь промедлением советских войск, немцы спешно перебросили на правый берег части 208-й и 323-й пд. Прделав за сутки восьмидесятикилометровый марш, они успели занять оборону, окопаться и организовать систему огня [4]. 25 сентября советские войска захватили остров на Днепре восточнее Вышгорода, а в ночь на 26-е предприняли первую попытку переправиться на правый берег. Эта переправа проходила по классическому варианту, знакомому многим по книгам и фильмам: под огнем противника, на подручных средствах, во тьме, прерываемой светом ракет, трассирующими пулями и разрывами снарядов. Попытка была отбита. Вторично войска 51-го ск переправлялись днем 26 сентября, и на этот раз им удалось закрепиться на правом берегу. На штабных картах появился Лютежский плацдарм [5].

Итак, форсирование Днепра советскими войсками проходило в тяжёлых условиях, связанных с природными препятствиями, находившимися на этих участках реки, нехваткой плавсредств, а также сопротивлением немецкой армии. Операция сопровождалась большими потерями. К началу октября многие дивизии имели лишь треть от штатной численности личного состава. Тем не менее, усилия Красной Армии увенчались успехом - в ходе ожесточенных боёв, продолжавшихся весь октябрь, плацдармы на Днепре были удержаны, большинство из них - расширены. На плацдармах накапливались мощные силы для возобновления наступления и освобождения всей Правобережной Украины.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945: Краткая история. – М.: Воениздат, 1984. – 560 с.
2. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Стат. исслед./Г. Ф. Кривошеев, В. М. Андроников, П. Д. Буриков. - М.: Воениздат, 1993. – 415с.
3. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – 150 с.
4. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 г. Том 3. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.) – М.: Воениздат, 1961. – 652 с.
5. Киевская наступательная операция Великая Отечественная война 1941 –1945: энциклопедия. / Гл. ред. М. М. Козлов. Редколлегия: Ю. Я. Барабаш, П. А. Жилин (зам. гл. ред.), В. И. Канатов (отв. секретарь) и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – С.322.
6. Коваль М. В. КИЇВСЬКА НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ 1943 // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.
7. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). – К., Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.

8. Москаленко К.С. На Юго-Западном направлении. 1943 – 1945. Воспоминания командарма. Книга II. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1973. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/moskalenko-2/index.html>
9. Рокоссовский К.К. Солдатский долг. – 5-е изд. – М.: Воениздат, 1988, – 367 с.
10. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16. – М.: ТЕРРА, 1999. – 360 с.

Список сокращений

А - армия
 ТА – танковая армия
 гв. – гвардейский
 тд – танковая дивизия
 тк – танковый корпус
 ск – стрелковый корпус
 пд – пехотная дивизия
 ак – артелерийский корпус

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ У СРСР 1988 РОКУ

Чура В.І

Українська історіографія обходить увагою соціально-економічні чинники запровадження перебудовних новацій та політичної реформи у СРСР другої половини 80-х рр. XX ст. на регіональному тлі. Однак, вони не в останню чергу спричинилися до відновлення державної незалежності України. Тому автор ставить перед собою завдання простежити соціально-економічне становище мешканців Львівщини та виробничого потенціалу її народногосподарського комплексу у 1988 р. Це переламний період перебудови, коли стало очевидним, що політика прискорення не дає бажаних результатів і вимагає застосування політичних нововведень, проголошених на XIX Всесоюзній партійній конференції, які не скликались майже півстоліття.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. Львівська область посідала чільне місце у народногосподарському комплексі західного регіону УРСР. У 1988 р. її площа становила 21 834 кв. км. [1, с. 57], що складало 3,6% від території республіки [2, с.11]. Кількість адміністративно-територіальних одиниць налічувала 41 місто, 36 селищ міського типу, 483 села та 1 863 сільські населені пункти. Область складалася з 20 районів, найбільшими з яких були: Сокальський (1 573 кв. км.), Яворівський (1 548 кв. км.), Сколівський (1 471 кв. км.). На території проживало 2 748 тис. осіб, [3, с. 56] що становило 5,3% населення УРСР [4, с. 11]. Природний приріст жителів, у порівнянні з минулими роками, скорочувався. Якщо у 1986 р. він становив 6,7%, у 1987 р. – 5,8%, то у 1988 р. – 5,2% [5, с. 57]. За даними всесоюзного перепису населення 1989 р. на Львівщині проживало понад 60 національностей, домінантною з яких була українська – 2 464,7 тис. осіб., або 90,4%. Більшість українців мешкало у містах – 55,5%. За десять останніх років їх чисельність збільшилася на 7,2%, причому на 25% вона зросла у міській місцевості і на 9% зменшилася у сільській. Близько 80% жителів області були українцями [6, с. 2]. Аналіз динаміки розвитку національностей зазначеного регіону свідчить, що чисельність росіян збільшується на 0,4%, поляків зменшується на 18,4%, євреїв на 28,5% [7, с. 3].

У виробничому комплексі області було зайнято 1 237 тис. трудівників, з них: 1 074 тис. робітників і службовців та 163 тис. – колгоспників [8, с. 58]. Решту жителів працювали у сферах освіти, науки, культури, охорони здоров'я, торгівлі, громадському харчуванні, житлово-комунальному господарстві тощо. 18 219 осіб це працівники апарату органів управління, штат яких був особливо чисельним, оскільки область вважалася адміністративним центром західного регіону республіки [9, с. 71]. Показово те, що хоча у 1989 р. кількість посадовців дещо скорочується, проте з 1980 р. їх загальна чисельність зростає у декілька разів. Наприклад, всього управлінців збільшується на 76,8%: обласного рівня – 94,6%, міського – 83,9% селищного та сільського – 100,2% [10, с. 66].

За освітнім рівнем маємо таку статистику: спеціалістів з вищою освітою налічувалося 163 тис. осіб, працівників з середньою спеціальною освітою – 176 тис. осіб [11, с. 71]. Для їхньої підготовки в області діяло 12 [12, с. 140] вищих навчальних закладів, 33 технікуми, 75 професійно-технічних училищ [13, с. 73]. До них вступали випускники 1 310 шкіл [14, с. 129], які приймали вихованців 800 дитячих дошкільних установ. Функціонування системи освіти області забезпечували 11 307 вчителів, викладачів та наукових працівників [15, с. 22]. Поряд з цим, населення обслуговували 167 лікарень, де працювало 13 тис. лікарів [16, с. 156]. З метою реабілітації хворих діяло 137 санаторіїв, де оздоровлювалося 713 тис. осіб щорічно [17, с. 167 – 168]. 15 будинків для літніх та інвалідів забезпечували потребу області щодо соціального захисту незахищених груп населення [18, с. 177].

На теренах Львівщини знаходилося 381 підприємство в межах 64 виробничих об'єднань (з них 3 – науково-виробничі) [19, с. 24], які випускали продукції на 5 807 600 крб. щоденно. 25,5% відносилися до машинобудівної і металопрокатної галузей, 16,5% до легкої промисловості, 16% до харчової, 11,5% до промисловості будівельних матеріалів [20, с. 177]. 111 виробничих об'єднань перебували у союзному підпорядкуванні, 178 у союзно-республіканському, 92 у республіканському [21, с. 177]. Область була монополістом у виробництві

автонавантажувачів, шарошечних доліт, підвісних конвексрів, мопедів. Заводи та фабрики Львівщини на 96,8% забезпечували республіканську потребу у автобусах, 97,4% у виробництві сірки, на 85,7% у автокранах [22, с. 12]. Середньомісячна заробітна плата робітників та службовців сягала 193 крб., колгоспників – 148 крб. [23, с. 79] Аналіз грошових доходів і витрат населення свідчить про те, що жителі витрачали 72,5% прибутків на придбання товарів широкого вжитку, 9% на оплату послуг, 10% на добровільні платежі та внески і лише 8,5% на заощадження [24, с.90]. Середньомісячний розмір пенсії становив 71 крб. [25, с. 85] Відтак зарплата радянського трудівника була розрахована таким чином, щоб забезпечити лише його проживання, унеможливаючи нагромадження коштів.

Як свідчить офіційна статистика, поряд із постійним перевиконанням планів на 100 – 102%, темпи зростання випуску промислової продукції стабільно скорочувалися з 1980 р. на 2 – 5% щорічно. Особливо це помітно у легкій, харчовій, паливній галузях та секторі виготовлення будівельних матеріалів [26, с. 178]. Те саме стосується і виготовлення засобів виробництва (група А) та предметів споживання (група Б), продукція яких скоротилася на 1,3% [27, с. 180]. Показники продажу товарів народного господарства з 1985 р. знижуються щорічно на 2% [26, с. 79]. В першу чергу це виготовлення одягу, взуття, меблів, товарів м'ясо-молочної продукції, кондитерських виробів тощо [29, с. 91]. 765 кооперативів, у яких працювало 8,5 тис. осіб та 6,9 тис. виробників, що займалися індивідуальною трудовою діяльністю, не могли якісно покращити ситуацію [30, с. 76].

У сільському господарстві Львівщини було задіяно 1 143 8 тис. га. угідь. В області діяло 306 колгоспів (164 тис. працівників), 90 радгоспів (38 тис.) та 2 083 сільськогосподарських підприємств [31, с. 211]. Виробництво основних видів продукції помітно скорочувалося від 1987 р. Наприклад, якщо у зазначеному році було зібрано 1 168 9 тис. т. зерна, то у 1988 р. – 910 тис., цукрового буряка відповідно – 1 865 5 тис. т. та 1 647 9 тис. т., льону – 20 тис. т. і 10 тис. т., картоплі – 1 252 6 тис. т. і 720 тис. т. [32, с. 217]. Суттєво знизилася і врожайність згаданих культур: зерна на 8,7 центнерів з га., буряка на 35 центнерів з га., картоплі на 65 центнерів з га. [33, с. 221]. Випуск товарної продукції сільськогосподарськими підприємствами скорочується з 1987 р. на 2%. “Домінуюче” положення тут займали цукрова промисловість – на 13%, м'ясна – 18%, хлібопекарська – 2% [34, с. 224]. Прибутки сільських виробничих структур знижуються: колгоспів на 52 млн. крб., підприємств на 47 млн. крб. [325, с. 258]. Праця незацікавленого колгоспника спричиняла мільйонні збитки, які держава щорічно погашала.

Соціальна сфера теж почала проявляти ознаки кризи. У 1988 р. було введено в дію 1 млн. кв. м. житла, проте водопроводом обладнано – 92,7%, центральним опаленням – 67,7%, газом – 93,8%, гарячим водопостачанням – 93,8% [36, с. 113]. Незважаючи на великі об'єми житлового будівництва, його постійно не вистачало. Пересічному громадянину нерідко доводилося очікувати на отримання квартири 15 – 20 років. Якщо у 1987 р. було введено в дію 279 тис. кв. м. житла, то в 1988 р. – 229 тис. кв. м. Державними і кооперативними підприємствами – відповідно 49 тис. кв. м. і 43 тис. кв. м., за рахунок коштів населення та за допомогою державного кредиту – 221 тис. кв. м. та 172 тис. кв. м. [37, с. 108]. На одну тисячу чоловік в області було введено 383 кв. м. житлових будинків, що ставило її на 16 місце серед 20 областей республіки [38, арк. 19].

Такою була офіційна статистика соціального розвитку Львівщини у 1988 р. Проте вона не завжди об'єктивно відображала рівень добробуту мешканців області. Помітне занепокоєння компартапарату наростаючими негативними тенденціями у соціально-економічному розвитку ілюструє таємний документ “Пропозиції Львівського обкому Компартії України і виконкому обласної ради народних депутатів щодо удосконалення структури управління народним господарством області”, направлені до Ради Міністрів УРСР на початку 1988 р., який підписали секретар обкому В. Борисюк та голова облвиконкому М. Кирей. Вони пропонували задля економії фінансів, скоротити господарський управлінський апарат області на 35,8% [39, арк. 19]. Завідувач соціально-економічним відділом обкому А. Малаховецький у доповідній записці 12 грудня зазначеного року наголошував, що кожне четверте підприємство знизило об'єми випуску товарної продукції, кожне п'яте не виконало планів прибутку, кожне шосте не справилося із договірними обов'язками, кожне сьоме із плану щодо випуску товарів широкого вжитку. Серед них: ВО “Сірка”, “Електрон”, Управління харчової промисловості. З початку року споживачі не доотримали продукції на суму понад 21 млн. крб. Показово, що 87% недопостачання припадало на долю підприємств, які перейшли на госпрозрахунок та самофінансування [40, арк. 44 – 46]. “Намічені рубежі річного плану щодо ведення житла складають 75,1%. Аналогічна ситуація склалася з будівництвом шкіл (96%), дошкільних закладів (95%), лікарень (6%), поліклінік (68%)”, – йшлося на одному із обласних компартійних форумів [41, арк. 48].

Спад соціального становища львів'ян ілюструють призначені для службового користування аналітичні записки Львівського обласного управління статистики. Так, у доповіді “Про соціально-економічне становище Львівської області” зазначалося, що хоча у 1988 р. загальна сума грошових прибутків населення склала 4 362 тис. крб., збільшившись у порівнянні із 1985 р. на 715 тис. крб., при середньомісячному прирості 6,2%, загальна сума видатків становила 4 417 тис. крб. і зросла, за вказаний період, на 712 тис. крб. Порівняння цих показників вказує на значне і постійне переважання видатків населення над їх прибутками. Домінування виторгу, отриманого від продажу та послуг над купівельним фондом жителів області мало таку динаміку: 1986 р. – 122 млн. крб., 1987 р. – 87 млн. крб., 1988 р. – 54 млн. крб. [42, арк. 14 – 15]. Наведені цифри демонструють не стільки негативні наслідки маятникової міграції, коли приїждже населення отоварювало значні грошові суми, залишаючи поза увагою потреби місцевих жителів, скільки хронічну нестачу якісних товарів та послуг.

Від 1986 р. підприємствами Львівщини до завдань п'ятирічного плану розвитку недодало 5 млн. штук трикотажу та на 23 млн. крб. посуду [43, арк. 15]. У порівнянні з 1985 р. скоротився продаж холодильників на 2,3%, прасок – 4,1%, радіоприймачів – 2,8%. Вкрай мало поступало в роздрібну мережу порохотягів, телевізорів, меблів, модного взуття та одягу, а сучасні зразки радіо та відеоапаратури були відсутніми взагалі. Проведене у 1989 р.

дослідження показало, що серед 286 груп досліджених товарів дефіцитними були 240 [44, арк. 17]. Виконання Комплексної програми щодо виробництва товарів легкої промисловості скоротилося із 4,7% до 4,6% упродовж 1986 – 1988 рр. [45, арк. 16].

Не кращим було становище із продуктами харчування. Їх відсутність, котра спричиняла довжелезні черги, стала однією із притаманних ознак усього комуністичного ладу. Рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів у 1988 р. на Львівщині був нижчий за середньореспубліканський на 4,5 кг. за союзний на 2 кг., овочів – відповідно на 35 кг. і 11 кг., риби та рибопродуктів – 5,3 кг. та 4,4 кг., хлібопродуктів – 9 кг. і 16 кг., молока та молокопродуктів – 23 кг. та 44 кг. Рівень споживання яєць був нижчим на 8 штук, картоплі на 3 кг., олії на 0,9 кг.

Таким чином, вже на початках застосування перебудовних нововведень у вигляді прищеплення екстенсивній економіці СРСР елементів ринкового господарства, процес реформування зазнавав гальмування. Ініційовані “Законом про державне підприємство” госпрозрахунок та самофінансування априорі були несумісними складниками того економічного механізму, у якому засоби виробництва мали суспільний характер. Відтак, на заводах та фабриках Львівщини ставали помітними ознаки спаду темпів розвитку, що було наслідком порушення загального балансу внутрішньо та зовнішньо галузевих компонентів. Як наслідок, розпочинається стрімке погіршення матеріального становища мешканців області, а відтак зростання незадоволення економічною політикою правлячої партії. Широко розрекламовані КППС новачки не могли подолати комплексу проблем, закладених у природі комуністичного способу виробництва. Вихід залишався єдиний – запровадження політичної реформи, що дозволяла комплексне застосування ринкових новачок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. Статистичний збірник присвячений 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Україні. – Львів, 1989. – С. 57.
2. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. Статистичний збірник присвячений 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Україні. – Львів, 1989. – С. 11.
3. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. Статистичний збірник присвячений 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Україні. – Львів, 1989. – С. 56.
4. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. Статистичний збірник присвячений 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Україні. – Львів, 1989. – С. 11.
5. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. Статистичний збірник присвячений 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Україні. – Львів, 1989. – С. 57.
6. Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 2.
7. Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 3.
8. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 58.
9. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 71.
10. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 66.
11. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 71.
12. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 140.
13. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 73.
14. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 129.
15. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 22.
16. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 156.
17. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 167-168.
18. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 169.
19. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 24.

20. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 177.
21. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 177.
22. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 12.
23. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 79.
24. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 90.
25. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 85.
26. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 178.
27. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 180.
28. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 79.
29. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 91.
30. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 76.
31. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 211.
32. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 217.
33. Підраховано автором за: Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 221.
34. Підраховано автором за: Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 224.
35. Підраховано автором за: Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 258.
36. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 113.
37. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – С. 108.
38. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1990 р. Ф. 283. – Оп.10. – Арк. 19.
39. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. П – 3 (Львівський обком Компартії України). – Оп. 62. – Спр. 400. – Арк. 3.
40. ДАЛО. Ф. П – 3. – Оп. 62. – Спр. 399. – Арк. 44 – 46.
41. ДАЛО. Ф. П – 3. – Оп. 62. – Спр. 399. – Арк. 48.
42. Підраховано автором за: Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1990 р. Ф. 283. – Оп.10. – Арк. 14 – 15.
43. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1990 р. Ф. 283. – Оп.10. – Арк. 15.
44. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1990 р. Ф. 283. – Оп.10. – Арк. 17.
45. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1990 р. Ф. 283. – Оп.10. – Арк. 16.

РОЗПАД КОМУНІСТИЧНИХ ОСЕРЕДКІВ ЛЬВОВА У 1991 Р.

Чура О.В.

Закономірним спадкоємцем політико-економічних реформ у СРСР другої половини 80-х рр. ХХ ст. був крах комуністичного панування на початку 90-х. Спроба КПРС прикрасити компартійний режим контрольованою передачею влади у руки радянських інституцій, а соціально-економічне осереддя країни ринковими новаціями, привела до того, до чого повинна була привести. 1989 р. вивів з-під тотального партійного підпорядкування Верховну раду СРСР, а 1990 р. – парламенти союзних республік та місцеві виборні органи. Задум делегувати державні повноваження радам і завдяки комуністичній більшості стати над ними не спрацював. Десятиліття одержавленого авторитаризму та

відсутність опозиційної конкуренції перетворили правлячу партію із спілки політичних однодумців у меркантильний партійно-бюрократичний апарат одноосібного управління громадським ладом у створеній ним же країні. Тому КПРС деградувала із середини, перетворивши своїх прихильників у кар'єрних просуванців без стійких комуністичних переконань. Це були радше державні службовці, котрі не усвідомлювали концептуальних принципів партійної доктрини, а відтак не хотіли їх відстоювати. Такого ж скерування була і соціальна компартійна опора – низове робітничо-селянське партсередовище. Будучи, здебільшого, національно налаштованим, воно першим покидало партійні лави, демонструючи пріоритет матеріальних запитів над компартійними прихильностями.

Якщо проаналізувати хід скорочення партійних рядів Львові у першій половині 1991 р., то його можна кваліфікувати як остаточне банкрутство. Про це свідчать дані контрольної комісії міської партійної організації. Відповідно до них, кількість партійців міста становила 48 545 осіб. Через добровільний вихід з партії їх чисельність скоротилася на 27 847 членів КПРС [1, арк. 5]. Рештки партійного складу самоусунулися від виконання доручень, не сплачували партвнески, ігнорували проведення партзборів, чим фактично ставили себе поза партією. Лише за січень 1991 р. партійні лави покинуло 1 395 осіб, у тому числі 32,6% робітників [2, арк. 15]. З партійних лав ВО імені Леніна, які нараховували 960 партійців, вибуло 342 особи. Серед них робітників – 139, службовців – 202 [3, арк. 24]. Аналогічна ситуація розгорталась і на ВО “Електрон”, парторганізація якого на той час становила 1 415 членів партії. За вказаний період партійності позбавився 281 член КПРС: робітників – 129, службовців – 152 [4, арк. 21]. З 860-и партійців ВО “Кінескоп” залишило партію 300 осіб з яких робітників – 63, службовців – 87 [5, арк. 22]. Добре ілюстрував деполітизацію виробничих об'єднань міста виступ першого секретаря Радянського райкому В. Бородія, в котрому йшлося про те, що найбільше вибулих у первинних партійних організаціях ВО імені 50-річчя Жовтня, ВО “Кінескоп”, ВО “Львівхімсільгоспмаш”, ВО “Львівтрансгаз”, установах медицини, торгівлі та серед науковців. На згаданих підприємствах частка робітників, які вийшли з партії становила 47,3%, службовців – 45,6% [6, арк. 22]. Секретар Шевченківського районного комітету М. Тимохович повідомляв, що найшвидшими темпами департизація йде на ВО “Прогрес”, Мехсклозаводі, ВО “Львівгаз”, ВО “Весна”, НВО “РЕМА”, Інструментальному заводу, Молококомбінаті, Лікарні швидкої медичної допомоги, а на таких підприємствах як Швейна фабрика спортивних виробів “Укрпромдинамо”, управління “Львівагротеххарчопром”, Комісійний торг, Дослідно-експериментальний механічний завод, парторганізації розпалися взагалі. Зменшилась кількість цехових парткомів із 309 до 170, а партгруп із 269 до 74 [7, арк. 33]. Партійці ВО “Світоч”, “Світанок”, АПК, Заводу газової апаратури, Поліграфічного інституту, Інституту гідроприладів не сплачували партвнесків: 700 осіб понад 2 місяці, 200 осіб понад 3 місяці [8, арк. 33]. Перестали діяти партійні організації ПМК-549, ПМК-9, РБУ-5, трестів “Укрсіленьергомонтаж”, “Карпаткурортрембуд”, “Укрремлегбуд”, а інші існували хіба що на папері [9, арк. 46].

Діапазон впливу парткомів, котрі зберегли мінімальну структуру та були виведені за межі підприємств, звужився на стільки, що було тотожним провалу. Це підтверджує перелік промислових підприємств міста, керівники котрих покинули лави КПРС, поданий у довідці міському КПУ станом на 16 лютого 1991 р. В Залізничному районі до них відносилися ВО “Львівдерев”, Фанерний комбінат, ВО “Конвеєр”, завод “Біофізприлад”, завод “Харчопродукт”, Макаронна фабрика, Холодокомбінат. Радянському – ВО “Львівтрансгаз”, Завод безалкогольних напоїв. Червоноармійському – ВО “Алмазінструмент”, Завод комунального обладнання, Завод “Трубопровідмаш”, Бавовняно-прядильна фабрика, Кераміко-скульптурна фабрика, агрофірма “Провесінь”, Шевченківському – ВО “Весна” та “Спецодяг”, Інструментальний завод, Кавова фабрика, Складзеркальний завод, Перо-пухова фабрика, ВО “Укрпромдинамо”, Ленінському – ВО “Іскра”, Завод низьковольтних ламп, ВО “Вторкольормет”, Ізоляторний завод, музична фабрика “Трембіта” [10, арк. 10]. Вибуття з партії першого керівника підприємства, або установи, лише прискорювало їх департизацію. Наприклад, з виходом із КПРС М. Забігайла – директора ВШО “Весна”, партійна організація зменшилась на дві третини, на партобліку залишилося 30 осіб, партвнески заплатило 9 комуністів [11, арк. 36]. На обліку компартійної організації ВО “Світанок”, де генеральним директором був Р. Чайковський, котрий подав заяву про вихід з партії, із 120 членів КПРС залишилося 22 [12, арк. 36]. Серед членів партії Ізоляторного заводу, після виходу з лав КПРС директора Л. Бабія, партійні ряди зменшилися від 101 до 24 компартійців [13, арк. 36].

У квітні – травні партчисельність Шевченківського району скоротилася на 902 особи [14, арк. 18]. Покинули партійний склад 103 перші керівники різноманітних підприємств та установ, виведено за межі 2 парткоми ВО “Прогрес” та Інструментального заводу, 9 парторганізацій оголосило про самоліквідацію [15, арк. 19]. В Червоноармійському районі членів КПРС поменшало на 691 особу [16, арк. 15]. Вийшло з партійних лав 78 керівників, видворено за територію установ 1 партком, 42 партійні організації прийняли рішення про саморозпуск [17, арк. 16 – 17]. Компартапарат Ленінського району зменшився на 1 592 партійці [18, арк. 8]. Здало партійні квитки 140 директорів, покинуло межі установ 3 парторгани, саморозпустилося 25 парткомів [19, арк. 9]. Не був винятком і Радянський район. Його компартчисельність скоротилася на 1 525 членів КПРС [20, арк. 11]. Самопозбавилося партійності 48 керівників району, 5 парторганізацій втратили право перебувати на території підприємств, розпущено 36 партійних організацій [21, арк. 13 – 14]. Партійні ряди Залізничного району зменшилися на 2 536 осіб [22, арк. 3]. Припинило стосунки з КПРС 84 директори, залишили межі підприємств 4 парткоми, самоліквідувалося 48 компарторганізацій [23, арк. 7]. Станом на 18 квітня 1991 р. у партійному комітеті найбільшого львівського підприємства ВО імені Леніна добровільно відмовилося сплачувати членські внески 569 осіб, ВО “Електрон” – 743, ВО “Кінескоп” – 468, ЛАЗі – 167, ВО “Полярон” – 365, ТСО “Львівбуд” – 460, ВТО “Юність” – 60, ВО “Прогрес” – 79, НВО РЕМА – 77, Заводі газової апаратури – 50, Облагропромі – 154, ВО “Мікроприлад” – 257, ВО “Прикарпатпромарматура” – 63, ВО імені 50-річчя Жовтня – 400, ВО “Львівприлад” – 237, НВО “Карат” – 67 [24, арк. 35]. У першому кварталі 1991 р. 126 парторгів промислових підприємств недодали в партійну касу 59 251 крб [25, арк. 35].

У відсотковому складі кількість комуністів Львова зменшилася в Ленінському районі на 31,8%, Радянському – 41%, Залізничному – 42,6%, Червоноармійському – 43,6%, Шевченківському – 51,2%. Серед тих, хто вийшов з партії, робітники склали 37,5%, службовці 46,5%. Вік вибулих становив: від 21 до 40 років – 51,8%, від 41 до 50 років – 21,5%, з партійним стажем до 5 років – 13,9%, після 20 років – 37,8% [26, арк. 5]. Як бачимо, партійні ряди масово полишали і молоді партійці, і члени партії з багаторічним стажем. Це нашоєхує на думку, що партійна криза носила системний характер і її коріння сягало такої глибини, на рівні якої суспільство остаточно переконалося у політичному фіаско КПРС. З цього приводу доречно буде зауважити, що 52,7% тих, хто вибув пояснювали цей крок падінням авторитету КПРС і лише 24,8% незгодою з просуванням перебудови [27, арк. 6]. Кількість міських партійних організацій скоротилась з 1 040 до 778-и, зменшилась кількість парткомів у первинних партійних організаціях з 82 до 59. Однак, найбільшого скорочення зазнавали цехові парторгани – з 1 544 до 847, та партгрупи – з 2 164 до 554 [28, арк. 8].

Таким чином, на основі вищенаведеного матеріалу постає картина стрімкого роздержавлення КПРС, а відтак деполітизації підприємств і установ міста на основі масованого скорочення партійних рядів, що фактично призвело до розпаду компартійної системи у Львові у 1991 р. Ті незначні залишки партійних структур, яким вдалось зберегти бодай видимість існування, втратили політичну вагу остаточно. Департизація Львова вплинула і на характер виступів патріотично налаштованої громадськості. Якщо раніше вони були спрямовані на протистояння з місцевою партдержноменклатурою, то тепер набрали яскраво вираженого державотворчого спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). Ф. 4 (Львівський міськком Компартії України). – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 5.
2. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 15.
3. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 101. – Арк. 24.
4. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 101. – Арк. 21.
5. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 22.
6. ДАЛО. Ф. 2. – Оп. 16. – Спр. 120. – Арк. 22.
7. ДАЛО. Ф. 6. – Оп. 50. – Спр. 140. – Арк. 33.
8. ДАЛО. Ф. 6. – Оп. 50. – Спр. 140. – Арк. 33.
9. ДАЛО. Ф. 6. – Оп. 50. – Спр. 140. – Арк. 46.
10. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 96. – Арк. 10.
11. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 36.
12. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 36.
13. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49 – Спр. 109. – Арк. 36.
14. ДАЛО. Ф. 6. – Оп. 50. – Спр. 140. – Арк. 18.
15. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 19.
16. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 15.
17. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 16 – 17.
18. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 8.
19. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 9.
20. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 11.
21. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 13 – 14.
22. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 3.
23. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 7.
24. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 35.
25. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 35.
26. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 5.
27. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк. 6.
28. ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 101. – Арк.

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ФОРМИРОВАНИЕ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ В СЕВЕРНОМ ПРИАЗОВЬЕ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Бородай М.Э.

Впервые срубную культуру выделил в результате полевых исследований курганов на р. Северский Донец В.А. Городцов в 1901 – 1903 гг. [1]. Комплексную характеристику срубной культуры исследователь изложил в энциклопедическом труде «Бронзовый век на территории СССР» (1927 г.). Именно В.А. Городцов впервые обратился к проблематике культурогенеза срубной культуры, в том числе на территории Северного Приазовья. Исследователь на масштабном археологическом материале, полученном в результате раскопок в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии, сформировал миграционную концепцию происхождения срубной культуры. Исследователь указывает на ее пришлый характер, но, не называет конкретного района переселения носителей срубной культуры на территорию Северного Приазовья [2].

В середине 1950-х гг. XX ст. О.А. Кривцова-Гракова в монографической работе «Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы» окончательно оформила миграционную концепцию происхождения срубной культуры [4, с. 14]. Основной акцент исследовательница сделала на изучении полтавкинской культуры (Нижнее Поволжье) как генетической подосновы срубной. Основное положение ее концепции сводится к следующему: из заволжских степей носители срубной культуры совершили миграцию на запад, через Донщину на территорию Северного Приазовья (через бассейн р. Северский Донец) [4, с. 10-12].

В конце 1960-х гг. А.М. Лесков в специальном исследовании «Памятники эпохи бронзы европейской части СССР» на основе новой источниковой базы, полученной в результате раскопок Южно-Украинской археологической экспедиции ИА АН УССР, многопланово подходит к изучению процесса формирования срубной культуры на территории Северного Приазовья. Исследователь отмечает миграционный характер происхождения срубной культуры на интересующей нас территории, подчеркивая раннее проникновение срубных племен покровского этапа в степи Приазовья [6, с. 15-16].

В середине 1970-х гг. Н.Н. Чередниченко, в отличие от большинства отечественных археологов, сформулировал автохтонную концепцию культурогенеза срубной культуры на изучаемой территории [10, с. 3]. Исследователь утверждает, что срубная культура носит местный характер, отметив, что она сформировалась исключительно на базе более ранних культур Северного Приазовья. Н.Н. Чередниченко приходит к выводу, что все локальные варианты срубной культуры синхронны, единого центра происхождения срубной культуры не было, а формирование каждого варианта следует объяснять, исходя из специфики местной археологической ситуации [9, с. 45-46].

В конце 1970-х – начале 1980-х гг. И.Ф. Ковалева на основании новой источниковой базы, полученной в результате археологических разведок и раскопок в Орельско-Самарском междуречье Левобережного Днепра, проследила эволюцию культурогенеза срубной культуры. Основные ее выводы сводятся к следующему. Местной генетической основой сложения срубной культуры Северного Приазовья была бабинская культура (культура многоваликовой керамики). Миграционный путь формирования культурогенеза. Срубная культура проникает в Северное Приазовье на раннем (покровском этапе), что находит подтверждение в погребальном обряде и инвентаре [5, с. 9].

С.С. Березанская в монографии «Северная Украина в эпоху бронзы» продолжила исследование процесса культурогенеза срубной культуры. Исследовательница поддает сомнению положения концепции О.А. Кривцовой-Граковой, считая, что процесс формирования срубной культуры не был таким прямолинейным и масштабным и выдвигает теорию локальных вариантов срубной культуры, но признавая миграционную концепцию в целом. По мнению автора, в конце XVI в. до н.э. носители срубной культуры с выраженными чертами андроновской мигрировали с востока (Среднее Поволжье) в бассейн р. Северский Донец [3, с. 40-41].

В начале 1980-х гг. И.Н. Шарафутдинова в своем монографическом исследовании «Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы» продолжила исследование темы культурогенеза срубной культуры, при этом уделив большое внимание рассмотрению погребальных памятников срубной культуры в контексте ее происхождения. Исследовательница подчеркивает пришлый характер срубных племен, акцентируя внимание на исследовании влияния местных культур на процесс формирования срубной культуры в целом. И.Н. Шарафутдинова отмечает также местную основу срубной культуры, которой предшествовали памятники бабинской культуры, в том числе на территории Северного Приазовья [11, с. 155].

В конце 1980-х гг. Э.С. Шарафутдинова в своей работе «Периодизация срубной культуры нижнего Подонья» комплексно охарактеризовала процесс формирования срубной культуры в контексте межэтнических контактов племен Нижнего Подонья и Северного Приазовья. Исследовательница подчеркивает пришлый характер срубной культуры на территории Северного Приазовья, отмечая, что с приходом раннесрубной культуры (покровского этапа)

происходит смена культуры многоваликовой керамики на Нижнем Дону, степном Поднепровье и Приазовье и абашевской культуры в Среднем Подонье [12, с. 17-18].

В конце 1990-х гг. Р.А. Литвиненко на основе новой источниковой базы продолжил исследования процесса формирования срубной культуры. Исследователь провел тщательный анализ погребальных памятников Северо-Восточного Приазовья (курганых и грунтовых могильников) и подверг сомнению влияние покровских пережитков на ранней стадии формирования срубной культуры, отмечая их крайне слабую выраженность. Автор подчеркивает пришлый характер срубной культуры в Северном Приазовье, акцентируя внимание на том, что срубные древности хронологически сменяют памятники бабинской культуры в исследуемом регионе [7, с. 17-20].

В начале 2000-х годов, сформулированная ранее концепция двух линий развития срубной культурно-исторической общности (бережневско-маевский и покровский этапы) В.В. Отрощенко, окончательно была оформлена в его докторской диссертации «Історія племен зрубної спільності». Исследователь комплексно подошел к теме культурогенеза срубной культуры, выделив влияние, как местных, так и пришлых элементов в формировании срубной культуры. В.В. Отрощенко выводит появление срубной культуры от синташтинской, доно-волжской абашевской, бабинских культур и памятников потаповского типа Среднего Поволжья в процессе их этнокультурного взаимодействия с местными племенами бассейна Северского Донца. Исследователь подчеркивает тем самым ее миграционный характер на территории современной Украины [8, с. 9-10].

Исследуя данную проблематику, мы пришли к выводу, что срубная культура носила миграционный характер распространения, а ее подосновой были местные племена (бабинская культура). На территории Северного Приазовья она появляется уже в оформившемся виде (исходным ареалом формирования которой является Среднее Поволжье) и в дальнейшем получает широкое распространение по всему Поднепровью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Городцов В.А. Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии 1903 г. / В.А. Городцов // Труды XIII Археологического съезда. – М., 1907. – Т. I. – С. 211-285.
2. Городцов В.А. Бронзовый век на территории СССР / В.А. Городцов // БСЭ. – Изд. 1-е. – М., 1927. – Т. 7.
3. Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы / С.С. Березанская. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
4. Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в позднем бронзовом веке / О.А. Кривцова-Гракова // МИА. – 1955. – Вып. 46. – 167 с.
5. Ковалева И.Ф. Север степного Поднепровья в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда) / И.Ф. Ковалева. – Днепропетровск.: ДГУ, 1981. – 79 с.
6. Лесков А.М. Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории племен бронзового века Северного Причерноморья / А.М. Лесков // Памятники эпохи бронзы юга европейской части СССР. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 7-19.
7. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья / Р.А. Литвиненко // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4-23.
8. Отрощенко В.В. Історія племен зрубної спільності: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07. 00. 04. « Археологія » / ІА НАНУ. – К., 2002. – 33 с.
9. Чердиченко Н.Н. Срубная культура / С.С. Березанская, В.В. Отрощенко, Н.Н. Чердиченко, И.Н. Шарафутдинова // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наук. думка, 1986. – 164 с.
10. Чердиченко Н.Н. Хронологія зрубної культури Північного Причорномор'я / Н.Н. Чердиченко // Археологія. – 1977. – № 22. – С. 3-21 .
11. Шарафутдинова И.И. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы / И.И. Шарафутдинова. – К.: Наук. думка, 1982. – 158 с.
12. Шарафутдинова Э.С. Периодизация срубной культуры Нижнего Подонья / Э.С. Шарафутдинова // Срубная культурно-историческая общность. – Куйбышев, 1985. – С. 4-23 .

М. КОСТОМАРОВ: ГРОМАДСЬКА Й НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІЙ АСПЕКТ

Вангельєва Т.І.

Особистість М. Костомарова та його наукова спадщина унікальні й багатовимірні, що зумовлює підвищений інтерес науковців. Тематика досліджень, які аналізують громадську та наукову діяльність М. Костомарова, представлена досить широко: історичні, історіографічні, бібліографічні огляди тощо. Проте відсутня робота, яка б проаналізувала та систематизувала існуючі джерела з теми. Наявні джерелознавчі розвідки присвячені окремим аспектам життя історика або його науковій спадщині. Отже є необхідність систематизації, аналізу існуючих джерел, що всебічно висвітлюють життєвий шлях видатного історика та його науковий доробок.

Мета розгляду полягає у вивченні історичних джерел, що ілюструють громадську та наукову діяльність М. Костомарова.

Історіографія теми характеризується тематичним обмеженням. Переважна більшість досліджень надає джерелознавчий огляд певної проблеми. Для вирішення мети розгляду нам прислужилися праці Ю. Пінчука [1], Т. Чалої [2], О. Гончар [3], В. Пустовіт [4], О. Дутко [5]. Упорядковані документи Кирило-Мефодіївського товариства надали можливість зробити аналіз внеску М. Костомарова як його ідеолога [6].

За усталеною класифікацією можна виділити п'ять груп джерел: а) діловодні; б) судово-слідчі; в) документи громадських об'єднань та політичних партій; г) джерела особового походження; д) наукові праці М. Костомарова.

Перша група відноситься до часів існування Кирило-Мефодіївського товариства та представлена чисельними звітами та доповідями О. Орлова до Д. Бібікова [7], І. Паскевича [8], С. Уварова [9]. Діловодні документи зображують позицію влади по відношенню до діяльності М. Костомарова як провідного представника Кирило-Мефодіївського братства, демонструють занепокоєність щодо розгортання національних ідей в Україні, визначають значимість роботи товариства, у тому числі й М. Костомарова, як реальну загрозу реакційній політиці Миколи І.

Джерела другої групи хронологічно відносяться до періоду слідства над братчиками. Серед документів матеріали судового процесу над кирилемефодіявцями – «Донос О. Петрова» [10], «Доповідь О. Орлова Миколі І про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і пропозиції щодо покарання його членів» [11], «Реєстр паперів та речей, вилучених у М. Костомарова» [12], «Висновок III відділення у справі М. Костомарова» [13], «Відповіді М. Костомарова на допиті» [14].

Третя група джерел представлена програмними документами товариства. Зокрема, «Книгою буття українського народу» («Закон Божий») [15] та Уставом товариства [16]. Означені документи являють собою ідеологічну платформу товариства, написані М. Костомаровим під впливом внутрішніх процесів Російської імперії першої половини XIX ст. У документах цієї групи окреслюються цілі як кінцеві, так і на певних етапах розвитку, практичні завдання та методи їх здійснення. Внесок М. Костомарова в розробку цих документів надає підстави вважати його ідеологом Кирило-Мефодіївського товариства.

До джерел четвертої групи належать – «Автобіографія» [17], мемуари А. Костомарової, Н. Білозерської [18]. Цінність цих джерел зумовлюється особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ.

«Автобіографія» відображає події шістдесятирічного життя М. Костомарова, закінчуючи оповідь 1877 роком. Ці відомості дають уявлення про становлення особистості вченого, певною мірою висвітлюють певні літературні наміри та плани щодо художніх творів, а записи про Кирило-Мефодіївське братство є на сьогодні цінними та подекуди єдиними у деяких питаннях історії [19].

Чисельними є листи Т. Костомарової [20] й П. Куліша [21], які відображають стурбованість за його життя, характеризують коло його близьких та друзів, сприяють розумінню його середовища.

П'ята група джерел – історичні наукові праці М. Костомарова: «Богдан Хмельницький», «Бунт Стеньки Разина», «Две русские народности», «Мазепа: историч. монография», «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» [22] тощо. Важливість даної групи полягає в тому, що вона засвідчує багатогранність та полівимірність наукового доробку М. Костомарова, доводить найважливіше досягнення Миколи Івановича як історика – відтворення та реконструкція безперервності українського історичного процесу, а також обґрунтування його самостійності стосовно загальноросійської та польської історії.

Таким чином, джерела з теми чисельні та різнопланові як за видами так і за інформаційним наповненням. Така строкатість дозволяє всебічно ознайомитись з життям М. Костомарова, проаналізувати його науковий доробок та визначити відношення до нього його близьких, друзів та сучасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пінчук Ю.А. Микола Іванович Костомаров: 1817 – 1885: / Ю.А. Пінчук – К.: Наукова думка, 1992. – 232 с.; Пінчук Ю.А. Мемуарна спадщина М.І. Костомарова [Електронний ресурс] / Ю.Пінчук. – Вибрані студії з костомаровознавства. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. – С. 178 – 186. – Режим доступу: <http://ia600303.us.archive.org/10/items/knyhybytiiaukra00kostuoft/knyhybytiiaukra00kostuoft.pdf>
2. Чалая Т.П. Н.И. Костомаров (1817 - 1885 гг.): общественно-политические взгляды и деятельность [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / Т.П. Чалая. – Воронеж, 2006. – Режим доступу: <http://files.history.spbu.ru>
3. Гончар О.Т. Проблеми історії та культури України в епістолярній спадщині М.І. Костомарова: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.06. / О.Т. Гончар. – К., 2008.
4. Пустовіт В. Жанри мемуаристики у творчому доробку Миколи Костомарова / В. Пустовіт. – Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 41. – С. 61 – 66.
5. Дутко О. М.І. Костомаров як викладач і педагог у спогадах сучасників: [Електронний ресурс] / О. Дутко. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/23/visnuk_27.pdf
6. Кирило-Мефодіївське товариство: [в 3 т.] / [Упоряд.: М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко]. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1.
7. Відношення Київського військового подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова до начальника III відділення імператорської канцелярії О.Ф. Орлова, в якому повідомляється про існування таємного слов'янського товариства у м. Києві. 17 березня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 78.

8. Відношення О.Ф. Орлова до І.Ф. Паскевича про нові відкриття і арешти членів Кирило-Мефодіївського товариства. 18 квітня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство – С. 55 – 56.; Відношення О.Ф. Орлова до І.Ф. Паскевича про хід розслідування діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. 7 травня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 59 – 61.
9. Відношення О.Ф. Орлова до С.С. Уварова про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і вирок його членам. 30 травня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 74 – 77.
10. Донос О.М. Петрова попечителю Київського учбового округу О.С. Траскіну про існування у м. Києві Таємного товариства. 3 березня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 24 – 26.
11. Доповідь О.Ф. Орлова Миколі I про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства і пропозиції щодо покарання його членів. 26 травня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 62 – 70.
12. Реєстр паперів та речей, які вилучено у М.І. Костомарова під час обшуку. 30 березня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 249.
13. Висновок III відділення у справі М.І. Костомарова у Кирило-Мефодіївському товаристві. 30 – 31 травня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 307 – 308.
14. Відповіді М.І. Костомарова на питання під час допиту в III відділенні. 17 квітня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 279 – 287.
15. Костомаров М. І. «Закон божий». – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
16. Устав Славянського общества св. Кирилла и Мефодия. 1845 р. – кінець 1846 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 150 – 152.
17. Костомаров Н.И. Автобиография. Бунт С. Разина. – К.: Наук. думка, 1992. – 511 с.
18. Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіограф. нариси з додатком спогадів О. Куліш, В. Мордовцевої та ст. О. Багалій / Ю.А. Пінчук. – К.: Вища шк., 2005. – 142 с.
19. Пустовіт В. Вказ. праця. – С. 62.
20. Лист Т.П. Костомарової до Л.В. Дубельта з проханням повідомити про стан здоров'я її сина. 19 травня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 266 – 267.; Лист Т.П. Костомарової до О.Ф. Орлова з проханням достроково звільнити хворого сина з Олексіївського рavelіну. 2 грудня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 264 – 265.; Листи Т.М. Костомарової до О.Ф. Орлова з проханням зменшити покарання хворому синові і дозволити йому виїхати в Крим на лікування. 18 жовтня 1847 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 316.
21. Лист П. Куліша до М. Костомарова про вивчення і розвиток української культури. 27 червня 1846 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 265 – 266.; Лист П. Куліша з Петербурга до М.І. Костомарова про викладання студентам історії українського народу. 11 вересня 1846 р. // Кирило-Мефодіївське товариство... – С. 264 – 265.
22. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий [в 3 т.] / Н.И. Костомаров. – К.: Радуга. – 2004. – 664 с.; Костомаров Н.И. Бунт Стеньки Разина: исторические монографии и исследования / Н.И. Костомаров. – М.: Чарли. – 1994. – 640 с.; Костомаров М. Дві руські народності / М. Костомаров. – К.: Укр. прес-група. – 2012. – 71 с.; Костомаров Н.И. Гетман Иван Степанович Мазепа / Н.И. Костомаров. – К.: Радуга. – 2005. – 64 с.; Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н.И. Костомаров. – М.: Рипол Классик. – Т. 1. – 1998. – 585 с.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (ПРОБЛЕМА В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ)

Горб Є.С.

Реставація Польської республіки наприкінці 1918 р. одразу ж викликала посилення наукового інтересу до історії польського народу. Пожвавлення наукових студій з історії Польщі була продиктована не стільки потребами науки, стільки політичним замовленням, – адже польські вчені мали на меті через друковане слово обумовити історичну необхідність інституціоналізації відродженої Польської державності.

До сьогодні міжвоєнна польська історіографія суспільно-політичного життя Польської республіки періоду парламентської демократії була предметом лише загальних довідок бібліографічного характеру. Прикладом подібних бібліографічних нотаток є праці П. Вандича. Відсутність в українській історіографії оглядів стану наукової розробки проблем функціонування партійно-політичної системи Другої Речі Посполитої обумовлює необхідність опрацювання подібних нарисів.

Метою пропонованої розвідки є критичне узагальнення історіографічного доробку польських вчених 20 – 30-х рр. ХХ ст. у царині дослідження проблем суспільно-політичного життя Другої Речі Посполитої періоду парламентської демократії.

Серед польських дослідників міжвоєнного двадцятиліття одним з перших до вивчення проблем діяльності політичних партій та організацій в Другій Речі Посполитій звернувся С. Кутшеба. Вчений зосередився переважно на висвітленні процесу відновлення польської державності, формуванні її зовнішньополітичного курсу у перші роки незалежності. Сюжети, пов'язані з діяльністю політичних таборів у відродженій Польщі прослідковуються лише в оцінці ними ключових моментів зовнішньої та внутрішньої політики держави (проблема окреслення кордонів, війна з

більшовицькою Росією, аграрна реформа тощо). Праця С. Кутшеби мала неабиякий вплив на всю подальшу історіографію проблеми та неодноразово перевидавалася з доповненнями [1]. Зокрема, працю С. Кутшеби поклав в основу свого викладу політичної історії першого п'ятнадцятиліття незалежної Польщі А. Прухнік [2]. Автор стисло окреслив еволюцію партійної конфігурації міжвоєнної Польщі, основну увагу зосередивши на політичних силах лівого табору, до яких А. Прухнік і сам належав.

К. Сроковський у невеликій за обсягом брошурі висвітлює позицію основних польських політичних партій стосовно національного питання на «східних кресах» [3].

Двотомна історія відродження Польської держави М. Бобжинського була написана по гарячих слідах і тому автор зосередився переважно на висвітленні позиції окремих політичних сил стосовно відновлення незалежності Польщі, ключових питань реформування державного життя, а також участі політичних партій у виборчій боротьбі. Праця не містила аналізу політичних платформ польських партій [4].

Першими спеціальними дослідженнями партійної системи Другої Речі Посполитої можна вважати студії А. та Я. Бельціковських, Т. Селімовського. Вони містять розлогу характеристику польських політичних сил, а також партій національних меншин, їх програмних документів, партійної періодики [5]. Велике значення для подальшої розробки проблеми, своєрідною основою для спеціальних наукових розвідок, присвячених політичним партіям Другої Речі Посполитої стала колективна монографія «Парламент Речі Посполитої Польської 1919-1927», авторами окремих нарисів якої були В. Дзвонковський, В. Гельжинський, О. Гафтка, С. Столинський, М. Фелінський та П. Трейденський. Нариси про окремі парламентські фракції містили розлогу інформацію щодо історії виникнення та становлення відповідних політичних сил, еволюцію їхньої політичної платформи, позицію стосовно ключових питань державного життя тощо. Нариси супроводжувалися біографічними гаслами про кожного члена фракції, а також галереєю фотопортретів [6].

К. Маліцький та В. Комарницький висвітлювали парламентську діяльність польських політичних партій з пропілсудчиковської позиції, гостро критикуючи парламентську демократію загалом. Подібний підхід пов'язаний із зміною суспільно-політичної ситуації в Польщі – всі подальші розробки польських істориків 30-х рр. ХХ ст. були покликані виправдати травневий переворот 1926 р. і тому підкреслювали неспроможність політичних партій дійти згоди у ключових питаннях державного життя [7]. Праці В. Конопчинського з історії польського парламентаризму міжвоєнної доби вирізнялися відверто критичним ставленням до політичних партій лівого спектру польського політикуму. Дослідник вважав, що саме їх деструктивна діяльність призвела до занепаду парламентської демократії та травневого перевороту 1926 р [8].

Таким чином, польська міжвоєнна історіографія проблем функціонування партійної системи Другої Речі Посполитої характеризується значним ступенем заідеологізованості, шаблонністю та схематизмом. У розвитку історіографії проблеми певним рубежем став 1926 р. Якщо до травневого перевороту вчені більш-менш об'єктивно оцінювали діяльність політичних партій, то після травня 1926 р. зусилля істориків спрямовувалися перш за все на викриття та засудження системи парламентської демократії 1919-1926 рр. та ідеалізацією «пілсудчиків».

ЛІТЕРАТУРА

1. Kutrzeba S. Polska odrodzona. 1914–1921 / S. Kutrzeba. – Kraków, 1921. – 230 s.
2. Próchnik A. (Swoboda H.) Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej (1918–1933). Zarys dziejów politycznych / A. Próchnik (H. Swoboda). – Warszawa, 1933. – 159 s.
3. Srokowski K. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich / K. Srokowski. – Kraków: Gerber i Wolff, 1924. – 56 s.
4. Bobrzyński M. Wskrzeszenie państwa polskiego. Szkic historyczny. – T. I – 1914-1918/ M. Bobrzyński. – Kraków, 1920. – 240 s.; Bobrzyński M. Wskrzeszenie państwa polskiego. Szkic historyczny. – T. II – 1918-1923/ M. Bobrzyński. – Kraków, 1925. – 300 s.
5. Belcikowska A. Stronictwa i związki polityczne w Polsce / A. Belcikowska. – Warszawa, 1925. – 1086 s.; Belcikowska A. Stronictwa polityczne w Polsce / A. Belcikowska. – Warszawa, 1926. – 35 s.; Belcikowski J. Stronictwa, Partje, Unja, Federacje, Kluby polityczne na ziemiach polskich i ich programy w r. 1921 / J. Belcikowski. – Warszawa – Lwów, 1921. – 32 s.; Belcikowski J. Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej / J. Belcikowski. – Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga, 1923. – 128 s.; Selimowski T. Polskie legalne stronictwa polityczne: Zarys popularny / T. Selimowski. – Warszawa, 1930. – 95 s.; Selimowski T. Polskie legalne stronictwa polityczne / T. Selimowski. – Wyd. 2. – Warszawa, 1934. – 115 s.
6. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927 / pod red. H. Mościckiego i W. Dzwonkowskiego. – Warszawa, 1928. – 454 s.
7. Malicki K. Marszałek Piłsudski a sejm. Historia rozwoju parlamentu polskiego 1919–1936 / K. Malicki. – Warszawa, 1937. – 546 s.; Komarnicki W. Ustrój państwowy Polski / W. Komarnicki. – Wilno, 1934. – 443 s.; Komarnicki W. Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system / W. Komarnicki. – Wilno, 1937. – 327 s.
8. Konopczyński W. Sejm 1922–1927 bez obłonek / W. Konopczyński. – Kraków, 1928. – 68 s.; Konopczyński W. Historia polityczna Polski 1914-1939 / W. Konopczyński. – Warszawa, 1995. – 235 s.

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЯ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Іорданова Ю.В.

Говорячи про тяжкий період 1920-1930х рр. для української наукової еліти, було б вкрай несправедливо не згадати про жінок з числа тієї самої еліти. Часто, аналізуючи науковий доробок України в цей період, згадуються праці найбільш відомих широкому загалу чоловіків: А. Кримський, М. Грушевський, М. Яворський, Д. Багалій тощо. Але не можна не брати до уваги науковий доробок жінок-науковців. Особливість наукових нарисів саме жінок цього періоду полягає саме в тому, що роботи жінок в певних питаннях мають більш неупереджений та ясний погляд, що часто вже було дещо недоступно науковцям з числа чоловіків. Вони чітко знали, як треба писати, щоб праця була помічена й сприйнята науковим співтовариством та владою (хоча до думки останньої вони часто не прислухалися).

Актуальність теми характеризується саме важливістю простеження тенденцій щодо ролі жінки в розвитку української історичної науки, як такої, особливо в такий непростий для українських науковців час, як часи масових сталінських репресій проти представників української наукової еліти, зокрема істориків (1920-1930 рр.)

Об'єктом дослідження є матеріали листування провідних українських науковців в галузі історичної науки (зокрема, жінок) протягом 1920 – 1930-х рр.

Предметом дослідження професійна, зокрема, наукова діяльність представників історичної наукової еліти жіночої статі України на теренах УРСР протягом зазначеного періоду.

Історіографія проблеми позначена досить великим масивом, як спеціальних «жіночих» досліджень, так і досліджень стосовно всієї української наукової еліти, з числа якої виокремлюються і жінки (хоча деякі дослідники й не виокремлюють дослідників у своїх роботах за гендерним принципом). Так, Л. Іванова в роботі «Формування радянської наукової інтелігенції», наводить статистичні дані за 1928 р., згідно з якими питома частка жінок серед усіх наукових працівників в Україні, Білорусії, Закавказзі була значно нижчою, ніж у [1, 311]. В статті «Розвиток історичної науки на Україні (1917-1963 рр.)» містяться відомості про участь Н. Мірзи-Авак'янц у науковій діяльності кафедри, робота якої була спрямована на дослідження різних аспектів історії Слобідської та Харківщини [2; 7]. Саме О.П. Оглоблин оцінив праці Н.Д. Полонської-Василенко з історії Південної України як «золотий фонд української історіографії». Вперше така оцінка була висловлена у передмові до збірника статей вченої «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина» [3, 7-9]. Окремі факти, які допомагають реконструювати науковий шлях Н.Д. Полонської-Василенко в дослідженні Південної України зустрічаємо в студіях голови Українського історичного товариства, учня вченої – Любомира Винара [4, 138]. Крім цього, саме діаспорній історіографії належить спроба окреслити коло жінок-істориків та їх наукових зацікавлень, здійснена в ході втілення в життя інтелектуального проекту «Енциклопедія українознавства» [5], на сторінках якої знаходимо деякі відомості про життя й діяльність Н. Полонської-Василенко, К. Лазаревської, О. Грушевської, К. Грушевської, О. Водолажченко.

Окреме місце серед усіх видів інформаційних **джерел** належить епістолярній спадщині, що має яскраво виражене соціальне підґрунтя: висвітлює історичну дійсність, певне суспільне середовище, у якому жив і працював автор листів, інтереси, емоції, особисті переконання і погляди окремої персоналії. Зокрема, беруться до уваги листи К. Грушевської, Н. Полонської-Василенко, Г. Берло, О. Багалій-Татарінової.

Наслідкування родинної справи зазвичай відбувається за чоловічою лінією «батько – син» [6, 134], тому випадки «жіночої експансії» в суто чоловічі сфери, до якої належить світ професійної науки першої третини ХХ ст., можна розглядати як засіб перемоги в суперництві з батьком.

Показово, що, перебуваючи у засланні, коли вже на звільнення не варто було й сподіватися, питання видання батьківських праць чи не найбільше цікавило Катерину Грушевську (її батько, М.С. Грушевський помер у 1934 р.), про що зокрема свідчить лист К. Грушевської до матері, написаний у червні 1941 р. з Магадану: «...что с рукописями? Где они и когда взяты, если взяты? Если ты еще не написала мне об этом, то напиши. Напиши тоже не знаешь ли что случилось с Томом VI («История украинской литературы»), который был в Институте, и с другими теми рукописями, которые я сама сдала в Академию? И не слышала ли что-нибудь о переводе шестого тома?» [7, 180]. Більше того, не лише Катерина переймалася закінченням справ батька – чи не всі «спадкоємиці» батьківської справи намагалися продовжити те, що не встигли батьки, та видати роботи, що не встигли ті – чи не тому ми про дочок знаємо значно менше, аніж про їхніх славнозвісних батьків?

О. Багалій-Татарінова (дочка відомого науковця Д.І. Багалія) працювала на кафедрі російської історії Харківського ІНО (Інститут Народної Освіти).

У листі до колеги й подруги Наталії Полонської-Василенко від 24 лютого 1934 р. вона зізнавалася, що ніколи не мала «уверенности в себе как в историке» [8, 92]. Саме тому, за словами О. Багалій (від другої частини свого прізвища вона відмовилася ще в 1930 р. [9, 92]), весь цей час вона поєднувала наукову діяльність з працею по «лінії бібліотечно-бібліографічній», хоча й мала фінансову можливість за життя батька працювати в одному (історичному) напрямку [10, 92]. З листа можна зробити висновки про певну безпорадність авторки, до того ж листи подібного змісту наскрізь пронизані болем та печаллю – зазначений перебіг подій, та таке кар'єрне зростання напевне її ледь влаштувало.

Досить складно подекуди простежити коло наукових інтересів серед жінок в історичній науці. Головною перепоною є той факт, що переважна більшість з них не мали змоги втілювати у життя роботу над тими темами досліджень, які їм насправді були цікаві.

Так, Г. Берло (український історик, філолог і педагог), у листі до С. Глушка, пояснюючи причини своєї не надто вдалої за обсягом виконаної наукової роботи 1929 р., зазначає: «...Михайло Сергійович [Грушевський] доручив мені скласти до друку покажчик усіх видань колишнього Наукового Товариства в Києві (це завдання було задане саме Г. Берло, скоріш за все через те, що сама вона була членом цього товариства з 1908 р.), нині Історичної Секції при ВУАН. Робота велика. Треба виписати з усіх книжок усі статті на картки, розподілити статті по відділах і написати систематичний покажчик їх, поділити алфавітовий покажчик імен авторів, потім предметовий покажчик, це все вимагає стільки часу, що на написання наукових праць не залишається часу» [11, арк. 1-1 зв.]. Саме з необхідністю виконання цих завдань Ганна Берло пов'язує той факт, що за 1929 р. нею була подана до друку лише одна наукова стаття (йдеться про невелику розвідку дослідниці «Мої знайомства з деякими українськими діячами, надруковану у часописі «Україна» [12]). У контексті розглядуваної тематики наведена вище проблема є прикладом «несвободи» у роботі науковців, зокрема, серед жінок у наукових колах на той час. Чи є це свідченням того, що жінки не надто цінувалися в професійних колах як науковці? Або ж про те, що, навпаки, занадто цінувалися в якості кваліфікованих спеціалістів в дещо інших галузях?

Не була певною мірою задоволеною умовами для плідної роботи Н.Д. Полонська-Василенко. Широкому знайомству з місцевим товариством істориків передувало досить песимістичний настрій, що лунав у її листах: «Мне нужно известное отношение к себе завоевывать в Киеве, а не на «перифериях» – на что мне Одесса, когда в Киеве – умри, не дай Бог Д.Ив. [Д.І. Багалій], продли Бог ему века – и меня вышвырнут из Академии...» [13, 127]. Так, незважаючи на неабиякий професіоналізм, дослідниця досить чітко розуміла всю хиткість свого положення в Академії, і з досить холодним розрахунком розмірковувала щодо цього.

Таким чином, проаналізувавши певний доробок з епістолярної спадщини провідних українських жінок-науковців, можна дійти певних висновків. Так, безперечно, репрезентантки зіграли неабияку роль в становленні української наукової думки. Зокрема, про це свідчить зацікавленість працями розглядуваних особистостей широкого кола читачів. Чоловікам довелося визнати високий професійний потенціал своїх колег-жінок, навіть якщо нерідко вони цьому й противилися. Нерідко вони свідомо присвячували продовженню справ своїх славнозвісних батьків значно більше часу, ніж власним науковим доробкам. Але це в жодному разі не зменшує їх значущості для становлення української наукової думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции 1917–1927 / Л. В. Иванова. – М. : Мысль, 1980. – 391 с.
2. Дядиченко В. А., Лось Ф. Е., Сарбей В. Г. Развитие исторической науки на Украине (1917 – 1963 гг.) // Вопросы истории. – 1964. - №1. – С. 3-26.
3. Оглоблин Александр. Передмова / Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен: “Дніпрова хвиля”, 1965. – Т. 1. – С. 7-10.
4. Винар Л. Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко // Український історик. – 1983. – № 2-4. – С. 55-73.
5. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 кн. / Наукове товариство ім. Шевченка ; В. Кубійович (гол. ред.). – Репр. відтворення вид-ня 1955–1984 років. – К.: Глобус, 1996. – Т. 1–11.
6. Берто Д. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях / Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социс. – 1993. – № 1–2. – С. 132–140.
7. Матяш І. Б. Катерина Грушевська: Життя і діяльність / І. Б. Матяш. – К. : Україна, 2004. – 240 с.
8. Андросова-Байда Д.О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика: дис. ... канд. іст. наук : Спец. 07.00.06 / Д.А. Андросова-Байда. - К., 2010. – 172 с.
9. Там само. – С. 92.
10. Там само. – С.92.
11. Лист Г. Берло до С. В. [Глушка] від 23 травня 1930 р. // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 1819. – Арк. 1.
12. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами / Г. Берло // Україна. – 1929. – Кн. 34. – С. 118–123.
13. Андросова-Байда Д.О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика: дис. ... канд. іст. наук: Спец. 07.00.06 / Д.А. Андросова-Байда. - К., 2010. С. 127.

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ У 90-Х РР. XIX СТ. СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Клер І.Г.

Український громадський рух другої половини XIX ст. відігравав значну роль в історії України. На завершальному етапі якого у 1890-х рр. відбувалися зміни у суспільстві, результат чого призвів до політизації. Відомі діячі українських громад в зазначений час починають на території українських земель утворювати політичні партії і організації та боротися не лише за культурне відродження українців, а піднімають питання політичного розвитку.

Означений аспект в сучасній історіографії проблеми розглядається не достатньо, оскільки дослідження громадського руху у 1890-х рр. викликало багато неточностей, замовчувалося та протягом історіографічних періодів мало досліджувалося. В наш час дуже гостро постає мовне питання, дослідження та вивчення якого є актуальним, так як в сучасному світі потрібно враховувати уроки минулого.

Метою роботи є проаналізувати в сучасній історіографії проблеми розвитку українського громадського руху у 90-ті рр. XIX ст.

Певний науковий інтерес становить праці А.Катренка. Він звернув увагу на діяльність «Братства тарасівців». Андрій Миколайович розглядав теж початок діяльності товариства, як і В.Сарбей у 1892 р. студентами харківського та київського вузів і О.Русовим [1]. Серед визначних членів громади дослідник зазначив, М.Яценка, О.Кривка, О.Бурлюка, Д.Дробиша, О.Столбина, О.Зозулі. Зазначене товариство згуртувало навколо себе значну кількість студентів. На ідейній основі українського національного відродження виникла Молода громада, до якої входили члени «Братства тарасівців» окрім яких ще понад 20 чоловік [2].

Після утвореного студентами Молодої громади в Харкові, в Києві була утворена теж організація української інтелігенції на чолі з В.Боровиком, М.Кононенко, В.Самійленком, Є.Тимченком, О.Черняхівським. Існування «Братерства тарасівців» та Молодої громади за свідченнями А.Катренка було до початку арештів, тим самим автор відмітив, що гурток київських тарасівців оминув ув'язнення. Його учасники вступили до Київської громади, та через неї до Загальної безпартійної організації. Яка постала у 1897 – 1898 рр. у Харкові Студентська українська громада, чисельність якої нараховувала приблизно 100 чоловік. На погляд Андрія Миколайовича найбільш відомими були Д.Антонович, Б.Камінський, О.Коваленко, Ю.Коллард, І.Кухта, М.Мартос, М.Русов, Д.Струменко, Є.Тищенко [3].

Андрій Миколайович аналізує А.Андрієвського, який в свою чергу описував щорічні збирання Одеської громади на знак вшанування пам'яті Т.Шевченка [4]. Члени Одеської Громади змушені були займатися здебільшого культурно – просвітницькою та науковою роботою. Вони тривалий час готували до видання «Словар російська – український», який у чотирьох томах з'явився у світ у Львові у 1893 – 1898 рр. Одеська громада вирішила видавати власний журнал, але ніяк не могла одержати дозвіл на це у цензурі. Тоді вона у 1891 р. придбала тижневик «По морю и суше». Спочатку його редагував О.Погибка, а потім П.Климович [5]. Зміст і характер діяльності Одеської громади у 70 – 90-х роках XIX ст., як і тогочасних Київської, Єлисаветградської і Чернігівської громад, були об'єктивно зумовлені логікою розвитку українського національного руху в XIX ст. У 1897 р. з ініціативи О.Кониського було створено Загальну Українську безпартійну демократичну організацію. Спочатку вона була об'єднанням окремих українських діячів, а з 1901 р. стала спілкою автономних громад. До її складу увійшла й Одеська громада. Активними діячами нової організації стали одеські громадівці Є.Чикаленко, М.Комаров, С.Шелухін, І.Луценко та інші [6].

Дослідники О.Кузьменець та О.Цапко розглянули діяльність відомого громадівського діяча К.Паньківського. Відмітивши, що у 1891 році з ініціативи К.Левицького та за активного сприяння К.Паньківського було розроблено новий статус товариства «Просвіта», за яким товариство повністю реорганізувало свою роботу. За новим статутом було зроблено особливий акцент на створення при читальнях «Просвіти» позичкових і щадничих кас, дільничо-господарських, шпихлірів та промислових підприємств [7].

Суперечки між народовцями та русофілами точилися передусім навколо мовно-правописних питань, перемога українофільства в суперництві з русофільством відбулася в 90-х рр. XIX ст. і була пов'язана з політикою польсько-української угоди, відомої в історії як «нова ера» (1890 – 1894 рр.), відмічає І.Райківський. Автор розглянув, наслідки «нової ери» в результаті чого було затвердження офіційного статусу фонетичного правопису в Галичині 1892 р., в основу якого покладено «желехівку» - правопис на основі «кулішівки», запропонованої П.Кулішем, що прижилася в українських виданнях [8].

Відомий український історик В.Сарбей дещо політизував український громадівський рух на межі XIX – XX ст., тобто громадські осередки вже перетворювалися на політичні партії, які включали в себе докорінні зміни в соціально-економічній та політичній структурі [9]. Історик доречно зауважив, що «Братерство тарасівців» стало перехідною сторінкою від структурно мало організованого громадівства 60 – 80-х рр. XIX ст. до утворення національних українських партій. На відміну від громадівського руху 60 – 80-х рр. діяльність громад 90-х років характеризувалася на тільки національними аспектами, а також розвитком економіки та політичних питань [10]. Після занепаду «Братерства тарасівців» у Харкові, національний рух 90-х рр. XIX ст. перемістився до Києва де виникла Українська студентська громада. Організаторами якої були студенти Київського університету В.Доманицький, Г.Лазаревський, П.Холодний, І.Рудченко. У 1897 р. подібна організація виникла у Харкові на чолі з Д.Антоновичем, М.Русовим, О.Коваленко, Ю.Коллардом, Б.Мартосом, Л.Мацієвичем. Харківська студентська громада складалася з 100 її членів. У Полтаві утворена була Полтавська семінаристська громада членами якої були С.Петлюра, В.Міхновський, М.Міхновський, С.Андрієвський, М.Ткаченко та інші [11].

Ю.Лавров досліджував діяльність відомого громадівця Віталія Боровика, який у 1892 р. брав участь в організаційному О.Русовим переписі на рухомого майна Полтавської губернії, під час якого разом із харківськими студентами І.Липою, М.Байздренко та М.Базькевичем, заснував національно-культурну підпільну політичну організацією «Братство тарасівців». Історик відмітив його заслуги у розробці статуту організації, закликав до боротьби за національну незалежну Україну. Саме він стверджує автор восени 1891 р. заснував гурток тарасівців, до якого увійшли Є.Тимченко, М.Кононенко, О.Черняхівський, В.Самійленко, М.Міхновський та інші [12].

Наприкінці XIX ст. почалася координація діяльності старих та нових громад, як відзначав М.Глобенко. У 1897 р. в Києві з ініціативи В.Антоновича й О.Кониського відбувся з'їзд членів громади, що заснував Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію, яка незабаром об'єднала українські громади. Автор відзначив, що ця

організація увесь час перебувала в зв'язку з особливо активною тоді громадою в Одесі, де в 70 – 90-х рр. XIX ст. діяли В.Мальований, О.Андрієвський, Є.Борисов, Л.Смоленський, М.Климович, М.Боровський, А.Крижанівський, Ф.Щербина, М.Комаров, пізніше – І.Луценко, Ф.Шульга. Доцільно зауважити, що слабше виявлялася діяльність громади у Харкові. Серед її членів М.Глобенко назвав: Д.Пильчиків, В.Александров, П. і О. Єфименки, М.Лободовський, Ц.Білиловський та інші. Вже наприкінці 1890-х рр. активізувалися громада в Чернігові та Полтаві. Особливо цінно у роботі автора є розгляд діяльності української громади в Петербурзі, яка утворилася у 1896 р. на чолі якої були П.Стебницький та О. Лотоцький [13].

На думку українського історика В.Вериги 1890-ті рр. характеризувалися на території Західної України, як внесок у розбудову національно-культурницького напрямку Закарпаття. Галицькі вчені І.Франко, В.Гнатюк, І.Верхратський, С.Томашківський, саме їм на думку автора, належить національне відродження цього краю [14].

Канадський дослідник історії України П.Магочій звернув увагу на діяльність громадівців Наддніпрянської України, які допомогли галичанам заснувати два друковані органи – «Правду» (1867 – 1896 рр.) та «Зорю» (1880 – 1897 рр.). Заснувавши газету «Діло» самостійно, вона діяла не тільки у 1890-ті, та була впливовою до 1939 р. [15]. На Буковині українське відродження в зазначений час, за словами діаспорного дослідника здобуло незначного розмаху. Відродження українського національного руху у Закарпатті, характеризувалося виданням періодичного журналу «Листок» [16].

Таким чином, проаналізувавши сучасні роботи присвячені особливостям громадівського руху у 1890-х рр., потрібно відзначити незначну кількість досліджень присвячених обраній темі. Потрібно відзначити роботи видатного дослідника національного відродження українців А.Катренко, який розглянув діяльність відомих громад цього періоду. В подальшому потрібно більш доцільно вивчати цей аспект в українській історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Катренко А.М. Українські молодіжні гуртки і організації 80 – 90-х рр. XIX ст. / А.М.Катренко // Історія України. – 2000. - №24 (червень). – С. 15.
2. Катренко А.М. Українські молодіжні гуртки і організації 80 – 90-х рр. XIX ст. / А.М.Катренко // Історія України. – 2000. - №24 (червень). – С. 16.
3. Катренко А.М. Українські молодіжні гуртки і організації 80 – 90-х рр. XIX ст. / А.М.Катренко // Історія України. – 2000. - №24 (червень). – С. 17.
4. Катренко А. Одеська громада 70 – 90-х років XIX ст. / А.М.Катренко // Київська старовина. – 1998. - № 2. – С. 86.
5. Катренко А. Одеська громада 70 – 90-х років XIX ст. / А.М.Катренко // Київська старовина. – 1998. - № 2. – С. 91.
6. Катренко А. Одеська громада 70 – 90-х років XIX ст. / А.М.Катренко // Київська старовина. – 1998. - № 2. – С. 93 – 94.
7. Кузьмінець О., Цапко О. Кость Панківський – видатний діяч українського громадівсько-політичного руху / О.Кузьмінець, О.Цапко // Розбудова держави. – 1997. - №3. – С. 43.
8. Райківський І. Ідея національної єдності України в громадському житті Прикарпаття XIX – початку XX ст. / І.Райківський // Історія України. – 2012. – № 9 – 10. – С. 5.
9. Сарбей В.Г. Національне відродження України. У 15 т. Т.9. Серія: Україна крізь віки / В.Г.Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 205.
10. Сарбей В.Г. Національне відродження України. У 15 т. Т.9. Серія: Україна крізь віки / В.Г.Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 208.
11. Сарбей В.Г. Національне відродження України. У 15 т. Т.9. Серія: Україна крізь віки / В.Г.Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 208.
12. Лавров Ю.П. Боровик Віталій Гаврилович / Ю.П.Лавров // Енциклопедія Історії України Т.1. К.: Наукова думка, 2003. – 348 – 349.
13. Глобенко М. Громади / М.Глобенко // Енциклопедія українознавства в 3-х т. Т.2. – К.: Молоде життя, 1994. – С. 444.
14. Верига В.Ф. Нариси з історії України (к. XVIII – поч. XX ст.) / В.Верига. – Львів.: Світ, 1996. – С. 243.
15. Магочій П.Р. Україна: історії її земель та народів / П.Р. Магочій. – Ужгород: Подяка, 2012. – С. 427.
16. Магочій П.Р. Україна: історії її земель та народів / П.Р. Магочій. – Ужгород: Подяка, 2012. – С. 439 – 440.

ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ РАДНАРГОСПІВ (1957 – 1965 рр.)

Коробка Ю.В.

Впровадження рад народного господарства та їх діяльність протягом 1957 – 1965 рр. як органів управління промисловістю в економічних адміністративних районах знаменували чергову спробу знайти вихід із тупикового напрямку розвитку чинної в СРСР економічної системи. До нашого часу аргументованої та позбавленої упередження оцінки цієї реформи не вироблено.

Метою розгляду є аналіз наукової літератури представників української діаспори та західних вчених, присвяченої створенню регіональної системи управління промисловістю України.

До розгляду хрущовської реформи промисловості, поміж інших, долучилися й представники української діаспори. Так, економіст Б. Винар зазначав, що процес децентралізації обіймає тільки адміністративно-оперативне керівництво, а цілий ряд функцій, передовсім фінанси, політика капіталовкладень, ціни тощо, залишаються і надалі в руках центрального керівництва [1]. Раднаргоспи, за спостереженням ученого, виконують свої функції не з погляду українських господарських інтересів як певної «органічної й історичної категорії», а діють в інтересах СРСР та його державного осередку [2].

У цей час американський політолог українського походження Я. Білінський у монографії «The second Soviet Republic...» («Друга радянська республіка») [3], посилаючись на авторитет британського економіста А. Ноува, відзначав політичну детермінанту, яка схилила керівника КПРС до економічної реформи [4]. М. Хрущов у боротьбі за владу спирався на допомогу висунутих їм з провінційних осередків партії діячів, що отримали у Москві відповідальні посади. Крім того, з метою демонстрації приязні до тих партійних діячів, яким не знайшлося місця у столиці СРСР, перший секретар надав більше адміністративних прав на периферію [5]. З іншого боку, відзначав дослідник, неросійські кадри схвально поставилися до розширення своїх повноважень, що їх надавала раднаргоспівська реформа [6].

Розглядаючи наслідки реформування управління промисловістю, Я. Білінський відзначив розвиток тенденції до автаркії в економічних районах [7], у відповідь на яку центральне керівництво запроваджувало нові центри координування виробничих процесів – «маятник радянської політики хитнувся у бік тонко замаскованої централізації» [8].

Відтак, унаслідок реформи з'явилася цікава, небачена до того, новація – «адміністратори української промисловості отримали можливість критикувати республіканські і центральні інстанції за те, що вони не допомагали виробляти те, що бажать люди в Україні» [9], набуло розповсюдження лобіювання республіканськими лідерами розширення фондів матеріальних і фінансових ресурсів [10].

За часи «перебудови» інтерес західних дослідників-радянологів до реорганізації управління економікою за територіальним принципом набув широкого розповсюдження. Іноземні історики вбачали одну з цілей реформи 1957 р. у тому, що вона повинна була забезпечити підтримку М. Хрущову на місцях, завдавши удару по впливу могутніх міністерств.

Оцінюючи нове перетворення, західні науковці відзначали як позитивні, так і негативні аспекти регіоналізації управління. Так, Н. Верт, беручи до уваги її політичну складову, кваліфікував скасування низки важливих промислових міністерств і перехід до раднаргоспів як «велику перемогу М. Хрущова». Нова система управління створила сприятливі умови для розвитку деяких галузей місцевої промисловості. Але водночас перетворення принесло мало позитивних економічних підсумків, оскільки було ускладнене функціонування низки секторів великої промисловості [11]. На думку французького історика, головним результатом переходу до нової системи управління стало «зростання незадоволення десятків тисяч міністерських чиновників, які були змушені вирушити з Москви у провінцію» [12].

Дж. Боффа, що особливо наголошував на значенні економічної складової реформи, при цьому не відкидав і політичної цілі – завдання М. Хрущовим удару по московській бюрократії, яку керівник КПРС вважав вороже налаштованою щодо себе [13]. У результаті проведеної перебудови, зазначав дослідник, як позитивний момент, місцеві інтереси кожного раднаргоспу вимагали використовувати всі засоби, що були у наявності, для задоволення перш за все своїх потреб. Негативний бік перетворення, на думку історика, полягав у тому, що адміністративний апарат економіки не спростився, а став ще більш громіздким і складним, а оскільки кожна галузь промисловості мала свої специфічні запити, скасовані міністерства дуже швидко знову з'явилися у Москві під виглядом відділів Держплану, а над ними створювалися нові органи зв'язку. Так, реформа звелася до бюрократичної реорганізації [14].

Британський дослідник Дж. Хоскінг звернув увагу на інший аспект перебудови системи управління народним господарством – на посилення впливу партійних функціонерів на місцях. Система рад народного господарства, зазначав він, давала партійним секретарям владу набагато більшу, ніж та, що була за міністерств [15]. На нашу думку, таке міркування не зовсім точно відбиває реальне становище. В умовах, коли влада РНГ поширювалася у межах економічних районів, що не збігалися з обласним адміністративно-територіальним поділом, вплив секретарів обкомів на економічний розвиток, навпаки, зменшувався. Спостереження британського історика мають рацію, наприклад, у випадку УРСР, лише стосовно центрального керівництва КПУ.

На думку А. Каценелінбойгена, емігранта-економіста з СРСР, діяльність М. Хрущова мала великий негативний вплив на радянську економіку. Раднаргоспи не мали економічного сенсу, проте їх створення виправдовувалося потребою зміцнення його особистої влади [16].

Про несхвальне ставлення до реформи з боку столичної бюрократії і підтримку на перших порах місцевого чиновництва твердять М. Геллер і О. Некрич [17]. Стосовно послідовності у втіленні реформи в життя історики зазначали, що врешті-решт традиційний потяг до централізму дав про себе знати. Почалося приєднання малопотужних раднаргоспів до більш великих. Попередня економічна ієрархія відновилася у ще більш потворному вигляді, ніж це було до впровадження раднаргоспів [18].

Український політемігрант І. Майстренко розглядав хрущовські перетворення під кутом зору їх впливу на перспективи української незалежності. Він відзначав банкрутство господарського централізму в СРСР, а також розуміння М. Хрущовим того, що децентралізація сприятиме розвитку неросійських націй, які вкладатимуться у рамки «єдиного і неподільного СРСР» [19]. В явищі місництва, що супроводжувало діяльність раднаргоспів, дослідник розгледів позитивний процес унезалеження економіки союзних республік від Москви. Його поява

посудалася зі зростаючим національно-визвольним рухом неросійських народів. Через це, на думку науковця, почався зворотний процес централізації [20].

Невдача реформи, за І. Майстренком, полягала й у тому, що М.Хрущов, засліплений своєю владою, спираючись на бюрократію, хотів позбавити її сили і привілеїв. Це, вказував вчений, було одним із чинників падіння М. Хрущова. Саме тому після цього були ліквідовані раднаргопси і відновлені галузеві міністерства, яким підпорядковувалася майже вся економіка союзних республік [21].

Таким чином, західні дослідники ще із початком запровадження реформи побачили у ній, крім недолугого прагнення розв'язати економічні проблеми, намагання М. Хрущова заручитися підтримкою на місцях, завдати удару по впливу всевладних міністерств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні / Б. Винар. – Париж: Національне видавництво в Європі, 1958. – С. 180.
2. Винар Б. Українська промисловість. Студія советського колоніалізму. Т. I. / Б. Винар. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен: Перша українська друкарня у Франції, 1964. – С. 100.
3. Bilinsky Y. The second Soviet Republic: The Ukraine after World War II / Y. Bilinsky. – New Jersey; New Brunswick, 1964. – 539 p.
4. Там само. – С. 138–139.
5. Там само. – С. 140.
6. Там само. – С. 141.
7. Там само. – С. 143–145.
8. Там само. – С. 158.
9. Там само. – С. 154.
10. Там само. – С. 165.
11. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991 / Пер. с фр. / Н. Верт. – М., 1992. – С. 359.
12. Там само. – С. 360.
13. Боффа Дж. История Советского Союза: [в 2 т.] / Пер с ит. – 2-е изд. / Дж. Боффа. – М.: Международные отношения, 1994. – Т.2: От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущёв. 1941 – 1964 гг. – С. 483.
14. Там само. – С. 484.
15. Хоскинг Дж. История Советского Союза 1917 – 1991 / Дж. Хоскинг. – М.: Вагриус, 1995. – С. 356.
16. Каценелинбойген А. Советская политика и экономика: [в 2 кн.] / А. Каценелинбойген. – Б.м., 1988. – Кн.2. – С. 245.
17. Геллер М., Некрич А. История России. 1917 – 1995: [в 4 т.]: учебное пособие [для студентов высш. учеб. зав.] / [М. Геллер, А. Некрич]. – М.: МИК, 1996. – Т.2: Утопия у власти. – Кн. 2: Мировая империя. – 1996. – С. 123.
18. Там само. – С. 126.
19. Майстренко І. Історія комуністичної партії України / І. Майстренко. – Б.м.: Сучасність, 1979. – С. 205, 217.
20. Там само. – С. 205.
21. Там само. – С. 205, 215.

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЛАТИНСЬКИХ ТВОРІВ З ІСТОРІЇ ДРУГОГО ТА ТРЕТЬОГО ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ

Литвиненко В.В.

Актуальність. Хрестові походи, які організовувалися феодальною Європою протягом кінця XI – XIII ст., мали особливе значення у світовій історії. Ці військові кампанії були безпрецедентним і парадоксальним політичним явищем, адже якщо Перший хрестовий похід, розпочавшись виключно під приводом визволення Святої Землі та Гробу Господнього від наруги мусульман і позбавлення східних братів-християн від сарацинського гніту, зберіг ореол благочестя, то вже під час Другого та Третього хрестових походів ми простежуємо певні зміни в концепції цих військово-релігійних акцій. Окреслений історичний період почав демонструвати загальні тенденції всього хрестоносного руху – поширення впливу Римо-Католицької церкви та загарбницькі наміри західноєвропейських феодалів, які так довго та ретельно приховувалися під маскою «священного паломництва».

Протягом останніх двох десятиліть історія хрестових походів належить до однієї з провідних тем сучасної світової медієвістики. У наш час розвиток знань у цій галузі науки досяг такої стадії, коли виникла нагальна потреба у підведенні певних підсумків. Варто віддати повний звіт щодо плодів зусиль західних істориків-сучасників та авторів більш пізнього часу, що так чи інакше писали про військові походи хрестоносного лицарства в землі Леванту. Саме джерелознавчий та історіографічний аспекти вивчення окресленої проблеми дозволяють з нових позицій переосмислити християнсько-мусульманські війни XI – XIII ст., виявити їхні історичні передумови та причини, встановити наслідки та прослідити відгомони на сучасному етапі розвитку людського суспільства, а також проаналізувати боротьбу між Заходом і Сходом, боротьбу, яка ще не закінчилася й досі триває в сучасних геополітичних умовах, тісно поєднавши культурні, економічні та політичні інтереси в так званому Східному питанні.

Стан наукової розробки теми. Незважаючи на те, що латинські твори з історії хрестових походів 1147 – 1149 рр. і 1189 – 1192 рр. почали вивчатися в добу Просвітництва, на сьогоднішній день ми не маємо повноцінного ґрунтового, комплексного, об'єктивного та всебічного дослідження із зазначеної проблеми ані в закордонній, ані в радянській, ані в сучасній вітчизняній і російській медієвістиці. Дослідженню окремих проблем історіографії та джерелознавства хрестових походів присвячені праці багатьох учених. Наукові доробки у цій галузі таких іноземних істориків-медієвістів, як П. Ріана [21], Г. Прутца [18], А. Круста [22], М. Салло [19], Г. Майєра [20], П. Режин [1], Р. Ірвіна [6], Дж. Констебля [7], [8]; радянських учених О. Вайнштейна [2], [3], О. Люблінської [9], М. Заборова [4], [5] та сучасної російської дослідниці О. Ястребицької [17] мають особливе значення.

Метою дослідження є огляд латинських творів, які становлять основний масив писемних джерел з історії другої та третьої військових експедицій хрестоносного лицарства на Схід.

Переходячи до викладу основного матеріалу, варто сказати, що основні відомості про вказані вище хрестові походи містяться в хроніках та інших історичних оповіданнях першої половини XII – середини XIII ст., до яких відносяться також твори істориків латинського Сходу. Одні з цих творів безпосередньо присвячені хрестовим походам, головним предметом викладу в інших є або загальна історія того часу, або ж історія окремих країн, міст, церкви тощо, але при цьому хрестоносні сюжети також займають в них чільне місце. Перелік латинських творів, що наводиться нами, включає в себе тільки найбільш значні з них, і до того ж головним чином такі, темою яких є власне «священні війни» на Сході.

Кількість творів, що передають історію безславного Другого хрестового походу (1147 – 1149 рр.), не велика, однак в якості таких, що найкраще його малюють, можна назвати наступні хроніки: 1) «Про похід Людовика VII, короля франків, на Схід», що належить учаснику походу, королівському капеланові, ченцеві, а згодом абату Сен-Дені – Одону Дейльському, який виклав події лише початкової стадії походу – до прибуття військ Людовика VII в Антіохію навесні 1148 р., так що події самої війни франків у Сирії автором не описуються [10], [11], [12]; 2) докладно документовані «Діяння імператора Фрідріха», автором яких є також учасник походу, баварський єпископ з Фрейзингену, зведений брат Конрада III і дядько Фрідріха I Барбаросси – Оттон, розповідь якого охоплює всю історію походу, аж до провалу спроб хрестоносців оволодіти Дамаском, але автор викладає всі події досить стисло – лише в 34 – 44 і 58 – 60 главах свого твору [13], [14], [15], [16].

Повідомлення про Третій хрестовий похід (1189 – 1192 рр.), єдиним успіхом якого було відвоювання у мусульман Акри в 1191 р, зберегли багато західноєвропейських хронік. Найважливіші з них: 1) віршована «Історія священної війни» нормандського жонглера Амбруаза Еврського, що супроводжував Ричарда I й після повернення в Європу [1]. Він написав свою поему-хроніку близько 1195 р. французькою мовою і виклав у ній насамперед події хрестового походу англійського короля та його війства в 1190 – 1192 рр.; 2) «Ітнерарій паломників і діяння короля Ричарда», який був написаний каноніком лондонського собору святої Трійці та капеланом ордена тамплієрів – Ричардом близько 1199 р. [20]; 3) німецька хроніка учасника походу 1189 – 1192 рр., клірика, що був наближеним до Фрідріха I Барбаросси та його канцелярії, «Історія походу імператора Фрідріха», насичена документами та складена на основі власних спостережень автора та повідомлень тих, хто повертався з Близького Сходу назад до Німеччини в 1191 р. [22]; 4) близька до неї за текстом анонімна «Історія пілігримів», написана близько 1194 р. якимсь салемицьким монахом на основі матеріалу з «Історії імператора Фрідріха» та свідоств невідомого очевидця [23]. Існує гіпотеза, згідно з якою «Історія пілігримів» була створена з пропагандистською метою в Нейбурзькому цистерціанському монастирі; 5) хроніка учасника походу, церковного декана Тагенона Пассанського – «Опис азійського походу Фрідріха» – короткий, але досить точний похідний щоденник (від 1189 р. до 21 червня 1190 р.) [27].

Існує також велика кількість інших хронік і оповідань латинською та французькою мовами про події, що відносяться до передісторії та власне історії Третього хрестового походу. Вони написані як авторами-хрестоносцями, так і представниками літописання франкського Сходу. Зазначимо лише деякі, найбільш інформативні з них: 1) анонімна «Книга про завоювання святої землі» – незакінчений твір освіченого теолога, який жив на франкському Сході, в якому викладається історія війн Єрусалимського королівства з Салах ад-Діном (до завоювання ним Єрусалима в 1187 р.) [18]. Порівнюючи тексти «Ітнерарію» та «Книги про завоювання святої землі», можна побачити, що Анонім черпав свої відомості з того ж джерела, яким користувався й лондонський канонік Ричард; 2) «Повість про морський похід у святу землю» невідомого німецького або фламандського клірика, учасника описуваних подій, який зображує шлях флоту німецьких хрестоносців в квітні-жовтні 1189 р. від Бремена до Марселя [26]; 3) твір колишнього флорентійського ченця Еймара, який зробив запаморочливу церковну кар'єру в Єрусалимському королівстві, посеред службових справ який написав хроніку про взяття Акри [21]; 4) антифранцузький «Роман про Ричарда Левове Серце», написаний близько 1230 р. на основі «Ітнерарію» та поеми-хроніки Амбруаза [24]; 5) складене приблизно в 1194 р. латиномовне продовження хроніки Гійома Тірського [19]; 6) особливо варто відзначити «Історію імператора Ірандія», відому як «Книга завоювання та втрати святої землі» або ж «Історія заморської землі», яка в цілому являє собою продовження французького перекладу хроніки Гійома Тірського [25].

Таким чином, зробивши огляд основних латинських джерел з історії Другого та Третього хрестових походів, можна дійти висновків, що всі вони умовно поділяються на ті, що створювалися безпосередніми учасниками або ж очевидцями подій, і на ті, що виходили з-під пера католицьких літописців на основі оповідань учасників і очевидців хрестових походів 1147 – 1149 рр. і 1189 – 1192 рр., більш ранніх творів і власних суджень. Деякі з них мали світський характер, але більшість все ж таки мали теологічний характер і ґрунтувалися на таких середньовічних філософських концепціях, як провіденціалізм і теоцентризм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амбруаз. История священной войны / Пер. А. Карачинского и Ю. Малинина // П. Режин. Крестоносцы. – СПб.: Евразия, 2001. – С. 198–205.
2. Вайнштейн О. Историография средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней / О. Вайнштейн. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1940. – С. 34–39.
3. Вайнштейн О. Западноевропейская средневековая историография / О. Вайнштейн. – М.-Л.: Наука, 1964. – С. 143–157, 172–175, 186–190.
4. Заборов М. Современники – хронисты и историки крестовых походов // Византийский временник. – М.: Наука, 1965. – Вып. 26. – С. 137–161.
5. Заборов М. Введение в историографию крестовых походов (Латинская хронография XI – XIII вв.) / М. Заборов. – М.: Наука, 1966. – 379 с.
6. Ирвин Р. Крестовые походы: древние стереотипы и новейшие стереотипы // Интеллектуальный форум. – М., 2001. – №5. – С. 99–107.
7. Констебл Дж. К периодизации историографии крестовых походов / Пер. с англ. С. Лучицкой / Дж. Констебл // Другие средние века. К 75-летию А. Гуревича. – М.-СПб.: Университетская книга, 2000. – С. 198–209.
8. Констебл Дж. Новейшие тенденции в историографии крестовых походов / Пер. с англ. С. Лучицкой / Дж. Констебл // Номо Historicus: к 80-летию со дня рождения Ю. Бессмертного. – М.: Наука, 2003. – С. 579–598.
9. Люблинская А. Источниковедение истории средних веков / А. Люблинская. – Л.: ЛОЛГУ, 1955. – С. 116–125.
10. Одон Дейльский. О странствовании Людовика VII, франкского короля на Восток // Сборник документов по социально-экономической истории Византии. – М.: АН СССР, 1951. – С. 237–239.
11. Одон Дейльский. О странствовании Людовика VII, франкского короля на Восток // Т. Кузнецова. Памятники средневековой латинской литературы X – XII веков. – М.: Наука, 1972. – С. 371–376.
12. Одон Дейльский. О странствовании Людовика VII, франкского короля на Восток // М. Стасюлевич. История средних веков: Крестовые походы (1096 – 1291 гг.). – СПб. – М.: Полигон – АСТ, 2001. – С. 276–285.
13. Оттон Фрейзингский. Деяния императора Фридриха // Т. Кузнецова. Памятники средневековой латинской литературы X – XII веков. – М.: Наука, 1972. – С. 409–411.
14. Оттон Фрейзингский. Деяния императора Фридриха / Пер. М. Свердлова // Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. Вып. II. Середина XII – середина XIII в. – М.: Ин-т истории АН СССР, 1990. – С. 301–303.
15. Оттон Фрейзингский. Деяния императора Фридриха // М. Стасюлевич. История средних веков: Крестовые походы (1096 – 1291 гг.). – СПб. – М.: Полигон – АСТ, 2001. – С. 286–291.
16. Оттон Фрейзингский. Деяния императора Фридриха / Пер. А. Назаренко // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия, Том 4. Западноевропейские источники. М. Русский фонд содействия образованию и науке. – М., 2010. – С. 243–252.
17. Средневековая Европа глазами современников и историков: Книга для чтения. Европейский мир X – XV вв. Серия «Всемирная история и культура глазами современников и историков» / Под ред. А. Ястребицкой и др. – М.: Интерпракс, 1995. – Ч. II. – С. 164–169.
18. Anonymi Chronicon Terrae Sanctae seu Libellas de expugnatione [Электронный ресурс] // Н. Prutz. Quellenbeiträge zur Geschichte der Kreuzzüge. – S. 63–99. – Доступно з: http://archive.org/stream/registaregnihie00rhgoog/registaregnihie00rhgoog_djvu.txt.
19. Continuatio Guilelmi Tyrii [Электронный ресурс] // М. Salloh. – Greifswald, 1934. – Доступно з: http://books.google.com.ua/books?id=Continual+Guilielmi+Tyre&source=bl&ots=qQINSODU2&sig=Continual_Guilielmi_Tyre&f=false.
20. Das Itinerarium peregrinorum [Электронный ресурс] // Н. Е. Mayer. Eine zeitgenössische englische Chronik zum dritten Kreuzzug in ursprünglicher Gestalt. – Stuttgart, 1962. – S. 245–357. – Доступно з: <http://www.worldcat.org/title/itinerarium-peregrinorum-eine-zeitgenossische-englische-chronik-zum-dritten-kreuzzug-in-ursprunglicher-gestalt/oclc/462713668>.
21. Haymagus. De Expugnando Accone liber tetrastichus [Электронный ресурс] // P. Riant. – Paris, 1865. – Доступно з: http://books.google.com.ua/books?id=Haymagus_De_Expugnando_Accone_liber_tetrastichus=PA365&lpq=PA365&dq=Ed.+P.+Riant=false.
22. Historia de expeditione Friderici imperatoris [Электронный ресурс] // A. Chroust. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaisers Friedrich I. – Berlin, 1928. – S. 1–115. – Доступно з: <https://archive.org/details/historia-de-expeditione-friderici-imperatoris>.
23. Historia peregrinorum [Электронный ресурс] // A. Chroust. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaisers Friedrich I. – Berlin, 1928. – S. 117–172. – Доступно з: <https://archive.org/details/historia-peregrinorum>.
24. Le Roman de Richard Coeur de Lion [Электронный ресурс] // G. Paris. – «Romania». – Т. XXVI. – P. 353–393. – Доступно з: <http://www.xoeditions.com/livres/richard-coeur-de-lion>.
25. L'Estoire d'Eracle empereur et la conquest de la Terre d'Outremer [Электронный ресурс] // RHGoc. – Т. II. – Paris, 1859. – Доступно з: http://search.canadiana.ca/view/otu.guillaumedetyret_01guiluoft.
26. Narratio itineris navalis ad Terram Sanctam [Электронный ресурс] // A. Chroust. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaisers Friedrich I. – Berlin, 1928. – S. 179–196. – Доступно з: http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000685_00283.html?text=true&contextOrder=descending&sort=score&z

oom=0.75&leftTab=toc&hl=false&contextType=scan&contextSort=sortKey&order=desc&PER_ent=%7BKaiser+Friedrichs+II+%7D&context=sacrum+imperium&html=true&fulltext=sacrum+imperium&LOC_ent=%7BDeutschland%7D&person_str=%7BSchmale%2C+Franz-Josef%7D&sortIndex=010:060:0005:010:00:00.

27. Tagenonis. Descriptio expeditionis Asiaticae Friderici [Електронний ресурс] // MGH SS, t. XVII. – Hannoverae, 1861. P. 509–523. – Доступно з: http://www.researchgate.net/publication/40316640_Tagenonis-Decani-Pataviensis-Descriptio-expeditionis-Asiaticae-in-Turcas-Friderici-Imp.

ТІЛЬЗИТСЬКИЙ МИР В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ ТА ІСТОРИКІВ

Лут М.А.

Тільзитський мир є цікавою сторінкою в дипломатичній історії Європи. Фахівці в області міжнародних відносин, військові теоретики, історики досі ламають списи з приводу того, якою мірою угоди, укладені в Тільзиті, могли стати основою для встановлення міцного миру в Європі, якими були перспективи цієї лінії в зовнішній політиці Росії і Франції, наскільки взагалі можливою була довгострокова франко-російська співпраця після Тільзиту. Цілоком природно, що питання, пов'язані з підписанням Тільзитського миру і його зовнішньополітичними наслідками, незмінно залучають до себе увагу дослідників.

Тільзитський мир доволі часто згадується в науковій літературі як приклад зовнішньополітичного компромісу. Починаючи з XIX ст. різні аспекти цієї проблеми розглядалися у працях французьких, німецьких та російських істориків, які були присвячені історії зовнішньої політики Росії та Франції, Наполеону та Олександрі I, окремим політичним діячам доби наполеонівських війн. Серед них необхідно відзначити роботи А. Вандаля [1], С. Тарле [2], А. Манфреда [3], В. Сіроткіна [4], М. Троїцького [5] та багато інших.

Вивчаючи історію підписання Тільзитського миру, дослідники, як правило, звертають увагу на дипломатичні аспекти цієї події, але при цьому обходять такі важливі питання, як оцінка миру сучасниками та істориками, його вплив на подальший розвиток держав, що уклали угоду. Незважаючи на значний ступінь вивченості процесу підписання Тільзитського миру, істориками ведеться немало суперечок що до значущості підписаних договорів для обох країн, а також відносно ступеню прихильності імператорів тільзитській системі.

Тільзитський мир став результатом наступних подій: 16 листопада 1806 р. Росія оголосила війну Франції. З самого її початку ситуація для Росії була несприятливою, оскільки держава не була готовою до ведення бойових дій (через участь у війнах з Туреччиною та Персією, невдалий вибір головного командування та інші обставини). Через це у середині червня 1807 р. найближче оточення Олександра I і сам імператор обговорили можливість подальших воєнних дій і схилилися до думки про перемир'я з Наполеоном. 7 липня 1807 р. був укладений мир між Росією і Францією, 9 липня - між Пруссією і Францією. Наслідки виявилися для Росії і Пруссії важкими. Континентальна блокада Англії спричинила падіння російської зовнішньої торгівлі більше, ніж на 40 %. Пруссія втратила більше половини своєї території [6].

Тільзитський мир виявився для російського суспільства повною несподіванкою. Французький імператор став злим ворогом для росіян. Між тим в російському керівництві паралельно з ідеєю продовження війни існувала ідея перемир'я і навіть союзу з Наполеоном. Наполеон же наполегливо шукав шляхи розколу союзу Росії з Пруссією. Через це він пропонував віддати Росії Східну Пруссію разом з пониззями Німану і Вісли. Але Олександр I рішуче відкинув французькі пропозиції і тільки під його тиском Наполеон погодився зберегти Пруссію як державу [7].

Ставлення французької сторони і, перш за все, самого Наполеона до тільзитських домовленостей, було одноставно схвальним. Сам імператор вважав союз з Росією дуже вигідним, про що писав міністру іноземних справ Ш.-М. Талейрану. Талейран так оцінював рішення Бонапарта: «Наполеон залишивши Тільзит, розв'язав собі руки для здійснення в майбутньому інших своїх задумів. Він сам зберіг свободу, тоді як імператора Олександра він обплів всілякими обіцянками і, крім того, поставив його відносно Туреччини в двозначне положення» [8]. Тільзит сприйняли у Франції як беззаперечний і великий успіх французької зброї і дипломатії.

Цілоком задоволений підсумками зустрічі з Наполеоном у Тільзиті був і Олександр I: він неодноразово демонстрував це у бесідах з сановниками та рідними, при цьому постійно нагадуючи, що союз з Францією є вимушеним і тимчасовим заходом. Усвідомлюючи, що навряд чи російське суспільство зможе розділити його оцінки Тільзитського миру, цар виявляв особливу зацікавленість в тому, щоб поступово добитися цього. Він писав послу Франції в Петербурзі А. де Коленкуру про те, що треба «довести народу, що наш союз несе вигоду не лише для вас. У ваших же інтересах надати йому національний характер» [9].

Як і побоювався Олександр I, його політика не отримала схвалення в країні. Імператриця Марія Федорівна зустріла сина словами, що їй «неприємно цілувати друга Бонапарта». Граф С. Воронцов пропонував, «щоб сановники, що підписали Тільзитський мир, вчинили в'їзд до столиці на ослах». Граф П. Толстой сприйняв союз з Французькою імперією як особисту трагедію і відмовився прийняти Орден Почесного легіону, пожалований йому Наполеоном. А. Чарторийський в листах до С. Воронцова називав Тільзитські угоди згубними. З ним погоджувався М. Новосильцев. В. Кочубей на знак незгоди з політикою Олександра I подав прохання про відставку з поста міністра внутрішніх справ. У 1807 р. по столиці поширювався в списках «Проект звернення дворянства до імператора» з порадами проявити твердість в зовнішньополітичних питаннях. Проти умов Тільзитського миру висловлювалося невдоволене приєднанням Росії до континентальної блокади російське купецтво. Тільки провінційне дворянство інакше сприйняло

звістку про припинення війни з Францією: воно раділо тому, що встановився мир і не буде нового рекрутського набору [10].

Таким чином, у сприйнятті сучасниками результатів зустрічі Олександра і Наполеона в Тільзиті переважали емоційні оцінки. Крім того російській аристократії не подобалася дружба царя з узурпатором. Такі настрої в Росії всіляко підтримувалися британською дипломатією.

Неоднозначними були і залишаються оцінки цих подій істориками. У німецькій історіографії дуже часто можна зустріти явні докори на адресу російського імператора за «втрату мужності» і недостатню стійкість в захисті інтересів своїх союзників. У радянській і сучасній російській історіографії також існують різні оцінки Тільзитської угоди. На думку А. Манфреда, «Тільзит був не лише успіхом Наполеона, але і успіхом російської дипломатії», оскільки «союз з могутньою буржуазною імперією Заходу посилював позиції Росії, виявлявся для неї вигідним... Політичні переваги союзу з наполеонівською Францією перевищували економічний збиток від антианглійської торгової політики» [11].

В. Сироткін не заперечує, що підписання Тільзитської угоди було «найбільшою перемогою наполеонівської дипломатії, що значно зміцнила позиції Франції на міжнародній арені і посилила її ставки у боротьбі проти Англії», що Росія брала на себе дуже важке зобов'язання приєднатися до континентальної блокади. В той же час дослідник пов'язує успіх російської дипломатії з відмовою Олександра I взяти на себе чіткі зобов'язання по боротьбі з Англією [12].

М. Троїцький оцінює результати Тільзитської угоди з точки зору захисту політичних та економічних інтересів Росії. Політичну складову дослідник називає не лише тріумфом Наполеона, але і успіхом Олександра, доводячи це тим, що «Росія не втратила ні п'яді своєї території», що вона придбала в особі Франції могутнього союзника і отримала свободу дій проти Швеції. Що до економічної частини угоди, висновки М. Троїцького негативні: «Враховуючи, яку роль відігравала торгівля з Англією в економічному житті Росії, можна сказати, що континентальна блокада означала ніж в серці російської економіки» [13].

Оригінальним є погляд Є. Понасенкова, який критикує вітчизняну історіографію за абсолютизацію і однобічність у підході до континентальної блокади як до згубної для економіки Росії. На його думку, «більша частина населення, селянство, тільки виграла від приєднання до блокади. На провінційному дворянстві це практично не відбулося... можна назвати «потерпілими» тільки осіб високого достатку, що мешкають у великих містах портового регіону (Петербург і Рига) і частково москвичів». Дослідник вважає, що невдоволення в країні угодами царя з Наполеоном мало більше політичний характер, особливо проти Тільзитського миру, який вважали ганебним і на який пізніше стали валити усі фінансові складності [14].

Таким чином, у сучасній історіографії немає цілісної і повної картини того, як були сприйняті у Франції та в Російській імперії результати Тільзитської зустрічі двох імператорів, є суперечності у її оцінці дослідниками. Окремі з них вважають, що це ганьба і приниження для Росії, зрада інтересів союзників, інші, навпаки, що цей договір став вершиною дипломатії Олександра I.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вандаль А. Наполеон и Александр I : Франко-русский союз во время Первой империи: [В 3-х т.] / [Соч.] Альбера Вандаля, чл. Фр. акад. наук; Пер. с 6-го фр. изд. В. Шиловой. - СПб.: Знание, 1910-1913 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/nodes/4309-vandal-a-napoleon-i-aleksandr-i-franko-russkiy-soyuz-vo-vremya-pervoy-imperii-v-3-h-t-spb-1910-1913>.
2. Тарле Е.В. Три катастрофы: Вестфальский мир, Тильзитский мир, Версальский мир / Е.В. Тарле // *Анналы. – Петроград, 1922. – №2* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.org/stream/trikatastrofyves00tarl/trikatastrofyves00tarl_djvu.txt
3. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А.З. Манфред. - М.: Мысль, 1987. – 776 с.
4. Сироткин В.Г. Дуэль двух дипломатий: Россия и Франция в 1801-1812 гг./ В.Г. Сироткин. - М.: Наука, 1966. – 206 с.; Сироткин В.Г. Тильзитский мир / В.Г. Сироткин // *Французский ежегодник за 1963 год. - М.: Наука, 1964. С. 62 – 89*; Сироткин В.Г. Наполеон и Александр I : дипломатия и разведка Наполеона и Александра I в 1801-1812 гг. / В.Г. Сироткин. - М.: Эксмо: Алгоритм, 2003. - 415 с.
5. Троицкий Н.А. Александр I и Наполеон / Н.А. Троицкий. – М.: Высш. школа, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://padaread.com/?book=32027&pg=1>
6. Искюль С. Н. Внешняя политика России и германские государства (1801-1812) / С.Н. Искюль. – М.: «Индрик», 2007. – 392 с. С. 130 – 166.
7. Панченко А.А. Тильзитский мир и прусская дипломатия / А.А. Панченко // *Международные отношения и системы мирового порядка: от европейских войн второй половины XVIII – начала XIX века к современности: Сб. научн. ст. / Отв. ред. В.Н. Маслов. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://refdb.ru/look/2181078-p6.html>*
8. Сироткин В.Г. Дуэль двух дипломатий: Россия и Франция в 1801-1812 гг./ В.Г. Сироткин. - М.: Наука, 1966. - С. 61.
9. Там само. – С.62.
10. Зубарева Е.Ю. Оценка Тильзитского мира русскими офицерами / Е.Ю. Зубарева // *Международные отношения и системы мирового порядка: от европейских войн второй половины XVIII – начала XIX века к современности: Сб.*

- научн. ст. / Отв. ред. В.Н. Маслов. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://refdb.ru/look/2181078-p8.html> <http://refdb.ru/look/2181078-p8.html>
11. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А.З. Манфред. - М.: Мысль, 1987. – С. 514.
 12. Сироткин В.Г. Наполеон и Александр I : дипломатия и разведка Наполеона и Александра I в 1801-1812 гг. / В.Г. Сироткин. - М.: Эксмо: Алгоритм, 2003. – С. 215.
 13. Троицкий Н.А. Александр I и Наполеон / Н.А. Троицкий. – М.: Высш. школа, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://padaread.com/?book=32027&pg=1>
 14. Понасенков Е.Н. Экономические предпосылки кризиса Тильзитской системы (1807-1812 гг.) и причины войны 1812 г. / Е.Н. Понасенков // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И. Бородкина. – Вып. 8. – М., 2002. - С. 135 – 152.

ФЕНОМЕН КОЗАКІВ-ХАРАКТЕРНИКІВ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Нестерук Я.В.

З давніх козацьких часів характерниками називали воїнів, що мали надзвичайні або надприродні можливості. Вони вважалися чаклунами, чародіями, пророками та знахарями. Окрім цього козаків-чаклунів часто іменували химородниками, галдовниками («галдувати» означало чаклувати), заморочниками (від слова «морок»). Нібито козаки ці вмівали напускати туман або сон.

Перші згадки про характерників майже співпадають у часі з виникненням козацтва. Цінним джерелом в дослідженнях цього явища є козацькі літописи, засновані на легендах та переказах про характерників.

Відсутність достовірних писемних джерел того часу дуже ускладнює вивчення даної проблематики. Річ в тому, що перш ніж ліквідувати Січ, запорожці спалили медичні архіви, які перебували в Пустинно-Миколаївському і Спаса-Преображенському монастирях. Тому виникає проблема з достовірністю. Цінні відомості можна отримати, звертаючись до переказів та творів сучасників. Один з них – французький інженер Гійом де Боплан, автор історичної праці «Опис України» [1] розповідав про козаків-знахарів, що лікували інших вельми незвичними методами. Лікувалися землею, загортали її в павутиння, що миттєво зупиняла кровотечу. Щоб подолати інші хвороби курили лікарські трави в люльках. Наприклад, полин заспокоював нерви та покращував гостроту зору. Щоб обробити рану змішували горілку з порохом.

Якщо звернутися до усної народної творчості, в якій мова йде про козаків, то можна знайти згадки про міфологічний образ чаклуна або вовкулаки, наприклад, в думі про Остафія Дашкевича та козака-Голоту. Більшість оповідей і легенд про характерників були записані в Україні лише в XIX ст., хоча саме явище давнє, а перші згадки про них зустрічаються ще в літописах що стосуються другої половини XVI століття.

В «Хроніці» Мартіна Бельського, була описана битва 1577 року під Яссами між Іваном Підковою та молдавським господарем Петром, там згадувалось, нібито серед запорожців був козак, який заговорював рушничні кулі. Польський історик Бартош Папроцький описував невдалий похід гетьмана Самуїла Зборовського в Молдавію в 1583 році, він розповідав, що під час переговорів з висланою делегацією біля турецької фортеці Аслам-города в пониззі Дніпра один з козаків порушив нейтралітет та вистрелив у татарина. Зборовський хотів стратити винного, але військо стало захищати товариша, який вважався «характерником», бо вмів заговорювати ворожі кулі і захищати від них свій загін. Залишається лише гадати, чи був це один і той же чоловік, або ж історичні повідомлення відносяться до різних осіб, але достеменно відомо одне – традиція характерництва проявляє себе вже на самому ранньому етапі запорізької історії і корінням своїми сягає у сиву давнину.

Про характерників знали поляки та турки, які воювали з козаками. Турки, наприклад, іменували їх «урус шайтан», розповідали небувалі історії і навіть лякали чаклунами дітей. Цікаво, що вони вірили, наче характерника можна було вбити лише срібною кулею в серце.

І хоча на Січі з характерників був всього лише один курінь, саме він завжди першим йшов у бій. В «Історії Русів» є розповідь про те, як поляки вбили Івана Золотаренка – наказного гетьмана Богдана Хмельницького. Вбитий він був рушничною кулею зі священного кухля. Проте про достовірність цих фактів судити не слід, в тому ж «Літописі Самовидця», наприклад, нема жодного натяку на надприродність наказного гетьмана [4].

Історик А.Скальковський, описуючи гайдамацькі загоны, розповідав: «Між цими ватагами були отамани, і по їхньому ще називались характерники, тобто такі чарівники, що їх жодна вогненна зброя, ні куля, ні гармата умертвити не може... Ватажок так зачарує всіх у домі, що ніхто з них не почує і не побачить жодного козака з його ватаги...» [7].

Треба сказати, що характерники, яким вдавалося не впасти на полі бою і дожити до сивого волосся, йшли в монастир, де замолювати свої гріхи. Про справжніх характерників і про їх життя, і після їх відходу ходили різноманітні легенди. Прості люди називали їх чарівниками, а священники стверджували, що вони одержимі. Багато козацьких полковників, кошових отаманів і гетьманів вважалося характерниками: Іван Сірко, Самійло Кішка, Іван Богун, Дмитро Байда-Вишневецький, Максим Кривоніс, Іван Підкова, Северин Наливайко та ін.

Характерники були наділені таємними військовими знаннями, відали магічними ритуалами та обрядами, вони відносилися до особливого вищого стану. Характерники навчали козаків розбиратися у властивостях природи та використовувати їх на свою користь [3].

До цієї ж тематики зверталися й дослідники XIX ст. – початку XX ст. Д.Яворницький, П.Куліш, проте вони побіжно розглядають традиції бойового мистецтва та культу «воїнів-звірів» у військовій культурі українців [5].

Відомий дослідник козацтва Дмитро Яворницький, в одній із своїх робіт стверджував, що подвиги Івана Сірка стали причиною тому, що козака стали назвати характерником. Вважалося, що такі майстри вмели відімкнути без ключів замки, плавати в човні по землі, наче по воді, брати голими руками розпечені ядра, далеко бачити за кілька верств, залазити й вилазити з міцно зав'язаних чи навіть зашитих мішків. Окрім цього, щоб надурити ворога заморочник перетворив одного разу людей у кущі, а вершників – у птахів, і польські воїни проїхали повз козацький загін. Всі ці вміння викликали не тільки повагу, але і забобонний страх інших козаків перед характерниками [8].

Серед сучасників можна виділити напрацювання Ю.Фігурного. Одна з його монографій містить відомості з історії та культури козацьких характерників. Вона є унікальною базою з вивчення історії характерників. В наступній своїй ґрунтовній роботі [2] Т.Каляндрук, часто апелюючи до стародавньої української міфології, релігійних вірувань та народної творчості, проводить взаємозв'язок між мистецтвом ведення бою та філософією, релігією і психологією[5].

Нажаль, повністю поновити картину тих часів вже неможливо, дослідники по крихтах збирають відомості та намагаються як можна більше дізнатись про істинну суть цього явища.

Найбільш часто козаки-характерники виступали в ролі лікарів, але вони були і розвідникам, і сильними воїнами.

На Січі характерників зазвичай було небагато, вважалося, що вони були здатні у прямому розумінні слова творити дива. Завдяки замовлянням характерників запорожці могли відважно кидатися в бій із закутим в лати військом супротивника і отримати перемогу. Також характерник міг повернути назад ворожий загін лише силою погляду і викликати вітер при повному штилі, щоб допомогти плісти козацькій «чайці» [6].

Отже, короткі відомості з літописів, легенд, переказів та напрацювання істориків різних часів, доносять до нас розуміння щодо такого явища як козак-характерник. Їх боялися й поважали одночасно, вважали чаклунами через їхню містичну силу та знання, що передавались з покоління в покоління, від батька до сина, від вчителя до учня, при цьому вони отримували славу славетних воїнів-козаків. Збираючи по крихтах відомості про козаків-характерників, ми намагаємося пролити світло на маловідомі та загадкові сторінки української історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боплан Г. Опис України / Переклад з фр. Я.І.Кравця, З.П.Борисюк/. - Київ, 1990. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm>
2. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників / Т. Каляндрук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 288 с.
3. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 304 с.
4. Кониский Г. История Русов или Малой России / Г. Кониский. М., 1846. -262 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istrus/istrus.htm>
5. Котляр Ю.В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spas.mk.ua/article/kotljjar_kozaky.html
6. Легенди України. Козаки характерники. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://legendsukraine.at.ua/publ/mistichni_legendi/kharakterniki/3-1-0-36
7. Скульский А.М. Спас. Тайная козацкая наука. / А.М. Скульский – Херсон: Айлант, 2005. – С.76.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків у 3-х томах /Д.І. Яворницький – К: Наукова думка, 1991. - Т.1. – С.236.

ПОЧАТОК ВИНЕКНЕННЯ КОЗАЦТВА У ПРАЦІ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО «ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Пантелєєва В.В.

Актуальність теми. Важливим науковим доробком Михайла Сергійовича Грушевського є «Ілюстрована Історія України». В цій книзі багато місця відведено козацтву. Видання зображує становлення й розвиток економіки, культури та державності України, яка ніколи не вдавалась до експансії й постійно вела визвольні війни, захищаючи сусідні країни від турецько-татарської навали.

Розглянемо, коли ж саме з'явилися козаки? Торкнувшись проблеми періодизації козацтва, Л. Винар підкреслив правдивість твердження М. Грушевського про потребу розрізнення козащини як побутового явища і як організаційної суспільної верстви, а також показав безпідставність прагнень окремих науковців зображувати його не українською, а якоюсь міфічною міжнародною «понаднаціональною спільнотою». Початковий період козацтва охоплював «правдоподібно» кінець XIV- початок XVIст., коли воно виступало побутовим явищем (категорією економічною і мілітарною). Він поділявся на два етапи – дружинний та ухорницький. В цей час козащина виступала стихійною силою, лише проявлялися перші спроби утворення реєстрового козацтва й формування його міської організації; вона не мала «визрадної соціальної і політичної програми».[1, с.6].

Другий – ранній козацький період – хронологічно припадає на три чверті 16 ст. У ньому козацтво оформилося у суспільну верству й виступало соціальною категорією. Відбувається заснування Запорозької Січі, розвивається запорозьке козацтво, кристалізується його ідеологія. Власне козацтво виходить, як самостійний фактор, на міжнародну арену.[2, с.7].

Водночас ним виокремлено дію кількох чинників, в яких проходили становлення й розвиток козацтва. Це – напади татар і винятково важливе значення козаків в захисті українських земель; участь усіх суспільних верств України у формуванні козацтва. Автор поставив під сумнів правдивість гіпотези М. Грушевського, що в середині 16 ст. ще не існувало козацької верстви, й відзначив доцільність розробки українськими вченими ідеї «пограниччя» американського дослідника Ф. Тернера. Сам же дійшов висновку, що: «явище козаччини було продуктом українського колонізаційного процесу в сторону Чорного моря, який відбувався серед винятково важких умовинах пограничного життя, зокрема довголітньої боротьби з татарами».[2, с.7-10].

Запропонована періодизація близька до періодизації, розробленої у 90-х рр. ХХ ст. В. Щербаком. На його погляд, перший етап охоплює другу половину 15- 50-60-ті рр. 16 ст. , коли «на теренах південного прикордоння утворилася окрема група населення з певним видом занять і специфічним способом життя»; другий етап припадає на 70-80-ті рр. 16 ст. – час одержання козаками специфічних прав і привілеїв.[3, с.175-183].

Наявність декількох періодизацій говорить про позитивні якісні зворушення в історіографії осмислення процесу зародження й розвитку козацької верстви. Існуючі відмінності у визначенні хронологічних меж етапів та їхнього змісту спонукатимуть науковців до подальшого з'ясування цієї проблеми.

А хто такі козаки? Козак на українським Подніпров'ї другої половини ХV і першої половини ХVІ в. – це з одного боку неосілий, нікуди не приналежний чоловік. З другого боку це чоловік такий, що незалежно від свого становища суспільного – чи буде то чоловік неосілий, чи міщанин, боярин, пан, – промишляє в українських степах і спеціально займається тут пограничним спортом, степовим добичництвом, а ще спеціальніше – практикує партизанську війну з татарами. В аналогічних значеннях це козацьке ім'я уживало в тім же часі також і серед татар. В ті часи термін „козак" для українських вояків був уже прийнятий, відомий в правлячих колах, і ними пояснюється уживання для означення степових добичників.

Отже, саме ухидництво започаткувало формування перших воєнізованих угруповань степової людності.

Якщо звернутися до праці "Ілюстрована історія України", то в ній Михайло Грушевський говорить, що кожної весни з Волині, Полісся збиралися люди у ватаги, обирали отамана, заготовляли зброю та йшли господарювати до пізньої осені , і з запасами риби, шкур, коней поверталися. Це називалося козацтвом, а ті що промишляли ним – козаками. З цієї сфери воно незабаром перейшло в іншу "луплення чабанів татарських"[4, с. 356]. Ці степові промисловики щохвилини були готові до захисту від нападів, не упустили можливості пожитися за рахунок татар: відбити татарський табун, пограбувати караван турецьких чи вірменських купців або якого-небудь московського чи литовського гінця. Звідси й започаткована назва "козак", яка широко розповсюджена у народів турецького кореня, також воно вживалося ще й у половців та досі - у турецько-татарських народів і означає бурлаку, який промишляє війною та розбоем. Додавалось до степових татарських бурлак, перейшло до українських.

По-друге, звідкіля ж прийшло населення в степ? Степова смуга Нижнього Подніпров'я і прилеглі до неї землі завжди були об'єктом суперництва між осілим та кочовим населенням. Слов'янська колонізація цієї території протягом тривалого часу була невдалою. З цього приводу Михайло Сергійович Грушевський зазначав: «Степовий пояс на полудні служив широким шляхом з Азії в Європу, де без кінця товклися різні кочові орди в своїм вільнім і невольнім поході зі сходу на захід. Осіла слов'янська колонізація тільки часами, уривком опановувала степи і аж до останніх часів (ХVІІІ – ХІХ століття) не могла міцно присвоїти. Степи отже... стали тепер небезпечним шкідним сусідом і для дальших земель, а часто, завдяки небезпечному сусідству з ними, лежали пустинею і переходові, передстепові простори»[4, с. 360].

Ось що писав з цього приводу М.Грушевський: "Козаччина правдиво - се не були ті багаті паничі, що для слави та гонору вважали потрібним теж забавитися "козацьким" походом в степи, на татарські улуси (як тепер їздять стріляти звіря куди-небудь в Африку чи Азію) - був то бідний, неоселий, відважний люд пограничний український, що промишляв козацтвом. Він старався якомога вирватися з-під тяжкої руки пограничних старост та їх урядників, що властиво правили в подніпрянських та побожських землях". І далі, продовжуючи свої міркування, М.Грушевський констатував: "В таких суворих обставинах не могла ширитися козаччина панська, тільки простонародня - з того народу, которого панська неволя та старостинська рука на волости так притискала, що був готов терпіти навіть ту біду степову - аби на свободі".

Отже, що стосується періодизації, то виділяють три періоди: перший – кінець ХІV- початок ХVІст., коли воно виступало побутовим явищем; другий – це ранній козацький період – хронологічно припадає на три чверті 16 ст. ; третій – центром козаччини, як свідчить М. Грушевський, було середнє Подніпров'я, яке входило в ХІV–ХV сторіччях спочатку до складу Київського князівства, а пізніше – до Київського воєводства Великого князівства Литовського. Скоріш за все, слово «козак» має тюркські корені. Воно означало «сторож» або «воїн» і було доречним для назви тієї частини українців, які знаходились на охороні кордонів. Життя на кордоні Литви й татарських земель у той час було важким і небезпечним – степ приносив в Україну все нові й нові орди жадібних до грабунку кочовиків. Але разом з тим вільне степове життя давало людям почуття свободи, загартувало характер і формувало з мешканців цієї місцини ту саму могутню силу, котра в середині ХVІІ сторіччя на повний голос заявить про своє право на власну державність, струсне основи Речі Посполитої й перекроїть мапу Європи. Але це відбудеться пізніше. Натомість до самого кінця ХІV століття територія по обидва боки Дніпра була перетворена на пустку. Все суспільне

життя було зосереджене у містах, в котрих литовські феодалі побудували фортеці. На правому березі це Київ, Канів, Черкаси, Житомир, Брацлав і Вінниця, на лівому – Остер і Чернігів. Під захистом мурів цих фортець і жила невелика кількість населення, що забезпечувала їх функціонування. Головним чином це були селяни, котрі жили в постійному страху перед нападами татар. Такі умови існування примушували мешканців Подніпров'я мати під рукою певне озброєння, коней, приймати участь у походах литовських феодалів проти кочовиків. Усі господарські роботи, що проходили поза стінами фортець, велись озброєними людьми. Як свідчить європейський мандрівник, котрий у XV столітті побував в Подніпров'ї, «люди ці, виходячи на роботу, несуть на плечі рушницю, а при боці мають шаблю або тесак».

ЛІТЕРАТУРА

1. Винар Л. Р. Северин Наливайко й революційний рух брацлавського міщанства (1594-1596) Розбудова держави / Л. Р. Винар. – К.: Госполитіздат ч.20 1957. – 15 с.
2. Винар Л. Р. Початки українського реєстрового козацтва / Л. Р. Винар. – К.: Український історик, 1964. ч.2-3. – 25 с.
3. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану / В. О. Щербак. – К.: Києво-Могилянська Академія, 2000. – 300 с.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський, укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф.Верстюк. – Донецьк: ТОВ "ВКФ "БАО", 2010. – 736 с.

ВИВЧЕННЯ ДОСЛІДНИКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Папазова А.В.

В середині XIX ст. в російській науці поживався інтерес до західноєвропейської історії, а вивчення політичної й церковної історії середньовіччя в 50-70-х роках XIX ст. знаходилося на підйомі [1]. Інтерес до історії середньовіччя, пов'язаний з активізацією наукової й суспільної думки в післяреформений період, а також активізація діяльності Товариства в Росії та світі, обумовили появу великої кількості наукових праць щодо діяльності ордену.

Наукове дослідження діяльності єзуїтів у Російській імперії почалося ще в першій половині XIX ст. [2]. Однак орден не залишився без уваги світських російських дослідників й XVIII ст. Найбільш видатні історики Російської імперії другої половини XVIII – початку XX ст. зверталися до діяльності ордену у своїх дослідженнях. Так українські історики Д.І. Бантиш-Каменський та Д.І. Дорошенко виклали деякі аспекти діяльності єзуїтів в Україні [3]. Представник дворянської історіографії М.М. Карамзін висловив власну точку зору про посередництво єзуїта А. Поссевіно в переговорах у Ям-Запольському [4]. Про московське посольство єзуїта писали: представник буржуазно-ліберального напрямку державної школи С.М. Соловйов і дворянського напрямку – М.М. Щербатов [5]. Інтерес до діяльності ордену виявив і видатний український історик М.С. Грушевський. Він приділив увагу роботі єзуїтських колегіумів у регіоні, їхньому впливові на населення, значенню єзуїтської освіти [6]. Російський дослідник П.Д. Брянцев вивчав багато сфер діяльності ордену з погляду впливу на історичні процеси в регіоні та відзначав велику роль окремих членів ордену [7]. Український історик М.І. Костомаров у ряді робіт звертає увагу на участь єзуїтів в авантюрах самозванців у Росії [8]. Серед робіт церковних православних авторів варто назвати капітальну працю митрополита Макарія, де характеризується роль ордену у впровадженні унії, діяльність єзуїтів у Московському царстві [9].

Однак ґрунтовнішими дослідженнями, які присвячені проблемі, є роботи таких авторів як Ю. Самарін, К. Харлампович, А. Дем'янович, О. Сушко, І. Слівов, І. Мітрошенко. Робота російського історика А. Дем'яновича являє собою найбільш повне з усіх здобутків істориків Російської імперії, тому що відбиває практично всі сфери діяльності єзуїтів. Автор критично аналізує діяльність членів ордену, відзначає її вплив на суспільно-релігійне й культурне життя регіону [10]. Православний історик К. Харлампович досліджував процес створення й діяльності більшості колегіумів і шкіл, принципи їхньої навчально-виховної роботи. Однак головне в роботі – це спроба з'ясування взаємовпливу єзуїтських й інших навчальних закладів [11]. Робота російського історика І. Слівова важлива тим, що автор ґрунтовно досліджував вплив єзуїтів на органи державної влади, аристократію, ставлення різних верств суспільства до ордену [12]. І. Мітрошенко зазначав місце, час та кількість єзуїтських шкіл та колегіумів у Беларусі, вивчав проповідь католицтва та реакцію на це місцевого населення [13]. М.М. Любович, О.І. Лілов також зробили певний внесок у вивчення єзуїтства в регіоні [14].

Багато авторів присвятили свої роботи вивченню діяльності окремих членів ордену. Найбільший інтерес вони проявили на початку XX ст. саме до діяльності єзуїта Петра Скарги [15]. Проявом цього інтересу можна вважати аналітичну роботу українського історика О. Сушка [16], як відповідь на працю церковного історика М.А. Стельмашенка [17]. Сушко критикує Стельмашенка за комплітаивність роботи, за припущення багатьох помилок, неналежну увагу до робіт таких дослідників як М. Любович, О. Левицький, Б. Бучинський, В. Рольний, Л. Яновський, Ф. Бостль, Х. Польковський та ін. [18]. Окрім П. Скарги, дослідники з великою увагою вивчали діяльність єзуїта Антоніо Поссевіно [19]. Різкій критиці, зокрема, піддає діяльність А. Поссевіно дослідник

Ю.Ф. Самарін, який виступає з позиції слов'янофільства та захисту православ'я [20]. А. Биков вивчав життя та суспільну діяльність І. Лойоли – засновника ордену єзуїтів [21]. В роботах зазначеної тематики аналізувалося єзуїтство як явище та здійснювалася характеристика методів ордену.

Російські й українські історики присвятили свої роботи й окремим епізодам діяльності єзуїтів. Так, російський світський історик О.П. Сапунов вивчав заснування першого єзуїтського колегіуму в Білорусі [22]. Український історик О.І. Левицький виявив вплив єзуїтів на верхівку суспільства регіону й вивчав роботу Острозького єзуїтського колегіуму [23]. Про події смутних часів у Московському царстві на початку XVII ст. та участь у них єзуїтів (деякі факти стосунків між самозванцями та членами ордену, ставлення Лжедмитрія I до єзуїтів, засудження методів ордену) писали М.І. Костомаров, М. Левицький, С.Ф. Платонов [24].

Серія робіт російських істориків XIX – початку XX ст. присвячена місії А. Поссевіно в Москву. Окремі статті (Г. Воробйова, С. Дахновича) носять більш інформативний характер і не розкривають значення посередництва єзуїта [25]. Історики, на жаль, для розкриття діяльності Поссевіно, не використовували його твори та підпадали під вплив висновків єзуїтських дослідників. Певний аналіз історичних фактів, які містяться в “Москві” Поссевіно, подає В.О. Ключевський, а у роботах Є.Ф. Шмурло, Ф.І. Успенського, М.П. Лихачова, В.В. Новодворського, відчувається вплив досліджень єзуїта П. Пірлінга, який зображував діяльність папського престолу на Сході як гуманну, просвітницьку місію [26]. Дослідники замало уваги приділили аналізу дій єзуїта в Москві і на переговорах, оскільки вони вплинули на розвиток подій та на формування політики папської курії.

Російські історики XIX – початку XX ст. активно займалися вивченням історії унії, уніатської церкви і базилянського ордену. Першим звернув увагу на необхідність документалізації участі єзуїтів у підготовці й проведенні Берестейського собору професор Петербурзької духовної академії П. Жукович [27]. Ґрунтовні роботи автора мали великий вплив на подальші дослідження, у тому числі, й на світських дослідників Російської імперії. Знавець унії, професор Петербурзької духовної академії М. Коялович підкреслив велику роль діяльності єзуїтів у підготовці унії, практично як керівників процесу. Він указує на те, що діяльність базилян спрямовував саме орден єзуїтів [28]. Науковий інтерес до участі ордену єзуїтів у процесах впровадження унії і базилянського ордену мали також такі російські дослідники як М.І. Петров, М.Ф. Сумцов, Д.М. Толстой, І. Чистович [29]. Більшість російських авторів виступили з позицій захисту православ'я та засудили вплив католицької церкви й єзуїтів.

Релігійний вплив ордену на православ'я, здобутки єзуїтів вивчали також такі російські дослідники: П.Вікторовський, О.Гожалчинський, М.Ястребов, О.Ільїн [30].

На думку сучасного дослідника Л. Тимошенка, у другій половині XIX ст. склалося два основних напрямки в інтерпретації діяльності єзуїтів у регіоні: православно-консервативний, який абсолютизував єзуїтсько-католицьку експансію періоду підготовки Берестейської унії, й уніатсько-прогресивний, який заперечував цю традицію (його підтримали й деякі православні історики) [31]. Слід погодитися, що оцінка діяльності ордену дослідниками Російської імперії відрізнялася негативним, викривальним акцентом, що було пов'язано з проблемою ставлення до західних цінностей, яка загострилася на тлі реформ 60-70 років XIX ст., небезпекою витиснення православ'я, зречення від традицій [32].

Отже, дослідники Російської імперії XIX – початку XX ст. зробили великий внесок у вивчення історії ордену єзуїтів. Адже ними був зібраний фактичний матеріал, розпочато дослідження деяких аспектів діяльності єзуїтів, проаналізовано принципи й шляхи подальшого вивчення, зроблені оцінки ордену. Однак, великий інтерес істориків XIX ст. до діяльності ордену не призвів до комплексного вивчення проблеми. Насамперед, із тієї причини, що дослідники не виробили загальної точки зору на підходи до вивчення діяльності єзуїтів у східнослов'янському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков / Е.В. Гутнова. – М.: Высшая школа, 1974. – С.254-255.
2. Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія / Л. Тимошенко // Християнство. Матеріали конференції. – Львів, 2000. – С. 379.
3. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский. – К.: Час, 1993. – С. 95-105, 112-113; Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. / Дмитро Іванович Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 258 с.; його ж. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1. / Дмитро Іванович Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – С. 171-172, 178-183.
4. Карамзин Н.М. История государства Российского: в 12-ти томах / Николай Михайлович Карамзин. – Т. VII-IX. – Тула: Приок. кн. изд-во, 1990. – С.479.
5. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. История России с древнейших времён / Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев / Сергей Михайлович Соловьев. – М.: Мысль, 1989. – Кн.3. – Т. 5-6. – С. 643-716; Щербатов М.М. История Российская с древнейших времён / Михаил Михайлович Щербатов. – Т.5. – Ч.3. – Спб., 1903. – С. 690.
6. Грушевський М.С. Історія України – Русі / Михайло Сергійович Грушевський. – К.: Наукова Думка, 1995. – Т.7. – С. 446-461; Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці // Грушевський М.С. Духовна Україна (збірка творів) / Упорядкування та додатки І. Гирича, О. Дзюби, В. Ульяновського / Михайло Сергійович Грушевський. – К.: Либідь, 1994. – С. 154-169, 210, 237-238.

7. Брянцев П.Д. История литовского государства с древнейших времен / Павел Дмитриевич Брянцев. – Вильна, 1889. – С. 370-439.
8. Костомаров Н.И. Смутное время Московского государства в начале XVII в. 1604-1613 / Николай Иванович Костомаров. – М.: Чарли, 1994. – 800 с.
9. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История Русской церкви. – В 12 т. – СПб, 1883 / Михаил Петрович Булгаков. – Доступный з: <http://www.magister.msk.ru/library/history/makary/makary.htm>.
10. Демьянович А.П. Иезуиты в Западной России (в 1569-1772 гг.) /А.П. Демьянович // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – декабрь. – С. 230-231.
11. Харлампович К.В. Западнорусские православные школы XVI – начала XVII вв. Отношение их к инославным /Константин Васильевич Харлампович. – Казань, 1898. – С. 64-261.
12. Сливов И. Иезуиты в Литве / И. Сливов // Русский вестник. – М., 1875. – Т.120. – С. 551-599.
13. Митрошенко И. Иезуиты в восточной части Белоруссии с 1569 по 1772 гг. / И. Митрошенко // Полоцко-Витебская старина. – Витебск, 1912. – Вып. 2. – С. 23-35.
14. Любович Н.Н. К истории иезуитов в литово-русских землях в XVI в. / Николай Николаевич Любович. – Варшава, 1888. – 28 с.; Любович Н.Н. Начало католической реакции и упадок реформации в Польше / Николай Николаевич Любович. – Варшава, 1890. – 412 с.; Лилев А.И. О зловердных действиях иезуитов в отношении к православной церкви в России в конце XVI и в начале XVII вв. /Александр Ильич Лилев. – Казань, 1856. – 282 с.
15. Яновский Л. Политическая деятельность Петра Скарги / Л. Яновский // Университетские известия. – К., 1905. – № 6, 10; 1906. – № 5, 11, 12; 1907. – № 3, 4; Сушко О. Епізод з життя Петра Скарги / Олександр Сушко. – Львів, 1906. – 22 с.; Сушко О. Єзуїти в заведенню унії на Русі в доберестейській добі / Олександр Сушко. – Львів, 1902. – 80 с.
16. Сушко О. Петро Скарга в офіційній російській науці / Олександр Сушко. – Львів, 1903. – 43 с.
17. Стельмашенко М.А. Политическая деятельность Петра Скарги / Михаил Ависеньевич Стельмашенко. – К., 1902. – 340 с.
18. Сушко О. Петро Скарга... – С. 4-14.
19. Лихачев Н.П. Антоний Поссевин и Истома Шевригин / Николай Петрович Лихачев. – М., 1900. – 22 с.; його ж. Дело о приезде в Москву Антония Поссевина / Николай Петрович Лихачев. – СПб, 1903. – 149 с.
20. Самарин Ю.Ф. Иезуиты и их отношения к России. Письмо к иезуиту Мартынову / Юрий Федорович Самарин. – М., 1870. – 510 с.; його ж. Иезуиты и статьи богословско-философского содержания / Юрий Федорович Самарин // Сочинения. – М., 1887. – Т. XI. – 562 с.
21. Быков А.А. И. Лойола, его жизнь и общественная деятельность / Александр Алексеевич Быков. – Спб., 1891. – 112 с.
22. Сапунов А.П. Заметка о коллегии и академии иезуитов в Полоцке / Алексей Парфенович Сапунов. – Полоцк, 1897. – 30 с.
23. Левицкий О.И. Анна-Алоиза, княжна Острожская / О.И. Левицкий // Киевская старина, 1883. – №11. – С. 10-17; Левицкий О.И. Єзуїтська преподавниця: історичне оповідання / Орест Іванович Левицький. – Вінніпег: Б.Р.В. – 69 с.
24. Костомаров Н.И. Русские инородцы. Исторические монографии и исследования / Николай Иванович Костомаров. – М.: Чарли, 1996. – 608 с.; Костомаров Н.И. Смутное время...; Левицкий Н. Лжедмитрий I как пропагандист католичества в Москве / Николай Левицкий. – СПб, 1886. – 182 с.; Платонов С.Ф. Древнерусские сказания и повести о смутном времени XVII в. как исторический источник / Сергей Федорович Платонов. – СПб., 1888. – 372 с.
25. Воробьев Г.А. Царь Иван VI и папа Григорий XIII / Г.А. Воробьев // Русская старина. – 1894. – май. – Т. 81. – С. 52-75; Дахнович С. Иезуит Антоний Поссевино // Труды Киевской Духовной Академии / С. Дахнович. – 1865. – январь. – С. 103-138; февраль. – С. 229-272; март. – С. 373-418; апрель. – С. 506-555.
26. Успенский Ф.И. Сношения Рима с Москвой // Журнал Министерства Народного Просвещения / Ф.И. Успенский. – 1884. – октябрь. – С. 316-340; Ключевский В.О. Сказания иностранцев о Московском государстве / Василий Осипович Ключевский. – Петербург, 1918. – С. 18; Шмурло Е.Ф. Римская курия на русском православном Востоке (1609-1654) / Евгений Францевич Шмурло. – Прага, 1929. – 354 с.; Новодворский В.В. Борьба за Ливонию между Москвой и Речью Посполитой (1570-1582) / Витольд Владиславович Новодворский. – Спб., 1904. – 360 с.; Лихачев Н.П. Антоний Поссевин... – М., 1900. – 22 с.; його ж. Дело о приезде... – Спб., 1903. – 149 с.
27. Жукович П.Н. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией до 1609 г. / Платон Николаевич Жукович. – Спб., 1901. – С. 138.
28. Коялович М.О. История базилианского ордена / М.О. Коялович // Христианские чтения, 1864. –Т.І. –Ч.1.–С. 27-57; його ж. Литовская церковная уния. – Спб., 1859. – Т.1. – С. 41.
29. Петров Н.И. Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше / Николай Иванович Петров. – К., 1871. – 675 с.; Сумцов Н.Ф. Исторический опыт попыток католиков ввести в южную и западную Россию григорианский календарь / Н.Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1888. – Кн. 5. – С. 235-272; Толстой Д.А. Римский католицизм в России / Дмитрий Андреевич Толстой. – СПб, 1876. – Т. 1. – 233 с.; Чистович И. Очерк истории Западнорусской церкви / Иларион Алексеевич Чистович. – Спб, 1882-1884. – Ч. 1-2. – 221, 419 с.
30. Викторковский П.Г. Западнорусские православные фамилии, отпавшие от православия в конце XV-XVII вв. / П.Г. Викторковский. – Вып. 1. – К., 1912. – 273 с.; Ильин А. Иезуиты и их влияние на историю человечества / Алексей

Ильин. – М., 1905. – 79 с.; Ястребов М. Иезуиты и их педагогическая деятельность в Польше и Литве / М. Ястребов // Труды Киевской Духовной Академии. – 1869. – Т. II. – №2 – С. 260-294; Гожалчинский А. Иезуитские школы в Юго-Западной России / А. Гожалчинский // Труды Киевской Духовной Академии. – 1869. – Т. II. – №4. – С. 85-127.

31. Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія // Християнство... – С. 379.
32. Петрова А.А., Шершнёва С.В. Предисловие // Грзингер Т. Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени. – СПб.: Лань, 1999. – С. 6-7.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК. СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Романцова Н.І.

Період роботи М.Грушевського у Всеукраїнській Академії наук посідає важливе місце у його науковій діяльності. В цей час він здійснював активну науково-організаційну діяльність в історичних структурах Академії. Також формувалася київська історична школа Михайла Сергійовича.

Сучасні українські історики виявляють значний науковий інтерес щодо дослідження цього питання, і є потреба проаналізувати їх праці, присвячені висвітленню ролі М.Грушевського в розвитку академічної науки в радянській Україні. Цим питанням присвячені ґрунтовні праці вітчизняних вчених 1990-х років.

П.Сохань, В.Ульяновський та С.Кіржаєв у колективній монографії всебічно аналізували діяльність Михайла Сергійовича у ВУАН. Дослідники розглянули питання щодо повернення вченого в Україну та початку його академічної роботи, ролі М.Грушевського у створенні історичних установ ВУАН, у підготовці молодих істориків, у розвитку зв'язків з зарубіжними науковцями, у видавничій та науково-популяризаторській діяльності [16].

Питання роботи М.Грушевського у ВУАН розглядав у своїх монографіях Р.Піріг. Великий науковий, історіографічний інтерес становлять його праці «М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.)» [8 – 14] та «Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття» [7]. В цих дослідженнях, спираючись на велику джерельну базу, історик висвітлює роботу Михайла Сергійовича в Академії, показуючи його складні стосунки з керівниками академічних та більшовицьких партійно-державних установ. Окремо проаналізовані суперечливі події, пов'язані з ювілеєм вченого 1926 р.

І.Верба і О.Юркова у співавторській праці серед інших питань проаналізували діяльність М.Грушевського у ВУАН. На думку дослідників, «саме катедра, яку М.С.Грушевський вважав наступником Українського соціологічного інституту (УСІ), перенесення якого з-за кордону не відбулося, була сформована першою; до неї планувалося перенести структуру і завдання УСІ з подальшим перетворенням на інститут». Також визначалося, що «катедра виконувала дві взаємопов'язані функції – науково-дослідну та науково-виховну [1, с. 272].

О.Юркова у наш час є одним з провідних дослідників проблематики, пов'язаної з питаннями діяльності М.Грушевського у ВУАН. У своїй монографії «Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.Грушевського (1924 – 1930)», опублікованій на основі матеріалів кандидатської дисертації авторки, вона проаналізувала роль Михайла Сергійовича у науковій діяльності заснованого ним основного історичного структурного підрозділу Академії [18]. О.Юркова розглядає також питання про стосунки М.Грушевського зі своїми учнями. Дослідниця зазначає, що «археографічна робота була М.С.Грушевським добре організована. Існував чіткий поділ праці. Учні М.С.Грушевського переглядали архівні фонди (часто на ті або інші фонди вказував сам М.С.Грушевський), вибирали необхідні їм документи, потім спеціальні працівники (копіїсти) ці документи переписували. Після цього йшла звірка переписаного з оригіналом, археографічне опрацювання, підготовка до друку» [19, с.120].

С.Водотика розглянув проблему щодо керівництва М.Грушевського роботою Археографічною комісією ВУАН в контексті його науково-організаційної діяльності. Дослідник звернув увагу на те, що для вивчення діяльності цієї комісії і ролі її голови існує змістовна та достовірна джерельна база: видання і звіти комісії, документи про її діяльність [3].

Я.Федорук зазначив, що М.Грушевський залучав учнів львівської школи до співпраці у ВУАН, а саме В.Гарасимчука. «Він став членом Комісії ВУАН з вивчення історії Західної України, був обраний дійсним членом Археографічної комісії та історичної секції ВУАН» [17, с.287].

В.Масненко визначив особливості бачення історіографічного процесу у чітких національних рамках, які на думку історика, не тільки сповідувалися М.Грушевським, а й «були покладені в основу діяльності його історичних інституцій в УСРР» [6, с.20].

Я.Дашкевич відзначив «лінію М.Грушевського як організатора української національної науки», вказавши історичні установи ВУАН серед інших, створених вченим [5, с.102].

О.Романів, аналізуючи науково-організаційну діяльність М.Грушевського, зазначив, що «основою його організаційної методології, яка забезпечила нечуване зростання наукового потенціалу національної науки, був тісний органічний зв'язок виховного процесу в університетах з дослідними структурами в товариствах та в Академії наук» [15, с.91].

Автор статті зробив дуже влучний висновок стосовно науково-організаційної діяльності М.Грушевського, що «як вроджений організатор академічної науки, він у своїй багатолітній практиці постійно проводив лінію, за якою

формування Української Академії повинно базуватися насамперед на національних кадрах при збереженні пріоритету гуманітарних наук як ядра національної Академії» [15, с.92].

О.Владига, проаналізувавши археографічну спадщину М.Грушевського в сучасній історіографії, прийшла до висновку щодо планомірного аспекту в науково-організаційній діяльності М.Грушевського, спрямованої на створення археографічних комісій у структурі НТШ, УНТ і ВУАН, в роботу яких вагомим був особистий внесок вченого [2, с.310].

Таким чином, у працях сучасних українських істориків (І.Верба, С.Водотика, С.Кіржаєв, Р.Пиріг, П.Сохань, В.Ульяновський, О.Юркова) на основі дослідження архівних джерел проаналізовано науково-організаційну діяльність М.Грушевського у ВУАН, яка була спрямована зокрема на заснування науково-дослідної кафедри українознавства, на підготовку молодих науковців. Певні положення щодо цього питання висловили також Я.Дашкевич, В.Масненко, О.Романів, Я.Федорук. В сучасній українській історіографії стверджується думка, що М.Грушевським і в радянський час залишався організатором української національної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верба І., Київська історична школа М.С.Грушевського: організаційно-технічні моменти / І.Верба, О.Юркова // Укр. історик. – 1996. – №1/4.
2. Владига О. Археографічна спадщина Михайла Грушевського в сучасній українській історіографії / О.Владига // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – 2012. – С.302 – 313.
3. Водотика С. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / С.Г. Водотика; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – 33 с.
4. Водотика С. Михайло Грушевський і українська археографія 1920-х років / С.Г.Водотика // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. – К.: Головне архівне управл., 1997. – Ч. I. – С. 173 – 177.
5. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки / Я.Дашкевич // Михайло Грушевський Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: НТШ, 1994. – С. 93 – 102.
6. Масненко В. Етнополітична функція української історичної думки у концепції Михайла Грушевського / В.Масненко // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – С. 16 – 24.
7. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924 – 1934). – К., 1993. – 198 с.
8. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 4. – С. 54 – 66.
9. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (продовження) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 5. – С. 50 – 61.
10. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (продовження) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 7. – С. 38 – 48.
11. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (продовження) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 8. – С. 54 – 63.
12. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (продовження) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 9. – С. 50 – 60.
13. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (продовження) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 10. – С. 44 – 51.
14. Пиріг Р. М.С.Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) (закінчення) / Р.Я.Пиріг // Укр. іст. журн. – 1991. – № 11. – С. 3 – 13.
15. Романів О. Михайло Грушевський і його роль у становленні та розвитку української національної науки (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові) / О.Романів // Михайло Грушевський Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: НТШ, 1994. – С.80 – 93.
16. Сохань П. М.С.Грушевський і АCADEMIA. Ідея, змагання, діяльність / П.С.Сохань, В.І.Ульяновський, С.М.Кіржаєв. – К.: Академія наук України. Інститут української археографії, 1993. – 321 с.
17. Федорук Я. Василь Гарасимчук: його життя і відносини з Михайлом Грушевським / Я.Федорук // Український історик. – Т. XXXIII/VOL. Михайл Грушевський. Студії і матеріали. З нагоди 130-річчя від дня народження, 1996. – С. 285 – 289.
18. Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.Грушевського (1924 – 1930). – К.: НАНУ, 1999. – 432 с.
19. Юркова О. Чи експлуатував Михайло Грушевський своїх учнів / О.Юркова // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – С. 117 – 121.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА В ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВАХ В УКРАЇНІ

Сальнікова Н.В.

Нормативне забезпечення організації діловодства як одна з форм управлінської діяльності завжди була в центрі уваги не лише документознавців і архівістів, а й суспільства, оскільки організація діловодства відноситься до функції забезпечення управлінської діяльності та нерозривно пов'язана з організацією роботи управлінського апарату.

Історія розвитку нормативного забезпечення організації діловодства в Україні недостатньо розкрита в історіографії. Питання нормативного забезпечення у різні історичні часи було предметом дослідження у працях ряду авторів, як правило, лише у зв'язку з розглядом розвитку суміжних сфер практичної діяльності, передусім, архівної справи, чи дослідженням історії діяльності державних установ. Так, ряд відомостей про нормативне забезпечення організації діловодства в Україні радянської доби містять монографії з історії архівної справи О. Мітюкова, І. Матяш, публікації та навчальні видання К. Мітяєва, М. Ілюшенко, М. Ларіна.

Значний інтерес до теми дослідження являють постанови та розпорядження, видані у 1920-1930-х роках з питань організації діловодства в радянських установах. Головними джерелами для висвітлення заходів загальнодержавного рівня з питань діловодства є також законодавчі акти, опубліковані в «Собрании узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства» [1], спеціальних збірниках законодавчих та керівних матеріалів [2].

Першою спробою спрощення діловодства та першими пошуками нових його форм були проекти декретів, що активно видавалися у 1918 – 1919 рр. В законодавчих документах перших років радянської влади знайшли відображення нові принципи діловодства, його зв'язок із суміжними галузями знань, специфіка періоду. Однак ці проекти не були доведені до законодавчого закріплення і в них не розкривалося багато принципів питань організації діловодства.

Усі законодавчі акти початку 1920-х рр. можна умовно поділити на кілька груп: 1) акти про порядок роботи радянських установ (зокрема законодавство про компетенцію вищих органів влади, ВЦВК, місцевих органів влади; постанови про право відомств самостійно вирішувати питання внутрішньої організації та про впорядкування звітності тощо); 2) акти про завдання діловодства – боротьбу з бюрократизмом, постанови «О точном соблюдении законов», «О борьбе с областничеством и канцелярской волокитой», декрет «Об устраниении волокиты» та інші; 3) про демократизацію діловодства (декрети і постанови «Об уничтожении сословий и гражданских чинов», «О введении нового правописания», про ліквідування неписьменності, ведення діловодства національними мовами тощо); 4) про конкретні питання документування (форми бланків державних установ, порядок виготовлення та користування новими печатками, про економію паперу тощо).

Так, постанова РНК «О форме бланков государственных учреждений» [3], прийнята у 1918 р., визначала обов'язкові реквізити бланка документів (з незначними змінами бланк тривалий час використовувався в радянських установах). У грудні 1918 р. було прийнято постанову «О точном и быстром исполнении распоряжений центральной власти и устраниении канцелярской волокиты» [4]. Того ж року Нарадою з питань спрощення діловодства в радянських установах було підготовлено проект декрету «Об упрощении делопроизводства и переписки в советских учреждениях» [5].

У 1919 р. Робочою комісією Міжвідомчої наради, створеної при Юрисконсульському відділі Наркомату державного контролю було підготовлено проект декрету «Положение о письмоводстве и деловодстве» [6], метою якого було встановлення одноманітності в веденні листування та скасування зайвих формальностей. Для збільшення оперативності в роботі та економії паперу Положення передбачало заміни листування телефонними переговорами та телефонограмами, не створювати зайвих доповідей та статей, вилучити супроводжувальні листи, не виготовляти копії. Виключалися шаблонні канцелярські заключні фрази та фрази ввічливості, документи пропонувалося складати коротко, використовуючи загальноприйняті скорочення. Враховуючи гостру нестачу паперу, положення рекомендувало користуватися меншим форматом паперу (до $\frac{1}{8}$ аркуша) та надсилати документи без конвертів.

Постанова Наркомату державного контролю від 1919 р. «О центральном Бюро жалоб и заявлений при НК РКИ» [7] та постанова «О местных отделениях Центрального Бюро жалоб и заявлений» [8] визначали порядок прийому письмових та усних скарг і заяв та порядок роботи з ними. Циркулярна постанова Президіуму ВЦВК «О порядке подачи жалоб и заявлений» (1921) [9] не лише визначала порядок розгляду скарг, а й конкретний термін їх розгляду.

Особливе значення мали декрети «О реорганизации и централизации архивного дела (1918)», «О централизации библиотечного дела», на основі яких було встановлено тісний зв'язок діловодства з архівною та бібліотечною справами (десятькова класифікація, карткова реєстрація) [10].

Протягом 1918 – 1921 рр. ВРНГ були підготовлені та видані три випуски «Сборника декретов и постановлений по народному хозяйству», в які увійшли документи організаційно-розпорядчого характеру, зокрема, положення про відділи та главки, інструкції, постанови Президіуму. Тривалий час це було найповнішим систематизованим виданням документів ВРНГ [11].

В декретах Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) та Ради народних комісарів «О порядке пользования печатями с государственным гербом» [12] від 1922 р. та із змінами та доповненнями «Об изменении постановления о праве пользования печатями с государственным гербом» [13] зазначалися установи та організації, що

отримували право користуватися гербовими печатками, а також порядок виготовлення печаток та обліку їх виготовлення в граверних майстернях.

На початку 1920-х рр. виходять також перші збірники документів неоперативного призначення, що містили протоколи колегіальних органів радянських та професійних організацій [14].

Оскільки НК РСІ велику увагу звертала на організацію роботи наркомату, зразкову постановку діловодства, то вже 15 жовтня 1923 року була прийнята спеціальна постанова «Про впорядкування і спрощення діловодства в наркоматі». За цією постановою окремі діловодства у відділах були скасовані, всі справи зосереджувалися в канцелярії загального відділу, було створене друкарське бюро, введенні стінні покажчики [15]. З 1 січня 1924 р. в наркоматі була введена карткова система діловодства. Колегія НК РСІ встановила суворий контроль за виконанням прийнятих рішень. В постановах, які приймалися, обов'язково фіксувалися виконавці і терміни виконання, встановлювався спеціальний контроль постанов колегії.

В середині 1920-х рр. і на початку 1930-х було видано ряд урядових актів, що торкалися порядку документування, форм документів, окремих питань діловодства [16-19]. В цей же період було здійснено ряд заходів з переведення діловодства державних органів в республіках на місцеві мови. Це, зокрема такі акти, як декрет ВЦВК від 14 квітня 1924 р. «О мерах по переводу делопроизводства государственных органов в национальных областях и республиках на местные языки» [20], декрет ВЦВК від 22 грудня 1924 р. «О переводе делопроизводства на соответствующие языки в автономных республиках и областях» та інші [21].

Ідея введення певних правил оформлення документів знайшла своє втілення в різних посібниках, керівництвах, правилах, інструкціях з діловодства, стандартах різних відомств. Такими документами, зокрема, були «Инструкция для Губстатбюро при составлении отчетности губернских экономических совещаний» ЦСУ РСФСР (1921) та «Инструкция к делопроизводству и отчетности по перераспределению излишнего спроса и предложения труда между биржами труда» НК освіти РСФСР, відділу ринку праці.

Жорсткі вимоги до резолюції визначені в «Инструкции по общему делопроизводству административных отделов – краевых, областных, губернских исполнительных комитетов и подведомственных им органов» (1927) [22].

У подальших інструкціях з діловодства та працях окремих авторів з певними змінами та доповненнями було подано порядок оформлення листів на бланках, вказані їх складові, короткі рекомендації з оформлення кожного з них. Відзначено також, що внутрішнє листування повинно оформлюватися на чистих аркушах паперу [23].

На відміну від попередніх, першою інструкцією, рекомендованою всім установам, незалежно від їх приналежності, була інструкція Н.А. Семенова «Делопроизводство. Основные положения и инструкция для государственных и общественных учреждений» [24], видана 1926 р. та ухвалена НК РСІ РСФСР. В цій інструкції визначено порядок складання та зберігання документів, походження, виконання та контролю виконання, а також особливості ведення діловодства з особового складу. В інструкції вирішувалося, хоча й не зовсім послідовно, питання оформлення документів на бланках. На відміну від інших, в цій інструкції не лише названі складові документа, а й вказано їх місце розташування та розміри. Вимоги до оформлення документів, встановлені в інструкції, згодом були використані з певними уточненнями в ряді інших відомчих інструкцій.

На початку 1930-х рр. було опубліковано «Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянської інспекції уряду УРСР за 1918 – 1932 рр.». Законодавчі акти, опубліковані у «Збірнику...», є важливим джерелом для висвітлення загальнодержавних заходів з питань діловодства.

У 1930-ті рр. вийшло кілька постанов уряду про ведення діловодства в сільських Радах, які визначали форми обліку та первинної документації, що велася в сільських Радах, та порядок відповідальності за ведення діловодства [25].

Нормативним забезпеченням архівної частини діловодства у досліджуваній період займався також й Укрцентрархів, головне завдання якого полягало у встановленні такого порядку ведення архіву, який би гарантував збереженість і цілісність діловодних матеріалів у самій установі, а також передання їх в належному порядку до архівосховищ архівних органів. Цей нагляд, або загальне керівництво, передбачав лише встановлення загальних правил, що забезпечували б інтереси архівних органів, і тому надавали певну свободу установам у веденні ними архівної частини [26, арк. 107].

Отож, 1 жовтня 1924 року Укрцентрархівом УСРР була прийнята «Инструкция про ведення архівної частини в державних, громадських і кооперативних установах УСРР», згідно з якою в архіві установи мали зберігатися всі діловодні матеріали, тобто будь-яке листування, накази, протоколи, положення, креслення, плани, діаграми, бухгалтерські документи та книги, офіційні видання тощо, систематизовані певним чином. В установі повинен був бути єдиний архів. Усі діловодні матеріали в міру їх використання повинні були здаватися до архіву установи. В установах, де заведена карткова система діловодства, разом з діловодними матеріалами до архіву мали здаватися й відповідні їм картки, як вхідні, так і вихідні. Здавання повинно було відбуватися за встановленими книгами, які знаходилися у віданні архіваріуса. В установах, де діяла журнальна система, діловодні матеріали повинні були здаватися за прийнятно-здавальними описами.

17 лютого 1926 року Укрцентрархів, ґрунтуючись на Постанові ВУЦВК та РНК від 16 грудня 1925 року «Про Єдиний державний архівний фонд» і враховуючи наявний досвід, видав «Положення про архівну частину діловодства в урядових і громадських установах УСРР», згідно з яким архівні частини діловодства повинні були відати всіма діловодними матеріалами установи, термін зберігання яких не перевищує 5 років, а також старими архівними матеріалами Єдиного державного архівного фонду, переданих даній установі Укрцентрархівом за певний період у тимчасове користування.

Всі закінчені діловодні матеріали, що надходили до архівної частини діловодства даної установи, мали передаватися до архівосховищ Укрцентрархіву. Всі матеріали, що зберігалися в установі, повинні були перебувати під постійним контролем та на обліку Укрцентрархіву, для чого велися особливі описи цих матеріалів, а представники Укрцентрархіву періодично мали перевіряти цілісність цих справ та правильність їх зберігання. Уся робота в архівних частинах діловодства установ повинна здійснюватися під керівництвом Укрцентрархіву на підставі відповідних розпоряджень та інструкцій [27].

У 1927 році Центральне архівне управління УСРР розробило проект «Інструкції про складання переліків матеріалів із строками їх переховування» в якій здійснено спробу викласти головні вимоги до складання переліків. У проекті інструкції, зокрема, зазначено, що кожна центральна установа має складати перелік архівних матеріалів не лише для свого апарату, а й для всіх підлеглих їй установ. У разі відсутності в центральній установі повних відомостей про форми діловодства підлеглих установ вона може доручити, за погодженням з ЦАУ УСРР, опрацювання цього питання кільком типовим установам по кожній групі для складання загального переліку.

Враховуючи накопичений досвід на відгуки спеціалістів про стан архівної справи в УСРР, 1930 року була видана нова редакція «Інструкції про ведення архівної частини в державних, громадських і кооперативних установах УСРР» [28]. Недоліки попередньої інструкції 1926 року були пов'язані з недосконалістю закону про ЄДАФ, і не охоплювали своїми технічними нормами дедалі поглиблюванні процеси роботи над впорядкуванням архівів установ. Зміни в новій інструкції були пов'язані із вимогою впорядкування лише цінних з наукового та практичного погляду матеріалів. Матеріали, які такого значення не мали, могли зберігатися в реєстраторах, швидкозшивачах. Якщо ці матеріали були зовсім не скріплені, то вони мали підшиватися лише «на прокол». Те саме стосувалося й матеріалів, які мали тривале довідкове значення, наприклад, особові справи працівників, студентські справи тощо. Крім того, всі такі матеріали під час зберігання не нумеруються і описуються за скороченим описом, утилізація за новими правилами здійснюватиметься за переліком на архівні матеріалами з термінами зберігання, чого попередня інструкція не визначала. Нові правила вперше детально визначили порядок передання утилізованих матеріалів на паперові фабрики, а також точно визначили групи друківаних видань, які необхідно передавати до архівних органів нарівні з архівними матеріалами. Ці правила поширюються на архіви всіх центральних, міських, міжрайонних та районних установ. Не охоплюються цими правилами лише установи сільські (сільради, сільські школи і лікарні тощо) для яких повинні бути видані ЦАУ спеціальні правила.

Важливим заходом, спрямованим на налагодження архівної справи в установах, була постанова ЦАУ 1930 року про обов'язки завідувачів та архівістів урядових архівів. Ця постанова стала вихідною точкою для створення міцної правової бази для архівних працівників установ та їхніх архівів як окремих структурно-оперативних одиниць. Постанова цілком категорично забороняла надалі практику навантаження архівістів рядом дрібних доручень і робіт, зокрема віданням канцелярським приладдям, експедиюванням пошти тощо, що призводило до того, що архіви установ перебували в занепаді і безладді. Одним з негативних явищ у практиці впорядкування архівів в установах було те, що закінчені матеріали передавалися з діловодства до архіву невпорядкованими і на архівістів таким чином покладалося завдання розбирання цих матеріалів, тоді як ці матеріали значно легше було впорядкувати в діловодстві, особливо за обмеженої кількості працівників, які працювали в архіві. Постанова надавала архівістам право вимагати від оперативних частин установи передавати матеріали до архіву в упорядкованому вигляді [28].

Здійснений аналіз законодавчих актів 1920 – 1930-х років свідчить про тісний зв'язок удосконалення державного апарату та діловодства, розкриває специфіку досліджуваного періоду. Радянським законодавством було закріплено принципи оперативності та загальнокультурного підходу до діловодства, визначено нове значення традиційних елементів оформлення документації. Разом з тим слід зазначити, що дослідження діловодства як об'єкта нормативного та науково-методичного забезпечення в історичному аспекті має здійснюватися на основі аналізу теоретичних засад реалізації його технологічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР. – 1925. – № 48. – 344 с.
2. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР за 1918–1932 рр. – К., 1933.
3. О форме бланков государственных учреждений : Постановление СНК от 2 марта 1918 г. // СУ РСФСР. – 1918. – № 29. – Ст. 309.
4. О точном и быстром исполнении распоряжений центральной власти и устранении канцелярской волокиты : Постановление Совета Рабочей и Крестьянской Обороны от 8 дек. 1918 г. // СУ РСФСР. – 1918. – № 93. – Ст. 929.
5. Тамм И. Е. Первые страницы советского делопроизводства (с публикацией документов) / И. Е. Тамм // Советские архивы. – 1968. – № 6. – С. 99–103.
6. История делопроизводства в СССР : учеб. пособие / под ред. Я. З. Лившица, В. А. Цикулина. – М. : МГИАИ, 1974.
7. О центральном Бюро жалоб и заявлений при НК РКИ : Постановление НГК от 12 мая 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 23. – Ст. 271.
8. О местных отделениях Центрального Бюро жалоб и заявлений : Постановление НГК от 14 мая 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 23. – Ст. 272.
9. О порядке подачи жалоб и заявлений : Циркулярное Постановление Президиума ВЦИК от 30 июня 1921 г. // СУ РСФСР. – 1921. – № 49. – Ст. 254.

10. Тамм И. Е. Становление советского государственного делопроизводства (1917–1923 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / И. Е. Тамм. – М., 1975. – 28 с.
11. Борисова Л. В. Делопроизводственные документы советской эпохи: историография и источниковедение (20–80-е годы) / Л. В. Борисова // Отечественные архивы. – 1994. – № 2. – С. 19–29.
12. О порядке пользования печатями с государственным гербом : Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 6 июля 1922 г. // СУ РСФСР. – 1922. – № 44. – Ст. 532.
13. Об изменении постановления о праве пользования печатями с государственным гербом : Декрет ВЦИК и СНК // СУ РСФСР. – 1922. – № 79. – Ст. 987.
14. Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов : Протоколы заседаний исполнительного комитета и бюро ЦК. – М. ; Л., 1925.
15. Иконников С. Н. Организация и деятельность РКИ в 1920–1925 гг. / С. Н. Иконников. – К., 1960. – 215 с.
16. Инструкция по ведению, систематизации и хранению научной и деловой документации (делопроизводства) в учреждениях Академии наук СССР. – М. ; Л., 1938.
17. Инструкция по делопроизводству в местных партийных организациях. – М., 1928.
18. Инструкция по делопроизводству в наркомфинах АССР, краевых и областных финансовых отделах. – М., 1938.
19. Инструкция по общему делопроизводству административных отделов – краевых, областных и губернских исполнительных комитетов и подведомственных им органов. – М., 1927.
20. О мерах по переводу делопроизводства государственных органов в национальных областях и республиках на местные языки : Декрет ВЦИК от 14 апр. 1924 г. // СУ РСФСР. – 1924. – № 41. – Ст. 391.
21. О переводе делопроизводства на соответствующие языки в автономных республиках и областях : Декрет ВЦИК от 22 дек. 1924 г. // СУ РСФСР. – 1925. – № 3. – Ст. 20.
22. Инструкция по общему делопроизводству административных отделов – краевых, областных и губернских исполнительных комитетов и подведомственных им органов. – М., 1927.
23. Фрадкин М. З. Деловые письма (техника составления) / М. З. Фрадкин. – М., 1929.
24. Семенов Н. А. Делопроизводство. Основные положения и инструкция для государственных и общественных учреждений / Н. А. Семенов. – М. ; Л., 1926.
25. Об улучшении постановки учёта, отчётности и делопроизводства в сельсоветах : Постановление ЦИК и СНК СССР от 10 июня 1935 г. // СУ РСФСР. – 1935. – № 33. – Ст. 278.
26. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 150, 120 арк.
27. Положення про архівну частину діловодства в урядових і громадських установах УСРР // Збірник законень УСРР. – 1926. – № 7. – С. 15–18.
28. Інструкція про ведення архівної частини в державних, громадських і кооперативних установах УСРР // Збірник законень УСРР. – 1930. – № 7. – С. 4–7.

ПОХОДЖЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В ПРАЦЯХ В. АНТОНОВИЧА

Сідак О.І.

Період української історії протягом XV – XVIII ст. був найбільше опрацьований В. Антоновичем. Він досліджував тему козацтва, вважаючи її найважливішим явищем історії українського народу. Питання щодо проблем походження козацтва в працях В. Антоновича становить певний історіографічний інтерес і протягом XIX – початку XXI ст. було предметом дослідження українських істориків.

Першим проаналізував представлену проблему М. Максимович, який поставив під сумнів опис В. Антоновичем початку козацтва. Він не погоджується з тим, що нібито до Люблінської унії, козаки жили лише під егідою князів із династії Гедиміновичів, зберігаючи і розвиваючи під їх управлінням свій общинний устрій [1].

Важливе місце у вивченні даного питання відводиться учням та сучасникам В. Антоновича, зокрема, М. Грушевському [2] та В. Доманицькому [3]. Особливість досліджень цих істориків була в тому, що вони його висвітлювали в загальному контексті діяльності В. Антоновича на тлі розвитку історіографії.

З іншої точки зору, висвітлювала проблему походження козацтва в працях В. Антоновича радянська історіографія, даючи їй неоднозначну оцінку. Історики діаспори Д. Дорошенко [4] та Л. Винар [5], проаналізувавши праці В. Антоновича, критично поставилися до того як саме висвітлював В. Антонович питання про витоки козацтва. За дослідженнями Володимира Боніфатійовича «козаки вийшли з народу»

У наш час відбувається популяризація праць як самого В. Антоновича, так і його робіт про козацтво. О. Кіян [6] та В. Білодід [7] звернули увагу на те, що В. Антонович подав інформацію про походження козаків, витоки якого можна простежити, ще за часів Литовської доби.

В. Антонович звертався до проблеми про походження козацтва в статті «Київ, його доля і значення» та «Актах про козаків». Більш повно дану проблему історик розглянув в статті «Про походження запорозького козацтва» [8]. В ній він трактував свою думку про походження козаків. В. Антонович, спираючись на архівний матеріал, урядові, юридичні і приватні акти, в яких було відображено життя козаків, зробив висновок про те, що вони уявляли собою продовження старої вічевої громади, яка станом на кінець XV ст. виступала під запозиченою в татар назвою козаків. Замість князів на чолі козацьких дружин ставали гетьмани, замість віча всі важливі справи вирішувалися на раді.

Елемент з якого складалася козащина, це старий слов'яно-руський елемент, що творив історію за князівських часів перед татарською навалою [9].

Цей погляд на становлення козацтва був не новий, його вже висловлювали інші історики, але саме це відповідало народницьким настроям В. Антоновича. Історики не прийняли таку теорію, і від неї відмовився сам дослідник. В подальших своїх дослідженнях вчений показав іншу теорію виникнення козаків.

В. Антонович, досліджуючи це питання, виокремив ряд аспектів, які стосувалися походження козаків. Він наголошував на тому, що для з'ясування питання щодо походження козацтва потрібно показати фактори впливу на виникнення цього феномену в українській історії.

У своїх працях історик проаналізував умови, в яких відбувалося становлення козацтва. Він звернув увагу на устрій українських земель періоду Великого князівства Литовського і зазначив, що уряд всі землі вважав за державну власність. Вони були поділені на частки, що називалися службами. Ці служби уряд роздавав тим, хто хотів їх брати, але обов'язком було приводити за службу одного озброєного чоловіка до війська великого князя. Хто не виконував такого обов'язку, у того службу відбирали, і вона переходила до інших осіб [10].

Історик дійшов висновку, що зерном, з якого виросла козащина, був «громадсько-вічевий устрій» у степових повітах Великого князівства Литовського, що виник унаслідок того, що тут «ніхто не хотів брати служб» і старости змушені були «роздавати служби громадам, а не одиницям привілейованого стану». При цьому, не втручаючись у внутрішні справи громад [11].

Важливим фактором впливу, на думку історика, був територіальний поділ. Адже вся територія Великого Князівства була поділена на землі та повіти. В кожному повіті був замок (місто чи город), де жив повітовий староста, чи воевода, що був головою адміністрації, суддею і військовим начальником того краю. По лісових місцевостях старости знаходили людей, що брали служби з поданими вище обов'язками, але в степовій території ситуація була іншою. Більш потрібним в господарстві того часу були бджільництво, лови звірів (боброві гони), рибальство (затони), дьогтярство. Хліборобство займало друге місце, адже збіжжя тоді не вважали за торгівельну справу. Хліб сіяли задля власної потреби [12]. Таким чином, по таких місцевостях, де було багато лісів та води, люди охоче брали служби, а на степових територіях було навпаки: служб майже не брали і ця місцевість була небезпечною, через напади татар.

З погляду В. Антоновича, козацтво було станом вільних людей, які здобували собі право військової служби. Він розглядав козаків з точки зору боротьби за захист своїх станових прав. В той час історик висвітлював їх, як єдиний стан, що виник «відстоювати народні стихії громадського життя» [13]. На його думку вченого, козацький стан «виник із народу», «без усякої ініціативи державної влади», з прагнення до бездержавного життя [14].

Наприкінці XV ст. таких людей було вже стільки, що вони утворили окремий стан: «...з кінця XV століття, - констатував В. Антонович, ...зароджується новий військовий землевласницький стан, що сформувався на засадах рівноправності між його членами вніс у свій побут старі принципи вічевого ладу» [15].

Козацтво поєднало у собі те, що в цьому суспільстві розділялося, поляризувалося - військову і виробничу діяльність. Воно було спадкоємцем і втіленням як старого військового (княжо-дружинного), так і землеробського (селянського) станів - станом воїнів і виробників.

В. Антонович також порушив проблему першої згадки про козаків. Він відносив її до кінця XV ст., а саме до 1489 року, адже цього року був похід проти татар, в якому брали участь козаки. Наступна згадка про козаків відноситься до 1491 року. Історик пов'язував цей похід з селянським повстанням під проводом Мухи на Галицькому Поділлі [16].

При цьому історик наголошував, що перший документ, де згадано про козаків, датувався 1499 роком. Це був привілей великого князя Олександра місту Києву. У грамоті вказано розмір податку, який повинні брати міщани з козаків за рибальство [17].

Таким чином, аналіз козакознавчих досліджень В. Антоновича показав, що історик виявив науковий інтерес до проблеми походження українського козацтва. Для цього вчений охарактеризував умови, які склалися наприкінці XV ст. і яким чином вони вплинули на появу козацтва. На думку дослідника, на виникнення козаків впливали фактори соціального, економічного та політичного характеру.

При цьому можна простежити трансформацію поглядів самого дослідника, який спочатку вважав козаків реліктовими рештками давніх слов'янських громад під новим, запозиченим у татар, іменем. Згодом В. Антонович, зважаючи на ті умови, в яких перебував народ, зазначив, що козаки – це вихідці з народу, які зорганізувалися і розвивали свій общинно-вічевий устрій під верховною владою литовських князів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимович М. Исторические письма о казаках приднепровских / М. Максимович // Вибрані твори. – К.: Либідь, 2004. – С.153
2. Грушевський М. Володимир Антонович основні ідеї його творчості і діяльності [Електронний ресурс] / М. Грушевський. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Volodymyr_Antonovych_osnovni_idei_i_oho_tvorchosti_i_diiialnosty.pdf
3. Доманицький В. Володимир Антонович / В. Доманицький // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядн.: В. Короткий, В. Ульяновський. – Т. 1. – К.: Заповіт, 1997. – С. 62

4. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність [Електронний ресурс] / Д. Дорошенко. – Прага, 1942. – С. 54. – Режим доступу: https://ungoodthinkful.appspot.com/chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Volodymyr_Antonovych/
5. Винар Л. До 150 – ліття з року народження Володимира Антоновича [Електронний ресурс] / Л. Винар // Український історик. – К., 1984. – № 1 – 4. – С. 81 – 84. – Режим доступу: https://ungoodthinkful.appspot.com/chtyvo.org.ua/authors/Vynar_Liubomyr/Do_150-littia_z_roku_narozhennia_Volodymyra_Antonovycha.pdf
6. Кіян О. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал. - 1991. – № 2. - С. 66
7. Білодід В. Історіографія української етноментальності: В. Б. Антонович: Історіософські нариси [Електронний ресурс] / В. Білодід. – К., 2011. – С. 153. – Режим доступу: https://ungoodthinkful.appspot.com/chtyvo.org.ua/authors/Bilodid_Volodymyr/Istoriografii_ukrainskoi_etnomentalnosti.djvu
8. Антонович В. Происхождение запорожского козачества [Електронний ресурс] / В. Антонович. // Київська старовина. – К., 1884. – 26 с. – Режим доступу: <http://eknigi.org/istorija/138429-kievskaya-starina-1884-1888.html>
9. Антонович В. Коротка історія козаччини. Видання третє / В. Антонович. – Вінніпег, Давфін, 1971. – С. 102
10. Антонович В. Очерк истории Великого Княжества Литовского до половины XV ст. / В. Антонович. – К., 1878. – С. 111
11. Кіян О. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал. - 1991. - № 2. – С. 68
12. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – С. 70
13. Там само. – С. 120
14. Там само. – С. 134
15. Там само. – С. 145
16. Там само. – С. 148

ДЕРЖАВНА ДОБРОЧИННІСТЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.: АНАЛІЗ ІМПЕРСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Сергєєва О.О.

Проблемам доброчинності на півдні України XVIII – початку XX ст. в історіографії імперської доби присвячено низку наукових праць. Причому ці праці не лише подають цілісну картину державної доброчинності в регіоні, але й приділяють увагу її окремим аспектам, таким як:

- періодизація історії благодійності на півдні України;
- роль державних інституцій у розвитку філантропії й удосконаленні методів опіки нужденних верств населення;
- методи і напрями боротьби з безпритульністю, жебрацтвом, злочинністю;
- особливості функціонування загальнодержавних та приватних установ тощо.

Доробок авторів імперської доби є надзвичайно цінним, оскільки протягом XIX – початку XX ст. ними було написано та опубліковано велику кількість змістовних книг і окремих публікацій, в яких було розглянуто проблеми подолання зубожіння населення, боротьби з професійним жебрацтвом, зниження кількості сиріт і безпритульних тощо.

1818 р. чиновник Господарського департаменту Міністерства поліції О.Д. Стог підготував працю «Об общественном призрении в России», яку видало Міністерство поліції Російської імперії [1]. Це дослідження стало першою в російській історіографії спробою простежити еволюцію інститутів опіки, починаючи з їх виникнення у X ст. і до початку XIX ст. Автор здійснив аналіз російського законодавства щодо доброчинності з часів Київської Русі до епохи правління Олександра I, акцентувавши увагу на заходах Петра I та Катерини II в цій сфері. Книга містить огляд діяльності приказів громадського піклування в різних регіонах держави, зокрема й Таврійської губернії. Змальовуючи становлення місцевого приказу громадського піклування, О.Д. Стог зосередився на першому десятилітті функціонування організації, її фінансовому потенціалі, кількості нужденних осіб у сімферопольській богадільні та лікарні. У першій половині XIX ст. цей твір фактично залишався єдиним комплексним дослідженням проблем організації соціальної допомоги в Російській державі.

Активізація студій з питань історії благодійності припала на період правління Олександра II і досягла свого піку за часів царювання Миколи II. З-поміж дослідників другої половини XIX – початку XX ст., що звернулися до розробок цієї проблеми, слід відзначити І.Ю. Андрієвського, В.О. Гагена, П.І. Георгієвського, В.І. Гер'є, С.К. Гогеля, В.Ф. Дерюжинського, О.М. Кудрявцева, М.М. Курбановського, А.А. Левенстріма, К.А. Мушинського, І.Т. Тарасова, Я.В. Ханикова, А.І. Якобія. У працях цих науковців, публіцистів і громадських діячів визначено пріоритетні напрями доброчинної діяльності в Російській імперії; висвітлено внесок загальнодержавних філантропічних інституцій у справу боротьби з жебрацтвом, безпритульністю та зубожінням; підготовлено сукупність практичних рекомендацій щодо подолання найбільш гострих соціальних проблем; подано порівняльну характеристику стану громадського піклування Росії та провідних країн Західної Європи (Великобританії, Німеччини, Франції).

Одним із небагатьох столичних дослідників феномену суспільної доброчинності, що залучив відомості з досліджуваної проблематики до своїх праць, був знаний громадський діяч, науковець і публіцист Є.Д. Максимов. Він не тільки активно виступав на сторінках періодичних видань («Вестник благотворительности», «Общественное и частное призрение в России» та «Трудовая помощь») зі змістовними публікаціями, але й був автором ґрунтовних узагальнюючих робіт: «Особые благотворительные ведомства и учреждения», «Очерки земской деятельности в области общественного призрения», «Трудовая помощь, ее основания, задачи и важнейшие формы» та ін. Є. Д. Максимов використав статистичні й історичні матеріали, що торкалися благодійних установ і організацій Кримського півострова. Так, у монографії «Очерки земской деятельности в области общественного призрения» було наведено відомості про філантропічну роботу Таврійського губернського земства в порівнянні з аналогічними земськими установами європейської частини Російської імперії [2, с. 35–36]. У праці «Особые благотворительные ведомства и учреждения» науковець дослідив структуру, механізми внутрішньої взаємодії і природу походження центральних державних відомств, залучених до системи соціального захисту населення. Автор довів, що загальноімперські об'єднання, такі як Відомство установ імператриці Марії, мали незначний вплив на місцеві філантропічні заклади (у т.ч. на Дитячий притулок ім. А. М. Адлерберг і керченський Маріїнський притулок), які входили до його складу, через бюрократизацію, що перешкоджала розвитку сучасних методик опіки місцевого населення [3, с. 126].

Серед інших столичних дослідників дорадянської доби, які спиралися на статистичні матеріали, отримані з Таврійської губернії, відзначимо головного лікаря Санкт-петербурзького виховного будинку Михайла Дмитровича Ван-Путерена (1853–1908). Його книга «Исторический обзор призрения внебрачных детей и подкидышей и настоящее положение этого дела в России» містить огляд історії опіки підкидьків у Російській імперії та закордоном, аналіз діяльності приказів громадського піклування, земських і міських установ у цій сфері. Зіставивши рівень смертності серед підкинутих немовлят із різних регіонів держави в останній третині XIX в., автор довів, що відсоток смертності в установах Таврійського губернського земства був досить низький у порівнянні з іншими земськими закладами європейської частини Російської імперії [4, с. 288–305].

Історіографічна спадщина дорадянського періоду багата на узагальнюючі праці, у яких відображено цінну статистичну інформацію та короткі нариси з історії громадської благодійності в Таврійській губернії. Так, 1901 р. в Санкт-Петербурзі опубліковано колективну працю «Благотворительная Россия: история государственной, общественной и частной благотворительности в России», редактором якої виступив публіцист П.І. Ликошин. У другій частині видання містяться нарис з історії доброчинних закладів Криму, що належали до Відомства установ імператриці Марії: Дитячого притулку ім. А. М. Адлерберг і керченського Маріїнського притулку [5, ч. 2, с. 151].

Одним з перших питання благодійності почав досліджувати І.Т. Тарасов [6]. Однак благодійність він розглядав лише побіжно, стосовно певних проблем, пов'язаних з реальною ситуацією людини, тобто коли вона виступала як оперативний засіб. Такі запобіжні заходи, як пенсійна справа, страхування, покращання податкової системи та освіти, до благодійності він не відносив. Благодійність І.Т. Тарасов розумів надто вузько, передусім як діяльність урядових і громадських органів та приватних осіб, яка передбачала подання допомоги і піклування про бідних та жебраків. Водночас автор порушував питання фінансування благодійності, не заперечуючи при цьому, що піклування і допомога можуть бути і платними послугами для того, хто опікувався там, де не вистачало коштів добровільних жертводавців.

Аналізуючи західноєвропейський досвід, І.Т. Тарасов дійшов висновку: державна благодійність повинна обов'язково контролювати певні сфери і не віддавати їх приватним благодійним установам. До таких сфер автор відносив заклади для дітей-правопорушників та дорослих, колишніх в'язнів, п'яниць, божевільних. Але діяльність цих установ він вбачав у контексті каральних функцій поліції і тому розглядав їх як запобіжно-виправні заклади.

Наприкінці позаминулого століття з'явилися більш ґрунтовні праці, в яких автори прагнули відзеркалити діяльність державних установ і органів самоврядування. До таких авторів можна віднести Є.Д. Максимова [7; 8]. Розглядаючи проблеми громадської опіки, він не тільки використовував матеріали вітчизняної і зарубіжної історії, а й намагався осмислити їх у існуючій соціальній політиці. Є.Д. Максимов уперше подав історію становлення земських та міських органів опіки. Дослідник, використовуючи статистичний матеріал, показав позитивні і негативні сторони діяльності цих органів, висловив свої думки щодо покращання роботи державних структур.

Одним із перших, хто порушив питання про теорію громадського піклування як специфічну галузь пізнання зі своєю предметною визначеністю, був В.І. Гер'є [9]. Розглядаючи проблеми державного піклування, він висунув тезу про обов'язкову державну допомогу як про культурне призначення держави, як одне з благ сучасного життя. Одночасно зробив спробу дати визначення державному піклуванню. Він вважав, що це піклування, яке провадиться на кошти державної скарбниці і за допомогою органів, яких призначає адміністрація, незалежних від громад і місцевого населення. Однак при цьому В.І. Гер'є торкався проблем державного фінансування громадського піклування, яке повинне здійснюватися не державою у вигляді казначейських дотацій, а за рахунок розширення фінансової автономії громад. Саме громада, місцеві органи піклування повинні стати найважливішою ланкою в справі державної допомоги нужденним. Не виключаючи важливості контролю за діяльністю громадського піклування з боку Міністерства внутрішніх справ, В.І. Гер'є порушив питання про утворення особливого державного органу – Центрального попечительства, котрий займався б усіма справами і проблемами громадського піклування.

В.І. Гер'є чітко відрізняв громадську опіку від милостині за такими показниками, як їх організація, мотиви, цілі. Він доводив провідне значення громадської опіки та засудив такий спосіб благодійності, як подання милостині

кожному, хто її вимагає. На його думку, тільки громадська опіка має можливість надавати допомогу не професійним жебракам, а тим, хто неспроможний себе доглянути.

Певний інтерес в історіографії зазначеного періоду становить стаття І. Федорченка [10]. Він вважав найбільш досконалою і культурною формою благодійності громадську опіку, дав своє визначення благодійності як однієї з форм суспільних відносин.

Що ж стосується проблеми громадської благодійності на теренах України, то таких досліджень майже немає. Ті нечисленні роботи, у яких досліджувалися ці проблеми, торкаються організації громадської опіки до кінця XVIII століття. Серед них можна виділити статтю П. Єфименка в «Киевской старине» [11], де реконструювався побут жебраків та висвітлювалися засоби їх опіки братствами і церквою.

Таким чином, у центрі уваги дослідників вітчизняної філантропії імперської доби здебільшого знаходилися загальні проблеми: періодизація історії благодійності; роль державних інституцій у розвитку філантропії й удосконаленні методів опіки нужденних верств населення; методи і напрями боротьби з безпритульністю, жебрацтвом, злочинністю; особливості функціонування загальнодержавних організацій Російської імперії тощо. Ці питання набули подальшого розгляду у працях радянських і сучасних істориків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стог А. Д. О общественном призрении в России / А. Д. Стог: в 2 ч. – СПб., 1818. – Ч. 1. – 114 с. ; Ч. 2. – 142 с.
2. Максимов Е. Д. Очерки земской деятельности в области общественного призрения / Е. Д. Максимов. – СПб., 1895. – 105 с.
3. Максимов Е. Д. Особые благотворительные ведомства и учреждения / Е. Д. Максимов. – СПб., 1903. – 137, [2] с.
4. Ван-Путерен М. Д. Исторический обзор призрения внебрачных детей и подкидышей и настоящие положение этого дела в России / М. Д. Ван-Путерен. – СПб., 1910. – 756 с.
5. Благотворительная Россия : история государственной, общественной и частной благотворительности в России : в 2 т. / под ред. П. И. Лыкошина. – СПб., 1901. – Т. 1. – 328 с. ; Т. 2. – 267 с.
6. Тарасов И.Т. Учебник науки полицейского права / – М., 1891. – 633 с.
7. Максимов Е.Д. Городские общественные управления в деле помощи бедным / – Спб.: Государственная типография, 1905. – 224 с.
8. Максимов Е.Д. Очерки земской деятельности в области общественного призрения / – СПб., 1895. – 105 с.
9. Герье В.И. Русские дома трудолюбия / – М., 1900. – 123 с.
10. Федорченко И. Милостыня, благотворительность, общественное призрение // Благотворительные общества г. Киева на Киевской Всероссийской выставке 1913 года / – К.: Тип. И.И.Чоколова, 1913. – С.9–19.
11. Єфименко П. Шпитали в Малороссии // Киевская старина. – 1883. – № 4. – Т.5 – С. 707 – 727.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ РУССКОЙ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ РУИНЫ

Тарасов С.В.

Историографический анализ работ российских историков XIX – начала XX в., затрагивавших процессы Руины актуален в силу, по крайней мере, двух обстоятельств. Во-первых, что обобщения сделанные российскими учеными в XIX в. продолжают проявляться в российском массовом сознании. Потому изучение российской историографии украинской истории позволит лучше

Важным историографическим источником являются фундаментальные труды, посвященные истории России и «общерусской истории», такие как «История России с древнейших времен» С. Соловьева и «История России» Д. Иловайского [1]. Книга С. Соловьева основана на тщательном изучении огромного количества исторических источников (в первую очередь материалов российских государственных архивов) и содержит богатейший фактический материал. В то же время источники далеко не всегда обрабатывались исследователем с достаточной тщательностью. По замечанию современного немецкого ученого Т. Бона, недостаток научного подхода С. Соловьева состоял в том, что он решил предоставить слово, прежде всего самим источникам в ущерб их анализу. Обобщающий синтез проводился историком скупо [2].

Труд Д. Иловайского является в большей степени обобщающей «сводной» работой, чем «История» С. Соловьева. Он базируется, в основном, не на архивных изысканиях автора, а на работах его предшественников. Очередные тома книги Д. Иловайского, начиная с 3-го тома, подвергались жестокой критике. В советское время окончательно сложилось отношение к его труду, как компиляции, стоявшей ниже научного уровня своего времени. Причиной этого была не беспристрастная оценка достоинств и недостатков книги, а монархические взгляды ее автора [3]. Однако создатели «Советской Исторической Энциклопедии» признавали, что разделы «Истории» Д. Иловайского, посвященные Украине XVII в. представляют интерес [4].

И С. Соловьев, и Д. Иловайский большое внимание уделяли Украине и процессам Руины. В XII т. труда С. Соловьева события украинской истории занимают центральное место. С. Соловьев сам признавал, что 12-й том его труда охватывающий 1667-1676 гг., главным образом основан «малороссийских делах» хранящихся в московских архивах [5].

Вообще, следует заметить, что в «чисто фактических» трудах (С. Соловьев, Д. Иловайский) события Руины гораздо подробнее изложены, чем в книгах В. Ключевского, М. Покровского, С. Платонова, претендовавших на обобщения. Вероятно, это связано с тем, что для большинства русских историков, занимавшихся разработкой истории Московского государства, которую они считали генеральной линией «общерусской истории», история Украины вообще и Руина в частности, лежали на периферии их научных интересов.

Среди историографических источников следует отметить также лекционные курсы Н. Устрялова, С. Соловьева, В. Ключевского, С. Платонова [6].

Н. Устрялов был одним из первых, кто взялся за разработку русской истории XVII в. В его труде вкратце описывалась и история «малороссийской смуты». «Лекции» С. Соловьева представляют интерес, так как в этом курсе даны некоторые факты и обобщения, отсутствующие в его «Истории России». «Курс русской истории» стал вершиной научной деятельности В. Ключевского. Для нашей темы курс интересен тем, что там В. Ключевский применил свою методику «исторической социологии». В советское время было принято считать, что «Курс» В. Ключевского не имел четкой методологической основы [7]. Подобные оценки были, во многом, обусловлены идеологическими соображениями, навязывавшими тезис о «кризисе буржуазной исторической науки» в предреволюционные годы [8]. По мнению некоторых западных исследователей, В. Ключевскому удалось намного раньше, чем европейским историкам преодолеть научную парадигму классического историзма Л. Ранке и создать собственную методологию [9]. «Следует подчеркнуть, что только в России «историческая социология» школы Ключевского совершила радикальный прорыв на пути к социальной истории. Эта смена парадигм в России произошла еще до 1905 г. Научная революция в российской историографии состоялась, таким образом, задолго до падения царского режима», – пишет Т. Бон [10].

С. Платонов, хотя и принадлежал к петербургской школе, воспринял некоторые элементы концепции В. Ключевского.

Следующей категорией историографических источников являются труды, носящие более узкий характер, чем «Истории» С. Соловьева и Д. Иловайского, а также лекционные курсы. Это монографические исследования.

Политические события эпохи освещены в трехтомной монографии Н. Павлицева «Польская анархия при Яне Казимире и война за Украину» [11]. К сожалению, по своему научному уровню, она стоит не очень высоко, являясь заурядной, хотя и добросовестной компиляцией.

Большой фактический материал содержится в работе генерала Н. Голицына «Всеобщая военная история новых времен» [12]. Русский военный историк описывал боевые действия на территории Украины в интересующую нас эпоху, иногда давая анализ происходившего, с точки зрения военного специалиста. Ценность книги снижает отсутствие ссылок на источники.

Анализ исторических источников периода Руины, в том числе казацких летописей можно найти в работах Г. Карпова «Критический обзор главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время 8 января 1654-30-е мая 1672 года» и «Начало исторической деятельности Богдана Хмельницкого». Источниковедческие работы Г. Карпова, ученика С. Соловьева, несмотря на свою идеологическую направленность, были, для своего времени, шагом вперед. Подробный разбор казацких летописей содержится в труде В. Иконникова «Опыт русской историографии». Работой источниковедческого характера является и книга Е. Замысловского «Царствование Федора Алексеевича» [13].

Среди монографических исследований, необходимо отметить, посвященные отдельным царствованиям. Это книги В. Берха, П. Медовикова, П. Щебальского и А. Брикнера. В эту категорию можно отнести и многотомное исследование Н. Устрялова о Петре I [14].

Церковная история эпохи руины разрабатывалась такими учеными, как митрополит Макарий, Г. Карпов и В. Эйнгорн. Последний 12 том фундаментальной «Истории Русской церкви» митрополита Макария (Булгакова) доведен до 1667 г. Труд Макария основан на многих неизвестных ранее источниках. Работы Г. Карпова об истории Киевской митрополии, основанные на архивных материалах, представляют интерес. Наиболее подробной работой об истории украинского духовенства периода Руины является монография В. Эйнгорна. Исследование В. Эйнгорна, базировалось как на работах его предшественников, так и на значительном архивном материале, впервые введенном им в научный оборот. Заглавие книги уже рассматриваемой историком темы. По существу, книга В. Эйнгорна была политической историей Украины за период второй половины XVII в., вплоть до гетманства И. Самойловича [15].

Проблема инкорпорации Украины изучалась русскими историками и юристами: В. Сергеевичем, Б. Нольде, И. Розенфельдом, В. Мякотиным [16].

Разработкой экономической и социальной истории Гетманщины занимался В. Мякотин. Его исследование, основанное, на тщательном изучении архивных источников, было закончено уже в эмиграции [17].

Ряд историков освещали дипломатическую, и военную борьбу времен Руины в форме статей. Это были А. Попов, В. Эйнгорн, А. Востоков, В. Иконников, П. Матвеев, П. Головачев. Политическая борьба в Гетманщине, кроме обобщающих трудов С. Соловьева и Д. Иловайского нашла отражение в статьях П. Матвеева и А. Востокова. Их работы базируются на архивных материалах. Следует заметить, что С. Соловьев, кроме того, что он освещал историю Украины периода Руины в своем главном труде, затронул украинскую историю также в ряде статей. Эти статьи не

всегда т не во всем дублируют «Историю России», писавшуюся одновременно с ними, а потому заслуживают внимания [18].

Следующей категорией историографических источников, являются работы имеющие научно-популярный характер. Это книги и статьи М. Покровского, В. Пичеты, В. Нечаева, С. Худякова, С. Чистякова, А. Чистяковой [19].

Среди историографических источников следует отметить учебные и справочные издания. Это российские дореволюционные учебники для средней школы [20], а так же ряд российских дореволюционных энциклопедий, таких как «Энциклопедический словарь, составленный русскими учеными и литераторами», «Энциклопедический словарь» Брокгауза и Ефрона, «Новый энциклопедический словарь» Брокгауза и Ефрона, «Большая энциклопедия», «Энциклопедический словарь Гранат», «Русский Биографический словарь», «Военная энциклопедия». Среди авторов статей в некоторых из них были такие известные российские ученые, как К. Бестужев-Рюмин, А. Экземплярский, А. Кизеветтер, П. Милоков и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соловьев С.М. Сочинения в 18 кн. – Кн. V. – Т.9-10 – М.:Мысль, 1990; Кн. VI. – Т. 11-12. – М.: Мысль, 1991; Кн. VII. – М.: Мысль, 1991; Иловайский Д.И. История России. – Т.5. – М.,1905; его же: История России. Отец Петра Великого: Алексей Михайлович и его ближайшие преемники. – М.: Чарли, 1996.
2. Бон Т. Историзм в России? О состоянии русской исторической науки в XIX столетии // Отечественная история. – 2000. – № 4. – С.123-124.
3. Историография истории России до 1917 г.: Учебник для студ. высш. учеб. заведений: В 2 т./ Под ред. М.Ю. Лачаевой. – Т.2. – М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2003. – 384 с.
4. Соловьев С.М. История России... – Кн. VI. – Т. 11-12. – С.604.
5. Иловайский, Дмитрий Иванович // Советская Историческая Энциклопедия. – Т.5. – М.: Советская Энциклопедия, 1964. – С.796.
6. Устрялов Н.Г. Русская история. – Ч. II. (1462-1689). – СПб., 1837; Соловьев С.М. Лекции по русской истории Ор. П. Соловьева 1867/8 года; Ключевский В.О. Курс Русской истории. – Ч.III. – М.: Мысль, 1988; Платонов С.Ф. Лекции по русской истории. – М.: Высшая школа, 1993.
7. Нечкина М.В. Василий Осипович Ключевский. История жизни и творчества. – М.: Наука, 1974. – С.572.
8. Павленко Н.И. Летописцы Отечества // Соловьев С.М. Общедоступные чтения о русской истории. – М.: Республика, 1992. – С. 8.
9. Бон Т. Указ. соч. – С.127.
10. Там же.
11. Павлищев Н.И. Польская анархия при Яне Казимире и война за Украину. – Т.1. – СПб., 1887; Т.II.- Спб., 1887; Т. III. – Спб., 1887.
12. Голицын Н.С. Всеобщая военная история новых времен. Ч. 1-2. – От.1. – СПб., 1878.
13. Карпов Г.Ф. Критический обзор главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время 8 января 1654-30-е мая 1672 года. – М., 1870; его же: Начало исторической деятельности Богдана Хмельницкого. – М.,1873;Иконников В.С. Опыт русской историографии. Т.II. – Кн. 2. – К., 1908; Замысловский Е. Царствование Федора Алексеевича. – Ч.1. – Введение. Обзор источников. – СПб., 1871.
14. Берх В.Н. Царствование царя Алексея Михайловича. Ч.1-2. – Спб.,1831; его же: Царствование царя Федора Алексеевича и история первого стрелецкого бунта. – Ч.1. – Спб., 1834; Ч. 2. – Спб., 1835; Медовиков П. Историческое значение царствования Алексея Михайловича. – М., 1854; Щербальский П. Правление царевны Софьи. – М., 1856; Брикнер А.Г. История Петра Великого. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002;Устрялов Н.Г. История царствования Петра Великого. – Т.1. – Спб., 1858; Т. II. – Спб., 1858.
15. Макарий (Булгаков) митрополит московский и коломенский. История Русской церкви. – Кн. 7. – Т.12.- М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996.Карпов Г.Ф. Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россией. Из истории смутного времени в Малороссии. Г Статья 1. – М., 1871; Статья 2. – М., 1874; Статья 3. – М.,1876; Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. – М., 1899.
16. Сергеевич Е. Лекции и исследования по истории русского права В. Сергеевича ор. профессора Императорского С.Петербургского университета. – СПб., 1883; Нольде Б.Э. Очерки русского государственного права. – Спб., 1911; Розенфельд И.Б. Присоединение Малороссии к России (1654-1793): Историко-юридический очерк. – Пг. 1915; Мякотин В. «Переяславский договор» 1654 года. – Прага: Издательское общество «Единство», 1930.
17. Мякотин В. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII в. – Т. 1. Вып. 1. – Прага: Ватага и пламя, 1924; Вып. 2. – Прага: Ватага и пламя, 1924; Вып. 3. – Прага: Ватага и пламя, 1926.
18. Попов А. Турецкая война в царствование Федора Алексеевича // Русский вестник. – Т. 8. – Март: книжка вторая. – С.143-180; апрель: книжка первая. – С. 285-328;Эйнгорн В. Иван Андреевич Шматковский протопоп глуховский и его сношения с московским правительством (1653-1673). Страничка из истории малорусского духовенства. – К., 1892; его же: Отставка А.Л. Ордина-Нащокина и его отношение к малороссийскому вопросу // Журнал Министерства народного просвещения. – 1897. – Ч. CCCXIV. – ноябрь. – С.92-176; его же: Дипломатические сношения московского правительства с правобережной Малороссией в 1673 году // Журнал Министерства

- народного просвещения. – 1898. – Ч. CCCXVII. – № 5. – Май. – Отд.2. – С.118-169; Востоков А. Посольство Шакловитого к Мазепе 1688 г. // КС. – 1890. – Т. XXIX. – Май. – С. 199-226; его же: К истории первого крымского похода // К С. – 1886. – Т. XIV. – Февраль. – С. 267-278; Иконников В.С. Ближний боярин Афанасий Лаврентьевич Ордин-Нащокин. Один из предшественников петровской реформы // Русская старина. – 1883. – Т. XL. – №№ 10-11. – №.10. – С.17-66; №11. – С.273-308; Матвеев П. Москва и Малороссия в управление Ордина-Нащокина Малороссийским приказом // Русский архив. – 1910.– Кн.1. – С.219-242; его же: Артамон Сергеевич Матвеев в приказе Малой России и его отношение к делам и людям этого края // Русская мысль. – 1901. – август. – С.1-23; сентябрь. – С.46-75; Головачев П. Значение Андрусовского перемирия // Русская старина. – 1903. – Т. 119. – №№ 7-9. – № 7. – С.159-166; Матвеев П. Батурицкий переворот 13-го марта 1672 года. Дело гетмана Демьяна Многогрешного // Русская старина. – 1903. – №9 – С.667-690; № 10 – С.131-146; № 11. – С.459-470; Востоков А. Судьба Выговских и Ивана Нечая // Киевская старина. – 1890. – Т. XXVII. – Январь. – С. 35-46; Востоков А. Козелецкая рада 1662 года // КС. – 1887. – Т. XVII. – Февраль. – С.269-284; его же: Нежинская рада 1663 г. // КС. – 1888. – Т. XXI. – Май. – С.125-139; его же: Суд и казнь Григория Самойловича // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль. – С. 40-63; Соловьев С.М. Гетман Иван Выговский // Отечественные записки. – 1859. – Т. CXXVII. – Ноябрь. – С.43-64; Соловьев С.М. Лазарь Баранович. Из истории Южно-Русской митрополии. – М., 1862; Соловьев С.М. Очерк из истории Малороссии до подчинения ее царю Алексею Михайловичу // Отечественные записки. – 1849. – Т. LXII. -№ 1-2. – С.215-270; Соловьев С.М. Рассказы из русской истории XVIII века. // Чтения и рассказы по истории России. – М.: Правда, 1990. – С.584-737.
19. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен. – Т. III. – М., 1911; Пичета В.А. Внешняя полтика России при царе Алексее Михайловиче // Три века. – Т. II. – М.: ГИС, 1991. – С. 106-139; Нечаев В.В. Царствование Федор Алексеевича и правление царевны Софьи // Три века. – Т. II. – М.: ГИС, 1991. – С. 140-200; Худяков И.А. Древняя Русь.. – СПб., 1897; Чистяков А.С. История Петра Великого. – М.: Буклет, 1992; Чистякова С.А. История Петра Великого. – М.: Современник, 1994.
20. Баженов Н. Учебник русской истории.– Кронштадт, 1891; Беллярминов И. Элементарный курс русской истории.– СПб., 1890; Богословский М. Учебник русской истории.– Ч. II. – М., 1917; Иловайский Д.И. Краткие очерки русской истории. Выпуск I-II. – М., 1860; Иловайский Д.И. Руководство по русской. – М., 1868; Иловайский Д.И. Краткие очерки русской истории. – М., 1912; Иловайский Д.И. Краткие очерки русской истории // Очерки отечественной истории. – М.: Мысль, 1995; Ключевский В.О. Краткое пособие по русской истории.– М., 1917; Либен П. Шуйская А. Краткий курс русской истории. – СПб., 1893; Острогорский М. Учебник русской истории. – СПб., 1905; Платонов С.Ф. Учебник русской истории для средней школы.– Ч.1-2. – Пг., 1918. Погодин М.Н. Краткое начертание русской истории. – М., 1838. – 114; Погодин М.Н. Начертание русской истории для училищ. – М., 1835. Сальников А.Н. Руководство к отечественной истории. – СПб., 1902; Соловьев С.М. Учебная книга русской истории. – СПб., 1865; Устрялов Н.Г. Начертание русской истории для средних учебных заведений. – СПб., 1851.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ НАВКОЛО КОЛОРИТНИХ ФАКТІВ БІОГРАФІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Теміров Б.Ю.

Протягом ХХ ст. історіографічний погляд на діяльність Михайла Сергійовича Грушевського великою мірою формувався під впливом радянської пропаганди, яка кваліфікувала його як «буржуазного націоналіста». У таких умовах неупереджено проаналізувати історіографічні оцінки щодо його діяльності було неможливо. Після постанови незалежної України з'явилася маса суджень щодо державних кроків М.Грушевського, а також його історичної концепції. Серед найактивніших дослідників постаті М.Грушевського – С.Кульчицький, О.Копиленко, І.Гірич, Л.Зашкільняк, В.Уляновський, Я.Дашкевич, С.Плохій та інші.

Як зазначив В.Бойко, найпомітніше місце в історіографії обійняв період головування М.Грушевського в Українській Центральній раді [1]. Історики підкреслювали його відданість ідеї українського національного відродження та демократичним принципам, що простежується у всіх виданих від імені УЦР програмних документах, включно з останнім – Конституцією Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. Такий підхід пояснює негативне ставлення М.Грушевського до авторитарного режиму гетьмана П.Скоропадського, за часів якого він перебував на нелегальному становищі, та до радянського, коли Михайло Сергійович кілька років провів в еміграції.

У контексті вивчення проблем заснування власної держави здійснені спроби пошуку причин поразки Української революції. У зв'язку з цим дослідники, зокрема, відзначали недостатню увагу до проблем створення української армії з боку УЦР, зокрема М.Грушевського як її голови. Інші теми, що тоді порушувалися – ставлення царського та радянського режимів до М.Грушевського, в тому числі його арешти, причини повернення з еміграції 1924 р. та реакція на такий крок українського політикуму, взаємини з радянською владою, між іншим, із більшовицькими лідерами України. Зокрема, останнім питанням присвячена перша з сучасних монографій про М.Грушевського, автор якої – Р.Піріг[2].

По-різному трактується діяльність М.Грушевського в якості голови Центральної ради. Я.Дашкевич обстоює тезу про те, що М.Грушевський, будучи найбільшим українським істориком, але не найкращим політиком. Натомість

В.Верстюк відстоює тезу про органічну єдність Грушевського історика і політика і не схильний негативно відгукуватись про його політичну діяльність[3].

Українські історики підійшли до розв'язання одного з давніх непорозумінь стосовно М.Грушевського, а саме – його нібито обрання на посаду Президента УНР. Зусиллями П.Усенка, С.Кульчицького, В.Верстюка доведено, що насправді такої посади не існувало, голосування не було, що можна побачити, прочитавши протоколи засідань УЦР[4]. Джерелом інформації, що ввела в оману майбутні покоління, став відомий український історик, політичний і громадський діяч Д.Дорошенко. Достеменно відомо, що наприкінці квітня 1918 р., коли приймалася Конституція УНР і стався гетьманський переворот, він перебував у Львові, отже користувався переказами з Києва. Водночас також цілком очевидно – М.Грушевський обіймав найвищу державну посаду в УНР, що зрештою за своєю сутністю нічим принципово не відрізнялася від президентської.

2005 року вийшов перший в Україні узагальнюючий біографічний нарис Ю.Шаповала та І.Верби про М.Грушевського, що сконцентрував попередні досягнення дослідників[5].

У широкому колі наукових досліджень, створених протягом останніх двох десятиліть, виокремлюється ряд сюжетів, які притягають особливу увагу науковців. Перший з них стосується державницьких поглядів Михайла Сергійовича. Сергій Плохій зазначає, що при головуванні в УЦР Грушевський відійшов від принципів автономізму[6]. Але сам він був самостійником, намагаючись це приховати. Як аргумент наводиться IV універсал УЦР, в якому проголошена незалежність УНР та відхід від «обов'язку перед Москвою». При цьому не можна покладатися саме на документ, оскільки він був прийнятий в умовах I Світової війни, міжнародної ізоляції.

Наступна проблема стосується датування його політичної біографії. І.Гирич закінчує його політичну діяльність 1918 роком. Але це неправильно з точки зору хронології, тому що в 1919 році він ще брав участь у політичному житті. В січні 1919 року Грушевський виступив на Трудовому конгресі, а в грудні 1919 року підтримав закон щодо соціалізації землі. Р. Пиріг вважає, що варто продовжити його політичну біографію ще на один рік.

В.М.Заруба привернув увагу до питання про ідейних спільників М.Грушевського в аналізі «української» ідеї. До таких дослідників відніс іншого визначного українського історика Дмитра Багалія, який був не просто поціновувачем ідей Грушевського, а й надавав тому безпосередню підтримку. Обидва брали активну участь у громадсько-політичному житті, обидва наближали час національного визволення України, але ішли до цієї мети діаметрально протилежними шляхами. У розвідці В.Заруби відзначено, що вони були занадто різні за методами боротьби: М. Грушевський підтримував напівлегальне становище своїх організацій (УПСР, Російська національна партія). Це призводило до певного дисбалансу в поглядах. У революційні роки вчені не були по різні боки барикад, але належали до різних груп українського табору: М. Грушевський – голова Центральної Ради; Д. Багалій близький до кадетів, брав участь у культурно-освітній діяльності уряду Української держави. На початку 20-х років, коли Михайло Грушевський, не визнавши більшовицької окупації України, живе на еміграції, Д. Багалій, цілком перейшов на бік радянської влади[7].

В.Заруба доходить висновку, що Д. Багалій перебував під впливом концепцій М. Грушевського. Цей факт визнавав він сам. Листи за 20-і роки підтверджують співробітництво Михайла Сергійовича з Багалієм. Перший лист був опублікований після повернення Михайла Грушевського в Україну. Там останній розповів багато секретного: відкриття кафедри, різних науково-дослідних установ, видання журналу «Україна». Останній лист датовано 1928 р. Епізодом, покритим серпанком незрозумілості, на думку Ю.Шаповала, є справа УНЦ 1931 року. Як відомо, Михайла Грушевського привезли до Харкова, де змусили підписати протоколи слідства. Але згодом його повернули до Москви, де відпустили скасувавши дію всіх протоколів. Виникло запитання: що спонукало чекістів розвалити свою справу, котру вони «шили» багато років? Невже М.С. Грушевський пішов з ними на змову? Чи хтось серйозний втрутився у цей конфлікт на боці Грушевського?

Серед особливо резонансних біографічних сюжетів є загадка смерті М.Грушевського. З цього приводу Ю.Шаповал написав однойменну статтю[8]. Науковцю здалося, що смерть була не випадковою. По-перше, достатньо цікаво проходив процес допиту Грушевського. На всіх протоколах допитів і розмов останніх було написано «Тов. Сталіну особисто», що засвідчує особистий контроль Й.Джугашвілі за справою УНЦ. М. Грушевський поручився, що ні він, ні його колеги не мають протиправних зв'язків. Але наступного дня Михайло Сергійович зізнався в протилежному. Ю.Шаповал задається питанням про можливий вплив на нього. По-друге, чекісти надіслали на випадкову зустріч з Грушевським агента «Химеру» у вересні 1934 року. Саме тоді й було випадково з'ясовано, що Грушевський не все розповів у «справі УНЦ», що йому було добре відомо про всі нелегальні зв'язки націоналістичних осередків. Але чому до нього надіслали саме агента, а не викликали на офіційний допит, незрозуміло. Цим питанням особливо зацікавився Ю.Шаповал. По-третє, спецслужби стежили за ним настільки «ретельно», що дали йому виїхати на відпочинок до Кисловодська. Але й там за ним слідували спецслужби. В матеріалах слідства зазначено, що він проводжав свого друга-професора на вокзал. А наступного дня в палаті місцевої лікарні він помер. Ю.Шаповал поставив ряд питань, на які відсутні відповіді до сьогодні, а саме: про хірургічне втручання нефахівця, про ігнорування прохання хворого звернутися до знайомого вже хірурга, чому не запросили кваліфікованих лікарів. Кілька років тому в архівосховищі була знайдена історія хвороби Михайла Сергійовича. В документі в якості причини смерті історика зазначене лікування на риву. Але цей офіційний документ не дає вичерпної відповіді на всі сумніви, бо в ті часи за вказівкою лікар писав, що вимагалось. Таким чином, даний сюжет ставить більше питань, ніж відповідей. Єдине зрозуміло – М. Грушевський на початку 1930-х рр. ще зберігав вплив на ситуацію не лише в науці, але і в політичному житті.

Отже, повноцінний процес формування образу науковця і політика в сучасній історичній пам'яті не обмежується становленням національного історичного героя, а охоплює інші суспільно важливі процеси, у тому числі й загальнолюдські. Біографія Михайла Сергійовича Грушевського, незважаючи на резонансність, залишається насиченою недослідженими фактами, які зберігаються через ряд причин: незнання, відсутність документальної та фактологічної бази, ідеологічні обмеження тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. Сучасна українська історіографія про Михайла Грушевського – політика / Бойко В. // Науково-історичні читання, присвячені 140-річчю з дня народження М.С.Грушевського 22 грудня 2006 р. – Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2007.– С. 27-36.
2. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934) / Р. Пиріг. – К.: Інститут Української археографії АН України, 1993. – 199 с.
3. Верстюк В.Ф. М.С.Грушевський. Коротка хроніка життя і діяльності / В.Ф.Верстюк, Р.Я. Пиріг. – К.: Либідь, 1996. – 144 с.
4. Усенко П. Чи був Михайло Грушевський президентом України? (Від історії національних катастроф – до катастрофи національної історії) / П.Усенко. – К.: Нора-Друк, 2003. – 100 с..
5. Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Ю.Шаповал, І.Верба. – К.: ВД «Альтернативи», 2005. – 352 с.
6. Плохій С.М. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / Пер. з англ. М. Климчук. – К.: Критика, 2011. – 600 с.
7. Заруба В.М. Михайло Грушевський та Дмитро Багалій / В.М.Заруба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaterra.com.ua/developments/history/modern/zaruba_berezil.htm
8. Шаповал Ю.І. Загадка смерті Михайла Грушевського / Ю.І.Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: histans.com/JournALL/journal/2006/5/5.pdf].

ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

Українська Я.Є.

В умовах розвитку сучасної Української держави, останнім часом зростає інтерес українського суспільства до наукового доробку попередніх генерацій вітчизняних істориків, що є не лише даниною їх пам'яті, а й об'єктивною потребою часу, яка диктує необхідність нового прочитання і неупередженої оцінки їх творчого доробку. Тому біографічний фактор в історіографії стає одним з пріоритетних напрямів досліджень. У зв'язку з цим поглибленого вивчення потребує науковий доробок Івана Петровича Крип'якевича (1886 - 1967) – видатного українського історика, джерелознавця, археографа, одного з учнів М.Грушевського.

Мета розгляду полягає у вивченні передумов та основних чинників формування світоглядних переконань і життєвих цінностей Івана Петровича Крип'якевича.

Історіографічна база проблеми є доволі насиченою з даної теми. Вона охоплює три періоди, розпочинаючи із рецензій на праці і наукові розвідки І.Крип'якевича, висвітлення окремих аспектів його багатогранної діяльності, систематизації творчого доробку історика та виходу наукових статей про життя та історичну творчість І.Крип'якевича. Серед історичних праць, присвячених темі становлять інтерес дослідження В.Винара [1], Я. Дашкевича [2], В.Дорошенка [3], О.Пріцака [4], Н.Суровцевої [5].

Іван Крип'якевич народився 25 червня 1886 р. у Львові в сім'ї священика з Холмщини Петра Франца Крип'якевича, відомого українського греко-католицького теолога і письменника (1857—1914 рр.), доктора богослов'я, автора низки наукових праць. У радянські часи походження Івана Петровича Крип'якевича замовчували, або подавали інформацію, що він народився в «родині вчителя», не згадуючи, що його батько був священиком [6].

Петро Франц Крип'якевич був людиною далекоглядною і мудрою, своїх дітей у майбутньому він бачив освіченими. Початкову освіту дітям дали батьки вдома. Пізніше їх навчали місцеві вчителі. Змалку Іван любив читати і писати [7].

Уже в юному віці Іван Петрович цікавився літературою і, граючись із дітьми, складав свої „газети”, найчастіше гумористичного змісту. Поступово в нього формувалися літературні здібності. Пізніше, в 1904 р., він стане дописувачем дитячого журналу «Дзвінок», опублікує низку казок для дітей [8].

Дитинство, молодість Івана Петровича пройшли у Львові. Гімназія, в якій він навчався (1896 — 1904 рр.), була з польською мовою викладання. Польські педагоги намагалися довести гімназистові, що він є гіршою, ніж поляки людиною, представником східного дикого світу. У Львівському університеті (на філософському факультеті якого навчався І.П.Крип'якевич у 1904 — 1909 рр.) існувала така ж атмосфера [9].

Початки національного самоусвідомлення здобув Іван Крип'якевич на уроках греко-католицької релігії у гімназії. Це єдиний предмет, що викладався українською мовою. Майбутнє Івана Крип'якевича визначив його глибокий інтерес до історії своєї батьківщини, палке бажання бачити її на гідному місці у світовій історії: «Хотів бим, щоби наша Русь — Україна стала найвисше за всіх народів, щоби винесла ся над іншими власними силами.» Національне самоусвідомлення та рішення стати істориком України визріло в юнака під час навчання в польській

гімназії [10]. Під впливом студентського руху 1901 р. І.Крип'якевич занотує у своєму щоденнику: «Свіжим духом повіяло доперва при кінці 1901 р., коли то українська молодіж зробила сецесію у Львівському університеті. Тоді і між русинами ІV гімназії збудився дух народний». Студентська газета «Іскра», яка висвітлювала найгостріші події, завжди була предметом дискусій. Незважаючи на молодість, учень Іван Крип'якевич щоразу висловлював свої думки щодо змісту газети [11].

Атмосфера в гімназії була неоднозначною. Образом її обурення викликав у нього вияв шовінізму і зневаги до українського народу. Однак були учителі, яких І.Крип'якевич згадує з вдячністю: «Найбільший вплив має на мене проф. Еміль Пецольт, учитель німецької, котрий мене більше як всі інші прає до висших сфер, людина глибоко порядна, цілком інша як пересічний чоловік, інтелігентний, ділає на мене дуже глибоко. йому завдячую, що хочу бути людиною» [12].

Перший крок молодого Івана Крип'якевича до наукової праці, пов'язаний із Науковим товариством імені Шевченка. Коли Іван був учнем VI класу гімназії, один із товаришів, член «українського гуртка, завів його до бібліотеки НТШ. Там Іван Крип'якевич познайомився з бібліотекарем Михайлом Павликом, який дав йому 47-й том «Записок НТШ», в якому була стаття Івана Франка «Козак Плахта» [13]. Сам І.Крип'якевич відзначав: «Це наукове видання зробило на мене велике враження (я був тоді в VI кл.) і я рішив стати істориком України».

Це була знакова подія в житті 16-річного юнака, адже він вперше познайомився з науковим українським виданням. Так, у гімназиста і надалі з'явилася можливість мати послуги бібліотеки [14].

Палке прагнення бути корисним своєму народові остаточно визначає мету життя І.Крип'якевича: «Хоч я вихований на-пів по польські і в польській школі, хочу служити всіми силами Україні..» Юнак мріяв працювати в найавторитетнішій науковій організації Львова: «Мій головний намір і моя ціль на будучність: стати правдиво ученим істориком.. Вийду зараз в першій році університетських студій до Наукового Товариства Шевченка і там буду працювати скільки стане сил..» [15].

Слід зауважити, що Іван Петрович розумів (незважаючи на молодість), щоб стати науковцем необхідно наполегливо працювати над своїм рівнем освіти, певним чином організувати свою роботу. Юнак дуже критично ставився до своєї самоорганізації, наполегливо працював над своїм освітнім рівнем, намагався весь час удосконалюватися, хоча не завжди це йому вдавалося [16].

І.Крип'якевич розуміє, що йому бракує наукового досвіду. Тому він наважується звернутися за методичними порадами до відомого історика Грушевського. Як свідчить щоденник Івана Петровича, він планує написати листа Михайлу Сергійовичу Грушевському, в якому запитати: «1) як вчити ся історії, 2) які помічні науки (підручники!), 3) і як ся підготуватися до університета» [17].

Довгоочікувана відповідь Грушевського дала надію юнаку, підтримала віру у власні сили та позначилася на організації систематичності самоосвіти: «Письмо професора заспокоїло мене; дещо з вказаних книжок я вже читав, інші можна було відложити на пізніше. Спокійніше і більш систематично вів я дальше свою самоосвітню працю...» [18].

Михайло Грушевський організував влітку 1904 р. курси українознавства. Там вперше перетнулися їх життєві шляхи. Грушевський принаймні десять років вів свого учня по щаблях історичної науки чимраз вище і вище. Іван Крип'якевич, характеризуючи семінари М.Грушевського, зазначав глибоку його ерудицію та неабиякий досвід дослідника [19]. «Не знав я другої людини, яка мала б таке велике знання джерел. Він щедро давав студентам потрібні біографічні довідки. Особливим було те, що він заохочував студентів публікувати свої роботи, матеріали і рецензії і давав їм місце в Записках Наукового Товариства» [20].

З ініціативи М.Грушевського навесні 1905 р. у Львові відновила свою роботу археографічна комісія НТШ. А вже влітку того ж року від її імені були організовані наукові експедиції (відрядження) до архівів та рукописних відділів бібліотек Москви, Петербурга, Кракова й Варшави. Щоб полегшити доступ до наукових фондів за кордоном, НТШ розробило спеціальні клопотання про надання дозволу працювати дослідникам в архівах [21].

Про свою археографічну роботу І.Крип'якевич писав: «Грушевський організував наукові експедиції до позальвівських архівів. Мене вислав наперед до Кракова в 1907 р. Я виїхав малопідготовлений, бо навіть не орієнтувався добре, які там архіви, і щойно на місці мусив добувати досвід. Працював в архівах Академії наук, Ягелонського університету і Чарториських. Сидів витривало по 6 чи більше годин, скільки архів був відкритий» [22].

Листування між М.Грушевським та І.Крип'якевичем зазначеного періоду свідчить про плідну співпрацю учня й учителя. Перші листи Івана Крип'якевича до Михайло Грушевського з 1906 і 1910 рр. висвітлюють початки археографічної роботи, його працю в бібліотеках і архівах Польщі, деталі збору матеріалів [23].

Отже, Іван Крип'якевич походив із давнього священницького роду і це відобразилось і на його вихованні. Сам батько Івана захистив докторську дисертацію, так, від батька малий Іван перейняв зацікавленість до наукової роботи. Майбутнє Івана Крип'якевича визначив його глибокий інтерес до історії своєї батьківщини. Перший крок молодого Івана Крип'якевича до наукової праці, пов'язаний із Науковим товариством імені Шевченка. Саме Записки НТШ зробили на нього велике враження і І.Крип'якевич вирішив стати істориком України. Особливого значення для розвитку І.Крип'якевича як історика, мав М.Грушевський, який заохочував студента до праці та давав поради у важких питаннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винар Л. Іван Крип'якевич як бібліограф // Сучасність. – Мюнхен, 1968. – № 9. – С. 118-127

2. Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик консервативно-державницької школи // Воля і Батьківщина. – 2000. – №1.
3. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - К.: Вид-во „Українознавство”, 1996. - С. 186.
4. Прицак О. Іван Крип'якевич (1886–1967): (У першу річницю смерті Івана Крип'якевича) // Український історик.- 1968. № 1–4 (17–20).
5. Суровцева Н. [Рец. на:] Крип'якевич І. Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназії. - К., Л., Відень, 1918. - 88 с. // Книга. - Відень, 1921.
6. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів 2007, с. 482.
7. Родинний архів Крип'якевичів (далі – РА Крип'якевичів). – Папка (далі – П.) 324. – Крип'якевич І. Дневник і varia 1903–1904 рр.
8. Винар Л. In Memoriam: Іван Крип'якевич (1886–1967) // Український історик. 1967. – №1/2. – С.75.
9. Грабовецький В. Академік Іван Крип'якевич. До 120-річчя з дня народження. - Івано-Франківськ, 2005. - 200 с.
10. Івасюта М.К. Іван Петрович Крип'якевич (До 80-річчя з дня народження) // Український історичний журнал (далі - УІЖ). - 1966. - № 6. - С. 127-131.
11. РА Крип'якевичів. Крип'якевич І. Із спогадів // УІ. – 1993. – Ч. 1/4. – С. 174-176.
12. Ісаєвич Я. Зі спогадів про Івана Крип'якевича та його синів Петра Богдана й Романа. // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп.ред. Я.Ісаєвич, упор. Ф.Стеблій. – Львів, 2001.- С.656
13. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві (далі - Іван Крип'якевич у родинній традиції...) / Відп. ред. Я.Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій. - Л., 2001
14. Бібліографія друкованих праць Івана Крип'якевича. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів 2001, вип. 8.
15. Так само. – С. 94
16. Грабовецький В. Іван Крип'якевич – визначний історик України. До 110-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1996.
17. Дубинка Н. Іван Крип'якевич як дослідник і популяризатор історії Галицько-Волинського князівства: огляд бібліографічних джерел та довідкових матеріалів про архівну спадщину / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Л.Войтович. - Львів, 2010. — Вип. 3. - 404 с.
18. Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич: (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) // Український історик. – 1991. – № 1/2. С.164 — 177.
19. Заболотна І. І. Крип'якевич — учень, співробітник, послідовник М. Грушевського // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — № 91-93. — 2007. — С. 12—16.
20. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Вип.8. – Л., 2001.
21. Так само. – С. 137
22. Волинець С. У першу річницю смерті Івана Крип'якевича // УІ. – 1968. – № 1/4. – С. 87 - 89.
23. Горбатюк В. М.Грушевський та його так звана школа (Історіографічні замітки) // Наук. Зап. Львівського держ. ун-ту. - Т. 1, вип. 1. - Серія історична. - Л., 1946.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ДОРОШЕНКА У 50-Х - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РОКІВ XVII СТОЛІТТЯ ТА ОБРАННЯ ЙОГО ГЕТЬМАНОМ. ПРОБЛЕМА У ТВОРАХ КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСЦІВ І ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ XVIII – XIX СТОЛІТЬ

Фесенко Н.В.

Постать та діяльність такого видатного гетьмана, яким був Петро Дорошенко, займала важливе місце у дослідженнях українських істориків. Маловідомими є події його життя до отримання гетьманської булави. Козацькі літописці та історики XVIII століття у своїх творах мало приділяли уваги висвітленню фактів життя та діяльності Петра Дорошенка до прийняття ним гетьманської булави. Вони вводили його у канву творів тільки починаючи з моменту обрання гетьманом. Зважаючи на значущість постаті гетьмана в українській історії, актуальним є питання щодо висвітлення цього маловідомого періоду життя Петра Дорошенка у творах козацьких літописців та істориків романтичного періоду і розвитку його у працях професійних українських істориків XIX століття.

С. Величко, говорячи про затвердження Петра Дорошенка гетьманом, наводив дані про з'їзд «тогочасних» полковників та старшини на Покрову 1665 р. у Чигирині, де вони на раді нарекли черкаського полковника Петра Дорошенка гетьманом [4, с.471]. Дані про раду з козацьких літописців надавав тільки С. Величко. Він же наводив дані й про те, що остаточне підтвердження його на гетьманстві було відкладене до майбутнього водохрещенського з'їзду. Таким чином, остаточно стати легітимним гетьманом Петро Дорошенко зміг після старшинської ради у Чигирині на Водохрещу 1666 р., де він був «наділений цілковитим гетьманським гонором», отримав клейноди та склав присягу [4, с.472]. Таким чином, С. Величко підкреслював легітимність гетьманства Петра Дорошенка та обраність його за старовинним козацьким звичаєм.

Натомість Самовидець та Г. Грабянка говорили чітко лише про те, що Петра Дорошенка гетьманом зробили татари. Його начебто «орда барзо слухала, поневаж оного и гетманом наставила» [13]. Ці літописці зовсім не згадували про старшинські ради, які висвітлював С. Величко, тому у їх викладі вступлення Петра Дорошенка у права гетьмана виглядає як настановлене чужорідною силою, він підноситься як татарський ставленик.

Згідні з такою інтерпретацією й історики XVIII – першої половини XIX століття. П. Симоновський, О. Рігельман, Д. Бантиш-Каменський згадували козацького старшину Опару, який також не без татарської допомоги проголосив себе гетьманом на короткий час після зникнення П. Тетері. Саме цього Опару правобережні козаки змістили й обрали гетьманом Петра Дорошенка, причому вказані автори підкреслювали велику роль якогось головного над татарами «султана», котрий, за словами О. Рігельмана, був Петру Дорошенкові «знаком и дружен» [12, с.380]. Петро Дорошенко у цій ситуації називається колишнім полковим осавулом П. Тетері. О. Рігельман підкреслював, що після цього Петро Дорошенко був признаний гетьманом і польською стороною [12, с.380].

Автор «Історії Русів» інтерпретував події у схожому ключі, говорячи ще про те, що Петро Дорошенко був до свого обрання наказним гетьманом. Загалом же він вважав його самовільно проголошеним гетьманом, тому що «відкинувся» від російської держави та склав присягу польському королю; на думку же автора «Історії Русів» легітимним гетьман міг бути тільки під владою російського монарха [9, с.229].

М. Маркевич у своєму дослідженні наводив деякі біографічні дані щодо Петра Дорошенка: «простой Чигиринский козак, рядовой при старом Хмельницком, Полковник при Юрие, передавшийся в 1660 году Королю, потом Войсковый Асаул под знаменами Тетери» [11, с.320]. Історик згоден з думками інших авторів XVIII – першої половини XIX ст. щодо ролі татар у обранні Петра Дорошенка гетьманом: за його словами, «Петр Дорошенко, обольстил Татар подарками, Магнатов обещаниями и выступил на поприще жизни исторической, славной, но наполненной злодеяниями» [11, с.322].

Отже, козацькі літописці та історики XVIII- першої половини XIX століття приділяли мало уваги питанню висвітлення догетьманського періода діяльності Петра Дорошенка та отримання ним булави, їх більше цікавив подальший перебіг подій його гетьманства. Практично всі автори підкреслювали вирішальну роль татар у обранні Петра Дорошенка гетьманом, їх тісний зв'язок. Лише С. Величко вважав, що сходження його до влади відбулося за козацьким звичаєм – на раді полковників та старшини.

У порівнянні з названими авторами В. Антонович наводив більше фактів догетьманського періода життя Петра Дорошенка. Так, він висвітлював його шлях з 22 років, коли майбутній гетьман був «козаком гетьманської сотні» у Богдана Хмельницького. Описував участь у Хмельниччині, зазначав, що Богдан Хмельницький надав йому титул «арматного писаря», наводив той факт, що у 26 років Петро Дорошенко став прилуцьким полковником [1, с.192]. За свідченням В. Антоновича, Петро Дорошенко зі своїм полком – прихильник І. Виговського, воював проти М. Пушкаря та російських військ. У 1659 р., за свідченням історика, майбутній гетьман був позбавлений чину полковника Я. Сомком, але причину В. Антонович не називає [1, с.193].

Далі історик свідчив, що у 1660 р. Петро Дорошенко став чигиринським полковником та брав участь у поході Ю. Хмельницького під Чудновим, в уряді П. Тетері став генеральним осавулом, а з 1665 р. – ще й черкаським полковником [1, с.193].

Таким чином, у своїй статті В. Антонович наводив основні ключові моменти життя та кар'єри Петра Дорошенка до обрання його гетьманом. Історик показав, що він був учасником багатьох важливих подій української історії. Звичайно, В. Антонович не міг у свій час висвітлити усі події життя Петра Дорошенка, але порівняно з авторами XVIII – першої половини XIX ст. історик навів нові факти його шляху до булави.

Щодо здобуття булави, то він погоджувався з думками попередників про сприяння у цій справі татар. Історик також підкреслював факт зібрання у Чигирині на початку 1666 р. козацької ради, яка обрала Петра Дорошенка гетьманом за звичаєм, спіраючись у цьому на думку С. Величка [1, с.193].

М. Костомаров, торкнувшись загальних відомостей щодо діяльності Петра Дорошенка догетьманського періода, зосереджувався на висвітленні обставин отримання ним булави. Історик, як і попередники, підкреслював у цьому велику роль татар, «от них получил признание своего гетьманського сана» [10, с.89]. Причому М. Костомаров оцінював цей факт як свідство падіння в Україні державності, поглиблення Руїни: «...татары никогда ещё не имели права давать Украине гетманов, и невозможно, казалось, внушить сознание такого права» [10, с.89]. Отже, незважаючи на високі оцінки діяльності Петра Дорошенка М. Костомаровим взагалі, на початку він висвітлювався істориком як чужинський ставленик, чю владу татари насильно примушували визнати правобережних українців [10, с.92].

У числі істориків другої половини XIX ст., які достатньо звертали увагу на події життя Петра Дорошенка до гетьманства, був В. Волк-Карачевський. Він, окрім наведення відомих фактів, підкреслив участь майбутнього гетьмана у важливих дипломатичних акціях доби Руїни: той очолював посольство до польського табору під час Чудновської кампанії і досяг укладення перемир'я; брав участь у посольстві до Москви з метою відмінити умови Переяславського договору [5, с.135]. У зв'язку з цим В. Волк-Карачевський зазначав, що участь Петра Дорошенка «во всех затруднительных делах» свідчила про те, «что его политические и дипломатические способности обращали на себя внимание современников» [5, с.135]. Таким чином, у висвітленні шляху Петра Дорошенка до булави історик звертав увагу на видатні дипломатичні якості, які йому були присутні завжди.

Дуже детально В. Волк-Карачевський висвітлював моменти отримання Петром Дорошенком гетьманства. Так, він зупинявся на боротьбі Петра Дорошенка з Степаном Опарою, Дрозденком, Дециком – претендентами на правобережне гетьманство після П. Тетері [5, с.136-138]. Історик підтримував думку своїх попередників про

вирішальну роль татар у допомозі Петру Дорошенкові зробитися гетьманом, але на відміну від них зупинявся на цьому питанні більш конкретно. Наводить историк і причину, згідно з якою, на його думку, козаки Опари визнали гетьманом Петра Дорошенка: той був вже відомим діячем, а Опара – вискочкою, до того ж у татарському полоні [5, с.136].

Достатньо уваги автор приділив й аналізу легітимності подібного способу отримання гетьманства. Так, він погодився з думкою М. Костомарова щодо того, що отримання влади з рук татар – спосіб на Україні новий, який не може викликати поваги [5, с.137]. Тому у цей час В. Волк-Карачевський вважав, що Петро Дорошенко за підтримки татар самовільно захопив гетьманську владу.

Далі историк дослідив й питання підтвердження козаками отримання Петром Дорошенком цієї влади. У вирішенні цієї проблеми він посилався на свідцтво С. Величко щодо скликання двох козацьких рад – у жовтні 1665 р. та у січні 1666 р., на яких Петро Дорошенко був затверджений гетьманом. Необхідно зауважити, що В. Волк-Карачевський зазначав, що не приймає свідцтво С. Величка за достовірне, тому що воно не підтверджується іншими джерелами, хоча наприкінці все ж-таки визначав гетьманство Петра Дорошенка як «санкционированное общественным мнением» [5, с.139-140].

Таким чином, питання законності отримання Петром Дорошенком булави залишилося у розгляді В. Волка-Карачевського відкритим. Також необхідно зауважити, що цей историк є одним з небагатьох у ХІХ ст., хто досить детально дослідив шлях Петра Дорошенка до булави, зробив з цього питання важливі висновки, додав до нього нові риси порівняно з періодом ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

Д. Яворницький лише зауважив, що Петро Дорошенко, обраний «на гетманство на самый Покров пресвятой Богородицы», являвся колишнім черкаським полковником [15, с.362]. Проте историк, згідно з концепцією своєї праці, підкреслив, що він «немедленно сообщил о том через письмо запорожским козакам. В письме запорожцам Дорошенко просил низовых рыцарей об утверждении его на гетманстве, о снисхождении и приязни к нему» [15, с.362]. Таким чином, Д. Яворницький вже з самого початку висвітлював постать правобережного гетьмана через призму відносин з запорожцями.

Інші видатні українські историки – О. Єфименко, М. Аркас, М. Грушевський – у своїх дослідженнях мало торкалися означеної проблеми. Вони обмежувалися лише констатацією деяких відомих вже фактів щодо біографії Петра Дорошенка, підкреслюючи його козацьке походження – правнук гетьмана Михайла Дорошенка [7, с.340], наголошуючи, що «ще за Богдана Петро мав уже високий уряд» [2, с.217], зазначаючи, що був прихильником І. Виговського [2, с.218], відомим та поважним козаком [7, с.340]. Також зазначені историки не приділяли багато уваги питанню отримання Петром Дорошенком влади, обмежуючись відомим зауваженням, що він прийняв булаву «из ханских рук», наряду з чим і «козаки признали его гетьманом» [7, с.340].

Таким чином, питання догетьманського періоду життя Петра Дорошенка розглядалося в українській історіографії ХVІІІ – ХІХ століть, але недостатньо. Разом з тим необхідно зауважити, що і козацькі літописці, і историки ХVІІІ – ХІХ століть набагато детальніше висвітлювали проблему обрання його гетьманом. Це пояснюється тим, що більшість дослідників починали у своїх працях розглядати діяльність Петра Дорошенка лише з моменту отримання ним гетьманської булави, зважаючи на важливість подій його гетьманства для історії України.

В цілому историки другої половини ХІХ століття детальніше висвітлювали питання військово-політичної діяльності Петра Дорошенка у 50-х - першій половині 60-х років ХVІІ століття порівняно із попереднім історіографічним періодом. Особливо це стосується праць В. Антоновича, В. Волка-Карачевського і пояснюється відкриттям нових джерел, більшою зацікавленістю діяльністю Петра Дорошенка, фактом становлення професійної української історичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Петро Дорошенко / В. Антонович // Историчні постаті України: Историчні нариси: Зб. / Упоряд. та авт. вст. ст. О. В. Болдирев. – Одеса: Маяк, 1993. – С. 191 – 195.
2. Аркас М. История Украины-Руси / М. Аркас / Вступне слово і комент. В. Г. Сарбея. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
3. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей земле до уничтожения гетьманства / Д. Бантыш-Каменский. – К.: Час, 1993. – 656 с.
4. Величко С. Літопис / С. Величко // Збірник козацьких літописів [упоряд. та переклад В. Шевчука] – К.: Дніпро, 2006. – С. 194 – 876.
5. Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством во второй половине ХVІІ – начале ХVІІІ вв. / В. Волк-Карачевский. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1899. – 361 с.
6. Грабянка Г. Літопис / Г. Грабянка // Збірник козацьких літописів [упоряд. та переклад Р. Іванченко] – К.: Дніпро, 2006. – С. 877 – 953.
7. Грушевський М. Люстрована історія України з додатками та доповненнями / М.С. Грушевський / Укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 736 с.
8. Єфименко А. История украинского народа / А. Єфименко / Сост. и авт. ист.-биограф. очерка В.А. Смолий; Примеч. Н. Н. Яковенко. – К.: Львів, 1990. – 512 с.
9. Історія Русів // Пер. І. Драча; [передм. В. Шевчука; прим. Я. Дзири, І. Дзири; іл. О. Штанька] – К.: Веселка, 2003. – 366 с.

10. Костомаров Н. Руина. Историческая монографія. Гетьманство Брюховецького, Многогрешного и Самойловича / Н. Костомаров. – СПб, Москва: Изд-во М. О. Вольфа, 1882.- 695 с.
11. Маркевич М. Історія Малоросії / М. Маркевич / Відп. ред. і авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Примітки О. В. Кресіна. – К.: «Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 664 с.
12. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О. Рігельман / Вст. ст., упоряд. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербака. – К.: Либідь, 1994. – 768.
13. Самовидець. Краткое описание Малороссии. Доступно з: <<http://litorpys.org.ua/samovyd/sam.htm>
14. Симоновський П. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах. Доступно з: <<http://litorpys.org.ua/symon/sym.htm>>
15. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – У 3-х т. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1990. – 557 с.

СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І (XIX-XX СТ.)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗЕМСЬКИХ ШКОЛАХ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ

Акрітов В.А.

На даному етапі проблема освітніх процесів відноситься до числа найбільш обговорюваних в сучасному українському суспільстві. Це обумовлено рядом причин, серед яких, перш за все, корінні зміни, які відбулися за останні десять років на всіх освітніх рівнях. З урахуванням цього факту дослідження освітніх процесів в попередні періоди стають досить актуальними.

В 60-х р. XIX ст. в Російській імперії було проведено ряд реформ, одна з яких, земська, що відіграла велику роль в становленні початкової освіти. Саме після її впровадження, в 1864 р., почала зростати кількість шкіл в Маріупольському повіті.

Одним з оновлених факторів, що впливає на навчальний процес є організація навчання. Учбовий процес в більшості шкіл Маріупольського повіту починався на початку чи в середині вересня, але є приклади коли він починався навіть 2 жовтня. Закінчувався навчальний рік на початку травня. Проте, більшість учнів закінчували своє навчання раніше, через початок польових робіт. Тільки учні випускних класів продовжували своє навчання. Наприклад, якщо, з початку вересня до початку березня, середня кількість пропущених годин становить 4 тис., то в березні та квітні вона зростає до 10 тис. на місяць, і це стосується усіх шкіл, які знаходились в сільській місцевості. Ще однією причиною пропусків було те, що батьки неспроможні були купити своїй дитині зимовий одяг та взуття, в яких би вона могла піти до школи. Найбільша кількість днів пропущених дитиною за один навчальний рік становить 128 в Райгородській школі [1].

Навчання починалось о восьмій годині ранку і тривало до четвертої години дня. Середня тривалість уроку дорівнювала 1 години. Перерва тривала 10 хвилин, а велика перерва в деяких школах продовжувалась більше години, наприклад, як у Волноваській та Ласпінській.

Літні канікули тривали чотири місяці, але насправді, для багатьох вони тривали більше. Через, як зазначалось вище, початок посівних робіт. Зимні та весняні канікули тривали по 2 тижні. Якщо скласти до купи кількість пропущених днів та канікули, то виходить, що навчання в Маріупольському повіті тривало досить короткий час.

Навчальний план та програми земської початкової школи весь час редагувались. Викладали у школах наступні дисципліни: Закон Божий, церковнослов'янську мову, російську мову та читання, арифметику, географію, креслення, природознавство та рукоділля для дівчат. Окрім предметів, які мали безпосереднє відношення до грамоти, в народних школах викладались наступні предмети: спів, садівництво та гімнастику [2].

Домашні завдання задавались в більшості шкіл. На думку лікаря Б.М. Гуревича, який у 1901 р. досліджував санітарний стан шкіл, умови, в яких діти виконували ці завдання вкрай негативно впливали на їх здоров'я. Він зазначав, що учням доводилося робити домашнє завдання при дуже поганому освітленні, що шкодило їхньому зору. Діти, які мали проблеми зі здоров'ям, не мали ні яких пільг і займались фізичними вправами на рівні з усіма.

Карали дітей в усіх земських школах Маріупольського повіту. Покарання були досить різноманітними: від звичайної бесіди з учнем стосовно його поведінки до виключення зі школи. Проте, найчастіше, в якості покарання дитину ставили у куток, примушували стояти біля парти чи на колінах. Тривали такі покарання від 15 хвилин до 1 години. Покарання майже нікому не вдавалось уникнути. Найпоширенішими причинами покарань були порушення шкільної дисципліни, невиконанні домашні завдання та неухважність під час уроку. Виходячи з відомостей, наведених у санітарному описі земських шкіл Маріупольського повіту за 1901/02 навчальний рік, найкраща дисципліна та успішність учнів була в тих школах де зовсім не було ніяких покарань, наприклад, як у Новоспасівській. У 1902 р. Б.М. Гуревич доповідав земству, що покарання дітей, в багатьох випадках залежали від того, в якому настрої перебував вчитель в цей час [3].

Оцінки виставляли за п'ятибальною шкалою: 5 – відмінно, 4 – добре, 3 – задовільно, 2 – незадовільно, 1 – слабо. По закінченню школи діти здавали екзамени з кожного предмету. Екзамени приймав заочник, вчитель, а також запрошували почесного блюстителя школи. Учні, які не могли здати екзамени з першого разу, допускались до них вдруге, але тільки через рік і за умови, що вони будуть ходити до школи весь наступний рік. Свідомство про закінчення отримували тільки ті учні, які здавали всі екзамени на оцінку не нижче трійки [4].

Майже весь викладацький склад мав педагогічну освіту. Більшість вчителів жили в гуртожитках, які знаходились в одному приміщенні зі школами. Винагорода вчителів кожні п'ять років збільшувалась на 40 руб.

Згідно з Положенням про початкові народні училища 1874 р., в селах і містах, де не було можливості мати окремі чоловічі та жіночі училища, діти обох статей могли навчатися в одному і тому ж навчальному закладі, але тільки з тією умовою, щоб у таких змішаних училищах дівчатка були не старше дванадцяти років. Проте є приклади, коли навчалися діти старше цього віку. Наприклад, в школі с. Старий Крим навчалась дівчина, вік якої сягав 15-ти років [5].

Таким чином, організація навчального процесу в земських школах Маріупольського повіту проходила з вирішенням багатьох проблем. Однією з таких проблем була велика кількість пропущених уроків учнями, пов'язано це з тим, що діти брали участь в польових роботах які припадали на початок і на кінець навчального року. Також, це було пов'язно з тим, що не всі батьки були в змозі купити своїй дитині зимовий одяг. Покарання були майже в усіх школах, проте найкраща успішність прослідковувалась в тих школах де зовсім їх не було.

ЛІТЕРАТУРА

1. Санитарное описание школ Мариупольского уезда и результаты исследования физического состояния учащихся в них. – Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1904. – С. 56-57.
2. Там само. - С. 61.
3. Там само. - С. 63.
4. Арабаджи С.С. Повсякденність дітей в земських школах Маріупольського повіту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі учбових закладів у грецьких селах) // Чорноморський літопис. – 2013. - № 6. - С. 143.
5. Романцов В. Старый Крым: история и современность. Историко-этнографическое исследование / В. Романцов, Г. Намеченюк, С. Арабаджи. – Мариуполь: ПАО «ММК имени Ильича», 2010. - С. 138.

ДЖЕРЕЛА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТАТИСТИКИ У ВИВЧЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИАЗОВ'Я НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Арабаджи С.С.

Важливою умовою створення повноцінного дослідження з повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я є залучення статистичних матеріалів, а саме джерел демографічної статистики, до яких відносяться ревізькі «сказки», метричні книги, матеріали першого загального перепису населення Російської імперії.

Необхідність вивчення матеріалів демографічної статистики обумовлена тим, що відомості, які з них можна отримати, відбивають станово-вікові зміни суспільства, а також статевовіковий склад населення, який визначає один зі зрізів «повсякденності»: для дітей, молоді, зрілих людей і людей похилого віку, чоловіків і жінок, характерні різні способи життя, структура інтересів, занять тощо [1].

Цінним статистичним джерелом з повсякденності греків є матеріали подушних ревізій. Ревізький облік населення – облік податного населення для збору подушної податі та реалізації військової повинності. Указ щодо проведення першої ревізії було видано 26 листопада 1718 р. Для подачі ревізьких «сказок» був встановлений термін в один рік, а вся ревізія повинна була здійснюватися за три роки. Всього було проведено 10 ревізій: п'ять у ХVІІІ ст. (1719 г., 1744 г., 1762 г., 1782 г., 1794 г.) і стільки ж протягом ХІХ ст. (1811 г., 1815 г., 1833 г., 1850 г., 1857 г.) [2]. Вперше грецькі переселенці були враховані під час проведення четвертої ревізії, але ревізькі «сказки» 1782 р. збереглися не всі. В фондах Маріупольського краєзнавчого музею (далі МКМ) зберігаються ревізькі «сказки» грецьких «слобод» Богатир, Комар, Константинополь, Мангуш, Урзуф, Ялта і грузинського – Ігнатіївка.

Відомості ревізьких «сказок» відповідали фіскальним цілям. При проведенні першої та другої ревізій формуляр ще не було вироблено. Починаючи з третьої ревізії впроваджувався друкований бланк ревізької «сказки», який використовувався і в наступні дві ревізії. З сьомої ревізії формуляр склався остаточно. З лівого боку зазначались чоловіки, позначався голова родини, ким йому приходилися інші представники чоловічої статі (сини, брати тощо), їх вік за попередньою ревізією та на теперішній час, якщо людина помирала, то фіксувався рік смерті (померлі не виключались з облікових документів до наступної ревізії) або якщо виїжджали з селища, то вказувалася причина від'їзду. З правого боку зазначалася жіноча половина родини, відзначалось ким вони приходяться голові родини або іншим представникам сім'ї чоловічої статі та їх вік. Якщо в селище селився мешканець іншого села, то наприкінці ревізької «сказки» це обов'язково відзначалось та підкреслювалось, з якого саме населеного пункту він переїхав [3].

Завдяки матеріалам ревізій можна вирахувати вікову структуру населення, дослідити кількість поколінь родини, які проживали сукупно в одному подвір'ї, середнє число членів сім'ї, що мешкали разом тощо. Зазвичай кількість чоловічого населення була більшою, ніж жіночого, тому жінок рано видавали заміж. Відомості ревізій дозволяють простежити кількість і вік незаміжніх дівчат, наприклад, у с. Старий Крим у 1816 р. було тільки три незаміжніх дівчини старше 16 років. Це дочка Івана Анастасєва Армена – Катерина 17 років, дочка Яни Константинова Тохмахчі – Єлисавета 18 років і дочка Василя Вангельєва – Марія 22 років [4]. Якщо припустити, що перша дитина в родині виживала, то можна вирахувати приблизно, в якому віці жінка вперше народжувала чи були випадки укладання шлюбів раніше церковного повноліття. Завдяки тому, що в «сказках» фіксувався рік смерті людини, це дозволяє вирахувати середню довготривалість життя. Особливо важливі ці відомості з п'ятої по сьому ревізії, тому що вони є єдиним джерелом з цієї проблеми, оскільки метричні книги цього періоду майже не збереглися.

Привертають увагу дослідників матеріали п'ятої ревізії, а саме ревізька «сказка» м. Маріуполя 1795 р., в якій все населення міста переписано поквартально із зазначенням соціального становища (купці, міщани, ремісники, духовництво). Наприкінці документа наведена «Генеральная ведомость», в якій зазначені відомості двох попередніх ревізій, а також розміри й сума щорічних податей з мешканців Маріуполя. Крім цього в джерелі досить добре відзначено рух населення міста: народжені, померлі, хто прибув чи вибув, перейшов з одного стану до іншого. З цього

документа видно, що місце знаходження багатьох мешканців Маріуполя було невідоме (це були втікачі, які ймовірно бажали повернутися до Криму). У випадку, якщо людина поверталася до міста, в «сказке» це обов'язково відмічалось.

Матеріали шостої ревізії (1811 р.) зберігаються в фондах Олександрівського повітового казначейства Держархіву Запорізької області і МКМ. Саме в 1811 р. було описано два нових грецьких селища: Нова Каракуба, засноване у 1798 р. і Волноваха, у 1802 р. відповідно. Ревізькі «сказки» 1816 р. збереглися частково – частина їх зберігається у фондах Держархівів Донецької та Запорізької областей. У цьому році з'являється опис ще одного грецького села – Новий Керменчик. В матеріалах ревізій за 1835 р. (восьма ревізія) знаходимо ревізьку «сказку» новоствореного селища Анадоля. Також частково збереглися матеріали дев'ятої і десятої ревізій.

Серед статистичних джерел для дослідження повсякденного життя греків велике значення мають матеріали церковного обліку – метричні книги. Згідно указу 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам надельных ведомостей о родившихся и умерших» в Росії церквою стала проводитись реєстрація народжень і смертей. 7 березня 1722 р. Святіший Синод видав указ, відповідно з яким священникам наказувалося щорічно складати клірові відомості про число «исповедавшихся и не являющихся на исповедь, причащавшихся и не причащавшихся» [5]. У 1726 р. Катерина I прийняла рішення позначати у відомостях ще й вік померлих і подавати ці відомості до Святішого Синоду та Військової колегії.

Згідно розробленого Синодом, формуляр метричних книг повинен був складатися з трьох частин: про народжених, одружених та померлих. У першій частині необхідно було зазначити дату народження і хрещення, хто у кого народився, хто були «восприемниками» (хрещеними батьком і матір'ю). Також, вписувалися імена священників, які проводили обряд хрещення. У другій частині метричної книги записувалися імена осіб, котрі вступали у шлюб і поручителів (свідків) і відповідно священників, які проводили вінчання. У третій частині відзначали імена померлих, дата, вік і причина смерті, ким «исповеданный и причащенный» і де похований [6].

Метричні книги грецького населення Північного Приазов'я зберігаються у фондах Катеринославської духовної консисторії Держархіву Донецької області. Необхідно зазначити, що формуляри цих метрик відрізняються від тих, що вимагались законом, а також відзначити, що фізичний стан метричних книг є різним – від задовільного до незадовільного.

В першій частині метричних книг зазначались дата народження і хрещення, звання (станова приналежність), ім'я та прізвище батька і матері, їх віросповідання, звання, ім'я та прізвище хрещених батьків, ім'я священників, які провели таїнство. Якщо народжувалась двійня або близнюки, то священник це підкреслював, а також обов'язково вказував факт народження позашлюбної дитини чи хрещення підкидька. Матеріали метричних книг дозволяють деталізувати деякі аспекти повсякденності греків, а саме в сімейно-шлюбній сфері. На основі даних метрик можна дослідити сезонний розподіл народжуваності, особливості вибору хрещених батьків, наскільки частими були випадки народжень позашлюбних дітей, розповсюдженні чоловічі та жіночі ім'я тощо. Опрацювавши всі метричні книги с. Старий Крим, можна стверджувати, що факти народжень позашлюбних дітей серед старокримських жінок були рідким явищем, але необхідно зазначити, що при хрещенні таких дітей, в метриках значилась лише хрещена мати [7].

У другій частині метричних книг міститься інформація про шлюби. Вказувався день одруження, звання, ім'я, прізвище та віросповідання нареченого та нареченої, а також їхній вік, який за рахунком шлюб і хто були в них поручителями. За даними цієї частини метрик можна дослідити в яку пору року найчастіше одружувалися чи існував зв'язок між часом укладання шлюбу і циклом сільськогосподарських робіт та особливостями релігійного календаря, вирахувати середній вік молодят, простежити кількість раних шлюбів, чи були випадки одружень раніше громадянського повноліття та з якої причини, вивчити особливості вибору нареченого й нареченої, вилічити по кожному селищу відсоток моноетнічних і міжетнічних шлюбів, а також відсоток повторних шлюбів тощо.

У третій частині метрик реєстрували дані про померлих, обов'язково вказувалися звання, ім'я, по батькові, прізвище померлого, день смерті й похорону, вік, причина смерті, хто здійснив таїнство поховання, і де похований. Для того, щоб навести приклад, яку інформацію можна отримати після опрацювання третьої частини метричних книг, нами були проаналізовані метрики с. Старий Крим за п'ять років з 1862 р. по 1866 р. В розрахунок бралися лише мешканці Старого Криму. Усього за п'ять років померло 89 жителів: у 1862 р. – 16 осіб, 1863 р. – 17, 1864 р. – 18, 1865 р. – 14, 1866 р. – 24 особи. Число померлих жінок і чоловіків приблизно однакове (50 і 49 відповідно). У сучасній демографії прийнято окремо виділяти коефіцієнт смертності малюків (від 0 до 1 року) та дитячої смертності (від 1 до 15 років), інших представимо в таблиці з 5-річним інтервалом, як це зроблено у зведеній відомості.

Таблиця [8]. Вікова структура смертності серед мешканців с. Старий Крим з 1862 р. по 1866 р.

Інтервал	1862 р.	%	1863 р.	%	1864 р.	%	1865 р.	%	1866 р.	%
До року	3	18,75	2	11,75	3	16,6	4	28,7	3	12,5
Від 1 до 5 років	4	25	2	11,75	5	27,8	2	14,3	8	33,3
Від 5 до 10 років	1	6,25	1	5,88	-	-	-	-	-	-
10-15	2	12,5	-	-	-	-	1	7,1	1	4,2
15-20	-	-	2	11,75	2	11,1	1	7,1	1	4,2
20-25	1	6,25	1	5,88	-	-	1	7,1	1	4,2
25-30	-	-	2	11,75	1	5,6	-	-	2	8,3
30-35	1	6,25	-	-	1	5,6	1	7,1	1	4,2
35-40	1	6,25	1	5,88	-	-	-	-	-	-

40-45	-	-	2	11,75	-	-	2	14,3	1	4,2
45-50	-	-	-	-	1	5,6	-	-	-	-
50-55	-	-	1	5,88	3	16,6	-	-	1	4,2
55-60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60-65	1	6,25	2	11,75	2	11,1	-	-	2	8,3
65-70	-	-	-	-	-	-	2	14,3	1	4,2
70-75	2	12,5	-	-	-	-	-	-	1	4,2
75-80	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,2
80-85	-	-	1	5,88	-	-	-	-	-	-
Всього	16		17		18		14		24	

Наведені дані показують, що в загальній віковій структурі переважає смертність серед немовлят і дітей. Процентне співвідношення смертності дітей у віці до п'яти років до загальної кількості смертей становило у 1862 р. – 43,75%, 1863 р. – 23,5%, 1864 р. – 44,4%, 1865 р. – 43%, 1866 р. – 45%, а загальний відсоток смертності до 15 років був ще більш загрозливим – у 1862 р. – 62,5%, 1863 р. – 29,38%, 1864 р. – 44,4%, 1865 р. – 50,1%, 1866 р. – 50%.

Дуже часто не могли визначити причину смерті серед новонароджених і малюків. У таких випадках у графі «от чего умер» писали: «От младенчества». Діти найчастіше вмирили від «лихорадки», «простуди» і «кашля». Для більшої частини жителів села причиною смерті були різні захворювання. Померлих природною смертю – від старості, або, як зазначалось в метричних книгах, «от натуральной» чи «от естественной», було щороку тільки по одній людині, і лише у 1866 р. своєю смертю померли три старокримця. Страшним захворюванням був туберкульоз («сухота», «чахотка»), наприклад, тільки у 1866 р. від цього захворювання померло п'ятеро кримчан. Ця хвороба не жаліла ні молодих, ні старих. Від туберкульозу вмирили навіть 15-річні діти, але в основному вік померлих був від 17 до 30 років. За п'ять років при пологах померли три жінки 20, 24 і 30 років. У багатьох випадках точно встановити причину смерті було неможливо, це пояснюється низьким рівнем медичного обслуговування. Тому й знаходимо в метричних книгах неточні причини смерті: «опух», «кашель», «коли». Частими були випадки, коли варто було захворіти одному з членів сім'ї, як протягом кількох місяців від тієї самої хвороби один за одним вмирало в основному молодше покоління.

Важливе місце серед джерел демографічної статистики кінця XIX ст. займають матеріали перепису населення Російської імперії станом на 28 січня 1897 р. Відомості цього документу є найбільш достовірні, тому що перепису підлягали усі мешканці імперії. В переписі враховувались три категорії населення: наявне, постійне і приписне. Таким чином, відмічались тимчасово відсутні, фіксувалось як адміністративне, так і фактичне місце проживання. Використовувались три форми переписних листів: для селянських господарств, для приватних господарств і для міського населення. До переписних листів заносилися відомості окремо про кожну особу, зазначались ім'я та прізвище, стать, вік, віросповідання, стан або звання, відношення до голови родини й голови господарства, сімейний стан, місце народження, місце приписки та місце проживання, рідна мова, грамотність і освіта, рід занять.

Результати перепису, в яких вміщена інформація щодо греків Північного Приазов'я, розміщені в наступних виданнях: «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.» [9] і «Общий свод по империи результатов разработки данных Первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г.» [10]. В них відомості розміщені за категоріями, наприклад, у «Распределение населения по группам занятий и по народностям на основании родного языка» наведена загальна інформація стосовно всіх греків, що мешкали на території Катеринославської губернії, окремо розміщені відомості з ідентичною назвою щодо греків Маріупольського повіту без м. Маріуполя [11]. Згідно цих даних навчальною та виховною діяльністю займалися 22 греки і 17 грекинь, лікувальною та санітарною діяльністю – 11 і 14 відповідно, обробкою металів – 49 і 24 відповідно, обробкою дерева – 10 греків і 7 грекинь, тваринництвом – 19 і 3 відповідно, виготовленням одягу – 12 чоловіків і 16 жінок, торгівлею тканинами та предметами одягу – 78 і 52 відповідно, питною торгівлею – 9 греків і 2 грекині тощо. Проституцією згідно відомостей перепису не займалася жодна з представниць грецького етносу. Основним заняттям греків було землеробство, ним займалися 23308 чоловіків і 22460 жінок. Крім цього у виданні «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Екатеринославская губерния» розміщена таблиця «Распределение населения по родному языку, грамотности и возрастным группам», в якій населення розподілено з 10-річним інтервалом, вказується загальна кількість чоловіків і жінок, число грамотних по-російськи, грамотних на інших мовах, а також кількість тих, які отримали освіту вище початкової.

За даними «Распределения населения по семейному состоянию и родному языку» в Маріуполі мешкало 356 греків і 282 грекині, які перебували у шлюбі, 454 холостяків і 347 незаміжніх дівчиць, розлучених по одному греку і грекині, вдівців – 41 чоловіків, вдів – 108 жінок. В переписі опублікована інформація про кількість грецького населення з фізичними вадами (сліпих від народження, сліпих, глухонімих, німих, божевільних) окремо в м. Маріуполі і Маріупольському повіті [12]. Наприкінці видання надруковано «Распределение населения по родному языку, сословиям и состояниям» [13].

Таким чином, джерела демографічної статистики представлені ревізькими «сказками», метричними книгами, матеріалами перепису населення і мають високі інформативні можливості. Ревізькі «сказки» дозволяють вирахувати вікову структуру населення, дослідити покоління родин, які проживали сукупно в одному подвір'ї, середнє число членів сім'ї, що мешкали разом, чи були випадки укладання шлюбів раніше церковного повноліття. Завдяки тому, що в «сказках» фіксувався рік смерті людини, можна вирахувати середню довготривалість життя. Особливо важливі ці відомості з п'ятої по сьому ревізії, які є єдиним джерелом з цієї проблеми, оскільки метричні книги цього періоду

майже не збереглися. Цінність метричних книг зумовлена тим, що вони містять інформацію мікро-історичного масштабу, що дозволяє дослідити історію грецьких родин та сприяють повноцінному відтворенню їх повсякденного життя. Аналіз першої частини метричних книг дозволяє стверджувати, що народження позашлюбних дітей у греків Північного Приазов'я були рідким явищем. З відомостей другої частини метричних книг можна отримати відомості стосовно особливостей вибору нареченого й нареченої, як часто греки вдруге одружувалися, а грекині виходили заміж та з якої причини, а також вирахувати кількість моноетнічних і міжетнічних шлюбів тощо. Крім цього ці джерела дозволяють вирахувати один з показників демографічного розвитку населення – величину природного приросту, яка відображається різницею між кількістю народжених і померлих за певний період. Аналіз третьої частини метрик приводить до висновків, що репродукування серед грецького населення характеризувалося високим рівнем смертності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сенявский А. Повседневность как методологическая проблема микро и макроисторических исследований (на материалах российской истории XX века) / А. Сенявский // История в XXI веке: Историко-антропологический подход в преподавании и изучении истории человечества (Материалы международной Интернет-конференции, прошедшей 20.03–14.05.2001 на информационно-образовательном портале www.auditorium.ru) / Под общ. ред. В.В. Керова. – М., 2001. – С. 29.
2. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учебное пособие / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. – М., 1998. – С. 410.
3. Держархів Донецької області. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 27.
4. Держархів Донецької області. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 71.
5. ПСЗ–1. – Т. 6, № 3914.
6. ПСЗ–1. – Т. 6, № 4052.
7. Держархів Донецької області. – Ф. 217. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 37.
8. Держархів Донецької області. – Ф. 217. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. 13. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – 234 с.
10. Общий свод по империи результатов разработки данных Первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – СПб., 1905. – 417 с.
11. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. 13. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 181.
12. Там само. – С. 137.
13. Там само. – С. 216.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕХНІКУМУ

Богатікова О.В.

Пріоритетним напрямком внутрішньої політики кожної держави має бути освіта. Кадри вирішують все, кадри високоосвічені визначають шлях подальшого розвитку держави. Хоча багато науковців зверталися до розгляду діяльності закладів освіти, проте питанню організації та діяльності Грецького педагогічного технікуму в Маріуполі наразі не присвячено жодної повноцінної роботи. Діяльність Грецького педагогічного технікуму розглядалася сучасними дослідниками у рамках висвітлення політики елінізації, зокрема освітніх процесів у грецькому середовищі.

Побіжно дану тему розглядали Л. Якубова [1], Н. Терентьєва [2], П. Мазур [3], О. Мазур [4] І. Соколова [5]. Дослідників цікавили питання кількісного складу студентів, забезпеченості навчального закладу педагогами, дисципліни, що вивчалися.

До середини 1920-х рр., як відмічає Л.кубова, національних учбових закладів для етнічних меншин, зокрема й грецької, в Україні не існувало. Потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед етнічних меншин, у тому числі і грецької, сприяла зростанню мережі установ спеціальної освіти [1, с. 29].

У 1926 – 1927 рр. органами просвіти Маріупольського та Сталінського округів були організовані літні курси перепідготовки для вчителів шкіл, де викладання переводилось на грецьку мову. У 1928 р. на курсах займалось 38 слухачів, у 1927 – 50, 1928 р. – близько 60. Н. Терентьєва відмічає низький рівень організації курсів: слухачі не були забезпечені навіть підручниками [2, с. 279 – 280]. Тож проблема потребувала негайного вирішення.

13 липня 1926 р. Колегія НКО СРСР дозволила Маріупольському Педтехнікумі у 1926 – 1927 р. організувати грецький відділ з перспективою його реорганізації на виключно грецький [3, с. 11]. У перший рік відкриття сектора, як відмічає Н. Терентьєва, на трьох курсах технікуму навчалось 15 студентів.

Педтехнікум мав два сектори: греко-елінський та греко-урумський. Навчальний заклад такого типу створювався вперше. Не було ні навчальних планів і програм, ні підручників і методик [4, с. 11]. Учбові плани технікуму розроблялися учбовою частиною на основі планів, виданих Наркомпросом [5, с. 4].

Усі предмети, окрім грецької мови, викладалися російською або українською мовами [2, с. 280]. 22 серпня 1928 р. на засіданні Науково-методичного комітету при Маріупольському педагогічному технікумі було прийняте рішення про викладання дисциплін грецькою мовою [5].

1930 р. рішенням Центрального комітету національних меншин УРСР на базі двох грецьких секторів було організовано Маріупольський грецький педтехнікум для підготовки вчителів грецької і татарської мов з терміном навчання три роки [5]. Щорічно педтехнікум випускав три групи студентів по 25 – 30 чоловік у кожній [3, с. 12]. У фондах Маріупольського краєзнавчого музею знаходиться фото першого випуску грецького педтехнікуму 1930 р. На ньому близько 30 колишніх студентів, юнаків та дівчат, зображені зі своїми викладачами [7].

І. Соколова, ретельно вивчивши архівні матеріали стосовно роботи технікуму, встановила, що дисципліни, які викладалися у Педагогічному технікумі, були поділені на два блоки. До першого блоку відносилися: педологія, педагогіка, дидактика. До нього входили також інші дисципліни: співи, малювання, гігієна, фізкультура, де головна увага приділялася методиці навчання та організації роботи з дітьми. До другого блоку дисциплін відносилися: історія класової боротьби, політекономія, діалектичний матеріалізм, економічна географія, антирелігійне виховання, національне питання, комуністичний дитячий рух.

До навчальних дисциплін, які забезпечували теоретичну та практичну підготовку до професійної діяльності майбутнього вчителя грецької мови відносилися: грецька мова та грецька література. Базова філологічна підготовка майбутніх учителів грецької мови здійснювалася шляхом вивчення української мови, української та російської літератури, іноземної (німецької) мови. Виробничий цикл технікуму складала наступні дисципліни: хімія та фізика, природознавство, математика, теорія виробництва, робота в майстернях, географія [5].

Діяв при грецькому педтехнікуму власний партосередок. У Маріупольському краєзнавчому музеї зберігається фото його членів, датоване 14 листопада 1931 р. Відомостей про людей, зображених на ньому, наразі віднайти не вдалося [8].

На початку нового навчального 1932 – 1933 року Грецький педтехнікум зіткнувся із серйозними труднощами методичного та побутового характеру. Умови, в яких навчалася учнівська молодь, відмічала місцева газета «Приазовський пролетар», не забезпечували підготовки потрібних нацкадрів. Перш за все не було складено робочих планів, розкладу дисциплін. Технікум не був у повній мірі забезпечений лектурою, були дисципліни, які викладалися лекторами не за їх фахом. Бракувало також відповідної літератури та підручників [9, с. 2].

Слід відзначити, що Маріупольський грецький педтехнікум зібрав кращі на той час кадри грецької інтелігенції. У різні часи його очільниками були Мурзенко О. М. (1927 – 1930), І. І. Коноп (09. 1930 р. – 11. 1932 р.), М. С. Каплан (11. 1932 р. – 04. 1938 р.), Абузова Д. І. (перша половина 1938 р). Навколо директорів гуртувалися досвідчені вчителі-методисти: О. М. Аріх, В. Є. Балабан, С. С. Джеломанов, М. О. Нестеров, В. П. Попович, М. І. Сагір, Л. С. Екзархо та інші.

Окремо відзначають дослідники, і, зокрема, П. Мазур, окремо виділяють тих викладачів, що були запрошені в Маріуполь із Греції. Серед них І. Ф. Левкопулос, брати Костянтин Ахілесович та Олександр Ахілесович Діамантопуло, Леонідос (Колозов) Георгій Дмитрович.

Педтехнікум виконував роль науково-методичного центру. Тут вчителі національних шкіл могли отримати кваліфіковану допомогу, пройти курсову перепідготовку [3, с. 14 – 15]. Донька І. І. Конопа, В. І. Коноп-Ляшко, розповідає, що при педтехнікумі під керівництвом І. Ф. Левкопулоса та А. М. Дімітріу діяв гурток, у якому викладачі мали змогу вивчати грецьку мову та літературу [10].

Політичні репресії 1937 – 1938 рр. торкнулися і викладачів Маріупольського грецького педагогічного технікуму. За короткий проміжок часу з кінця 1937 – до початку 1938 рр. були арештовані А. М. Дімітріу (8 грудня 1937 р.) [11, с. 403], Г. Д. Леонідас (13 грудня 1938 р.) [12, с. 155], І. Ф. Левкопулос (14 грудня 1937 р.) [13, с. 79], М. С. Каплан (5 січня 1938 р.) [14, с. 191], І. І. Коноп (1 лютого 1938 р.) [10].

У першій половині 1938 р. почалася реорганізація особливих національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл, було ліквідовано кілька вищих учбових закладів та відділів при них, у яких навчання велося національними мовами. Маріупольський грецький педагогічний технікум було ліквідовано 1938 р. [1].

Таким чином, створення Грецького педагогічного технікуму було закономірним явищем у рамках розгортання політики елінізації в регіоні. На час свого заснування він повною мірою відповідав потребам радянської влади у підготовці кваліфікованих національних кадрів. Згорання політики елінізації обумовило згорання мережі національних освітніх закладів, а отже, Маріупольський грецький педагогічний технікум припинив свою діяльність. За 12 років свого існування він виконав покладену на нього радянським керівництвом роль і зійшов з історичної арени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація / Л. Якубова // Український історичний журнал. – К.: Інститут історії України НАН України. – 1998. – №6. – С. 22 – 37; 1999. – №1. – С. 41 – 55.
2. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.) / Н. Терентьева. – Киев: “Аквілон-Пресс”, 1999. – 352 с.
3. Мазур П. Важке повернення до себе. Розповідь про мережу шкіл з грецькою мовою навчання на Приазов’ї у 20 – 30-х рр. XX ст. / П. Мазур. – Маріуполь, 1997. – 40 с.

4. Мазур О. Наша спільна біль і надія (Досвід створення в Маріуполі і селах Приазов'я шкіл з грецькою мовою викладання 1926 – 1937 рр.) / О. Мазур. – Маріуполь: Маріупольське товариство греків, 2000. – 19 с.
5. Соколова І. Освіта греків Приазов'я у 20-30-ті роки ХХ століття [Електронний ресурс] / І. Соколова, Л. // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – № 1. – Донецьк, 2010. – С. 56 – 62. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nsod/2010_1/Soco_Pos.pdf
6. Як готується грецький педтехнікум до навчального року // Приазовський пролетарій. – 01. 09. 1931. – № 186. – С. 4.
7. Маріупольський краєзнавчий музей. – 1733-ф. – Первый выпуск Мариупольского греческого педагогического техникума.
8. Маріупольський краєзнавчий музей. – 1691-ф. – Партячейка педагогического техникума.
9. Підготовку нацкадрів – в центр уваги // Приазовський пролетар. – 30. 09. 1932. - №228. – С. 2.
10. Коноп-Ляшко В. Спомини
11. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга третя. – Донецьк: Видавництво КП «Реґіон», 2006. – С. 7 – 14.
12. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга п'ята. – Донецьк: видавництво КП «Реґіон» – СПД «Бледнов», 2008 – 624 с.
13. Бут Г. За що помирили? / Г. Бут, О. Бут // Правда через роки. Статті, спомини, документи. – К.: «Либідь», 1995.– 115 с.
14. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга четверта. – Донецьк: Видавництво СПД «Бледнов», 2007. – 648 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО БЛАГОДІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІУПОЛЬСЬКОГО КУПЕЦТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Волоніць В.С.

Наприкінці ХІХ ст. соціальна допомога навчальним закладам в Росії відрізнялася різноманітністю форм і рівнів. В містах суспільним піклуванням займалися міські благодійні організації та приватні особи.

Особливістю благодійності з останньої третини ХІХ ст. було існування як індивідуальних так і колективних форм соціальної підтримки спрямованої на суспільний загал. Для цього купці навіть об'єднувалися в товариства. Це надавало можливість соціально-орієнтованому торгово-підприємницькому прошарку міст отримати громадське визнання, зростання престижу. Таким чином купецтво брало на себе функції державної опіки з метою посилення своїх позицій у суспільстві.

Представники підприємницької еліти, ініціюючи та здійснюючи благодійні заходи, були зацікавлені в отриманні символічного капіталу, за рахунок якого, враховуючи недостатнє державне фінансування освіти та культури, можна було засвідчити свою активну громадську позицію. Саме завдяки отриманню шляхом активної благодійної діяльності цього символічного, емоційного, соціального капіталу купецтво інтегрувалося в суспільне життя міста й у суспільний устрій держави. Іменні пожертви, заснування власного благодійного закладу, членство в добродійних товариствах були зразками символічної комунікації та соціальної взаємодії між купецтвом і державою, містом, релігійними угрупованнями, робітниками або ж знедоленими, засобом досягнення офіційного й суспільного визнання, підвищення авторитету, власного імені та родини, важливим інструментом впливу на оточуючих, увічнення власного імені. Зростання кількості благодійних ініціатив спостерігалося наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., у період бурхливого розвитку капіталізму й поглиблення соціальних суперечностей, коли купецька добродійність набула значних розмірів, а її вплив був відчутний у багатьох сферах життя й повітового міста Маріуполя.

Міське купецтво активно підтримувало освітні заклади міста надаючи фінансову допомогу викладачам, опікувалося неможливими учнями й студентами,

Так в Маріуполі, наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. діяла низка благодійних установ які традиційно з'являлися слідом за відкриттям навчальних закладів. Це були такі товариства як: «Общество попечения о недостаточных воспитанниках Мариупольской мужской Александровской гимназии», «Общество попечения о недостаточных воспитанниках Мариупольской женской Мариинской гимназии», «Мариупольское отделение Екатеринбургского общества попечения о детях» та інші [1].

На початку ХХ ст. таких товариств в місті налічувалося п'ять, засновниками яких були представники місцевого купецтва: «Общество пособия нуждающимся воспитанницам Мариупольской Мариинской женской гимназии» (голова - Д.О.Хараджаев, секретар – А. Ф. Пастернаков), «Общество пособия нуждающимся воспитанникам Мариупольского реального училища» (голова – М. С. Караманов, заступник голови – Є. П. Кефелі, секретар – Є. Ф. Калогномос), «Общество пособия нуждающимся воспитанникам Мариупольской Александровской мужской гимназии» (голова - Д. О. Хараджаев, секретар – О. М. Трегубов), «Общество пособия нуждающимся воспитанницам Мариупольской женской гимназии В.С. Остославской» (голова- С. Г. Квитницький, секретар – В. Ф. Соколова), «Мариупольское общество попечения о детях» (голова О.О. Лікакі, заступник голови О.О.Попова, секретар – О. М. Воронков) [2].

Першим було засновано «Общество пособия нуждающимся воспитанникам Мариупольской Александровской мужской гимназии». Статут товариства був складений першим директором гімназії Ф.О. Хартахаєм і затверджений

Указом Міністра Внутрішніх Справ від 15 червня 1881 р. Проте товариство розпочало свою діяльність лише з 1882 р. Першим головою правління товариства став колишній почесний попечитель гімназії Ф.В. Гампер. Правління складалося з голови, скарбника, секретаря та двох членів, які обиралися на один рік. Засідання правління, де розглядалися заяви щодо потреб учнів, відбувалися один раз на місяць. Директор і інспектор гімназії запрошувалися для участі в засіданнях з правом голосу. Фонди товариства формувалися за рахунок членських внесків (5 руб. на рік), пожертв, доходів від проведення благодійних концертів, виставок, відсотків на капітал [3].

Основними статтями витрат товариства були: плата за навчання, обмундирування, взуття, покупку навчальних посібників і фінансове заохочення учнів, які закінчили курс. Загальні показники надходження і витрат грошових коштів благодійного товариства представлені в наступній таблиці.

Таблиця 1. Прибуток і витрати грошових коштів мариупольського благодійного товариства «Общество пособия воспитанникам Мариупольской Александровской гимназии» [4].

	1882 р.	1883 р.	1884 р.	1885 р.	1886 р.	1887 р.	1888 р.	1889 р.	1890 р.	1891 р.
Прибуток (руб.)	390 р. 82 к.	731 р. 98 к.	731 р. 98 к.	406 р. 67 к.	298 р. 87 к.	447 р. 75 к.	360 р. 22 к.	357 р. 68 к.	412 р. 26 к.	318 р. 77 к.
Витрати (руб.)	187 р. 55 к.	347 р. 33 к.	235 р. 85 к.	198 р. 80 к.	160 р. 60 к.	217 р. 2 к	239 р. 8 к.	309 р. 77 к.	212 р. 86 к.	618 р. 90 к.

Мариупольські купці були жертводавцями більшості навчальних закладів міста. Так більше 30 років попечителем Мариупольської чоловічої гімназії був Давид Хараджаєв, Іван Найдьонов опікувався Слобідським початковим училищем, Яків Пічахчі - Карасівським початковим училищем, Іван Гоф - технічним училищем, Микола Караманов - реальним училищем. Піклувальники надавали фінансову допомогу закладам і учням з бідних сімей. Держава заохочувала таку діяльність, надаючи їм класні чини та нагороди. Крім участі в благодійних товариствах міська влада та представники великого мариупольського купецтва були засновниками численних стипендій для обдарованих учнів. Так, наприклад, в 1905 р. з нагоди 25-річчя громадської діяльності Д.О. Хараджаєва було прийнято рішення «заснувати з міських коштів п'ять стипендій імені Д.О. Хараджаєва: три стипендії у розмірі 150 руб. для мариупольських жіночої та чоловічої гімназій та механіко-технічного училища, і дві стипендії при мариупольському міському чотирикласному училищі у розмірі 50 руб. ».

Д.О. Хараджаєв також виплачував дві стипендії учням, заробітну плату вчителям Олександрівської чоловічої гімназії, побудував на свої кошти гімназичну церкву, фінансував публікацію щорічних звітів гімназії. В пам'ять про своїх батьків заснувала стипендію імені Катерини та Івана Чебаненко матір Д.О. Хараджаєва Софія Іванівна [5].

Отже, представники торгово-промислової верстви Мариуполя прагнули засвоїти європейський образ життя, займалися доброчинністю, що вело до вироблення нової системи соціокультурних цінностей у місцевому купецькому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земского собрания с 1869 по 1913 гг. – Мариуполь: Типо – Литография А.А. Франтова. – С. 312, 314 – 320.
2. Адрес – календарь Екатеринославской губернии на 1916 год. Мариупольский уезд: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://old-mariupol.com.ua/adres-kalendar-na-1916-god-6/>.
3. Мариуполь и его окрестности: Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. – Мариуполь: тип. А.А. Франтова, 1892. – С.287–288.
4. Государственный архив Донецкой области. – Ф. 113 (Мариупольская городская управа, г.Мариуполь, Мариупольского уезда, Екатеринославской губернии). – Оп. 1. – Д.226 (Требовательные ведомости, счета и переписка с Екатеринославской казенной палатой, обществом попечения о детях, Александровской гимназией и др. о выдаче денежных сумм. 1910 – 1911 гг.). – 127 л.
5. Проценко А. Давид Хараджаев: благотворитель и общественный деятель: худож.-докум. очерки / А. Проценко. – Мариуполь: «Азовье», 2006. – С. 27 – 28.

ЗАСНУВАННЯ ГРЕКАМИ МАНГУША І ТРУДНОЩІ ПЕРШИХ РОКІВ ЖИТТЯ НА НОВІЙ ТЕРИТОРІЇ

Джеломанов В.Е.

Заснування поселень християнами на задалегідь (у 1779 р.) відведених місцях планувалося початися з 1 квітня 1780 р., коли греки мали добратися до цих місць (15 квітня – греки-купці та міщани), але почалося воно дещо пізніше – у травні. Це було викликано тим, що переселенці все ще намагалися добитися поселення їх на об'єднаній російським урядом території. Зимували греки на території сучасної Дніпропетровської обл., тому заселення відведених їм територій проходило з півночі на південь. Першими були засновані північні поселення (Камара, Салгир Янісала, Керменчик, Богатир, Чембрек, Улакли), а приблизно у серпні 1780 р. був заснований Мангуш, а також інші поселення південного Приазов'я: Старий Крим, Ялта, Урзуф, Сартана, Карань. Усі ці, надані грекам, землі склали Маріупольський повіт, який був офіційно сформований наказом Азовської губернської канцелярії від 24 березня 1780 р. Майбутні жителі Мангуша шляхом жеребкування отримали свою ділянку, на якій мали влаштуватися [1, с. 54–55].

Мангуш вперше позначається в списку грецьких сіл Маріупольського повіту із зазначенням в яких урочищах знаходиться і які мають вигоди від 27 серпня 1780 р. де сказано, що він знаходиться «при вершині річки Белосарайки, земля к хлебопашеству способная, сенокосов достаточно, но терновнику і тряснягу не имеют» [2]. Саме поселення було засновано в низовині між пагорбів найвищий з яких (68.2 м.) в народі прозвали Ялтинським бугром (через те, що знаходиться на південно-західній частині Мангуша, – з боку с. Ялта) [3].

Як зазначає історик-краєзнавець В. Зинов'єв, Мангуш з дня свого заснування поділявся на 11 кварталів. 10 з них були жилими, а 11-й квартал, що знаходився на північно-західній околиці селища, займало кладовище (нині Старе кладовище).

Згідно з імператорським указом 30 березня 1783 р. на основі Азовської та Новоросійської губерній було створене Катеринославське намісництво генерал-губернатором якого став Г.Потьомкін. До його складу входили 12 повітів, серед яких і Маріупольський повіт [1, с. 63].

Мангуш заснували уруми – тюркомовна група греків, що ще в Криму через сусідство з татарами перейняла тюркські діалекти і мовні особливості кипчакські (половецькі, власне татарські) і огузькі (турецькі) [4, с. 8–10]. Але дослідник філолог І.А. Корелов довів самотність походження урумської мови. Тому її не можна вважати повністю татарською, це мова окрема [5, с. 11–12]. Тому урумів і румеїв переважна більшість дослідників відносить до одного й того ж етносу, а єдиною відмінністю між ними є їхня мова (уруми розмовляють більш отатареною мовою, а румеї мовою, що подібна до старогрецької з трансформаціями, які з'явилися з часом).

Російський уряд розраховував насамперед на землеробське освоєння Північного Приазов'я, однак, дослідниця Л. Якубова відносить Мангуш до поселень, в яких в першу чергу населення займалося скотарством, хоча к 20-им рр. XIX ст. греки інших поселень вже поступово почали переходити до землеробства [1, с. 23]. Мангуські греки розводили овець, велику рогату худобу, коней. Порівняно менше греки були пристосовані до роботи на землі. Вони обробляли її тільки для того, щоб задовольнити потреби сім'ї.

Найбільш інформаційним джерелом щодо історії грецьких сіл і, насамперед, Мангуша є матеріали діловодства [6, с. 21] в яких зазначається, що перший рік життя переселенців був затьмарений страшною посухою і нашествиям сарани, яка знищувала засіяні греками поля. Нашестя сарани практично знищило запаси хліба на весь рік [7; 8; 9] і, таким чином, призвела до ще одного року страшного голоду і хвороб, продовжуючи муки і нещастя греків. Це змусило державу виділити ще одну незаплановану допомогу, яка втім прийшла із значним запізненням. Згідно з відомостями Грецького суду за лютий 1781 р. відомо, що 20 вересня 1780 р. жителям Мангуша на посів дали 524 чверті жита, що більше за кількість жита, даного іншим поселенням [10].

На підставі того, що Жалуваною грамотою 1779 р. [11] передбачалося, що греки самі будуть організовувати управління на своїй території, 28 червня 1780 р. був створений Маріупольський грецький суд, який очолив Михайло Хаджинов (Хаджи). Окрім голови до складу суду увійшли чотири засідателі – Спиридон Ільїн, Микола Анварджі, Панайот Хаджинов (Хаджи) та Кирил Параскева. При суді була створена канцелярія, якою керував секретар суду (перший – Костянтин Сколаріус). До складу канцелярії входили 2 канцеляриста, 2 підканцеляриста, 2 копіїста та 1 перекладач (перший перекладач – Тимофій Усачов). Грецький суд розглядав всі справи Маріуполя та інших поселень Маріупольського повіту, а з 30 березня 1783 р. цей суд виконував не тільки судові, але ще й адміністративні та поліцейські функції, ставши, таким чином, центральним органом влади в Приазов'ї. На печаті Грецького суду було зображено православний хрест на півмісяці – символі іслама від якого звільнилися християни покинувши Крим.

Перша церква в Мангуші була побудована в 1781 р. Вона була названа на честь Святого Феодора Стратилата, на честь якого проводилася служба у храмі. При церкві було 5 священників [12]. Поп Федір Асланов – 67 років (з онуком Іллею і працівником Федором Афендікова), поп Гавриїл Кальянов – 47 років (з сином Тохтамишем), поп Григорій Федоров – 28 років (з дружиною Змарагдой Паніотова, з батьком Федором Ніколаєвим, братом Миколою Федоровим, з сином Паніот і дочкою Настасією), поп Яні Ілієв – 27 років (з дружиною Кіраленой Кирилової, з матір'ю Деспіна Хатжі Тодоровой і з дядьком Василем Ілієвим), поп Агапіос Михайлов 28 років (з дружиною Елисаветой Тодоровой і сином Михайлом) [13].

За підсумками першого перепису населення, який був здійснений в червні 1781 р. в Мангуші налічувалося 663 особи (386 чоловіків, 277 жінки) [14]. Тобто на сотню осіб менше ніж вийшло з кримського Мангуша в 1778 р.

Це пояснюється тим, що під час переселення греки терпіли біди і позбавлення, які згубно позначалися на їх здоров'ї. Як наслідок не всі греки дійшли до своєї нової батьківщини. Під час 4-ої ревізії в 1782 р. ситуація особливо не змінилася, а чисельність населення зросла на 4 особи (всі 4 – жіночої статі) [15]. Причинами такого повільного темпу зростання населення можна назвати хвороби і смертність, пов'язані з епідеміями і поганими умовами життя, а також акліматизацією, адже клімат в Приазов'ї значно суворіший, ніж у Криму, який знаходиться в субтропічному поясі. На харчуванні позначалася недостатність худоби, інвентарю і насіння, стійкого до нового клімату. До недоліків можна віднести так само ізоляцію поселенців в степу від зовнішнього світу і видалення сіл один від одного, при чому видалення не тільки територіальне, а й мовне (практично у кожного поселення були свої мовні діалекти і представники різних населених пунктів могли навіть не розуміти мешканців інших поселень), і етнічне. Так само вплинув на здоров'я населення генетичний бар'єр – в півтисячному поселенні, яке перший час було ізольовано від інших важко було уникнути кровозмішення між одноплемінниками, яке природно позначалося на якості потомства.

Взагалі перші роки після заснування Мангуша видалися для греків досить голодними та важкими, бо до труднощів облаштування нового місця добавився ще й голод через знищення більшої частини урожаю хліба сараною. Грекам не вистачало запасів їжі та насіння на посадку полів наступного року. Через те, що їжі не вистачало, а земля переселенцям не подобалася, в перші роки серед греків зростало невдоволення, яке переростало у часті втечі окремих людей. Також результатом невдоволення можна вважати пожежу будинку митрополита Ігнатія, яка скоріш за все була помстою населення за переселення та злиденне життя на новій землі. В Маріуполі було створено Грецький суд, який управляв усіма адміністративними справами у повіті. Незважаючи на усі труднощі переселенці терпеливо продовжували освоювати свої нові землі та розвивати на них своє господарство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність / А.В. Гедьо, Н.О. Терентьєва, Р.І. Саєнко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 480 с.
2. Список греческих сел Мариупольского уезда с указанием в каких урочищах находятся и какие имеет выгоды. 27 августа 1780 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783) / С.А. Калоеров. – Донецк: ООО «Юго Восток, Лтд», 2008. – С. 404-406.
3. Карта Мариупольский уезд 1780 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.azovgreeks.com/library.cfm?articleId=29>
4. Смолина М. Урумский язык. Приазовський варіант / М. Смолина. – К., 2008. – 168 с.
5. Темир С.К. Греки Приазовья: очерки по истории и культуре. / С.К. Темир. – Маріуполь, 2004. – 68 с.
6. Волоніць В.С. Грецькі села Приазов'я у перші роки по заснуванню: огляд ділової документації / В.С. Волоніць // Історія грецьких сіл Приазов'я: круглий стіл. Маріуполь, 26 листопада 2009 р.: 36 матеріалів. – Маріуполь, 2009. – С. 18-20.
7. Губернской канцелярии Г.А. Потемкину о необходимости принятия мер по уничтожению саранчи в полях губернии, в том числе греческих сел. 11 мая 1779 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 393.
8. Представление В.А.Черткова Г.А.Потемкину о потребностях прокормления христиан в связи с истреблением хлебов саранчой. 12 августа 1779 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 397-398.
9. Рапорт из губернской канцелярии Г.А. Потемкину с просьбой помочь губернии в связи с засухой и поеданием хлебов саранчой. 5 ноября 1780 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 431.
10. Ведомость, учиненная в Греческом суде, сколько городским и слобод сего уезда жителям на посев и какого месяца и числа ржи роздана. Февраль 1781 г. // Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність / А.В. Гедьо, Н.О. Терентьєва, Р.І. Саєнко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 231-232.
11. Жалованная Грамота Христианам Греческого закона, вышедшим из Крыма в Азовскую губернию на поселение. 21 мая 1779 г. // Полное собрание законов Российской империи – Т. 20, №14879 – С. 349-352. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php
12. Реестр, сколько где церковей построено и служение производится во имя каких святых и во оных состоит священником. Июнь 1781 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 210-211.
13. Ревизские сказки духовенства Мариупольского греческого уезда по IV ревизии. 26 мая 1782 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 485-494.
14. Итоги первой переписи населения Мариупольского греческого уезда. Июнь 1781 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 466-467.
15. Данные по населению некоторых сел Мариупольского греческого уезда по ревизским сказкам 1782 г. (IV ревизия). Май 1782 г. // Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783)... – С. 494.

ОСНОВНІ ЗАХВОРЮВАННЯ МЕШКАНЦІВ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У II ПОЛ. XIX СТ. – НА ПОЧ. XX СТ.

Дюсембекова А.М.

Дослідження основних захворювань мешканців Маріупольського повіту є досить актуальними для сьогодення оскільки причини їх виникнення та методи лікування того часу були мотиваційним чинником для подальшого удосконалення медичних знань. Ця проблема недостатньо досліджена, тому встановлення переліку хвороб та причин їх виникнення можуть стати цінними відомостями в подальшому висвітленні історії м. Маріуполя.

Метою доповіді є вивчення основних захворювань мешканців Маріупольського повіту та методи їх лікування у II пол. XIX ст. – на поч. XX ст.

В статті Н. Писаренко розглядалися питання розвитку медицини на Донеччині наприкінці XIX – на початку XX ст. Автор зазначав, що за відносно короткий період було створено досить розвинене медичне обслуговування, була вирішена проблема кадрового забезпечення, приймалися заходи для боротьби з епідеміями. Опис деяких захворювань мешканців повіту подає красзнавець П. Мазур. В своїй праці «Земская медицина в греческих селах Приазовья», він наводить статистику хвороб та дає їм коротку характеристику. Дослідниця С. Арабаджи в своїй праці «Деякі аспекти повсякденного життя грекині Приазов'я наприкінці XIX – на початку XX ст.». зазначила причини виникнення у грекинь різного роду захворювань.

Таким чином, огляд історіографії свідчить про те, що ця проблематика є не достатньо розробленою на сьогоденній день.

Для вивчення основних захворювань мешканців Маріупольського повіту велике значення мають звіти земських лікарів, які характеризуються інформаційною насиченістю щодо питання медичної сфери. В «Отчетах Мариупольской уездной земской управы» описується загальний стан медицини, перераховуються хвороби, які існували в той час та шляхи їх лікування. В цих звітах наводяться різні таблиці, які порівнюють відомості різних дільниць, особливо цінні таблиці з кількістю хворих в тій чи іншій волості.

У 1879 р. в Маріупольському повіті з'явилися перші спалахи дифтерії, яка забрала тисячі життів. У 1903 р., 1905 р., 1907 р. и 1908 р. Приазов'я охопила епідемія тифу, а в 1907 і 1908 рр. – епідемія холери. Як зазначено в праці П. Мазура боротьба з епідемією, за відсутності методів для лікування хворих, виявлялася у спробах локалізувати хворобу [1].

Якщо проаналізувати статистику захворювання у Маріупольському повіті, то можна звернути увагу на хвороби, якими хворіли греки. Наприклад у 1902 р. в селах повіту захворіли туберкульозом 1030 чоловік, найбільша кількість туберкульозних хворих була зафіксована у населених пунктах Мангуш – 59 людей, Ялта – 56, Сартана – 49, Бешев – 46, Ігнатівка – 42. У 1908 р. хворіло туберкульозом 1079 людей, а в 1911 р. – 1416 [2]. Зі всіх туберкульозних хворих в 1911 р. 61,1% склали греки, 35,1% - українці і росіяни, 2,1% - євреї і 1,7% - німці. Як зазначено в звіті ця хвороба обумовлена племінною грецькою ніжністю і майже відсутністю фізичної праці серед грекинь. На думку лікарів, на це впливала і грецька колиска, успадкована від татар, в якій дитя було доволі сильно здавлене пов'язками, змушене нерухомо лежати на спині і це було перешкодою для правильного розвитку дитячої грудної клітини. У 1908 р. найбільша кількість хворих на туберкульозу легенів зареєстрована у Маріупольській лікарні – 41 особа, у Павлівській – 23 та 12 осіб в Михайлівській і 5 у Ігнатівській лікарнях.

Кір була хворобою, на яку постійно хворіли жителі повіту з 1899 р., але в 1908 р. зареєстрована колосальну цифра звертань до лікарів 2945 [3]. Найбільша кількість звернень була у Мало-Янісольській, Мангушській та Темрюкській дільницях. Не було ні одного звернення в Олександрівській і Михайлівській дільницях. Випадки захворювання частіше всього зустрічалися весною, а саме в квітні та в травні, влітку кількість хворих зменшувалася, мінімальна кількість спостерігається в серпні та у вересні. Але з жовтня число хворих починає збільшуватися, доходячи до свого максимуму в грудні та січні [4].

Число хворих на Сибірську язву було достатньо велике, що обумовлювалося головним чином через існуюче скотарство та вівчарство [5]. З інших хвороб можна виділити лихоманку, яка вже 1899 р. розповсюдилася на 9806 людей. Найбільше хворих було зафіксовано в південно-західній та південно-східній частині повіту, менша кількість хворих була в центральній та північній частині. За кількістю хворих на лихоманку лідирували Сартанська та Новоспасовська дільниці, також високий відсоток звернень зафіксовано у Маріупольській лікарні. Однією з причин захворювання на лихоманку було те, що в деяких частинах повіту спостерігалася болотиста місцевість, яка сприяла розмноженню комарів виду *anopheles*, які переносили малярійну отруту [6].

Хворих на малярію в 1890 р. було 321. Час найбільшого прояву хвороби був березень, квітень, травень, червень і липень [7]. Якщо проаналізувати смертність, то можна зробити такі висновки: в 4 лікарнях було зареєстровано 71 смертний випадок, найбільше смертей в Маріупольській лікарні 32, в Михайлівській – 16 та в Ігнатівській 14.

Віспою хворіли мешканці Маріупольського повіту весь 1899 р. їх офіційна кількість дорівнювала 11062 особам [8]. Головним та єдиним способом лікування на той час було щеплення. В медичному звіті було вказано, що хоча земство і надає лікарям необхідну кількість дуже якісного детриту, лімф та виплачує премію, тим хто робить щеплення від віспи, але цього виявлялося замало. Однією з головних перешкод було те, що лікарі не мали відомостей про число дітей, які народилися та померли впродовж року, таким чином, було невідомо кому зробили щеплення, а кому ні. Ще однією проблемою, яка була на той час це неврегульований порядок щеплень в сільській місцевості.

Ревакцинація проводилася тільки при появі епідемії і тільки в розвинутих поселеннях. Наприклад, в населених пунктах з грецьким та німецьким населенням проводилася посилена ревакцинація. Смертних випадків від віспи було зареєстровано на 1899 р. 183, що складає 17% від числа всього хворих. Найбільше випадків фіксувалося у січні – 40, у лютому та квітні – 36. В серпні та вересні смертних випадків не зареєстровано. У 1908 р. хворих виявлено 334. Віспа не зашкодила Ал.-Невській, Новоспасовській, Сартанській та Ялтинській дільницям [9].

Щеплення від віспи проводиться фельдшерами та віспощеплювачами з селян. Щеплення робляться цілий рік особливо навесні та восени. Матеріал для щеплення – телячий детрит, був зроблений при Маріупольській земській лікарні. Якщо детриту не вистачало, то використовували лімфу. Дифтерія – гостре інфекційне захворювання з крапельним механізмом передавання збудника, що характеризувався ураженням ротоглотки та дихальних шляхів, рідше шкіри, з розвитком запалення в місці проникнення збудника, а також токсичним ураженням серцево-судинної й нервової систем, нирок, існувала впродовж 1889 р. в с. Мангуш, з якого хвороба була занесена до с. Ялта, де хворих було 31, з яких померло 21 і видужало 10 осіб [10].

Черевний тиф з групи епідемічних хвороб у 1898 р. був найбільш розповсюдженим, але більш посилювався у 1899 р. Найбільше хворих на черевний тиф зафіксовано на південному-заході повіту, особливо можна виділити Мангушську та Новоспасовську дільницю. Хвороба протікала за відзивами лікарів в цілому досить стабільно і смертність була порівняно невеликою. Всього зареєстровано 75 смертей, що складало 3,5 % від всієї кількості хворих. Найбільше смертей припадає на квітень – 17, найменше було в лютому, серпні та грудні [11].

Серед населення повіту найрозповсюдженішим у всі роки був сифіліс. Найменше хворих на сифіліс зафіксовано серед німецького населення 0,02%, найбільше ця хвороба проявлялася у грецького населення 0,38%.

Більше всього хворих на сифіліс у 1908 р. було зареєстровано у Маріупольській лікарні, тільки в ній зафіксовано 33 випадки кондилوماتозного і 17 гумозного періодів. В Ігнатівській 2 кондилوماتозного і 3 гумозного, в Павловській 12 кондилوماتозного і 9 в Михайлівській 1 і 13.

У Маріупольській лікарні зареєстрована найбільша кількість хворих сифілісом в усі роки, якщо порівнювати з дільницями. Це можна пояснити тим, що в Маріупольську лікарню надходила значна частина «пришлого» населення, яке легко підхвачувало цю хворобу в місті. Невеликий відсоток хворих на сифіліс в дільничних лікарнях говорить про те, що в селах рідко зверталися за медичною допомогою, бо селяни, які мали цю хворобу, соромилися і не хотіли, щоб випадково про їх проблеми ще хтось довідався. Тому, вони вибирали звичний для себе спосіб лікування, а саме надавали перевагу методами знахарів і бабок. [12]. Саме сифіліс був найбільш розповсюджений серед греків. У медичному звіті за 1890 р. наведено ряд причин, що впливали на розповсюдження сифілісу: «Страстность греческого темперамента, близость небольших приморских городов, куда пристают иностранные и другие коммерческие судна с экипажами служат одним из главных факторов распространения сифилиса; родственные и коммерческие связи между жителями греческих сел и жителями этих ближайших городов, стремление греков познакомиться с счастьем в городе, как очень обыкновенные здесь явления, при чем понятно, что такие субъекты, попадая в город, возвращаются в кружках мелких торговцев и прикащиков, где самый дешевый и грязный разврат представляет единственное удовольствие» [13]. До цих причин лікар М. Милославський додав ще одну: внаслідок відсутності сильної прив'язаності до землі серед греків, багато з них влаштовувались на посади дрібних службовців в різні торгові заклади близьких міст і потім верталися назад у рідні села для того, щоб займатися торгівлею. Ці греки часто привозили з собою «привички к грубым развлечениям города и тамошнюю нравственность и приобретенные там болезни» [14]. Крім цього, сифіліс у грецьких селах розповсюджувався і побутовим шляхом [15].

Хворі на сифіліс не потребували постільного режиму і тому неохоче погоджувалися залишитися в лікарні. Якщо порівнювати повіти Катеринославської губернії, то найбільше хворих на сифіліс було у Слов'янсько-сербському повіті, потім у Маріупольському і Бахмутському. У Маріупольському повіті, найбільший відсоток хворих на сифіліс зафіксовано у селах: Чермалик, Сартана, Мангуш та Ігнатівка.

С. Арабаджи при дослідженні повсякденного життя грекині, звертала увагу на те, що ті умови, в які була поставлена жінка в домашньому побуті і її звичка переважно приховувати свої проблеми зі здоров'ям, були вихідною точкою захворювання статевої сфери. Жінки лише в крайніх випадках зверталися в амбулаторію по раціональну медичну допомогу, жіночі хвороби в селах взагалі були поширені і дуже розповсюдженими. До лікаря потрапляв малий відсоток хворих цього роду, це пояснювалося незручностями амбулаторного лікування, частково неможливістю відірватися від домашньої роботи, а головне неосвіченість селянського середовища.

В медичному звіті за 1890 р. вказано, що грецьке населення, якщо його порівнювати з українським та російським, частіше зверталися за медичною допомогою. В цьому році найбільш розповсюдженими були хвороби з групи незаразних:

1. хвороби шлунково-кишкового тракту
2. хвороби дихальних органів
3. нервові хвороби [16].

Отже можна стверджувати, що на території повіту були розповсюджені найрізноманітніші хвороби. Причини їх появи також були різні, починаючи з роду занять, закінчуючи національними особливостями. Найрозповсюдженішими хворобами були, в першу чергу, сифіліс, віспа, туберкульоз та інші. Медицина того часу була не на такому високому рівні і не була в змозі ефективно боротися з ними, про що свідчить кількість хворих, яка весь час збільшувалася.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазур П.И. Земская медицина в греческих селах Приазовья / П.И. Мазур. – Мариуполь: ЗАО Газета «Приазовский рабочий», 2001. – С. 15.
2. Так само. – С. 18.
3. Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии в 1911 г. – Мариуполь: Электро-Типогр. Бр. Гольдрин, 1913. – С. 133.
4. Так само. – С. 137.
5. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1898 год. Очередной сессии земского Собрания 1899 года. – Мариуполь, 1899. – С. 151.
6. Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде в 1905 г. – Мариуполь: Типография Е.И. Гольдрин, 1906. – С. 59.
7. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1898 год. Очередной сессии земского Собрания 1899 года. – Мариуполь, 1899. – С. 328.
8. Отчет о состоянии врачебного дела в Мариупольском уезде в 1899 г. – Мариуполь: Типо-литография Д.И. Бабенко, 1900. – С. 139.
9. Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии в 1911 г. – Мариуполь: Электро-Типогр. Бр. Гольдрин, 1913. – С. 134.
10. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1898 год. Очередной сессии земского Собрания 1899 года. – Мариуполь, 1899. – С. 227.
11. Отчет о состоянии врачебного дела в Мариупольском уезде в 1899 г. – Мариуполь: Типо-литография Д.И. Бабенко, 1900. – С. 144.
12. Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде в 1902 г. – Мариуполь, 1904. – С. 57
13. Арабаджи С.С. Відображення деяких аспектів історії повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я у медичних звітах земських лікарів / С.С. Арабаджи // Українська державність: історія і сучасність: Круглий стіл «Історія грецьких сіл Приазов'я». Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених / Під заг. ред. К.В. Балабанова. (Мариуполь, 2 грудня 2011 р.). – Мариуполь, 2011. – С. 6
14. Так само. – С.7.
15. Арабаджи С.С. Деякі аспекти повсякденного життя грекині Приазов'я наприкінці XIX – на початку XX ст. / С.С. Арабаджи // Українська державність: історія і сучасність: Круглий стіл «Історія грецьких сіл Приазов'я» Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених / Під заг. ред. К.В. Балабанова. (Мариуполь, 26 листопада 2009 р.). – Мариуполь, 2009. – С. 9.
16. Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии в 1911 г. – Мариуполь: Электро-Типогр. Бр. Гольдрин, 1913. – С. 67.

**ПОЧАТКОВІ ЗЕМСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Комірна А.А.

Згідно з земською реформою 1864 р. у Європейській частині Росії на губернському та повітовому рівні створювались органи місцевого самоуправління – земські зібрання та управи. Земству було надано право завідувати в сільській місцевості господарчими та культурними справами: будуванням доріг, покращенням сільськогосподарчих угідь, медичних закладів, початкової освіти; організацією земської пошти.

Земська реформа призвела до виникнення нового типу навчального закладу – сільської земської школи. Вона була 3-х або 4-х річною за строком навчання (у грецьких селищах у школах навчання тривало 4 роки, оскільки перший рік відводився на вивчення російської мови). На думку П.Мазура, земські школи відрізнялись від міністерських та церковно-парафіяльних шкіл кращою учбово-виховною роботою.

Організація школи нового типу здійснювалась за правилами, що були зазначені у Положенні про початкові народні училища 1874 р. [1]. Відповідно до цього положення, початкові народні училища мають на меті утверджувати в народі релігійні та моральні цінності і поширювати початкові знання. У таких школах могли навчатись діти різних станів, без відмінності у віросповіданні. Своє навчання у земських школах діти починали з восьми років. Таким чином, початкові народні училища стали тими учбовими закладами, які мали велике значення у поширенні освіти серед населення вже з самого малку.

Навчальний рік починався приблизно в середині вересня, а закінчувався в кінці квітня або на початку травня, хоча для більшості учнів кінець навчального року наставав набагато раніше і збігався з початком весняних польових робіт. У кожній школі по-різному вирішувалось це питання. Наприклад, у земській школі с. Керменчик навчальний рік починався 1 вересня та закінчувався 10 травня. А ось у іншій земській школі, що знаходилась у с. Улаклі, навчальний рік починався також 1 вересня, а закінчувався вже 5 травня. Навчальний день у школах починався о восьмій годині ранку, а додому діти поверталися у три - чотири години дня. Щодня в учнів було по шість уроків, лише

у найменших дітей у першому відділенні було по 4-5 уроків. Тривалість одного заняття в більшості шкіл дорівнювалась годині, перерва тривала від 5 до 15 хвилин, а велика перерва від 40 хвилин до півтори години.

Значна увага приділялась навчальному планові шкіл. У такому плані зазвичай було зазначено перелік дисциплін, які мали викладатись та кількість годин, які відводились на окрему дисципліну за тиждень. Так, наприклад, згідно плану, що був розроблений у 1912 р., у школі викладались Закон Божий, церковнослов'янська мова, читання та письмо, арифметика, предметні бесіди, російська історія, російська географія, природознавство, малювання та креслення, спів, гімнастика або рукоділля в залежності від статі дитини. За цим планом акцент робився на читанні, письмі та арифметиці, тобто на найважливіх дисциплінах, знання яких потрібні були в звичайному житті [2].

Такий принцип діяльності земських шкіл надавав вчителям свободу та простір для їх творчої діяльності, стимулював їх самостійність та ініціативу у виборі різноманітних та активних методів навчання.

У половині шкіл дітям задавалися уроки додому. Просидівши в школі з восьми ранку до трьох – чотирьох годин дня, дітям доводилося готувати уроки вдома при вкрай тьмяному і недостатньому вечірньому освітленні, майже в напівтемряві, яка панувала в більшості будинків вечорами.

Щодо покарань, то у різних школах вони були різними [3]. До того ж такий виховний метод застосовувався не в усіх навчальних закладах. За своєю формою це могли бути догана наодинці, стояння в кутку, стояння за партою, залишення після уроків, стояння на колінах. З часом, такий досвід покарань поступово зник з виховної діяльності земських шкіл.

Але поруч із зацікавленістю у формуванні гарної системи освіти, сам процес діяльності земських шкіл ніхто не перевіряв. Перевірка здійснювалась лише раз у рік, під час випускних екзаменів. І такий спосіб педагогічного контролю, на думку члена Маріупольської училищної Повітової Ради М.Корфа, був незадовільний [4].

Щодо статевого складу учнів, то дівчаток було значно менше, ніж хлопчиків. Іноді дівчаток не хотіли віддавати до школи з тієї причини, що, якщо допомога хлопчика селянину була потрібна навесні, влітку і на початку осені, то допомога дівчинки була необхідна жінці цілий рік. Дівчатка допомагали нянчити дітей, готувати їсти тощо. Але з кожним роком кількість учениць збільшувалася. У 1906 р. число учениць складало вже більше 1/3 від загальної кількості учнів [5]. Це явище пов'язане зі значним збільшенням числа вчительок, оскільки, з одного боку, вчителі чомусь неохоче приймали до школи дівчаток, а з іншого – батьки неохоче віддавали дівчаток до школи, де навчав вчитель [6].

Окремим питанням постає стан приміщень, де навчалися діти. Щодо підлоги, то лише в половині шкіл вона була без щілин та прогнилих дошок. Наприклад, в Багатирській школі підлога осіла і в кожному класі була діра, куди сторож виливав воду після миття підлоги. Через такий поганий стан в класах стояв затхлий запах. Окрім цього підлога в класах милася у край рідко: від двох разів на тиждень (у Ново-Каранській) до трьох раз на рік (в Улаклицькій). У погану погоду діти наносили багнуку в класи, яка через певний час висихала. На перервах, внаслідок біганини учнів, ця багнука підіймалася у повітря вже у вигляді густого пилу. Тому не дивно, що діти ще годину після школи відхаркували брудну, чорну мокроту.

На здоров'я дітей також погано впливали їх місця навчання. Дітям доводилося сидіти за незручними партами. Майже в усіх школах парти були з прикріпленими лавами без спинок. Виходило, що стіл кожної наступної парти служив спинкою для тих, хто сидів на попередній. Незручність відсутності спинки полягала в тому, що учні під час занять, особливо під час писання, не сиділи прямо і це сприяло розвитку короткозорості і викривленню хребта. Майже в усіх школах практикувався виключно косий спосіб письма, при якому діти згиналися та приймали неприродне положення. Парти, за якими дітям доводилося проводити учбовий час, були двомісні, тримісні і багатомісні [7].

Таким чином, діяльність земських початкових училищ з одного боку окреслювалась позитивними наслідками у розвитку тогочасного суспільства Маріупольського повіту, а з іншого – було досить багато недоліків у системі управління, забезпечення будівлями та контролю за їх діяльністю. Це, звичайно, мало свій вплив на роботу шкіл, тому, земські діячі активно обговорювали питання, що торкалися таких болючих проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положение о начальных народных училищах 1874 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ru.wikisource.org/wiki\(1874\)](http://ru.wikisource.org/wiki(1874))
2. Чупилко Г.Р. Земські школи Маріупольщини / Г.Р. Чупилко // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального, национального и духовного развития. – Мариуполь, 1993. – С. 88.
3. Мазур П.И. Земские школы в греческих селах приазовья / П.И. Мазур – Мариуполь: Мариупольское общество греков, 2000. – С. 21.
4. Сборник докладов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1878 по 1894 год. Часть II. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1894. – С. 96
5. Арабаджи С.С. Повсякденність дітей у земських школах грецьких сіл Маріупольського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. / С.С.Арабаджи // Чорноморський літопис. – 2013. - № 7. – С. 144.
6. Там само. – С. 144.
7. Там само. – С. 146.

МАРІУПОЛЬ ТА ЙОГО ПОВІТ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Коробка В.М.

На європейській політичній шахівниці 1914 р. склалася ситуація, кажучи шаховою мовою, взаємного цугцвангу, за якого кожний учасник протистояння робив черговий хід, який погіршував позицію його або вів до матеріальних втрат чи програшу. Провісником першої світової війни в Маріуполі, як й усій імперії, стало оголошення призову на дійсну військову службу із запасу нижніх чинів та офіцерів – часткового (16 липня) та загального, який розпочався 18 липня 1914 р.

Оголошення війни Російській імперії імперією Німецькою 19 липня (1 серпня за новим стилем) 1914 р., а також Маніфест Миколи II про оголошення військових дій між Росією та Німеччиною знайшли вельми помітний відбиток у вірнопідданських акціях, які сам імператор охарактеризував як патріотичний «ураган». 20, 21 та 22 липня у Маріуполі відбулися багатотисячні патріотичні маніфестації. З-поміж інших відрізнявся масовий політичний виступ 22 липня (до 10000 учасників), покликаний продемонструвати згуртованість городян навколо офіційно виголошеної цілі війни, а також солідарність із союзниками. Початок акції у міському соборі відправою молебна кліром всіх місцевих церков, участь у маніфестації представників міського й земського самоврядування та повітового предводителя дворянства, а також оркестру учнів реального училища [1] надавали їй наліт офіціозності. Піднесення почуттів відданості своїй державі в середовищі маріупольчан поєднувалося, як і на теренах усїєї імперії, ентузіазмом по відношенню до союзників.

Декларували єдність з російським народом на урочистих відправах представники нацменшин. Так, 24 липня про любов до Росії, «как отечества», заявлялося на молитовному зібранні міської єврейської громади [2]. Настоятель римсько-католицької церкви на урочистій відправі 10 серпня закликав польську громаду до об'єднання з російським народом для боротьби із загальним «ворогом слов'янства» [3].

Умови для цього ентузіазму, що базувалися на щирих переконаннях любові до батьківщини-імперії, деяким способом живилися необгрунтованою та недалекоглядною впевненістю, що війна буде нетривалою і, обов'язково, тріумфальною. Утім, емоції емоціями, а імперська адміністрація разом із мобілізацією розгорнула діяльність, спрямовану на переведення усього державного механізму, економічної структури та інфраструктури на воєнні рейки, їх милітаризацію. Дещо із заходів безпосередньо торкалося Катеринославської губернії, Маріуполя та його повіту.

Так, воєнний стан оголошувався в Катеринославському та Верхньодніпровському повітах [4]. Решта повітів губернії, зокрема й у Маріупольській, у відповідності до імператорського указу від 24 липня 1914 р. виконувач обов'язків губернатора, віце-губернатор Микита Олексійович Татіщев оголосив на становищі надзвичайної охорони, яке збільшувало повноваження державної влади. У цьому ж оголошенні повідомлялось, що саме він, М. Татіщев, призначений головноначальствующим Бахмутського, Слов'янсербського та Маріупольського повітів [5].

30 липня 1914 р. газета «Мариупольская жизнь» опублікувала ще три оголошення Татіщева. У одному з них повідомлялось про заборону розголошувати неправдиві чутки, які викликають громадську тривогу, а також дискредитують державу та військо. Друге – сповіщало про заборону штучного й недобросовісного підвищення цін на борошно, хліб, м'ясо та інші предмети першої необхідності.

Іншим оголошенням повідомлялося, що справи стосовно безпатентного або таємного продажу спиртних напоїв вилучаються із загальної підсудності й будуть вирішуватися в адміністративному порядку [6]. Трохи пізніше головноначальствующий нагадував про недопущення пияцтва – споживання міцних напоїв у відкритих місцях, а також з'являтися у громадських місцях у стані неприхованого сп'яніння [7]. Вочевидь, подібний паліативний захід, що здійснювався в масштабах усїєї імперії не мав очікуваного успіху. Через це 22 серпня височайшим повелінням заборонявся продаж спирту, вина та горілчаних виробів для місцевого вжитку в імперії до закінчення воєнного стану [8].

При цьому кожна заборона щоразу супроводжувалася застереженням, що винуватці порушень підлягатимуть ув'язненню до 3 місяців, або грошовому штрафу до 3 тис руб.

Вочевидь, присипляла громадське занепокоєння та вселяла сподівання на легку та швидку перемогу у війні акція, у якій, поміж іншим, фігурувало наше місто, про що 24 липня повідомляла «Мариупольская жизнь». Допис, який, до речі, містив недатовані відомості, інформував про введення в маріупольський порт затриманих під час завантаження зерна на таганрозькому рейді 8 австрійських комерційних пароплавів. Позбавлені національних прапорів та отримавши на їх місце – російські, іноземні судна конвоювалися криголамом таганрозького порту та двома приватними пароплавами, на яких знаходився загін донських козаків [9].

Як гриби по дощі, в Маріуполі утворювалися громадські організації націлені на підтримку збройних сил та сімей, з яких чоловіки були мобілізовані на фронт. Так, у Маріуполі було створено повітовий та Міський комітети з надання допомоги хворим та пораненим воїнам та сімействам призваних на війну нижніх чинів. Перший очолив голова повітової земської управи Олександр Гозадинов, другий, обраний міською думою, – міський голова Іван Попов [10].

Міський комітет почав виконувати роль робочого органу міського самоврядування з розв'язання завдань надання допомоги особам, постраждалим на фронті, та зазнавшим унаслідок війни матеріальної скрути. У його зверненні до місцевого населення містився заклик до громадян, що не потрапили на фронт і залишилися вдома, потурбуватися про те, щоб сім'ї тих, хто пішов у військо, не зазнавали скрути, а поранені й хворі були забезпечені належним лікуванням. При цьому зазначалося, по жертву можна робити не тільки грошима, але речами, провізією й паливом, не відчуваючи незручність за її розмір [11].

Одним із перших серйозних заходів Міського комітету була ухвала від 15 серпня 1914 р. про відкриття в Маріуполі в будинку працелюбства госпіталю на 30 ліжок, яке планувалося на 1 вересня [12]. У засіданні того ж Комітету 24 серпня у приміщенні міської управи ухвалили здійснити 30 та 31 серпня кружковий збір в районі «міста, заводу і порту». Одна третина збору мала надійти на користь сімей осіб призваних на війну, а дві третини – на потреби хворих та поранених воїнів. До того ж Комітет вирішив опублікувати запрошення для осіб, які бажали взяти участь у кружковому зборі, а також пропозицію службовцям різних установ та підприємств відрахувати від їх жалування відсотку на користь хворих та поранених воїнів [13].

Бурхливий вияв громадянської активності продемонстрували й інші акції. Того ж таки 24 серпня відбулися установчі збори Маріупольського місцевого комітету Червоного Хреста, на яких було обрано членів правління на чолі з Давидом Хараджаєвим та ревізійну комісію. З дозволу начальника губернії управління заводу «Русский Провиданс» організувало попечительство з надання допомоги сім'ям робітників, призваних на війну [14]. На початку вересня нарада вчителів початкових шкіл ухвалила проводити щомісячне відрахування двох відсотків з жалування на хворих та поранених воїнів, а також сімей воїнів, призваних у військо [15]. У вересні ж в Маріуполі відкрилось відділення попечительства імені графа Келлера, яке очолив Василь Гіацинтов [16], а також дамський гурток із заготівлі білизни для поранених та хворих воїнів. Його скарбником став відомий у місті громадський діяч Г. Псалті [17].

Попри чисельність громадських установ, які виникли в місті, провідна роль на початку війни у піклуванні про солдатські сім'ї належала самоврядуванню – міським думі та управі. Така роль визначалась законодавством та матеріальними можливостями. Так, міська дума асигнувала у розпорядження Міського комітету задля видачі додаткової грошової допомоги сім'ям призваних у військо 7000 руб., а також недужим і ушкодженим унаслідок поранення воїнам – 5000 руб. У подальшому влаштований Міським комітетом кружковий збір дав 6700 руб. Завдяки цьому разом з приватними жертвами Комітет отримав у своє розпорядження ще 17460 руб. [18].

На міське самоврядування держава покладала завдання видачі казенної допомоги солдатським сім'ям – продовольчого пайку в грошовому виразі. Виявилось, що на кінець серпня загальне число цих сімейств – 1400 (800 живуть у місті, а решта в заводських селищах). До отримання першої місячної державної допомоги, обумовленої імперським законодавством, міська управа з асигнованих думою коштів видала для першої підтримки майже 4820 руб. [19].

З 28 серпня, у міру того, як складалися списки призваних до збройних сил, міська управа почала видавати казенну допомогу в розмірі 2 руб. 50 коп. на одного дорослого члена сім'ї та 1 руб. 25 коп. на малолітнього. На вересень розмір державного пайка було збільшено для дорослого до 2 руб. 72 коп., для малолітнього до 1 руб. 36 коп. [20]. Державний пайок передбачав отримання кожним дорослим «призреваемым» членом сім'ї суми грошей, на яку можна було купити не менш 1 пуду 28 борошна, 10 фунтів крупи, 4 фунти солі та 1 фунт пісного масла.

На думку членів Комітету цих коштів недостатньо, а тому було запропоновано видавати сім'ям призваних додаткову допомогу, головним чином, тим з них, що живуть в найманих квартирах і яким державної грошової підтримки замало. З метою виявлення тих солдатських сімей, які терплять нестатки, Комітет ухвалив поділити місто на ділянки та обрати особливих попечителів, яким доручалося з'ясування їх майнового стану [21].

На 10 серпня 7000 руб., асигновані міською думою для допомоги від міського бюджету сім'ям запасних, мобілізованих у військо, було вичерпано. Зважаючи на це Міський комітет почав видавати грошову допомогу мешканцям Маріуполя, потерпаючим унаслідок відправки на фронт годувальників, із сум, які надійшли у формі всіляких пожертв саме на цю потребу. Разом з допомогою губерньського земства для зазначених видатків залишалося 10000 руб. [22]. Як бачимо, сума незначна, зважаючи на характер війни, який не передвіщав її швидкого завершення.

З тогочасних газетних публікацій можна з'ясувати, що й сільські громади Маріупольського повіту також виявляли чуйне ставлення до поранених і хворих воїнів збройних сил імперії, а також до сімей односельців, які потрапили на фронт. Так, мешканці села Камарь у серпні 1914 р. організували попечительство на чолі з Борисом Давидовичем Папазовим, волосним старшиною Камарьської волості, яке збирало пожертвування грошима, хлібом, зерном та ін. на користь незможних сімей фронтовиків [23].

У селі Сартана також було засновано волосне попечительство, яке мало за мету допомоги сім'ям запасних, призваних у військо. Обов'язок його членів-попечителів полягав у тому, щоб довідуватися про справжні нужди сімей осіб, які за мобілізацією потрапили на фронт, а також вишукувати кошти для надання матеріальної допомоги і за можливістю задовольняти з'ясовані потреби. В результаті діяльності попечительства зібрано грошима та натурой (зерно та борошно) засобів більше ніж на 1000 руб. Кошти на потреби солдатських сімей виділяються з в залежності від ступеня необхідності. У тій же Сартані незалежно від волосного почало діяти церковно-приходське попечительство, членами якого були парафіяни, що також ставило за мету допомоги солдатським сім'ям. Поміж іншого 17 серпня «інтелігентна молодь» з добродійною ціллю влаштувала в селі спектакль, завдяки якому у касу волосного попечительства надійшло 80 руб. [24]. У селищі Ласпа з ініціативи посадових осіб волосного правління сільський схід ухвалив пожертвувати на потреби армії 1000 пудів зерна з громадського продовольчого магазину [25].

Таким чином, у якості найголовнішого тренду суспільного настрою громади Маріуполя та його повіту у перші місяці Великої війни можна спостерігати суспільну згуртованість під гаслом патріотизму, усвідомлення нібито справедливого характеру війни. Разом із тим, розкривався потенціал громадського милосердя до постраждалих та нужденних унаслідок виникнення війни. На прикладі Маріуполя можна спостерігати, як відбувалася мілітаризація громадської активності через війну та в ім'я війни. Громадські активісти були націлені на підтримку держави, війська, сімей, чий годувальники були призвані до війська. Можна побачити, поміж іншим, певну кристалізацію якихось елементів громадянського суспільства. У цей час виявилася провідна роль установ місцевого самоврядування у ході

пристосування міської та сільських громад до небачених викликів глобальної катастрофи. З одного боку, на місцеве самоврядування спиралася держава, а з іншого – воно акумулювало зусилля громадських активістів.

Водночас окреслилась головна турбота громадського управління на цей момент – допомога солдатським сім'ям. При цьому вимальовувалася дуже болюча соціальна проблема – нестача коштів для їх прожитку, що віщувало зростання соціальної напруги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мариупольская жизнь. – 1914. – 23 июля.
2. Мариупольская жизнь. – 1914. – 25 июля.
3. Мариупольская жизнь. – 1914. – 13 августа.
4. Об объявлении некоторых местностей империи на военном положении. Именной высочайший указ Правительствующему Сенату. 29 июля 1914 г. // Авербах О.И. Законодательные акты, вызванные войной 1914 – 1915 гг. – Пг.: тип. Петр. т-ва печ. и изд. дела «Труд», 1916. – Т. 1. – С. 15.
5. Мариупольская жизнь. – 1914. – 30 июля.
6. Там само.
7. Мариупольская жизнь. – 1914. – 10 августа.
8. Мариупольская жизнь. – 1914. – 6 сентября.
9. Мариупольская жизнь. – 1914. – 24 июля.
10. Мариупольская жизнь. – 1914. – 8 августа.
11. Там само.
12. Мариупольская жизнь. – 1914. – 19 августа; 26 августа.
13. Мариупольская жизнь. – 1914. – 26 августа.
14. Там само.
15. Мариупольская жизнь. – 1914. – 11 сентября.
16. Мариупольская жизнь. – 1914. – 4 сентября.
17. Там само.
18. Мариупольская жизнь. – 1914. – 30 сентября.
19. Там само.
20. Там само.
21. Мариупольская жизнь. – 1914. – 10 сентября.
22. Там само.
23. Мариупольская жизнь. – 1914. – 26 августа.
24. Там само.
25. Мариупольская жизнь. – 1914. – 12 сентября.

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ МАРІУПОЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Мозальова Я.В.

Наприкінці ХІХ ст. активізується благодійна робота муніципальних органів Катеринославської губернії. З міського бюджету частина коштів йде на фінансування соціальної інфраструктури, зокрема громадського піклування. Вивчення вітчизняного досвіду діяльності місцевого самоврядування дозволить краще зрозуміти завдання роботи сучасних органів міської влади в цій сфері.

Мета – висвітлення напрямів добродійної роботи маріупольського міського самоврядування.

Вперше ґрунтовний розгляд розвитку благодійної справи, як однієї зі складової діяльності органів міського самоврядування здійснено у працях В. Коробки [1].

У Городовому положенні 1892 р. до витрат міського бюджету було віднесено утримання благодійних та інших загальнокорисних закладів [2]. У 1898 р. завдяки більш сприятливому фінансовому положенню «Маріупольського благодійного товариства» (створене 1876 р.) було розширено програму діяльності. Вже в січні на його загальних зборах було прийнято постанову: надати комітету повноваження відкрити у Маріуполі нічліжний дім. Для цієї мети передбачалось придбати необхідну будівлю, а якщо такої не знайдеться, то побудувати нову [3]. Знайти потрібне приміщення за невисоку ціну спочатку здавалось неможливим, і тому комітет надіслав клопотання до міської думи про відведення місця під спорудження нічліжного дому. Дума запропонувала Товариству обрати самим місце для будівництва. Однак комітет не зміг знайти необхідну ділянку землі, оскільки всі вони знаходились на окраїнах, а, на його думку, будівля нічліжного дому повинна знаходитись неподалік від місця скупчення прийшлих робітників. Саме в цей час до комітету надійшла заява від домовласника Л. Ермана, в якій він запропонував товариству придбати його дім, що знаходився на базарній площі за 31 тис. руб. [4].

У цьому ж році зазначена благодійна організація була з дозволу губернатора перетворена на Товариство допомоги бідним Маріуполя, що давало змогу розширити сферу діяльності, наприклад, можливість придбання нерухомого майна. Здійснюючи купівлю у приватної особи приміщення під нічліжку, Товариством, поміж інших коштів було взято довгострокову позику (14000 руб.) у Донському земельному банку [5]. У 1899 р. міською думою Товариству було видано 1370 руб. для виплати боргу банку [6]. Загалом в 1899 р. видаток на благодійну справу становив 0,3% (1570 руб.) від загальної суми бюджетних витрат міста [7].

Міська дума займалася приватними заповітами та пожертвуваннями на благодійні цілі. 12 серпня 1894 р. маріупольському міському голові О. Попову надійшла заява про заповіт О. Хараджаєва, який побажав надати 30 тис. руб. на побудову будівлі для міської лікарні. 23 серпня 1894 р. зібрання міської думи ухвалила рішення про прийняття грошей і активно зайнялася проектом побудови лікарні. 7 листопада 1896 р. на засіданні комітету Д. Харджаєв констатував, що на будівництво лікарні витрачено на даний час 28,1 тис. руб., але для завершення ще необхідно 25 тис. руб. Дума уповноважила І. Попова і Д. Хараджаєва просити губернатора взяти відсутню суму з міського запасного капіталу, що накопичується на випадок непередбачених витрат. Питання про запозичення із міського запасного капіталу був розглянутий на засіданні спеціального колегіального органу із контролю за місцевим самоврядуванням – губернського в земських та міських справах присутствія, яке функціонувало під головуванням губернатора. Було вирішено, що клопотання Маріупольського громадського управління заслуговує повного задоволення. Але його рішення у повному обсязі затверджувалося лише міністром внутрішніх справ. Дозвіл на використання коштів з запасного капіталу міста надійшов з Петербургу в березні 1897 р. [8].

Із богоугодних закладів у введєнні міста знаходилося богадільня ім. спадкового почесного громадянина О. Хараджаєва, що була розташована на міській землі. Богадільня утримувалась на відсотки із пожертвуваних для цього С. Хараджаєвою 15000 тис. руб. [9]. З цього приводу міська дума ухвалила рішення про щорічне внесення в кошторис 500 руб. на утримання там п'яти людей похилого віку [10].

На початку ХХ ст. громадське управління Маріуполя щорічно виділяло гроші ще низці добродійних установ і організацій. Так, Маріупольському товариству піклування про дітей виділялося 1000 руб. Ця добродійна установа не тільки надавала нужденним матеріальну допомогу, але й утримувала дитячий притулок і навчальну майстерню крою і шитва. Невеликі за розміром суми отримували в місті товариства порятунку на воді (50 руб.) та товариства взаємодопомоги службовців маріупольського міського громадського управління на освіту дітей (150 руб.) [11].

Таким чином, якщо раніше головним завданням міського самоврядування було формування міського бюджету, то наприкінці ХІХ ст. воно активно займається впорядкуванням міського життя. Міське управління відповідно до законодавства проводила досить широку добродійну роботу, що виявлялось в утриманні богадільень, нічліжних домів, допомозі добродійним установам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коробка В. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870 – 1914 рр.) / В. Коробка. – Маріуполь: Акварель, 2014. – 326 с.
2. Высочайшее утверждение Городового положения 11 июня 1892 г. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1895. – Собр. 3-е. – Т. XII, №8708. – С. 454.
3. Коробка В.Н. Общество пособия бедным города Мариуполя / В.Н. Коробка // Актуальні проблеми науки та освіти. Матеріали VII підсумкової (2004 р.) науково-практичної конференції викладачів в МДГУ: Зб. наук. прац. / За редакцією К.В. Балабанова. – Маріуполь: МДГУ, 2005. – С. 119.
4. Коробка В.М. Как богатые помогали бедным в старом Мариуполе / В.М. Коробка // Приазовский рабочий. – 2005. – 7 сентября. – С. 3.
5. Коробка В. Громадське управління... – С. 135.
6. Екатеринославская губерния. Памятная книжка и Адрес-календарь на 1901 г. – Екатеринослав: Типо-Литография Губернского правления, 1900. – С. 195.
7. Там само. – С. 193.
8. Коробка В.М. Завещание Александра Хараджаева / В.М. Коробка // Приазовский рабочий. – 2004. – № 134. – С.3
9. Екатеринославская губерния... – С. 195.
10. Коробка В. Громадське управління... – С. 135 – 136.
11. Там само. – С. 136.

РОДИНА РЕГІРІВ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ МАРІУПОЛЯ (1880-ті – 1914 рр.)

Новікова С.В.

У економічному житті Маріуполя кінця ХІХ - початку ХХ ст. було немало яскравих і талановитих підприємців, які за масштабами своєї діяльності виходили далеко за межі рідного міста і виводили свій бізнес не лише на всеросійський, але і на міжнародний рівень. Одним з таких підприємців був Петро Петрович Регір, який за два

десятиліття своїми силами без державних субсидій створив одну з найбільших судноплавних компаній в Російській імперії, що займала до початку XX ст. п'яте місце серед російських пароплавств за тоннажем суден.

Про ранні роки життя П.П. Регіра збереглося, нажалі, небагато відомостей. Він народився в 1851 р. в сім'ї німецьких колоністів, був одружений на маріупольській гречанці, яку, імовірно, звали Єфросинья Прокопівна. Первинний капітал П.П. Регіра заробив, займаючись зерновим бізнесом [1].

Флотилія П.П. Регіра розпочиналася з придбання ним у 1880-х рр. колісного парового буксира «Успіх», побудованого в Англії в 1872 р. Буксири транспортували баржі, що збирали зерно по усьому Азовському узбережжю, і доставляли до великотоннажних суден, що стояли на рейді. У 1889 р. він придбав в Англії вантажний пароплав «Натфорд» вантажопідйомністю 1536 т, що отримав нову назву «Прогрес», і орендував на три роки пароплав «Інженер Авдаков» вантажопідйомністю 1461 брт у Д.А. Хараджаєва. Ці судна були призначені для перевезення вугілля з Маріуполя в порти Чорного моря і Константинополь. Так було засновано пароплавство П.П. Регіра з центральним офісом у Санкт-Петербурзі. Прибутки, що отримувала ця компанія, дозволили П.П. Регіру вже у 1891 р. стати купцем 1-ої гільдії. [2].

Участь в прибутковому вугільному бізнесі і ділові зв'язки з директором Рутченківського Гірничопромислового товариства, головою Ради гірничопромисловців Півдня Росії Миколою Степановичем Авдаковим сприяли швидкому зростанню пароплавства. У 1893 р. в Англії був придбаний другий пароплав «Фенкліф», перейменований на честь сина на «Петро Регір», а у 1898 р. там само - пароплав «Ебчорч», перейменований на честь дочки на «Марія Регір». У 1897 р. у Бердянську був побудований двоцогловий галеас «Ольга». У 1901 р. в Англії був придбаний невеликий колісний пароплав «Анандейл», перейменований на «Протектор», який використовувався для аварійно-рятувальних і буксирних робіт. На початку XX ст. застарілий «Прогрес» і «Петро Регір» були продані, а замість них побудовані в 1904 р. – «Інженер Авдаков», у 1905 р. – «Новоросія» (Англія, Сандерленд) і «Малоросія» (Миколаїв). У 1907 – 1908 рр. в Англії були придбані «Порт Вікторія» і «Гроян» (перейменовані на «Белоросію» і «Великоросію»), на Далекому Сході – «Селенга» (перейменований на «Бесарабію») [3].

У 1912 р. компанією Регіра були придбані: в Англії - вантажний пароплав «Леутс Касл» (перейменований на «Росію») і пароплав Російського товариства вивізної торгівлі «Експорт». Судна пароплавства Регіра доставляли щорічно до 100 000 т донецького вугілля у балтійські порти Кронштадт, Лібава, Санкт-Петербург, Ревель, Ригу. По дорозі назад вони перевозили в порти Західної Європи і Середземномор'я російський ліс і зерно. У компанії була власна артіль вантажників для завантаження іноземних суден [4].

У 1912 р. на підставі статуту від 30 грудня 1911 р. для забезпечення пасажирських і вантажних перевезень між російськими та іноземними портами П.П. Регір спільно з пароплавством Ф.К. Зворно і Е.С. ді Поллоне створив акціонерну компанію «Російське суспільство комерційного пароплавства», в яку віддав чотири своїх кращих пароплави: «Белоросія», «Великоросія», «Новоросія» та «Експорт». П.П. Регір володів контрольним пакетом акцій і був головою правління, його син Петро Регір-молодший - директором-розпорядником. Головна контора компанії знаходилася в Одесі, а правління – в Санкт-Петербурзі [5].

П.П. Регір був не лише успішним підприємцем. Незважаючи, на свою зайнятість, він брав активну участь в різних сферах громадського життя Маріуполя: був членом портового присутствія, а також був директором Повітового відділення Губернського тюремного комітету [6].

Активну роль в справах пароплавства відіграв П. Регір-молодший. Він був членом правління Чорноморського Суспільства взаємного страхування судновласників, організував Асоціацію судновласників Азово-Чорномор'я, очолював Комітет З'їздів судновласників. З 1914 р. фірма стала називатися «П. Регір і син» [7].

П. Регір-молодший був одружений на дочці багатого домовласника з Одеси Ользі Гнатівні Івановій, його сестра Марія вийшла заміж за Анатолія Олександровича фон Фальц-Фейна, племінника Ф.Е. фон Фальц-Фейна, засновника заповідника «Асканія-Нова».

У роки Першої світової війни пароплави «Бесарабія», «Великоросія», «Інженер Авдаков», «Малоросія» і паровий буксир «Протектор» були мобілізовані в Транспортну флотилію Чорноморського флоту, а «Марія Регір» і «Росія» продані відповідно у 1913 і 1915 рр. У 1917 р. німецьким підводним човном був потоплений «Експорт» [8].

Передчуваючи революцію, увесь свій статок Регіри у 1917 р. перевели за кордон, діти - син Петро і дочка Марія - емігрували. За деякими відомостями, П.П. Регір-старший залишився у Маріуполі. Останні відомості про нього датуються лютим 1919 р. В народі ходила легенда, що він помер від голоду. У 1919 р. П. Регір-молодший переніс діяльність компанії до Лондона, де пароплавство було зареєстроване під назвою «Регір шиппінг компані», що складалася з дочірніх підприємств «Старлайт стім шиппінг компані» (проіснувала до 1924 р.) і «Енглью коммершиал шиппінг компані» (проіснувала до 1927 р.). Продавши судна різним компаніям, Регіри переїхали до Швейцарії [9].

Таким чином, родина маріупольських судновласників Регірів в останній чверті XIX – на початку XX ст. відіграла помітну роль у розвитку торгового пароплавства не лише у масштабах Маріуполя, а й у масштабах всієї Російської імперії. Але, нажалі, історія цієї родини та її діяльність поки що так і не стали предметом ґрунтовного наукового дослідження. Рідне місто П.П. Регіра також не виявляє пошани до пам'яті свого видатного земляка: його ім'я майже ніде не згадується, крім поодиноких статей у місцевій періодиці, а чудовий багатоповерховий будинок по вулиці Італійській 13, що належав родині Регірів, перетворився на руїни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людин П. Мариупольский судовладелец Петр Регир / П. Людин // Азовский морской Альманах. – Мариуполь, 1996. – С.38.
2. Барышников М. Н. Деловой мир России: Историко-биографический справочник / М.Н. Барышников. – СПб.: Искусство-СПБ, Logos, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.booksite.ru/localtxt/del/ovo/delovoi_mir/21.htm
3. О товариществе пароходных предприятий на Дальнем Востоке // Русское Судоходство. – 1909. – № 9. – С.68-81.
4. Див.: Балтийский торговый флот в 1907 г. // Русское Судоходство. – 1908. – № 4. – С. 38-47, 52; Сведения о плавании балтийских судов за февраль – март // Русское Судоходство. – 1908. – № 4. – С. 147, 148; Сведения о плавании балтийских судов за апрель // Русское Судоходство. – 1908. – № 6. – С. 174, 175.
5. Див.: РГИА. - Ф. 108. Русское общество коммерческого пароходства (1912 – 1917 гг.). – Оп.1. – Спр.1. Журнал Правления (1912 – 1913 гг.); Спр.2. Протоколы заседаний Правления (1912 – 1914 гг.); Спр.9. Главная книга Правления Русского общества коммерческого пароходства (1912 – 1913 гг.).
6. Адрес-календарь на 1916 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old-mariupol.com.ua/adres-kalendar-na-1916-god—11/>
7. Див.: Деятельность Комитета съездов судовладельцев Черноморско-Азовского района со времени III-го Очередного съезда: Отчет, представляемый 4 Очеред. съезду судовладельцев Черномор.-Азов. р-на в сент. 1915 г. - Одесса 1915. - 72, II с.; Деятельность Комитета съездов судовладельцев Черноморско-Азовского района, со времени созыва I-го очередного съезда. – Одесса, [190-?]. - 13 с.
8. Див.: РГА ВМФ. – Ф. Р-83. Комитет по демобилизации судов торгового флота Черного моря (белых). – Оп. 1. – Спр. 42/103. О судах П.Регир и сын: «Малороссия» и «Инженер Ардаков». -08.08.1918 - 09.1919; Людин П. Мариупольский судовладелец Петр Регир. – С.39.
9. Див.: Мариупольские известия. – 1919 г. – 23 февраля; Яровой В.В. Пароходные общества Петра Регира / В.В. Яровой, Б.В. Лемачко // Гангут. – 1992. – № 4. – С. 80 – 85.

**ПИТАННЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ
В ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Подгайко М.К.

Греки належать до тих етнічних спільнот, що здавна проживали на теренах України. Вивчення історії грецьких громад є сполучною ланкою між минулим і сучасним. Знання історичних особливостей етнічної самоорганізації сприятиме більш ґрунтовному підходу до вирішення актуальних політичних завдань. Водночас вивчення досвіду спільного проживання представників різних етносів у межах єдиного державного простору має велике практичне значення для розвитку міжнаціональних стосунків. Це дозволить попередити виникнення конфліктних ситуацій, що можуть виникнути через неоднорідність етнічного складу суспільства. Тому відтворення історичної минувшини є досить актуальним, так як дозволяє не тільки доповнити картину історії України поліетнічними чинниками, але й створює необхідну історико-фактологічну й аналітичну основи для сучасного етнополітичного менеджменту.

Основне завдання розвідки полягає у висвітленні проблеми самоорганізації Маріупольської грецької громади історичною наукою ХІХ – початку ХХ ст.

Стан розробки зазначеної теми досить обмежений, хоча література з історії Маріупольської грецької громади становить вагомий у кількісному і якісному плані історіографічний доробок. Утім, більшість робіт присвячена висвітленню причин виникнення грецької громади, основним напрямкам її діяльності. Історія Маріупольського грецького суду як органу самоврядування приазовських греків та її вплив на соціально-економічні, культурні й етнічні процеси в грецькому середовищі комплексно не досліджувалася аж до 2012 р., тобто до виходу в друк колективної праці А. Гедьо, Н. Терентьевої та Р. Саєнко «Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність» [1]. З іншого боку, висвітлюючи грецький чинник на окремих українських теренах, кожен із дослідників ХІХ – початку ХХ ст. мав звернути увагу і на орган самоврядування. Адже саме автономні інституції греків України були тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти, ці структури становили необхідний політико-правовий каркас існування і консолідації кожної громади України.

Історія Маріупольської грецької громади в більшості досліджень ХІХ – початку ХХ ст. становила лише окремих сюжет, висвітлюючись у більш широких контекстах колонізації й господарчого освоєння Південної України.

А. Скальковський першим із дослідників спробував дослідити колонізаційні та господарські процеси в південному регіоні України. Спеціальних розвідок з етнічної історії маріупольських греків він не публікував, але його праці містять цінні історичні та статистичні відомості про Маріупольську грецьку громаду, її господарство та побут [2].

Першими, хто звернувся до висвітлення подій, пов'язаних з утворенням маріупольської грецької громади, були церковні діячі. Представник «церковної історіографії» архієпископ херсонський і таврійський Гавриил (Розанов) виробив історичну концепцію переселення, що домінувала в дорадянський період. Спираючись на рештки архіву

організатора грецької міграції митрополита Ігнатія, Г. Розанов пояснював переселення до Російської імперії нестерпним релігійно-культурним гнітом із боку кримських татар. За своїми наслідками та значенням автор прирівнював виселення греків за межі Кримського ханства до виходу євреїв з Єгипту [3]. Що стосується повідомлень Г. Розанова про Маріупольський грецький суд, то автор подає лише коротку довідку про його існування.

Політичним, міжнародним та економічним факторам переселення греків-християн з Криму в Російську імперію присвячені праці Ф. Хартахай та О. Маркевича [4; 5].

Лише наприкінці XIX ст. з'явилися праці, в яких акцентовано на діяльності органу самоврядування маріупольських греків. Праця Г. Тимошевського, викладача історії Маріупольської Олександрівської гімназії, що увійшла до збірника історико-краєзнавчих праць «Маріуполь та його околиці» (1892 р.) вважається одним з найбільш фундаментальних синтезуючих досліджень з історії створення й діяльності Маріупольської грецької громади [6]. Автор узагальнив публікації Г. Розанова, А. Скальковського і навів великий фактологічний матеріал з історії переселення, заснування Маріуполя, адміністративного, культурного й релігійного життя громади.

Окреме місце приділено маріупольському грецькому суду, який виконував функції органу місцевого самоврядування та опікувався багатьма питаннями з організації життя маріупольських греків. Треба зазначити, що це найповніше видання, яке досить широко звертає увагу саме на самоорганізацію грецької громади. До початку XXI ст. це була чи не єдина робота, в якій зроблено спробу дослідити історію маріупольського грецького суду. Важливий внесок до висвітлення історії приазовських греків зробив Г. Писаревський. Хоча переважна частина його праці присвячена політиці російського уряду щодо іноземців та їх місця в освоєнні півдня Росії, автор звертає увагу на устрій грецької громади, де окреме місце належить маріупольському грецькому суду. Автор зазначав, що вагому роль в справі переселення греків-християн з Криму мала жалувана грамота Катерини II, в якій йшлося про створення даного органу грецького самоврядування [7].

Таким чином, огляд історіографії XIX – початку XX ст. свідчить про те, що в цей час виникає зацікавленість історією Маріупольської грецької громади. Але сфера досліджень не виходила за межі загальноісторичної проблематики. Історія України розглядалася дослідниками головним чином як невід'ємна частина політичної історії Росії. Тому нерідко автори акцентували увагу на політичній, економічній та юридичній залежності греків від царського уряду, залишаючи поза увагою їх відносини з українським населенням, власну громадсько-політичну творчість. Поза увагою переважної більшості дослідників залишалися дуже важливі аспекти, пов'язані з організацією самоврядування Маріупольської грецької громади, діяльністю Маріупольського грецького суду, специфікою його функціонування та проблемою ліквідації. Проте, багатий фактичний матеріал, що був накопичений історичною наукою XIX – початку XX ст., є надзвичайно цінним і сьогодні, особливо з огляду на масштаби втрат документальних матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність/ А.В. Гедьо, Н.О. Терентьева, Р.І. Саєнко. - Донецьк: ДонНУ, 2012. – 480 с.
2. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса : Тип. Францова и Нитче, 1850–1853. – Ч. 1–2. – 342 с.
3. Гавриил (Розанов В.Ф.) Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархий / Гавриил (В.Ф. Розанов.) // ЗООИД. – 1848. – Т. 2. – С. 140–210
4. Хартахай Ф. Христианство в Крыму / Ф. Хартахай. – Симферополь : Тип. Таврич. губ. правл., 1864. – 128 с.
5. Маркевич А. Императрица Екатерина II и Крым: (к столетию со дня кончины Екатерины Великой) / А. Маркевич. – Симферополь , 1893. – С. 37–72.
6. Тимошевский Г. Духовное и гражданское самоуправление. Православные храмы Мариуполя / Г. Тимошевский [Мариуполь и его окрестности] под ред. Д. Хараджаева. – Мариуполь , 1892. – С. 95–121.
7. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. / Г. Писаревский. – М. , 1908. – 340 с.

МАРИУПОЛЬСКАЯ ЖЕНСКАЯ СУБОТНЯЯ ШКОЛА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ И МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX СТ.

Пономарева И.С.

Одной из наиболее многочисленной этнической общиной Мариуполя конца XIX – начала XX вв. являлась еврейская. По результатам Первой Всероссийской переписи населения 1897 года этническая картина города представляла собой следующее: русские - 63% , евреи -16,1%, греки-5%. К этому времени появилась потребность в получении образования среди малоимущего еврейского населения Мариуполя. Основная часть горожан – евреев, которые в своей деятельности должны были иметь хотя бы минимальный образовательный уровень, не посещали учебных заведений. И этому были свои причины. В русские школы их не принимали, а еврейские школы практически отсутствовали. В среде служащих, ремесленников, прислуги витала идея об открытии начального учебного заведения

для молодежи, занятой трудовой деятельностью. В XIX веке в России получили распространение воскресные школы для православных. Евреи же имели выходной в субботу, а по воскресеньям работали и не могли посещать эти школы.

Благодаря усилиям М.Н. Салтыковой (русская учительница одной из воскресных школ), 21 ноября 1898 года в Мариуполе была открыта субботняя женская школа. А двумя годами раньше, женская субботняя школа начала функционировать в Харькове, так как М.Салтыкова подала прошение инспектору народных училищ об открытии еврейской школы «для удовлетворения жажды учиться».

В Мариуполе школа размещалась в местной Талмуд-Торе на втором этаже синагоги, построенной по инициативе «Духовного правления» и старосты А.А. Хмельницкого. Финансировалась за счет добровольных пожертвований и поступлений от благотворительных мероприятий. Из 26 жертвователей были как городские жители (А.О.Авербах, Э.И.Голдрин, Сахаровы, Трегубовы и др.), так и Азовский банк. Кроме денег, жертвовали керосин, канцелярию, книги, безвозмездно выполнялись типографские работы. Школа брала на себя расходы за учебники, книги для чтения, письменные принадлежности, за устройство праздников и пр. Из отчетных документов школы видно, что подход к организации обучения в еврейской среде был достаточно серьезен. Много было желающих получить образование, но в отличие от других этносов Мариуполя, евреи не принимали бесплатных услуг и просили назначить цену за обучение.

После появления информации об открытии школы, еврейские семьи привели своих дочерей, чтобы записать их для обучения. Но организаторы не смогли принять всех желающих. Из 190 человек было отказано 50 девушкам, после чего родители упрекали в жестокой несправедливости «благодетелей». Это было связано с недостатком помещений и учителей. Всего насчитывалось 13 учителей: по общим дисциплинам - 10 и по еврейскому языку - 3.

Что касается сотрудников и учителей школы, то все они были евреями. Заведующей школой была С.С. Котнер, а попечительницами - А.Е. Закс, Р.Л. Очаковская, А.Л. Манусевич. Следует отметить, что в Российской империи всем иноверцам было запрещено преподавать в русских школах.

Занятия в школе начались, через неделю после открытия, в субботу - 28 ноября 1898 года. Первоначальное тестирование установило, что 70% учениц были неграмотны, только 10 девушек могли читать, писать и немного считать, а половина - практически не понимала русскую речь. Согласно переписи 1897 года, в Мариупольском уезде грамотность населения составила 28,1%. Как видно из статистики, ситуация с образованием в еврейской общине, практически не отличалась от общерегиональной.

В отчете Мариупольской женской субботней школы указывалось на крайнюю неразвитость учениц и невозможность дать ответы на самые элементарные вопросы: «напр., сколько дней в месяце, как называется страна в которой мы живем и т.п.». Поэтому 140 учениц разделили на 10 групп по степени их подготовленности: 6 - для неграмотных, 3- для малограмотных, 1- для грамотных.

Среди учениц только две были замужем, так как большинство девушек не достигли еще брачного возраста. По занятиям они были модистками, прислужгой, конфетчицами, булочницами, папиросницами, шляпницами, белошвейками и работающими в парикмахерской или занимающимися домашней работой. Возрастной диапазон учениц: от 11 лет до 22 лет (11 лет - 1, 13 лет - 33, 14 лет - 32, 15 лет - 32, 16 лет - 22, 17 лет - 12, 18 лет 13, 19 лет - 4, 20 лет - 15, 22 года - 1).

Отчет школы с 28 ноября 1898 года по 13 июня 1900 свидетельствует о том, что в течение этого периода обучалось 165 учениц, но выбыло 39 учениц, а прибыло 25. Выбывали по разным причинам: выходили замуж, уезжали из города, из-за неспособности к обучению или же считали, что получили достаточно знаний. Относительно посещаемости, то подростки отличались большим прилежанием, чем взрослые, которые пропускали занятия из-за большой загруженности в мастерских, где работали по 13-14 часов.

В отчетах школы отмечается неуспешное начало занятий, которое выражалось во взаимном разочаровании: ученицы не находили того, что ожидали, а учительницы чувствовали свое бессилие. «Пришлось лишний раз убедиться в справедливости не раз высказанной мысли, что в школьном деле, как и во всяком живом деле, личный частный опыт дороже всяких общих правил и теорий». Но преподавательский коллектив много работал над установлением доверительных отношений с ученицами, после чего отмечались хорошие результаты в обучении.

Неграмотные научились бегло и толково читать, разучили стихотворения, прошли четыре правила арифметики в пределах 100. Способ преподавания в неграмотных группах был звуковой, а так же они получили навыки правописания. Ученицам давались дополнительные знания к прочитанному: о фабриках и заводах, об изготовлении стекла, выделки кожи, о производстве бумаги, шелка. Следует отметить, что получаемые знания имели прикладной характер и были приближены к реалиям жизни. Малограмотные читали о явлениях природы, о производстве сахара, добыче железа, угля и т.п. - по книгам из школьной библиотеки. На занятиях по письму особое внимание обращалось на приобретение навыка письменно излагать свои мысли. Занятия по арифметике включали изучение таблицы умножения и решение задач. Грамотные получили навыки бегло читать, устно и письменно передавать свои мысли, получили сведения по истории, географии и биологии. Большинство знаний получали в беседах.

В случае плохой успеваемости или пропусков занятий учительницы проводили дополнительные занятия с ученицами на дому.

Ученицы так же изучали Закон божий и еврейский язык, но, учитывая, что эти занятия проходили в поздние часы, далеко не все могли остаться. Поэтому неграмотные группы научились только читать и писать, а с Законом Божьим и еврейской историей только познакомились.

Школьные праздники так же имели место в школе. Так 28 мая 1899 года - во время пушкинских празднеств, учительницы с ученицами отправились на загородную дачу Е.С. Трегубовой. Там читались стихотворения А.С.

Пушкина, проводились игры, беседы, а так же был устроен чай с закусками. Праздник прошел весело и интересно, за что ученицы благодарили устроителей. В отчетах постоянно подчеркивалась стремление учителей к гармоничным отношениям со своими подопечными и успех образования виделся в сочетании разумной требовательности и желания помочь как в обучении так и в житейских ситуациях.

В завершение необходимо отметить, что источниковая база, зв'язана з исследованием еврейской общины Мариуполя, многогранна и малоизучена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 год 23 октября.- СПб., 1904. - Том XIII. Екатеринославская губерния; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Под ред. Н.А.Тройницкого. Вып. 6. Наличное население об. пола по уездам и городам с указанием преобладающих вероисповеданий и сословий. - СПб., 1905.
2. Отчет Мариупольской Женской Субботней школы. – Мариуполь, 1901.
3. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1882 год.- Мариуполь, 1882.; Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1886 год.- Мариуполь, 1887.; Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1888.- Мариуполь, 1889.
4. Хитерер, В. Документы по еврейской истории XVI - XX веков в Киевских архивах / В. Хитерер.- К.-М.: ин-т иудаики - Мосты культуры, 2001.

БІЛЬШОВИЦЬКО-МАХНОВСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ У ПРИАЗОВ'Ї НА ПОЧАТКУ 1920 Р.

Романцов В.М.

В останній період Громадянської війни надзвичайної гостроти досягло військово-політичне протистояння більшовицької влади з махновськими повстанцями. Ці дві суспільні сили репрезентували різні напрямки революційного руху. У боротьбі проти Білої армії вони були союзниками. Але цей військово-політичний союз через гострі ідеологічні суперечності, які існували між більшовиками та махновцями, носив тимчасовий характер. Неминучим було військове зіткнення між ними. Саме таке більшовицько-махновське військово-політичне протистояння виникло на початку 1920 р.

Одним з регіонів, що воно охоплювало, був Мариупольський повіт. На початку січня 1920 р. внаслідок поразки Збройних сил Півдня Росії (денікінців) Мариупольський повіт був зайнятий військами Червоної армії. Але протягом 1920 р. військово-політичне становище цього регіону залишалося складним, фактично тут була прифронтна смуга.

9 січня 1920 р. постановою Всеукраїнському Махно та махновці були оголошені поза законом «як дезертири та зрадники», оскільки «Махно не підкорився волі Червоної армії, відмовився виступити проти поляків, оголосив війну нашій визволительці» [5, с. 166 – 167]. У відозві Всеукраїнському від 10 січня 1920 р. до всіх партизанів та повстанців пропонувалося припинити повстанську боротьбу і влитися до лав Червоної армії та передати їй свою зброю [4, с. 302]. Але в дійсності часто було навпаки. У політзведеннях 14-ї армії повідомлялося про часті випадки переходу червоноармійців на бік Махна, про небажання воювати з ним, яке відверто виявляли деякі частини [4, с. 303, 304]. В.Білаш зазначив, що більшовицькі війська фактично призупинили наступ проти денікінців, які отримали змогу відступити до Криму та закріпитися там, оскільки частини радянської 13-ї армії «затримувалися в махновському досить великому районі, щоб викачати зброю та ліквідувати повстанство» [1, с. 395].

На загальних зборах командного складу, штабу махновської армії та реввійськради в Гуляйполі 11 січня було вирішено надати повстанцям місячну відпустку, посилити формування нових частин. За словами соратника Н.Махна В.Білаша, повстанці «прагнули до нового союзу з більшовиками для подальшої боротьби проти білогвардійців та Польщі, відстоюючи незалежність Катеринославщини та Таврії» [1, с. 375].

В цей час Революційна повстанська армія махновців України перебувала в надзвичайно складній ситуації. Батько Н.Махно та більша частина повстанців були «звалені» тифом. 2-й Азовський корпус махновського війська розійшовся в Мариупольський та Бердянський повіти. Штаб корпусу в Новоспасівці був розгромлений. Більшовицькі війська роззброювали хворих повстанців, розстрілювали їх командирів [1, с. 375, 376].

Активність та масовість махновського руху дуже залежали від політики, яку проводила більшовицька влада щодо українських селян. 5 лютого 1920 р. Всеукраїнським прийняв новий закон про землю, який проголошував зрівняльний розподіл землі між селянськими господарствами замість комун та радгоспів. У березні 1920 р. на IV конференції КП(б)У в Харкові за доповіддю Х.Раковського була прийнята резолюція, яка оголошувала війну «курукулеві». 24 березня в інструкції наркомзему була дана інструкція з поясненням статусу трудового господарства. Таким вважалося господарство, яке володіло певною визначеною для даного регіону нормою землі. Всі надлишки підлягали конфіскації на користь безземельних та малоземельних селян [4, с. 589].

Голова Мариупольського ревкому 20 січня 1920 р. доповідав, що в селах повіту більшість волревкомів складається з махновців і пропонував змінити їх [1, с. 387]. За цих обставин, грецькі села Мариупольського повіту підпали під так зване «поселищене розкуркулення» і втратили значну частину своїх земель. Навесні 1920 р. це підштовхнуло приазовських греків до підтримки махновського руху. Представники 10 волостей Мариупольщини на

повітовому з'їзді ревкомів 10 березня 1920 р. різко виступили проти грабіжницьких дій більшовицьких продкомісій [4, с. 71].

У відповідь на більшовицькі репресії у лютому – березні 1920 р. штаб Революційної повстанської армії махновців звернувся з відозвою до селян та робітників України. Було відзначено, що успіх у боротьбі проти ворогів революції святкують «непрохані володарі, комуністичні палачі, які прийшли сюди на готове і вільними шляхами, які були розчищені вашою кров'ю ...». Було висловлено заклик знищити ворогів революції – «білогвардійців та комісарів» [4, с. 333, 334]. У зверненні до селян с. Новоспасівки було зазначено основні ідейні положення повстанців. Наголошувалося, що «нині Повстанська армія вважає своїм святим обов'язком стати на захист інтересів трудового селянства проти спроби панів комуністів запрягти в свій хомут трудове селянство України». Зазначено, що «Повстанська армія ... складе зброю лише за наказом вільного трудового Всеукраїнського з'їзду» [4, с. 337].

За свідченням В.Білаша, вже на початку лютого 1920 р., після одужання Н.Махна, повстанці відновили свої дії. 2 лютого, за наполяганням свого командира, махновці напали на бійців загороджувального загону, який розшукував «батька». При цьому було захоплено близько 100 полонених та 2 кулемети. В цей час загін Н.Махна налічував близько 20 осіб. Одразу вони вчинили напад на Гуляйполе, де полонили піхотну бригаду та захопили важку батарею з прислугою. 5 лютого махновці відновили друкування листівок [1, с. 389]. Протягом лютого махновці вели бої в Гуляйполі, Пологах та навколишніх селах. Вони прагнули зміцнити свої позиції, збільшити чисельність загону. За відомостями начальника махновської контррозвідки Л.Голика, на 20 лютого він нараховував 70 кіннотників з 10 кулеметними тачанками [4, с. 167].

Н.Махно намагався знову мобілізувати колишніх повстанців, але це не зовсім вдавалося, що дуже дратувало батька. Чимало колишніх махновців відмовлялися повертатися до активних бойових дій, оскільки вони були стурбовані долею своїх родин. «Ставлення тих, хто сидів вдома, - писав В.Білаш, - до активних махновців, які воювали, було: вони втомилися від боротьби і підкорилися військовій силі, яка диктувала їм свої закони» [1, с. 395]. Махновці в цих подіях «ліквідували» членів більшовицьких ревкомів, політпрацівників, бійців продзагонів та тих колишніх соратників, яких підозрювали в зраді [2, с. 167, 168].

24 лютого загін Н.Махна переніс свої дії на територію Маріупольського повіту. Олександрівський та Маріупольський повіти протягом лютого – квітня 1920 р. були відзначені активними діями махновців. На Маріупольщині повстанці захопили села Комар, Велику Янисоль, Богатир, Янисоль, Майорське, німецьку колонію Марієнталь. Іноді там проводилися агітаційні мітинги [2, с. 168, 169].

Таким чином, на початку 1920 р., коли більшовицькі війська розбили денікінців і встановили свій контроль на більшій частині України, в тому числі й у Приазов'ї, неминучим стало збройне протистояння між частинами Червоної армії та махновськими загонами. За цих обставин махновський повстанський рух пережив гостру внутрішню кризу, але Н. Махно енергійними зусиллями зміг консолідувати повстанців і, спираючись на підтримку селян, відновив військові дії проти більшовиків. Північ Маріупольського повіту в цей час стала одним з регіонів базування махновських військ. Більшість селян Приазов'я підтримувала повстанців, хоча в зазначений час це переважно була пасивна підтримка. Загалом же в цей період було закладено основу для подальшого розгортання масового махновського повстанського руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно: исторические повествования / А. Белаш, В. Белаш. – К.: Знання, 1993. – 592 с.
2. Дневник начальника махновской контрразведки Л.Голика // Н.И.Махно. Воспоминания, материалы и документы. – К.: РИФ «Дзвін», 1991. – С. 167 – 171.
3. Історія українського селянства. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2006. – 631 с.
4. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921. Документы и материалы / Под ред. В. Данилова, Т.Шанина. – М.:РОССЭН., 2006. – 1000 с.
5. Постановление Всеукраинского ревкома об объявлении вне закона Махно и махновцев // Н.И.Махно. Воспоминания, материалы и документы. – К.: РИФ «Дзвін», 1991. – С. 166 – 167.
6. Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія). 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 331 с.

РОЗВИТОК БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАРІУПОЛІ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Сапожніков П.Г.

Тенденція розвитку благодійності на території Російської імперії не могла обійти осторонь і Маріуполь. Тут виникають і починають діяти в цій сфері як місцева інтелігенція і заможні люди, так і благодійні організації. Ті в свою чергу поділялися на місцеві та загальноімперські, діяльність яких поширювалась на усю територію Російської імперії.

Важливу роль у дослідженні благодійної діяльності відіграють джерела їх фінансування. Згідно зі звітами Маріупольської повітової земської управи, у розділі капіталу громадського піклування значаться суми, які надходили від продажу худоби. Цей капітал, згідно з постановою повітового земського зібрання, був призначений до видачі

допомоги особам, які не мають засобів до існування, або ж таким, які перебувають у скрутному становищі, внаслідок виняткових обставин. До 1880 р. надходження коштів до цього капіталу з означених вище джерел були незначні, і вся сума не нараховувала 300 рублів, зібраних за багато років. Кількість пригнаної на продаж худоби була доволі значною, проте доволі часто її продавали за надзвичайно низькою ціною, нижчою за вартість шкури. Якби худобу продавали по відповідній реальній вартості, то благодійність земства могла б проявлятися в незрівнянно більш широких розмірах, натомість при обмежених розмірах капіталу, земству неодноразово доводилось відмовляти в допомозі особам, які її потребували, або ж обмежувати її розмір до незначної суми [1].

Велика увага приділялася піклуванню про інвалідів. На території Маріуполя діяла богадільня імені Государя Імператора Олександра II. Її попечителем був граф Е. Келлер. Серед усіх осіб з обмеженими можливостями, найбільше турбувалися про військових інвалідів. Можна сказати, що піклування про них займало вагомую частину діяльності організації.

Необхідно підкреслити, що піклування не обмежувалось інвалідами. Згідно із заявою гласного Петренко, Гампера і Чебаненко на зборах одноголосно ухвалено доручити управі виробити проект про заснування при Маріупольській земській лікарні притулку для піклування престарілих і безпорадних. Було запропоновано найменувати притулок іменем його імператорської величності Імператора Олександра II. Також збори зобов'язувалися вносити до кошторису суму необхідну на утримання притулку [2].

В рамках піклування про знедолених і пристарілих розроблялися проекти будівництва притулків, тож, можна сказати, що держава не лише заохочувала до благодійності, а й сама приймала в ній участь. В 1880 році було прийнято рішення про спільне з міською управою відкриття та утримання притулку. Управа пропонувала побудувати притулок в с. Миколаївці, де в розпорядженні земства малися конфісковані приміщення. Збори постановили доручити управі виробити до наступного збору кошторис на утримання передбачуваного притулку [3].

Також актуальною була проблема сиріт. Епідемії холери призводили до великої кількості смертей, звідси і великої кількості сиріт. Також багато дітей втрачали батьків не лише через епідемії, а й постійні війни, бо Російська імперія в зовнішній політиці вела себе агресивно.

Вперше документально засвідчений в журналі зборів розгляд проблеми дітей, яких справжні батьки підкинули іншим сім'ям стався 10 вересня 1876 р. Збори ухвалили для розробки цього питання обрати комісію, до якої було обрано: В.А. Фон-Шварца, Сисоя Бошнякова, К.Я. Петренко і П.П. Іваницького. Були представлені доповіді управи про визнання в повіті підкидьків, в якому управа звернулася до земського зібрання з клопотанням щодо асигнування 300 рублів на утримання підкинутих дітей [4].

Постійні війни, за винятком недовготривалого періоду царювання Олександра III, коли Росія в зовнішній політиці поводи́ла себе більш стримано, сприяли збільшенню кількості сиріт. Тож ця проблема постійно розглядалася на засіданнях управи. Найбільш трагічною для Маріуполя була саме російсько-японська війна, бо, згідно зі звітами Маріупольської земської управи, саме після неї в місті різко збільшилась кількість сиріт.

В наслідок зауваження сільського населення про те, що в селах Маріупольського повіту життя було дуже дороге, і менш ніж на 3 руб. на місяць, не можна було проіснувати. Збори звернулися з клопотанням щодо збільшення допомоги сиротам з 18 руб. на рік до 36 руб. [5]. Також слід відмітити, що якщо особа, яка загинула на війні, в мирний час займала державну посаду, відносилася до духівництва або працювала у сфері освіти чи медицини – то розмір матеріальної допомоги дитині сягав 100, а після досягнення десятирічного віку 150 руб. на рік.

Ще одним напрямком доброчинності було піклування про малолітніх злочинців та допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі. Катеринославська губернська земська управа розробила проект про влаштування у Катеринославі одного загального виправного притулку для малолітніх злочинців. Однак тут слід зауважити, що він прийнятий не був. В 1894 р. був прийнятий проект побудови такого притулку поруч з Таганрогом.

Пізніше, доповідь управи про сприяння що до будівництва в м. Катеринославі колонії для неповнолітніх злочинців була прийнята зборами одноголосно [6]. Однак, маріупольська управа вимовилася проти, тому що вона щорічно асигнувала 300 руб. на аналогічну установу в м. Таганрог.

Таким чином Маріуполь долучився до загальноімперської тенденції розвитку доброчинності. Будувалися притулки для німецьких і знедолених, збільшувалась матеріальна допомога сиротам осіб загиблих на війні, проводилися заходи для реабілітації звільнених в'язнів на волі. Добродійність активно розвивалася ще через те, що це заохочувалося зверху. Особам, які активно займаючись добрідійністю поступово надавалися певні привілеї. Це певної мірою стимулювало її розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журнал собрания 16 октября 1880 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 67 с.
2. Журнал собрания 3 декабря 1879 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 125 с.
3. Журнал собрания 16 октября 1881 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 7 с.
4. Журнал собрания 10 сентября 1876 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 11 с.

5. Журнал собрания 11 октября 1905 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 116 с.
6. Журнал собрания 10 октября 1897 г. // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 1. – Мариуполь: Тип. Тип. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – 22 с.

ПІВНІЧНЕ ПРИАЗОВ'Я В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (ПРОБЛЕМА В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ)

Сафонов М.В.

Війна з Німеччиною стала складним періодом та принесла багато тяжких випробувань для України та її народу. Жве у перші дні Великої Вітчизняної війни у військові комісаріати надійшли сотні і тисячі заяв від мешканців Приазов'я з проханням направити їх на фронт. І хоча за півроку після початку війни майже вся територія України була окупована німецькими загарбниками, прагнення народу до волі та незалежності не були зломлені. Одним з важливих напрямків сучасних студій з історії Великої Вітчизняної війни є аналіз історіографії проблеми.

Метою нашої розвідки є огляд наукових праць з історії Великої Вітчизняної війни у Північному Приазов'ї.

У повоєнні роки вийшло друком кілька збірок, присвячених подіям воєнного часу в Донбасі. Цій темі надавалося уваги і в періодичній пресі того часу.

У наукових збірниках, журналах, газетах друкувалися статті, нариси, нотатки, в яких наводилися перші, щоправда, досить розпорошені дані про кількість знищених ворожих гарнізонів, складів, залізничних мостів, військових ешелонів тощо. Розповідалось про умови життя людей на окупованій території [1].

Накопичені знання, здобутий досвід дослідницької роботи, окреслення кола питань із зазначеної проблеми, що потребували подальшої розробки – стимулювали перехід до більш якісного рівня вивчення проблеми. З другої половини 50-х років історики отримали ширший доступ до документальних джерел, активізувався процес оприлюднення невідомих широкому загалу документів та статистичних матеріалів, були сформовані великі авторські колективи істориків, відкриті нові науково-дослідні заклади та установи, почали видаватися фахові історичні журнали.

У 1967 році вийшла друком монографія К. Дубини “Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні”, в якій узагальнюються найбільш важливі аспекти історії України періоду війни. Відмітною рисою книги є те, що автор великої уваги надає подіям у північному Приазов'ї [2]. Ця та інші праці зазначеного періоду відчутно поповнили історіографію Великої Вітчизняної війни, однак надмірне, зумовлене апологетичною функцією радянського суспільствознавства та партії, за одночасного ігнорування принципу всебічного аналізу проблеми, зумовили певну упередженість цих досліджень [3].

В історіографії цього періоду особливе місце займали монографія “Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941-1945рр.” та шеститомне видання “Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945рр.” [4]. При підготовці цих фундаментальних праць широко використовувалась документальна база.

Доступ до матеріалів центральних та місцевих архівів дозволив видати такі роботи, в яких всебічно висвітлювався подвиг українського народу в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни.

Показовою у цьому відношенні стала фундаментальна колективна праця “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945рр.”, видана у трьох томах, головою редколегії якої був І.Д. Назаренко. На основі значної документальної бази і досягнень історичної науки того часу в цьому дослідженні найбільш повно висвітлено картину розгортання всенародної боротьби на тимчасово окупованій території республіки [5].

Багата на фактичний матеріал також дванадцятитомна “Історія другої світової війни 1939-1945 роках”. Наприкінці 60-х років розпочалася підготовка та видання багатотомної “Історії міст і сіл Української РСР”. У томах, присвячених історії Донецької та Луганської областей, автори, використовуючи великий джерельний матеріал, широко висвітлюють подвиги жителів Приазов'я.

З початку 70-х років вітчизняна історіографія поповнилася працями, що значно розширювали тематику проблеми. У дослідженнях стали все частіше висвітлюватись як загальні аспекти всенародної боротьби, так і регіональні аспекти.

Питання, пов'язані з організацією та керівництвом партизанським і підпільним рухом, з висвітленням різноманітних методів та форм боротьби на окупованій території, знайшли своє відображення у дослідженнях 80-х років. Найбільш визначною працею цього періоду стала двотомна колективна монографія “Народна війна в тилу фашистських окупантів на Україні 1941-1944рр.”, проблематика якої викладена у хронологічній послідовності. Вона складається з двох книг - “Боротьба в підпіллі” та “Партизанська боротьба”. У цій узагальнюючій науковій праці комплексно досліджуються основні форми боротьби у тилу ворога, оперативні дії збройних партизанських формувань, багатопланова діяльність осередків партійного, комсомольського та патріотичного підпілля, масова участь різних верств населення у зриві економічних, політичних і військових заходів окупаційної влади. Показово, що у цей час з'явилося багато робіт, у яких на ґрунті загальнонародної боротьби широко розглядалися окремі аспекти діяльності органів радянської влади в організації партизанського та підпільного руху [6].

Різні аспекти народної боротьби проти фашистських загарбників також розкриті у статтях і монографіях місцевих дослідників, що займалися вивченням історії Донбасу періоду Великої Вітчизняної війни.

Радянська історіографія проблеми характеризується невеликою кількістю праць. Перші роботи з'явилися ще під час Великої Вітчизняної війни. Але вони, здебільшого, носили не науковий, а скоріше агітаційно-публіцистичний характер, їх головною метою було надихнути радянських патріотів на боротьбу з ворогом. У цей час було опубліковано кілька газетних та журнальних статей, брошур, спогадів. Зрозуміло, особлива цінність цих праць полягає в тому, що в них деталізований сам хід подій. Тоді ж почали з'являтися і перші документальні збірники. Праці часів війни ґрунтувались, головним чином, на зведеннях Радінформбюро, матеріалах періодичної преси, особистих враженнях та бесідах авторів з партизанами та підпільниками. Проте, з огляду на ці публікації, необхідно враховувати, що під час їх підготовки бракувало вірогідної інформації, тому деякі факти в них викладені необ'єктивні, інші – навмисне замовчувалися або ігнорувалися, особливо, якщо вони йшли всупереч офіційним вказівкам та настановам. Перші дослідники цієї проблеми мали обмежений доступ до джерельної бази, бо значна частина документів знаходилась під грифом "таємно" або "дуже таємно", і тому далеко не всі важливі матеріали потрапили у офіційні збірники. Така обмеженість джерельної бази відчутно позначалася на тематиці і змісті робіт, їм бракувало всебічного історичного аналізу. Та все ж публікації воєнного часу дозволяють уявити загальну картину подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречко А. А. Годы войны. — М.: Воениздат, 1976. — С.-574; Жуков Ю. А. Один «миг» из тысячи: Докум. повесть. — М.: ДОСААФ, 1979. — С.-384; Иванцов К. В ту тревожную зиму.// Донбасс: 1980. №1. — С. 78-83; Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944гг.). // Пер.с нем. — М.: Воениздат, 1974; І. Стріонов Історія повсякденності в її етнічному вимірі Спогади грека-комуніста.: Київ 2008.С.-232; Стахів С. Кризь тюрми підпілля й кордони. Повесть мого життя.// Літ. ред. В. Пащенко. — К.: Рада,1995.
2. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Сборник документов и материалов. / Отв. ред. Клерфон Е. Д. — Донецк: Донбасс, 1982.
3. Донбасс год 1943. Воспоминания участников Донбасской наступательной операции в годы Великой Отечественной войны.-Донецк: Донбасс, 2003.- С.360; Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — К.: Политздат Украины, Т.2. 1977; Косик В. Україна в другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів. - Львів: Інститут українознавства. — 1997; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.8. — М.: Политздат, 1971; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941-1944 рр. Збірник документів і матеріалів. — К.: Держполітвидав УРСР, 1963; Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. / Составил В.И. Дашичев. — М.: Наука, 1967. — С. 752.
4. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945гг./В 6-ти томах. Пред. ред. П.Н. Поспелов. — М.: Воениздат, 1960-1965.
5. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. / В 3-х томах – К.: Політична література, 1975. – Т.2. – С.481.
6. Земсков В.Н. Ведущая сила всенародной борьбы. Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной фашистами территории СССР (1941 – 1944 гг.) – М.: Мысль,1986. – 271 с; Зинченко Ю.И. Боевое взаимодействие партизан с частями Красной Армии на Украине 1941-1944 гг. – К.: Наукова думка, 1982. – С.186.

СЕЛИЩЕ СТАРИЙ КРИМ (М. МАРІУПОЛЬ) У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Тулаїнова Х.С.

Старий Крим – селище міського типу з 1938 року. Його історія починається ще у 1780 році, коли греки-колоністи переселилися з Криму до Північного Приазов'я. 230-річна історія цього селища насичена багатьма цікавими і складними подіями, які і дотепер недостатньо повно вивчені істориками і висвітлені у науковій літературі. Однією з таких важливих та малодосліджених проблем є історія Старого Криму в роки Другої світової війни. Важкі роки війни залишили свої страшні відбитки в цьому селищі. У період війни багато жителів Старого Криму пішли на фронт. Селище знаходилося у тимчасовій окупації німецькими військами з жовтня 1941 року й до вересня 1943 року.

22 червня 1941 року війська нацистської Німеччини розпочали наступ на Радянський Союз. Згідно з планом операції «Барбаросса» в Україні наступ проводили війська групи армії «Південь», якими командував генерал-фельдмаршал Рундштед. Частини саме цієї групи окупували територію Приазов'я. Як наводять показники погосподарських книг за 1941 рік, в селищі на момент початку воєнних дій перебувало 4310 осіб. В цей же рік на фронт пішли більше 250 осіб. Жінки і підлітки йшли на підприємства працювати замість чоловіків [1]. В цей час було введено воєнний стан, і промисловість почала випускати воєнну продукцію. Також проводився збір врожаю під гаслами: «Всё для фронта! Всё для победы!». На околицях Старого Криму селянами були викопані протитанкові рови.

8 жовтня 1941 року німецькі частини увійшли до Маріуполя, а вже наступного дня розпочалась окупація Старого Криму. Для укріплення своїх позицій німецьке командування направило до селища артилерійський дивізіон румунської армії [2].

Німці ввели свій «новий порядок», за яким заборонялось допомагати незнайомцям, зберігати вдома зброю, потрібно було доповідати німецькому командуванню у м. Маріуполь про чужоземців, євреїв та радянських солдат, що перебувають в селищі. За непокору загрожував розстріл. У селищі введена була комендантська година, проводилися реквізиції продуктів харчування[5].

Багатьох людей з селища вивозили до Німеччини як живу робочу силу. Перед виїздом люди проходили медичне обстеження. Цієї подорожі можна було уникнути, як це і робили селяни, розуміючи, що німцям потрібна була дешева рабська сила. Тому хтось симулював хвороби, хтось приховував свій справжній вік, оскільки забирали лише людей від 16 до 45 років.

Ставлення німців до місцевого населення було неоднозначним. Деякі з солдатів та офіцерів поводитись із місцевими мешканцями як зі скотом, але траплялись й такі, хто виявляв людяність, надавав у різних випадках допомогу, пригощав місцевих дітей солодощами. Щоб долучити людей на свій бік, окупаційна влада влаштувала для селян свята.

Коли у 1943 році розпочався наступ радянських військ, німецьке командування дало наказ знищити всі будівлі, млини, запаси, загалом все, що може бути корисним ворогу. Згодом почалась насильницька евакуація. Німці вилучували чоловіків, що не встигли сховатись і розстрілювали у Володарському лісі[5].

Місто Маріуполь звільнили 10 вересня 1943 року, а Старий Крим – 11 вересня. Визволяли місто та околишні селища частини 221-ї й 130-ї Таганрогської дивізії. Після визволення селища відбулася мобілізація чоловіків до лав Радянської армії до згадуваних вище дивізій [2].

Багато новобранців загинули або були поранені, беручи участь у важких боях під м. Мелітополем Запорізької області (бій на р. Молочній), звільняючи селище Семенівка. Немало старокримців відзначились в Сталінградській битві. Своїми подвигами особливо відзначився капітан М. Г. Вангел'єв, який єдиний серед односельчан був нагороджений орденом Олександра Невського. На різних фронтах з ворогом бився генерал М. Кечеджі, нагороджений орденами Нахімова, Леніна, Червоного прапора (двічі), Вітчизняної війни I ступеня (двічі), Червоного прапора, багатьма медалями Були й інші герої із Старого Криму, а саме: Ф. В. Семенко, В. І. Степенов, В. П. Кочубей, Н. Т. Коссе, І. Ф. Арабаджи, І. Л. Чубаров, В. Ф. Челпих, Н. Т. Токарев та багато інших. На рівні із чоловіками приймали участь у боях й жінки: Н. Г. Клевцова, К. І. Бойко, А. І. Седлецька та ін.

Після звільнення в селищі в першу чергу було відновлено роботу органів місцевої влади. Також відновлювали колгоспи, проводили сільськогосподарські роботи, жителі селища, не дивлячись на труднощі із нестачею їжі, збирали матеріальну допомогу пораненим, що лікувались у госпіталях [3].

Отже, лихоліття війни не оминуло й Старий Крим. Як і в інших містах та селищах, тут загинуло багато мирних жителів, а також тих, хто воював на фронті. Першими жертвами були євреї, комуністи й радянські активісти. Частина жителів були відправлені до Німеччини.

200 захисників-старокримців були нагородженні медалями, орденами. На честь воїнів, що загинули під час звільнення селища від німецько-фашистських загарбників, за ініціативою голови сільради М. І. Балабанова у 1977 р. був встановлений пам'ятник воїнам-визволителям й жителям селища, що загинули в роки війни [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арабаджи С.С. Етнодемографічна ситуація в селищі Старий Крим за матеріалами погосподарських книг 1941 року / С.С. Арабаджи // Українська державність: історія і сучасність: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. – Маріуполь, 2008. – С. 77 – 78.
2. Добров П.В. Греки Донбасса в годы Великой Отечественной войны / П.В. Добров, В.А. Шевченко, Е.И. Войновская // Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. – Маріуполь, 1996. – С.72 – 73.
3. Старый Крым // История городов и сёл УССР. Донецкая область. – К., 1976. – С.392.
4. Терентьева Н. Греки в Україні: історія та сучасність: у 2-х ч. / Н. Терентьева, К. Балабанов. – К.: «Аквілон-Плюс», 2008. – Ч. II. – С.109 – 110.
5. Романцов В. Н. Старый Крым: история и современность. Историко-демографическое исследование / В.Н. Романцов, Г.В. Наметченко, С.С. Арабаджи // – Маріуполь, 2010. – С. 83 – 102.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УЧНІВ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Устименко К.О.

Дослідження повсякденного життя людей дає можливість по-новому розглянути соціальні та культурні процеси, що відбувалися в суспільстві. Вивчення повсякденності дозволяє з іншого боку подивитися на життя населення, традиційні схеми, стереотипи. Звернення до повсякденного життя учнів в земських початкових школах

дозволить змалювати більш повну та достовірну картину повсякденності дітей в селянських родинах. Відомо, що по мірі проходження шкільної програми відбувається не тільки збільшення обсягу знань, а й зрушення в нормах, звичках, смаках, що регулюють повсякденну поведінку людини, тому, обрана для дослідження тема вирізняється значною актуальністю.

Дослідженню діяльності земств присвятили свої праці ще їх сучасники. У своїх працях вони доводили ефективність освітньої діяльності земств, відобразили деякі аспекти матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів, накопичили значний фактичний матеріал, розглядали питання підготовки учительських кадрів тощо [1]. Аналізуючи становлення земської освіти в Маріупольському повіті можна побачити, що сільські громади та органи місцевого самоврядування досить ефективно взаємодіяли у справі поширення мережі початкових закладів освіти.

На початку розвитку шкільної справи в Маріупольському повіті земські школи утримувалися переважно коштом сільських громад з незначною участю земства. Сільська громада була зобов'язана утримувати справними будівлі навчальних закладів, постачати в школи класні меблі, а також визначала розмір платні педагогічним кадрам, самостійно вибирала і запрошувала вчителів, які згодом затверджувалися училищною радою, виділяла квартири вчителям і забезпечувала опалення цього приміщення в холодну пору року [2]. Училищна рада, в свою чергу, з сум асигнованих земством на початкову освіту, висилала школам необхідні навчальні посібники та видавала нагороди тим учителям, знання учнів яких, визнавалися задовільними.

Відомості звітів повітової управи свідчать, що на початковому етапі розвитку земської освіти, дітям доводилося навчатися в незадовільних умовах, оскільки стан шкільних будівель часто не відповідав елементарним нормам безпеки та санітарно-гігієнічним вимогам. Школи не рідко розміщувалися у старих приміщеннях з земляною підлогою, високим рівнем вологості, відсутністю належної вентиляції та освітлення. Крім того, чимало сільських шкіл знаходилися в одному приміщенні з волосними правліннями. Таке сусідство заважало навчальному процесу, відволікало увагу учнів та погіршувало і без того поганий санітарно-гігієнічний стан земських шкіл.

З кожним роком кількість учнів в земських школах збільшувалась, класи були переповнені, внаслідок цього діти були вимушені тіснитися за незручними партами. Зрозуміло, що це погано впливало на вироблення каліграфічного почерку і сприяло поширенню захворювань очей (короткозорості) та хребта у школярів.

У 70-ті–80-ті рр. XIX ст. у початкових земських школах навчалось не більше 20-22% учениць, оскільки значна частина батьків вважала, що освіта дівчатам не потрібна, крім того, вони неохоче віддавали доньок до школи, де викладав вчитель-чоловік.

Діти приймалися до школи з 8-9 років. В повіті функціонували переважно змішані початкові навчальні заклади. Не дивлячись на трирічний термін навчання (у грецьких селищах – чотирирічний) середня тривалість перебування в школі дорівнювалась 2-2,5 роки.

Школярі навчалися на російській мові. Учні отримували знання з наступних дисциплін: закон божий, російська мова, церковнослов'янська грамота, чистописання, арифметика, географія, історія [3,4]. В кінці кожного року діти здавали екзамени.

На межі XX ст. санітарний стан земських шкіл почав покращуватися у зв'язку з будуванням та введенням в експлуатацію нових шкільних приміщень, в яких вже була дерев'яна підлога та побілені стіни, але через те, що навчальні заклади були переповнені, проблема недостатньої кількості повітря в класних кімнатах залишалася невирішеною.

Внаслідок спалаху епідемій в селах, для того, щоб зупинити поширення інфекції серед дітей, в школах тимчасово припиняли заняття [5]. Це був свого роду карантинний захід. Маріупольське повітове земство розуміло, що подібні заходи будуть мати незначну ефективність, допоки санітарно-гігієнічна культура місцевих мешканців буде знаходитись на низькому рівні. Тому, члени земської управи вважали за необхідне, щоб вчителі навчали дітей основам особистої гігієни та намагалися зробити так, аби навчальні заклади стали для учнів не тільки центрами розповсюдження знань та писемності, а й центрами просвітницької роботи. Земські лікарі вимагали встановити у початкових школах рукомийники з милом та рушниками. Саме в цьому заході вони бачили перший крок у боротьбі з неохайністю учнів.[6].

На високу захворюваність дітей простудами, особливо в холодну пору року, впливала відсутність роздягалень в земських школах. Учні були змушені залишати верхній одяг в холодних сінях, коридорах чи навіть на підлозі в класі, внаслідок чого, повітря в класній кімнаті ще більше псувалось.

Також серед важливих недоліків навчальних закладів, що негативно впливали на здоров'я дітлахів необхідно відзначити погане освітлення, незадовільну якість питної води, відсутність гарячих сніданків та недостатню кількість відхожих місць.

Не дивлячись на погані санітарно-гігієнічні умови в земських закладах освіти, вони не наносили такої шкоди здоров'ю школярів, яку можна було б чекати, в першу чергу, у зв'язку з порівняно невеликою тривалістю навчального процесу. Крім того, що діти звільнялися від занять з 23 грудня по 6 січня, в четвер, п'ятницю та суботу сирного тижня, на протязі всієї пристрасної седмиці, в дванадцятьті свята і в храмове свято, у день тезоіменитства й народжень Імператорської родини, вони мало зимові у весняні канікули (по два тижні). Якщо до всіх цих тривалих перерв в навчальному процесі додати дні, пропущені учнями через хворобу, непогоду чи польові роботи, побачимо, що навчальний рік в середньому становив не більше півроку [7].

Тож, незважаючи на недоліки земських шкіл Маріупольського повіту, вони мали вплив на дітей того часу: не тільки навчали їх, але й виховували, долучали до культури та церкви. Земські школи зрощували майбутнє всієї держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корф Н.А. Земскийвопрос о народномобразовании / Н.А. Корф. – СПб.: Тип.мин-вавнутр..дел, 1867. – с.214
2. Отчет Мариупольской уездной земской управы Мариупольскому уездному земскому собранию, очередной сессии 1875 года. – Мариуполь: Типография Л.А. Залюбовского, 1875. – с.188
3. Лихачева Л.Б. Земскиешколы Екатеринославской губернии в конце XIX– начале XXвв. / Л.Б. Лихачева, С.М. Нестерцова // Новыестраницы в историиДонбасса. – Кн.1, 1992 – с.77-89.
4. .Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека-комуніста. – К.,2008. – с.334
5. Доклад уездной земской Управы Мариупольскому уездному земскому Собранию очередной сессии 1883 года, о мерах к улучшению школьных помещений // Сборник докладов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1878 по 1894 год. – Мариуполь: Печатано в Типо-Литографии А.А. Франтова, 1894. – с.193-217.
6. СанитарноеописаниешколМариупольскогоуезда и результатыисследованияфизическогогосостоянияучащихся в них. – Екатеринослав: ТипографияГубернскогоЗемства, 1904.
7. Арабаджи С.С. Повсякденність дітей у земських школах грецьких сіл Маріупольського повіту наприкінці XIX - на початку XX ст.. / С.С. Арабаджи // Чорноморський літопис. – 2013. - №7. – с. 15-156.

ЗАСНУВАННЯ НОВОАЗОВСЬКА

Щекутьєв О.М.

Історія заснування м. Новоазовськ ніколи спеціально не досліджувалася, тому вона залишається вкритою багатьма білими плямами: достеменно невідомо коли з'явилися перші козацькі хутори на території сучасного Новоазовська, ким були перші переселенці до новоутвореної станиці, як відбувалася її розбудова та розподіл земельних наділів. Інтерес до теми визначений географічним розташуванням Новоазовська: ці землі тривалий час лежали на перетині колонізаційних впливів донських та запорозьких козаків і були предметом суперечки через своє вдале розташування та багатство. Вивчення історії рідного міста має також велике виховне значення, адже зараз живі нащадки донських козаків, які були одними з перших поселенців, або володіли старшинськими хуторами.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі та узагальненні подій та явищ, які супроводжували утворення козацьких поселень на території сучасного м. Новоазовськ та заснування станиці Ново-Миколаївської.

Головним джерелом з цієї теми є закон №23368 про заснування станиці Ново-Миколаївської [3]. Списки населених місць Російської імперії надають відомості про кількість населення станиці та хуторів її юрту [5, 11]. Про життя перших поселенців розповідають спогади Василя Попова – лідера переселенців зі станиці Метякінської [9].

Серед праць з історії Новоазовська можна виділити нарис В.В. Венедиктова «Новоазовськ» для «Історії міст та сіл УРСР» та одноіменну працю краєзнавця С.В. Пригоровського [1, 9].

Під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. відбувалося активне просування війська Донського на територію Північного Приазов'я. Російський уряд розширював кордони вольностей донців та запорожців, щоб використати їх у якості захисту від нападів татар. Інтереси війська Запорозького та донських козаків перетнулися через прикордонні землі між р. Міус та р. Кальміус, та узбережжя Азовського моря. Причиною цьому став дозволений козакам вільний вилов риби: саме тут текли багаті на рибу Єланчики (Грузький, Середній та Мокрий), а узбережжя мало багато кіс, що робило ці землі надзвичайно привабливими для рибного промислу [8, с. 29-30].

Імператриця Єлизавета Петрівна схвалила рішення Сенату від 30.04.1746 р. вважати Кальміус межею володінь двох козацьких спільнот - спірні землі закріплено за військом Донським. Однак, остаточне розмежування тоді не провели, зимівники запорожців стояли на Міусі навіть у 1768, а суперечки тривали до зруйнування Запорозької Січі. Лише у 1786 р. складена точна карта Землі війська Донського, яку козаки отримали у 1793 р [6, с. 56].

Через небезпеку татарських набігів, до 1750-х років ці землі лишалися майже незаселеними. У наказі Єлизавети Петрівни військовому отаманові від 01.04.1747 р. йдеться про те, що «Если, вопреки приказу, кто пожелает для пахоты или смотрения хуторов там остаться, те б имели для лучшей осторожности при себе на арканах надежных лошадей и к обороне ружья». Далі відбувається їх стрімке заселення: з'являються козацькі хутори, риболовецькі заплави. Це вказує на те, що зменшується загроза набігів [10, с. 65-66]. Між 1749-1755 рр. заселено Криву косу. Укладена у XVIII столітті «Історія станиць та хуторів війська Донського» датує створення хутору Крива коса 1750 р [4, с. 66].

Перед початком нової російсько-турецької війни, у 1768 р. військовий старшина Семен Седов зайняв ділянку під хутір у гирлі р. Грузький Єланчик, отримавши дозвіл у Військовій канцелярії, та заселив її селянами-втікачами з інших територій Російської імперії [1, с. 628]. За даними 1859 р. Седов – Грузько-Єланчинське власницьке поселення: 26 дворів, 151 чоловік, 150 жінок [11, с. 49]. Хутір лишався виключно селянським, доки між 1866-1873 рр. у ньому не оселилися козаки [2]. На триверстовій карті 1820 р. у гирлі Грузького Єланчика, на місці сучасного Новоазовська, разом із Седовим, позначено два хутори: Яковлев та Циплаков [9, с. 41]. Отже, офіційні поселення існували на цій території ще до заснування міста.

У законі №23368 написано: «Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета об учреждении в войске Донском новой казачьей станицы на урочище Кривой Косы, на берегу Азовского моря» [3, с. 368]. З цього

документу, що датований 04.07.1849 р. бере свій початок офіційна історія м. Новоазовська. Закон підготовлено та розглянуто у Військовому департаменті за наказом військового міністра, князя О.І. Чернишева [4, с. 69]. У ньому міститься резолюція, зроблена особисто Миколою Першим, який схвалив це рішення та наказав його виконати.

Походження назви станиці Ново-Миколаївської у документах не розкрито. Найімовірніше, вона була названа на честь імператора Миколи I, а префікс «Ново» у назві отримала через те, що до цього вже було засновано станицю Миколаївську.

Родини козаків з Обриву, Кривої та Безіменської кіс зараховувалися до складу станиці. Усі донські козаки могли вільно переселятися до Ново-Миколаївської – завдяки цьому уряд планував боротися з аграрним перенаселенням низових станиць Дону, зменшенням земельних ділянок козаків. Для надання козакам земельних наділів створювався станичний юрт, розмір якого, за рішенням Межевої Комісії, становив 35487 десятин. До складу юрту увійшли хутори: Крива Коса, Обрив, Хомутово, Безіменне [7, с. 11-12]. Відведенням землі під станицю займався наказний отаман Землі війська Донського М.Г. Хомутов.

Згідно з рішенням Державної Ради, у Ново-Миколаївській вводилося станичне правління, за прикладом інших станиць війська Донського, яке мало б складатися з отамана, його помічників, скарбника та трьох довірених осіб, які обиралися на один рік [6, с. 630]. Члени правління обиралися на станичному сході. У військових питаннях станиця підкорялася генералові Першого військового округу, а в інших – Управлінню Міуського округу, створеного у 1802 р. При чому Управління, згодом, планувалося перенести до єдиної станиці цього округу – Ново-Миколаївської [3, с. 369]. Отже, найзахідніша станиця війська Донського одразу планувалося як велике поселення, що мало б серйозне військове та адміністративне значення.

У спогадах В.А. Попова написано, що першими переселенцями були чотирнадцять незаможних родин зі станиці Метякінської, які обрали ходоків: В. Попова (лідер, автор спогадів), І. Циплакова, А. Болдирева, Я. Самсонова, В. Дияконова, А. Борщева, А. Нардекова, П. Полякова, А. Калабухова, М. Рамазанова, А. Зареченського, Г. Осипова, А. Кудинова, К.(М.) Бочарова. Місцем для станиці обрали пагорб на березі моря, у гирлі р. Грузький Єланчик. На той час, навколо вже існували хутори: Крива Коса, Обрив, Шверьово, М. Седовка, Щербаков. Кожен повнолітній козак отримував по 15 десятин землі, після перерозподілу їм залишили по 13 десятин. Поселенцям важко було обробляти землю майже голіруч, тому вони були змушені працювати батраками на родини заможних козаків, які переселилися сюди пізніше з Аксайської, Камінської, Миколаївської станиць. Попов пише, що перші переселенці прибули на місце майбутньої станиці з власної волі, шукаючи кращого життя, але поспішність, з якою вони вирушили у дорогу, не маючи найнеобхідніших речей, може вказувати на те, що ці сім'ї були вигнанцями. Основними заняттями станичників були: скотарство, землеробство, велика кількість населення була зайнята рибальством [9, с. 42-43].

Напрямок вулиць, розміщення площ, церков та правління планував генерал Хомутов, яким були враховано усі дрібниці: звильність бухти, наявність гирла річки, розташування Полярної зірки. Вулиці не мали назв, йшли з півночі на південь, із заходу на схід, лише одна повторювала контур русла р. Грузький Єланчик. Ширина вулиці була такою, щоб міг проїхати напівескадрон вершників, а квартали станиці склалися з десяти дворів – т. зв. «десятидвірка».

Завдяки розташуванню на перетині торгових шляхів із Бахмута до Таганрога та із Новочеркаська до Маріуполя, Ново-Миколаївська швидко стала центром торгівлі хлібом, тут двічі на рік проводилися ярмарки: у березні та вересні. Станиця активно розбудовувалася: у 1854 р. тут було побудовано двоповерхову в'язницю за 20 тисяч рублів, яка стала другою на Землі війська Донського, наступного року за 17 тисяч рублів збудовано церкву. Збільшувалася чисельність населення: у 1859 р. станиця вже нараховувала 128 дворів, 509 чоловіків, 376 жінок [5, с. 52]. У цьому ж році зі слободи Голодаївки було перенесено управління Міуським округом, яке розташовувалося тут до 1887 р.

Отже, у XVIII ст. майже незаселена територія між Міусом та Кальміусом опинилася на перетині колонізаційних впливів донських та запорозьких козаків. Уряд Російської імперії визнав її володінням війська Донського, але суперечки за родючу землю, водойми якої багаті на рибу, продовжувалися. На території сучасного м. Новоазовськ з 1750-х років починають з'являтися поселення, що належали заможній козацькій верхівці – хутори. Офіційна історія м. Новоазовськ бере свій початок з 1849 р., коли на Кривій косі засновано нову козацьку станицю – Ново-Миколаївську, яка, маючи вигідне економічне розташування, швидко здобула славу центра торгівлі і була центром управління Міуським округом до 1887 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венедиктов В.В. Історія міст і сіл УРСР. Том 5. Донецька область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – С. 628-629.
2. Журнал войсковой канцелярии за 1918 год. – 1918. - №7.
3. Закон №23368 «О учреждении в Войске Донском новой казачьей станицы на урочище Кривой косы на берегу Азовского моря» // Полное собрание законов Российской империи: Собрание 2-е: Т.24. – С.-П., 1849. – С. 368-369.
4. Морозов В.Р. История Приазовья. – Ч.1. – Безыменное, 1996. – С. 66,69.
5. Ново-Николаевская // Списки населенных мест Российской империи. Том 12. – С.-П., 1864, - С. 52
6. Номикосов С.Ф. Статистическое описание Области Войска Донского / С.Ф. Номикосов. Новочеркасск: Областная Войска Донского типография, 1884. – 782 с.

7. Окрестности Мариуполя: взгляд этнографа. История заселения, культура и быт жителей края. Конец XVIII – XIX вв. – Мариуполь, - С. 11-12.
8. Пирко В.А. О взаимоотношениях запорожских и донских казаков в XVI – XVIII ст. / В.А. Пирко // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального, национального и духовного развития. – Мариуполь, 1993. – С. 29-30.
9. Пригоровский Е.В. Новоазовск. – Новоазовск, 2006. – С. 41-43.
10. Пронштейн А.П. Земля Донская в XVIII веке / А.П. Пронштейн. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1961. – С. 65-66.
11. Седов // Списки населенных мест Российской империи. Том 12. – С.-П., 1864, - С. 49.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНА В СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Грідіна М.І., Зайцева С.В.

Вступ світової цивілізації у XXI століття характеризується стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. У 2000 р в світі налічувалося близько 246 млн. користувачів Інтернету [1], згідно з прогнозами міжнародного союзу електрозв'язку до кінця 2014 року число користувачів Інтернету в світі сягне вже 3 млрд. Осіб [2]. Інтенсивна комп'ютеризація та інформатизація світового співтовариства в кінці XX - на початку XXI ст. вплинула на безліч аспектів людської діяльності, в першу чергу в сферах економіки, політики, культури, науки і освіти, і в результаті призвела до формування глобального інформаційного простору.

Більшість дослідників розглядають глобальний інформаційний простір як сукупність інформаційних ресурсів та інфраструктур, які складають державні та міждержавні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні системи та мережі загального користування, інші транскордонні канали передачі інформації.

Сучасні процеси глобалізації, в першу чергу, розглядаються як поступово зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність всіх аспектів суспільного і господарського життя в планетарному масштабі, але на практиці ми стикаємося з проблемою нерівного доступу як до інформаційних, так і до комунікаційних ресурсів. При цьому варто зазначити, що твердження «гіперглобалістів» стосовно «вирівнювання» світу і подолання його традиційного поділу на «центр» і «периферію», не мають нічого спільного з дійсністю через асиметричний розвиток сучасного світу, в тому числі, і в «цифровій» сфері [3].

Зрозуміло, що світ переживає епоху бурхливої інформаційної революції і формування глобального інформаційного простору - епоху переходу від індустріального суспільства до суспільства постіндустріального, інформаційного або, за висловом американського вченого Олвіна Тоффлера, суспільства «Третьої Хвилі». І Україна як суверенна та незалежна держава для підтвердження свого статусу самостійного актора міжнародних відносин приділяє увагу розвитку інформаційного національного простору, щоб відстоювати свої інтереси не тільки на локальному, а й на регіональному, а в перспективі і глобальному рівні.

Про значимість інформаційного вектору політики нашої держави свідчить ряд ініціатив. А саме Закони від 4 лютого 1998 року «Про національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації». 22 травня 1998 вперше відбулися публічні обговорення Указу Президента України "Про деякі заходи щодо захисту інтересів держави в інформаційній сфері" (№46 від 22 квітня 1998р.), Розглядалися проблеми розвитку Інтернету. В травні 1999 вперше відбулися Парламентські слухання "Інформаційна політика: стан і перспективи, де виступав віце-прем'єр міністр України В.Смолій. У липні 2000р. виходить Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Інтернет". В Указі сказано, що розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до неї громадян і юридичних осіб всіх форм власності в Україні, представлення в ній національних інформаційних ресурсів є одним з пріоритетних напрямів державної політики в сфері інформатизації, будівництва відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва. На даний момент Державна політика України у сфері інформатизації реалізується Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.».

Таким чином зрозуміло, що Україна вже наприкінці 90-х років зрозуміла важливість розвитку інформаційного потенціалу.

Прискорений розвиток світової мережі Інтернет, а на її основі - електронна комерція, електронне управління і т.д. Формуються мультимедійні комплекси й цілі нетрадиційні галузі дистанційного навчання, праці та управління Але поки більшість із зазначеного стосується України вельми опосередковано Існує чимало проблем, пов'язаних з елементарною непоінформованістю України про те, що відбувається в світі, і світу - про Україну, яка є порівняно новим державно-політичним феноменом.

«Доступ до інформації є надзвичайно важливим, - зазначає відомий угорський економіст, академік Т. Сентес. - Неравное становище країн в цьому відношенні, а також у тому, які дані, як швидко і звідки можуть вони їх отримати, має далекосяжні наслідки. Країни (такі, як більшість країн, що розвиваються), переважно тільки одержують інформацію, але майже не відправляють її за кордон, звичайно ж, страждають від дефіциту в міжнародному балансі цих послуг. Вартість іноземних інформаційних і телекомунікаційних послуг, а також даних, одержуваних з-за кордону, може бути в залежності від ступеня монополізації цих послуг дуже високою» [4].

Для подолання «цифрового» розриву як у глобальному інформаційному просторі, так і всередині країн Заходу і Сходу, Півночі і Півдня необхідно насамперед виявити головні причини «цифровий» асиметрії. Канадський професор К. Кунео виділяє 12 теоретичних перспектив або показників сучасного цифрового нерівності, характеристика яких дає загальне уявлення про суть цієї гострої проблеми [5].

Цифрова демографія відображає абсолютну кількість і процентну частку населення світу, що має доступ до інформаційно-комунікативних технологій та Інтернету. Вона визначається підрахунком кількості комп'ютерів та

людей, які мають доступ до комп'ютерів; зв'язків між комп'ютерами. Порівняння динаміки цієї тріади в певних часових рамках дає можливість судити про зростання, стагнацію або зниження використання Інтернету на глобальному рівні.

Географічний показник дає уявлення про те, хто «Контролює» зміст Інтернету (хости, доменні імена, сервери) і хто «споживає» його зміст (індивідуальні користувачі або клієнти) в географічних чи політико-локальних просторах (в селах, містах, районах, областях, країнах, регіонах) на глобально-локальному рівні.

Геронтологічний індикатор характеризує вікові групи (підлітки, молодь, економічно активна частина населення, пенсіонери) використанням Інтернету різними віковими групами.

Гендерний показник визначає співвідношення чоловіків і жінок серед користувачів Всесвітньої павутини.

Психологічний показник відображає ступінь використання Інтернету індивідами з високим рівнем самовпевненості і, навпаки, з високим рівнем страху перед комп'ютерними технологіями, тобто людей з «комп'ютеробією», «технофобією» і «техностресом».

Освітній показник диференціює загальний склад користувачів Інтернету в залежності від їх освітнього рівня.

Економічний індикатор відображає залежність доступу до Інтернету від обсягу ВВП країни в розрахунок на душу населення і розміру індивідуального або сімейного доходу.

Соціологічний показник враховує професійну стратифікацію користувачів Інтернету і комунікацій за допомогою комп'ютерів, а також рід їх зайнятості або діяльності, характеристику робочого місця, сімейний стан.

Трудовий індикатор охоплює два підходи до цифрової нерівності. Перший враховує технологічні вміння на робочих місцях, другий - витрати на оплату праці у виробництві комп'ютерних технологій та їх місце в контексті «міжнародного поділу праці».

Культурний показник розглядає нерівність у доступі до Інтернету в термінах етнічної і расової приналежності, національної диференціації користувальницьких практик, лінгвістичного розмаїття і культурного змісту комп'ютерної інформації.

Показник непрацездатності відображає обмеження в доступі до Інтернету осіб з різними фізичними та іншими вадами.

Політичний індикатор визначає, по-перше, використання Інтернету урядом для захисту, підтримки і зміцнення своєї політичної влади, по-друге, використання Інтернету для вираження протесту проти тих, хто має більшу політичну силу або повноваження.

На жаль, проведення повного аналізу з використанням всіх показників К. Кунео в нашій країні на даний момент неможливо через відсутність необхідних даних. Однак за показниками 2013-2014 року представленими агентством з досліджень Інтернету в Європі Gemius SA [6] кількість Інтернет-користувачів в Україні перевищило 17,5 мл. чоловік, тобто 41,8% всього населення країни. (Для порівняння зазначимо, що у 2005 році лише 10% населення користувалися всесвітньою павутиною).

Станом на кінець 2013 року майже 50% українців заходили в мережу раз на місяць, що на 6% більше, ніж наприкінці 2012 року.

Найактивніші користувачі мережі - це молодь: в Інтернет щодня заходять 70% людей у віці 16-19 років, і тільки 14% 50-59-річних.

Українці продовжують активно долучатися до соціальних мереж - на кінець 2013 роки це була найбільш поширена причина користування всесвітньою павутиною. Її вказало 65% інтернет-користувачів. При цьому спостерігається зниження загального рівня користування електронною поштою - в неї заходять лише 45% інтернет-користувачів, що на 9% нижче торішнього показника.

Чоловіки частіше, ніж жінки, завантажують музику і фільми, дивляться телепрограми, слухають радіостанції і грають в комп'ютерні ігри. А от жінки частіше шукають інформацію про здоров'я, свідчить дослідження.

Крім того, все більше українців стають власниками електронних пристроїв, що сприяє поширенню мобільного Інтернету.

Показники комп'ютерної грамотності та користування Інтернетом поліпшуються зі зменшенням віку та зростанням рівня освіти респондентів. Слід зазначити, що комп'ютерна грамотність - один з найважливіших чинників професійної конкурентоспроможності на даний момент, з чим і пов'язаний стрімкий ріст зацікавленості молоді в мережі.

Приблизно рівна кількість чоловіків та жінок користуються Інтернет-технологіями, приблизно 52% користувачів жінки, 47% - чоловіки.

В Україні 37% користувачів проживають у великих містах з населенням понад 500 тисяч жителів.

За даними Gemius за грудень, 41% української аудиторії має вищу освіту, середню спеціальну освіту у 28% користувачів. Основна аудиторія мережі працює (53%). Серед економічно активної аудиторії Інтернету переважають кваліфіковані фахівці (25%). Відвідувачів, які визначають свій вид діяльності як «робочий / технічний робітник» в Інтернеті 11%. Серед економічно неактивного населення в Інтернеті порівняно більше студентів (20%), за особистим місячним доходом переважають відвідувачі з доходом до 3000 грн.

У п'ятірічч найбільш відвідуваних ресурсів українською аудиторією за рік змін не відбулося: на тому чи іншому місці в рейтингу стабільно виявлялися Google.com, Mail.ru, Vk.com, Yandex.ua і Youtube.com. В десятку найбільш відвідуваних ресурсів щомісяця потрапляли три соціальних мережі: Вконтакте, Однокласники і Facebook, а також онлайн-енциклопедія Вікіпедія.

Але не зважаючи на ці показники перед українським суспільством стоїть проблема подолання «цифрового» відставання в світлі перспектив його інтеграції в глобальний інформаційний простір. На даний момент Україна лише розбудовує незалежну локальну інформаційну систему. Впродовж довгого часу на території країни діяли іноземні медійні гравці, наприклад, серед населення країни були популярні російські телевізійні канали. Але 9 вересня 2014 року Нацрада з питань телебачення і радіомовлення України заборонив показ в Україні 15 російських каналів в ефірних і кабельних мережах. У переліку заборонених: "Перший канал. Всесвітня мережа", "РТР-Планета", "НТВ-Мир", "Росія-24", "TVCI", "Росія-1", НТВ, ТНТ, "Петербург-5", "Зірка", "Рен-ТВ", "РБК-ТВ", Life News, Russia Today, "Історія".

Проте вирішення проблеми інформаційної нерівності на світовій арені для окремої країни можливе тільки на основі структурної перебудови народного господарства, підвищення ефективності економіки і життєвого рівня населення. Це вимагає відновлення вітчизняної електронної промисловості, цілеспрямованого вкладення значних інвестицій у розвиток інформаційної інфраструктури та людський капітал (на локальному рівні) і принципової зміни «правил гри» (на глобальному).

Метою сучасної національної інформаційної політики України має бути створення умов для побудови розвиненого інформаційного суспільства як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства, забезпечення пріоритетного розвитку інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадження новітніх інформаційних технологій, захист національних моральних і культурних цінностей, забезпечення конституційних прав на свободу слова та вільного доступу до інформації.

Отже входження України у світовий інформаційний простір у якості незалежного та рівного актора міжнародних відносин не можливе без модернізації національної інформаційної інфраструктури, реалізації конституційного права громадян, суспільства і держави на інформацію, вирішення проблеми становлення і розвитку національних інформаційних ресурсів, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності владних, наукових, господарських та інших структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Koster, F. Globalization, Social Structure, and the Willingness to help Others: a Multilevel Analysis Across 26 Countries / F. Koster // *European Sociological Review*. – 2007. – Vol. 23, No. 4. – P. 540.
2. Final Report World Telecommunication Development Conference (WTDC-14). Dubai, United Arab Emirates, 30 March to 10 April 2014 – 456 p. – 2014.
3. Jones, A. Dictionary of Globalization. – Cambridge, 2006. – P. 112–114.
4. Szentes T. World Economics 2: The Political Economy of Development Globalisation and System Transformation (The Political Economy of Underdevelopment Revisited) / T. Szentes. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
5. Cuneo C. Globalized and localized digital divides along the information highway: a fragile synthesis across bridges, ramps, cloverleaves, and ladders / C. Cuneo // *The 33-rd Annual Sorokin Lecture*. – 2002. – January 31.
6. Gemius, gemiusAudience - Fusion Panel, May 2014. URL: <http://www.audience.com.ua/>

РІВЕНЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ СЕРЕД КРАЇН СВІТУ

Кислуха Н.І.

Продовольча безпека держави розглядається як її здатність гарантувати задоволення потреб у продовольстві на рівні, необхідному для нормальної життєдіяльності населення. Забезпечення продовольчої безпеки нації на сучасному етапі повинно розглядатися не тільки в якості стратегічної мети розвитку вітчизняного продовольчого ринку, але й як основа суверенітету, економічної безпеки, соціальної стійкості держави, як серйозний важель її незалежності в міжнародних відносинах та геополітичній стратегії.

Відповідно до "Державної програми соціально-економічного розвитку села на період до 2015 р." продовольча безпека держави передбачає захищеність життя важливих інтересів громадян, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність до життєво важливих якісних та безпечних продуктів харчування згідно з науково обґрунтованими наборами, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність держави [1].

Концепція продовольчої безпеки на світовому рівні передбачає узгоджені всіма країнами необхідні та всезростаючі обсяги виробництва продовольства. На регіональному рівні продовольча безпека передбачає міжнародний поділ праці — розміщення виробництва продовольства згідно з наявними відносними перевагами тієї чи іншої країни і торгівля без перешкод за доступними цінами. Тобто окремі країни можуть і повинні виробляти найбільш придатні для їх умов продукти харчування, надлишки — експортувати, а деяку частину — імпортувати. І не обов'язково виробляти всі без винятку види сільськогосподарської продукції. Головне — створити такі соціально-економічні відносини, за яких буде гарантовано доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни. Адже можна виробляти обсяги сільськогосподарської продукції з надлишком, змінити структуру виробництва на експортно-спрямовану, підвищувати заробітну плату і пенсії, а продовольчу безпеку не гарантувати.

Продовольча безпека у визначені FAO у кожній країні залежить від сукупних доходів населення і ступеня забезпечення державою справедливого ціноутворення. З ростом доходів населення відповідно зростає рівень споживання продуктів харчування, змінюється згідно з людськими уподобаннями у якісний бік їхня структура і в кінцевому підсумку забезпечується доступ до необхідної кількості продовольчих продуктів. При цьому витрати на харчування скорочуються. За відсутності достатньо суворих законів про конкуренцію ціни на сільськогосподарську продукцію зростають більше, ніж доходи населення України. Це український феномен, який не має аналогів у світі, що не подобається населенню. Проте аграрний бізнес додатково процвітає. Адже, наприклад, сільськогосподарську продукцію, яку виробили минулого (а окремі технологічні витрати ресурсів при вирощуванні кормів — позаминулого) року, продають за «вимушено» високими цінами з обґрунтуванням — зросла заробітна плата, технологічні витрати тощо. Ніхто не контролює і не вказує, що в минулих витратах виробництва не було враховано майбутні витрати. І невідомо, чи сільськогосподарські товаровиробники будуть підвищувати заробітну плату, що підвищить рівень собівартості одиниці продукції [2].

За рівнем продовольчої безпеки Україна посіла 48 місце серед 107 країн світу. Згідно з Глобальним індексом продовольчої безпеки, у сфері забезпечення населення продуктами харчування Україна посідає 48 місце у світовому рейтингу, має дев'ять сильних та три слабкі сторони.

Згідно з Глобальним індексом у галузі безпеки харчування, Україна посідає 48 місце серед 107 досліджених країн світу. За трьома основними показниками, що їх беруть до уваги експерти – наявність, доступність, а також якість та безпека харчування, держава посідає відповідно 51, 43 та 44 місця.

Серед сильних сторін України у сфері забезпечення власного населення продуктами харчування в індексі названі такі аспекти: низький рівень недоїдання (5%); невелика кількість людей, що перебувають за межею бідності (0,08%); безпека харчування; змінність продукції сільськогосподарського сектора; достатність забезпечення продуктами харчування; присутність соціальних програм із гарантування безпеки харчування; доступ фермерів до фінансування та ін.

З-поміж недоліків української харчової промисловості індекс наголошує на наступних: корупція («найвищий ризик»); низький рівень ВВП (\$7,400 / душу населення); значна частка продуктів харчування у складі витрат домашніх господарств (55,7%) [3].

Перші місця у рейтингу посіли США, Норвегія, Франція, Австрія та Швейцарія. Найгіршими є показники держав Бурунді, Судану, Того, Чаду та Демократичної Республіки Конго.

Росія та Білорусія у рейтингу посідають 40 та 46 місця відповідно. Інші сусіди України - Польща, Угорщина, Румунія та Словаччина займають 27, 28, 33 та 37 позиції рейтингу.

Питання продовольчої безпеки є досить актуальним й для України, адже в результаті непродуманих реформ в аграрній сфері виробництво сільськогосподарської продукції у нашій державі суттєво скоротилося. Питома вага України у виробництві зерна у світі у 2013 р. становила 1,6%, картоплі – 5,8%, овочів – 0,9%, м'яса – 0,7%, молока – 1,6%.

Вирішення проблеми по забезпеченню продовольчої безпеки із одночасним збереженням та відновленням екології навколишнього середовища – є першочерговим завданням.

Для вирішення всіх цих питань необхідно напрацювати методологію національної продовольчої безпеки, ґрунтуючись на розроблених FAO підходах.

Останніми роками забезпечення населення якісними продуктами харчування у більшості країн світу значно покращилось, але Україні це не стосується. Більш того, Україна постала перед проблемою недостатності харчування. Значна частина населення не має змоги купувати необхідну кількість продуктів харчування для забезпечення активного і здорового життя, а деякі можуть споживати лише дешеві продукти, не отримуючи необхідну кількість калорій. До середини 90-х років Україна втратила половину докризового рівня споживання м'ясопродуктів і відтоді цей показник не вдається підвищити. Інша проблема – вітамінна насиченість харчування. За душевим споживанням фруктів і ягід Україна відстає від розвинутих країн у 4 рази [4].

Якщо провести оцінку стану продовольчої безпеки України в наступний час за вищенаведеними критеріями, то її можна оцінити як катастрофічною. Рівень споживання населенням України м'ясо-молочних, рибних продуктів харчування є на досить низькому значенні.

Населення країни забезпечується продуктами харчування вітчизняного виробництва на 50 %. Великі адміністративно-промислові центри на 70-80 % залежні від зовнішнього постачання. При цьому, продукти що постачаються із Заходу є далеко не екологічно чистими. Мають консерванти і добавки, заборонені до вживання в країнах-виробниках. Потрібно пам'ятати, що при повній продовольчій залежності від поставок продовольства із-за кордону, під загрозою штучного ініціювання голоду зовнішніми силами ні Парламент, ні Уряд, ні Президент України не можуть проводити самостійну політику.

Серед природних чинників, які мають особливе значення для вирішення продовольчої проблеми, визначальною є земля. Однак не вся земля придатна для вирощування сільськогосподарських культур для 7 млрд. людей, що проживають у світі. Загальна площа планети Земля становить близько 55 млрд. га. З них площа води – 40 млрд. га. До суходолів відносять 15 млрд. га. Сільськогосподарські угіддя складають 4,5 млрд. га. Із цієї площі рілля становить 1,5 млрд. га. Структура використання земельних угідь в державах і районах світу дуже різна [5].

В Європі й Азії, наприклад, розорано відповідно 25,3 і 17,0 % площі суші, тоді як площа орних земель в Австралії і Океанії, в Африці і в Латинській Америці становить усього 6,0, 6,7 та 8,9 % відповідно. У структурі

використання земель різних регіонів світу пасовища займають в Австралії і Океанії (56 %), у Латинській Америці під лісами зайнято (48,1 %) площ суші [6].

Оцінивши сучасний стан продовольчої безпеки, можна виокремити низку позитивних характеристик, а саме: формування ринкової інфраструктури (система гуртових продовольчих ринків і маркетингової інформації); зростання доходів населення; підвищення самозабезпечення населення продуктами харчування внаслідок розширення розмірів господарств населення та дачних ділянок. Однак мають місце і негативні характеристики, зокрема: зниження купівельної спроможності населення; недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством; немає умов для стабільного функціонування ринку продовольства; не створено умов для стабільного зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, в тому числі й картоплі.

В Україні варто розглядати два основні напрями досягнення продовольчої безпеки. По-перше, необхідно забезпечувати постачання продовольства в таких кількостях, які могли б забезпечити здорове і повноцінне харчування населення. По-друге, треба зробити наголос на досягненні самозабезпеченості продукцією сільського господарства (зокрема продукцією, яку виробляють у господарствах населення), а також на підтримці і захисті державою вітчизняних товаровиробників, що автоматично коригує імпорт продукції.

Сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур і потужний людський потенціал дозволяють Україні не лише забезпечити власну продовольчу безпеку, а й стати активними гравцем на світовому ринку продовольства. Відтак необхідно прискорити процеси реформування аграрного сектору України, що потребує суттєвої модернізації в напрямі розвитку підприємницької діяльності на селі, впровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення дохідності товаровиробників, а також розбудови соціальної інфраструктури та розвитку сільських територій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України Про продовольчу безпеку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html
2. Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk_files/2010/2010_12/10_12_18.pdf
3. Страшинська Л.В. Основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки України та стратегічні напрями її підвищення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9841/1/ST2.pdf>
4. За рівнем продовольчої безпеки Україна посіла 48 місце серед 107 країн світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/84014>
5. Калінчик М. Продовольча безпека: уявна і реальна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-u-yavna-i-realna>
6. А. В. Ульяновченко. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5

ПЕРСПЕКТИВИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Коваленко О.Р.

Основні напрями реалізації концептуальних засад на сьогодні та на десятирічну перспективу встановлені Європейською енергетичною стратегією 2011-2020 рр. Перш за все, вони пов'язані з диверсифікацією енергопостачань та становленням більш глибокої інтеграції на європейському енергетичному ринку шляхом об'єднання національних мереж, об'єднання регіональних енергетичних проектів. Та одним із головних напрямків диверсифікації є диверсифікація джерел енергоресурсів. У свою чергу вагомою складовою цієї політики є розвиток альтернативної енергетики.

Згідно з прийнятою європейськими країнами програмою «20-20-20», планується довести частку використання відновлювальної енергетики у ЄС до 20% вже до 2012 року. Не дивлячись на складності у реалізації цієї програми, особливо зважаючи на деякі економічні проблеми усередині ЄС, вже зроблено та заплановано досить багато для досягнення цих цілей. Плани України щодо збільшення частки альтернативної енергетики дещо менш грандіозні. Згідно з базовим сценарієм Енергетичної стратегії частка відновлювальної енергетики у загальному енергетичному балансі на 2020 рік сягатиме 1,7% і повинна збільшитись до 4,6% у 2030 році. Слід відзначити, що наразі є і більш перспективна програма Національного плану дій з розвитку відновлювальної енергетики, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання до 2020 року збільшити частку відновлювальних джерел до 11% [5].

У структурі та змісті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в розділі «Економічна та секторальна співпраця» серед основних напрямків співробітництва в першу чергу йдеться мова саме про співпрацю у сфері енергетики, включаючи ядерну. Отже, енергетичне співробітництво є важливим аспектом відносин Україна-ЄС.

Щодо аспекту саме співробітництва у розвитку альтернативної енергетики в тексті Угоди зазначено, що взаємне співробітництво включатиме розвиток та підтримку відновлювальної енергетики із урахуванням принципів

економічної доцільності та охорони довкілля, а також використання альтернативних видів палива, зокрема стале виробництво біопалива і співпрацю у сфері нормативно-правових питань.

Отже, слід визначити які проекти у співпраці Україна-ЄС згідно з вищезазначеними принципами Угоди вже існують і які є перспективними.

Щодо проектів, які реалізуються вже сьогодні перш за все слід відзначити близько ста інвестиційних проектів сонячних і вітрових електростанцій загальною потужністю близько 1380 МВт. Європейські інвестори зацікавлені реалізацією проектів у сфері відновлювальної енергетики в Україні. Одним із прикладів такого інвестування є будівництво словацькою компанією «Star EU a.s» сонячної електростанції на Херсонщині. Загальна вартість проекту сягає 200 млн. євро. Значний проект у напрямку відновлювальної енергетики було реалізовано також австрійською компанією Activ Solar, наразі вже реалізовано один проект та заплановано ще декілька з участю капіталу чеської компанії Ekotechnik Praha [4]. Важливий внесок у розвиток альтернативної енергетики України зробили німецькі компанії Fuhrlander (використання енергії вітру у Східній Україні) та WKN (робота повітряних електростанцій в Джанкої і Красноперекіпському районі). Загальна вартість проектів компанії WKN складає \$ 1 млрд [2].

В рамках реалізації Європейської Програми Інтелектуальної Енергетики (ініціатива з поширення відновлювальних джерел енергії та енергоефективності), провадиться моніторинг та вивчаються можливості реалізації бл. 40 тис. прикладів використання відновлювальних джерел енергії і впровадження енергоефективних систем, зокрема таких, що були реалізовані в Австрії, Бельгії, Болгарії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Італії, Ліхтенштейні, Словаччині, Польщі в Україні.

За підтримки ЄС можлива реалізація проектів технічної допомоги, а також двосторонніх грантів у сферу відновлювальної енергетики. Насьогодні загальний обсяг інвестицій Європейського банку реконструкції та розвитку в «зелену сферу» складає близько 1,7 мільярда євро [1].

Головною умовою збільшення європейських інвестицій на українському ринку відновлювальної енергетики є стабільність розвитку цієї галузі, як і стабільність українського енергетичного ринку в цілому. Це, в свою чергу, стане запорукою динамічного росту, що демонструватиме найбільш сприятливі умови для інвесторів.

Як член Договору Енергетичного співробітництва, до якого Україна приєдналась у 2011 році, країна повинна імplementувати енергоефективні програми, що відповідають загальноєвропейському законодавству. На законодавчому рівні важливим пунктом підписання Угоди про асоціацію є положення про імplementацію європейських енергетичних стратегій та політик. Український уряд наразі ухвалив значну кількість нормативно-правових стимулів для «зеленої» енергетики. Перш за все вони стосуються пільгових податкових ставок на прибутки енергетичних компаній, зокрема нульової ставки податку на 50% загальної вартості прибутків до 2020 року, нульова ставка податку на додану вартість до 2019 року та відсутність мита на ввезення енергетичного обладнання, пільгові режими приєднання до електричних мереж.

Україна взяла на себе зобов'язання в січні 2014 року імplementувати Директиву № 28 ЄС з відновлюваних джерел енергії. У цій директиві йде мова про вже вищезазначену 11% частку відновлювальних джерел у енергетичному балансі. Порівнюючи з іншими країнами, що взяли на себе зобов'язання імplementувати Директиву, зазначимо, що Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Республіка Македонія, Косово, Молдова, Чорногорія та Сербія зобов'язались збільшити цю частку на більш ніж 20% (окрім Молдови з 17%). Нажаль, поки що реалізація завдання щодо збільшення частки відновлювальної енергетики йде вельми повільно. За минулий рік Україні вдалось збільшити частку «зеленої енергії» лише на 0,8% [3]. Отже, якщо динаміка збільшення використання відновлювальних джерел буде збережена, то при найкращому сценарії у 2020 році Україна досягне 7 відсотків. Звісно, у разі підписання Угоди про асоціацію та активізації європейських інвесторів у цьому напрямку – Україна може і досягти поставлених цілей. Крім того, Україна зобов'язалась розробити національні плани дій з відновлюваної енергетики та з енергозбереження.

Таким чином, відзначимо, що альтернативна енергетика поки що складає лише незначну частку у загальній системі енергобезпеки України. Втім, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС зможе частково змінити тенденції у цій сфері. Реалізація положень Угоди стане підґрунтям для збільшення потоків європейських інвестицій у галузь відновлювальної енергетики. Це, в свою чергу, стане черговою зміною у позитивній динаміці становлення енергетичної незалежності України. Крім доволі чітких економічних та безпекових ефектів, зазначених вище, інвестиції у сферу відновлювальної енергетики матимуть довгострокові соціальні наслідки. Отже, Угода про асоціацію України з ЄС відкриє український енергетичний ринок і зробить його більш привабливим для прямих інвестицій в галузь альтернативної енергетики. Відповідно, для позитивних наслідків у сфері, Україні потрібно працювати у наступних напрямках: встановити чіткі та реальні плани а середньострокову і довгострокову перспективи, випрацювати правила роботи енергетичного ринку, які будуть однаково дієві та сприятливі для європейських інвесторів, стимулювати роботу програм підтримки розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. New European frontiers for renewable energy development [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://europeansting.com/2013/10/25/new-european-frontiers-for-renewable-energy-development>
2. Ukraine Alternative Energy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.east-invest.eu/en/Investment-Promotion/ukraine-2/UA-alternative-energy>

3. Ukraine to introduce mandatory renewable energy target [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.for-ua.com/news/2013/06/21/173751.html>
4. Ассоциация с ЕС: новые возможности для энергетики Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://elektrovesti.net/27358_assotsiatsiya-s-es-novye-vozmozhnosti-dlya-energetiki-ukrainy
5. За динамікою розвитку відновлюваної енергетики – Україна третя в Європі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sae.gov.ua/archives/4828>

ПОЛІТИЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ, ЯК КРАЇНИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Лавриненко Г.А.

Сьогодні світовий політичний та економічний простір охопили глобалізаційні процеси, які відіграють першочергову роль у розвитку більшості держав. Інтеграційні тенденції, що включають економічну, політичну, соціальну, культурну та інші сфери, стають пріоритетним напрямком зовнішньої політики країн, оскільки, за наявних умов, нейтралітет може сприйматися світовим співтовариством як ізоляція, яка в подальшому може призвести до занепаду держав. Україна, як країна пострадянського простору, також залучена до інтеграційних процесів, більш того, ситуація знаходиться в точці біфуркації. Саме зараз вона стоїть на порозі нової ери свого розвитку. Тому політичне проектування стратегічного вибору України зумовлює актуальність даного дослідження.

Науковий інтерес до зазначеної проблеми виявляють як західні науковці (З. Бжезинський, С. Гантінгтон), так і дослідники з пострадянського простору (В. Дергачов, О. Горенко, А. Дугін). Перш за все вони торкаються питань геополітичного і цивілізаційного розвитку, національної та міжнародної безпеки, економічної трансформації.

Мета даного дослідження – окреслити зовнішньополітичний стратегічний вибір України, з урахуванням можливих перспектив та недоліків обраного курсу.

Вперше за 20 років Україна зрушилася з «мертвої точки» і постала перед вибором шляху свого подальшого розвитку. Однак така тривала бездіяльність законсервувала в політичній системі країни безліч невирішених проблем, які стосуються як політичної, так і економічної, соціальної сфер. Для інтеграції у світове співтовариство (європейське або євразійське) їй необхідно провести низку реформ, які б в подальшому вплинули на якісний розвиток як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

За часів президентства Л. М. Кравчука та Л. Д. Кучми зовнішня політика України характеризувалася як, так звана, багатовекторна. Формально вони заявляли, що необхідно співпрацювати зі США, Європою та Росією на рівних умовах, без особливого виокремлення жодного з партнерів. Проте на практиці така політика пояснювалася не державними потребами, а інтересами бізнес-еліт, які конкурували між собою та були прихильниками тих чи інших політичних позицій. Таким чином, ситуативне балансування між інтересами бізнес-еліт та базових стейкхолдерів було безуспішним та викликало роздратування і звинувачення з усіх боків. Наприкінці каденції Л. Д. Кучми всередині країни почали наростати протестні настрої у суспільстві («помаранчева революція»), з боку Росії почав зростати тиск, а на західному напрямку Україна опинилася в певній міжнародній ізоляції.

Курс на «рішучий поворот країни на Захід» спробував реалізувати президент В. А. Ющенко. Однак прозахідна риторика не підкріплювалася реформами з модернізації країни. У той же час Росія, відчувши загрозу у вигляді української євроінтеграції, розпочала використовувати методи економічного та, насамперед, енергетичного тиску. До того ж на погіршення ситуації вплинуло і оточення президента, оскільки через власну мотивацію підтримки проголошеному курсу воно ніяк не здійснювало. Таким чином, даний період може характеризуватися як певний «застій», тому що, незважаючи на голосні заяви про радикальний атлантизм та євроінтеграцію, ніяких якісних змін не відбулося.

З приходом до влади наступного президента В. Ф. Януковича провал політики його попередника повернув Україну в інший бік. Київ відновив тісну співпрацю з Росією, зробив офіційну заяву про відмову від вступу до НАТО, ліквідував держструктури, які відповідали за співпрацю з ЄС. Згодом був офіційно проголошений стратегічний курс на нейтралітет. Однак, згадавши помилки своїх попередників, українська влада зрозуміла, що внаслідок цього Україна може випасти зі світового політичного простору через відсутність власної позиції, і знову розпочала докладати зусилля для досягнення прориву в курсі євроінтеграції. На підтримку вищенаведеного Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України констатував: «Стратегічний курс України на європейську інтеграцію сьогодні є імперативом її зовнішньої і внутрішньої політики. Сформовано суспільно-політичний консенсус щодо євроінтеграційної стратегії держави, хоча різні політичні сили висловлюють відмінні думки щодо характеру і темпів, конкретних кроків і заходів нашого просування по цьому шляху» [1, с. 85].

Обрання євроінтеграційного курсу дасть змогу Україні вийти на новий демократично-цивілізаційний рівень, здійснити довгоочікувану модернізацію як політичної, так і економічної системи, зробити поштовх у розвитку правової та соціальної сфери, підвищити культурно-освітній рівень громадян. Проте, не варто зневажати ризиками, які можуть спіткати державу на цьому шляху. Європа знаходиться у затяжній економічній кризі. Греція, Португалія та ще низка країн знаходяться перед загрозою дефолту. Хоча Нова Європа лобіює інтереси України та активно пропагандує за її включення, однак країни-локомотиви, а саме Німеччина та Франція, досить прохолодно відносяться до перспектив українського членства в ЄС, оскільки саме на плечі платників податків цих країн ляже розбудова правової

держави, впровадження демократичних цінностей та нових соціальних стандартів нових країн-членів, у тому числі й України. Також необхідно акцентувати увагу на тому, що сучасна українська економіка досить слабка та неконкурентоспроможна. А ті галузі, які б змогли скласти конкуренцію європейським, попросту не будуть допущені, оскільки кожна з країн-членів вже займає свою нішу і поступатися нею відмовиться. До того ж слід зауважити щодо російського чинника. Як свідчить попередній досвід, будь-яке зближення України із Заходом призводить до чергової конфронтації з російською стороною, що, перш за все, проявляється в економічній сфері та «газових війнах».

У випадку євразійської інтеграції прихильність до України з боку Росії збільшиться: налагодяться політичні та економічні зв'язки, буде розвиватися єдиний культурний простір братських народів. На відміну від європейських обіцянок, російські виглядають більш реальними та на близьку перспективу. Оскільки товарообмін між двома державами більший ніж з ЄС, то таке об'єднання могло б покращити економічне становище України, до того ж правила гри більш знайомі й в подальшому не потребуватимуть якісно нових змін. Переговори щодо енергетичних питань також зможуть вийти на новий рівень, тим самим покращити умови поставки та транспортування енергоносіїв. Слід зауважити, що Європа, на відміну від Росії, в цьому випадку не зможе проявляти прямий тиск на Україну, а буде шукати альтернативні шляхи впливу. Таким чином, Україна зможе отримати ще один «козир», яким зможе скористатися як у відносинах з Росією, так і з ЄС.

Але при всій неоднозначності ситуації, яка склалася, слід зазначити, що євразійська інтеграція – це перш за все економічна інтеграція, яка зможе дати дивіденди Україні у найближчий час. А європейська інтеграція – це також економічний проект, але на довгострокову перспективу. Проте найголовніше, і в першому, і в другому випадку слід пам'ятати, що зовнішня політика держави будується на базі її національних інтересів. До національних інтересів України слід віднести: гарантування суверенітету, державної незалежності, самостійності України; підтримання її територіальної цілісності і непорушності кордонів; досягнення надійної безпеки в усіх її вимірах - військово-політичному, економічному, гуманітарному тощо; подолання економічної кризи та інтенсивний розвиток господарства, досягнення високого, стабільного життєвого рівня населення; створення правової демократичної держави, яка інтегрувалася б у світову спільноту; забезпечення національної згоди, політичної і соціальної стабільності, гарантій прав людини, національних меншин і націй; налагодження добросусідських відносин з країнами ближнього і дальнього зарубіжжя [2, с.63].

Таким чином, інтеграційні наміри України як європейського, так і євразійського спрямування мають свої переваги та недоліки, а також і наслідки. Проте основним критерієм стратегічного вибору повинні стати виключно національні інтереси, які б визначили власну позицію країни в конкретних ситуаціях. Це дозволило б не акцентувати увагу на ідеологічній розбіжності Росії і Заходу, а отримати максимальну вигоду для своєї країни. Принципова відмінність подібної стратегії від стратегії латентного нейтралітету полягає в тому, що зберігається принцип інтеграції. Але інтеграції загальної та вибіркової, залежно від відповідності національним інтересам [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейський проект та Україна: монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – 192 с.
2. Мальярчук В. А. Зовнішньополітичні пріоритети України: Соцієнтальний «розкол» чи розкол еліти / В. А. Мальярчук // Політика і час. - 2006. - №12. - С.61 - 67.
3. Філіповський В. Українська геополітична стратегія. Нейтралітет - <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/12/20/5677321/>. – 20.12.2010. – 11:24.

ЦІННІСНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Пісаренко А.М.

Поява концепції сталого розвитку (далі – КСР) є результатом глобальної міжнародної співпраці кінця 20 – поч. 21 ст. В історії становлення цієї концепції важливу роль відіграє зокрема діяльність ООН. Про актуальність КСР свідчить інтенсифікація міжнародної співпраці в напрямку впровадження та розширення змісту КСР. Класичним є уявлення про триєдність концепції сталого розвитку. Її характерними складовими, окрім традиційної економічної складової, яка раніше і визначала розвиток в цілому, є соціальна та екологічна складова. Однак на поч. 21 ст. спостерігаємо спроби розширити концепцію культурною складовою: 2004 р. – ухвалено документ «Завдання на 21 століття для культури» на Світовому форумі культур в Барселоні у межах 4 Форуму місцевих влад у Порто Алегре з питань соціального охоплення [1], 2005 р. – ЮНЕСКО прийняла Конвенція про захист та сприяння розмаїттю форм культурного самовираження [2].

На думку автора, культурна складова КСР має первинне значення відносно інших складових. Це обумовлено тим, що масштабне впровадження КСР, як і будь-якої іншої доктрини, пов'язаної з цивілізаційним розвитком, є можливим лише за умови наявності згоди суспільства та мотивації його членів до впровадження КСР. Особливість культурної складової полягає в тому, що вона включає в себе як результати культурної політики, що проводиться в рамках КСР, так і культурні умови, існування яких є необхідним задля початку впровадження КСР. Ціннісна орієнтація деяких суспільств на даному етапі розвитку може вступати в конфлікт із певними складовими концепції.

Наприклад, кастова суспільна система – з соціальною складовою (Індія), необмежене споживання – економічної складовою (США), суспільні традиції – з культурною складовою (Саудівська Аравія) тощо. Відповідно, можна говорити про існування ціннісної проблеми впровадження КСР.

Однією з країн, ціннісні орієнтири суспільства якої вступають тією чи іншою мірою в конфлікт з КСР, можна вважати Україну. Українське суспільство, зважаючи на активні зміни ціннісних орієнтирів його членів на зламі тисячоліть, є цікавим об'єктом для аналізу.

Говорячи про впровадження КСР чи її окремих елементів в Україні, слід сказати, що цей процес перебуває на декларативній стадії, про що свідчить наявність ряду законопроектів (наприклад, Закон України Про Концепцію сталого розвитку України [3]) та відсутність розробки конкретних методів та інструментів реалізації та контролю за реалізацією задекларованих цілей. Це є свідченням, перш за все, низької популярності КСР в українському суспільстві, що обумовлюється ціннісним фактором.

Згідно з дослідженнями організації, що займається оглядом світових цінностей (World Values Survey), на світовій культурній мапі, де цінності суспільств країн світу класифіковано по двох напрямках: традиціоналізм-світський раціоналізм та безпека-самовираження. В українському суспільстві станом на 2005-2008 рр. світсько-раціоналістичні цінності незначною мірою переважали над традиціоналістськими, а цінності виживання значно переважали над цінностями самовираження [4].

Можна припустити, що відсутність цінностей самовираження в українців значною мірою пов'язана з радянським минулим, коли мали місце певні обмеження особистого вибору, за порушення яких було передбачено відповідне покарання. Тобто, мав місце страх перед свободою думки. Крах радянської системи та трансформація політичного та економічного устрою країни зумовила появу нового страху серед населенням (страху, тією чи іншою мірою властивою для будь-якого капіталістичного суспільства) – страху перед потенційною неможливістю задовольнити базові потреби у разі відсутності роботи взагалі чи достатньої заробітної плати, хвороби та відсутності безкоштовної якісної медицини тощо. Тобто, базові потреби громадян, забезпечення яких раніше гарантувалося державою шляхом надання соціальних гарантій і забезпечення абсолютної визначеності в плані вибору, тепер стали сферою інтересів кожної особистості. Тому, особливістю українського суспільства є те, що поява нового страху (відсутність соціальних гарантій) та не до кінця зниклий страх перед свободою думки (авторитаризм політичної влади) здійснюють значний вплив на ціннісні орієнтації суспільства. В умовах складної економічної ситуації питання забезпечення базових потреб посідає для членів суспільства, як правило, перше місце. Можна говорити про те, що така розстановка пріоритетів сприяє формуванню певного матеріалістичного та егоїстичного світогляду в громадян, що суперечить основним ідеям КСР. Цей світогляд має значний вплив на політичне та економічне життя країни, приводячи до ігнорування погіршення стану екологічної та соціальної ситуації задля максимізації прибутків із боку економічних суб'єктів. В умовах, коли економічна конкуренція як явище потребує перегляду та переоцінки задля впровадження КСР, в Україні спостерігається т. з. дикий капіталізм. Таким чином, приклад України є влучною ілюстрацією того, що сьогодні ідея сталого розвитку в світовому масштабі є практично запізненою та світоглядно передчасною.

Беручи до уваги вищезазначене, необхідно сказати, що впровадження КСР на початкових стикається з ціннісними проблемами. Для впровадження КСР є необхідним певний культурний фон, який не буде вступати в протиріччя з положеннями концепції. Відповідно, концепція на сьогодні є частково ціннісно несумісною із деякими суспільствами. В таких умовах виникає потреба, в першу чергу, культурної трансформації задля подальшого впровадження КСР. Деякі вчені говорять про те, що саме «духовна реформація та вироблення нової системи цінностей» [5] є одним із шляхів вирішення існуючих глобальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cultural Policies and Sustainable Development [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.agenda21culture.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=88&lang=en.
2. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
3. Закон України Про Концепцію сталого розвитку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/269.htm>.
4. The WVS Cultural Map of the World [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_54.
5. Устойчивое развитие и проблема ценностей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://philosophy.ru/iphras/library/stepin3.html>.

WYBORY PARLAMENTARNE NA UKRAINIE 2014 – SPOJRZENIE Z POLSKI

Terpiłowski P.

Wydarzenia roku 2014 mające miejsce na Ukrainie są z pewnością najistotniejszymi w przeciągu całego istnienia niepodległego państwa. Ich najbardziej dramatyczny wymiar związany jest z radykalną reorientacją wektorów zagranicznej

polityki Federacji Rosyjskiej. Zmiana modus operandi kremlowskiej władzy jest najdobitniej zauważalna przy analizie Rosji przed i po dojściu do władzy Władimira Putina. Pierwszym jej istotnym elementem była nowa polityka wobec Czeczeni, która poskutkowała II Wojną Czeczeńską oraz licznymi ofiarami odwetowych zamachów terrorystycznych z tymi z Dubrowki i Biesłanu na czele. Kolejnym krokiem była gruzińska wojna z roku 2008, w trakcie której ówczesny prezydent Polski, Lech Kaczyński, podczas pobytu w Tbilisi, stwierdził, że największym zagrożeniem dla pokoju i bezpieczeństwa w Europie Wschodniej jest neoimperialna polityka Moskwy dążąca do maksymalnie możliwej restytucji wpływów w krajach byłego bloku wschodniego. Wyzaczył on również scenariusz, który jak pokazało życie, okazał się proroczy. Po Gruzji przyszedł czas na stłumienie proeuropejskich aspiracji Ukrainy. Polska mająca aspiracje być głównym adwokatem spraw ukraińskich w Europie i jednocześnie najważniejszym partnerem z państw UE dla Ukrainy aktywnie włączała się zarówno w wydarzenia Pomarańczowej Rewolucji jak i również Rewolucji Euromajdanu.

Wydarzenia mające miejsce w Kijowie i innych miastach Ukrainy były szeroko komentowane w polskich mediach. Publicystyczny dyskurs został w praktyce zdominowany przez kwestię ukraińską. Był to również jeden z najpopularniejszych tematów wśród wypowiedzi polskich polityków. Trend ten jest utrzymywany w zasadzie do dnia dzisiejszego. Aneksja Krymu, zbrojne wystąpienie prorosyjskich separatystów na terytorium Donieckiego i Ługańskiego Obwodu, zestrzelenie malezyjskiego samolotu oraz polityczne próby stabilizacji sytuacji, z wyborami prezydenckimi i parlamentarnymi, były stałym tematem goszczącym w polskiej debacie publicznej. Ostatnim z tych wydarzeń były wybory parlamentarne, przeprowadzone w trudnych warunkach braku kontroli nad częścią terytorium państwa ze strony Kijowa.

Choć dominującym trendem funkcjonującym w dyskursie jest z pewnością ten proukraiński (według niektórych komentatorów z istną neoficką gorliwością bardziej proukraiński od samego dyskursu ukraińskiego), to jednak zauważalne są również głosy opozycji, ze strony polityków jak również i dziennikarzy, publicystów. Ciekawym zjawiskiem jest przestrzeń internetowa, która stanowi zupełnie zaprzeczenie oficjalnego tonu Polski. Powszechny jest pogląd o sztucznym wykreowaniu tego głosu przy walnym udziale służb specjalnych Rosji.

Przedmiotem referatu jest w szerokim ujęciu analiza komentarzy istotniejszych środowisk politycznych w Polsce w odniesieniu do przeprowadzonych niedawno wyborów parlamentarnych. Ich przekrój przebiega od bezkrytycznego zachwytu proeuropejskim zwrotem wektorów polityki Ukrainy po w zasadzie imitujące powszechne w rosyjskiej debacie zaprzeczenie legitymacji obecnych władz Ukrainy, akcentowanie radykalnego wzrostu faszystowskich i neobanderowskich tendencji wśród zarówno elity politycznej jak i zwykłego społeczeństwa. Te dwa skrajne odmienne wizje interpretacji bieżących wydarzeń na Ukrainie wyznaczają pole na którym ma miejsce cały polski namysł nad współczesną Ukrainą.

PRIORYTETY POLSKIEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ OSTATNICH 25 LAT W KONTEKSCIE WYZWAN UKRAIŃSKICH

Mateusz R.

Gospodarka ukraińska stoi obecnie przed olbrzymimi wyzwaniami strategicznymi. Dobrym przykładem mogą służyć doświadczenia polityki gospodarczej Polski, która w ciągu 25 lat suwerenności i ciągłego rozwoju gospodarczego, weszła do grona krajów rozwiniętych. Historia staje się coraz bardziej dynamiczna, szczególnie w ostatnich latach, a nawet miesiącach. Jakie były zatem kluczowe wyzwania i priorytety polskiej gospodarki? Co zrobić, aby nie wpaść w pułapkę średniego dochodu? Jakie wykorzystać środki i narzędzia, aby wyzwolić w pełni potencjał gospodarki ukraińskiej? Głównym kontekstem rozważań jest perspektywa wyzwań dla gospodarki ukraińskiej, która to wykorzystując polskie doświadczenia, dzieląc jednocześnie wiele podobieństw, może uniknąć wielu strukturalnych i strategicznych błędów w swoim rozwoju.

REFORMA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W POLSCE I NA LITWIE – WYZWANIA DLA UKRAINY

Sobik P

Jedną z podstawowych kwestii w procesie transformacji ustrojowej w Polsce i na Litwie była konieczność stworzenia nowego, funkcjonalnego modelu decentralizacji państwa w oparciu o samorządy. Dotychczasowy system odziedziczony z czasów PRL / LSRR nie miał racji bytu w nowych warunkach.

Reforma administracyjna w Polsce, które weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999r., wprowadziła trzystopniowy samorząd: gminny, powiatowy i wojewódzki. Łącznie utworzono blisko 3 tysiące jednostek samorządu z wybieralnymi organami. W wyborach bezpośrednich wybiera się w Polsce wójtów, burmistrzów i prezydentów miast; rady gminy, miast i powiatów oraz sejmiki wojewódzkie. Natomiast starostowie powiatów i marszałkowie województw są wybierani przez odpowiednie rady. Utworzenie samorządowych województw zmniejszyło uprawnienia wojewody (reprezentanta rządu w terenie) i miało ścisły związek z wdrażaniem zasad samorządu funkcjonującego w państwach Unii Europejskiej. Nowe województwa (łącznie 16) reprezentują potencjał gospodarczy i ludnościowy lepiej nawiązujący do wskaźników funkcjonujących w krajach unijnych.

Na Litwie zachowano dwustopniowy samorząd terytorialny istniejący w ostatnim okresie rządów radzieckich. Podstawową jednostką litewskiego samorządu jest rejon z wybieraną radą (a od 2015r. – także merem). Istniejącym do 2010r. stopniem wyższym samorządu był powiat istniejący w strukturze administracji państwowej, bez organów pochodzących z

wyborów. Rejony (łącznie liczba – 60) podzielone zostały na jednostki pomocnicze – starostwa, na czele których stoją osoby z nominacji rady rejonu. Czyni to litewskie rady rejonowe największymi jednostkami administracyjnymi pochodzącymi z wyborów w całej Unii Europejskiej.

Sprawne funkcjonowanie samorządu terytorialnego (rozumianego jako wspólnoty mieszkańców danych jednostek) zależy w głównej mierze nie tyle od granic i liczby jednostek terytorialnych, lecz od jasnego podziału kompetencji oraz środków finansowych dla samorządów. Podstawą niezależności samorządów jest dysponowanie własnym budżetem w oparciu nie jedynie o subwencje rządowe, ale i wpływy własne. Podział kompetencji w samorządach opiera się na istnieniu własnych organów wykonawczych, nie zaś na korzystaniu z aparatu administracji rządowej w gminie / rejonie (który został zniesiony).

Samodzielność finansowa jednostek zakłada, że gminy pobierają całość podatków nałożonych w pewnych dziedzinach (opłaty handlowe, podatek od nieruchomości itd.), w innych mają udział częściowy (PIT i CIT). Kwestie subwencji (np. oświatowej na prowadzenie szkół) podlegają określonym algorytmom i nie są negocjowane. Gminy ponadto dysponują na własność majątkiem związanym z wykonaniem funkcji publicznych.

Polskie i litewskie doświadczenia z reformą samorządu terytorialnego wskazują na silną potrzebę decentralizacji i demonopolizacji centralnej w terenie. Uchodzą też za jedno z największych sukcesów transformacyjnych w nowych warunkach i jako takie mogą służyć przykładem dla sąsiadujących państw w regionie.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ІСЛАМСЬКА ДЕРЖАВА ІРАКУ ТА ЛЕВАНТУ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В СІРІЇ

Бушуєв Г.О.

Почавшись у січні 2011 року з мирних публічних демонстрацій та акцій протесту проти режиму Башара Асада, сирійський конфлікт поступово перетворився на багатостороннє озброєне протистояння між сирійськими збройними силами та дружніми до них воєнізованими угрупованнями з одного боку та опозиційними бойовими угрупованнями з іншого, до яких входять не тільки сирійці, але й найманці з багатьох країн світу.

Наприкінці 2013 року до цього збройного протистояння долучилася ще одна сила - Ісламська Держава Іраку та Леванту.

Будучи створеною у 2006 році, шляхом об'єднання ісламістських угруповань на чолі з представниками Аль-Каїди, на сьогодні ІДІЛ являє собою одну з найбільш сильних терористичних організацій Близького Сходу. Чисельність ІДІЛ сягає по різних даним від 80 до 100 тис. осіб. Організація захопила під свій контроль значні території Іраку та Сирії, і наразі претендує на створення держави із шариатською формою правління[1].

Угрупування стало об'єктом міжнародної уваги після того, як влітку 2014 року бойовики почали широкомасштабний наступ на північні та західні райони Іраку. За один місяць екстремістами ІДІЛ було захоплено декілька міст: 10 червня було захоплено місто Мосул, наступного дня - Тикрит, а ще через декілька днів терористи наблизились до Багдада. Наприкінці червня ісламістами було проголошено про створення квазидержавного утворення (т.зв. «халіфату»), на території від Алеппо, на півночі Сирії до провінції Діяла, на сході Іраку. Халіфом було проголошено голову бойовиків Абдаллу Ібрагіма ас-Самараї[1].

Починаючи з 5 червня, після захоплення територій в Іраку, ІДІЛ, отримавши зброю іракської армії, пішла в контрнаступ на територію Сирії. В ході цього наступу було захоплено низку сирійських провінцій, серед яких Раккаа, аль-Хасака та Алеппо. Наприкінці серпня війська ІДІЛ вже наблизились до сирійсько-турецького кордону. На сьогодні ситуація на кордоні з Туреччиною значно погіршилася. Атаки терористів на прикордонні сирійські міста, зокрема Кобані, змусили антитерористичну коаліцію, на чолі із Сполученими Штатами, розпочати військово-повітряну операцію проти ІДІЛ у Сирії[2].

Захопивши території у Сирії, ІДІЛ підпорядкувала собі всі сфери суспільного життя на цих територіях. Була створена релігійна поліція (аль-Хізба), яка має право заарештовувати сирійців за порушення законів шариату. Окрім того ця, так звана, поліція, заборонила християнам проводити свої релігійні обряди, захопила всі церкви на підконтрольних територіях, та обклала податком християн. В сфері освіти ІДІЛ займається пропагандою законів шариату, навчанням основам військової справи, таким чином залучаючи дітей до терористичної діяльності. Судова та правоохоронна система захоплених сирійських територій також були підпорядковані законам шариату[3].

Також цікавим є питання фінансування ІДІЛ. Ця терористична організація має декілька джерел фінансування. По-перше, це представники країн Перської затоки-Саудівської Аравії та Катару. Представники еліти цих країн вклали в розвиток Ісламської Держави сотні мільйонів доларів. Однак із збільшенням територій свого впливу та захопленням нафтовидобувних станцій в Іраку, ІДІЛ здобула можливість забезпечувати себе самостійно. За оцінками експертів Ісламська Держава щодня заробляє 2 млн. доларів на торгівлі нафтою на чорному ринку. Окрім того, ІДІЛ на підконтрольних територіях вилучила з банків готівки на суму приблизно 1,5 млрд. доларів[4].

Важливо відмітити військові злочини, що скоїли терористи на території Іраку та Сирії. Це спрямовані атаки по цивільних, вбивства або страти цивільних, викрадення, зґвалтування та інші форми сексуального та фізичного насилля спрямованого проти жінок та дітей, використання дитячої праці а також примусове залучення неповнолітніх до участі у військових діях, знищення релігійних будівель, знищення або вилучення приватної власності, геноцид за релігійною та національною ознаками[5].

Таким чином, ІДІЛ в Сирії являє собою найбільш сильну озброєну угруповання з тих, що протистоять правлячому режиму Башара Асада. Цій організації вдалося захопити значні території в Сирії, взяти під свій контроль всі сфери суспільного життя на цих територіях. Окрім того, діяльність ІДІЛ ставить під загрозу не тільки сирійську державність, але й національну безпеку держав Близького Сходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. ISIL renames itself 'Islamic State' and declares Caliphate in captured territory [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.euronews.com/2014/06/30/isil-renames-itself-islamic-state-and-declares-caliphate-in-captured-territory/>
2. ISIS briefing [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.dropbox.com/s/gq3xp4gz8o8y8o3/ISIS_Briefing_Colin_Tucker.pdf?dl=0
3. Caris C.C. ISIS Governance [Електронний ресурс] C.C. Caris — Режим доступу: http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISIS_Governance.pdf
4. Who finances ISIS? [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.dw.de/who-finances-isis/a-17720149>

5. UN report details human rights abuses committed by ISIS as battles rage on [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.foxnews.com/world/2014/10/02/un-accuses-isis-committing-rights-abuses-as-battles-rage-on/>

ПРИНЦИПИ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НІМЕЧЧИНИ

Верютіна Д.М.

Національна безпека держави - стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особи, суспільства і держави.

Оскільки у сучасній Німеччині інтереси держави мають широкий спектр, то відповідно до цього виділяють такі складові національної безпеки:

- Державна, під якою розуміють захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами.
- Економічна, а саме, стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах системи міжнародних взаємозв'язків.
- Соціальна, яка відображає стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства в цілому.
- Інформаційна, що характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілюючих інформаційних впливів
- Екологічна, тобто такий стан правових норм і відповідних інститутів, що гарантує захист навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, зберігання і розвиток довкілля для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини.
- Науково – технічна, під якою розуміється стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних в країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості господарської діяльності.
- Воєнна, тобто стан захищеності прав та свобод громадян, базових інтересів та цінностей суспільства і суверенної держави від можливих зазіхань із застосуванням воєнної сили[1].

Дослідженням змісту та принципів політики національної безпеки ФРН займалися такі дослідники: Анісімов А. Г. [2], Білозеров В. [5], Семенов О. Ю. [6]. У своїх працях вони розкривають основні положення політики безпеки ФРН, еволюцію її оборонної політики та зазначають проблеми та загрози безпеки Німеччини.

Метою даного дослідження є визначення принципів національної політики безпеки Німеччини.

У сучасній Німеччині, з огляду на постійно мінливу загальну ситуацію у сфері політики безпеки, зазнають суттєвих змін погляди на цілі, способи, форми та принципи організації політики безпеки ФРН. Були подолані наслідки світової війни, більш важливими стали суттєво нові ризики та загрози, інтенсивно формуються підходи до загальної європейської політики у сфері безпеки та оборони. Згідно з офіційною позицією, ризики і загрози сучасної Німеччини мають все більш комплексний характер. До них в ФРН відносять:

- міжнародний тероризм;
- поширення зброї масового знищення та засобів її доставки;
- наявність воєнних криз і конфліктів в Європі та за її межами;
- інформаційну війну в найрізноманітніших її формах [2].

Механізми формування політики національної безпеки Німеччини включають в себе нормативно - правову базу, що забезпечує чітке визначення способів, цілей і задач, що їх покликана вирішити держава при забезпеченні своєї безпеки.

Базові, вихідні положення для розробки доктринальних документів з національної безпеки містяться в Основному законі ФРН, який накладає на державу обов'язок забезпечити безпеку громадян і визначає конституційне призначення бундесверу. Відповідно до нього, застосування бундесверу передбачено в наступних випадках:

- для оборони Німеччини та її союзників;
- в рамках системи колективної безпеки;
- в умовах внутрішнього надзвичайного стану;
- для надання відомчої, службової допомоги;
- для боротьби з катастрофами і стихійними лихами.

Ще одним базовим документом у сфері політики безпеки є «Біла книга з питань політики безпеки Німеччини та перспективам розвитку збройних сил», що затверджена 24 жовтня 2006 р. У «Білій книзі» відображені базові положення політики безпеки ФРН, включаючи аспекти взаємодії країни з союзниками по НАТО та ЄС у даній сфері, а також концептуальні положення і напрямки розвитку національних збройних сил [3]. Нова «Концепція бундесверу» затверджена міністром оборони ФРН П. Штруком 9 серпня 2004 р. Це ключовий документ загальної концепції військової оборони ФРН, розроблений на основі Директиви з оборонної політики, в якому містяться основні вказівки щодо виконання призначення бундесверу і дано бачення перспектив його розвитку. У серпні 2004 р. міністерство оборони ФРН опублікувало Основні положення Концепції бундесверу. У «Концепції бундесверу» визначаються конкретна чисельність, структура збройних сил та військової адміністрації бундесверу. Концепція є основою для

розробки Плану застосування бундесверу, в ній встановлені пріоритети, сфера відповідальності і завдання видів збройних сил ФРН, викладена позиція Німеччини для дій в рамках НАТО [4].

В систему органів, що забезпечують безпеку Німеччини входять:

- 1) органи розвідки (Федеральна розвідувальна служба і відомство розвідки бундесверу)
- 2) органи контррозвідки (Відомство з охорони Конституції, Відомство з охорони Конституції в землях, військова контррозвідка, спеціальні підрозділи та групи прикордонної охорони МВС, особливі формування Відомства кримінальної поліції у федерації і землях, служби безпеки Міністерства економіки, та інших міністерств, а також великих компаній і фірм).

Необхідно зазначити, що при формуванні принципів політики безпеки ФРН враховуються всі складові національної безпеки. Тому правильною є позиція, за якої безпека не може бути гарантована лише або переважно мірами воєнного характеру, оскільки на сьогодні ризики та загрози для Німеччини мають комплексний характер. Звідси маємо один з головних принципів політики безпеки Німеччини - принцип широкої безпеки, що охоплює весь комплекс політичних, економічних, екологічних, соціальних та культурних складових безпеки. Оскільки правомірно стверджується, що «безпека не може бути гарантована переважно або виключно військовими заходами». Тому у політиці безпеки Німеччина робить ставку на мирне врегулювання конфліктів та їх профілактику. Задля цього країна виділяє 200 мільйонів євро на рік [2].

Офіційна позиція керівництва ФРН також полягає в тому, що «жодна держава в сучасних умовах не може власними силами забезпечити для себе мир, безпеку і благополуччя». У цьому зв'язку ще одним з головних принципів безпекової політики ФРН проголошено принцип спільного забезпечення безпеки, що вимагає координувати і погоджувати дії щодо забезпечення власної безпеки з союзниками і партнерами ФРН. Відповідно до цього, на відкритті Мюнхенської конференції президент ФРН Йоахім Гаук висловився за подальший розвиток безпеки та обговорення міжнародної політики широкими верствами громадськості. Президент вважає, що Німеччині на світовій арені слід взяти на себе більше відповідальності. Виступаючи 31 січня 2013 року на церемонії відкриття Мюнхенської конференції з безпеки, він заявив, що в рамках партнерства Німеччина повинна діяти швидше, рішучіше і змістовніше - "ФРН повинна бути готова вносити більший внесок у безпеку, яку впродовж десятиліть підтримували інші". За його словами, міжнародні структури безпеки необхідно і надалі розвивати, причому не тільки шляхом невеликих кроків [5]. На думку керівника Мюнхенської конференції Вольфганга Ішінгера, Німеччина повинна брати активнішу участь у військових операціях в кризових регіонах. Він підтримав участь Берліну у військових місіях в кризових регіонах, таких як в Малі. "Кризи в Африці для нас зараз набагато ближче, ніж в Афганістані. Не тільки для французів увага до Африки має бути природною. Там йдеться і про безпеку Німеччини", - упевнений колишній німецький дипломат Ішінгер [6].

Ще одним з ключових принципів є принцип превентивності, який передбачає раннє виявлення криз і конфліктів де б то не було, їх завчасне запобігання за допомогою політичних, дипломатичних, державно-правових, гуманітарних та соціальних інструментів.

З урахуванням аналізу загроз і ризиків, принципів політики безпеки і оборони Німеччини можна визначити ключові інтереси Німеччини у сфері безпеки. Серед них - вже традиційні посилення на необхідність підтримання трансатлантичного партнерства і зміцнення зв'язків з США, також виділена важливість активної участі країни в роботі ООН та ОБСЄ. Разом з тим підкреслена зацікавленість Німеччини в посиленні можливостей політики безпеки і оборони Європейського Союзу для зміцнення простору стабільності на континенті.

Тому можна говорити про те, що в останні роки, з появою нових викликів та загроз, політика безпеки ФРН активно обговорюється як на державному, так і на міждержавному рівнях. Принципи політики безпеки формуються Німеччиною не одноосібно у власних інтересах, а з урахуванням уже наявних досягнень та нових викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суть концепції національної безпеки — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/186/6713.html>.
2. Анісімов А.Г. Основні положення концепції національної безпеки ФРН — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/1999/ vestniksf110-22/vestniksf110-22030.htm>.
3. Ліпасов. А. Воєнна доктрина Німеччини — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.in.ua/news/nato/4832-voien-na-doktryna-nimechchynu>.
4. Білозеров В. Доктринальні документи сучасної Німеччини про ситуацію у сфері безпеки та застосуванні військової сили — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://milpol.ru/data/2008/30_09_08/wdoktr_brd_bwk_wagsh.doc.
5. Президент ФРН: Німеччині необхідно проводити більш рішучу зовнішню політику — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/президент-фрг-германии-следует-проводить-более-решительную-внешнюю-политику/a-17399615>.
6. Голова Мюнхенської конференції за розширення воєнної участі ФРН у кризових регіонах — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/глава-мюнхенской-конференции-за-расширение-военного-участия-фрг-в-кризисных-регионах/a-173908622>.

7. Семенов О. Ю. Еволюція оборонної політики ФРН і проблеми безпеки ЄС наприкінці ХХ – початку ХХІ століття / О. Ю. Семенов // Вісник Нижегородського університету ім. Н.І. Лобачевського. Міжнародні відносини. Політологія. Регіонознавство — 2008. — № 1. — С. 185–189.

ВЕЛИКОЛЕПИЕ ВОСТОЧНОГО ИСКУССТВА – ИКОНОГРАФИЯ И ЕЕ ВНЕВРЕМЕННАЯ И КОМУНИКАТИВНАЯ РОЛЬ

Гебальская-Берекец А.

Нелегко говорить о теологии коммуникативности в т.ч. о коммуникативности иконосферы в то время, когда уже много было сказано на эту тему и во времена цивилизационного прогресса и медиатизации реальности, коммуникация везде нам сопутствует и по разному интерпретируется.

Латинский термин «communicate» в переводе значит «иметь с кем-то отношения», «быть с кем-то в союзе», «влиять на кого-то с помощью языка и жестов», «делить что-то с другим человеком или с другими людьми». Коммуникацию следует понимать по разному: как передачу информации, как взаимодействие, евангелизацию и влияние на общественное сознание [1, стр. 41]. Заключается она в чем-то более осмысленном нежели только использование языка. Более того, в данном взаимодействии используются знаки и закодированные символы, которые обозначают намного больше, чем может показаться на первый взгляд [2, стр. 71-72].

Коммуникация неразрывно связана с конкретной культурой, от которой она собственно и зависит. Значение тех или иных знаков в коммуникации можно расшифровать путем взаимного обмена и влияния между иконописцем, его произведением и адресатом. В этом контексте мы имеем дело с теологичным аспектом коммуникации, который заключается во влиянии Бога на человека. Это своеобразный диалог и отношения, которые состоят из персонального объединения и взаимного проникновения. Таким образом коммуникация является не только вербальным сообщением. Коммуникация начинается с открытия другому человеку, со стремления человека к Трансцендентности и духовности. Однако для того, чтобы это стало реальностью, нужна видимая форма, которой несомненно является икона, т.е. видимое искусство, которое образует невидимую реальность. С помощью иконы Бог хочет проникнуть в духовное пространство человека. Этому способствует вера и желание обрести Божью благодать.

С помощью иконного искусства человек может проницаться не только тем, что есть в эмпирическом пространстве. Сопровождают ее определенные эмоции, богатая символика, а также возможность для того, чтобы переступить черту рационализма и познавательного редукционизма по отношению к Богу. Поэтому смотреть на икону только с точки зрения живописи, ошибочно, так как это уменьшает значение самой иконы. Важность икон заключается в том, что именно на них изображено и как именно были написаны (соответствующие цвета, размещение персонажей, т.е. все то, что придает ей величность. Как написал Мариан Белявски в своей книге «Лица икон», икона позволяет увидеть то, что невидимое, а путем материализма переносит нас в невидимое Божье светло, которое можно увидеть только сердцем [3, стр. 11].

Икона создает своеобразную картину: представляет пример пересечения Трансцендентности и человека. Таким образом человек имеет возможность принятия участия в усовершенствовании мира, начало которому дал Бог. Иконописец вкладывает свое старание, любовь и все это отражается в иконе. Кроме того процесс писания иконы неразрывно связан с благочестивостью и молитвой.

Как правильно подметил католический священник Витольд Кавецки в своей книге «Иконопись это умение служить коммуникации, в которой плод человеческих трудов становятся силой Святого Духа в сфере духовной коммуникации. Именно это отличает икону от современных произведений искусства, для которых главной целью является показать неповторимость данного художника» [2, стр. 128]. Таким образом можно прийти к выводу, что икона это не только материальное представление мира, но и духовное коммунике, т.е. она касается самого глубокого смысла красоты – не только эстетического, но и духовного.

По мнению Пола Евдокимова, эстетика иконы это своеобразный «треугольник эстетического имманентизма» [4, стр. 285]. Она считает в себе иконописца, его икону (которая представляет сверхматериальную реальность) и адресата, который с помощью богатой сиволики цветов и стиля, может прочесть, то что хотел к нему донести автор. Путем использования разных элементов искусства, в иконописи присутствует божественный элемент. В связи с этим данный вид искусства становится теофаническим сообщением. Иконопись объединяет все земное со всем, что относится к сакрум. Эти два элемента проникаются. Благодаря иконе, все то, что натуральное становится ближе человеку. Этот вид диалога хорошо иллюстрирует икона «Святая Троица» Андрея Рублева, которая представляет разговор, а значит взаимную коммуникацию всех Лиц Троицы. Благодаря перевернутой перспективе, икона говорит о родной для человека реальности – диалог с Богом, а также о характерной для православья участии человека в синергиях Божьих, которые меняют самого человека. Таким образом икона при активном участии в ориентировании веры христиан во всеобщее объединение, участвует в новом небе и новой земле, о которых читаем в Апокалипсисе св. Иоанна Богослова (21,1).

Именно такая икона в духе восточного христианства становится плацдармом соединения сверху и снизу, Бога и человека. Соединение сверху заключается в том, что Бог «сходит» в человеческий мир, а соединение снизу это соучастие человека в Тайне Господней. (см. Быт 28, 12-13). Сила веры полученная человеком, позволяет ему идти на встречу Богу, общаться с Ним и постоянно открывать Его внутри себя. Надежда и любовь еще больше укрепляют это

соединение, которое происходит в церковной общине. Икона утверждает христианскую веру, а человек сосредотачивает внимание на Божьем откровении, которое состоялось в Иисусе Христе.

Еще Св. Августин в своем трактате о *Святой Троице* писал о том, что благодаря вере человек становится благочестивым [5, стр. 4], что ведет его к новой жизни, призывая к этому каждого человека индивидуально (лично).

Снизившись к уровню Своего творения, Бог показал желание соучаствовать с человеком в реальности, в которой он пребывает. Бог открылся перед человеком, чтобы показать ему сверхъестественную Реальность. Икона представляющая Бога, представляет Его Тайну. Она носит характер не только нарратива, но и созерцательности. Восприятие иконы происходит в вере, которая является благодатью данной человеку Богом. Это восприятие охватывает всю эту реальность, которая превышает эмпирический порядок. Данный процесс имеет в себе что-то мистическое, что-то рационально необъяснимое.

Многие исследователи иконосферы утверждают, что она считает в себе теологию, искусство и собственные жизненные воспоминания адресата. Икона становится указателем, который образно показывает направление к духовности.

Вся сфера иконы это теоандрическое посредничество общения, в которой участвует также церковная община, имеющая свой вклад в конкретизацию этого догмата. С помощью Божьего Слова, предвечного Логоса, община Церкви становится местом спасительного откровения. Монолог здесь исключен, так как такой подход к иконосфере можно считать отрицанием ее символизма и идеи. Диалог, который берет свое начало в земной реальности, будет иметь свое вечное продолжение в апокалиптической иконе: «икона это канал, по которому небо сходит на землю [6, стр. 148].

Церковь это сакральная форма иконосферы, которая информирует верующего человека о том, что Бог существует и приглашает человека к постоянному желанию, того чтобы Бог пребывал сблизи него. В церковной общине христиане могут реализовать свою веру. Православные считают, что икона видит и слышит, поэтому существование иконосферы ускоряет динамизм человеческого существования и моральность. Человек сможет реализовать себя как личность в атмосфере святости и пребывать в Божией благодати. Примером этого есть Иисус Христос, который стал Человеком, принял человеческий облик и воплотил извечный замысел Бога-Творца Вселенной. Бог, который стал Человеком показал соответствующий путь к пониманию человека, как к телесно-духовному существу. Правильное понимание человека это правильный взгляд на образ и подобие Бога, так как именно Бог сделал с человека самую идеальную икону и призвал его к пребыванию с Ним. Иконопись это отображение Бога при помощи искусства [7, стр. 125]. Коммуникация с ней возможна благодаря вере, слову, Божией благодати, которая является даром данным человеку: «только вера и молитва размещают слово в Слове, а тем самым человека – икону Живого Бога – переносят к настоящему Слову, к настоящему Божьему Сыну, в котором мы пребываем [8, стр. 61].

Познание Бога это происходит по отношению к сверхъестественности. Материальность иконы это только форма, с помощью которой человек может взглянуть на Бога и наоборот. По этой причине много исследователей, как например Мишель Куенот, считает что икона это «окно в вечность» [9, стр. 143]. В данном случае является также таинством, которое путем видимого знака выражает то, что невидимое. С Трансцендентности черпает свою силу и особенную форму воздействия. Этот вид более метафизического погружения не ограничивается только восхищением таланта и неординарности иконописца.

Икона это нечто больше, чем красивая деревянная доска. Это в значительной степени внутренняя красота, богатая символика цветов, коммуникация с помощью картины, слова и при этом имеет несредственное отношение к божественному элементу. Икона не содержит в себе ни единой лишней детали. Гармоничность с начала и до конца полностью запланирована. Процесс восприятия иконы это также межчеловеческое общение. Это очень важно, так как человек старается отличиться чем-то особенным. Актуально это и сегодня, когда средства массовой информации создают массовый продукт, предназначенный для всех. Коммуникация иконосферы устанавливает и относится к истории спасения человечества. Таким образом Бог призывает человека к вере, к тому чтобы войти с Ним в союз, который будет основан на взаимодействии Бога и человека, как это происходит в Троице.

Восприятие иконы и ее коммуникативная роль относятся к отношениям Бога с человеком, а также роли Бога в истории человечества. В образной форме можно увидеть церковную общину, связанная с Мистическим Телом Иисуса, о котором писал Св. Апостол Павел. В иконе человек встречается со Святым Духом, который является иконой самого Бога. Для того, чтобы быть полностью открытым человек должен уверовать, одолеть «жесткие» грани рационализации некоторых явлений. Именно тогда человек будет в состоянии заметить, то что трансцендентное. Участие в этой тайне это обещание участия и встречи с Богом в Тайне на Восьмой День.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гобан-Класс Т., Медиа и массовая коммуникация. Теории и анализ прессы, радио, телевидения, Интернет, Варшава 2004, стр. 41н.
2. Кавецки В., Увидеть веру. Исследование картины, которая воспринимается как коммуникация веры с точки зрения теологии культуры и теологии СМИ, Краков 2013, стр. 71-72.
3. Белявски М., Лица иконы, Краков 2006, стр. 11.
4. Евдокимов П., Православие, перев. Й. Клиггер, Варшава 1964, стр. 285.
5. Евдокимов П., О Святой Троице, перев. М. Стоковска, Познань-Варшава-Люблин 1963, книга XII, IV, 4.
6. Новосельски Я., Отличие православия, Варшава 1991, стр. 148н.

7. Флоренски, П. Р. Florenski, Иконостас и другие эскизы, перев. З. Подгужец, Варшава 1984, стр. 125.
8. Турчински А., Праздник иконы, Познань 1997, стр. 61.
9. Куенот М., Икона. Окно в вечность, перев. Х. Папроцки, Бялысток 1997, стр. 143.

РОЛЬ ВЕНЕСУЭЛЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН КАРИБСКОГО БАССЕЙНА

Кокурина И.В

Энергетическая безопасность является важнейшей составляющей национальной безопасности страны. Значимость энергетической безопасности определяется постепенным сокращением запасов углеводородного сырья. Энергетическая безопасность подразумевает под собой не только бесперебойную поставку энергоресурсов, но также установление стабильных и взаимовыгодных цен.

Сотрудничество латиноамериканских стран в этой сфере постепенно занимает все большее место в глобальной экономике и политике. Латинская Америка располагает огромными резервами нефти и газа, способными не только удовлетворять ее собственные потребности, но и наращивать экспорт. Кроме того, страны региона неизмеримо богаты теми возобновляемыми источниками энергии, которые могут быть востребованы в ближайшие десятилетия – гидроресурсами, энергией солнца и приливов, энергией ветра и биомассы тропических лесов. Между тем неравномерность распределения этих энергетических ресурсов в масштабе континента, при отсутствии должного уровня межгосударственной кооперации, периодически подвергает некоторые государства острым энергетическим кризисам [1].

Особенно эта проблема актуальна для стран Карибского региона, которые в силу своего территориального положения, не имеют достаточных энергоресурсов для обеспечения стабильного функционирования своих экономик. Страны Карибского бассейна не обладают нефтяными месторождениями, кроме Тринидад и Тобаго, и достаточными ресурсами, чтобы оплачивать нефтепоставки по рыночным ценам.

Одним из приоритетных партнеров стран Карибского бассейна в обеспечении региона энергоресурсами выступает Венесуэла. Являясь крупнейшим поставщиком энергоресурсов в Латинской Америке, Венесуэла имеет возможность диктовать условия своим партнерам, проводя напористую энергетическую политику в регионе.

Важнейшее значение для сотрудничества имеет подписанный в 2005 году договор «Petrocaribe», участниками которого на 2013 год являются Антигуа и Барбуда, Багамские острова, Белиз, Гондурас, Гватемала, Гаити, Куба, Доминика, Гренада, Гайана, Ямайка, Доминиканская Республика, Сент-Китс и Невис, Сент-Люсия, Никарагуа, Суринам, Сент-Винсент и Гренадины и Венесуэла. Предлагаемые Венесуэлой чрезвычайно выгодные схемы решения энергетических проблем вызывают растущий интерес в странах Карибского бассейна в условиях высоких цен на углеводороды в мире. Члены организации пользуются правом отсрочки платежей за 40 % венесуэльской нефти на 25 лет под 1% годовых [2].

«Petrocaribe» создано как многосторонняя организация, способная гарантировать координацию и объединение энергетической политики, включая нефть и нефтепродукты, газ, электричество и его эффективное использование, сотрудничество в технологической сфере, развитие энергетической инфраструктуры, а также использование альтернативных источников энергии: солнечной, ветряной и других. С Венесуэлой созданы совместные предприятия по переработке и транспортировке нефти на Кубе, Гаити, Ямайке, Доминикане и Никарагуа [2].

По данным Министерства нефти Венесуэлы в 2012 году общий объем поставок углеводородов между Венесуэлой и странами Карибского бассейна составил 108 000 баррелей в день, что на 14% выше показателей 2011 года, которые составляли 95000 баррелей в сутки. За последние шесть лет объем поставленной в рамках «Petrocaribe» нефти превысил 232 миллиона баррелей, что покрывает более 40% потребления Карибского региона [3].

В 2007 году 10 Карибских стран, а именно Гренада, Белиз, Куба, Доминика, Гаити, Никарагуа, Сент-Винсент и Гренадины, Ямайка, Суринам и Венесуэла, подписали договор об энергетической безопасности, выдвинутый Венесуэлой, надеясь тем самым на обеспечение энергетической безопасности в регионе путем интеграции. Был подчеркнут стратегический характер сотрудничества в рамках «Petrocaribe», подтверждена готовность Венесуэлы делиться своими энергоресурсами в интересах развития всесторонней интеграции региона.

«Petrocaribe» постепенно начинает охватывать и другие, не энергетические сферы. В 2013 году на саммитах «Petrocaribe» весной и летом стал вопрос о создании единой экономической зоны, своеобразное пространство для расширения сферы соглашения, с целью развития сектора переработки углеводородов между государствами-членами.

Еще одним направлением сотрудничества в сфере энергетической безопасности являются связи Венесуэлы с КАРИКОМ. Повышение энергетической безопасности обеспечивается путем своевременного доступа и надежных поставок энергоресурсов всем государствам-членам организации. На сегодняшний день, все страны КАРИКОМ, которые импортируют углеводороды, имеют двусторонние соглашения с Венесуэлой, за исключением Барбадоса, Сент-Люсии и Монтсеррата [4].

В 2004 году был запущен проект интеграционного объединения Боливарианской альтернативы для народов Америки – АЛБА, который является неотъемлемой частью сотрудничества стран Карибского бассейна с Венесуэлой в сфере энергетической безопасности. Страны, входящие в это объединение фактически находятся на дотации

Венесуэлы. Одним из приоритетных партнеров является Куба. Каракас, например, обеспечивает львиную долю потребностей Кубы в нефти и функционирование кубинской экономики.

Карибские страны и Венесуэла, сотрудничая в сфере энергетической безопасности, имеют свои приоритетные цели. Каждая из сторон определяет несколько основных направлений в этой области. Для Венесуэлы это - закрепление на стратегических рынках по разумным ценам; диверсификация рынков экспорта энергоресурсов; обеспечение капитала и финансирования инвестиций в инфраструктуру и разработку ресурсов. Приоритетами в области энергетической безопасности для стран Карибского региона является возможность удовлетворения растущего спроса на импортируемые энергоресурсы; обеспечение капитала и финансирования инвестиций в инфраструктуру и разработку ресурсов; обеспечение базовой потребности населения в энергоресурсах, создание активного спроса на услуги энергетического сектора [5].

Венесуэла играет особую роль в обеспечении энергетической безопасности стран Карибского региона. Сотрудничество осуществляется с помощью объединения АЛБА, соглашения «Petrocaribe» и на основе соглашений между странами-членами КАРИКОМ и Венесуэлой.

Можно выделить несколько направлений в отношениях между Каракасом и странами Карибского региона в сфере обеспечения энергетической безопасности. Во-первых, это поставки углеводородов. Страны Карибского бассейна получают нефть по сниженным ценам, покрывая более 40% своего потребления энергоресурсов. Во-вторых, приоритетным направлением является строительство нефтеперерабатывающих заводов в регионе. Следует отметить, что одной из важных тенденций становятся проекты планирования строительства газо- и нефтепроводов по дну Карибского моря.

Венесуэла, решая задачи обеспечения энергетической безопасности стран Карибского бассейна, закрепляет в регионе свое лидерство. Роль Венесуэлы для Карибского региона состоит в том, что, сотрудничая с Каракасом, государства обеспечивают себе энергетическую стабильность, и как следствие, энергетическую безопасность.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартынов Б. «РЕЛИКТОВЫЕ» И ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ / Борис Мартынов// Международные процессы. — 2006. — № 2. — С. 48-58.
2. Вачнадзе Г. Н. Деловая Венесуэла, тома VII-VIII. Экономика и связи с Россией в 2000-08 гг. / Г. Н. Вачнадзе. — М.: ФГУП «ПИК ВИНТИ», 2008. — 184 с.
3. Venezuelan shipments to Petrocaribe up by 14cpt in 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.steelguru.com/international_news/Venezuelan_shipments_to_Petrocaribe_up_by_14cpt_in_2012/308228.html/.
4. CARIBBEAN COMMUNITY ENERGY POLICY [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.caricom.org/jsp/community_organs/energy_programme/CARICOM_energy_policy_march_2013.pdf.
5. Митрова Т.А. Проблемы глобальной энергетической безопасности / Т. А. Митрова [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.g8russia.ru/agenda/nrgsafety/opinion/1.html>.

ПОЛІТИКА КНР СТОСОВНО КОНФЛІКТІВ В ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОМУ МОРІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Котов А.Г.

Однією з найбільш гострих проблем Східної Азії - як складової частини АТР- є територіальна суперечка за острови Південно-Китайського моря між КНР, Тайванем і країнами АСЕАН (СРВ, Філіппінами, Малайзією і Брунеєм). Особливе місце у цієї суперечці належить Китайській Народній Республіці, яка є новим « центром сили» Східної Азії, здатному в недалекій перспективі мати серйозний вплив на зміну « балансу сил» у Східноазіатському регіоні. Проведення Китаєм модернізація збройних сил , інтерес , який виявляють до цієї проблеми США і Японія , надають їй серйозний міжнародний аспект. Таким чином , Південно-Китайське море стає центром протиріч багатьох могутніх сил сучасного світу. І ці протиріччя починають активно впливати не тільки на геополітичну ситуацію в цілому , а й на внутрішню політику втягнутих у протистояння країн . Тому дати аналіз політиці КНР відносно островів Південно-Китайського моря є важливою і досить актуальною на сучасному етапі.

Згідно Китайській традиції , Південне море було відкрито китайськими мореплавцями приблизно тисячу років тому. Перше велике військове зіткнення тут сталося в 1974 році , коли китайський флот вступив у протистояння з кораблями Південного В'єтнаму. У підсумку Пекін повністю взяв під контроль Парасельские острова. Вже після об'єднання В'єтнаму в 1988 році стався новий морський конфлікт через Спратлі , в якому загинули 64 в'єтнамських моряка. Сьогодні конфлікт загострився ще й через те , що в Південно- Китайському морі відкривають все нові поклади енергоносіїв , які життєво необхідні бурхливо зростаючої китайській економіці[1] .

Говорячи про те, через що розв'язався суперечка, по-перше, варто відзначити особливе військово-стратегічне значення островів для країн регіону, а також пролягання основних торгових шляхів через акваторії Південно-Китайського моря . Через Південно-Китайське море проходить близько 50% світового торгового трафіку і 80% транспортувань сирової нафти в Японію, Південну Корею і Тайвань . По-друге, це багаті поклади енергетичних

ресурсів у шельфі островів. За даними оцінки невіданих ресурсів газу і нафти в світі Геологічною службою США (USGS), в Південно-Китайському морі зосереджено близько 2,5 млн. барелів нафти[2]. Що стосується КНР, то варто відзначити, що Південно-Китайське море важливо для безпеки Китаю не тільки в прибережних водах, а й у далекій морській зоні. Оскільки тайванська економіка сильно пов'язана з морським транспортним каналом в Південно-Китайському морі, реалізація посилення морської сили в цьому регіоні для Китаю підвищить «ціну» рішення Тайванської проблеми. Необхідно звернути на той факт, що на офіційних виступах представники КНР висловлюють "щире" прагнення і ж-ланіє якнайшвидшого вирішення конфлікту мирним шляхом, підтримуючи при цьому процес вироблення "Кодексу поведінки в Південно-Китайському морі"[3], але при цьому обумовлюється, що переговори повинні неодмінно проводитися на двосторонній основі, і інтернаціоналізація питання неприйнятна зовсім. У дійсності ж, Китай здійснює агресивну політику щодо спірних територій, порушуючи всі домовленості. Наприклад, Китай здійснив ряд дій, які призвели до погіршення ситуації в Південно-Китайському морі.[4] Серед них можна назвати наступні:

- Китайські патрульні судна «Чжунго юйчжен» були направлені в басейн Південно-Китайського моря нібито для посилення управління рибним господарством, але насправді для підтвердження суверенітету Китаю над архіпелагами Хоангша і Чіонгша.

- Військові патрульні сили Китаю стали посилювати тиск на іноземні енергетичні компанії (в тому числі BP, Exxon Mobile) для того, щоб змусити їх припинити співпрацю з В'єтнамом в експлуатації родовищ Гефтен і газу в Південно-Китайському морі.

- У складі китайської провінції Хайнань був створений острівний повіт Санса, включаючий в себе 3 архіпелагу, в тому числі в'єтнамські Хоангша і Чіонгша.

- В односторонньому порядку Китай ввів заборону на ловлю риби в ряді районів у Південно-Китайському морі. [5] Також слід сказати, що КНР постійно проводить військові навчання в спірних територіях

Що стосується політики КНР стосовно конфліктів в Південно-Китайському морі, то варто сказати, що китайське керівництво, з одного боку, взяло курс на закріплення своєї присутності в спірному районі. З іншого боку, Пекін розробив ініціативну політику створення «партнерств» з провідними державами світу, щоб уникнути будь-якої конфронтації з ними. Крім цього, КНР активно розвиває відносини з країнами АСЕАН.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобелев Е.В. Южно-Китайское море : тлеющий очаг конфликта/Е.В.Кобелев[Электроний ресурс] — Режим доступу: <http://www.rau.su/observer> — Назва з екрану.
2. История приграничных конфликтов в АТР [Электроний ресурс] — Режим доступу: <http://www.damanski-zhenbao.ru/>— Назва з екрану.
3. Территориальные конфликты в Южно-китайском море[Электроний ресурс] — Режим доступу: <http://vnsea.net/>— Назва з екрану.
4. Угрозы территориальной безопасности в Восточной Азии[Электроний ресурс] — Режим доступу: <http://vnsea.net/>— Назва з екрану.
5. Южно-Китайское море: острова раздора[Электроний ресурс] — Режим доступу: <http://forum.polismi.>— Назва з екрану

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ НА ФОРМУВАННЯ КУРСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Мороз Д.В.

Національна безпека являє собою вид безпеки на рівні окремих країн, при якому виключається загроза війни і зазіхань на суверенітет країни, її незалежність і територіальну цілісність. Цей вид безпеки припускає безумовну можливість для проведення державою самостійної зовнішньої і внутрішньої політики, відсутність зовнішнього втручання в її справи. Саме тому, створення ефективної системи національної безпеки є одним з ключових завдань уряду Сполучених Штатів Америки, держави, яка міцно закріпила за собою статус світового лідера за більшістю напрямків зовнішньої політики.

На формування курсу національної безпеки США впливає цілий ряд факторів, які пов'язані як із внутрішнім розвитком країни, так і з ситуацією, яка склалася у світі. Найменші поштовхи та зміни у сфері геополітики, в сучасних умовах глобалізації та світової інтеграції, знаходять свій відголосок у формуванні системи національної безпеки США, а слідом за цим і в зовнішньополітичному курсі країни. Саме тому, неможливо обійти стороною Українську кризу, яка поставила в глухий кут усе світове співтовариство та показала безсилля системи глобальної безпеки, у формуванні якої Сполучені Штати Америки приймають безпосередню участь.

Українська криза була спровокована в листопаді 2013 року рішенням українського уряду призупинити процес підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Це рішення призвело до масової акції протесту в центрі Києва, а також в інших містах України, яка отримала в соціальних мережах та ЗМІ назву «Євромайдан» за аналогією з подіями 2004 року. Після Вільнюського саміту «Східного партнерства» (28-29 листопада), розгону наметового містечка опозиції та прийняття 16 січня 2014 Верховною Радою законів, які передбачали посилення санкцій за участь в

масових заворушеннях, протестна акція прийняла різко антипрезидентський та антиурядовий характер. В результаті силового протистояння в центрі Києва, захопленні адміністративних будівель та органів влади в столиці та обласних центрах, створення паралельних органів влади, організації неформальних силових структур взимку 2014 року відбувся процес відсторонення від влади четвертого президента України Віктора Януковича в обхід процедури імпичменту, формування нової парламентської більшості у Верховній Раді і зміни складу суддів Конституційного суду України. Після усунення Віктора Януковича від виконання обов'язків президента України розпочалась так звана Кримська криза (сукупність військово-політичних та соціальних подій в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі). Загострення кризи відбулося через російську інтервенцію до Криму з подальшою окупацією півострова. В кінці лютого – на початку березня 2014 міста Південно-Східної України охопили масові суспільно-політичні акції під антиурядовими, федералістськими, проросійськими гаслами. В результаті чого були створені Донецька та Луганська Народні Республіки (знаходяться в міжнародно-визнаних кордонах України), визнані Україною терористичними організаціями. На сході України розпочались військові протистояння між національною гвардією та військовими батальйонами України з однієї сторони та озброєними терористичними угрупованнями ДНР та ЛНР, при підтримці збройних сил Російської Федерації, з іншої (які тривають і сьогодні) [2].

Слід зазначити, що східноєвропейський регіон, а в тому числі і Україна, завжди мав особливе значення для Сполучених Штатів Америки, що пов'язано з його геополітичним положенням. Будучи своєрідним кордоном між Росією та Західним Світом (маються на увазі Сполучені Штати Америки та Західна Європа), даний регіон став вузлом переплетення і збігу глобальних, регіональних і національних інтересів. Найбільш зацікавленими у впливі на даний регіон є, авжеж, США та Росія, які після номінального завершення періоду «холодної війни» у своїх відносинах перейшли до стадії добре прихованої конфронтації та навіть взаємовигідної співпраці. Але Українська криза підняла на поверхню та загострила і без цього не прості взаємовідносини. Так, з моменту завершення «холодної війни» Українська криза вважається найбільшою загрозою американській та європейській безпеці. А переломним моментом стало російське вторгнення в Крим.

В умовах даної ситуації можна дати реальну оцінку діючій Стратегії національної безпеки США (Стратегія національної безпеки США. Травень, 2010.), виявити позитивні та негативні риси для формування системи національної безпеки в цілому. Так діюча Стратегія відкидає доктрину «війни з терором». Натомість пропонує широкую програму взаємодії зі світом, таким як той є. Вона також обмежує новими рамками концепцію війни на випередження, якої дотримувалася попередня адміністрація. У новій стратегії прагнення до зміни світового порядку за допомогою американської сили поступається усвідомленню глобальної ролі Росії та виходу на арену таких держав із швидким розвитком як Китай і Індія. Згідно з діючою Стратегією національної безпеки, зовнішня політика Сполучених Штатів має бути перебудована з урахуванням присутності в світі багатьох еволюціонуючих загроз, включаючи війну в кіберпросторі, гібридні війни, епідемічні захворювання, етнічні конфлікти та нерівності [1].

На даному етапі ми не можемо оцінити вплив Української кризи на систему національної безпеки США однозначно, бо цей вплив є двояким.

З однієї сторони, Українська криза призвела до принципіальної зміни структури американської та європейської безпеки. Її основною задачею стало зміцнення ролі НАТО, а таким чином і Сполучених Штатів, як найбільш впливового військово-політичного механізму в Європі. Це в свою чергу означає збільшення військової присутності США на території країн-членів ЄС в Центрально-Східній Європі та Балтії. Конкретні кроки у цьому напрямі були запропоновані у докладі американського аналітичного незалежного центра СЕРА «Безпека Центральної Європи після Криму: аргументи на користь зміцнення східної системи оборони НАТО», який базується на цілісному баченні ролі НАТО та, безпосередньо, США у нових геополітичних умовах та визначає можливі шляхи підвищення обороноздатності альянсу в Європі. А це, в свою чергу, має безспірно позитивне значення для американської системи національної безпеки.

З іншої сторони, на жаль, Українська криза продемонструвала певну неефективність Стратегії національної безпеки США на практиці. Так методи боротьби з еволюціонуючими загрозами (гібридна війна, яка ведеться на території Східної України, за даними багатьох міжнародних експертів, у тому числі члена верхньої палати парламенту Нідерландів, экс-радника з безпеки при ООН і НАТО Франка ван Каппа), прописані в тексті Стратегії 2010 року, виявилися малоефективними на практиці, бо не змогли в повній мірі виконати свою головну місію – втихомирити агресора на початковому етапі. Так, економічні санкції, застосовані Сполученими Штатами проти Росії можуть зашкодити безпосередньо самим Сполученим Штатам у зв'язку з санкціями у відповідь. Продовольче ембарго, введене Росією на американські товари, може привести до різкого скорочення імпорту західної сільгосппродукції, що в свою чергу призведе до зміцнення позицій сільгоспвиробників всередині Росії. Тому втрата контролю над значним сегментом ринку сільгосппродукції в Росії може являти собою потенційну загрозу національній безпеці США.

Таким чином, вплив Української кризи на формування курсу національної безпеки Сполучених Штатів Америки є безспірним, але оцінювати його необхідно з різних ракурсів. З однієї сторони, збільшення військової присутності США на території Центрально-Східної Європи неодмінно зіграє добру службу системі національної безпеки США та допоможе змінити позиції Сполучених Штатів як світового лідера. А з іншої сторони недосконалість та непродуманість дій, які направлені на втихомиріння агресора, можуть являти собою потенційну загрозу національній безпеці США. Але, тим не менш, Українська криза допомогла вчасно виявити ці недоліки системи національної безпеки Сполучених Штатів Америки, що дає країні шанс усунути їх та модернізувати свій зовнішньополітичний курс.

ЛІТЕРАТУРА

1. The National Security Strategy of the United States of America. May, 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
2. Українська криза і світ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unian.net/news/ukrainskiy_krisis_i_mir.html

ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ СЛОВЕНІЯ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І МІСЦЕ В НІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ

Мороз О., Пахоменко С.П.

Республіка Словенія, незважаючи на невеликі територіальні розміри і кількість населення є поліетнічною країною. Так, з близько 2 млн. жителів Словенії, понад 1 млн. 600 тис осіб (або 83, 1 %) є етнічними словенцями. Серед інших етнічних груп кількісно переважають вихідці з республік колишньої Югославії - серби (2 %), хорвати (1, 8 %), боснійці (1, 1 %), а також албанці, чорногорці, македонці тощо. Їх чисельність зростає через міграцію, пов'язану з економічними чинниками. Особливо місце в етнічній і правовій структурі займають т.зв. «традиційні» або «автохтонні» чи «історичні» меншини, що проживають компактно - італійці (2 258; 0,1 %) та угорці (6 243; 0,63 %) [1].

Етнічна політика словенської держави пропонує диференційований підхід до різних етнічних груп. Так, на конституційному рівні визнані традиційні меншини – угорці і італійці. Стаття 11. та стаття 64. Конституції Республіки Словенія гарантує їм особливі права, зокрема, офіційний статус італійської і угорської мови в місцях компактного проживання цих спільнот, обов'язкове вивчення їх в школі і використання в офіційній комунікації і ЗМІ. При чому офіційна і освітня двомовність поширюється у цих областях на все населення, зокрема і на словенців. Також угорці і італійці мають право створювати національні співтовариства як органи етнічного і регіонального самоврядування, до яких належить певні державні функції. Угорська і італійська громади мають по 1 зарезервованому місці у Державному Зібранні - нижній палаті словенського парламенту. Загалом, права традиційних меншин визначають біля 80 законодавчих актів і положень, що стосуються різних питань їх існування [2].

Дещо інший підхід застосований до ромської (циганської) меншини. Стаття 65. Конституції визнає за нею статус спільноти з особливими етнічними характеристиками. У 2007 р. був прийнято закон, що інтегрально регулював становище ромської спільноти, його організації і фінансування, з урахуванням найбільш болючих питань – освіта, інтеграція на ринок праці, умови життя тощо [3]. Хоча інституційні рамки забезпечують різні механізми покращення умов життя і інтеграції спільноти, ромоорієнтована політика ще недостатньо реалізована. Як зазначає словенський дослідник Дж. Хорват існують великі розбіжності в її застосуванні в різних общинах (регіонах) країни, що пов'язане з рівнем інтеграції ромської громади, а також рівнем толерантності місцевого населення [4].

Нарешті, третя модель спрямована на т.зв. «сучасні» меншини, тобто етнічні спільноти, що склалися в результаті міграції їх представників у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Це, насамперед, уродженці республік колишньої Югославії - серби, хорвати, боснійці, косовари, македонці тощо, а також не досить чисельні представники інших етнічних груп, зокрема українці. На законодавчому рівні вони не виокремлюються як особливі категорії населення і у правовому сенсі мають елементарні можливості збереження ідентичності – фіксація власної належності до певної національності, вивчення рідної мови, підтримання на аматорському рівні національної культури. Словенська держава, сприяючи розвиткові етнічного розмаїття фінансово і організаційно підтримує їх етнокультурні проекти, тому кожна етнічна група має змогу подати заявку та виграти державний тендер на підтримку таких акцій.

Українська діаспора Словенії на 2012 р. налічувала за офіційними даними МЗС України лише близько 486 осіб [5]. Утім у словенських джерелах можна побачити цифру близько 900 осіб. А за переконанням представників українського руху, кількість українців налічує близько 3 000 чол. Українська спільнота не належить до історичних меншин країни і складалася переважним чином у другій половині ХХ століття - на початку ХХІ ст. двома шляхами. Перший – це міграції часів СФРЮ з інших республік федерації, зокрема з Боснії, Сербії, Хорватії, де ще з ХVІІІ - ХІХ століть існували осередки української (й русинської) присутності, засновані передусім вихідцями з Галичини та Закарпаття. Міграція їх представників до Словенії мала економічне підґрунтя, адже найбільш розвинута югославська республіка надавала значніші можливості для працевлаштування і поліпшення матеріального становища внутрішніх мігрантів [6]. Далеко не всі з них самоідентифікували себе як українців, вважаючись босняками, хорватами чи сербами [7]. До того ж, саме так їх і сприймали у Словенії. Але певна кількість цих переселенців зберігали свої українське коріння і мали деякі можливості його підтримувати ще за часів соціалістичної Югославії.

Другий шлях формування української діаспори – це т.зв. «шлюбна міграція», насамперед, жіноча, коли українки виходили заміж за словенців. Звісно, цей шлях не міг бути масовим, утім завдяки ньому українська діаспора Словенії представлена різними географічними регіонами України, і саме жінки відіграють активну громадську роль у інституційному оформленні діаспорних структур.

У незалежній Словенії першим з українських товариств постала секція «Єдність» при клубі слов'янських співвітчизників «Русло», що була утворена у 2005 р. Незважаючи на назву «слов'янський», клуб «Русло» презентує

насамперед інтереси росіян в їх соціальній і культурній адаптації у Словенії. Слід відзначити, що Словенія надає не дуже поширений у світі приклад співіснування у рамках однієї інституції російських і українських структур. Секція складалася переважно з жінок, російськомовних українок, вихідців зі східних, центральних та південних регіонів України. Основний акцент робився на проведенні культурницьких заходів, що знайомили словенців із традиційною та сучасною культурою України. Серед них – вечори української пісні, святкування релігійних свят з презентацією українських святкових традицій, фестиваль українського кіно, концерти українських виконавців класичної музики [8]. В останні роки активність «Єдності» поступово вщухала і зараз організація не виявляє ознак життєдіяльності.

Паралельно з секцією «Єдність» з 2005 р. існує Товариство українців і русинів Словенії «Карпати». Воно як раз і об'єднує насамперед вихідців із інших республік Югославії, історичною батьківщиною чийх предків є західні регіони України. Метою товариства визначалося спілкування українців Словенії, вивчення історії та мови, задоволення культурних і літературних потреб. Номінальним головою товариства є Євген Петришин, але реально основну роботу виконує виходець з української родини в Боснії Андрій Гевка. Значна частина членів організації недостатньо добре володіла сучасною українською мовою, тому у великій нагоді стали новоприбулі українські мігранти, які приїжджали із Західної України і вступали до лав товариства. Протягом 2007-2012 рр. Товариство «Карпати» було найбільш активною організацією в українському русі Словенії. Маючи у своєму складі представників творчої і наукової інтелігенції, саме «Карпати» реалізували кілька серйозних культурних проєктів. Зокрема, це перевидання у 2007 р. словенського перекладу «Кобзаря» Т. Шевченка та видання словенсько-українського розмовника, пісенника "100 найкращих українських пісень словенською мовою". Ці проєкти були профінансовані Фондом культури Республіки Словенія.

Товариство було ініціатором відкриття у 2010 р. у м Штанієль погруддя Тарасу Шевченкові та академічному художнику, перекладачеві "Кобзаря" Шевченка на словенську - Йозе Абраму. А середньовічне місто Штанієль стало місцем паломництва для всіх словенців та українців, які не забули минуле. Утім, сьогодні товариство «Карпати» живить свою діяльність лише за рахунок активності п. А. Гевки і майже не поповнюється молоддю і новими учасниками

У 2012 р було створено ще одну українську організацію - Спілку українців Словенії «Берегиня» За словами її засновника Галини Маловшек, "Берегиня" «була створена, щоб берегти українську мову та культуру навіть за кордоном держави та прививати молоді, яка має українське коріння, любов до неї». Одним з найпомітніших заходів Спілки стало святкування Дня незалежності України у 2012 р на якій було запрошено ансамбль українського народного танцю "Барвінок", а також вокально-хореографічний гурт "Червона Рута" з міста Соснівки Львівської області. З допомогою колективів глядачі мали змогу насолодитись танцювальною творчістю таких регіонів нашої держави - Галичини, Буковини, Закарпаття, Полісся [9]. «Берегиня» започаткувала щорічні фестивалі української культури у Словенії у м Жалец, що фінансово і організаційно підтримується словенським урядом і общиною міста [10]. Головною метою фестивалю є залучення молоді до соціальної активності у суспільному, культурному, економічному житті, поглиблення професійних, творчих і дружніх контактів між українцями з України та Словенії, представників українських культурних товариств країн Європи, просування та збереження української культури та української мови.

Організація спромоглася налагодити офіційне співробітництво з органами місцевого самоврядування Львівщини У 2013 р товариство підписало Меморандум про співпрацю із Львівською обласною радою і Львівською обласною державною адміністрацією Згідно з цим документом, сторони планують підтримувати збереження національної і культурної ідентичності, тотожності й мови українців, що проживають у Словенії, сприятимуть вивченню історії української громади. Львівська обласна рада, зокрема, сприятиме у забезпеченні товариств Словенії класичною, сучасною, художньою та публіцистичною літературою тощо [11].

У 2013 р керівниця української секції «Єдність» Ольга Мороз створила українську культурно-освітню організацію «Рукавичка», що зорієнтована на вивчення української мови і традицій серед дитячої аудиторії. О. Мороз започаткувала українську школу для дітей-співвітчизників, а також була ініціатором створення фольклорного гурту «Зорецвіт» і лялькового театру. Участь у «Зорецвіті» беруть українці з різних громадських організацій, а також етнічні словенці. Варто зазначити, що в Словенії кожна національна група має право на підтримку держави при вивченні другої рідної мови. У зв'язку з цим організація «Рукавичка» підписала угоду з Міністерством освіти Словенії про вивчення української мови у рамках додаткової освіти (недільної школи). «Рукавичка» співпрацює з Асоціацією Відроджені гімназії України, яка надає допомогу навчальною літературою. За сприянням Асоціації, О. Мороз готує виставку дитячих малюнків «Україна-Словенія: очима дітей».

Разом з товариством «Карпати» О. Мороз організувала у Люблянці постанову вистави українського драматурга Ірванця «Брехун з Литовської площі». Постанова була здійснена акторами українського товариства з Хорватії [12].

Таким чином, можна визначити три моделі захисту етнічного розмаїття у Словенії. Перша, конституційно наповнена і ґрунтовна визначена на законодавчому рівні передбачає сприяння широкому культурному, мовному і політичному самовиявленню двох основних традиційних (автохтонних) меншин – угорців і італійців. Друга спрямована на захист самотності і соціальну адаптацію ромської меншини, з її досить специфічними проблемами. І, нарешті, третя, відображає зацікавленість держави у збереженні ідентичності «нових» етнічних меншин, перш за все представників народів колишньої Югославії, а також інших етнічних груп, зокрема, українців. Але це позначено не конституційно - правовою фіксацією їх статусу, а адресним і цільовим сприянням їх культурницьким ініціативам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комитет ООН по ликвидации расового неравенства. Шестой и седьмой периодические доклады Республики Словения. Структура населения по национальной принадлежности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://flatik.ru/punkti-str-3-otveti-na-konkretnie-voprosi-soderjashiesya-v-zak-index-3>
2. Конституция Республики Словения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.right777.ru/konst.html#id36>
3. Dezelan, T. Citizenship in Slovenia: the regime of a nationalizing or a Europeanising state? / T. Dezelan. - University of Edinburgh, School of Law. Europeanisation of Citizenship in the Successor of the Former Yugoslavia (CITSEE). Working Paper – 2011 / 16 – S. 26.
4. Horvat-Muc, J., Interview. Murska Sobota. Desember 2010.
5. Українська держава та світове українство: актуальні питання, потенціал та перспективи взаємодії. Аналітична доповідь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/0221_dop-8ce34.pdf
6. Атаманюк Ю. Словенці зачаровані хоробрістю Українського козацтва [Електронний ресурс] Ю. Атаманюк. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/6495/>
7. Товариство українців «Карпати» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www2.arnes.si/~ahevka/Pro%20nas.htm>
8. Клуб соотечественников «Русло». Украинская секція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruslo.org/ukrainskaja-sekcija>
9. Голос з-над Бугу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golossokal.com.ua/svjatkovi-podii/v-evropejskom-stile.html>
10. У місті Жалец (Республіка Словенія) відбувся фестиваль української культури «Берегиня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/14990-u-misti-zhalec-respublika-slovenija-vidbuvsya-festivaly-ukrajinsykoji-kulyturi-bereginya>
11. Петро Колодій підписав Меморандум про співпрацю між Львівською обласною радою та товариством українців у Словенії «Берегиня». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oblrada.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4153:petro-kolodij-pidpisav-memorandum-pro-spivpratsju-mizh-lvivskoju-oblasnoju-radoju-ta-tovarisvov-ukrayintsiv-u-sloveni-bereginja&catid=9:news&Itemid=1
12. Мороз О. Словенці прагнуть вивчати українську мову [Електронний ресурс] / О. Мороз - Режим доступу: <http://rokavicka.si/tsikavi-lyudi/olga-moroz>

ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Мурза К.Г.

В першу чергу слід відзначити, що міжнародні відносини, як певна система завжди функціонує в рамках тих чи інших процесів. Одним з найбільш важливих та водночас складних процесів є дезінтеграція держави. Дане явище представляє собою розпад однієї держави та появи на її території нових державних формувань. Для всього міжнародного співтовариства в таких умовах постає проблема адаптації та інтеграції нових суб'єктів міжнародних відносин. В історії таких процесів було безліч один з останніх відбувся коли розпався комуністичний блок, дана подія призвела до кардинальних змін, які фактично проходять і зараз.

В світі не існує загальних параметрів держав, які розпадаються, оскільки вони відрізняються по площі, населенню, етнічній структурі, історії, традиціям державності і т.д. Як правило, цілий ряд факторів, значимість яких різна в кожному окремому випадку, впливає на розвал, сприяє (або протистоїть) йому. Держави та їх інститути набули значні регіональні відмінності. Вони постійно змінюються отже, причини їх послаблення та розпаду також продовжують постійно змінюватись. Тому ледь можливо віднайти стандартний сценарій дій у випадку розпаду держави, оскільки в реальності кожна держава розвалюється по своєму[1]. Якщо аналізувати причини дезінтеграції слід відзначити, що складно звести їх до загальних параметрів, що є об'єктивним моментом. Кожна держава має свою складну історію внутрішніх та зовнішніх впливів та будь яка спроба концептуального узагальнення неминучим чином призведе до того, що будуть упущені з виду окремі фактори, релевантні та важливі в окремому випадку[2]. В цілому кожен окремий випадок дезінтеграції по своїй суті унікальний, оскільки держава, яка розпадається розвивалась в конкретних історичних умовах та зазнавала впливу різних зовнішніх та внутрішніх факторів. Проте не дивлячись на специфічність та унікальність кожного окремого випадку наявні спільні ознаки, які характерні для більшості випадків, це пояснюється в першу чергу тим, що держава, як інститут незалежно від особливостей розвитку та інших характеристик має загальні ознаки.

Індикатором та наслідком процесів дезінтеграції є територіальний розпад держави на окремі складові. Вище вже було відмічено, що держава існує завдяки певному набору інтегративних функцій, які забезпечують цілісність. При порушенні даних функцій в ході різного роду внутрішніх трансформацій з'являються відцентрові тенденції, які можуть мати форму федералізму, сепаратизму або іредентизму.

Загалом територія та простір є центральними елементами сучасної держави і відмінністю від держави традиційної. Сучасні держави мають чітко окреслені кордони, тоді як територія традиційної держави визначається прикордонними регіонами, що вказує на низький рівень інтеграції політичної системи. Відповідно до Конвенції Монтевідео, яка є однією з небагатьох, що визначає ознаки та критерії правосуб'єктності держави, територія є однією з основних ознак[3]. Як відомо держава оживляється простором оскільки без конкретної території немає і самої держави. З визначення терміну держава практично в усіх випадках наголошується на необхідності провадження владної політики на всій території, що є необхідною умовою.

Проведення владної політики на всій території є одним з компонентів державного суверенітету. В цьому випадку важливе значення мають два моменти в першу чергу це розмір держави, оскільки існує певна думка, що дезінтеграції піддаються великі імперії. Наприклад Л. Кор відзначив, що по мірі територіального зростання держави в останній виникають проблеми, які по досягненню ними конкретного розміру стають невирішеними. Частішають економічні кризи та суспільні конфлікти, рівень життя починає знижуватися. У суспільства є оптимальний розмір, вихід за рамки якого призводить до тяжких наслідків[4, с.124]. В цьому є певний сенс, оскільки, як відомо з історії великі імперії розпадались, але це відбувалось не через велику територію, а здебільшого через економічні проблеми, виробничу відсталість та зростання національних протиріч.

Ще однією важливою ознакою, яка простежується під час дезінтеграції є послаблення контролю з боку держави над власними територіями. В даному випадку слід говорити про відсутність суверенітету на власній території. Подібний розвиток ситуації створює вакуум влади і тим самим послаблює державу та її авторитет. Втрата суверенітету фактично прискорює відцентрові тенденції в державі та активізує деструктивні тенденції, які призводять до розпаду. Причини цього явища можуть бути різними, але здебільшого це відбувається через глибоку політичні кризи та не легітимність діючої влади.

Як зазначив М. Малек слабка держава не суверенна на своїй території. Внутрішній суверенітет порушений, оскільки держава не спроможна забезпечити на своїй території порядок та безпеку, або ж вони дуже нестійкі. Держава де – факто на своїй території не представляє собою верховенство влади, яка приймає та виконує рішення, в неї відсутня монополія прийняття рішень по основним політичним питанням (важливий компонент внутрішнього суверенітету, тобто конституційної автономії), та вона лише частково або зовсім не в змозі контролювати та визначати кордони діяльності недержавних суб'єктів[5]. В умовах дезінтеграції простежується два процеси з одного боку державний суверенітет однозначно зводиться до мінімуму тим самим легітимізуючи регіональні політичні еліти в їх намаганнях та прагненнях здобути владу. З іншого боку при фрагментації відбувається суверенізація на місцях тобто суб'єкти, які намагаються відділитися перебирають частину державного суверенітету.

Концепція суверенітету, як одна з основних ознак сучасної держави з'явилася після Тридцятирічної війни за результатами підписання Вестфальського миру в 1648 року і передбачає незалежність та винятковість держави у відносинах з міжнародними суб'єктами з одного боку та виняткову юрисдикцію в межах своєї території з іншою[6]. В деякому сенсі слід мати на увазі, що існує тенденція до зменшення суверенітету, як однієї з причин дезінтеграції. Виключна юрисдикція держави на своїй території передбачає використання владних повноважень з метою забезпечення правопорядку.

Влада втрачає суверенітет над власними територіями з багатьох причин. Це може статися через ворожу анексію, відсутність продуманої національної політики, або економічну стагнацію. Всі ці причини призводять до послаблення державного контролю над територіями і як наслідок дезінтеграції. Проте центральним моментом в даному процесі є проблеми легітимності влади, оскільки в цьому випадку мова йде про добровільне визнання за владою права прийняття рішень та використання сили.

Роберт Купер в статті „Integration and Disintegration” справедливо зазначив, що дезінтеграція починається з втратою легітимності влади, яка може статися багатьма шляхами[7]. Парадигма легітимності, сформована М.Вебером, передбачає, що влада ґрунтується здебільшого на довірі підданих або громадян до неї. На сучасному етапі розвитку наукової думки існують два підходи до розуміння легітимності державної влади. Згідно з ліберально – демократичною позицією легітимною потрібно визнавати тільки ту владу, яка сформована в результаті демократичних процедур. Влада, встановлена насильницьким шляхом, не визнається легітимною. Згідно з позицією політичного реалізму легітимність влади полягає не стільки у законності й демократизмі її встановлення, скільки в її здатності оволодіти складною ситуацією в країні, підтримувати в суспільстві стабільність[8, с.45]. В історичній ретроспективі проблеми легітимності політичної влади при дезінтеграції держави та її вплив на цей процес мали широке розповсюдження. Різниця полягає лише в форматі самої держави, якщо для традиційної держави значення має факт наслідування влади, то для національної держави безпосередню роль грає визнання нацією існуючої влади.

Виходячи з цього слід відмітити, що дезінтеграція держави відбувається на підґрунті глибокої делегітимізації політичної влади. В. Сіренко в цьому контексті стверджує, що криза легітимності виникає, якщо вимоги основних груп, класів суспільства ігноруються політичною системою і в силу цього правовому та політичному статусу державних інститутів загрожує небезпека революційних змін. З кризою легітимності пов'язаний і процес делегітимізації – втрати державною владою довіри та підтримки населення[9, с. 56]. Якщо проаналізувати сучасну ситуацію на Україні та її основні причини слід виходити з того, що теперішня криза та події на території Автономної Республіки Крим тісно пов'язані з легітимністю і лише після проведення виборів ситуація може стабілізуватися. Загалом будь які активні суспільно – політичні протиріччя призводять до кризи легітимності, але в цьому випадку вирішальну роль відіграють рішення, які приймаються та їх ефективність.

Дійсно однією з центральних проблем, які постають перед державою в такі кризові моменти є необхідність певних перетворень, які стають наслідком розвитку суспільних, політичних, економічних, етнічних, культурних та інших видів відносин. Для політичних та державних діячів стоїть завдання вдалого провадження певних трансформацій з метою адаптації відносно обстановки, яка постійно змінюється. В даному випадку зростає роль людського суб'єктивного фактору. Така ситуація була в СРСР, Австро – Угорщині, Османській імперії, наразі подібна ситуація спостерігається в Африці.

Аналізуючи причини та головні особливості дезінтеграції Австро – Угорщини слід відзначити, що процеси на міжнародній арені створили певну сприятливу платформу для активізації суспільних відносин всередині країни. Карл Дойч з приводу розпаду Австро – Угорщини виділив кілька характерних особливостей цього процесу: перехід від традиційної економіки до капіталізму; трансфер сільського населення в міста, унеможливлення комунікації та формування організацій населення; поширення грамотності серед широких верств населення, поширення революційних настроїв; політизація суспільства[10]. Увага яка була приділена саме цим моментам обумовлена здебільшого необхідністю пояснити та зрозуміти в першу чергу внутрішні причини розпаду держави, які мали суспільно – політичну направленість. Подібні зміни стосувались не тільки Австро – Угорщини, наприклад динамічне поширення грамотності серед населення мало місце і в Російській імперії, яка також перестала існувати, як держава. Зрушення, які відбулись на початку ХХ ст. мали фундаментальне значення оскільки в такий спосіб формувалась певна сукупність елементів, які визначають та обумовлюють функціонування держави.

В ідеалі кожна нація повинна мати свою державність. Проте більшість держав на сучасному етапі є поліетнічними, що обумовлює їх намагання до стримування, або керування намірами окремих діаспор, або сепаратистських рухів отримати незалежність. В такому контексті, існування діаспор та сепаратистських вимог є суперечливими концепціями в структурному обґрунтуванні глобальної системи[11, с. 322].

Таким чином слід відзначити, що дезінтеграція держави представляє доволі складний, комплексний процес, який призводить до серйозних змін в системі міжнародних відносин. Коли держава зазнає подібних тенденцій неодмінно виникають явища негативного характеру, як наприклад громадянські війни, або ескалація міжетнічного протистояння. Як показує практика даний процес ґрунтується на внутрішній політичній нестабільності, яка розхитує систему зсередини. Загалом дане явище потребує детального аналізу та вивчення адже від цього залежить стійкість всієї системи міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малек М. Распад государства как явление международных отношений / Мартин Малек [Слектронный ресурс]. – Режим доступа: <http://acnis.am/book2006/malek.htm>
2. Maass Gero. Promoting Effective States: A Progressive Policy Response to Failed and Failing States / Gero Maass [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ippr.org/assets/media/ecommm/files/promotingeffectivestates.pdf>
3. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>
4. Кор Леопольд. Распад государства / Леопольд Кор. – М.: Товарищество научных зданий КМК. 2007. – 262 с.
5. Малек М. Распад государства как явление международных отношений / Мартин Малек [Слектронный ресурс]. – Режим доступа: <http://acnis.am/book2006/malek.htm>
6. Mioyshi Masahiro. Sovereignty and International Law / Mioyshi Masahiro [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/conferences/sos/masahiro_miyoshi_paper.pdf
7. Cooper Robert. Integration and Disintegration / Robert Cooper [Electronic resource]. – Mode of access: https://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/journal_of_democracy/v010/10.1cooper.html
8. Жаровська І.М. Легітимність державної влади у демократичній державі / І.М.Жаровська // Університетські наукові записки. – 2009. - №3. – С. 20-23
9. Сіренко В. Інтереси і влада / В. Сіренко.- К.: Оріяни, 2006. – 536с
10. Practising Politics with Alert Senses1 Remembering Karl W. Deutsch (1912–1992) [Electronic resource]. – Mode of access: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7f118a5cc41048e57f73f125b2db7a5280dbd4b6_2_Senghaas.pdf
11. Shain Y. Dynamics of disintegration: Diaspora, secession, and the paradox of nation – state / Yossi Shain, Martin Sherman // Nations and Nationalism № 4. – 1998. – P. 322 - 346

ПОЛІТИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Савка О.В.

Регіональні підходи являють собою найбільш розумну відповідь на виклики регіонального різноманіття, іншими словами, якщо мова йде про спробу справжнього розуміння країни, то облік регіонального чинника неминучий.

І це не дивно, оскільки тяга до підтримання регіонального розмаїття у європейців в крові; регіональна самосвідомість завжди тісно і потужно була присутня в європейській історії. Становлення єдиних держав не стирає відмінності між регіонами - воно постаралося пристосуватися до них, використовувати їх. Сьогодні не тільки старше і

середнє, а й молоде покоління європейців ідентифікує себе не з великою, а з малою спільністю - з регіоном. «Мала батьківщина», яка є у кожного європейця, - це захист від знеособлення як на національному рівні, так і на рівні Європейського Союзу. Європейські товариства показують дуже хорошу, тонку реакцію на простір, що неминуче позначається і в політичній сфері.

Під політичною регіоналістикою зазвичай розуміється сукупність досліджень макрополітичних процесів на регіональному рівні, специфічних аспектів регіонального управління, дослідження відносин між центром і регіонами. Політична регіоналістика - одна з нових галузей політичної науки. Якщо виходити з того, що «політика» - різноманітний світ відносин, діяльності, поведінки, орієнтації, поглядів і комунікаційних зв'язків між людьми з приводу влади і управління суспільством, а «регіон» - це територія країни, декількох сусідніх країн, частина території однієї або декількох сусідніх країн з більш-менш однорідними природними, економічними, соціально-політичними і культурними умовами, то політична регіоналістика - один з напрямків як політології, так і регіонознавства, що вивчає політичне життя регіонів різного типу.

Якщо об'єктом вивчення загальної регіоналістики, як визначено в «Політичній енциклопедії», є «регіон як самостійна просторово-географічна, адміністративно-територіальна, інституційно-політична, економічна, соціальна, історико-культурна, етнічна і демографічна величина», то об'єктом вивчення політичної регіоналістики є політична сфера регіональних спільнот різного порядку.

Регіон стає важливим рівнем політичної дії і діалогу, місцем, де національні, наднаціональні і глобальні сили зустрічають місцеві вимоги та потреби, регіональні та місцеві спільноти. Регіони відіграють все більш важливу роль у національному політичному процесі. Регіональні структури створюються повільно, найчастіше болісно, вони поступово набирають політичну вагу, розширюється обсяг їх повноважень і рівень відповідальності.

Регіональна політика існує на національному та наднаціональному рівнях. Необхідність згладжування регіональних диспропорцій розглядається нині не як другорядне завдання, а як одна з найважливіших умов оптимізації економічного розвитку.

У політичній науці регіон часто розглядається як одна з одиниць територіальної структури національної держави, тобто субнаціонального рівня, осередок сітки адміністративно-територіального поділу, де діють регіональні владні інститути з певними компетенціями та відповідними фінансовими ресурсами для їх реалізації, відбувається регіональне політичне життя. Під регіональним політичним життям розуміють «сукупність соціально-політичних взаємодій, що відбуваються в регіональному політичному просторі».

Політична регіоналістика по визначенню міждисциплінарна, так як вона досліджує субнаціональний (внутрішньодержавний) рівень політичного простору в його розвитку і структурній організації, у взаємодіях з іншими рівнями простору. Комплексне знання про розвиток політичного процесу в регіоні може дати тільки використання та інтеграція знань економіки, правознавства, етнології, культурології та інших дисциплін. Адже політика в регіоні визначається різноманітними, різнорідними чинниками.

Актуальність політичної регіоналістики пояснюється насамперед неоднорідністю політичного простору, властивою більшості країн світу. Глобалізація посилює територіальні диспропорції, породжуючи одночасно діалектично протилежні процеси глобалізації та регіоналізації. Формування глобального інформаційного суспільства обернулося можливостями фрагментації елементів суспільної системи на основі їх автономії та субсидіарності.

Регіони є найбільш обширними підсистемами всередині держав або транснаціональних ареалів. Вони грають роль макросистеми для локальних (місцевих) спільнот: міст, сільських районів і т.п. Тому об'єкт регіоналістики неминуче включає в себе взаємодії рівнів простору: глобального, міждержавного, національно-державного, регіонального та місцевого.

Межі між регіонами складаються в підсумку довгострокових політичних процесів самоорганізації. Найважливішим індикатором регіональної приналежності є територіальна ідентичність населення як риса регіональної політичної культури. Розуміння регіону відображено в Статусі Комітету регіонів Європейського співтовариства: «... територія, що представляє очевидну спільність з географічної точки зору, або така територіальна спільність, де є спадкоємність і чіткі населення поділяє певні загальні цінності та прагнення зберегти і розвинути свою самобутність в цілях прогресу» [2, с. 60].

Межі регіонів в політологічному розумінні не пов'язані жорстко з адміністративно-територіальним поділом держави. Вони визначаються найбільш регіональними політичними культурами і складаються впродовж довгострокових історичних циклів. Межі бувають різного типу: природно-географічні, соціокультурні (цивілізаційні і субцивілізаційні), межі соціальної активності спільноти [1, с. 16]. Політичні регіони можуть об'єднувати частини територій різних держав або ряд адміністративних одиниць однієї країни або існувати всередині більш великих адміністративних утворень.

Глобалізація швидко розмиває відмінності внутрішніх, транскордонних та міжнародних регіонів. Але залишається принципова відмінність «масштабів» територій, аналізованих у світовій політиці та політичній регіоналістиці.

Таким чином, політична регіоналістика вивчає закономірності політичного відтворення, функціонування та розвитку регіонів. Вона включає в себе дослідження взаємодій держави та її регіонів, а також регіональних політичних інститутів і процесів, неінституціональних проявів територіальності (регіональних політичних культур, ідеологій і т.д.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.В., Вартумян А.А. Политическая регионалистика: Курс лекций / А.В. Баранов, А.А. Вартумян. - М.: Союз, 2003–2005.
2. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика: Учеб. пособие / И.М. Бусыгина. - М.: РОССПЭН, 2006.
3. Гельман В.Я. Введение в политическую регионалистику // Граждане и власть: Проблемы и подходы: Сб. учеб. материалов по курсу «Политическая регионалистика». / В.Я. Гельман. - СПб.: Летний сад, 2001.
4. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Регионоведение / Ю.Н. Гладкий. - М.: Гардарики, 2002.
5. Голубчик М.М. Политическая география мира / М.М. Голубчик. - Смоленск: Изд-во Смолен. гуманитар. ун-та, 1998.
6. Доленко Д.В. Политика и территория: Основы политического регионоведения / Д.В. Доленко. - Саранск: Изд-во Мордов. гос. ун-та, 2000.
7. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение / В.Г. Игнатов, В.И. Бутов. - Ростов н/Д: Изд. центр «Март», 2004.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА АПАТІЯ В ІТАЛІЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Светлакова М.А.

В умовах політичної трансформації сучасного італійського суспільства електоральна поведінка громадян є одним з факторів стабілізації суспільного життя, а також інструментом досягнення політичного консенсуса.

В сучасній Італії виборчий процес займає одне з ключових місць. Інститут демократичних виборів в Італії існує досить давно, але після проголошення Другої Республіки (1994 р.) рівень явки виборців на виборчі дільниці пішов на спад, така динаміка призводить до сумнівів щодо самої легітимності влади. За роки реформ проведених в Італійській Республіці створився суттєвий досвід проведення демократичних виборів. На основі цього проходить поступове формування системи електоральних переваг громадян.

Визначимо, як же позначається апатія, в тому числі - виборча, на суспільстві? Політична апатія – це безпристрасне ставлення до політики, а саме до виборів. Під апатією розуміють ставлення індивіда до політики та політичної діяльності, основними рисами якого виступає пасивність та відсутність інтересу до цієї сфери життя суспільства.

На сьогодні на італійській політичній повісті дня стоїть виборча система. Коли ми говоримо о виборах та методах голосування, ми задаємось питанням: щодо колективного вибору. Проблема колективного вибору є частиною нашого повсякденного життя [1]. Однією з ключових проблем є здатність парламенту виконувати роль загальнонаціонального органу влади, що буде виражати інтереси суспільства, але, в той же час, суттєвою помилкою цього ж органу є небажання залучити мобілізаційний потенціал народу до інституту прийняття рішень, тим самим забезпечивши собі сприятливе ставлення суспільства та його довіру в цій сфері.

Розглянемо електоральну активність та її динаміку за період початку Другої Республіки і до сьогодні:

1994	86,14%
1996	82,91%
2001	81,44%
2006	83,62%
2008	80,54%
2013	75,19%

Такий розклад може свідчити, що в цілому динаміка явки виборців на парламентські вибори йде на спад, при цьому чисельність зареєстрованих для участі у голосуванні збільшується, що підтверджує факт, про необхідність шукати причини зниження явки в суб'єктивних факторах. В той же час вона залишається достатньо високою – 75%. На думку експертів падіння явки на виборчі дільниці пов'язано з протестною поведінкою, яка є наслідком кризи в економічній сфері [5].

Причинами електоральної поведінки громадян є також і індекс ефективного числа партій які розростаються в Італії, що свідчить не о позитивності чисельності політичних сил, а є наслідком неефективності існуючих партій. Різке зростання політичних партій є наслідком чітко вираженого запита суспільства на оновлення політичної системи, яка не справляється з кризою і не задовольняє потреби виборців в цілому. В подальшому, при збереженні економічної кризи, яка провокує кризу політичну, можливо подальше дроблення крупних партій та їх перерозподіл на користь нових [5].

У традиційних партій є певні слабкості, які ускладнюють комунікацію між владою та суспільством. В основі падіння голосування за ці партії є криза довіри, яка постала в суспільстві (5). Розчарування суспільства з кожним етапом виборів стає все сильніше і сильніше. На економічному рівні громадськість більше не вірить, що будуть позитивні зрушення, які полягають в пониженні податків, відновленні виробничої сфери, росту зайнятості населення. Суспільство все менше цікавлять виступи міністрів та прем'єр-міністрів, політичні новини та ін. Такі дані говорять о тому, що суспільство в першу чергу втратило впевненість в собі. А довіра в політиці є немаловажним елементом стабільної, розвинутої європейської країни [2].

При формуванні електоральних переваг також діють фундаментальні культурні цінності це, в першу чергу, розмежування по лінії «північ-південь», які визначили наступне соціально-економічне розрізнення. Історично культура та соціально-економічний уклад Південної та Північної Італії значно відрізнялись. В цілому, соціальні розколи в Італійській Республіці не є сильно вираженими, проте, при аналізі формування електоральних переваг, важливими можуть бути саме розколи між північними та південними територіями, іншими словами, між високо урбанізованими та низько урбанізованими районами [5].

Відмова від участі у виборах викликана розповсюдженням в суспільстві ряду ідей та стереотипів. А саме те, що в виборах не має ніякого сенсу і що всі партії однакові. Але через це виникає питання – яка тоді альтернатива не участі у виборах? [4].

Ще однією причиною електоральної апатії є гостра соціальна напруга, яка склалася в країні. Причиною цього є економічна криза, яка породжує невдоволення, невпевненість, розчарування. Безробіття, труднощі пов'язані зі створенням підприємств, а також глибока економічна криза, яка має шанс перетворитися на культурну кризу [6]. На думку експертів, ще однією з причин пониження явки на виборчі дільниці є негативні кліматичні умови в дні голосування.

Низька явка на вибори викликана зовсім не відсутністю інтересу до політики, а навпаки, бажанням європейців змінити своє життя і зробити політику доступною кожному. Яскравим прикладом цієї політики став непрофесійний політик Б. Грілло, який шляхом активної діяльності в Інтернеті привернув увагу більшості молодого населення країни.

Всупереч цьому, зазначимо, що загальна картина скрізь однакова – абсолютна більшість населення в демократичних країнах усього світу відповідально підходить до свого громадянського обов'язку. Люди усвідомлюють важливість свого вибору і вірять в те, що їх голос може щось змінити. Ступінь участі населення в політичному житті своєї країни грає важливу роль та є ключовим показником здорового демократичного суспільства [1].

Політична активність громадян відображає високий рівень політичної діяльності і участі в електорального процесі. Рівень політичної участі громадян і ступінь її ефективності нерівнозначні. Всі політичні дії сприяють формуванню політичної культури та створюють потенційну політичну силу, з якою змушені вважатися владні структури. Активізація аполітичних шарів населення, а також включення їх в політичний процес, може привести к дестабілізації політичної системи.

Таким чином, електоральна апатія виходить з влади, яка не може чітко надати стратегічну програму, обґрунтованої мети, які дозволять активізувати політичний інтерес громадян. Отже, причиною до апатичних настроїв суспільства стало питання дефіциту політичних рішень перед важливими проблемами життєзабезпечення країни, які були відхилені або вирішуються методами, які не пов'язані з проблемою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gallo G. La riforma del sistema elettorale italiano [Електронний ресурс] / Gallo G. // Режим доступу: http://scienzaespace.unipi.it/old/index.php?option=com_content&view=article&id=224:la-riforma-del-sistema-elettorale-italiano&catid=10:pace-e--politica-italiana
2. Diamanti I. Il Polo apatico [Електронний ресурс] / Diamanti I. // Режим доступу: <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2005/09/20/il-polo-apatice.html>
3. Voter turnout data for Italy [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?CountryCode=IT>
4. В ЕС борются с политической апатией граждан [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://rus.ruvr.ru/2013_09_18/V-ES-borjutsja-s-politicheskoy-apatiej-grazhdan-3720/
5. Сироткина Е. Анализ результатов парламентских выборов 24-25 февраля 2013 г. в Италии [Електронний ресурс] / Сироткина Е. // Режим доступу: <http://www.regional-science.ru/wp-content/uploads/2013/06/Сироткина-Италия-2013.pdf>
6. Растут социальная напряженность и политическая апатия в Италии [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://gazetaslovo.com/новости/италия/item/rastut-socialnaya-napryazhennost-i-politicheskaya-apatija.html>

ПЕРЕДУМОВИ СУЧАСНОГО ШОТЛАНДСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ І РЕФЕРЕНДУМ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ШОТЛАНДІЇ 2014 Р.

Серова В.І.

Сьогодні світ охопила «хвиля» регіонального сепаратизму або деволуції (від'єднання). Все більше етносів чи регіонів захоплюються, а то й відверто спекулюють правом націй на самовизначення. Але існує багато протиріч між правом на самовизначення і принципом територіальної цілісності. Нарівні з українською проблемою на світовій політичній арені вибухнуло питання від'єднання Шотландії від Об'єднаного Королівства .

Передумови шотландського сепаратизму можна поділити на три групи.

До першої групи належать історичні фактори, які станом на сьогодні вже не грають таку велику роль. Шотландія була незалежною з 843 р. по 1707 р. , а її історія демонструє завзяту боротьбу з Англією за збереження цієї незалежності. Але навіть у складі Об'єднаного Королівства, шотландці продовжували зберігати власну ідентичність,

культурні символічні маркери самобутності (незважаючи на англомовність переважної більшості шотландців) і історичну пам'ять про епоху самостійної державності і війн з Англією [1]. Історичні міфи та героїка використовувалася останніми роками в пропаганді незалежності навіть за допомогою масової культури. Досить згадати, наприклад, голлівудську кінострічку «Хоробре серце» після якої підвищилася увага шотландської молоді до історії своєї країни і ідеї унезалежнення.

Іншу групу складають політичні чинники, зокрема питання статусу Шотландії у складі Великої Британії. Можемо побачити, що наприкінці ХХ ст. цей статус поступово підвищувався. Ще у 1978 році у Шотландії відбувся референдум про створення спеціального законодавчого органу, але попри перемогу прибічників розширення самоврядування, уряд Королівства знайшов підстави визнати референдум не дійсним. Але цей факт не об'єднав представників націоналістичних течій Шотландії, які розділились у поглядах на прихильників повної незалежності та прибічників лише часткової автономії. Рухи об'єднались у 1988 році під егідою новоствореного Шотландського Конституційного конвенту. Референдум, що відбувся у вересні 1997 року, виявив 74,3% (44,87% від загальної кількості виборців), що схвалили створення Шотландського парламенту. У 1998 р. постановою Парламенту Великої Британії було проголошено створення шотландського парламенту та адміністрації Шотландії. Це зумовило формування певного державного організму. Наразі він має, порівняно з рештою країни, більш соціально-орієнтовану політику, зокрема, безплатну вищу освіту, і певні відмінності у правовій системі. Зростання популярності власних шотландських партій зумовило перемогу на виборах до шотландського парламенту у 2007 році Національної партії, яка витіснила загально британські партії у шотландському парламенті. Уряд Шотландії очолив Алекс Селмонд, він узяв курс на повне відокремлення і пообіцяв домогтись проведення відповідного референдуму. На вибори 2011 року Шотландська Національна партія йшла з програмою в якій проведення референдуму про незалежність Шотландії було основною метою в разі перемоги[2]. Шотландська національна партія отримала абсолютну більшість в парламенті. Одразу після перемоги Алекс Салмонд заявив про намір провести референдум про незалежність в 2014 або 2015 році.

Але найбільш важливими у визріванні шотландського сепаратизму є економічні чинники. У 1970-х рр. біля берегів Шотландії відкрили потужне нафтове родовище. Нафта, однак, посіла важливе місце в економіці Шотландії, з ростом нафтовидобувних компаній в Північному морі. Запаси природного газу також численні. Інші важливі галузі промисловості - текстильне виробництво (шерсті, шовку, і полотна), дистиляція, і лов риби. Але окрім цього, на сьогоднішній день в шотландській економіці величезну роль грає електронна промисловість. Саме вона займає майже 50% всього товарного експорту. Усі ці чинники роблять Шотландію незалежною від Королівства в економічній сфері [3].

Враховуючи ці факти було зрозумілим небажання англійської сторони втратити цей стратегічно-важливий регіон. Основними аргументами на свою користь з боку Королівства стала низка важливих наслідків, що чекали б незалежну державу. По-перше – це валютне питання. За твердженням колишнього члена комітету монетарної політики Банку Англії Деанне Джуліуса, «Шотландію – невелику країну без досвіду валютного управління – кваліфікуватимуть радше як Грецію (але без підтримки Європейського центробанку), аніж як Норвегію, багату на нафту». Натомість канцлер казначейства Британії Джордж Осборн погрожував забрати валюту, запевняючи, що «фунт стерлінгів – це не якась колекція музичних дисків, яку можна розділити з партнером після розлучення». А перехід до Єврозони міг би стати болочим і довготривалим. Розподіл Нафтогазових ресурсів базувався б на географічному розташуванні, і Шотландія отримала 90% запасів британської сировини – 24 млрд. барелів, які оцінюються в суму 2,5 трлн. \$. Але, як вказує видання The Economist, видобуток нафти біля берегів Шотландії протягом десятиріччя скорочується на 6% щороку, і реальні запаси сировинного спадку Единбурга можуть бути значно меншими. І остання проблема в тому, що на території Шотландії сконцентровано основні ядерні сили Великої Британії. І якщо референдум пройшов би на її користь, королівству потрібно було б кудись подіти 58 балістичних ракет, 160 ядерних боеголовок та 4 підводних човни. Об'єднане Королівство дуже не хотіло втратити значущі території, асоціюючи з цим втрату авторитету на світовій арені [4].

Утім, британський уряд виявив неабияку витриманість у цьому надскладному питанні. Була проведена грамотна пропагандистська робота з метою вкоренити у шотландське суспільство думку про недоцільність унезалежнення. Прем'єр-міністр Девід Кемерон пообіцяв надати більш широкі повноваження Шотландії, відзначивши, що відповідний законопроект буде внесений до парламенту в січні 2015 р.

Всі ці зусилля не виявилися марними. Результати референдуму і відповіді на питання «Чи повинна Шотландія бути незалежною державою?» виявили небажання більшості населення (майже 55%) визнати її відокремлення.

Цьому є зрозумілі пояснення. По-перше, рішення про проведення референдуму приймалося під час знаходження Британії в економічній кризі, а проведення референдуму припало на період зростання економіки, адже економічний приріст Британії збільшився на 2% (більший ніж у Німеччини). З'явилися побоювання стосовно ймовірного падіння валютної системи. Нарешті шотландців не впевнила програма дій шотландського уряду у разі відокремлення від Королівства.

Отже, маючи результати референдуму, можна зробити такий висновок. Уряд Об'єданого Королівства, яке є одним з основних гарантів теперішньої системи міжнародних відносин, проявив себе дуже дипломатично. Намагаючись зберегти свої власні інтереси, він не дав Шотландії можливості стати першою з черги європейських регіонів, що бажають відокремитися в рамках своїх держав. Зупинивши таким чином (хоча б на деякий час) розповсюдження сепаратизму в Європі. І запропонувавши альтернативні та раціональні шляхи рішення подібних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Early Scottish History and the Union [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.webcitation.org/6DIN1zT1c>
2. Scottish election: SNP wins election [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-13305522>
3. Промисловість. Географія основних галузей промисловості світу (енергетика, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, лісова та деревообробна промисловість, легка промисловість) [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrmap.su/uk-g11/1345.html>
4. Які рани нанесе Європі Шотландія [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/nation/1379017-yaki-rani-nanese-evropi-shotlandiya>

«ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ» ДЕМОКРАТІЇ А. ХАДЕНІУСА

Трима К.А.

Поняття «демократія» є багатограним: в широкому розумінні — це форма внутрішнього устрою будь-якої суспільної організації, а у вузькому розумінні воно має тільки політичну спрямованість і означає владу народу. Розуміння демократії як народовладдя ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві. Ознакою демократичного режиму є чітке визначення всіх процедур і процесів прийняття політичних рішень. Демократія вимагає жорсткої системи державної субординації з чітким розподілом повноважень, що дотримуються не тільки завдяки декретам і постановам, а й через силові структури верховних органів, обраних народом і підтримуваних ним. Враховуючи те, що демократія стає ознакою правової та соціальної держави та певним критерієм успішності суспільства, дослідження саме цього типу, безумовно багатогранного, політичного режиму суспільства, особливо тих змін щодо теоретико-концептуальних позицій стосовно цього феномену, обумовлюють необхідність долучитися до найостанніших наукових розробок з цієї проблематики.

Наукова праця шведського політолога Акселя Хаденіуса, співробітника Уппсальського університету, спрямована на критику вже існуючих теоретичних позицій стосовно демократичного устрою в сучасному світі та тих факторів, які впливають на встановлення демократії в державі. В науковому дослідженні під назвою «Демократія та модернізація» піддаються критиці дві усталені концепції демократії, концепція демократичної культури Р. Інглхарта і Х. Вельцеля та економічного розвитку А. Пшеворського та запропоновано авторський підхід до виявлення факторів, які сприяють встановленню демократії. Дання стаття присвячена висвітленню оригінальних позицій вченого, які раніше не були представлені у вітчизняній політології.

Головною ідеєю роботи професора є те, що демократія не є в першу чергу продуктом соціальних і економічних сил. На неї в значно більшому ступені впливають інституційні умови, тобто від характер держави. В роботах вченого проаналізовано дані 132 держав (в Латинській Америці, країнах Карибського басейну, Африці, Азії та Океанії) для прикладної репрезентації результатів. Автор використовує статистичні методи, включаючи регресійний аналіз для перевірки теорій, пов'язаних з соціально-економічними умовами, демографічними та культурними факторами та розглядає інституційні механізми демократії.

Так чи інакше, критика наукових розвідок в цих площині стало основою для виведення нових поглядів на саму природу демократії. В роботі А. Хаденіус аналізує праці вже згаданого Р. Даля, критика каузальних концепцій демократії, запропонованих Р. Інглхартом та Х. Вельцелем. Останні запропонували ідею, що, можливо, зв'язок між соціально-економічним розвитком і культурними передумовами демократії відображає найвищий рівень кореляції демократії в певному суспільстві. Однією з передумов демократії вони назвали модернізацію: «Істотний ефект від модернізації полягає не в тому, що вона робить демократію більш прийнятною для еліт, а в тому, що вона збільшує здібності і бажання простих людей боротися за демократичні інститути». Таким чином дослідники розглядають роль простих людей у створенні демократичного суспільства.

Сутність самого терміну автор пов'язує з лінгвістичними коріннями слова, згадуючи давніх греків. Грецького слова «*demokratia*» означає правління народу. Але звісно протягом історію сутність цього терміну корелювалася. А. Хаденіус пропонує почати з терміну, запропонованого Р. Далем — «поліархія». Він не вважає, що поліархія дійсно відображає сутність демократії. Дослідник пропонує розрізняти сам термін та його тлумачення, концепцію, що прояснює сам термін: «Принцип, згідно з яким форма правління, яку ми називаємо демократичною повинна підлягати реалізації серед люди, які живі сьогодні, і повинна застосовуватися до організації та інфраструктури процедури колективного прийняття рішень, на основі знання, що ми маємо».

В певному сенсі можна погодитися, що А. Хаденіус критично розглядає вузьке визначення демократії, та вважає, що зводити демократію до електорального вибору (т.зв. електоральна демократія) занадто мало. Так, інтереси політичної еліти та їхніх виборців, тобто народних мас сфокусовуються в певній точці зіткнення, такою точкою може бути загальне виборче право, яке по суті є необхідною умовою демократії, але аж ніяк не достатньою умовою, потрібні додаткові критерії.

Характеризуючи демократію в дещо ширшій площині: сюди враховується вся різноманітність політичних і громадянських прав (виборче право, право на життя, право на свободу, право на страйки та мітинги тощо), в тому

ступені в якому вони допускаються елітами. В такому розумінні концепт «демократія» охоплює і людей і різновиди їх політичних орієнтацій, підсилюючи аргумент про значення культури для демократії. А. Хаденіус досить критично сприймає цю тезу, наголошуючи, що культура не є єдиним фактором при визначенні рівня демократії.

Другою позицією, яка зазнає критики з боку дослідника, стає теза про наявність певного рівня статків, що впливає на наявність демократичних симпатій народу. Іншими словами, механізм трансформації економічних умов як своєрідний народний запит народних мас на встановлення демократії зводиться до питання про економічну нерівність і переваг політики перерозподілу ресурсів. Як наслідок, масовий запит на демократію може йти з різних джерел. Однак, масові вподобання та потреби не є постійними, вони можуть періодично змінюватися. В цих змінах є цей такий аспект: масові вподобання можуть змінюватись й в країнах зі схожими рівнями нерівності.

Таким чином, А.Хаденіус критикує позицію, згідно якої запит народних мас на демократію є постійним і його не можна зводити суто до реакції еліт, визнаючи модернізацію в тому ступені, в якому вона впливає на зміну характеру економічних активів та розподіл ресурсів. Але чи є це достатній аргумент, за допомогою якого можна пояснити останню «хвилю демократизації» .

Єдиним суспільним запитом в колишніх комуністичних країнах була помірна вимога перерозподілу та демократія, а економічна нерівність при цьому була порівняно невеликою. Однак, незважаючи на це, населення країн боролось за демократичні цінності та масові протести сприяли авторитарних режимів. При цьому боротьба між масами та елітами містилася не в економічній площині за перерозподіл ресурсів, а реалізувалася в галузі боротьби за політичні права та громадянські свободи. Демократія таким чином збільшує здібності і бажання простих людей боротися за демократичні інститути. Вивчення ролі простих громадян в процесі демократизації зводиться до того, щоб дізнатися, як пересічні громадяни сприймають цінності демократії та з'ясувати як ці демократичні цінності трансформуються в ефективні демократичні інститути.

Можна припустити, що завдяки зростанню рівня освіченості та професійної диференціації соціально-економічний розвиток призводить до модернізації соціуму, змушуючи людей мислити і думати більш автономно і бути соціально більш індивідуальними. Це сприятиме не лише збільшенню ресурсів, а й все більшій індивідуалізації та забезпечить людей інструментами вибору, оскільки знижуються базові обмеження самої свободи вибору.

Індустріальне суспільство спрямоване на автономію, вибір та творчу діяльність. Вони стають базовими соціокультурними цінностями нового типу суспільства. В певному сенсі це змінює ставлення людей до влади. Індустріальні суспільства характеризуються артикульованими владними відносинами і соціально-економічними умовами, що мають жорсткий та стандартизований характер. А це спотворює саму ідею демократії, яке передбачає автономією індивіда та свободу його вибору. Це можливо лише за тієї індивідуалізованої економічної моделі, яка передбачає основний сектор в економіці в галузі послуг, а не промисловість. Досвід, здобутий на робочому місці, змушує людей змінювати ціннісні орієнтири та базові цінності, які раніше допомагали виживати, до цінностей самовираження. Зростання рівня освіти, розширення когнітивних потреб і потреб в економічній інформованості за допомогою ЗМІ допомагають людям мислити більш незалежно.

Виходить, що макроекономічний розвиток пов'язаний зі змінами, які відбуваються на мікрорівні суспільства, в соціокультурній галузі, у вигляді зміни ціннісний орієнтацій людини. Ці цінності, в свою чергу, характеризуються проявом на макрорівні цінностей колективної волі. Логічним підсумком цього процесу і стає демократія. Тим самим спростовується твердження, що зміна цінностей — це наслідок, а не причина демократії.

А. Хаденіус досить гостро критикує це теоретичне посилення та намагається переоцінити концепцію демократичної культури та залежності демократії від економічного розвитку. Дослідник наголошує на двох аспектах. Першим з яких йде так звана «вимога кількісних критеріїв демократії та конструкція залежної змінної (ефективної демократії), яка обтяжує індексами корупції загальні дані міжнародних організацій, які оперують в сфері надання демократичного статусу країні. А. Хаденіус вважає, що не існує передумов для виникнення демократичних ціннісних орієнтацій, таких як цінність самовираження. Він доводить це емпірично, тому що не існує причинно-наслідкового зв'язку та кореляції, чи, принаймні, він не зустрів їх в роботах інших дослідників, таких, наприклад, як Р. Інглхарт. Вказаний останнім каузальний причинно-наслідковий зв'язок є помилковим, адже не враховується залежна змінна з лагірованим значенням.

Модель, запропонована А. Хаденіусом, передбачає заміри демократії, зроблені авторитетними міжнародними інституціями (такими як фонд Freedom House, наприклад). В роботі використовуються результати «замірів» з 1990 по 1999 рр., коли проблеми економічної нерівності, політики перерозподілу та мобільності активів були важливі для боротьби за загальне виборче право в епоху першої хвилі у Франції та Великобританії, але не стали настільки вирішальними в період падіння комуністичних режимів наприкінці 1980 — на початку 1990 рр.

Вельми важливою є роль самої держави при встановленні демократії в країні. Адже державна спроможність як управлінська (адміністративна) спроможність є однією з основ демократії та стабільності. А. Хаденіус визначає державну спроможність як адміністративну спроможність (administrative capacity), що є частиною державності, під якою на увазі мається саме підтримання суверенітету. За наявності державної спроможності на території держави не може бути конкуруючих з державою акторів, що володіють контролем над збройними силами, правом на видання законів або правом оподаткування.

Використовуючи індикатори з бази Групи з оцінки політичних ризиків (PRSG) «Якість бюрократії» і «Контроль корупції», дослідник приходять до висновку, що між демократією та державою існує прямо пропорційний зв'язок. При низьких значеннях демократії її вплив на державу є негативним, при середніх – незначним, а демократія

позитивно впливає на державну спроможність. Таким чином, демократія є запорукою того, що держава буде здатна виконувати свої функції ефективно й без корупції.

Розглядаючи демократію, дослідник виокремлює ті важливі критерії, які розкривають сутність явища, доповнюючи стандартні формули вказівкою на більш функціональні механізми, які виводяться навмисно, щоб відрізнити реальну демократію від імітаційної: можливість громадян прямо або через своїх представників приймати закони і змінювати виконавчу владу, відповідно, остання підзвітна перед громадянами та/або перед обраними представниками громадян; функціонують доступні механізми зміни представників влади будь-якого рівня громадянами та/або обраних представників; наявність публічної політики як рівної конкуренції груп, партій, за визнання і голоси громадян; передача і перерозподіл влади здійснюються шляхом призначень «зверху» тільки в заданих часових рамках, межах повноважень під контролем політичної опозиції і суспільства; при цьому, ключові владні позиції визначаються відповідно до рівня суспільної довіри, на основі результатів виборів; поділ влади: перш за все, реальна незалежність судів і законодавчих органів від виконавчої влади; суддів та обраних представників (депутатів) не можуть примушувати або контролювати призначені державні службовці (чиновники); фіксація і реальне здійснення формальних правил рівноправного політичної взаємодії та ротації влади; дана система правил, з одного боку, відкрита для участі (не дозволяє виключити з політичної боротьби неугодних), з іншого боку, дає рівні можливості сторонам (не дозволяє нікому отримати значні переваги, наприклад, за допомогою адміністративного ресурсу, захоплення контролю над основними ЗМІ, примусу тощо); забезпечення політичних і громадянських прав і свобод; наявність реальних механізмів, що дозволяють громадянам, обраним представникам та незалежним судам притягати до відповідальності будь-яких представників влади, які ущемляють ці права і свободи, або не забезпечують їх належного захисту.

Соціальна сутність демократії обґрунтовується п'ятьма факторами. Першим йде сконцентрованість на правилах як на результаті домовленостей (мова не йде про народне благо, про суспільне щастя, про вищі цінності та ідеали, про справедливість, про природні права, про кращих представників нації тощо). Другим фактором є вказівка на рівність, хоч би як варіант певного зразку договору про правила сторін. Іншими словами, договір має абсолютно чітко горизонтальний характер. Третій фактор — забезпеченість договірних сторін власною силою («добре озброєні»), з якою рахуються, але яку не пускають в хід, вважаючи за краще цього договори і поведінку за правилами. Четверта та п'ята (так звані латентні) ознаки: це наявність інституту приватної власності та визнання прав власності взагалі як гарантії збереження приватної власності та функціонування політичної моральності.

А. Хаденіус пропонує розглядати демократію як багатовимірну концепцію. І незважаючи на запропоновані критерії, одним з найбільш значущих серед яких є інститут виборів, дослідник пропонує брати до уваги і весь політичний контекст в цілому. Щоб дозволити декільком партіям приймати участь у виборчому процесі, суспільство повинно бути відкритим та повинна реалізуватися сама можливість реалізації політичного впливу через подання вимоги та здійснення контролю за діяльністю режиму. Тобто є вельми важливою свобода участі в політичному житті політичних партій, політичних об'єднань, профспілок. В цьому контексті такі фіксовані, інституційні форми для політичної роботи слід розглядати серед найбільш значущих інструментів громадянського впливу. Свобода дій (право провести зустрічі, право на страйк тощо) найбільш цінні, коли ці права вже існують, вже забезпечуються.

А. Хаденіус пропонує декілька рівнів «свободи політичного життя», які передбачають наявність ефективної чи ні демократії та її інститутів. До першого та першого рівня В відносять країни, де відсутня суспільна свобода, Куба, Заїр, Саудівська Аравія, Іран. Другий та другий В рівні розуміються як такі, де є незначні, вкрай обмежені принципи суспільної свободи: Кенія, Кувейт, Замбія. До третього рівня відносять країни з суттєвою суспільною свободою, Ліберія, Фуджі. Категорія чотири передбачає більшість демократичних свобод. Сюди входять Сінгапур та Тайвань. П'ятий рівень з наявністю всіх суспільних свобод проілюстровано розвиненими країнами і Європи.

Досліджуючи ступінь демократії в різних країнах за запропонованими критеріями дослідник робить наступні висновки. Без більшою коливань, можна стверджувати, що рівні демократії в країнах третього світу є нерівномірно різними. Шкала оцінок має U-подібний характер(що суперечить так званому нормальному розподілу): переважна більшість держав потрапляють у самий низьке чи високе місце з невеликою кількістю країн, де демократія має «середній рівень розвитку». Посісти позицію «напівдемократична країна» вочевидь важко. Слід зазначити, що цей результат значно розходиться від картини, яка склалася в деяких більш ранніх дослідженнях у цій галузі. Насамперед, це сильно суперечить дослідженням Філіпа Каутлера, Кеннета Боллен, Роберта Джекмана.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що найбільшим функціональним досягненням А. Хаденіуса стає виокремлення «змінних» критеріїв демократії, наприклад: права людини, інститут виборів, право на страйк. Отже, дослідження принципів демократії завжди буде стикатися з необхідністю вивчення того, які критерії характеризують демократію в саме це певний історичний період. Запропоновані політологом рівні демократії, пов'язані безпосередньо з такими її критеріями як стан соціально-економічного розвитку, рівень суспільної свободи, який дозволяє громадянам брати участь в політичному процесі в державі, змінність еліти легальними шляхами (вибірковість органів державної влади). Останній елемент має велике значення в теорії Хаденіуса. Саме легітимна вибірковість органів державної влади є суттєвою рисою справжньої демократії. Він висуває спостереження, що чим довше існує інститут виборів в політичній системі, тим вища ймовірність того, що в майбутньому політична система як цілісна функціональна структура буде функціонувати належним чином.

Інститут держави є найціннішою характеристикою суспільства, адже держава є середовищем функціонування демократії. Роль держави як ефективної структури полягає в тому, що вона є найбільш ефективним менеджером з управління суспільством та співпраці з ним. Ця взаємодія збільшує легітимність держави і дає державі корисні

ресурси. Держава, яка має коріння в суспільстві і підтримується громадянами краще впорається зі своїми завданнями та створить сприятливе середовище для функціонування інститутів демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Политология: Энциклопедический словарь / Редкол.: Ю. Аверьянов и др. — М.: Издательство МГУ, 1993. — 431 с.
2. Hadenius Axel Democracy and development / Axel Hadenius. — Great Britain: Cambridge University Press, 1992. — 229 p.

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЛОБІ-ГРУП В КАНАДІ

Трофименко А.В.

У сучасній демократичній державі лобі-групи виступають одними з центральних, основоположних суб'єктів політичного процесу, перетворюються на впливових агентів політичного поля. Лобіювання стало невід'ємною частиною функціонування промислово-економічних груп та суспільних організацій, що намагаються реалізувати свої інтереси за рахунок взаємодії з владними структурами. Визначення форм та механізмів взаємодії лобі-груп та інститутів влади є важливим для розуміння сутності суспільно-політичних процесів у державі, причин та механізмів ухвалення політичних рішень, формування політичного курсу.

Однією з країн, де діяльність лобі-груп регламентована на законодавчому рівні, є Канада. Лобізм в Канаді після ухвалення Закону про лобіювання в 1988 році перетворився на повноправний інститут політичної системи, у основі якого лежить принцип відкритості та прозорості процесу ухвалення політичних рішень, контролю громадськості за законодавчим процесом – інформація щодо діяльності лобістів, предмету та об'єкту їх лобіювання, методів впливу на посадовців підлягає обов'язковому розкриттю через Систему реєстрації лобістів, цілодобово доступну громадськості в мережі Інтернет.

Однією з найбільш впливових лобі-груп Канади традиційно виступають об'єднання та підприємства сільськогосподарського сектору, що входять до переліку найбільш активних лобістських компаній країни. Канада сьогодні є другим у світі експортером продовольства, і сільське господарство країни складає 11% експорту, що обумовлює активну лобістську діяльність підприємств сільськогосподарського сектору як з приводу внутрішньополітичних питань, пов'язаних з оподаткуванням, фінансуванням, логістикою, тарифами і т.д., так і щодо зовнішньої політики країни, міжнародної торгівлі. Політична участь сільськогосподарського лобі має давню історію та відпрацьовані форми та методи впливу на владу, багатоманітність їх інтересів визначає їх активну участь у процесах лобіювання.

До найбільших сільськогосподарських асоціацій, що представляють та просувають інтереси компаній цього сектору, належать Канадська федерація сільського господарства (Canadian Federation of Agriculture), Канадська асоціація скотарів (Canadian Cattlemen's Association) та Канадський агро-харчовий торговельний союз (Canadian Agri-Food Trade Alliance) [1].

Канадська федерація сільського господарства (Canadian Federation of Agriculture – CFA) була заснована ще в 1935 році і сьогодні представляє більше 200 тисяч канадських фермерів. До її членів входять і провінційні неспеціалізовані ферми, і загальнонаціональні й міжпровінційні компанії та асоціації, що спеціалізуються на виробництві конкретного продукту. Так, до членів CFA входять об'єднання та асоціації сільськогосподарського сектору Ньюфаундленда та Лабрадору, Нової Шотландії, Островів Принца Едуарда, Квебеку, Онтаріо, Манітоби, Нью-Брансуїка, Саскачевану, Альберти, Британської Колумбії, а також найбільші об'єднання компаній за предметами виробництва: Виробники молочних продуктів Канади (Dairy Farmers of Canada), Птахівничі фермери Канади (Chicken Farmers of Canada), Ячне виробництво Канади (Egg Farmers of Canada), Виробники інкубаційних яєць Канади (Canadian Hatching Egg Producers), Канадська асоціація виробників цукрових буряків (Canadian Sugar Beet Producers Association) та багато інших [3].

Діяльність CFA спрямована на представництво інтересів своїх членів та ведення діалогу з владою від їх ім'я. Серед основних здобутків CFA – розробка Національної стратегії в сфері продовольства, що представляє ідеї розвитку канадського сільського господарства та покращення здоров'я канадців. За звітний період 2012 – 2013 рр. CFA мала більше 100 контактів з посадовцями з великого переліку питань, основними з яких було ухвалення законопроекту чи резолюції, які б гарантували належний захист канадських фермерів від непередбаченого та неконтрольованого падіння прибутку в наслідок погодних умов, комах, хвороб, падіння ринку, дотацій на міжнародному ринку тощо.

Найбільш активними серед сільськогосподарських підприємств протягом цього періоду згідно Системи реєстрації лобістів стали виробники молочних продуктів. За результатами 2012 року різноманітні національні та провінційні компанії цієї сфери очолили перелік топових лобістів, зустрівшись з 308 державними посадовцями протягом 122 зустрічей з ними. Перше місце серед цих компаній та їх об'єднань посідає Асоціація виробників молочних продуктів Канади (Dairy Farmers of Canada), що мала контакти з 138 державними посадовцями. Одними з центральних питань лобістської діяльності організації стала підтримка укладання Комплексної економічної та торговельної угоди між Канадою та ЄС (СЕТА), а також підписання Тихоокеанської торговельної угоди [4].

Канадська асоціація скотарів (Canadian Cattlemen's Association – CCA) також увійшла до переліку лідируючих лобістів 2012 року. CCA традиційно здобувала визнання завдяки лобістським зусиллям від ім'я 83 тисяч виробників продукції скотарства. Тільки в період з січня по листопад 2012 року CCA представила до Системи реєстрації 113 звітів про контакти з посадовцями [2].

Особливе місце серед підприємств сільськогосподарського сектору займають компанії лісового господарства та їх об'єднання. Канада є однією з найбільших лісних держав світу (доля Канади в світовому лісному експорті складає 23 %), у країні налічується велика кількість компаній лісового господарства, у яких зайнято біля 800 тисяч робітників. «Голосом» канадських виробників лісоматеріалів, целюлози та паперу виступає Канадська асоціація лісової продукції (Forest Products Association of Canada – FPAC), яка вже протягом 100 років активно лобіює у владних структурах в сфері транспортування, торгівлі та оподаткування. Серед членів асоціації такі промислові гіганти, як «Уейрхаузер», «Канфор» та «Крюгер, загалом, члени FPAC відповідальні за 66 % сертифікованих лісових земель країни [5].

Починаючи з 2002 року FPAC представило до Системи реєстрації лобістів більше 300 звітів про контакти з представниками влади. Сьогодні лобісти від FPAC лобіюють з приводу розширення фінансування програми Інвестування трансформації лісової промисловості (Investment in Forest Industry Transformation Program), прийнятої в 2010 році з метою залучення інвестиції в інноваційні технології для стимулювання ефективного та екологічно раціонального розвитку сектора, а також з приводу урядової підтримки програми «Бачення 2020» (Vision 2020), яка була розроблена FPAC і містить план розвитку лісової промисловості, включаючи збільшення робочих місць на 60 тисяч робітників, підвищення економічної ефективності та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище [6].

Крім цих питань FPAC традиційно лобіює зменшення витрат на транспортування лісоматеріалів залізницею, мінімізації витрат та часу на кордоні з США під час перевезення продукції, залучення капітальних інвестицій до канадського лісного сектору, впровадження Канадської угоди бореальних лісів (Canadian Boreal Forest Agreement). Крім того, FPAC підтримує підписання різноманітних міжнародних торговельних угод з метою підвищення доступу канадських лісоматеріалів на міжнародний ринок, включаючи СЕТА і Тихоокеанське партнерство [6].

Основною метою лобістської діяльності сільськогосподарських лобі-груп є просування політики, спрямованої на збільшення потенційної вигоди та блокування політики, що перешкоджає веденню прибуткової бізнес-діяльності. Для цих цілей компанії та організації цього сектору створюють у своїй організаційній структурі власні GR-відділи (відділи із зв'язку з владою), що покликані на постійній основі взаємодіяти з органами державної влади, вибудовуючи довгострокові стратегії відносин, або вдаються до послуг спеціалізованих лобістських фірм, серед яких працюють найбільші канадські компанії з надання професійних послуг лобістів, такі як Global Public Affairs, Capital Hill Group, Hill and Knowlton Strategies Canada та інші.

У своїй лобістській діяльності корпорації та асоціації використовують як прямі методи лобіювання, безпосередньо взаємодіючи з представниками влади (особисті зустрічі, надання докладів та досліджень, листування, телефонні розмови, участь в публічних слуханнях, експертних радах), так і непрямі методи, серед яких найбільш поширеною є технологія «grass-roots» – проведення широкомасштабних кампаній у ЗМІ та Інтернеті для створення ілюзії масової підтримки ініціатив, що висуває лобіст. Як правило, зазначені методи використовуються комплексно, багато лобістських кампаній у Канаді, що використовують «grass roots», комбінуючи його з іншими методами лобізму, зв'язків з громадськістю та реклами, сьогодні все більш важко відрізнити від неспровокованих громадських акцій. Такі риси лобізму нового типу, як масовість, створення коаліцій з зацікавленими групами громадськості дозволяють ототожнюватися з волевиявленням суспільства, що є завданням та перевагою таких кампаній.

Таким чином, сільськогосподарські лобі-групи виступають активними суб'єктами політичного процесу в Канаді, здійснюючи значний вплив як на внутрішню, так і на зовнішню політику країни. Для забезпечення ефективності своєї діяльності підприємства цього сектору створюють спеціальні структури із взаємодії з владою, вдаються до послуг професійних лобістських фірм, використовуючи при цьому увесь арсенал доступних їм методів та способів впливу на процес ухвалення політичних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

- Berthiaume L. Agriculture interests dominate trade lobbying last year [Electronic resource] / Lee Berthiaume. — Mode of access : <http://www.cerium.ca/Agriculture-interests-dominate>. — Title from the screen.
- Canadian Cattlemen's Association. Action News [Electronic resource] / Mode of access : http://www.cattle.ca/media/file/original/1245_action_news_01_02_13.pdf. — Title from the screen.
- Canadian Federation of Agriculture Web-Site [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.cfa-fca.ca/>. — Title from the screen.
- Dairy, oil and gas, mining were top lobbies of 2012 [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.lobbymonitor.ca/2013/01/23/dairy-oil-and-gas-mining-are-top-lobbies-of-2012/11369>. — Title from the screen.
- Forest Products Association of Canada Web-Site [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.fpac.ca/index.php/en/index>. — Title from the screen.
- Lynch H. Forest Products Association of Canada – a lobby group with a clean-cut edge [Electronic resource] / Heather Lynch. — Mode of access : <http://www.paperadvance.com/index.php/people/current-interviews/1706-forest-products-association-of-canada-a-lobby-group-with-a-clean-cut-edge.html>. — Title from the screen.

НОВА ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Трофименко М.В.

Термін «публічна дипломатія» з'явився в 1965 р., коли даний інструмент інформаційного впливу з метою встановлення сприятливих для США відносин у світі в американській дипломатії вже існував і розвивався. Його авторство приписують Е. Гулліону, кадровому дипломатові і декану Дипломатичної школи Флетчера в Університеті Тафта (однієї з найбільш престижних і впливових в США). Е. Гулліон запропонував уряду США позначити всі існуючі міжнародні програми пропаганди, академічних обмінів, навчання політиків, бізнесменів та представників армії, а також програми в галузі культури загальним терміном – public diplomacy.

За іншими джерелами, термін був вперше офіційно використаний в тексті доповіді Комісії Мерфі – комісії палати представників Конгресу США з реорганізації урядового зовнішньополітичного апарату – тільки в 1977 р. Публічна дипломатія США на сучасному етапі включає кілька елементів, які є інструментами впливу на зарубіжні країни та вирішення різних зовнішньополітичних завдань. Перш за все це інформаційні програми, програми в галузі культури і програми в галузі освіти.

Основні зовнішньополітичні завдання, які стоять перед публічною дипломатією:

- поліпшення іміджу країни серед найбільш активної та впливової частини зарубіжного суспільства;
- вплив на еліту зарубіжних країн, в першу чергу на ту її частину, яка приймає рішення;
- створення сприятливого економічного та інвестиційного клімату для США в зарубіжних країнах.

Однак публічна дипломатія це не тільки просування іміджу, навчання певних професійних груп представників зарубіжної держави або здійснення радіо-і телемовлення. У сучасній публічній дипломатії США активно практикуються і такі елементи, як аналіз громадської думки або якості поширюваної інформації про самих США (listening), а також проведення короткострокових політичних кампаній, спрямованих на просування конкретної політичної ідеї, дії тощо (advocacy).

У традиційному розумінні публічна дипломатія являє собою інструмент взаємодії між державою і «зарубіжною аудиторією» і є складовою частиною дипломатичного і зовнішньополітичного механізму, що використовується урядом. У новому нетрадиційному розумінні публічна дипломатія служить інструментом зацікавленості зарубіжної аудиторії певною проблемою за допомогою таких нових методів, як мережеві контакти, створення та привернення уваги до особливих сайтів, SMS-розсилка, організація інтернет-конференцій та блогів. Подібна публічна дипломатія, хоча і включена в завдання уряду, здійснюється по лінії «неурядові організації – зарубіжна аудиторія». Сьогодні американський уряд оперує у своїй зовнішньополітичній політиці такими визначеннями публічної дипломатії, як «нова публічна дипломатія», «публічна дипломатія 2.0» або «цифрова дипломатія». Останній термін більш часто застосовується у зовнішньополітичному дискурсі США.

Нова публічна дипломатія (цифрова дипломатія, digital diplomacy) – це спосіб комунікативного впливу на міжнародну ситуацію та зарубіжну аудиторію за допомогою нових технологій (блоги, спеціальні сайти: Facebook, Twitter, YouTube, SMS-розсилка), які просуваються в зарубіжних країнах.

Термін з'явився в 2007 р. в надрах Держдепартаменту. Подібний підхід ґрунтується на ідеї відкритості та доступності американського уряду і США в цілому для зарубіжної аудиторії (електронний уряд). Найбільш популярні сайти серед внутрішньої і зарубіжної аудиторії – America.gov, White House Live, які в режимі реального часу інформують всіх бажаючих про події, в Білому домі, Держдепартаменті тощо. Крім цього, створення такого розділу на сайтах уряду США, як «блоги», є ще однією важливою новою рисою сучасної публічної дипломатії США. Отримання відгуків зарубіжної аудиторії в реальному часі та їх аналіз сприяють формуванню більш переконливих сигналів для зарубіжних країн.

Нова публічна дипломатія містить в собі ідею «управління міжнародним середовищем» (management of international environment) за допомогою залучення уваги зарубіжної цільової аудиторії до проблем, які турбують США і, таким чином, за допомогою переконання аудиторії у правильності підходів уряду США до здійснення тих чи інших міжнародних акцій.

Нова публічна дипломатія не відмовляється від традиційних методів вирішення зовнішньополітичних завдань за допомогою інформаційних, освітніх програм або програм в галузі культури. Однак вона спирається на певні постулати, що дозволяють говорити про деяке відходження США від класичного розуміння ролі і місця публічної дипломатії в зовнішній політиці. У цьому зв'язку можна вказати на наступні моменти:

1) джерелом публічної дипломатії виступають неурядові та мережеві організації, які ефективніше охоплюють своїм впливом певну частину зарубіжної аудиторії;

2) платформою для публічної дипломатії є мережа Інтернет, куди переносяться новинні і музичні формати радіо-і телепрограм, просування іміджу США тощо;

3) члени зарубіжних неурядових організацій, користувачі мережі Інтернет та молодь стають основними адресними групами публічної дипломатії США;

4) замість концепції «просування позитивного іміджу» (promote a positive image) у США використовується нова концепція «просування бренду» (branding) більш конкретних американських символів (наприклад, просування іміджу президента США Б. Обами - Obama's brand);

5) для просування нового товару на міжнародному ринку – бренду свободи – широко використовуються такі маркетингові прийоми, як реклама, наприклад радіо «Голос Америки»;

6) для: ефективного функціонування інституту публічної дипломатії США універсальне значення має використання двох концептуальних основ - «м'яка сила / міць» (soft power) і «розумна сила / міць» (smart power). Відмінні особливості традиційної публічної дипломатії та нової публічної дипломатії представлені в табл. 1.

Табл. 1. Відмінності традиційної публічної дипломатії та нової публічної дипломатії США.

Показник	Традиційна публічна дипломатія	Нова публічна дипломатія
Мета публічної дипломатії	Просування зовнішньополітичних інтересів США	Просування зовнішньополітичних інтересів США
Форми реалізації публічної дипломатії	Пропаганда, освітні і наукові обміни, програми в галузі культури і науки	Супутникове та Інтернет-телебачення, новини в режимі реального часу, блоги та форуми, мобільні телефони, електронні носії інформації
Цільова закордонна аудиторія	Еліта та лідери в своїх галузях	Молодь та члени неурядових організацій
Методи просування основної теми серед цільової аудиторії	Просування основної теми тільки серед цільової аудиторії	Будівництво партнерських та дружніх відносин з розширеною (масовою) аудиторією
Основні механізми реалізації	По вертикалі: від уряду та неурядових організацій США (фонд Форда, фонд Карнегі, фонд «Євразія» тощо) до закордонної аудиторії	По горизонталі: від неурядових організацій та уряду США до зарубіжних неурядових організацій та користувачам мережевих ресурсів
Теоретична база	Теорія Пропаганди та політичної реклами	Теорії брендингу (ребрендингу) та «м'якої (розумної) сили»
Основні терміни	Імідж США та боротьба за демократію у конкретних країнах	Національний бренд США та глобальний демократичний порядок

Поняття «механізм публічної дипломатії» має на увазі ряд урядових і неурядових відомств, які формують і реалізують існуючі програми публічної дипломатії в зарубіжних країнах. У число відомств, залучених до процесу формування регіональних пріоритетів, змісту тих або інших програм, розподілу фінансування, входять наступні органи виконавчої та законодавчої влади США:

- Відділи в Держдепартаменті - з освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs), з інформаційних програмах (International Information Programs) і з вивчення зарубіжної блогосфери (Digital Outreach team).
- Агентство з міжнародного розвитку (Agency of International Development) і Рада керуючих мовленням (Broadcasting Board of Governors), які формально є незалежними відомствами, але їх голови підпорядковуються держсекретареві США.
- Відділи з публічної дипломатії та Агентство по співпраці в області оборони і безпеки міністерства оборони.
- Президент, Рада національної безпеки і Конгрес США.

У число відомств, які займаються реалізацією програм публічної дипломатії, входять зазначені відділи Держдепартаменту напіурядові агентства, дипломати США, а точніше – апарат аташе з культури США разом з інформаційними центрами США в зарубіжних країнах, благодійні фонди та неурядові організації США, такі як фонд «Євразія», фонд Сороса, фонд Маккартур, фонд Форда. Крім того, різні експертні групи в Держдепартаменті, такі як Відділ планування і Міжвідомча робоча група з оцінки освітніх програм публічної дипломатії (Interagency Working Group (IAWG) on the US Government-Sponsored International Exchanges and Training), Комісія радників президента з публічної дипломатії (Advisory Commission on Public Diplomacy), різні мозкові центри (корпорація РЕНД або Центр стратегічних досліджень), також займаються сьогодні оцінкою ефективності реалізованих програм. Відділи в Держдепартаменті з освіти та культури та інформаційним програмам підпорядковуються заступнику держсекретаря з публічної дипломатії (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs) і є інстанціями, контролюючими здійснення програм. Назви відділів говорять про їх основне призначення: так, Відділ з освіти та культури займається формуванням і реалізацією програм навчання, спрямованих на представників еліти чи лідерів в зарубіжних суспільствах, а Відділ з міжнародних інформаційних програм реалізує програми з поширення особливої друкованої,

електронної, візуальної та аудіоінформації про США. Також цей відділ готує прес-релізи (Washington files), що надходять в дипломатичні представництва США і роз'яснюють національну зовнішню і внутрішню політику. У різні періоди ці відділи не раз реорганізовувалися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов К. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / К. В. Балабанов, М. В. Трофименко. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2012. — 432 с.
2. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский / пер. с англ. Ю. В. Фирсов. — М. : Междунар. отношения, 2010. — 192 с., ил.
3. Драч М. Як діє американська публічна дипломатія в Росії і Грузії? / Мар'яна Драч. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1114389.html>.
4. Кубышкин А. Публичная дипломатия США / А. И. Кубышкин, Н. А. Цветкова. — М. : Аспект Пресс, 2013. — 271 с.
5. Филимонов Г. «Мягкая сила» культурной дипломатии США : монография. — М. : РУДН, 2010. — 212с.
6. Шаклеина Т.А. Великие державы и региональные подсистемы / Татьяна Шаклеина // Международные процессы. — Том 9, № 2(26). Май–август 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/004.htm>].
7. Futures for Diplomacy. Integrative Diplomacy in the 21st Century / [Brian Hocking, Jan Melissen, Shaun Riordan, Paul Sharp] // Clingendael Netherlands Institute of International Relations Report. — October 2012. — № 1. — 78 p.
8. List of Under Secretaries for Public Diplomacy and Public Affairs. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Under_Secretary_of_State_for_Public_Diplomacy_and_Public_Affairs
9. U.S. EMBASSIES, CONSULATES, AND DIPLOMATIC MISSIONS. United States Department of State. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.usembassy.gov/>.
10. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.state.gov/r/>.
11. United State of America Foreign Service Act. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://transition.usaid.gov/policy/ads/400/fsa.pdf>].
12. US Department of State. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.state.gov/>.
13. US Public Diplomacy structure. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.state.gov/r/>.

КОСОВСЬКА КРИЗА (1998 - 2008 РР.): МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Шабанов В.П.

Косовський конфлікт не тільки став найтривалішим серед усіх локальних конфліктів у Європі після II світової війни, а й справив масштабний вплив на сучасну систему міжнародних відносин. Тому актуальність теми є незаперечною, бо Косово було одним з детонаторів розпаду Югославії та важливою ланкою у ланцюзі так званої «балканізації».

Косовська криза стала продовженням розпаду югославської федерації, яка не змогла створити дієвий політичний механізм співіснування окремих своїх вельми різномірних частин в умовах краху комуністичного режиму і жорсткої економічної кризи. Це актуалізувало процеси самовизначення народів, що населяли Югославію адже формат федерації їх вже не влаштовував. На ці процеси накладалися історичні протиріччя, що роздмухувалися пропагандою з обох боків. Адже, Косово - це край, що розміщується в центрі безпосереднього зіткнення двох цивілізацій сучасного світу – православної та мусульманської, що визначає особливу гостроту національних конфліктів у цьому регіоні. Важливим фактором загострення ситуації навколо Косова стала міфологізація його історії у сербській і албанській інтерпретації, яка відбувалася протягом століть і стала частиною національної ідентичності як сербів, так і албанців. Шовіністична політика нетерпимості з обох боків в окремі періоди роздмухувала міжетнічну ворожнечу.

Історію косовської проблеми наприкінці XX – на початку XXI ст. (аж до проголошення незалежності краю) можна умовно розділити на три етапи. На першому етапі (1989 - 1998) визначилася сутність протистояння Приштіни і Белграда – питання статусу краю. Албанці наполягали на його незалежності, сербська влада в особі С. Милошевича навпаки, адміністративними рішеннями та силовими методами обмежили автономію Косова. Але за лаштунками режиму прямого правління Белграда, у Косово протягом більшої частини 1990- х рр.. формувалося паралельне опозиційне албанське суспільство на чолі з Демократичною партією Косова та його лідером І. Руговою [1, с. 22].

На другому етапі (1998-1999 рр.) починається різка радикалізація албанського руху. Тому було кілька причин. По-перше, у його лідери виходить Армія Визволення Косова - організація яка носила екстремістський характер і діяла терористичними методами. По-друге, в Косово з'являється чимало зброї з сусідньої Албанії, де у 1997 р. проходила громадянська війна, були пограбовані армійські арсенали і значна кількість зброї і бойовиків потрапило на територію Косова. В цей час розпочалися сутички Армії Визволення Косова з сербською поліцією. З іншого боку, у президента Югославії С. Милошевича були проблеми з утриманням політичної влади. У 1997 р на муніципальних (місцевих) виборах перемогла - Демократична партія Сербії, політичні опоненти С. Мілошевича і очолюваних ним соціалістів. В

країні зростало незадоволення злиденним становищем переважної маси населення і авторитарною політикою С. Милошевича. І у цій ситуації С. Милошевич знову вдало конвертував ці настрої проти албанського населення Косова, використавши фактор Косово для підвищення свого політичного авторитету [2, с. 149].

У березні 1998 р. С. Милошевич ввів у Косово війська і додаткові підрозділи поліції. За цілком виправданими цілями запобігання албанському сепаратизмові і захисту безпеки краю і, зокрема сербського населення, ховалися й інші цілі – відволікти увагу сербського суспільства від провальної економічної політики соціалістів і колосальної корумпованості їхньої влади. Сербсько-албанське протистояння у Косово позначилося етнічними чистками з обох боків. У такій ситуації міжнародне співтовариство не могло знаходитись осторонь конфлікту, який набував все більш загрозливих масштабів. Міжетнічні сутички могли перекинутися на сусідні Македонію, Албанію, що могли викликати виникнення нових, локальних осередків конфлікту, який би тривав ще не один рік. Низка міжнародних конференцій, консультацій, резолюцій Радбезу ООН не дали відчутних результатів – С. Милошевич свідомо не хотів йти на компроміс, вважаючи надмірну міжнародну активність ознакою втручання у внутрішні справи Югославії. Неможливість вирішити проблему сербсько-албанського протистояння в Косово мирним шляхом поставила на порядок денний високу ймовірність використання силових аргументів, що й сталося наприкінці березня 1999 р. Надзвичайним фактом стало те, що військово-повітряна операція була здійснена НАТО без згоди Ради Безпека ООН, що продемонструвало певну безпорадність ООН у вирішенні конфліктів, а з іншого виявило нові миротворчі функції Північноатлантичного альянсу, які виразилися у так званих «примусенні до миру» [3, с. 31-32].

Третій, заключний етап косовського конфлікту (1999-2008 рр.) пройшов під знаком міжнародної військової і гуманітарної місії з урегулювання косовського питання, мета якої була визначена Резолюцією 1244 Ради Безпеки ООН - припинення міжетнічного протистояння, локалізація та запобігання поширенню гуманітарної катастрофи, пов'язаної з потоком біженців, відновлення зруйнованої військовими діями інфраструктури та місцевої адміністрації Косово [4]. В той же час продовжилися міжнародні консультації щодо майбутнього правового статусу Косово. Якщо світове співтовариство виступало за широку автономію краю, то серби не хотіли й чути про подібні варіанти. Ухвала Ради Безпеки щодо неможливості повернення Косово до статусу 1998 р. та підтримка Заходом надання широкої автономії краю разом з небажанням Сербії йти на компроміси поставили сторони переговорів у глухий кут, виходом з якого стало проголошення незалежності Косово в односторонньому порядку (лютий 2008 р.). Косовські албанці отримали довгоочікувану незалежність, однак, чи розв'язало це гордіїв вузол міжетнічних протиріч в регіоні покаже лише час [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Яровий В. Історія західних і південних слов'ян / В. Яровий. – Київ: Либідь, 2003. – 632 с.
2. Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы / А.Г. Задохин, А.Ю. Низовский. – М.: Вече, 2000. – 416с.
3. Волков В.К. «Новый мировой порядок» и Балканский кризис 90-х годов / В.К. Волков // Новая и новейшая история. – 2002. – №2. – С. 11-50.
4. Резолюция 1244 (1999), принятая Советом Безопасности на его 4011-м заседании 10 июня 1999 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/TMP/7629364.13288116.html>.
5. Declaration of Independence of Kosovo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/2008_Declaration_of_Independence_of_Kosovo.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КІПРУ: ВИБОРЧА СИСТЕМА

Ясірова Ю.Ф.

Невід'ємною частиною політичної системи сучасної демократичної держави є політичні партії. Вони є одним з найважливіших компонентів політичного процесу. Однією з основних функцій партій є боротьба за владу в ході виборів і пов'язане з цим формування представницьких органів влади. Так завдяки партіям здійснюється прямий та зворотній зв'язок між суспільством і державою. В цьому контексті до числа пріоритетних ставляться проблеми правового регулювання політичних партій, особливої уваги серед яких заслуговують питання виборчої системи. Однак ступінь правового регулювання і його характер далеко не однакові в різних країнах. Інтерес викликає ситуація, яка склалася в Республіці Кіпр. Так, вчені, що досліджують політичні проблеми країни основну увагу приділяють вирішенню кіпрського конфлікту, питанням євроінтеграції. При цьому політичні партії Кіпру загалом і правове регулювання їхньої діяльності зокрема, залишаються недостатньо вивченими. Зважаючи на це, розглянемо виборчу систему Кіпру в контексті політико-правового регулювання функціонування політичних партій.

Конституція та Закон про політичні партії Республіки Кіпр є основоположними документами, з прийняття яких розпочався процес їхньої законодавчої інституціоналізації в країні. Визначаючи статус партій вони складають основу політико-правового регулювання їхньої діяльності. Так, Конституція Кіпру, прийнята в 1960 р. одразу після отримання незалежності острову, не містить окремих положень, привчених політичним партіям. Тільки в Частині II Конституції щодо основних прав і свобод, у статті 21 зазначено, що кожен має право утворення союзу або

приєднання до нього з метою захисту своїх інтересів, ніхто не може бути примушений до вступу в будь-який союз чи продовження членства в ньому. Конституція Кіпру не визначає виборчу систему, а передбачає прийняття закону про вибори [1]. Закон про політичні партії визначає правове положення партій більш детально. Перший такий Закон був прийнятий в 1989 р. , коли на острові вже функціонували чотири основні партії, які складають основу партійної системи острова – АКЕЛ, ДИСИ, ДІКО, ЕДЕК. Він торкався питань реєстрації політичних партій, а також придбання, володіння та розпорядження ними нерухомим та рухомим майном [2]. В 2011 р. був прийнятий новий Закон про політичні партії, який регулював питання фінансування партій, контролю за виборчими доходами та витратами і т.д. [3].

Отже, ані Конституція Кіпру, ані Закон про політичні партії не торкаються питань виборчого процесу. В той же час посилення Конституції на прийняття парламентом перед виборами спеціальних законів спрощує дослідження правового регулювання виборчого системи, роблячи його об'єктом саме ці нормативні акти.

Перш за все визначимо загальні і незмінні положення виборчого законодавства. Реєстрація виборців та голосування є обов'язковими на Кіпрі. Всі громадяни Республіки з набуттям права голосу повинні звернутися в районне управління для реєстрації. Законом передбачено кримінальну відповідальність для тих, хто не подав заяву про реєстрацію в списку виборців або не повідомив про зміну адреси або імені. Кандидати в депутати можуть бути незалежними, або членами політичних партій чи коаліцій. Політичні партії чи коаліції партій висувають списки кандидатів за кожним округом. Число кандидатів, включених до списків, повинне бути рівним кількості парламентських місць в окрузі. До того ж, окремим голосуванням громади вірмен, маронітів і латинітів обирають до Палати своїх представників, які можуть відвідувати її засідання без права участі в обговоренні законопроектів. Вони вносять пропозиції і рекомендації при розгляді питань, які зачіпають інтереси конфесійних груп [4].

Перший Закон про вибори був прийнятий в 1959 р. Отже, закон визначав виборчі округи, число обраних представників до Парламенту, число обраних членів від грецької і турецької общини і виборчу систему, яка буде використовуватися на виборах в 1960 р. Так, Кіпр був розділений на шість виборчих округів, межі яких відповідають шістьом районам Нікосія, Лімасол, Фамагуста, Ларнака, Пафос та Кіренія. За кожним округом закріплено певне число місць відповідно до кількості зареєстрованих виборців. До Палати представників обиралось 50 членів, 35 з яких греки-кіпріоти і 15 турки-кіпріоти. Системою виборів 1960, 1970 і 1976 рр. була система більшості, в якій обраними вважалися кандидати від партії, яка отримала більшу частку голосів в окрузі. З 1963 р. турки-кіпріоти не беруть участь в роботі Палати, призначені для них депутатські місця формально залишаються вакантними. Але ця система мала недоліки. Після виборів 1976 р. партія ДИСИ, яка отримала 26% голосів виборців, не потрапила до парламенту. Це викликало гарячі дебати, в результаті чого було прийняте рішення про зміну виборчої системи [5].

Новим законом про вибори від 1979 р. було запроваджено посилену пропорційну виборчу систему, за якою проводилися вибори до Палати представників 1981, 1985 та 1991 рр. Було змінено спосіб голосування. Виборець має право віддати свій голос за партію або висловлювати перевагу на підтримку певних кандидатів (однієї партії). Кількість позначок менша за кількість місць в окрузі. Одна позначка відповідає чотирьом місцям. У виборчих округах, де обрано менше чотирьох кандидатів, виборці можуть позначити одного кандидата. Поріг для проходження не визначається. Тим не менш, тільки партії і коаліції партій, які задовольняють наступним умовам приймають участь у другому розподілі голосів:

- партії, які отримали принаймні одне місце в першому розподілі і мають загальну частку голосів, рівну або більшу ніж 8%, або з загальною часткою голосів рівною або більшою ніж 10%;
- коаліції двох партій, які отримали принаймні одне місце в першому розподілі і мають загальну частку голосів, рівну або більшу ніж 20%, або із загальною часткою голосів рівною або більшою ніж 20%;;
- коаліції трьох і більше партій, які отримали принаймні одне місце в першому розподілі і мають частку голосів, рівну або більшу, ніж 25%, або із загальною часткою голосів рівною або більшою ніж 25%.

Якщо тільки одна партія або коаліція партій досягає визначеного вище порогу, то партія з другою за величиною часткою голосів бере участь у другому розподілі за умови, що частка голосів партії більша частки кожної з партій, які входять до коаліції. Інакше, коаліція партій з найбільшою середньою часткою голосів серед усіх коаліційних партій бере участь у другому розподілі. Середня частка голосів визначається шляхом ділення загальної частки голосів коаліції на число коаліційних партій. Зрештою, в разі, якщо жодна партія або коаліція партій не досягне вищевказаних критеріїв, партіями чи коаліціями партій, які беруть участь у другому розподілі стають ті, що мають частку голосів найближчу до порога.

Розподіл місць на першому етапі здійснюється відповідно до загального числа дійсних голосів у кожному виборчому окрузі. Виборча міра визначається шляхом ділення загальної кількості дійсних голосів на кількість місць в окрузі. Кількість місць, отриманих кожним політичним утворенням визначається шляхом ділення (без урахування фракцій) загальної частки голосів політичного утворення в окрузі на виборчу міру. В одномандатних округах місце займає утворення з найбільшою кількістю голосів. Потім місця розподіляються серед кандидатів кожного політичного утворення залежно від кількості відданих за них голосів. Якщо немає таких кандидатів - тобто, якщо два або більше кандидатів одержали однакову кількість голосів - то місця розподіляються серед кандидатів за порядком в партійному списку. Якщо місця завойовані політичним утворенням перевищують число її висунутих кандидатів, то місця, виділені цьому утворенню, мають дорівнювати кількості кандидатів.

Якщо залишаються нерозподілені місця, то вони підлягають розподілу на другому етапі, заснованому на загальнонаціональному виборчому окрузі. З урахуванням голосів партій або коаліції партій, які беруть участь у другому розподілу, нова виборча міра є часткою від ділення суми залишків (невикористані голоси) партій, що беруть

участь у другому розподілі, на кількість нерозподілених місць по всій країні. Кількість місць, отриманих кожною партією, визначається шляхом ділення залишку кожної з партій на виборчу міру (без урахування фракції). Якщо є тільки одне місце, воно присуджується партії або коаліції партій, які отримали місця у виборчому окрузі, в якому є вакантні місця. Якщо є два або більше місць, вони розподіляються партіями наступним чином:

- партії або коаліції партій, які приймають участь у другому розподілі відбираються відповідно до їхнього залишку в першому розподілі;
- якщо всі місця розподіляються на одну партію, вони надаються партії у виборчих округах, в яких місця є і партія має найбільшу кількість невикористаних голосів;
- якщо місця розподіляються між двома або більше партіями, вони, по-перше, надаються партіям в порядку їхнього залишку, по-друге, наявні місця у виборчих округах, розподіляються між партіями, які їх отримали, відповідно до невикористаних голосів у відповідних виборчих округах [6].

До парламентських виборів 1985 р. були прийняті певні зміни, найбільш важливою з яких стало збільшення кількості місць в Палаті представників від 35 до 56 (греки-кіпріоти). При чому загальна кількість місць збільшилася до 80, і відповідно 24 місця турок-кіпріотів, які і досі залишаються вакантними [4].

Кінцевих змін виборча система Кіпру зазнала перед виборами 1995 р. Із новим законом був змінений виборчий поріг для розподілу місць на другому етапі і внесені додаткові зміни щодо шляху розподілу місць між партіями, які беруть участь у другому розподілі. Система пропорційного представництва була прийнята. Виборці мали поставити позначку біля імені кандидата/кандидатів в партійному списку. Список кандидатів у виборчих бюлетенях більше не визначався партією, а зазначався в алфавітному порядку, за винятком голови партії, ім'я якого містилося на початку списку. Віковий ценз був змінений в 1997 р. з 21 до 18 років.

Відповідно до Закону 1995 р., політичне утворення може брати участь в другому розподілі місць, за умов відповідності наступним критеріям:

- партії з часткою голосів рівною або більшою, ніж 1/56 від загального числа голосів;
- коаліції двох партій із загальною часткою голосів рівною або більшою, ніж на 10%;
- коаліції більше двох партій з загальною часткою голосів рівною або більшою, ніж 20%

Інші положення залишились незмінними.

Останні зміни до Закону про вибори були прийняті парламентом в 2011 р. [7] Але вони не пов'язані з фундаментальними аспектами виборчої системи.

Таким чином, політико-правове регулювання функціонування політичних партій на Кіпрі відбувається, перш за все, Конституцією та Законом про політичні партії, які стали основою законодавчої інституалізації політичних партій на Кіпрі. Специфіка Кіпру в тому, що ці акти не регулюють питань виборчої системи. Вони регулюються Законами про вибори, які приймає парламент перед кожними виборами до Палати представників. Це дозволяє регулювати правила проведення виборів залежно від внутрішньополітичних змін без особливих труднощів, що і надало гнучкості виборчій системі країни. Адже змінювалась вона три рази: від системи більшості до посиленої пропорційної системи та пропорційної системи. Отже, саме Закони про вибори містять засади виборчої системи Кіпру і складають базу регулювання за виконанням політичними партіями однієї з основних своїх функцій – формування представницьких органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Σύσταμα της Κύπρου [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/constitution_gr/constitution_gr#2
2. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων (Κτήση, Κατοχή και Διάθεση Ακίνητης και Κινητής Ιδιοκτησίας) Νόμος του 1989 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/1989_1_199/index.html
3. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων Νόμος του 2011 http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2011_1_20/full.html
4. Republic of Cyprus. Parliamentary elections 22 may 2011. OSCE / ODIHR needs assessment mission report [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.osce.org/odihr/98755>
5. Christophorou C. Εκλογές, Εκλογικά συστήματα [Електронний ресурс] / C. Christophorou. — Режим доступа: http://www.eklektor.org/ekloges/elect_systems.asp
6. Lamprinakou C. Electoral System Change in Europe since 1945: Cyprus [Електронний ресурс] / C. Lamprinakou. — Режим доступа: http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_207/FILE/Cyprus_summary.pdf
7. Εκλογικός νόμος [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/Eklogikos_nomos.pdf

ROLA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO W POLITYCE ZAGRANICZNEJ UNII EUROPEJSKIEJ WOBEC UKRAINY

Konieczna K.

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie udziału Parlamentu Europejskiego w polityce zagranicznej Unii Europejskiej wobec Ukrainy. Mimo, wydawać by się mogło, stosunkowo wąskiego zakresu uprawnień w dziedzinie polityki zagranicznej, pozycja Parlamentu Europejskiego na przestrzeni lat ewoluowała. Ponadto za sprawą szeregu porozumień międzyinstytucjonalnych doszło do znaczącego poszerzenia prerogatyw izby w polityce zagranicznej. W środowisku akademickim oraz na forum debaty publicznej wielokrotnie podważa się rolę unijnej polityki wobec Ukrainy. Niemniej można zauważyć płynące z płaszczyzny współpracy międzyparlamentarnej poparcie dla zawarcia umowy stowarzyszeniowej, to jednak wyraźnie kontrastuje ono z brakiem konkretnych kroków zmierzających do realizacji postulatu pełnej integracji ze strukturami unijnymi państw objętych Programem Partnerstwa Wschodniego. Z uwagi na stosunek zachodnich sąsiadów oraz brak jasnej perspektywy członkostwa państwa obszaru postradzieckiego, zwłaszcza Ukraina, niechętnie podejmują wysiłek związany z dostosowywaniem kraju do unijnych standardów. Poddając ocenie dotychczasowe działania decydentów UE można odnieść wrażenie, iż integracja ze wschodnimi sąsiadami, w tym z Ukrainą nie jest postrzegana w kategorii żywotnego interesu, ani nawet kwestii na tyle istotnej, aby w świetle ostatnich wydarzeń zdecydować się na konkretne kroki. Choć za taki należałoby uznać ratyfikowanie na forum parlamentarnym układu o stowarzyszeniu Unii Europejskiej i Ukrainy.

W oparciu o regulacje zawarte prawodawstwie Unii Europejskiej oraz działalność eurodeputowanych na forum parlamentarnym zaprezentowana zostanie unijna polityka zagraniczna wobec Ukrainy, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu Parlamentu Europejskiego na jej obecny kształt. Nie jest przedmiotem niniejszych rozważań głęboka analiza zdolności wdrożenia przez państwo ukraińskie *acquis communautaire* oraz pozostałych wymogów ani też realna możliwość przystąpienia do Wspólnoty, a jedynie ukazanie roli i funkcji Parlamentu Europejskiego oraz samych eurodeputowanych w procesie kształtowania polityki zagranicznej UE wobec Ukrainy.

1. Polityka zagraniczna Unii Europejskiej wobec Europy Wschodniej, na przykładzie Ukrainy

Polityka zagraniczna Unii Europejskiej wobec Ukrainy zyskała nowy wymiar po rozszerzeniu Wspólnoty w 2004 roku, bowiem jako państwo bezpośrednio sąsiadujące z Unią, obok Białorusi, Mołdawii, Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu stała się adresatem unijnej polityki integracyjnej, państwa te na forum europejskim określa się mianem Europy Wschodniej². Termin ten wprowadzono do unijnej polityki zagranicznej w ramach podpisanej przez UE oraz sześć krajów sąsiedzkich deklaracji po pierwszym szczycie Partnerstwa Wschodniego w 2009 roku, który miał miejsce w Pradze³. Dokument włączał do krajów Europy Wschodniej wszystkie spośród państw objętych programem partnerskim: Białoruś, Ukrainę, Mołdawię, Armenię, Azerbejdżan i Gruzję⁴. Chociaż już w 1994 roku doszło do podpisania Układu o Partnerstwie i Współpracy, a Ukraina zajęła oficjalne stanowisko w przedmiocie nabycia statusu kraju stowarzyszonego z UE, to w praktyce dokument ten nie miał na celu integracji, stowarzyszenia, ani także członkostwa Ukrainy w strukturach unijnych⁵. W ramach Układu wskazywano możliwość stworzenia strefy wolnego handlu na płaszczyźnie UE-Ukraina, jednakże i ta propozycja nie była skonkretyzowana. Niemniej ten wydawać by się mogło ambiwalentny stosunek unijnych decydentów wobec Ukrainy, a dokładniej europejskiej perspektywy Ukrainy, tłumaczyć należy przede wszystkim pokutującym przekonaniem o przynależności Ukrainy do tzw. bliskiej zagranicy Rosji oraz priorytetowym postrzeganiem relacji dwustronnych z Kremlem⁶. Tym samym mając na uwadze nadzwyczaj złożone stosunki między Ukrainą a Rosją oraz Rosją i UE w medialnej, i nie tylko, nagonce zwykło się powtarzać, że Ukraina nie może przystąpić do Unii. Niemniej, abstrahując od wszelkich kwestii politycznych, należy wskazać, iż zgodnie z ustawodawstwem unijnym nie ma przepisu, który wyłączałby możliwość przystąpienia Ukrainy do struktur UE. Bowiemy w myśl art. 49 Traktatu o Unii Europejskiej należy wskazać, że Ukraina może ubiegać się o członkostwo w UE, jak wszystkie państwa europejskie, które kierują się zasadami wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i praw podstawowych, a także zasadami państwa prawa⁷. Tym samym w sytuacji, gdy państwo ukraińskie spełni wszystkie spośród wymogów, brak formalnych przeciwwskazań ewentualnej akcesji.

² Natomiast w środowisku akademickim, i nie tylko, kategoria Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego funkcjonuje w odniesieniu do sześciu sąsiedzkich krajów postradzieckich (Białoruś, Mołdawia, Gruzja, Armenia i Azerbejdżan) jako Europa Wschodnia i Kaukaz Południowy. Natomiast samo pojęcie Europy Wschodniej obejmuje zwyczajowo także Rosję.

³ K. Gomółka, G. Gałek, **Transformacja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Gospodarka, społeczeństwo, polityka**, Elbląg 2010, s. 106.

⁴ Wspólna deklaracja przyjęta podczas szczytu partnerstwa wschodniego w Pradze, Praga, 7 maja 2009 r., 8435/09 (Presse 78).

⁵ A. Olechno, **Ukraina**, [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, S. Bożyk, M. Grzybowski (red.), Białystok 2012, s. 310.

⁶ K. Morawska, A. Zieliński (red.), *Nowe sąsiedztwo – nowe stowarzyszenie, Ukraina i Unia Europejska na początku XXI wieku*, Warszawa 2002, s. 11.

⁷ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r., Dz.U. 2009 nr 203 poz. 1569.

W roku 1998 weszła w życie Umowa o Partnerstwie i Współpracy, która stanowi podstawę stosunków UE z Ukrainą, wówczas powołano do życia Radę Współpracy UE-Ukraina. Z kolei w 2004 roku Ukraina została włączona do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oraz nadano jej miano tzw. priorytetowego partnera⁸. Natomiast w 2008 roku w ramach trzynastego szczytu UE-Ukraina w Paryżu jednomyślnie uzgodniono, że kolejnym krokiem zmierzającym do zacieśnienia relacji winien być układ stowarzyszeniowy Ukrainy z UE⁹.

Stowarzyszenie Ukrainy z UE ma na celu zdynamizowanie i zintensyfikowanie wzajemnych stosunków politycznych oraz gospodarczych oraz stworzenie warunków dla gradualnego wprowadzenia Ukrainy w ramy unijnego rynku wewnętrznego, między innymi w ramach ustanowienia strefy wolnego handlu (ang. *Deep and Comprehensive Free Trade Agreements*, DCFTA)¹⁰. Proces negocjacyjny w przedmiocie stowarzyszenia Ukrainy rozpoczął się w lutym 2008 roku, zaraz po tym jak przyjęta została decyzja o przystąpieniu państwa ukraińskiego do struktur Światowej Organizacji Handlu (WTO)¹¹. Wspomniany układ stowarzyszeniowy dodatkowo swoim zakresem obejmuje także kwestie związane z wprowadzeniem na Ukrainie gospodarki rynkowej, co ma nastąpić między innymi jako konsekwencja zbliżenia ustawodawstwa ukraińskiego do unijnego.

Natomiast 19 grudnia 2011 roku w ramach piętnastego szczytu UE-Ukraina, który odbywał się w Warszawie wypracowano wspólne stanowisko w przedmiocie treści układu o stowarzyszeniu, a sam układ parafowano w dniu 30 marca 2012 roku¹². Dodatkowo 19 lipca 2012 roku parafowano dokument dotyczący ustanowienia strefy wolnego handlu (DCFTA)¹³. W dniu 23 października 2013 roku na forum Parlamentu Europejskiego przyjęto rezolucję, w której deputowani pozytywnie odnieśli się do kwestii umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą oraz uznali, że dokument ten powinien zostać podpisany w trakcie zaplanowanego na listopad tego roku szczytu Partnerstwa Wschodniego, który miał się odbyć w Wilnie. Jednakowoż, mimo odbywającego się w dniach 28-29 listopada 2013 roku trzeciego szczytu i rekomendacji Parlamentu Europejskiego nie doszło do podpisania właściwej umowy stowarzyszeniowej między Unią Europejską a Ukrainą, a jedynie przyjęto deklarację, zgodnie z której treścią uznaje się decyzję ukraińskiego rządu o tymczasowym zawieszeniu przygotowań do podpisania umowy¹⁴. Niemniej, należy zauważyć, że obie strony – UE oraz Ukraina – potwierdziły wówczas i podtrzymywały chęć podpisania dokumentu w przyszłości.

W konsekwencji układ o stowarzyszeniu pomiędzy UE a Ukrainą podpisano w dniu 21 marca 2014 roku – postanowienia dotyczące politycznych kwestii współpracy – oraz 27 czerwca 2014 – w przedmiocie postanowień gospodarczych. Do ratyfikacji układu na forum europarlamentu doszło 16 września 2014 roku, natomiast aby proces ratyfikacji został w pełni ukończony niezbędna jest jego ratyfikacja przez wszystkie 28 państw członkowskich Unii¹⁵. W ramach układu o stowarzyszeniu wzajemne relacje Unii oraz Ukrainy przeniesiono na nowy poziom dialogu publicznego, który oparto na zasadzie współpracy w nowych obszarach. Ponadto układ nakłada na Ukrainę obowiązek przeprowadzenia reform, a także przestrzegania zasad demokracji, praw człowieka oraz rządów prawa.

2. Ukraina w relacjach z Parlamentem Europejskim

Rola Parlamentu Europejskiego w polityce zagranicznej Unii Europejskiej ewoluowała na przestrzeni lat. Uzasadnione staje się twierdzenie, że „Parlament przeszedł długą drogę: od niezwykle ograniczonej roli, jaką nadał mu Jednolity Akt Europejski, po rozbudowane już formalne instrumentarium, którym dysponuje obecnie. Zmiana ta nastąpiła wraz z rozwojem Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa”¹⁶. Częstokroć w literaturze podnosi się, że rola Parlamentu Europejskiego w procesie kształtowania polityki zagranicznej w porównaniu z innymi instytucjami Unii Europejskiej jest niewielka. Nawet więcej, wskazuje się, że „same państwa członkowskie także postrzegają rolę izby w polityce zagranicznej raczej jako nieskuteczną, a czasem wręcz szkodliwą”¹⁷. Na forum prac Parlamentu Europejskiego, zwłaszcza w ostatnim czasie, Ukraina zajmuje szczególne miejsce. W działalności izby widoczne są dążenia do zacieśnienia relacji pomiędzy UE a Ukrainą. W rozważaniach na temat wpływu Parlamentu na pozycję Ukrainy w procesie integracji z UE nie można pominąć,

⁸ A. Olechno, op. cit., s. 310.

⁹ P. Musiałek, Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007-2011, Kraków 2012, s. 146.

¹⁰ G. Van Der Loo, *The EU-Ukraine DCFTA*, [w:] *The Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?*, R. Petrov, P. Van Elsuwege, Oxon-New York 2014, s. 83.

¹¹ J. Mankoff, *Relations with the European Union*, [w:] *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, S.K. Wegren (red.), Maryland 2012, s. 210.

¹² P. Kuspys, Szczyt UE – Ukraina: bez szans na przełom?, „Biuletyn OPINIE FAE” 2013, nr 3, s. 2 i nast.

¹³ J. Worobiow, Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie: oferta umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą wciąż aktualna, „Biuletyn PISM” 27.11.2013, nr 125 (1101).

¹⁴ *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013 - Eastern Partnership: the way ahead*, 17130/13, Wilno, 29.11.2013.

¹⁵ *Układ o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony*, Dz. Urz. UE 2014 L 161, s. 3.

¹⁶ R. Trzaskowski, J. Popielawska, Rola Parlamentu Europejskiego we Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwach, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony*, J. M. Fiszer, Warszawa 2011, s. 63.

¹⁷ R. Trzaskowski, J. Popielawska, Rola Parlamentu Europejskiego we Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwach, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony*, J. M. Fiszer, Warszawa 2011, s. 63, cyt. za: A. V. Buland, *Its Bark is Its Bite: The TDIP and the European Parliament's Voice in European Foreign Policy*, „Bologna Center Journal of International Affairs” 2007, t. 10, s. 3.

faktycznego oddziaływania eurodeputowanych na kształt wzajemnych relacji. Ponadto należy zwrócić szczególną uwagę na zmianę pozycji instytucjonalnej Parlamentu Europejskiego w strukturach unijnych, bowiem wraz z wejściem w życie w dniu 1 grudnia 2009 roku postanowień Traktatu z Lizbony, zyskawszy pełne uprawnienia ustawodawcze oraz budżetowe, zrównano go z pozycją Rady¹⁸. Niemniej pomijając szereg ograniczeń formalno-prawnych w przeszłości na Parlamencie ciążył swoisty polityczny obowiązek promowania idei integracji europejskiej wśród obywateli państw członkowskich¹⁹.

W ramach izby funkcjonuje tzw. *Delegacja Parlamentu Europejskiego do Komisji Współpracy UE – Ukraina*, której istotą jest podtrzymywanie oraz rozwój ponadnarodowych kontaktów Parlamentu Europejskiego z Ukrainą²⁰. Podstawową funkcją Komisji jest kontrola parlamentarna nad implementacją postanowień Umowy o Partnerstwie i Współpracy, zawartej między Unią a Ukrainą w 1994 roku²¹, a także stanowi główny bodziec przeprowadzenia niezbędnych reform demokratycznych i rynkowych na Ukrainie oraz jej zbliżenia do Unii.

Parlament Europejski w oparciu o dokumenty opracowane przez Radę oraz Komisję, a także na podstawie przeprowadzonych na forum izby dyskusji oraz zapytań podejmuje szereg rezolucji²². Pośród których należy wymienić rezolucję Parlamentu Europejskiego z dnia 25 listopada 2010 roku w sprawie Ukrainy, eurodeputowani uwzględnili wyrażone wówczas dążenie Ukrainy do członkostwa oraz wyrazili swoje poparcie. Ponadto w treści dokumentu wskazano szczególne, strategiczne wręcz, znaczenie Ukrainy dla UE oraz czynniki wyróżniające państwo w regionie²³. Wielokrotnie rezolucje służyły jako pośrednie źródło zaleceń i zobowiązań wobec Ukrainy, to też miało miejsce w przypadku rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 1 grudnia 2011 roku, która zawierała zalecenia dla Rady, Komisji oraz Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych w sprawie negocjacji dotyczących układu o stowarzyszeniu między UE a Ukrainą²⁴.

W rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 16 września 2014 r. w sprawie projektu decyzji Rady w sprawie zawarcia w imieniu Unii Europejskiej Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, parlamentarzysty w liczbie 535 opowiedzieli się za ratyfikacją układu o stowarzyszeniu, natomiast 127 było przeciw, a 35 wstrzymało się od głosu²⁵. W przedmiocie ratyfikacji układu o stowarzyszeniu przez Parlament Europejski jeden z eurodeputowanych – Jacek Saryusz-Wolski z Grupy Europejskiej Partii Ludowej – konstatuje, że „poprzez tę ratyfikację europejski wybór Ukrainy zostanie zinstytucjonalizowany oraz połączone zostaną przyszłość Ukrainy i UE. Społeczeństwo ukraińskie zapłaciło najwyższą cenę za swoje europejskie aspiracje, oplakując śmierć wielu ludzi oraz cierpiąc z powodu okupacji własnego terytorium przez Rosję i pogarszających się warunków gospodarczych. Ratyfikacja jest wyrazem poparcia UE dla Ukrainy, pomimo godnej pożałowania decyzji, o opóźnieniu wejścia układu w życie (...) [stowarzyszenie – przypis autorki] nie jest celem ostatecznym, w relacjach UE-Ukraina”²⁶. Natomiast zdaniem Przewodniczącego Parlamentu Europejskiego Martina Schulza „Parlament Europejski zawsze stał w obronie integralności terytorialnej i suwerenności Ukrainy i będzie kontynuował te działania”²⁷.

Kolejną kategorią dokumentów wydawanych w ramach działalności Parlamentu Europejskiego istotne miejsce zajmują uchwały. Chociaż uchwały te nie mają mocy wiążącej, to jednak wykorzystywane są w celu zwrócenia uwagi instytucji, do których są kierowane – Rady bądź Komisji Europejskiej – na zagadnienia istotne z punktu widzenia członków Parlamentu Europejskiego, w tym także na kwestie ukraińskie.

Podsumowanie

Rola Parlamentu Europejskiego w procesie kształtowania unijnej polityki zagranicznej sukcesywnie wzrasta. Działalność eurodeputowanych bezpośrednio wpływa na kształt unijnej agendy, poprzez wprowadzanie coraz to nowszych

¹⁸ J. Jaskiernia, *Pozycja Parlamentu Europejskiego w systemie instytucjonalnym Unii Europejskiej po Traktacie z Lizbony*, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony. Doświadczenia i nowe wyzwania*, J.M. Fiszer (red.), Warszawa 2011, s. 153.

¹⁹ A. Doliwa-Klepacka, Z. Doliwa-Klepacki, *Struktura organizacyjna (instytucjonalna) Unii Europejskiej*, Białystok 2009, s. 152.

²⁰ W skład delegacji UE – Ukraina wchodzi w równej liczbie posłowie do Parlamentu Europejskiego i posłowie do ukraińskiej Rady Najwyższej. Podkreślając strategiczne znaczenie stosunków dwustronnych, komisja zbiera się dwa razy w roku, raz w jednym z miejsc pracy Parlamentu Europejskiego, a raz na Ukrainie.

²¹ A. Olechno, op. cit., s. 310.

²² P. Olszewski, *Parlament Europejski w procesie integracji państw postjugosłowiańskich z Unią Europejską*, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony*, J. M. Fiszer (red.), Warszawa 2011, s. 68.

²³ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 listopada 2010 r. w sprawie Ukrainy*, P7_TA(2010)0444.

²⁴ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 1 grudnia 2011 r. zawierające zalecenia Parlamentu Europejskiego dla Rady, Komisji oraz Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych w sprawie negocjacji dotyczących układu o stowarzyszeniu między UE a Ukrainą (2011/2132(INI))*, P7_TA(2011)0545.

²⁵ Rezolucja ustawodawcza Parlamentu Europejskiego z dnia 16 września 2014 r. w sprawie projektu decyzji Rady w sprawie zawarcia w imieniu Unii Europejskiej Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, w odniesieniu do postanowień dotyczących traktowania obywateli państw trzecich legalnie zatrudnionych jako pracownicy na terytorium drugiej strony (14011/2013 – C8-0106/2014 – 2013/0151B(NLE)).

²⁶ Oficjalna strona internetowa Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce, Ukraina bliżej Unii, z dn. 16.09.2014, http://ec.europa.eu/polska/news/140916_ukraina_pl.htm.

²⁷ Ibidem.

kwestii na forum debaty europejskiej, dodatkowo widoczny jest ich realny wpływ na stanowisko Rady, fakt powoływania nowych instytucji, a przede wszystkim na kształtowanie relacji w najbliższym unijnym otoczeniu międzynarodowym²⁸. Właśnie dlatego stanowisko Unii Europejskiej w kwestii integracji z Ukrainą nie ma jednoznacznego, prozjednoczeniowego charakteru w ramach współpracy międzyinstytucjonalnej. Konstatując dotychczasowe rozważań należałoby uznać, że Unia Europejska niezależnie od interesów i oczekiwań Federacji Rosyjskiej, winna budować relacje z Ukrainą oparte na wzajemnym poszanowaniu, otwartości oraz uzgodnić klarowną perspektywę dalszej integracji. Zapewne mocarstwowe aspiracje Kremla oraz separatystyczne nastroje na Ukrainie implikują dotychczasowy kształt unijnej polityki wobec samej Ukrainy, niemniej pory dotyczące tej materii toczą się nieustannie na forum parlamentarnym.

Bibliografia

1. Buland A. V., *Its Bark is Its Bite: The TDIP and the European Parliament's Voice in European Foreign Policy*, „Bologna Center Journal of International Affairs” 2007, t. 10
2. Doliwa-Klepacka A., Doliwa-Klepacki Z., *Struktura organizacyjna (instytucjonalna) Unii Europejskiej*, Białystok 2009
3. Gomółka K., Gałek G., *Transformacja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Gospodarka, społeczeństwo, polityka*, Elbląg 2010
4. Jaskiernia J., *Pozycja Parlamentu Europejskiego w systemie instytucjonalnym Unii Europejskiej po Traktacie z Lizbony*, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony. Doświadczenia i nowe wyzwania*, J.M. Fiszer (red.), Warszawa 2011
5. *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013 - Eastern Partnership: the way ahead*, 17130/13, Wilno, 29.11.2013
6. Kuspys P., *Szczyt UE – Ukraina: bez szans na przełom?*, „Biuletyn OPINIE FAE” 2013, nr 3
7. Mankoff J., *Relations with the European Union*, [w:] *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, S.K. Wegren (red.), Maryland 2012
8. Morawska K., Zieliński A. (red.), *Nowe sąsiedztwo – nowe stowarzyszenie, Ukraina i Unia Europejska na początku XXI wieku*, Warszawa 2002
9. Musiałek P., *Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007-2011*, Kraków 2012
10. *Oficjalna strona internetowa Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce, Ukraina bliżej Unii*, z dn. 16.09.2014, http://ec.europa.eu/polska/news/140916_ukraina_pl.htm
11. Olechno A., *Ukraina*, [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, S. Bożyk, M. Grzybowski (red.), Białystok 2012
12. Olszewski P., *Parlament Europejski w procesie integracji państw postjugosłowiańskich z Unią Europejską*, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony*, J. M. Fiszer (red.), Warszawa 2011
13. *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 1 grudnia 2011 r. zawierające zalecenia Parlamentu Europejskiego dla Rady, Komisji oraz Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych w sprawie negocjacji dotyczących układu o stowarzyszeniu między UE a Ukrainą (2011/2132(INI)), P7_TA(2011)0545*
14. *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 listopada 2010 r. w sprawie Ukrainy, P7_TA(2010)0444*
15. *Rezolucja ustawodawcza Parlamentu Europejskiego z dnia 16 września 2014 r. w sprawie projektu decyzji Rady w sprawie zawarcia w imieniu Unii Europejskiej Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, w odniesieniu do postanowień dotyczących traktowania obywateli państw trzecich legalnie zatrudnionych jako pracownicy na terytorium drugiej strony (14011/2013 – C8-0106/2014 – 2013/0151B(NLE))*
16. *Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r., Dz.U. 2009 nr 203 poz. 1569*
17. Trzaskowski R., Popielawska J., *Rola Parlamentu Europejskiego we Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwa*, [w:] *Parlament Europejski po Traktacie z Lizbony*, J. M. Fiszer, Warszawa 2011
18. *Układ o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, Dz. Urz. UE 2014 L 161*
19. Van Der Loo G., *The EU-Ukraine DCFTA*, [w:] *The Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union. Towards a Common Regulatory Space?*, R. Petrov, P. Van Elsuwege, Oxon-New York 2014
20. Worobiow J., *Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie: oferta umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą wciąż aktualna*, „Biuletyn PISM” 27.11.2013, nr 125 (1101)
21. *Wspólna deklaracja przyjęta podczas szczytu partnerstwa wschodniego w Pradze, Praga, 7 maja 2009 r., 8435/09 (Presse 78)*

²⁸ R. Trzaskowski, J. Popielawska, op. cit., s. 42.

POMOC PUBLICZNA DLA PRZEDSIĘBIORCÓW W KRAJACH BYLEGO BLOKU WSCHODNIEGO NA PRZYKŁADZIE POLSKI JAKO ZACHTA DLA PAŃSTWA UKRAJSKEGO DO INTEGRACJI Z ZACHODEM

Dzierżawa P.

Celem referatu jest ukazanie funkcjonowania systemu pomocy społecznej dla przedsiębiorców w Polsce. Zarówno Ukraina jak i Polska są państwami wywodzącymi się z bloku wschodniego. Oba państwa funkcjonowały niegdyś na tym samym podwórku, gdzie obowiązywały te same zasady i ten sam system. Po 1989 roku ich drogi się rozeszły. Polska zaczęła zmierzać w kierunku integracji z zachodem (najpierw zmiana systemu, potem wejście do UE), a Ukraina pozostała w sferze wpływów radzieckich. Polska przeżyła gwałtowny rozwój gospodarczy. Ogromny wpływ na to miały różne programy unijne, opierające się na pomocy publicznej mającej stymulować rynek. W swojej pracy skupię się na instytucjach i instrumentach jakimi te instytucje posługiwały się pomagając przedsiębiorcom. Wskażę programy unijne, które odgrywają w tej sferze kluczową rolę. Istotne znaczenie mają tutaj również różne rodzaje dotacji uzyskiwane przez Urząd Pracy i inne formy wspierania rozwoju gospodarczego przez państwo. Pokażę wpływ przemian systemowych i aktualnego prawa na kwestię pomocy publicznej oraz wpływ Unii Europejskiej na obecną sytuację.

Mój referat w bardzo jasny sposób pokaże wpływ integracji z zachodem na sferę systemu funkcjonowania pomocy publicznej w Polsce. Dokładnie zobrazuje korzyści jakie z tego wyniknęły. Wychodzę z założenia, że najlepiej jest się uczyć poprzez obserwowanie poczyniań innych i analizowanie skutków tych działań. Dlatego przedstawię funkcjonowanie systemu pomocy publicznej w Polsce i wskażę co miało i dalej ma wpływ na jej obecny kształt. Jest to propozycja dla Państwa Ukraińskiego. Poprzez integrację z zachodem losy Ukrainy w znacznej części mogłyby być analogiczne do historii jaką przeszła Polska. Miałoby to pozytywny wpływ na proces modernizacji oraz demokratyzacji Państwa Ukraińskiego.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ЕВОЛЮЦІЯ РАДЯНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ СТОСОВНО ОБОРОННО – МАСОВОЇ РОБОТИ ТА ПРИНЦИПІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ

Алієва Е.Б.

Перед українською державою на початку ХХІ ст. постало надзвичайно актуальне завдання стратегічного характеру, що полягає у вихованні в населенні здорового патріотизму, готовності словом і ділом захищати Батьківщину, здатності пишатись своєю національною приналежністю. Все це є основами консолідації суспільства і зміцнення могутності країни в цілому. Єдиним рецептом для досягнення цих високих задач є стимулювання розвитку військово – патріотичного навчання цивільного населення та розгортання оборонно – масової роботи, для чого Вітчизняна історія дає надзвичайно багатий матеріал.

Щодо законодавчих, системоформуючих засад оборонно – масової роботи з цивільним населенням, то їх витоки і орієнтири були закладені в низці програмних документів Комуністичної партії, що сягали ще дореволюційного періоду («Перша програма РСДРП» 1903 р., Резолюції Всеросійської конференції фронтів і тилівих військових організацій РСДРП (б) «Про загальне озброєння народу» і «Про демократизацію армії» червень – липень 1917 р.). Головним мотивом цих документів була ідея заміни кадрової армії, що була, на думку більшовиків, «засобом класового панування буржуазії», загальним озброєнням народу [1, с. 4].

«Декларація прав трудящого і експлуатованого народу» (3 січня 1918 р.) визначила основні принципи побудови Червоної Армії, як армії класової, комплектуваною з добровольців – трудящих. Але жорсткі реалії лютого 1918 р. та військова інтервенція німецької армії змусили відмовитися від принципу добровільності. 21 лютого 1918 р. декретом РНК «Соціалістична вітчизна в небезпеці!» була оголошена загальна мобілізація трудящих до лав Червоної Армії. Першим днем мобілізації стало 23 лютого. Екстрений VII з'їзд РКП (б) 8 березня 1918 р. декларував необхідність «найенергійніших, нещадно рішучих і драконівських заходів для всебічного, систематичного, загального навчання дорослого населення, не залежно від статі, військовим знанням». Це положення було закріплено законодавчо. У резолюції про ратифікацію Брестського договору 15 березня 1918 р. IV Надзвичайний Всеросійський з'їзд Рад визнав «безумовним обов'язком всіх трудящих мас напружити сили для підвищення обороноздатності нашої країни, для відтворення її військової могутності на засадах соціалістичної міліції та загального навчання всіх підлітків і дорослих громадян військовим знанням і військовій справі» [2, с. 151].

Логічним продовженням цих заходів стало прийняття ВЦВК 22 квітня 1918 р. декрету «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву», що запроваджував систему Всеобуча без відриву від виробництва для громадян країни [3]. По суті, це і слугувало стартом політики оборонно – масової роботи в історії Радянського Союзу. Система військової підготовки була визначена цим документом, як класово орієнтована, бо доступ до неї мали виключно робітники та незаможні селяни. Жінки могли навчатися тільки за власним бажанням. Обов'язковим Всеобуч був лише для членів партії, кожен повинен був пред'явити в парторганізацію свідоцтво про те, що він опанував курс навчання військовій справі. Питаннями організації Всеобуча займалися місцеві органи військового управління (волосні, повітові, губернські та окружні військові комісаріати), створені навесні 1918 р.

Ідея «міліційної» (позаказарненої) армії територіального типу була чітко виражена в рішеннях VIII з'їзду РКП (б) (березень 1919 р.). В новій партійній програмі, йшлося про те, що класова Червона Армія мала поступово перетворитися у всенародну соціалістичну міліцію у зв'язку зі знищенням класів, а тому «необхідним є навчання всіх пролетарів і напівпролетаріїв військовій справі і запровадження відповідних навчальних дисциплін у школі». [4, с. 21].

В подальшому, протягом 1924 – 1928 рр. відбулась військова реформа, спричинена господарсько – політичними труднощами і серйозними недоліками в роботі військового відомства. Змістом її став перехід до змішаної системи будівництва армії на основі поєднання невеликого за чисельністю кадрового компоненту і територіально – міліційних формувань, передбачених у рішеннях IX і X з'їздів РКП (б). Велика ставка робилася на всеохоплююче військове навчання трудящих. В наслідок військової реформи в квітні 1924 р. в структурі керівництва РСЧА була створена Інспекція позавійськової та фізичної підготовки на чолі з К.А. Міхоношиним. Завданнями цієї організації були: привернення уваги трудящих до проблем будівництва Червоної Армії і Флоту, поширення серед населення військової грамотності (в першу чергу основ стрілецької справи), створення бази військової підготовки в період між зборами територіальних частин, ліквідація неписьменності серед військовозобов'язаних.

18 вересня 1925 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили закон «Про обов'язкову військову службу», де підкреслювався суворо класовий характер армії, вказувалося, що комплектування Збройних Сил і навчання військовій справі громадян здійснюються на основі загальної військової служби трудящих чоловічої статі від 19 до 40 років включно [5].

Важливу роль у розгортанні оборонно – масової роботи зіграли рішення XVIII з'їзду ВКП (б), що відбувся в березні 1939 р. З'їзд поставив завдання перед органами влади всіх рівнів всіляко зміцнювати обороноздатність країни, підвищувати рівень всієї військово – патріотичної підготовки трудящих, в першу чергу молодого покоління [6, с. 674].

Отже, протягом передвоєнних п'ятирічок принципи комплектування Збройних сил еволюціонували від ідеї армії, що повинна була комплектуватись з добровольців – патріотів до створеної в результаті військової реформи 1924 – 1928 рр. концепції формування Збройних сил на основі загального військового обов'язку, що мав надзвичайно

довготривалу історію. Оборонно – масовій роботі з цивільним населенням, протягом всього міжвоєнного періоду, у зв'язку з напруженими зовнішньополітичними умовами, приділялося надзвичайно багато уваги, починаючи з 1918 р., коли світ побачив декрет ВЦВК «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву».

ЛІТЕРАТУРА

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Издание 7-е. Часть I. - М.: Госполитиздат, 1954. - 578с.
2. История Коммунистической партии Советского Союза. Том 3, кн. 1. М., 1967. - 779 с.
3. Декреты Советской власти. Том II. - М., 1957. - С. 151.
4. История КПСС. Том 3, кн.2. - М., 1968. - С. 101
5. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Издание 7-е. Часть I. - М., 1954. - 758 с.
6. История КПСС. Том 4, кн.1. - М., 1970. - С.404.
7. XVIII съезд ВКП(б). 10 – 21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. - М., 1939. - 192 с.

НАСЛІДКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КИТАЇ

Гречка В.С.

В динаміці і структурі народонаселення як всієї земної кулі, так і окремих країн, відбуваються значні зрушення, які неодмінно впливають на хід історичного розвитку окремих націй, формуючи їх майбутній демографічний та соціально-економічний потенціал. Ці зміни закономірно викликають інтерес з боку державних структур, завданням яких є запобігання загрозовим демографічним тенденціям та їх негативним впливам на всі сфери життя суспільства. Чи не найгостріше у ХХ ст. демографічна проблема швидкого росту населення стояла у Китаю, керівники якого, починаючи з кін. 1970-х років, почали реалізацію політики жорсткого контролю над народжуваністю.

Різні аспекти демографічної політики Китаю викликали інтерес як у науковому середовищі Китаю, так і далеко за його межами. Вони знайшли певне висвітлення в демографічній та історичній науковій літературі. Рівень актуальності проблеми, без перебільшення, сягнув світового масштабу. Демографічні проблеми Китаю були предметом обговорення Римського клубу - міжнародної структури, яка аналізує актуальні проблеми розвитку людства та прогнозує можливі небезпеки. Особливу стурбованість членів клубу викликали високі темпи зростання населення Китаю на фоні недостатніх показників росту засобів до існування. Рекомендації цієї структури слугували обґрунтуванням необхідності для активного втручання китайської держави в процеси народонаселення [1]. Конкретні заходи демографічної політики вивчала російська дослідниця Є.Баженова, яка в цілому позитивно оцінила методи вирішення демографічних проблем китайською державою [2]. Наслідки демографічної політики і, зокрема, зміни в статевіковій структурі населення Китаю, знайшли відображення в дослідженні М.Хвистендаль [3]. Негативний вплив демографічної політики на поведінку підростаючого покоління розкрив австралійський демограф П.Пікар в інтерв'ю газеті «Atlantico» [4]. Міграційну політику і причини міграції, пов'язані з плануванням сім'ї досліджував О.Ларін [5] і Арно де ля-Гранж [6]. А.Гіляров висвітлив в своїй статті показники демографічних коливань в експериментальному окрузі Китаю, де не впроваджувалась демографічна політика [7]. Отже, значимість наукової проблеми разом із неоднозначністю оцінок, а також новими фактами, які введені нещодавно у науковий обіг, актуалізують звернення автора до її вивчення. Джерельною базою роботи стали матеріали статистики народонаселення Китаю за основними показниками [8].

Метою дослідження є вивчення наслідків демографічної політики в сучасному Китаї.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кін. 70-х рр. ХХ ст. до сьогодення, тобто роки реалізації демографічної політики Китаю, спрямованої на обмеження народження дітей.

На початку 1970-х років, коли Китай тільки почав оговтуватися після потрясінь, породжених «культурною революцією», комуністичні правителі країни серйозно стурбувались стрімким зростанням народонаселення. До того ж, тривога китайських керівників знайшла підтвердження у висновках вчених «Римського клубу». В їх підсумковій доповіді «Межі зростання» (1972 р.) чимало уваги було приділено небезпеці гострої нестачі продовольства на фоні швидкого збільшення людності, насамперед в небагатих країнах [1, с. 15-18].

Важливою складовою демографічної політики Китаю стала масивна пропаганда, спрямована на обмеження зростання народонаселення. Гаслами тих днів стали: «пізніше, довше, менше». Вони трактувалися як заклик «пізніше одружуватися (виходити заміж)», «довше вичікувати з рішенням завести другу дитину після народження першої», і просто «мати менше дітей» та «одній сім'ї – одну дитину» [3, с. 1458]. Пропагандистська кампанія була підкріплена конкретними державними заходами.

Серед наслідків демографічної політики найзначнішими вважаються наступні.

Зниження рівня народжуваності, яке вважається найбільшим досягненням китайської демографічної політики. До проведення реформи (до 1979 р.) показник фертильності (кількість народжених дітей на 1 жінку) становив 5,5, то на середину 80-х рр. він знизився до 2,7. На сьогоднішній момент він становить 1,35 [8, с. 74]. Це обумовлено жорстким контролем, встановленим над дітонародженням. Після пологів подружня пара в обов'язковому порядку

повинна була пройти процедуру стерилізації. Бажаним у родині був хлопчик, так як дівчинка в майбутньому виходила заміж та залишала сім'ю. А, отже, родина втрачала виробничу одиницю. Після широкого впровадження методів ультразвукового обстеження, китайці заздалегідь дізнавалися про стать своєї дитини. У випадку виявлення жіночої статі ненародженої дитини, китайки прагнули перервати вагітність. Заохочувалася на державному рівні процедура інфантициду (тобто вбивство новонароджених дівчаток). В сільській місцевості траплялися випадки втоплення новонароджених дівчаток. Відома американська феміністка Енн Уоррен навіть придумала термін для такого роду дискримінації по-азіатськи - «гендерцид» [3, с. 1459-1460]. Наслідком став гендерний дисбаланс.

Китайські сім'ї все більше віддавали перевагу народженню сина, який стане опорою пристарілим батькам. Така ситуація не забарилась відобразитися на статевій структурі новонароджених. Якщо за результатами перепису 1953 р. на 100 новонароджених дівчаток припадало 107 хлопчиків, то у 2010 р. на 100 народжених дівчаток припадало вже 120 хлопчиків. Зміни у статевій структурі новонароджених відбиваються на загальному співвідношенні статей, збільшуючи частку чоловіків. За даними західних демографів статевий дисбаланс на 2030 р. в Китаї складе приблизно 30 млн. на користь чоловічого населення [5]. А це загрожує соціальною нестабільністю у державі.

Ще одним наслідком демографічної політики є старіння нації. В Китаї за останні 60 років відбулося різке збільшення частки людей похилого віку. Якщо за переписом 1953 р. при загальній чисельності 594,3 млн. відсоток людей старше 65 років становив 4,41 % або 26,2 млн. осіб, то перепис 2000 р. показав, що при загальній чисельності 1,26 млрд. чол. цей показник сягнув 6,96 % або 87,6 млн. осіб [8, с. 44]. Перепис 2010 р. зафіксував подальше збільшення частки людей похилого віку. При чисельності населення 1,34 млрд. показник людей старше 65 років склав 17,4 млн. осіб або 13 %. За прогнозами демографів абсолютний показник до 2015 р. сягне 200 млн. осіб. Зі зростанням частки людей похилого віку, суттєво скорочується чисельність населення віком до 14 років: з 290 млн. осіб або 23 % у 2000 р. до 226 млн. осіб або 17 % в 2010 р. [8, с. 61]. Отже, абсолютна кількість дітей скоротилася на 64 млн. осіб.

Контроль за народонаселенням вплинув на традиції багатодітності в китайському суспільстві. За даними Головного Статистичного Управління Китаю і за даними переписів (1953, 1982, 2000, 2010 рр.) китайська сім'я зменшилася в середньому на одну людину. Якщо за переписом 1953 р. середній розмір китайської сім'ї складав 4,33, то за показниками 2013 р. він зменшився до 3,31 [5].

Жорсткі рамки демографічної політики викликали хвилю еміграції з Китаю. Щорічно приблизно 4 – 4,5 млн. китайців залишають межі своєї держави. 34 % емігрантів покинули батьківщину через суворі закони у сфері планування сім'ї. Все більше китайських сімей виїжджають до країн, в яких не практикуються обмеження у сфері народжуваності і відповідно не простежується негативного впливу держави на інститут сім'ї. Серед негативних наслідків демографічної політики Китаю - збільшення продажу новонароджених дітей за кордон [4]. У 2011 р. у французькій газеті «La Figaro» була опублікована стаття Арно де ля Гранжа, в якій автор розкрив сотні злочинів з продажу дітей з притулків та пологових будинків Китаю [6]. Тому чимало китайок мріють про народження дитини за кордоном, де і залишаються на постійне проживання.

Негативним наслідком політики в сфері народонаселення є зміни в психологічній свідомості підростаючого покоління китайців. Автором цієї тези є американський демограф, фахівець з демографії Китаю П'єр Пікар. На думку дослідника, діти, що народилися після 1980 р., менш пристосовані до умов життя. Це пов'язано з тим, що діти, в основному хлопчики, настільки «обласкани» любов'ю своїх батьків, що вони навіть не замислюються про плани продовження власного роду. Ставши дорослими і уклавши шлюб, вони отримують певні дивіденди за свою позицію, так як за відмову від народження дітей сім'ям надається надбавка до зарплати, безкоштовне медичне обслуговування, оплачувані подорожі. Такі діти, за словами П.Пікара, виростають повними егоїстами, а після смерті батьків замикаються і доживають свій вік у спеціалізованих клініках [4].

У ході проведення реформи був створений спеціальний експериментальний район – повіт Ічен в провінції Шаньсі, на території якого контроль за народжуваністю не поширювався. Цей проект був засекречений і лише на початку XXI ст. про нього дізналася світова громадськість. В цьому експериментальному районі протягом 30 років досліджували розвиток суспільства без обмеження народжуваності.

Результати досліджень були несподіваними. За даними останнього перепису населення, в період з 1982 по 2010 р. в даному повіті чисельність населення збільшилася на 20,7%, в той час як у всій країні, де діяли жорсткі обмеження, - на 25,5%. І другий показник – це співвідношення чоловіків і жінок. В експериментальному районі воно складає 1:1,06, в той час як на решті території країни – 1:1,2. Нормою вважається 1:1,05. Тобто, в експериментальному районі цей показник практично відповідає нормі, в той час як на решті території КНР спостерігається сильний перебік у бік збільшення кількості чоловічого населення [7].

Кінець 70-х – початок 80-х рр. XX ст. став для Китаю перехідним етапом із аграрного до індустріального суспільства. Особливістю аграрного суспільства була потреба мати в родині велику кількість дітей, кожна з яких була виробничою одиницею. З переходом до індустріального етапу така потреба відпадає, що закономірно сприяє поступовому зниженню рівня народжуваності і постарінню населення. Демографічна політика Китаю, яка реалізується починаючи з 1979 р. фактично прискорила об'єктивні процеси у сфері народонаселення. Жорсткий контроль над народжуваністю, встановлений в ході реалізації демографічної політики, призвів до різкого падіння рівня народжуваності, який на сьогоднішній день є одним із найнижчих у світі; до впливу з країни людей репродуктивного віку; викликав швидке старіння нації, яке у майбутньому матиме негативні наслідки – нестачу робочої сили. До того ж, у поєднанні з місцевою традицією обов'язково мати нащадка чоловічої статі, політика Китаю призвела до гендерциду та диспропорції статей. Аналіз заходів китайської демографічної політики, змушує

задуматися над питанням доцільності обраних методів її реалізації. Варто зазначити, що китайська держава залишається лідером за чисельністю населення у світі, а тому і досі продовжує, хоча із невеликими корективами, обраний раніше курс демографічної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя. / Д.Медоуз. Пер. з англ. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с.
2. Баженова Е. Население Китая в эпоху модернизации и экономических реформ / Е.Баженова [Электронный ресурс] // Проблемы Дальнего Востока, 2009,- №5, с. 212-129. – Доступен с: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0411/analit05.php>
3. Hvistendahl M. Has China outgrown the one-child policy? [Электронный ресурс] / M.Hvistendahl // Science.-2010.-V. 329.-P. 1458–1461. – Доступен с: <http://madan.org.il/redirect/?url=http://elementy.ru/news/431417>.
4. Интервью П.Пикара газете «Atlantico» [Электронный ресурс] - Доступен с: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0539/gazeta010.php>.
5. Ларин А. Китай и зарубежные китайцы. / А.Ларин [Электронный ресурс]. Экспресс-информация №2 (147), М.: Институт Дальнего Востока РАН, 2008, с. 60-75. – Доступен с: <http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0347/analit04.php>.
6. Арно де ля Гранж Продажа детей в Китае [Электронный ресурс] / А. де ля Гранж // «La Figaro». – Доступен с: <http://demoscope.ru/weekly/2011/0465/gazeta08.php>
7. Гиляров А. Гордость китайской демографической политики [Электронный ресурс] / А.Гиляров. – Доступен с: <http://www.epochtimes.ru/content/view/39136/4/>
8. World Population Prospects The 2012 Revision. Part 2. - United Nations, New York,2012 – Доступен с: http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/WPP2006_Highlights_rev.pdf

АГРАРНА РЕФОРМА МУХАММЕДА АЛІ В ЄГИПТІ

Грибанова Т.Л.

Аграрна реформа 1808-1815 рр., проведена Мухаммедом Алі в Єгипті, і сьогодні не втрачає свого значення. Серед істориків і політичних діячів незмінний інтерес до її значення і необхідності в Османській імперії, а також до її історичного значення для Єгипту. Саме аграрна реформа стала найважливішим напрямом в перетвореннях Мухаммеда Алі, що підірвала усю традиційну систему землеволодіння, яка раніше знаходилася в руках поміщиків-мультазімів і мамлюків.

Мета публікації – розглянути причини і перебіг проведення аграрної реформи в Єгипті за часів правління Мухаммеда Алі (1805-1848 рр.).

До основних джерел з проблеми слід віднести знамениту хроніку єгипетського історика Абд Ар-Рахман ал-Джабарті [1], один з найбільш багатих за різноманітністю фактичного матеріалу джерел з історії Єгипту кінця XVIII – початку XIX ст. А також мемуари французького лікаря, соратника єгипетського паші, Антуана Бартелемея Клода (1799 – 1867 рр.), відомого в Єгипті під ім'ям Клот-бей [2]. Він був не лише очевидцем розвитку і становлення нової єгипетської держави, але і активним учасником реформ, що проводилися в пашалику в той час.

Історія Єгипту першої половини XIX ст. загалом, та реформи Мухаммеда Алі, зокрема, досліджувалися істориками Російської імперії. Однак основні зусилля в цьому напрямку були докладені радянськими авторами. Першу узагальнену працю написав В.Б. Луцький [6]. Також реформи Мухаммеда Алі розглядалися в узагальнюючій праці Ф.М. Ацамби [3] та в монографії Е.І. Зеленова [4]. У статті Н.А. Іванова [5] досліджувалася саме аграрна реформа, зміни, що відбулися у формах землеволодіння та землекористування. У працях закордонних авторів також були розглянуті різні аспекти соціально-економічного розвитку пашалику в період правління Мухаммеда Алі, а саме в працях англійських дослідників – Х. Рівлін [8] та Марсот Афаф Лютфі ас-Саїд [7].

Мухаммед Алі приступив до проведення реформ, коли став безроздільним хазяїном Єгипту у результаті успіху в боротьбі з мамлюцькими феодалами. Однією з найбільш значущих його реформ була аграрна, яка почалася в 1808 році, коли були переписані всі землі відкупників-мультазімів. Землі хасс, якими управляли паші, були в його руках із самого початку. В 1808 році він почав конфіскацію маєтків мамлюків і мультазімів, які ухилялися від сплати податків. У 1809 році паша обклав податками спадкові садиби мультазімів, раніше вільні від податей. Аграрні перетворення викликали невдоволення священнослужителів і мамлюцької верхівки. У 1811 році Мухаммед Алі остаточно знищив панування мамлюцьких феодалів, винищивши майже всіх мамлюцьких беїв. Всі їхні землі цілком перейшли до паші.

У грудні 1811 року він зажадав від мультазімів відомості про розмір їхніх доходів. Ті запідозрили, що паша збирається ввести нові податки, і вказали мінімальні, завідомо занижені. На це й розраховував правитель. Щоб винагородити мультазімів, паша наказав платити їм пенсії – у розмірі тих самих «доходів», про які вони повідомили. Крім того, пенсії не були спадковими. Одночасно мультазіми були позбавлені всіх адміністративних повноважень і поміщицьких прав відносно фелаків. Їм тільки залишили їх поміщицькі садиби. Економічна основа їхньої могутності була підірвана [4, с. 232].

Для абсолютизації своєї влади Мухаммед Алі розправився не тільки зі своїми світськими супротивниками, але і з представниками духовництва, за допомогою яких він прийшов до влади в Єгипет [5, с. 38]. Від керівників вакфів Мухаммед Алі зажадав документи на володіння землею. Він прекрасно знав, що переважна частина таких документів давно загублена. Використавши відсутність документів як привід, паша конфіскував в 1809 році багато вакфних земель (різк); за інші було встановлено податок.

У 1813 році почалася робота зі складання нового кадастру та перетворень в системі податків. З сільських шейхів Єгипту були створені спеціальні комісії, в роботі яких брали участь і європейські фахівці. Були переписані всі землі і встановлена єдина міра земельної площі для всього Єгипту – стандартний феддан (0,42 га) [3, с. 302].

У 1814 році Мухаммед Алі оголосив, що держава ліквідує відкупи і бере збір податків на себе. Таким чином мультазіми позбулися важливого для них джерела доходу.

У кожному селі земля була за наказом паші розділена між фелахами з розрахунку 3-5 федданів на дорослого працівника; залежно від якості землі з кожного феддана власники повинні були платити 10-15 реалів. Юридично селянин став вважатися власником земельної ділянки і власником врожаю з нього. Але насправді, безправне, закріпачене становище фелаха майже не змінилося. Вироблений ним продукт паша або відбирав як податок, або купував за ціною, яку сам призначав. Шістдесят днів у році фелах мав відпрацювати на панщині: на пашу і державу. Така система безпосередньої феодалної експлуатації селян державою діяла до кінця 1820-х рр.

Абд ар-Рахман Ал-Джабарті був одним з тих, хто негативно ставився до важкого становища феллахів, навіть незважаючи на те, що тяготи населення виправдовувалися «вищими інтересами Єгипту» [1].

На розвиток сільського господарства була спрямована й перебудова іригаційної системи. У результаті цих заходів не тільки значно підвищилась родючість земель, а й розширились орні угіддя. Якщо на початку століття в Єгипті було три мільйони федданів орних земель, то 1834 році їх площа досягла 3 мільйонів 600 тисяч, а 1840 році – 4,1 мільйона федданів [2].

Мухаммед Алі впровадив у долині Нілу нові культури, зокрема довговолокнусту бавовну сорту «Жкмель». Це сприяло розвитку в країні бавовняної промисловості. Частина бавовни вивозили на західноєвропейські ринки, що стало однією з основних, якщо не найважливішою, статтею доходу державної казни. Поряд з цим простежується процес поширення зернових, рису, індійського індиго, фінікової пальми, мандаринових і апельсинових дерев, маку та інших культур, які споживалися не тільки в середині країни, а й експортувалися [8, с. 198].

Таким чином, аграрні реформи Мухаммеда Алі призвели до значного розвитку економіки країни.

До 1815 року практично весь земельний фонд Єгипту був зосереджений в руках держави. Втім, більша частина земель, які перейшли у власність держави, знову опинились в приватних руках. У 30-х роках XIX ст. Мухаммед Алі приступив до масових роздач державних земель своїм родичам і наближеним, вищим сановникам, офіцерам албанських, курдських, черкеських і турецьких загонів. За короткий термін він роздав сотні тисяч федданів земель разом з поселеними на них селянами. Так, позбавивши стару феодалну верхівку маєтків і влади, ліквідувавши мультазимів, Мухаммед Алі створив на її місці нову феодално-поміщицьку знать, що стала опорою нової династії [6, с. 47].

У своїх мемуарах Клот-бей описує цей період так: «Мехмед-Алі, володіння якого займали вже значний простір, почав трудитися в відкриванні всіх внутрішніх джерел, які полягали в його областях. Давши одноманітний устрій власності, він придбав цим могутній засіб для своєї влади. Введенням оброблення паперу він сприяв значному перетворенню в землеробстві єгиптян» [2].

Дослідниця Марсот Афаф Лютфі ас-Саїд підкреслила, що при видимих прогресивних тенденціях, пов'язаних з реформуванням пашалику, необхідно враховувати і несприятливі наслідки, що проявилися в традиційному суспільному житті Єгипту: введена загальна військова повинність завдала збитків сільському господарству, позбавивши його працездатної чоловічої сили; розвиток європейської торгівлі скоротив домашнє виробництво; введена монополія вплинула на зміни в соціальній структурі суспільства [7, с. 212].

Таким чином, аграрна реформа відповідала інтересам єгипетських поміщиків і купців і для свого часу була прогресивна. У результаті реформи Мухаммед Алі став головним розпорядником практично всієї сільгосппродукції країни, власником величезних земельних угідь. Сільське господарство переорієнтувалося з виробництва продуктів харчування на виробництво експортної сировини. Результати аграрної реформи послужили основою реорганізації промисловості, створення нових заводів і фабрик. Перетворення в аграрних відносинах, незважаючи на свою обмеженість, все ж сприяли подальшому розвитку продуктивних сил Єгипту і на короткий час полегшили становище єгипетського селянина. Цією реформою Мухаммед Алі, з одного боку, завдав удару по мамлюкам, а з іншого, сприяв формуванню нової землевласницької знаті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ал-Джабарті Абд ар-Рахман Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.vostlit.narod.ru/Texts/rus/Jabarti3/text17.htm>.
2. Клот-Бей А.Б. Египет в прежнем и нынешнем состоянии [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Egipet/XIX/1820-1840/Klot_bey/vved.htm.
3. Ацамба Ф.М., Павлов В.И., Пак М.Н. История стран Азии и Африки в новое время / Ф.М. Ацамба, В.И. Павлов, М.Н. Пак. – М.: МГУ, 1989. – Ч.1. – 384 с.

4. Зеленов Е.И. Египет: Средние века. Новое время / Е.И. Зеленов. – М.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. – 340 с.
5. Иванов Н.А. Аграрная политика Мухаммеда Али (к вопросу об аграрных отношениях в Египте в начале XIX в.) // Очерки по истории арабских стран / Н.А. Иванов. – М.: 1959. – С. 35 – 61.
6. Луцкий В.Б. Новая история арабских стран / В.Б. Луцкий. – 2 – е изд. – М.: Наука, 1966. – 371 с.
7. Marsot A. L. Al-Sayyid. Egypt in the Reign of Muhammad Ali. Cambridge: London: New York, univ. press. 1984. 312 p.
8. Rivlin, Helen Anne B. The agricultural policy of Muhammad Ali in Egypt. Cambridge /Mass/, Harvard univ. press. 1961. 393 p.

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Мельников Е.О.

Боездатність збройних сил держави в конкретний історичний період, політична стабільність в значній мірі залежать від рівня професійної підготовки і морального обличчя офіцерського корпусу. Виходячи з цього, протягом всього існування імперської регулярної армії уряд вживав заходів щодо вдосконалення системи військової освіти.

Підготовка фахового командного складу є необхідною і найважливішою складовою вдосконалення сучасних Збройних Сил України. Необхідність пошуку нових концептуальних засад підготовки сучасного офіцерського корпусу диктує доцільність всебічного аналізу основних тенденцій, особливостей, позитивних і негативних рис навчання і виховання офіцерів у минулому.

Дослідженням підготовки майбутніх офіцерів у військово-навчальних закладах Російської імперії приділялася доволі велика увага. До революції загальний розгляд підготовки офіцерів здійснювали Н. Жерве, В. Строев, М. Галкін [1-2].

У радянський час з'явилися дослідження, що розкривають організацію навчально-виховного процесу в кадетських корпусах, військових гімназіях та прогімназіях, як підготовчих навчальних закладів для вступу молоді у воєнні та юнкерські училища. У 60 - 80-ті роки ХХ сторіччя дослідженню проблем підготовки офіцерських кадрів велику увагу приділяли П. Зайончковський і Л. Безкровний [3-4].

Починаючи з 1990-х рр. минулого століття проблематика досліджень змісту навчально-виховного процесу розширювалася до наукового обігу вводилися нові архівні матеріали та історико - педагогічна література. З'явилися дослідження Ю Галушко., А. Колесникова, А. Каменева, Т. Шаравари, С. Волкова та інших [5-8].

Мета нашого розгляду – вивчення навчально-виховних аспектів підготовки офіцерів російської армії на початку ХХ ст.

Військові училища з підготовки офіцерських кадрів знаходилися в різних частинах великої Російської імперії. На території сучасної України юнкерські та військові училища перебували в Одесі, Миколаєві, Києві, Єлисаветграді. В залежності від профілю училища з нього виходили відповідні професійні кадри. Так, Єлисаветградське кавалерійське училище було сформовано для комплектування офіцерського складу кавалерійських частин Київського, Харківського та Одеського військових округів. Одеське військово училище готувало офіцерів піхоти.

Підготовка офіцерських кадрів у військово-навчальних закладах структурно складалася з низки основних компонентів, тісно взаємопов'язаних між собою, що формували й розвивали у кадетів і юнкерів якості переконаного громадянина і патріота своєї Батьківщини, професійну мотивацію, виховували почуття обов'язку, відповідальності та військової честі, залучали до соціальних ідеалів і цінностей у житті, досягнень духовної культури.

Навчально-виховна діяльність з підготовки офіцерів імперської армії передбачала низку складових елементів.

По-перше, формування в офіцерів у ході навчальної та позанавчальної роботи духовно-моральних та психологічних якостей: жертвовності на основі православної віри, гордості за приналежність до армії, вірності військовому обов'язку і військовій честі, волі і психологічної стійкості, взаємодопомоги та бойове товариство,.

По-друге, передбачалось формування і розвиток у майбутніх офіцерів стійкої мотивації до професійної діяльності та її вдосконалення на основі багаторівневої підготовки, розуміння місії офіцерської професії, що виявляється в переконаннях, життєвій позиції і свідомому відношенні до виконання обов'язків щодо захисту Вітчизни.

По-третє, навчання ґрунтувалось на формуванні та розвитку у кадетів і юнкерів з метою навчальної та позанавчальної роботи на основі історичних та військових традицій, покори і відданості престолу, якостей переконаного патріота, любові до Батьківщини.

По-четверте, формувалися та розвивалися у кадетів і юнкерів гуманітарні знання, розуміння оточуючого їх світу, прищеплювалися християнські цінності, ідеали та персональна відповідальність, акцент робиться на високій культурі, етичних і естетичних нормах і правилах.

Крім навчання військовим наукам та стройової підготовки у програмах військово-навчальних закладів гуманітарним предметам відводилися години у наступному співвідношенні: у військових гімназіях - в середньому

60% від усіх навчальних дисциплін, в юнкерських училищах - близько 35%, у військових училищах - близько 30%. Головна увага приділялася Закону Божому, російській мові та словесності, іноземним мовам та історії.

Також вивчалася законодавство, природознавство, географія, що диктувалося необхідністю розширення світогляду та ерудиції кадетів і дозволяло збільшити резерв часу юнкерам на спеціальні дисципліни. Особлива увага приділялася позакласному читанню кращих літературних творів, у тому числі, ідейно-патріотичної спрямованості.

У середовищі російських офіцерів століттями вироблялися правила, поняття офіцерської честі. Викладачі, які були самі переважно військовими, усвідомлюючи тісний взаємозв'язок інтересів військової служби з високим званням офіцера, розвивали у кадетів, юнкерів командирське самолюбство, спонукали дорожити своїм достоїнством і честю. Такі начальники не змушували робити підлеглого нічого не сумісного з офіцерською честю. Більшість офіцерів навчилися відділяти в розмовному тоні старшого службові вимоги від приватної бесіди, нотку наказу від особистого прохання і навіть під час щоденних обідів разом з начальником точно вловлювати, коли він звертається за простою, а коли офіційно.

Між офіцерами практикувалося товариське звернення незалежно від військового звання та службового становища. В позаслужбовий час, на відпочинку і в багатьох випадках навіть у службовий час офіцери зверталися один до одного, як правило, по імені та по батькові. Особливо це широко розповсюдилося у військово - морському флоті. Справжні традиції російського офіцерства склалися у святій відданості Вітчизні, в безкорисливому виконанні військового обов'язку, знанні своєї справи, дисциплінованості, ініціативи і твердості, у братській любові до підлеглих і турботі про них, в душі найтіснішого товариства між усіма, хто складає офіцерський корпус. Всі ці вимоги та правила поведінки постійно перебували в полі зору і в більшості своїй мали позитивний вплив на життя і бойову службу офіцерів.

Багато випускників, вже у ранзі офіцера згадували роки навчання, як одні з найкращих днів у своєму житті. Так Міллер Г.П., перебуваючи на посаді прапорщика в лейб-гвардії стрілецького Його Величності батальйону, так згадував про свій навчальний заклад: «Вышли из училища мы, нас заменил младший курс, а на его место из разных концов России уже направлялись новые, молодые победы, новые юнкера... И так из года в год, незаметно, пропускает военная школа через свою воспитательно-учебную систему сотни молодых людей, и каждый из них, на какое бы попроще ни занесла его судьба, вспомнит всегда добром то заведение, где он, не испытывая умственного переутомления, почерпнул силы для жизненной борьбы и где убеждения его о рыцарском, бескорыстном служении родине окончательно сложились и окрепли» [9].

Таким чином, військові училища створювали кваліфіковані кадри офіцерського складу, які вважалися елітою російського суспільства, прикладом наслідування для підростаючого покоління і надійною опорою монархічного режиму Російської імперії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жерве Н.П., Строев В.Н. Исторический очерк 2-го кадетского корпуса. 1712-1912. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.regiment.ru/Lib/A/81/0.htm>
2. Галкин М. Новый путь современного офицера. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://militera.lib.ru/science/vs17/27.html>
3. Зайончковский П.А. Русский офицерский корпус накануне Первой мировой войны. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.regiment.ru/Lib/A/8.htm>
4. Бескровный Л. Армия и флот России в начале XX века. Военно-экономический потенциал /Л. Бескровный. - М.: Наука, 1986. - 473 с.
5. Галушко Ю., Колесников А. Школа Российского офицерства / Ю. Галушко. - М.: Знание, 1993. - 321 с.
6. Каменев А.И. История подготовки офицерских кадров в России / А.И. Каменев. - М.: Наука, 1990. - 247 с.
7. Волков С. В. Русский офицерский корпус. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://swolkov.org/rok/index.htm>
8. Шаравара Т.О. Військові реформи Російської імперії другої половини XIX століття в радянській історіографії. [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_48/Gileya48/I25_doc.pdf.
9. Кадеты, гардемарины, юнкера. Мемуары воспитанников военных училищ XIX века. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://coollib.net/b/248625/read>

ЛІТЕРАТУРА В МОНГОЛЬСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Мурзагільдін Л.Г.

Індія – країна стародавньої культури, великих духовних цінностей і величезної природної і етнічної різноманітності. Тут якимсь чином збереглося усе багатство видів і форм мистецтва, і не просто збереглося, а живе своїм повноцінним життям і продовжує розвиватися. Індійська література, є однією з найвеличніших і оригінальніших, що сформувалися на нашій планеті. Досягнення індійців в літературі увійшли до золотого фонду

світової цивілізації і вплинули на подальший розвиток культури не лише в самій Індії, але і низки інших країн регіону. Отже, вивчення літератури Індії в період панування Могольської імперії є актуальним й у наш час.

Вивченням літератури Індії періоду панування Імперії Великих Моголів займалися чимало дослідників. Наприклад, відомі англійські і французькі вчені як А.Л. Бешем [6, с.234-235] і К.М. Паніккар [12, с.156-158]. Їхні праці присвячені дослідженню культури Індії, зокрема, й розвитку літератури зазначеного періоду. Також цією проблемою займалися індійські вчені, наприклад, Н.К. Сінха та А.Ч. Банерджі [13, с. 654-659]. Важливим джерелом для цієї теми є робота російського мандрівника І.П. Мінаєва [10, с. 345-347]. Звернули увагу на літературну творчість індійців й радянські дослідники, такі як Л.С. Васильєв [7, с. 123-127], С.Ф. Ольденбург [11, с.459-500], К.А. Антонова, Г.М. Бонгард-Левін, Г.Г. Котовський [5, с. 34-41]. Також цією темою займалися сучасні дослідники, такі як А.М. Маркова [9, с. 577-580], і Р. Васильєвський [8, с. 342-343].

Джерелами з теми є власне літературні твори. Наприклад, твір Муктешвари «Махабхарата» [2], Мукундорама Чокроборти «Песнь о благодарении Чанди» [3], а також знаменитий твір Тулсі Дас «Рамаєна, или Рамачаритаманаса (Море подвигов Рамы)» [4]. Однією з робіт, що допомагає розкрити проблему, є знаменита праця "Індія" вченого Абу Рейхана Біруні [1]. Знаходячись тривалий час в Індії, середньовічний мислитель описував життєвий устрій індійців, у тому числі дав хорошу інформацію про їх культуру.

Мета публікації – проаналізувати літературу Індії в період існування Могольської імперії.

Державною мовою Індії в Могольській імперії (XVI - XVIII ст.) залишався фарсі (таджицько-персидська мова), а в деканських державах – північноіндійська мова урду [6, с. 234-235]. І хоча ці мови багато в чому були чужими корінному населенню країни, на них були створені високохудожні твори. За виразом релігійного діяча Дарі Шуроха, процес "злиття двох океанів" – індуської і мусульманської культур, призупинити було не під силу нікому. У придворній персомовній поезії (на фарсі) все частіше звучали мотиви віротерпимості, оспівувалася загальна любов людей один до одного, в неї усе більш проникали індійські герої і боги, замість звичних троянд і солов'їв поети оспівували лотос, а мешканці пустелі верблюда замінили індійськими слонами і леопардами [9, с. 577-580].

Абу Рейхан Біруні звертав увагу на різноманітні релігійні вірування індійців, «знаходити протиріччя в яких чернь вважає блюзнірством. Тому серед індійців неподільно панує традиція» [1, с.235-237]. Ця традиція є незмінною протягом тисячоліть, особливо на півдні країни. Природно, що вона знайшла відображення і в літературі. Провідними центрами південної, деканської школи літератури на урду це без сумніву були Біджапур і Голконда. Видатний поет біджапурського двору Мухаммад Нусраті (? – 1684 рр.) – автор трьох видатних класичних поем: "Квітник любові", "Алі-наме", "Історія царювання Іскандера". Султан Голконди Мухаммад Кулі Кутуб-шах (роки правління 1580-1611 р.р.) – державний діяч, полководець, учений, письменник, засновник міста Хайдерабад в Декані, прославив своє ім'я ще і як автор найбільшого в літературі урду середніх віків віршованої збірки "Кулліят", що налічує 50 тис. рядків. Особливою популярністю користуються його ліричні газети. Вони дозволяють вважати Кутуб-шаха родоначальником любовної лірики на урду [13, с. 345-347].

Придворний поет Кутуб-шаху Мулла Ваджахі (? – 1660 р.р.) в 1608 р. на замовлення правителя створив одне з самих ранніх маснаві (вірші, написані у формі римованих куплетів, а більш конкретно, це вірші, що ґрунтуються на незалежні, внутрішньо римовані строфи) на урду – "Кутуб і Муш-тарус" [10, с. 345-347]. Написана за традиційними канонами, маснаві має типовий для цього жанру казковий характер, проте в її основі лежали справжні події – любов юного спадкоємця престолу Кутуб-шаха до бенгальської принцеси Муштарі і їх щасливе з'єднання. Алегоричну повість "Сабрас", написану Ваджахі в 1634 р., вважають першим значним прозаїчним твором на урду. У ній діють алегоричні герої: Пристрасть, Розум, Краса, Серце, Погляд; викладаються філософські концепції суфізму.

В епоху Моголів тривав розвиток літератури на новоіндійських мовах (хінді, бенгалі, педжабі, маратхі, телугу та ін.) [13, с. 654-659]. Видатним поетом епохи, який писав на хінді, був Тулсі Дас (1532—1624 р.р.). Філологи визнають, що поетові достовірно належать 12 з 20 приписуваних йому поетичних творів. Найзнаменитішою є поема "Рамачаріта-манаса" [4]. ("Священне озеро діянь Рами"), іменована "Рамаєною", широко відома в народі, вона розспівувалася на індуських святах.

У культурі Індії XVII ст. на хінді виникло нове явище – поезія ріті – орнаментальна поезія ускладненого стилю, що орієнтувалася на санскритську поетику. Сам термін, що буквально означав "стиль", в середньовічній індійській літературі став вживатися для позначення високої поезії (рітікавья) на протигагу літературі бхакті [9, с. 579-580]. Поети ріті переважно створювали любовну лірику. Серед них найбільш талановитим визнається Біхарілаал Чаубе (1603-1665 р.р.), автор вільного поетичного твору "Сімсот строф" (1663 р.), найпопулярнішого на хінді після "Рамаєни" Тулсі Даса. Не пов'язаний єдиним сюжетом, твір складається з окремих двостишій, кожне з яких є закінченим.

Ще одним новим явищем на мові хінді було народження прозаїчного жанру життєвої літератури. Найбільш відомі її зразки – "Життя 84 вишнунітів" і "Життя 252 вишнунітів" (XVII ст.) [9, с.577-579].

Розквіт бенгальської літератури пов'язаний з ім'ям Мукундорама Чокроборти (XVI ст.), автора поеми "Гімн про благодарність Чонди" [3], написаної вже після підкорення Бенгалії Акбаром. Це реалістична розповідь про життя Бенгалії того часу, в якій впліталися елементи фантастики і фольклору. У XVII ст. ідеї бхакті продовжували розвиватися в літературі сикхів і маратхів, але на відміну від творів на інших новоіндійських мовах вони були пронизані закличками до активної боротьби. З 1609 р. розпочалася військова історія сикхської общини, усі члени якої повинні були до свого імені додавати закінчення "сінгх" – "лев" [10, с. 344-347].

Іншою областю Індії, де бхакті стало офіційною релігією, а бхактійська література – офіційною літературою, була Махараштра. Маратхську літературу, як ніяку іншу, відрізняв живий зв'язок релігійних ідей з політикою. Так,

автор одного з маратхських варіантів "Махабхарати" Муктешавара [2] ввів в традиційний епос сучасні йому історичні реалії, змусивши героя стародавнього твору царя Душьянту битися з моголами, англійцями і французами. У XVII ст. в Махараштрі, що славилася своїм незалежним національно-патріотичним духом, жили два великі поети – Тукарам (1608-1649 р.р.) і Рамдас (1608-1681 р.р.). В юності обидва були ченцями, сподвижниками героя маратхського опору Шиваджі, обоє оспівували радість з'єднання з Богом, а не страх перед ним, в той же час проповідуючи радикальні методи боротьби з іноземцями. Становлення Махараштри як самостійної держави під керівництвом Шиваджі змусило Рамдаса перетворити свої ідеї на зброю боротьби. Його молитви усе більш ставали схожі на військові гімни [5, с.34-41].

Розквіт віджаянагарської літератури на телугу припав на XVI ст. Звернувшись до людської особистості, ця школа ставила за мету не повчання, а розвагу читача [12, с. 156-158]. Поширеним прозаїчним жанром була поема, представлена твором правителя Крішнадеви Райя (1487-1530 р.р.) "Гірлянда квітів що подарувала", поемами Аласіні Педдана (1475-1535 р.р.) "Історія Ману" і Теналі Рамакрішні (1585-1614 р.р.) "Велич Пандуранги".

Отже, індійська, література за правління Великих Моголів досягла високого рівня розвитку. Цьому сприяла політика підтримки діячів мистецтва, яку провадили Моголи та розмаїття мов та культур в державі. З'явилися нові жанри та види літературного мистецтва, розвинулися нові сюжети. Ідеї певних літературних творів вплинули не лише на розвиток мистецтва, а й на політичні події в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абу Рейхан Бируни. Индия. /Пер. с араб. А.Б. Халидов, Ю.Н. Завадовский, В.Г. Эрман. – М.: Репринт, 1963. – 750 с.
2. Муктешвара Махабхарата. Четыре сказания /Пер. С. Липкина. – М.: ХЛ, 1969. – 950 с.
3. Мукундорама Чокроборти. Песнь о благодарении Чанди. /Пер. Юрия Бойко. – М.: Политиздат, 1980. – 423 с.
4. Тулси Дас. Рамаана, или Рамачаритаманаса (Море подвигов Рамы) /Пер. А. Баранникова. – М.: Академия наук СССР, 1948. – 968 с.
5. Антонова К.А. История Индии / Г.М. Бонгард-Левин, Г.Г. Котовский. – М.: Наука, 1979. – 543с.
6. Бэшем А.Л. Чудо, которым была Индия /Артур Левеллин Бэшем /Пер. с англ. Ю. Бойко. – М.: Политиздат, 1977. – 845 с.
7. Васильев Л.С. История Востока: Учеб. по спец. "История" /Л. С. Васильев. – М.: Высш. шк., 1994. Т.1. – 495 с.
8. Искусство стран Востока: Книга для учащихся старших классов Р. Васильевского /Роман Васильевский. – М.: Просвящение, 1996 – 303 с.
9. Культурология. История мировой культуры: Учебник для вузов /Под ред. проф. А.Н. Марковой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2000. – 600 с.
10. Минаев. И. П. Дневники путешествия в Индию и Бирму. Текст воспроизведен по изданию: И. П. Минаев. Дневники путешествия в Индию и Бирму /Под ред. А. Баранникова. – М.: Восток, 1949. – 867 с.
11. Ольденбург С. Ф. Культура Индии /Сергей Федорович Ольденбург. – М.: Наука, 1991. – 988 с.
12. Паниккар К. М. Очерк истории Индии / Кавалам Мадхава Паниккар /Пер. с англ. Н. Карповой. – М.: Политиздат, 1961. – 765 с.
13. Синха Н.К. История Индии /Банерджи А.Ч. /Пер. с англ. Ю. Бойко. – М.: Наука, 1954. – 655 с.

КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕПРЕСІЙ ЩОДО ВІРУЮЧИХ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ЦЕРКОВ В 60-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Петров С.В.

Правові системи багатьох країн, визнають що в деяких випадках існує потреба у примусовій судово-психіатричній експертизі (СПЕ) та подальшому примусовому лікуванні, але це має ґрунтуватись на незалежних, професійних та етичних засадах. [1] В СРСР діяльність судово-психіатричних установ виходила за межі права, застосовуючись як знаряддя репресивного апарату з метою ізоляції та дискредитації ідеологічних опонентів. В радянських психіатричних закладах побували М. Спиридонова, К. Пятс, Я. Пілсудський, Р. Валленберг.

До 1948 р. утримування в психлікарнях було більш менш гуманним, але після того як комісія на чолі з Р.С. Землячкой обстеживши інститут ім. Сербського, заявили що «там створили санаторій» [2] почали закручувати гайки. В червні 1957 р. в Москві на нараді з питань роботи в'язничних психлікарень, яку проводили в'язничні відділи МВС, Мінздрав, Прокуратура, санчастини в'язниць Москви, представники інституту ім. Сербського, консультанти Ленінградської в'язничної психлікарні, обговорювались питання нормативного забезпечення ізоляції, як примусового лікування під вартою та забезпечення новими препаратами. Представник тюремного відділу МВС СРСР Торубаров заявив що, «необхідно звужувати показання до перебування в лікарнях МВС психічно хворих. У ці лікарні можуть потрапляти особи, які вчинили небезпечні злочини, спрямовані проти існуючого державного ладу. Наші лікарні пройшли період становлення, тепер вони укріплені кадрами, оснащені. Етап, так званого «підкування», пройшов, тепер проводиться активне лікування психічно хворих. Потрібно ширше застосовувати сучасні методи лікування» [3].

Але початок широкого застосування каральної психіатрії проти інакодумців пов'язано з діяльністю М.С. Хрушова. 24 травня 1959 р. газеті «Правда» він відверто заявив про те що, «злочин – це відхилення від загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві, нерідко викликається розладом психіки людини. Можуть бути захворювання, психічні розлади в комуністичному суспільстві серед окремих людей? Мабуть, можуть бути. Якщо це буде, то можуть бути і проступки, які властиві людям з ненормальною психікою... Тим, хто на подібних «підставах» став би закликати до боротьби з комунізмом, можна сказати, що і зараз є люди, які борються з комунізмом... але у таких людей, мабуть, явно не в нормі психічний стан». [4] Д. Лунц керівник інституту ім. Сербського втілює ці ідеї у теорію психопатологічних механізмів скоєння злочинів.

У КК РРФСР прийнятому в 1960 р. у Главі 6 «Про примусові міри медичного та виховного характеру» [5] говорилось про створення спеціальних психлікарень (СПЛ), а Ст. 59 зазначала що, ув'язненими до психіатричної лікарні загального та спеціального типу можуть бути душевнохворі, що вчинили суспільно небезпечні дії. На думку А.С. Прокопенко, ці дефініції надавали КДБ можливість широко визначати ці дії: від вбивства до поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад. Інструкція Мінздраву від 10.10.1961 р. №04-14/32 «З невідкладної госпіталізації психічно хворих, які мають суспільну небезпеку» закріплювала свавілля карних органів та повністю позбавляла права на захист та перегляд рішень, виходячи з презумпції неправосуб'єктності психічно хворих. [6] Ці нормативні акти склали правову базу каральної психіатрії проти інакодумців на наступні десятиріччя.

СПЛ були в'язницями з елементами лікарні та охоронялись міліцією. На вишках була озброєна охорона. СПЛ мали великий арсенал тортур: примусова іммобілізація від 2-3 годин, до декількох місяців, [7] укрутка, в'язнів ізолювали в камери оббиті волоком та безперервно били, іноді це приводило до летальних випадків. Застосовувались аміназин, резерпін, галоперідол, інсуліновий шок, сульфозін, амітал-кофеїн, ЛСД-25. [9] Самим відомим методом була стінотерапія – в'язня попереджали, «якщо не побачимо змін будемо тримати тебе до другого комунізму»[8], іноді ізолювали на невизначений час в одиночні камери.

В 60-і в СРСР почали активно насаджувати ідею, що релігія небезпечна для психіки. В країні виходить ряд фільмів, «Хмари над Борськом», «Чудотворна» та інші. З метою дискредитації віруючих використовується преса. В 1964 р. в Донецькій області, в обласній та районній газетах була надрукована стаття «Трагедія в селі Ново-Михайлівка». Автори стверджували, що мешканець с. Ново-Михайлівка Пархоменко, сектант баптист на підґрунті релігійного фанатизму, спалив на кострі свою дев'ятирічну доньку. Факт злочину дійсно мав місце, СПЕ встановила що під час скоєння злочину Пархоменко був несамовитим, бо страждає на шизофренію та за свої дії відповідальності не несе. Його направили на примусове лікування. Але пізніше було встановлено що Пархоменко не був релігійним, і не мав до баптистів жодного відношення. [10]

Примусове лікування пройшло багато віруючих. Ф.І. Ігнатієва помістили в Сичовську СПЛ та назначили посилене лікування нейролептиками, за дотримання релігійних обрядів та відмову від праці за релігійними та обрядовими мотивами [11], І.В. Акінін пройшов ряд СПЛ за ст. 227 КК РРФСР, створення релігійної сектантської групи. Масоване медикаментозне лікування не впливало на його релігійні переконання і розглядалися ним як випробування. В Дергачеському районі Харківської області слідчий Гарбуз, розслідуючи справу Ястребової, за ознаками ст. 209 КК УРСР, не встановивши складу злочину, без підстав, зі згоди прокурора Карақптана, направив її на стаціонарну СПЕ, де вона будучи здоровою знаходилась на протязі 30 діб. [12] Це робилось з метою позбавити її батьківських прав. [13] 21 березня 1963 р. були направлені до СПЛ Тимофеев А.Р., Тлумач І.У., Тимофеев І.Р., Васильев С.Ф. В 1960 р. вони створили в м. Волгограді громаду п'ятидесятників, проводили моління що були визнані шкідливими для здоров'я віруючих. [14] 17 березня 1965 р., після припинення антирелігійної компанії, на розширеному засіданні Ради у справах релігійних культів, керівник інституту історії АН СРСР О.І. Клібанов зауважив: «Ось брошура Брудного «Бузувіри». Йдеться в ній про п'ятидесятників, при чому вони описуються як люди з пригніченою психікою. Адже жодна нормальна людина не погодиться робити те, що роблять, судячи по цій брошурі, п'ятидесятники. А п'ятидесятників у всьому світі 10 млн. осіб. Що ж виходить? Людство з розуму сходить?». Спілкуючись з лікарем Пазерницькою він дізнався що в Тамбові, в божевільні є мовчальники, і не зважаючи на те що вони здорові, їх все одно лікували інсуліновим шоком. [15] Нажаль ця практика продовжилась і надалі. В лютому 1970 р. заарештували І.В. Лазуту баптиста, мешканця с. Бородачі Гродненської обл. за релігійну діяльність та помістили в СПЛ де він заходився півроку. За віру в Бога неодноразово піддавався побиттю у Сичовській СПЛ В.О. Соловійов. Йому зламали щелепу, ребра, руки та вибили зуби. У тій же СПЛ в 1976 р., завідуючий VII відділенням В.Є. Царьов натравив буйних психічно хворих на шістдесятирічного О.Н. Котова, православного, позаштатного кореспондента «Вісника РСХР», в наслідок чого він був вбитий. [16]

Західні психіатри, не зважаючи на те що проблема каральної медицини в СРСР загострилась на початку 60-х, не втручались в діяльність колег, вважаючи що це більшою мірою антирадянська пропаганда. В 1965 р., в Англії вийшла книга В. Тарсіса «Палата №7». З неї стало відомо, що в 1962-1963 рр. в лікарні ім. Кашенко утримувалась значна кількість людей, які попали туди виключно за політичні переконання. І лише коли в 1970 р. В.Буковський надіслав на Захід матеріали справ шістьох дисидентів, визнаних у СРСР психічнохворими, з копіями висновків СПЕ, на V Міжнародному конгресі психіатрів у Мехіко, Канадська асоціація психіатрів підняла питання каральної психіатрії в СРСР, пізніше до них приєдналися і інші. Особливу стурбованість викликав діагноз дисидентів – млявоплинна шизофренія. Але радянські психіатри відносили непорозуміння колег до проблеми відмінностей радянської психіатрії, яка ґрунтувалась на роботах Павлова про вищі нервові функції та західної в основі якої лежав

психоаналіз Фрейда. [17] Згодом тиск міжнародної психіатричної спільноти на колег з СРСР зростав. У відповідь на це радянські психіатри вдалися до демаршу залишивши Всесвітню психіатричну асоціацію в січні 1983 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Научно-практическое пособие / Ф.С. Сафуанов. – М.: Гардарики, Смысл, 1998. – С. 90-100.
2. Блох С. Реддауэй П. Диагноз: инакомыслие // Карта. – 1996. - № 13-14. – С. 58.
3. Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / А.С. Прокопенко. - М.: Совершенно секретно, 1997. – С. 94
4. Блох С. Реддауэй П. Диагноз: инакомыслие // Карта. – 1996. - № 13-14. – С. 62
5. Уголовный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 г. // Левоневский Валерий Станиславович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksru/uk/19601027/index01.htm>. – Назва з монітору.
6. Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / А.С. Прокопенко. - М.: Совершенно секретно, 1997. – С. 105.
7. Подрабинек А.П. Карательная медицина / А.П. Подрабинек. - Нью-Йорк: Хроника, 1979. – С. 93.
8. Блох С. Реддауэй П. Диагноз: инакомыслие // Карта. – 1996. - № 13-14. – С. 125.
9. Там само. – С. 114.
10. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 366. – Арк. 5-16.
11. Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / А.С. Прокопенко. - М.: Совершенно секретно, 1997. – С. 115
12. Обзор практики применения законодательства об отделении церкви от государства и школы от церкви и о религиозных культах // ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 366. – Арк. 20-24.
13. Справка о фактах грубого администрирования некоторых местных органов власти по отношению к верующим в Харьковской обл. на 20.06.1964 г. // ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 358. – Арк. 110-111.
14. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953-1991. Аннотированный каталог / Под ред. В.А. Козлова, С.В. Мироненко. – М.: Международный Фонд «Демократия», 1999. – 944 с.
15. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 358. – Арк. 17-19.
16. Подрабинек А.П. Карательная медицина / А.П. Подрабинек. - Нью-Йорк: Хроника, 1979. – С. 166.
17. Широкова І. В. Позиція західної медичної спільноти щодо каральної психіатрії в СРСР: 1960-1980-ті рр. / І.В. Широкова // Наукові записки НаУКМА. - 2013. - Т. 143: Історичні науки. - С. 39.

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ М. РОБЕСП'ЄРА ПО СПОГАДАХ ШАРЛОТИ РОБЕСП'ЄРА (ДО ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ)

Попова А.С.

Уяву, яку можна було б скласти про особистість Максиміліана Робесп'єра по численним працям про Французьку революцію було б далеко не повним, а в багатьох відношеннях навіть помилковим, без аналізу біографічних даних, що відносяться до років, коли проходило формування цієї особи як політика, його характеру, переконань та загалом морального вигляду.

На жаль, таких даних не дуже багато і вони недостатньо відомі, бо розкидані в різних мемуарах сучасників і монографіях, присвячених іншим діячам цієї великої епохи. Але в повному обсязі ми можемо познайомитися з біографією і становленням особистості Робесп'єра в спогадах його сестри Шарлоти. Вона залишила їх вже після страти брата, для того щоб показати його таким, яким вона бачила його з самого народження. Тому треба вбачати те, що це не може бути об'єктивна оцінка цієї постаті, але дуже цікаво яким бачили Робесп'єра його найближчі родичі, а саме сестра Шарлотта. Вона покаже нам його сором'язливою, доброю людиною, яка любить природу, навіть буде виправдовувати його жорстокість у період диктатури.

Як відомо, Максиміліан Марі Ісидор де Робесп'єр народився 6 травня 1758 р. в Аррасі, провінції Франції. Його батько, Максиміліан Бартелемі Франсуа Робесп'єр, був адвокатом при Вищій раді Артуа, а мати – Жаклін Маргарита Каррол дочкою пивовара. Вони познайомилися в 1757 році і поєднувалися шлюбом 2 січня 1758, за чотири місяці до народження Максиміліана. Крім нього в їхній родині пізніше народилися ще четверо дітей – Шарлотта (в 1760 р.), Анрієтта-Улалі-Франсуаза (в 1761 р.), Огюстен (в 1763 р.) і дитина, що з'явилася на світ 4 липня 1764 р. і незабаром помер. Через тиждень після цього у віці 29 років померла і мати Робесп'єра, якому виповнилося 6 років. Ще через два роки, в березні 1766 р. Франсуа Робесп'єр з якихось невідомих причин залишив сім'ю, виїхав з Арраса, а потім покинув межі Франції [1].

Його сестра повідомляє нам, яким було його дитинство. Коли померла мати, Максиміліану ще не було повних 7 років, але вже тоді це був мрійливий, зосереджений хлопчик, схильний до роздумів, з загостреною чутливістю – щонайменша неприємність приводила його в сльози. На противагу молодшому братові Августину, успадкував основні риси батька, адвоката в провінційній раді Артуа, Максиміліан і зовнішністю і чутливістю характеру більше скидався на матір, яку рано втратив і яку так часто згадував до кінця свого тривожного, повного випробувань життя. «О, - каже Шарлотта, - хто міг би забути цю чудову матір! Вона так нас любила! І Максиміліан також не міг без хвилювання згадувати про неї: щоразу, коли в наших задушевних бесідах ми згадували про матір, його голос змінювався і очі

зволужувалися». Максиміліан, будучи дитиною, збирав багато гравюр і картинок. З ранніх років він почав любити квіти. Птахів він обожнював. У нього була ціла колекція. «Він часто приходив сюди у вільний від занять години, щоб провести їх в товаристві своїх милих пташок». – каже Шарлотта Робесп'єр. Завдяки винятковим душевним якостям, доброти характеру і серцю, з дитинства відкритого для кращих почуттів, Максиміліан з молодих років придбав багато видатних друзів і покровителів. За рекомендацією абата Сент-Вааст він поїхав до Парижа для вступу в лицей Людовика Великого, куди був той час же прийнятий. Його посидючість, любов до читання і його високоморальний дух швидко завоювали йому симпатії і довіру наставників. Максиміліан користувався також любов'ю своїх товаришів по навчанню. Шарлотта розповідає, що в лицей її брат захищав слабких проти сильних[2].

Шарлота пише, що в Академії Робесп'єр активно цікавився Руссо, що не могло в майбутньому не позначитися на формуванні як його особистості так і його політичних поглядів – «З деякого часу його охопило непереборне бажання відвідати Руссо, поїхати в Монморансі, щоб поцілувати убогий поріг свого бога. І він покидає все, обтрушує чари любові, навіяні трояндами, їде в Париж, де вступає другим секретарем до прокурора Нолл і пише зворушливого листа абатові Пруаяру: в цьому листі він, під приводом необхідності відвідати єпископа Арраського, який перебував тоді в Парижі, просить грошей і сукні. А в квітні їде в Монморансі...». Зустріч юного мрійника і старого філософа весною 1778 р. мала вирішальне значення – Жан-Жак цілком опанував серцем Максиміліана. По закінченню університету Робесп'єр повертається в рідне місто, і подібно своїм предкам, присвячує себе адвокатській діяльності. Великий успіх, що випав на долю Робесп'єра в справі Віссера, дав йому величезну популярність в рідному місті, і незабаром після закінчення процесу, восени 1783 р., він був обраний членом Арраської академії [2].

Шарлота проодвжує повідомляти, що для з'ясування політичних поглядів Робесп'єра в цю епоху його життя важливо відзначити, що, виступаючи завзятим противником покарань, він вихваляв Людовика XVI, котрий щойно скасував судові тортури. Незважаючи на свої передові погляди, засвоєні з ознайомленням з «просвітницькою» літературою, Робесп'єр в цей час був переконаним монархістом. На засіданні 27 квітня 1786 р. він робить доповідь про несправедливість існуючого законодавства про незаконнонароджених дітей і т.д. В арраській період свого життя він бере найактивнішу участь у громадському житті. У перші місяці Установчих зборів Робесп'єр був одним з перших, хто вступив в Бретонський клуб разом з Мірабо, Петіоном, абатом Грегуаром і братами Олександром і Карлом Ламети, засідання якого відбувалися в кафе Аморі Версаля. Після переїзду Асамблеї в Париж в жовтні 1789 р., він вступив до Товариства Друзів Конституції, відоме як Якобінський клуб, що розташовувався недалеко від Тюїльрі, в монастирі якобінців, на вулиці Сен-Оноре. З часом якобінські клуби стали виникати повсюди у вигляді філій дочірніх паризьких центральних клубів – поширювали свої погляди, ідеї через кореспонденцію, формувати громадську думку і тиснути на Національні збори і пізніше Конвент. Таким чином напрямок його політики почав формуватися в Клубі. Демократична позиція, зайнята в Установчих Зборах Робесп'єром і невеликим числом його однодумців, особливо яскраво виявилася під час дебатів з обговорення тексту декларації прав. Під час цих дебатів Робесп'єр неодноразово виступає з промовами, незмінно захищає основи демократії, свободи друку, недоторканість особи, свободу совісті, короткочасність повноважень парламенту і т.д. Поряд з цими виступами він не випускав з уваги і питань тактики ведення зовнішньої політики. Під час падіння монархії, 9 липня Робесп'єр вимовляє програмну промову у Якобінському клубі про втрату довіри Законодавчих Зборів, з пропозиціями про скликання Національного Конвенту на основі загального голосування, що було доволі демократично для того часу. Він вимагає відсторонення виконавчої влади, зміщення військових та адміністративних посадових осіб, оновлення складу судів і т.д. Він більше не вірить, що Законодавчі Збори здатні вирішити кризу конституційним шляхом. 11 серпня він був обраний від його секції на площі Вандом. Він відразу займає провідне становище і вимагає скликання Національних Зборів, Комуна повинна була відправити комісарів в усі департаменти країни для роз'яснення ситуації, секції повинні знищити відмінності між «активними» і «пасивними» громадянами і створити постійні революційні комітети [2].

Таким чином, на основі аналізу спогадів Шарлоти Робесп'єр, можна скласти уяву про формування особистості Робесп'єра. Рання втрата батьків загартувала його для подальшого життя. Його любов до Руссо, а також його оточення в академії також відклало на нього відбиток. Коли почалась Велика Французька революція він був вже популярним громадським діячем та відстоював демократичний лад, що дало йому велику підтримку серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пилон Э. Юность Робеспьера: [Электронный ресурс]/ Э. Пилон.– Режим доступа: <http://larevolution.ru/Robesp-youth.html>
2. Воспоминания Шарлотты Робеспьер: [Электронный ресурс]. – режим доступа <http://mlle-anais.livejournal.com/142841.html>

СТАНОВЛЕННЯ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В СРСР

Резник В.В.

Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищувати будь-яку опозицію режиму, будь-які прояви інакомислення. Всеросійська надзвичайна комісія та її територіальний відділ – Всеукраїнська надзвичайна комісія були головним

провідником політики, спрямованої на придушення, у тому числі засобами терору, будь-якого опору політичного режиму.

Мета розгляду – вивчити становлення репресивно-каральної системи в СРСР.

Складовою репресивно-каральної системи тоталітарного радянського суспільства був Народний комісаріат внутрішніх справ (далі – НКВС). 24 травня 1922 р. ВЦВК затвердив Положення про НКВС РРФС. Це був перший законодавчий акт, який юридично закріплював організаційну структуру репресивно-карального апарату [1].

Ленінський період історії радянської держави характеризується нехтуванням правових уявлень і норм. Погляди на терор, репресії, примус розцінювалися як максимально ефективні засоби у вирішенні багатьох політичних і навіть економічних завдань. Вони визначалися в конкретних статтях Кримінального кодексу УСРР, затвердженого ВУЦВК 23 серпня 1922 р. і введеного в дію з 15 вересня того ж року. Це був перший кодифікований кримінально-правовий акт, який містив юридичне визначення складу злочинів, їх видів і санкцій. У розділах «Про контрреволюційні злочини» (ст. 57 – 73), «Про злочини проти порядку управління» (ст. 74 – 104) визначалися контрреволюційні діяння, спрямовані на повалення та підрив державного устрою через організацію збройних повстань, вторгнення на радянську територію озброєних загонів, банд, спроб силового відмежування від УСРР будь-якої її територіальної частини. Зазначені дії каралися вищою мірою покарання з конфіскацією майна, а в разі виявлення пом'якшувальних обставин – позбавленням волі не менше як на 5 років з конфіскацією всього майна [2].

28 вересня 1922 р. діяльність Державного політичного управління (далі – ДПУ) щодо організації загальної роботи виконання спеціальних завдань була схвалена політбюро ЦК РКП(б). Така оцінка сприяла формуванню груп ДПУ, які контролювали всі сфери діяльності державних структур [3]. Подальша реорганізація органів безпеки була пов'язана із об'єднанням радянських республік в єдину союзну державу. Відповідно до постанови І Всесоюзного з'їзду Рад 2 листопада 1923 р. ЦВК СРСР утворив при РНК СРСР Об'єднане державне політичне управління (далі – ОДПУ), ДПУ союзних республік виділялись із складу республіканських НКВС і підпорядковувались ОДПУ [4].

У квітні 1924 р. Президія ВЦВК СРСР своєю постановою надала колегії ОДПУ право позасудового розгляду справ і розправи, включаючи до винесення вищої міри покарання. У листопаді 1925 р. Президія постановила застосовувати адміністративне виселення до осіб, які спекулювали предметами широкого вжитку, а постановою від 8 травня 1926 р. ОДПУ надавалося право направляти на заслання, виселення і ув'язнення до концентраційного табору осіб, підозрюваних у контрабанді, а за обтяжуючих провину обставин застосовували вищу міру покарання. Постановами 1927 р. від 4 квітня, 12 травня і 15 червня право позасудової репресії було надано органам ОДПУ стосовно осіб, які недбало ставилися до таємних документів, а право розстрілювати білогвардійців, контрреволюціонерів, шпигунів, бандитів отримали уповноважені на місцях представники ОДПУ [5].

Кримінальний кодекс УСРР був затверджений постановою ВУЦВК 8 червня 1927 р. і введений в дію з 1 липня того ж року, містив положення, спрямовані на посилення репресивних функцій з боку держави, вислання соціально небезпечних осіб, у тому числі тих, що не вчинили контрреволюційного злочину. У першому розділі Особливої частини «Контрреволюційні злочини» КК УСРР подана характеристика контрреволюційного злочину, за яким вважалася «всяка дія, спрямована на повалення, підрив або послаблення влади робітничо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституцій союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або на підрив чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції...» [6]. Кількість злочинів, що передбачали смертну кару, зросла до 45 порівняно з 36, які були у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. [7].

Ініціатором прийняття законодавчої репресивної бази, яка забезпечувала б надзвичайні заходи відповідальності, особисто виступав Й. Сталін. Вносячи законодавчі ініціативи, він визначав каральні заходи, які необхідно було вживати в тій чи іншій ситуації. Влітку 1932 р. за його вказівкою розгорнулася боротьба з «куркульськими» елементами, «спекулянтами-перекупщиками», «активними проповідниками» проти нового колгоспного ладу. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів, державних кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» Й. Сталін не тільки ідеологічно обгрунтував загальні принципи закону, але й запропонував його структуру, вносячи особисто зміни щодо кримінальної відповідальності. Закон передбачав відповідальність осіб, які посягають на суспільну власність, визначаючи їх як ворогів народу, застосовуючи до них розстріл з конфіскацією всього майна або при пом'якшувальних обставинах позбавлення волі не менше 10 років з конфіскацією всього майна [8].

Оформлення сталінського тоталітарного режиму та схильність комуністичного керівництва до широкомасштабних репресій сприяла розширенню суспільно-небезпечних діянь, що стали державнокараними. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 9 червня 1934 р. «Про доповнення загальносоюзного закону про державні злочини статтями про зраду батьківщини» запропонувала Президії ЦВК СРСР внести зміни до статті про державні злочини, передбачивши в них позбавлення волі від 5 до 10 років та вищу міру покарання [9]. Ці доповнення були враховані у редакції КК УСРР від 20 липня 1934 р. в статтях 541«а», 541«б», 541«в», 541«г», у яких відображалися злочини: за зраду батьківщини; втечу або переліт за кордон військовослужбовця; за недонесення з боку військовослужбовця про підготовану або вчинену зраду [10].

Процес централізації репресивно-карального апарату СРСР завершився 10 липня 1934 р., коли постановою ЦВК СРСР було утворено загальносоюзний НКВС. Він повинний був забезпечити революційний порядок і державну безпеку, охорону соціалістичної власності, прикордонну охорону та інше [11]. Для цього міліція, яка раніше перебувала у подвійному підпорядкуванні НКВС союзного та республіканського і місцевих виконавчих органів, виводилась з-під контролю місцевих органів влади й підпорядковувалась безпосередньої НКВС. В Україні, зокрема,

республіканський НКВС був створений 11 липня 1934 р. згідно з постановою ВУЦВК. Він функціонував на підставі Положення про союзний комісаріат, тому став фактичною філією останнього, залишаючись повністю залежним від керівництва НКВС СРСР, а не від уряду республіки [12].

Після вбивства С. Кірова, члена політбюро ЦК ВКП(б), проводяться реформи, спрямовані на посилення централізації адміністративно-каральної системи. У день убивства С. Кірова 1 грудня 1934 р. ЦВК СРСР ухвалює постанову про терористичні акти проти робітників радянської влади. Строк розглядання таких справ скорочувався до 10 днів, а справа в суді розглядалася без прокуратури та адвокатів, не припускалося оскарження вироку застосовувалась негайно вища міра покарання. Це стосувалося й справ про шкідництво та диверсії. Максимальний строк позбавлення волі збільшувався від 10 до 25 років. Справи осіб, залучених до політичних звинувачень, стали розглядатися в позасудовому порядку з застосуванням вищої міри покарання [13].

Вищі органи державної влади сприяли розширенню надзвичайних повноважень НКВС СРСР. Зокрема, в республіках, краях, областях, організувалися за наказом НКВС від 30 липня 1937 р «трійки», на які поширювалися права Особливої наради – прийняття рішень про заслання, виселення та ув'язнення на строк до 5 років, що посилювало політичні репресії. До складу «трійок» входили: наркоми внутрішніх справ, начальники обласних управлінь НКВС, перші секретарі партійних комітетів, республіканські та обласні прокурори. В УРСР «трійки» діяли в Харківській, Київській, Вінницькій, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Чернігівській областях [14]. «Трійкам» доручалося розглядати кримінальні справи заарештованих, виходячи з виду покарань, визначених двома категоріями: перша – найбільш ворожі елементи, що підлягали розстрілу; друга – позбавленню волі від 8 до 10 років. 2 жовтня 1937 р. ЦВК СРСР прийняв постанову, яка передбачала збільшення терміну покарання до 25 років [15].

Отже, створення репресивно-каральних органів було невід'ємною частиною радянського державного апарату. Органи держбезпеки виконували завдання, обумовлені курсом політичного керівництва країни, були створені як надзвичайні органи боротьби із ворогами радянської влади, створення нормативно-правової бази дозволяло широко проводити репресії, використовуючи позасудові та судові органи, розглядаючи справи за контрреволюційні, посадові та інші злочини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн. / І.Г. Білас. – К.: Либідь, 1994. – К. 1. – С. 99.
2. Уголовный Кодекс УССР. – Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1924. – С. 20 – 35.
3. Білас І.Г. Вказана праця. – С. 86 – 87.
4. Смолій В.А. Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст.: Історичні нариси / В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 230 – 231.
5. Білас І.Г. Вказана праця. – С. 88 – 89.
6. Уголовный Кодекс УССР. – С. 28.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3. – С. 403 – 404.
8. Постановление ЦИК и СНК СССР от 7 августа 1932 г. «Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности» [Електронний ресурс] // Хрестоматія з історії держави і права України / Сост. А.С. Чайковський. – К.: Юрінком інтер, 2003. – Доступний з: <http://books.br.com.ua/19573>
9. Місінкевич Л.Л. Законодавчі засади репресивної політики радянської влади в Україні в 20–30-ті рр. XX століття / Л. Л. Місінкевич // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 10
10. Кримінальний кодекс УРСР із змінами і доповненнями на 1 лютого 1940 р. – К.: Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940. – С. 26 – 27.
11. Місінкевич Л.Л. Вказана праця. – С.10
12. Білас І.Г. Вказана праця. – С. 101.
13. Постановление ЦИК СССР от 1 декабря 1934 г. «О порядке ведения дел о подготовке или совершении террористических актов» [Електронний ресурс] // Фонд А. Яковлева ГУЛАГ (Главное управление лагерей): 1918 – 1960. – Доступний з: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009096>
14. Оперативный приказ НКВД СССР №00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов» от 30 июля 1937 г. [Електронний ресурс] // Историко-просветительский центр «Мемориал», Исторические события и документы, 1937-й, «Кулацкая» операция. – Доступний з: <http://www.memo.ru/history/document/0447.htm>
15. Постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР от 2 октября 1937 г. // Уголовный кодекс УССР. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – С. 104 – 105.

ОРЕНДНІ ВІДНОСИНИ В ЗАКОНАХ ХАММУРАПІ

Сегеда Д.А.

Орендні відносини неймовірно важливі для економіки будь якої країни у стародавні часи. Вони свідчать про високий рівень розвитку та прогресивність суспільства і держави в цілому. Їх дослідження на сьогодні залишається дуже актуальним. У 1792 – 1750 роки до н.е у Месопотамії досягла найвищого ступеню свого розвитку Вавилонська держава. Вона стала наймогутнішою з усіх Месопотамських міст – держав того часу, а також центром торгівлі, суспільно-політичного життя Передньої Азії. Однією з причин такого стрімкого росту та збагачення Вавилону, є діяльність царя Хаммурапі і створення його збірки законів, які суттєво змінили не тільки суспільний але і економічний устрій в країні, та зробили Вавилонію однією із найрозвиненіших держав на всьому Стародавньому Сході.

Мета роботи полягає в дослідженні рівня розвитку орендних відносин у Вавилонській державі за часів правління царя Хаммурапі.

Закони Хаммурапі - це унікальне історичне джерело, яке проливає світло на характер суспільних та економічних відносин у Вавилоні. Також там приділяється увага і орендним відносинам в країні. Загалом під них відведено близько сімнадцяти статей[1].

Дослідники приділяли орендним відносинам у Вавилонському царстві багато уваги. Наприклад, серед зарубіжних науковців виділяється французький історик XIX ст. Тюрю - Данжен, який підкреслював високу цивілізованість, а також прогресивність розвитку Вавилонського суспільства, та порівнював вавилонських орендарів з римськими «колонами». Ним була переведена та проаналізована величезна кількість клинописних документів, завдяки яким можна було визначити рівень економіки Месопотамії на той час [2].

У радянські часи цією темою цікавилися такі вчені як: В. І. Авдієв, І. Романова, М. М. Нікольський, К. Г. Федоров. Неймовірно цінними є праці Миколи Михайловича Нікольського. Опрацювавши велику кількість джерел, він зумів дуже детально описати вавилонське суспільство доби Хаммурапі. Він зауважував, що за Хаммурапі посилювався рівень експлуатації населення, зокрема і орендарів. Що неодмінно призвело б до конфлікту між ними та державою в майбутньому [8].

Із сучасних українських істориків можна виділити Г. Б. Тураєва та О. П. Крижанівського. Зокрема, останній в своїх роботах подає дуже детальний та повний опис усіх аспектів економічного життя в Вавилоні, ґрунтуючись, в основному на історичних джерелах. Характеризуючи орендні відносини, він каже про їхню розвиненість, а також говорить про велику різноманітність майна яке можна було орендувати в ті часи [6,7]. Отже, дослідники дуже ретельно вивчали орендні відносини в Вавилонії, однак, більш детального розгляду потребує рівень розвитку окремих видів оренди.

Закони Хаммурапі приділяють велику увагу оренді нерухомості (в першу чергу полів і садів), а також закладу майна і забезпеченню позик. Існували два види земельної оренди: із сплатою певної грошової суми наперед або із сплатою долі врожаю після його збору. Пільги надавалися в тому випадку, якщо в оренду віддавалася необроблена ділянка (йдеться про пустоши, або так звані "мертві землі", що піддавалися затопленню під час одної з великих повеней). В цьому випадку орендна плата бралася лише з четвертого або п'ятого року. Причому якщо людина, орендуючи цю цілину землю, не підняла її, то це не звільняло її від узятих на себе зобов'язань (п.44) [4].

"Якщо людина орендує на три роки цілину для обробки, але, через лінощі, не обробить поля, то на четвертий рік він повинен поле зорати, скопати і поборонувати і повернути поле господареві, а також відміряти йому по десять курру хліба за один бур "[1]. Дуже важливим моментом є те, що Хаммурапі в своїх законах врахував також різні природні катаклізми. Особливо це видно в статті 48, яка свідчить, що: " Якщо людина має на собі процентний борг, а Адад затопить його поле, або повинь понесе жнива, або унаслідок засухи в полі не виросте хліби, то він може цього року хліб своєму кредиторіві не повертати і знищити свій документ, а також і проценти за цей рік він може не віддавати "[1].

З вищесказаного можна зрозуміти, що такі катаклізми були не таким вже і рідким явищем у Вавилонії і, що Хаммурапі був досить далекоглядним царем, бо розумів, що людина безсила що-небудь протиставити стихії і якщо він не керувався гуманними міркуваннями, то, в будь якому разі намагався підтримувати чисельність вільних общинників, адже саме вони були основними платниками податків, на належному рівні, не керуючись вигодою (адже свої гроші в якості податків він з цієї операції все одно б отримав), оскільки якщо цього общинника, що попав в біду, змусити віддавати борг, то він, не маючи чим його віддати, повинен буде залізити в інший борг і врешті-решт може загрузнути в борговому рабстві[2].

Об'єктом оренди могла бути не тільки нерухомість, а будь-яке рухоме майно. У статтях 236 - 239 говориться про найм річкових судів для транспортування різних вантажів по воді. Наявність цих статей в кодексі напевно можна пояснити тим, що побудувати яке-небудь, хоч би трохи придатне судно в ті часи було справою складною і досить дорогою, дозволити це собі міг не кожен, але в той же час в транспортних засобах для здійснення торговельних операцій потребу мав багато хто тому судна доводилося наймати[12]. Водний шлях був найоптимальнішим засобом здійснення торговельних операцій, це доводить стаття 239: Якщо людина найме корабельника, вона повинна давати йому 6 курру хліба в рік "[1]. Тут йдеться не про який-небудь разовий рейд, а про цілеспрямовану довготривалу торговельну діяльність, яка здійснювалася річковим шляхом. Кажучи про всі ці корабельні справи, хотілося б згадати про ще одну статтю досить цікавою за змістом. Це стаття 240.

"Якщо судно, що йде вгору за течією, ударить судно, що йде вниз за течією, і потопить його, то господар судна, чиє судно було потоплене, повинен клятвено показати перед богом все, що загинуло на його судні, і судно, що йшло вниз за течією, повинне відшкодувати йому судно і все загибло у нього "[1]. Судячи по вмісту цієї статті вавилонські ріки, були досить швидкими, і дорога вниз за течією була важкою і небезпечною, оскільки лише в умовах сильної течії можна зазнавати труднощів в управлінні кораблем. Цікаво і те, що винуватим виявлялося судно, що йде вгору за течією, мабуть Хаммурапі вважав, що в тих, що йдуть вгору більше шансів ухилитися від зіткнення. Інше питання - чи були в реальному житті ті, що йдуть вгору весь час винними, адже якщо людина має більше шансів ухилитися від зіткнення, це не означає, що вона обов'язково має цим скористатися[9].

Ще одним об'єктом рухомого майна, яку дуже часто брали в оренду була худоба. Це не дивно, бо на ній трималося все сільське господарство. За її допомогою орали, перевозили різні вантажі, крутили жорна і таке інше[3]. Але худоба в ті часи сама по собі коштувала дуже дорого, а потім ще потрібно було витратити кошти на її утримання, проте тяглової сили потребували всі землероби. Ось і доводилося тим, хто не мав худоби якось викручуватися, тобто брати її в оренду[11].

Мабуть, це було досить частим заняттям, і конфлікти між орендарями і власниками з різних причин теж відбувалися, бо Хаммурапі вирішив відвести для цього ряд законів. Зокрема статті 241 - 249 розглядають можливі конфлікти між орендарем і господарем тварини. Причому тут Хаммурапі теж врахував випадки втрати тварини, що сталися не з вини орендаря[8]. Наприклад в статті 249 говориться, що: " Якщо людина найме бика і його уразить бог, так що він ляже, то людина, яка який найняла бика, повинна виголосити клятву перед богом і бути звільнена від відповідальності "[1].

Таким чином, орендні відносини Вавилону можна оцінити як неодмінну складову дер-жавної економіки, одну з її рушійних сил. Закони Хаммурапі приділяють орендним відно-синам велику увагу стимулюючи і полегшуючи їхній розвиток. Що говорить про Хамму-рапі як про далекоглядного правителя а також вказує на прогресивність та розвиненість вавилонського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс законів царя Хаммурапи [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.middleeast.org.ua/historu/hrest02.htm>.
2. Авдиев В. И. История Древнего Востока / В. И. Авдиев, С. Рывкин, Ц. Бейлина. – М: Госполитзаказ, 1970. – 607с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000054/st000>
3. Бартер П. Вавилонія / П.Бартер // Дерево пізнання. – 2002. – №30. – С. 16.
4. Войнич Б. Історія стародавнього сходу / Б. Войнич. – К: Либідь – 1999. – 453 с.
5. Герман Ю.П. Культура Стародавнього Вавилону / Юрій Павлович Герман. – М: Либідь, 1990. – 520 с.
6. Крижанівський О.П. Історія стародавнього сходу / О. П. Крижанівський, С. В. Головкин – Київ: Либідь, 1996. – 465 с.
7. Крижанівський О.П. Вавилонська держава / О. П.Крижанівський // Історія України – 2002. – №39. – С. 11.
8. Крип'якевич И. П. Всесвітня історія: У 3 –х. т. / Крип'якевич Иван Петрович. – Т1. – Київ: Вища школа, – 1995. – 464 с.
9. Романова И. Вавилон - город легенда / И.Романова // Вокруг света. – 1982. – №3.– С. 51.
10. Тищик Б. Історія держави і права країн стародавнього світу / Б. Й. Тищик // ВДИ – 2001. – С. 427-583. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ex.ua/11751488>
11. Тураев Г.Б. История Древнего Востока / Б. Тураев, И. Снегирев, В. Струве. – Т.1. – Минск: Соцэкгиз, 2004. – 254 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000044/st000.shtml>
12. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн / К.Г. Федоров – Київ: Вища школа, – 1994. – 510 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000044/st000.shtml>

ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ СВАРАДЖА В ПАРТІЇ ІНДІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС

Терендій Т.В.

Соціально-економічний стан індійського традиційного суспільства до кінця XIX ст. зазнав значних змін за більш ніж сторіччя британського панування. Індія стала частиною світового капіталістичного господарства. Участь Індії в британській торгівлі призвела до утворення досить численного торгово-посередницького прошарку. Уроки індійського повстання 1857-1859 рр. не пройшли для британського уряду без наслідків. Починає формуватися прошарок індійської інтелігенції. До британської освіти отримують допуск представники вищих каст. З'являються індійці-інтелегенти, що мали європейську освіту. Індійців приймають на державну службу на нижчі посади в британській колоніальній адміністрації в Індії. Людей, які володіли англійською мовою, було мало у величезній масі індійського населення, але через їх посередництво в індійське суспільство вносяться ідеї буржуазного лібералізму і демократизму. Починається поступове зростання національної самосвідомості народів Індії [13, с.261].

Питанню національно-визвольного руху в Індії та формуванню ідей самостійного від метрополії керування в Індії приділяли увагу багато дослідників. Так найбільш вагомими є праці Кутиної М.М. [8,15], Рейснера И.М. [13],

Гольдберга Н. [13], Райкова А.В. [12], Девяткіної Т.Ф. [7], а також загальні праці Антонової К.А. [6], Родрігеса А.М. [10], Паніккара К.М. [11], Синха Н.К. та Банерджи А.Г. [14]. Джерельну базу статті складають різноманітні актові документи та матеріали – програмні й законодавчі документи ІНК [3,4,5], періодична індійська преса [1] й мемуарні джерела діячів визвольного руху [2].

Носії нових ідей в більшості своїй визнавали цивілізаторську роль англійського панування над Індією, хоча і критикували крайності колоніальної політики. Характерно висловлювання першого пропагандиста національно-патріотичної ідеї Рам Мохан Рая, який вважав, що британське панування в Індії хоча і є чужоземним ярмом, повинно привести швидко і виразно до поліпшення становища місцевого населення [6, с.161].

В індійських умовах вже з середини XIX ст. відбувався ідейний і культурний «ренесанс» національної самосвідомості індійського суспільства на базі синтезу ідей релігійного реформаторства і ліберально-конституційних ідей Заходу. У 1885 р на грудневому з'їзді в Бомбеї був утворений Індійський національний конгрес (ІНК). Багато істориків вважають, що з цієї події починається історія індійського національно-визвольного руху. І дійсно ІНК зіграв винятково важливу роль в становленні організованої політичної боротьби народів Індостану. До нього тяжіло більшість інших політичних партій та організацій Індії [13, с. 218].

Спочатку Конгрес не мав будь-яких органів управління. Раз на рік, наприкінці грудня, в одному з міст Індостану збиралася сесія членів організації. Обраний президент конференції зачитував свою адресу до конгресменів з основними політичними установками. Потім це послання обговорювалося: певні поправки, пропозиції та зауваження спрямовували до уряду віце-короля. На перший погляд така форма політичної діяльності не вражає національною свідомістю. Але кожен з лідерів ІНК проводив й велику пропагандистську роботу. ІНК представляли собою різні народи і регіони Індостану. Це – адвокати за професією бенгалець С. Банерджи, маратхи Г.К.Гокхале, М.Ранаде, Б.Г.Тілак, бомбейський парс Д. Наороджі, бенгалець Р.Ч. Датт та ін. Всі вони у виробленні політичної лінії виходили з загальноіндійських інтересів, але спиралися на ідеї європоцентризму, сподівалися на сприятливий вплив західної культури та британських політичних інститутів на індійські суспільні підвалини. Сучасники називали керівне ядро ІНК «помірними» або лібералами. С.Банерджи доводив, що «помірні» – це нова політична школа, що зміцнилась завдяки зв'язку з Заходом, й знайома з західними методами боротьби [7, с.80].

Представники індійської ліберальної школи громадської думки вважали себе учнями французького ліберального історика Ф. Гізо, англійської ліберальної правознавця Г.Мена, соціолога і філософа Г.Спенсера, економіста і історика Дж. Мілля. Під свої вимоги поліпшення управління Індією помірні підводили економічну основу в дусі «фритредерства» (свобода торгівлі і невтручання держави в приватнопідприємницьку сферу життя суспільства). Вони звинувачували британських господарів у тому, що ті викачують грошові і матеріальні ресурси з Індії, жодним чином не піклуючись ні про її майбутнє, ні про її сьогодення. Вони наполягали на тому, що слід зробити індійсько-британські відносини більш збалансованими на користь Індії [8, с.152].

Д. Наороджі в своїй книзі «Злидні Індії і антибританське управління» показав величезний вклад Індії в будівництво і зміцнення Британської імперії. Автор ставив законне питання: Чи можна оновити сформовану систему індійсько-англійських взаємин? К цьому можна підійти, орієнтуючись на «здоровий глузд» британців, яких потрібно було переконати, що їм вигідно саме господарське процвітання своєї найбільшої колонії. Голова ІНК Д. Наороджі і його колеги сподівалися домогтися «колоніального самоврядування» конституційним шляхом. У британській парламентській системі вони бачили зразок для майбутньої Індії. Перешкодою для реалізації своїх цілей ліберали вважали британську «бюрократію», яка контролювала управління Індією. В центрі політики ІНК стояли питання світської освіти населення Індії. З повною підставою можна стверджувати, що помірне керівництво ІНК в перші десятиліття існування партії зробили величезну за своїми масштабам політичну роботу [14, с. 262].

На початку XX ст. всередині ІНК сформувався дрібнобуржуазний демократичний напрям так званих крайніх (екстремістів або радикалів) на чолі з Б. Тілаком. У 1907 стався розкол між «крайніми» і «поміркованими». «Крайні» вважали, що метою Конгресу має бути досягнення «свараджа» («самоврядування»), а засобом – організація національно-визвольного руху народних мас. «Помірні» ж стверджували, що самоврядування може бути досягнуто лише поступово, у співпраці з англійською владою.

Радикали прагнули вдихнути нове життя в ІНК. Вирішальний вклад Тілака та його однодумців в визвольний рух і індійську політичну думку полягав у тому, що вони відкинули прохальну тактику лібералів ІНК, кинули виклик колоніальній адміністрації. Британське правосуддя оцінило діяльність крайніх як підготовку до відкритого виступу проти колоніального правління. Символом повстання служила вимога свараджа, яку Тілак проголосив природженим правом індійців. «Сварадж» означав тоді не внутрішню автономію, як часто розуміють самоврядування, а саме «своє правління», суверенітет [13, с.205].

Для Тілака сварадж представляв собою не тільки природне і невідчужуване право в європейському розумінні цього слова, але і дхарму (обов'язок) жителів Індії. Здійснення цієї дхарми зумовлено ні політикою або згодою Британії, ні попередньою підготовкою до самоврядування. Тілак заявив, що «жодна нація не може бути сильною або багатою, якщо вона не вільна». Крайні вклали в сварадж глибший зміст, ніж європейське розуміння національної незалежності, сварадж невіддільний від цінностей індійської цивілізації. Це було відновлення незаконно втраченого, що сприймається як моральний імператив [7, с.269].

У публічних виступах з політичних міркувань Тілак ніколи не говорив про «незалежність», використовуючи слово самоврядування. Його бенгальські соратники Ауробіндо Гхош і Б.Ч. Пал не дотримувалися обережності і відкрито заявили, що сварадж означає повне звільнення від влади імперії. Але ні у кого не викликало сумніву, що Тілак мав на увазі під свараджем те ж саме. Тому це слово так не любила британська адміністрація, і тому згода Тілака

після виходу з в'язниці в 1914 р замінити сварадж самоврядуванням (гомруль) розглядалося як пом'якшення його позиції, компроміс з владою.

Створена Тілаком Ліга гомруля виступала за самоврядування в рамках Британської імперії. Воно могло бути встановлено актом британського парламенту під тиском народного руху в Індії та громадської думки в Англії. Тілак підкреслював, що ця вимога не рівнозначна відмові від влади короля, але означає, що внутрішніми справами Індії управлятимуть індійці. Їм мають бути гарантовані природні права, і оскільки Індія залишалася в складі імперії, індійці повинні були користуватися правами британських громадян [9, с.638].

Сварадж розумівся Тілаком як правління народу на протигагу владі бюрократії. Він відповідав всім вимогам сучасного демократичного ладу. Передбачалися розширення виборчого права, відновлення панчатів (сільського самоврядування) і наділення їх адміністративними та судовими функціями, заміщення всіх посад на основі відкритих іспитів, створення національної армії. Тілак вважав, що Індії підійшла б федеративна структура. Передбачалася реорганізація провінцій за мовним принципом. Помірні підтримали вимоги свараджа, бо принципово воно не суперечило їх переконанням, особливо при розумінні самоврядування в рамках імперії [8, с.451].

На думку Тілака, домогтися свараджа можна було не петиціями, а узгодженими зусиллями народу. І наступальний, протестуючий характер цих дій, і їх широка соціальна опора представляли собою найважливіші нововведення, внесені екстремістами в індійський визвольний рух. Тілак не вірив в філантропію в політиці, в здатність не тільки колоніальної бюрократії, а й англійського парламенту піти на задоволення вимог Індії з гуманістичних міркувань. Він вселяв і співвітчизників ідею, що майбутнє країни залежить від них самих і закликав їх до активності. Він доводив, що колоніальний режим тримається завдяки прямому сприянню населення: «Якщо у вас немає сил для активного опору, хіба ви не здатні на самовідданість так, щоб не допомагати цьому іноземному уряду правити вами?» Висунута Тілаком і його послідовниками програма дій включала три основних компоненти: пасивний опір, свадеші і національна освіта.

Національна освіта, крім конкретних справ по організації шкіл і програмних положень про безкоштовне і обов'язкове навчання, здійснюване за підтримки держави, і про необхідність навчання на місцевих мовах, включало в себе і агітаційні, політичні заходи.

Рух свадеші також переслідував мету не тільки захопити національну промисловість і ремесла шляхом бойкоту британських товарів, а й згуртувати маси. Бойкот супроводжувався демонстраціями, мітингами, пікетуванням. На початку ХХ ст. Тілак розширив поняття «свадеші» до бойкоту всього англійського. В основі пасивного опору лежить думка, висловлена ще в XVI в. Етьеном де ла Боссе в «Роздумах про добровільне рабство»: «будь-яка влада тримається на співпраці підданих, відмовте їй у підтримці, і вона впаде, втративши опору».

Тактика пасивного опору, бойкоту влади – повна протилежність прагненню лібералів до співпраці, до дій в рамках конституції. Тілак висміював це прагнення, кажучи, що в індійців немає іншої конституції, окрім кримінальної кодексу. Залишаючись в рамках закону, пасивний опір являє собою форму боротьби, а не співпраці [13, с.371].

Спочатку Тілак зводив техніку пасивного опору до рухів свадеші і бойкоту на відміну від Ауробіндо Гхоша, який закликав до непокори несправедливим законам. Однак в 1917 р Тілак заявив, що народ не може підкорятися законам, які суперечать справедливості і моралі. Тілак відмовився визнати конституційними ті закони, які при зовнішньому дотриманні всіх легальних процедур не відповідали справедливості, моралі та громадській думці. У промові, виголошеній в Калькутті в січні 1907, в списку заходів бойкоту або неспівпраці з урядом він згадав і про несплату податків. Чітких граней між неспівпрацею і пасивним опором Тілак не проводив, і практика, і теорія перебували в зародковому стані. Проте закладалися основи форм протесту, які отримали на іншій ідейній основі повний розвиток під керівництвом Махатми Ганді [7, с.176].

Отже, у другій половині XIX ст. остаточно визріли протиріччя між індійським суспільством і англійськими колонізаторами. В ході зародження в Індії капіталістичних відносин тут формується прошарок національної буржуазії і буржуазної інтелігенції, знайомої з досягненнями західної культури та громадської думки. Саме ці верстви і стають виразниками ідей націоналізму і досягнення самостійності Індії.

Створення Індійського Національного Конгресу знаменує собою новий етап в історії національно-визвольного руху Індії. Виникнення політичної організації в масштабі всієї країни свідчило про зростаючу економічну і політичну зрілість індійської буржуазії, про наявність серйозних протиріч між нею та англійськими колонізаторами. Поява всередині партії ідеї свараджу як самостійного управління своєю країною свідчила про становлення загальноіндійської національної самосвідомості та подальше проголошення своєю метою досягнення політичної незалежності Індії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Движение свагешы. Текст клятвы, принятой в присутствии 50 тыс. бенгальцев в храме богини Кали. 29 сентября 1905. // «The Times», 30 IX. 1905. // В.И. Овсянников История стран Азии и Африки в Новое время. Учебно-методическая информация. – М., 1995. – С. 119.
2. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю: письма к дочери из тюрьмы, содержащие свободное изложение истории для юношества / Джавахарлал Неру. – В 3-х т. Т.3. – М., 1988. – 453 с.
3. Обращение президента Индийского Национального конгресса В.Ч. Боннерджи к участникам учредительного съезда ИНК. Бомбей, декабрь 1885. // G.A. Natesan. The Indian National Congress, containing an Account of its origin and growth, full text of all the Presidential Addresses. – Madras: University of California Libraries, 1935. – P.3.

4. Резолюції I сесії ИНК. Бомбей, декабрь 1885. // G.A. Natesan. The Indian National Congress, containing an Account of its origin and growth, full text of all the Presidential Addresses. – Madras: University of California Libraries, 1935. – P.40.
5. Резолюції VII сесії ИНК Нагпур, декабрь 1891 г. // G.A. Natesan. The Indian National Congress, containing an Account of its origin and growth, full text of all the Presidential Addresses., Madras, 1935. P.57-58.
6. Антонова К.А. История Индии (краткий очерк) / Катерина Андреевна Антонова, Григорий Максимович Бонгард-Левин. – М.: Мысль, 1973. – 558 с.
7. Девяткина Т.Ф. Индийский национальный конгресс / Тамара Фёдоровна Девяткина. – М.: Наука, 1970. – 266 с.
8. Кутина М.М. Из истории национально-освободительного движения в Индии в XIX в. (Образование партии ИНК) / Марина Михайловна Кутина. – Ташкент, 1965. – 341 с.
9. Новая история Индии / Ред. Катерины Андреевны Антоновой. – М.: Вост. лит., 1961. – 834 с.
10. Новая история стран Азии и Африки: XVI-XIX вв. Т.2. Учебник для вузов. / Под ред. А.М. Родригеса. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 400 с.
11. Паниккар К.М. Очерк истории Индии / Кавалам Мадхава Паниккар. – М., 1956. – 491 с.
12. Райков А.В. Пробуждение Индии: (деятельность национально-революционных организаций в 1900-1918 гг.) / Андрей Владимирович Райков. – М.: Наука, 1968 – 150 с.
13. Рейснер И.М. Национальное освободительное движение в Индии и деятельность Б.Г. Тилака / Игорь Михайлович Рейснер. – М.: Изд. Академии Наук СССР, 1958. – 596 с.
14. Синха Н.К., Банерджи А.Г. История Индии / Нарендра Кришна Синха, Анил Чандра Банерджи. – М.: Наука, 1954. – 440 с.

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ЯК НЕФОРМАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Фомічов А.Л.

Проблема актуалізації вивчення феномену протесту останнім часом обумовлюється загостренням соціально-політичних відносин як у світі так і в Україні. При чому не можливо виокремити країни чи суспільства, які були б більш вразливі до виникнення цього явища. Особливо після подій 2011 та 2012 років – протестами були охоплені мусульманські арабські країни близького сходу та північної Африки і США, найпотужнішим рухом в яких став «Захопи Уолл Стріт».[1] Активні протести проходили в потерпаючій від фінансової кризи Греції, та Іспанії. Можна констатувати, що протести різного рівня та інтенсивності, різні за масовістю та вимогами охопили країни з різними культурними, політичними, релігійними, економічними та соціальними складовими. Тому на наш погляд перед сучасною наукою постає питання більш детального вивчення протесту, не як складової політичного, або соціально конфлікту, а як окремого інституту соціально-політичного життя.[2]

Окрім інших характеристик, які властиві багатьом політичним інститутам та феноменам, інститут соціально-політичного протесту має деякі унікальні особливості, які відрізняють саме цей вид протесту від інших. Методологічно у виокремленні цих особливостей ми спираємось на дослідження російського вченого Геннадія Козирева.

- Первісним суб'єктом суспільно-політичного протесту повинні виступати лише представники народу, громадські організації, профспілки та інші об'єднання без політичних забарвлень. Саме ця особливість може служити маркером що відрізняє суспільно-політичний протест від політичного. Наявність на початку протестних дій у суб'єкта протесту символики або лозунгів якоїсь політичної партії, присутність серед протестуючих лідерів або представників цих партій може свідчити про політичну ангажованість учасників акції та переслідування замість суспільно важливої, задекларованої протестуючими цілі, певних політичних дивідендів.

Однак це не означає, що приєднання до акції представників політичних сил, найчастіше опозиційних автоматично переводить протест в розряд політичних. Соціально-політичний протест зберігає свою сутність аж доки першочерговим предметом протесту є вирішення первісної суспільно важливої проблеми, навіть якщо вимоги за для досягнення цілі трансформувались у політичну площину кадрових змін у владі, або прийнятті політичних рішень.

- Публічність та відкритий характер. суспільно-політичний протест, як політичний інститут є складовою частиною політичного життя, яке в свою чергу є публічним. Задля ефективного та результативного протесту сучасні тенденції та можливості вимагають від організаторів та учасників протесту саме публічних дій.

- Суспільна значимість. Ця особливість СПП є однією з головних відмінностей його від протесту політичного бо на відміну від останнього предметом соціально-політичного протесту є суспільно важливі елементи політичної системи. Такі що торкаються масових верств населення та пов'язані з їх рівнем життя. Предметом суспільно-політичного протесту не може бути рушення направлене на реалізацію кон'юнктурних політичних цілей суб'єктів політичного процесу.

- Деідеологізованість. Ця особливість передбачає відсутність ідеологічної ангажованості будь-якого характеру у вимогах протестувальників. По-перше саме тоді авторитетність та масова підтримка суспільно важливості предмету протесту не буде підриватися можливою ідеологічною поляриністю поглядів учасників протесту. По-друге ідеологізація протесту може призводити до зміщення акцентів та зусиль в діях та риторичі суб'єкту та об'єкту

протесту або навіть взагалі підміняє собою первісні цілі. Дуже важлива на наш погляд особливість, ігнорування якої дуже часто перетворює соціально-політичний протест на суто політичний.

- Односторонність висування вимог. Соціально-політичний протест передбачає дію зі сторони суспільства у напрямку влади з певними вимогами, а не навпаки. Саме це відрізняє поняття протесту і конфлікту і виводить його в окремий інститут реальних політичних практик та окремий феномен, що потребує академічного вивчення та розроблення.

- Одностороння легітимність насилля. Особливість, що виходить із виняткового права держави на застосування примусу та насилля. Подібні ж дії зі сторони громадян будуть розцінені як неконвенційні та незаконні, що в свою чергу призведе до більш інтенсивного застосування примусового апарату влади. Але якщо протест дійде до крайньої своєї форми – революції і існуюча влада буде визнана незаконною, то дії революціонерів навпаки набувають законного характеру.

- Національна та етнічна специфіка. Для кожної нації реалізація практики протесту носить свою специфіку, яка спирається на відмінність менталітету, сукупність історичної пам'яті та традиційних елементів подібних акцій. Хоча на сьогодні, в силу глобального розвитку інформаційних технологій, організація протестів в різних частинах світу має багато схожих рис

Існування унікальних особливостей підтверджує той факт, що соціально-політичний протест є самостійним інститутом та окремим видом протесту до якого відносяться лише ті протестні дії, які відповідають цим особливостям. В інших випадках мова буде йти про інший вид протестів (політичний, релігійний, культурний), або про зовсім інший за своєю природою феномен політичного життя як, наприклад, соціальний конфлікт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний веб-сайт руху «Occupy Wall-street» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://occupywallst.org/>
2. Козырев Г. Об особенностях политического конфликта [Електронний ресурс]/ Г. Козырев// Вестник Московского университета. – 2007. – №4. – Режим доступу: <http://kozyrev-gi.ru/pages/ob-osobennostjah-politicheskogo-konflikta>

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА РОЗВИТОК ПРАВОБЕРЕЖНИХ МІСТ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я У XVIII СТ.

Харсун О.В.

Після ратифікації польським сеймом у 1710 р. Вічного миру (1686 р.), Правобережна Україна відійшла до складу Речі Посполитої. У порівнянні із попередніми століттями, українські землі цього регіону впродовж XVIII ст. піддалися особливо активному впливу з боку польської держави. Це у свою чергу було пов'язано з тим, що на XVIII ст. українська шляхта була фактично повністю сполонізована, а козацтво як військово-політична сила втратило свою вагу на землях, що відійшли до Польщі. У той же час на мікрорівні регіональних змін спостерігалися особливі, відмінні тенденції у розвитку вказаних земель. Мова йде про Середнє Подніпров'я – регіон, який славився як центр формування державотворчих традицій у часи Київської Русі та козащини в Литовсько-польську добу. Саме в межах цих земель упродовж XVIII ст. ми спостерігаємо певний синкретизм при взаємодії та впливові польських традицій в адміністративному управлінні та економічній політиці на вже сформовану місцеву, регіональну площину буття. Зокрема, достатньо чітко ці тенденції прослідковуються на прикладі українських міст і містечок Середнього Подніпров'я, які впродовж XVIII ст. входили до складу Речі Посполитої.

Питанням політичного та економічного розвитку краю в різний час присвятили свої дослідження такі науковці, як: В. Антонович, Ф. Петрушевський, М. Карєєв, М. Костомаров, Г. Швидько, В. Маркіна, І. Гуржій, О. Гуржій, В. Пришляк, М. Крикун та інші. Незважаючи на певні розходження у поглядах, адже писали вони в різний час, учені сходяться на тому, що політика польської держави щодо українських земель Середнього Подніпров'я з одного боку носила колоніальний характер, а з іншого – у ряді випадків при особистій зацікавленості магната-власника створювалися певні умови для поліпшення розвитку регіону, у тому числі міст і містечок.

У адміністративно-правовому відношенні у польській державі особливий структурний підрозділ становили міста. Водночас у образі українських міст Середнього Подніпров'я ми бачимо дещо відмінні від польської системи організації міста і містечка, які були засновані на давньоруських та козацьких традиціях із урахуванням впливу порубіжного (прикордонного) положення зазначених земель [1, 259 – 261].

Управління більшістю міст Речі Посполитої здійснювалося на основі норм магдебурзького права, про що було наголошено в черговий раз у реформах Чарторийських у 60 – х рр. XVIII ст. Це положення стосувалося і українських міст Середнього Подніпров'я. Нагадаємо, що в кінці XVI – початку XVII ст. німецьким правом вже володіли Корсунь, Чигирин, Канів, Лисянка. А у кінці XVIII ст. привілеї на підтвердження магдебурзького права отримали: Звенигородка (30 квітня 1792 р.) [2, 88], Чигирин (15 жовтня 1792 р.) [3, 372], Білозір'я (10 листопада 1791 р.) [3, 83], Канів (9 червня 1792 р.) [3, 170], Кальниболото (30 квітня 1792 р.) [3, 171], Квітки (21 лютого 1792 р.) [3, 171], Корсунь (21 лютого 1792 р.) [3, 195], Медведівка (30 березня 1792 р.) [3, 236], Сахнівка (паралельно мала назву Осетрів) 21 лютого 1792 р. [3, 306], Тараща (10 листопада 1791 р.) [3, 335], Черкаси (10 листопада 1791 р.) [3, 366].

Одним із перших у цей час (друга половина XVIII ст.) магдебурзьке право отримало містечко Сміла, привілей про яке польський король Станіслав Август підписав 11 березня 1773 р. [4, 11]. Однак наявність привілеїв на магдебурзьке право ще не гарантувало його впровадження у життя міста у повній мірі, як передбачала те європейська традиція. Особливо відчутним це було у містах та містечках на півдні Київського та сході Брацлавського воєводств. Ступінь використання передбачених німецьким правом повноважень для міст залежала від статусу самого міста, його економічного та культурного розвитку.

Ще однією особливістю міст регіону було те, що з другої половини XVIII ст. грамоти, які встановлювали нові міста, обмежувалися лише тим, що жалували право збирати ярмарки, у деяких випадках відкривати шинки і не згадують зовсім про особливі права жителів, про міське самоврядування і навіть про інші торговельні пільги [5, 80]. До того ж варто зауважити, що постійний вплив польської шляхти, а подекуди і втручання у справи міста, зводили нанівець усі привілеї, які були надані королем для міського самоврядування.

Порубіжний статус земель Середнього Подніпров'я, козацькі вольності та традиції, основані на давньоруській культурі, стали підґрунтям для тієї західноєвропейської системи управління, яку намагалася впровадити польська влада впродовж XVIII ст. Це у свою чергу породило відмінні риси міського самоуправління між польськими та українськими містами.

Безпосередній вплив на розвиток міст і містечок Середнього Подніпров'я мали також ті економічні процеси, які відбувалися, власне, у межах Речі Посполитої у XVIII ст. Міста, представляючи собою торговельно-ремісниче ядро, були оточені поселеннями «передмішан», що займалися землеробством [6, 93]. Тому, на відміну від Західної Європи, українські міста та містечка Середнього Подніпров'я у XVIII ст. зосереджували у межах своїх стін значну кількість селян. Особливістю економічного розвитку регіону полягала ще й у тому, що поряд із містами у розвитку торгівлі й ремесла важливу роль відігравали містечка та торговельно-промислові села [6, 101]. Якщо міста були центрами ремесла і торгівлі, адміністративними та культурними осередками, то містечка носили в основному землеробський характер. Із селом їх поєднувало основне заняття населення, а з містом – форма управління. Г. Швидько зауважувала, що приватні села у документах часто називалися містечками по велінню магната – власника, а з посиленням кріпосного права ці ж містечка таким же чином перетворювалися на села. Тому дуже незначна їх кількість переросла у міста [7, 29 – 30].

Оскільки товарно-грошові відносини у межах Середнього Подніпров'я у XVIII ст. розвивалися відносно повільно, особливо у першій половині століття (через війни; наявність невеликих міст аграрного типу), безпосередній виробник віддавав перевагу чиншу перед іншими повинностями [8, 34]. На Уманщині і Білоцерківщині до 60 – 70-х рр. XVIII ст. чинш був однією із основних повинностей безпосереднього виробника товарів і продукції, незважаючи на те, що у самій Речі Посполитій починає домінувати відробіткова рента [8, 37]. На думку деяких дослідників, саме ця обставина – тривале панування чиншу, сприяла появі у Середньому Подніпров'ї більш крупних міст, ніж навіть на Волині [6, 97]. У інвентарі за 1765 р. по Київському воєводству у таких старостах, як: Богуславське, Білоцерківське, Звенигородське, Канівське, Корсунське, Таращанське, Черкаське та Чигиринське відробіткова рента взагалі не значиться, лише грошова (чинш) [6, 26]. Водночас, зміна чиншу відробітковою рентою, на думку В. Маркіної, послужило причиною повстання 1768 р., яке увійшло в історію під назвою Коліївщини [9, 35].

З одного боку поширення грошової ренти у Середньому Подніпров'ї являло собою результат того економічного занепаду, у якому перебувала Польща, а з іншого – тривале використання чиншу саме у межах вказаного регіону засвідчує відмінний від загальнодержавного підхід магнатів і шляхти до оподаткування місцевого населення. Зокрема, для подолання кризи у своїх володіннях на Правобережній Україні, С. Понятовський проводить реформу – «Устав генерального чиншу» на Корсунщині [10, 19]. Утім, особливих результатів для покращення економічного становища, насамперед магната, ці заходи не принесли.

Загальний стан економіки українських міст і містечок Середнього Подніпров'я засвідчує, що при наявності спільних тенденцій розвитку у межах Речі Посполитої, відчутними були особливості місцевого характеру, у тому числі й у питаннях фінансової політики. Місцева влада у приватних та королівських містах і містечках краю проводила політику, спрямовану насамперед на задоволення власних потреб. Утім, до уваги бралися особливості економічного розвитку кожної місцевості окремо, а розвиток краю безпосередньо залежав від ініціативності самих магнатів.

Таким чином, Річ Посполита після приєднання українських правобережних земель намагалася максимально уніфікувати систему управління відповідно до власних стандартів та включити даний регіон в орбіту вже створеної державою економічної системи. Натомість при більш детальному огляді саме на мікрорівні виявлялися відмінності у формуванні адміністративно-політичних та економічних засад конкретного регіону, як-то Середнього Подніпров'я. Особливістю саме міст краю у XVIII ст. було те, що жодне з них не володіло магдебурією в повному обсязі, як того вимагали норми німецького права. З іншого боку, у сфері фінансової політики спостерігався відмінний від загальнодержавного підхід оподаткування місцевого населення краю, враховуючи особливості вже історично складених закономірностей соціально-економічних стосунків у межах українського порубіжжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабан А. Історія Середньої Наддніпряни / Анатолій Чабан. – Черкаси : Вертикаль, 2011. – 640 с.
2. Звенигородка: мала енциклопедія / за ред. Ф. Білецького. – Звенигородка, 2004. – 203 с.

3. Гречило А. Герби міст України (XIV – першої пол. XX ст.) : наук.-популярне видання / А. Гречило, Ю. Савчук, І. Сварник. – К. : Брама, 2001. – 400 с.
4. Давиденко О. Вулицями рідного міста. Історичний нарис / О. Давиденко. – Черкаси, 2002. – 64 с.
5. Антонович В. Предисловие / Владимир Антонович // АЮЗР. Ч. 5, т. I. Акты о городах (1432–1798). – К., 1869. – С. 1–94.
6. Маркіна В. А. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII – 60-е гг. XVIII в. / Валентина Алексеевна Маркіна. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1971. – 174 с.
7. Швидько А. К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII в. / Анна Кириловна Швидько. – Днепропетровск, 1988. – 84 с.
8. Маркіна В. О. Про грошову і відробіткову ренту на Правобережній Україні в другій пол. XVIII ст. / Валентина Олексіївна Маркіна // УІЖ. – 1959. – № 2. – С. 33–49.
9. Маркіна В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй пол. XVIII в. (социально-экономическое развитие) / Валентина Алексеевна Маркіна. – К., 1961. – 236 с.
10. Приходько Е. С. Социально-экономическое развитие помещицкого хозяйства на Правобережной Украине во второй пол. XVIII в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Е. С. Приходько. – Черновцы, 1956. – 20 с.

РЕЛІГІЙНА РЕФОРМА ДЖЕЛАЛ АД-ДИНА МУХАММЕДА АКБАРА

Чиканенко Д.С

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що саме на правління Акбара прийшло становлення імперії Великих Моголів та її системи управління. Відбулося чітке згуртування нової країни, наведенні у ній ладу і підвищення добробуту всіх її жителів, що сприяло у подальшому формуванні території імперії Великих Моголів, а згодом й у формуванні сучасної території Індії. Реформи Акбара, сприяли значному піднесенню Могольської імперії. Цар встановив єдину систему оподаткування. Найголовніше, на мою думку, те, що він скасував податки на не мусульман і принизив для індусів подушну подать, котру вони сплачували за його попередника. Цим він сприяв розвитку більш менш дружних стосунків між мусульманами та індусами. Це питання дуже важливе та актуальне, бо й досі відбуваються суперечки між народами Індії. Акбар скасував низку варварських звичаїв, таких як ранні шлюби, самоспалення вдів і т.п., намагаючись затвердити "божественну віру" в якості нової релігії. Зупинивши тим самим безліч кровавих ритуалів в суспільстві. Він нікого не примушував слідувати ні новій, ні будь-якої іншій релігії, покладаючись у своїх нововведеннях лише на розум і вільну волю людини. Терпимість була його відмінною рисою.

XX – початок XXI століття дали нам велику кількість праць стосовно імперії Великих Моголів та окремо третього падишаха моголів – Акбара. Серйозний крок уперед у вивченні цікавої для нас проблеми зробили Г.М. Бонгард-Левін, К.А Антонова, Л.Б Алаєв. Гарним і доступним джерелом відомостей для дослідження стала праця Л.Б Алаєва у співавторстві з К.З Ашрафяном [3]. Простежується роль соціально – економічної та політичної діяльності Акбара. Автори Н.К Сінха та А.Ч Банерджі [9] ретельно проаналізували різні оцінки подій середньовічної історії Індії та діяльності Акбара, зокрема його релігійної реформи. У наукових дослідження може стати у нагоді посібник Леоніда Сергійовича Васильєва [5], де надано ґрунтовну інформацію щодо правління Акбара Великого. Також гарним прикладом слугує праця англійського історика Гайскона Бембера [6], в якій розповідається про династію Великих Моголів. Автор, користуючись свідченнями хронік, щоденниками володарів, записами дипломатів, захоплююче розповідає про великих правителів імперії та їх культурні досягнення. У співавторстві А.М Родрігес та Є.Ю Ваніна здійснили дослідження, котре наляє чітке міркування стосовно впливу реформ Акбара на подальший розвиток країни [8]. Також є цікавою праця Є.Ю Ваніної [4], де науковець торкнулася всіх значущих проблем цього періоду, і, зокрема, релігійних та культурних процесах за Акбара. У нагоді для науковців стане праця Еміля Шмідта [12]. В ній надано цікаву інформацію щодо релігійної реформи Акбара, та її впливу на індійське суспільство того часу. Також цікавим та корисним матеріалом для дослідження стала праця Т.Б. Царьова [10]. Дослідник визначив та проаналізував місце і роль реформ Акбара, зокрема, релігійної реформи в історії Індії. Науковець В.І. Шеремет здійснив вельми ґрунтовну дослідницьку роботу, присвячену найбільшому представнику династії Великих Моголів Акбару Великому [11]. Простежено його діяльність як засновника нової синтетичної релігії. Дослідниця Л.М Капліна у своїй статті чітко визначила верстви індійського суспільства та їх взаємодію під час релігійної реформи Акбара Великого [7].

Джерела, на основі яких учені здійснюють історичну реконструкцію тогочасної імперії дуже багато. Цінним історичним джерелом служить хроніка «Акбарнаме», присвячена царюванню Акбара та його реформам. У главі дванадцятій «Благодарение, возносимое Абу-л Фазлом, автором этого почетного труда, за счастье видеть сие царствование и долго служить Его Величеству, Царю Царей» автор надає нам цікаву інформацію стосовно царювання падишаха, окреслює його соціально-політичні досягнення та становлення нової синкретичної віри [1]. У другій главі цієї хроніки «Рассказ о восхождении Великого светила (Солнца) и о нисхождении Большого счастья (Юпитера) с небес благословения — о рождении Его Величества, Царя Царей и Тени Аллаха» [2] наводяться його релігійні уподобання, пишеться про те, що він все життя прагнув виявити і осягнути приховану істину.

Мета роботи полягає в тому, щоб простежити яким чином релігійна реформа падишаха Акбара вплинули на світосприйняття населення Індії.

Про Акбара було сказано, що він був: «сильним і рішучим завойовником; перед ним, як перед сонцем, блідніє скромна зірка лорда Дальхузі» [2]. Не має сумнівів в тому, що він мав схильність до завойовувань і повинен розглядатися як правитель однієї з найбільших імперій в історії [9, с. 223].

У внутрішньому управлінні своєї держави Акбар виявляв немало обачності і енергії [12, с. 186]. Він здійснив низку реформ, призначених створити на місці некерованої країни, якою вона була успадкована ним, сильну централізовану державу [8, с. 11]. Акбар був невтомним працівником на троні. Близький друг та вірний міністр Акбара Абу-л Фазл, висловлюючи думки свого патрона, говорив: «Успіх управляючих відомств та задоволення бажань підданих, знатних та низьких, залежать від того, як падішах проводить свій час» [1].

У дев'ятнадцять років Акбар став повним господарем самому собі та приблизно в цей час він почав закладати основи політики релігійної терпимості, яка стала однією з найбільш значних рис його правління [6, с. 80]. Акбар, безсумнівно, зробив далекосяжні зусилля урівняти в правах всі значні релігійні спільності, ніж будь-який інший імператор. Правителі-мусульмани і до нього брали в дружини індусок, але тільки Акбар дозволив їм відправляти індійські ритуали в стінах царського гарему. Протягом його правління індуси в набагато більшій кількості були зайняті на цивільній службі [8, с. 12]. Першим великим кроком до здійснення цієї політики на практиці було одруження Акбара в 1562 році на раджпутській царівні, дочки раджі Амбера. Їй належало стати матір'ю наступного імператора, Джахангира, а той у свою чергу стане брати в дружини раджпутських принцес, зміцнюючи таким чином зв'язки з найбільш впливовою і сильною областю північної Індії - Раджпутане, або Раджастхане [3, с. 160].

Зменшення двох обтяжливих податків відображало все ту ж політику умиротворення. Під час полювання в 1563 році біля Матхури, священного для індістів місця паломництва, Акбар виявив, що його посадові особи беруть податок з кожного паломника, відповідно до порядку, встановленим попередніми мусульманськими правителями. Він заборонив подібну практику в межах всієї імперії на підставі того, що індістів не можна обкладати штрафами, оскільки «вони не відають, що йдуть хибним шляхом». Більш того, в наступному році він скасував ненависну джизію, встановлену Кораном, подушний податок на іновірців в мусульманських країнах. Усунення цього податку означало, що відтепер кожен громадянин імперії дійсно урівняний в правах з усіма іншими. В подальші роки свого правління Акбар продовжував створювати сприятливі умови для індійських звичаїв: при дворі відзначали індійські свята, імператор допускав, щоб до нього приводили чисто вимитих і розписаних фарбами священних корів [12, с. 184-185].

Для всього цього, зрозуміло, існували серйозні політичні причини. Озираючись на історію правління дев'яти попередніх йому мусульманських династій в Індії Акбар виявив, що стійкість влади в цій країні залежить від мирних і терпимих відносин між двома основними релігійними конфесіями. Втім, він і по натурі був схильний до подібних реформ. Бо він був «сином батька-суніта і матері-шіїтки, народженим в країні суфізму і в будинку індуса», до того ж на нього справила сильне враження по меншій мірі одна сторона його освіти - прихильність його вчителя Миру Абдуль-Латіфа принципам сульх-і-кул, тобто віротерпимості. У його житті відбувалися різні несподівані інциденти. Приблизно в двадцять років він раптом відчув раптову «внутрішню гіркоту» і почуття «Найсильнішої печалі». Одного разу поскакав на самоті в пустелю і віддався там медитації. В розпал ретельно підготовленого полювання він раптом відчув огиду щодо вбивства тварин [3, с. 160-161].

Акбар вступив на трон, то був ревним магометанином. В 1576 році він носився з думками відправитись в Мекку на прощу до гробу пророка. Але незабаром до філософських вечорів, на яких відбувався обмін, думок, був притягнутий не тільки магометанський мулла, а й учений брахманський жрець і навіть римський місіонер. Жодне з їх навчань не представлялося Акбару як єдино вірне. Під їх впливом його уявлення про караючого Бога, яке Магомет запозичив у Мойсея, перейшло в уявлення про вищу істоту, обіймаєму всіх з рівною любов'ю, поглибилося і вилилося в чисту, що звеличує над усім чуттєву віру, за якою Божество пізнається не шляхом одкровення, а лише одним розумом, то Божество, якому потрібно служити не різними релігійними обрядами і порожніми формулами, а морально чистими справами [12, с. 186].

Тож, яким чином релігійна доктрина Акбара розвивалась у розквіті правління падішаха? Отже, Спочатку Акбар шукав «підходящу доктрину» в рамках сектантських ісламських орденів. Він навіть побудував «ібадат хане» (« Молитовний будинок »), де дискутували ісламські богослови, яким Акбар урочисто наказав «встановити правду, знайти і відкрити принципи істинної релігії і простежити її до божественного джерела» [10]. В якості наступного кроку він наблизив до себе радикальних сектантів мусульман – махдістов, які вірили в прихід якогось месії, і до 1579 прийшов до думки об'єднати в своїх руках всю повноту духовної та світської влади. На рубежі вересня 1579 року, Акбар проголосив себе «муджахід» (вищою духовною особою свого століття). У «Молитовному домі» проводилися відкриті диспути на богословські теми у присутності самого Акбара, в яких брали участь мусульманські, індійські і інші індійські релігійні діячі. Туди прибували християнські португальські місіонери, зороастрійці, іудеї [5, с. 249]. Долаючи, нерідко збройною рукою опір ортодоксальних мусульманських богословів і частини впертих джагирдаров, Акбар зробив наступний крок. У 1582 р. він проголосив нову релігію - « дин - і ілах» (божественну віру). У ній поєднувалися елементи всіх основних релігій Індії в ім'я того, щоб «слава була забезпечена Богу, світ – населенню, а безпека – державі». Сам Акбар ставав як би Всеіндійським гуру - духовним наставником багатомільйонної держави [4].

Ключова роль у новій релігії відводилась людському розуму як єдиному критерію правильності будь-яких духовних шукань. Як звід моральних правил «божественна віра» звеличувала Акбара – правителя і була націлена на об'єднання навколо нього і його наступників могольського трону низів Індії - селян, ремісників, торговців при збереженні – правлячої ісламсько – воєнної верхівки [7, с. 60].

З феодального середовища беззаперечно підтримку нової віри надали воєначальники середньої та нижчої ланки, придворні поети, художники. Городяни, люди з народу кинулися в нову віру, як зауважив автор однієї хроніки, «ридаючи від щастя натовпами». Вища ланка влади – мусульмани і раджпути – відверто не бажали навіть знайомитися з новими ідеями. Також були заборонені насильницькі шлюби індусів – дітей з розрахунку батьків і обряд «саті» – самоспалення індуських вдов. Були введені деякі обмеження на безмірне зростання вакуфів – майна мусульманських мечетей і т.д. Головне, чого досяг Акбар, – це віротерпимість (нехай на час) як основа держави. Еклектична нова релігія ненасильно згасла зі смертю в 1605 р. свого творця [11, с. 61].

Отже, проведення реформ сприяло значному піднесенню різних верств суспільства. Акбар скасував податки на не мусульман і принизив для індусів податкову ставку, що значною мірою вплинуло на подальші стосунки між етносами. Він скасував низку варварських звичаїв, таких як ранні шлюби, самоспалення вдов і т.п. У подальшому це сприяло докорінній зміні світосприйняття індусів та мусульман імперії. Намагаючись затвердити "божественну віру" в якості нової, Акбар нікого не примушував слідувати ні новій, ні будь-якої іншій релігії, покладаючись у своїх нововведеннях лише на розум і вільну волю людини. Терпимість була його відмінною рисою. Він також не був прихильником певних культів і обрядів, вважаючи, що "Богу треба служити морально чистими справами і думками". Таким чином, релігійна реформа Акбара Великого була поштовхом до кардинальної зміни світосприйняття людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абу-л-Фазл Аллами, Благодарение, возносимое Абу-л Фазлом, автором этого почетного труда, за счастье видеть сие царствование и долго служить Его Величеству, Царю Царей [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Allami/Tom_I/text12.phtml?id=1437
2. Абу-л-Фазл Аллами, Рассказ о восхождении Великого светила (Солнца) и о нисхождении Большого счастья (Юпитера) с небес благословения — о рождении Его Величества, Царя Царей и Тени Аллаха [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Allami/Tom_I/frame2text2.htm
3. Алаев Л.Б История Востока: 3т. –Восток на рубеже средневековья и нового времени / Л.Б Алаев, К.З Ашрафян, Н.И Иванов.– М.: Вост. лит., 2000. – 696 с.
4. Ванина Е.Ю Расцвет и падение империи Великих Моголов [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://annales.info/india/small/mogols.htm>
5. Васильев Л.С История Востока: В 2т. Т. 1: Учебное пособие / Л.С Васильев. – М.: Высш. шк., 1994. – 495 с.
6. Гайскон Бэмбер Великие Моголы. Потомки Чингисхана и Тамерлана / Пер. с англ. Л.И Лебедевой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 271 с.
7. Каплина Л.М Идеи и общество в Индии XVI-XVIII вв // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 5: история. Реферативный журнал. – 1995. - №3. – 223 - 224 с.
8. Родригес А.М Новая история стран Азии и Африки. XVI-XIX вв.: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Е.Ю Ванина, А.М Родригес: в 3 ч. – М.: Гуманитар. изд. центр Владос, 2010. – 2.Ч. – 463 с.
9. Синха Н. К., Банерджи А. Ч История Индии / Перевод с английского Л.В Степанова, И.П Ястребовой, Л.А Княжинской. Редакция и предисловие К.А Антоновой — М.: Издательство иностранной литературы, 1954. – 442 с.
10. Царева Т.Б Великие империи мира [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.plam.ru/hist/velikie_imperii_mira/index.php
11. Шермет В.И Современник Ивана Грозного и Сулеймана Великолепного. Политический портрет Акбара Великого // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. – 2011. - №1. – 49 – 61 с.
12. Шмидт Эмиль История человечества: Индия, Цейлон, Индокитай / Э.Шмидт. – СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2003. – 367 с.

ЗАМАХ І ВБИВСТВО Г.Ю. ЦЕЗАРЯ

Шаргородський В.В.

В історичному пізнанні нерідкісні випадки, коли особистість, "віддзеркалюючись" у наш час, є достатньо дискусійною й вельми цікавою для дослідників старовини. Людина, про яку далі піде мова, саме така. Переломним моментом, який кардинально змінив хід римської історії з її республіканським порядком, є перехід через р. Рубікон. Спочатку була воєнна кар'єра, яка зробила його великим полководцем та завойовником в ім'я Римської республіки, а згодом - політична діяльність, яка все більше і більше оминала кордони "аристократичного" порядку з давніх-давен. Це Гай Юлій Цезар (бл. 13.07.100 р.-15.03.44 р. до н.е.).

Хоч Цезар користується популярністю на вулицях Риму, серед сенаторів виникає опозиція його односібній владі "імператора" і "пожиттєвого диктатора". Він успішно вирішив найбільш гострі соціально-економічні проблеми, змінив інститути державного управління і відновив суспільний порядок[1,с.335], але "его всевластие, которому не было видно и конца, вызывало всё большие опасения"[2,с.6]. Саме на цій основі в рядах сенаторів виникає заколот

проти Цезаря, лідерами якого були Гай Кассій Лонгін, Марк Юній Брут і Децим Юній Брут. Варте уваги і те, що М. Брут виправдовував вбивство Цезаря тим, що той "стал тираном, а обязанность всех честных людей состоит в том, чтобы убить тирана"[3,с.174].

Правитель, який ніколи не оточував себе особистими охоронцями, був вбит 15 березня 44 р. до н.е.(березневі іди). Мене, як майбутнього історика, дуже зацікавила в історичному плані тема політичного вбивства Цезаря: яким чином заколотникам вдалося вбити таку впливову людину?;чим було це спричинено? Скільки людей є вбивцями Цезаря в дійсності?

Передумовою березневих ід була пропозиція М.Антонія 15.02.44 р.до н.е., за місяць до вбивства, диктатору одягти царську діядему, але той скромно відмовився від неї. Існують й інші вчинки Цезаря, які красномовно демонструють його наміри стосовно влади. Оточування себе атрибутами царської влади (пурпурне царське вбрання), проголошення цариці Єгипту-Клеопатри своєю коханою (так як вона цариця відчувуються майбутні задуми Цезаря), розроблення плану походу проти парфян (передбачення, що переможе тільки людина, яка має царську владу), образливий випадок з "неповагою" - весь цей ланцюг, створений Цезарем, привів до поширення заколоту серед сенаторів та власне вбивства диктатора. Випадок з "неповагою" більш детально змалював Плутарх. Він писав, що одного разу, коли прийшли сенатори до Цезаря, той не встав (тобто не виконав свій обов'язок перед нобілітетом)[4,с.485]. Але чому так сталося? Напевно, це було спричинено хворобою: діареєю або епілепсією. Провидець Пуріна заздалегіть попередив Цезаря про вбивство, і навіть прямо вказав на дату цього судного дня. Але правитель цим не скористався.

Він відпустив своїх особистих охоронців перед засіданням сенату 15.03.44 р. до н.е.. Повісткою дня цього засідання було вбивство Г. Ю. Цезаря. При вході в курію Помпея (а саме там тимчасово засідав сенат, через пожежу Форуму[5,с.545]) йому подали листа, яким попереджали про змову, проте він лишив його нерозпечатаним. Як повідомляють джерела, грецький вчитель Артемідер прочитав на ньому таке: "Прочтите быстро и без свидетелей"[4,с.490]. Чому він його не оглянув? Це для нас залишиться загадкою. Все ж таки, Цезар, ймовірно, мав дуже ясне бачення своєї смерті, він ніби керував її етапами. Мотивами заколотників є наступні: звільнення від тиранії("Убивши деспота,мы однако выполняем все его веления...Только кажется, что ненависть к бесчестному человеку и болезненное ощущение рабства нами изжито..."зі слів Цицерона[3,с.176]),реставрація республіки[6,с.12] та її конституції, "воцаріння сенату", а також можливі й особисті мотиви (Кассій ненавидів тих людей, які його протегували, а М. Брут був ображений за те, що Цезар спав з його матір'ю і надмірною турботою "батька"). Перед зібранням, як повідомляє Плутарх[7,с.395], сенатори домовились, що кожен повинен нанести хоч один удар по Цезарю. Це, на мій погляд, схоже на "мафіозне" вбивство, спосіб символічно розподілити свою провину між усіма, а можливо й забезпечити собі безкарність. За свідцтвами Транквіла[8,с.332], 1й удар був "ниже горла", десь біля плеча, не дуже смертельний, а ось 2й був найсмертельнішим, після якого можна вважати Цезаря вбитим. Але ні, йде мова про 23 ножові поранення. Тоді скільки сенаторів були саме вбивцями, враховуючи, що їх 900? Гіпотетично, не може бути такого, що одночасно 23 людини можуть нанести ножові поранення. З цього виходить, що безпосередніми вбивцями диктатора, які мали вільний доступ до його тіла, можуть бути не більше як 5-10 людей, що наносять кілька ран.

До речі, в нестямності Марк Брут поранив собі руку. Інші ж сенатори-заколотники стримували тих сенаторів, які були зобов'язані своїм місцем саме Цезарю. З цього, власне й виходить, що це було продуманим, спрямованим рішенням. У кожного з заколотників була своя, не менш важлива роль. Цезар упав мертвим перед статуєю Помпея...

Те, що трапилось в березневі іди, ввійшло в історію дуже швидко. Надії вбивць Цезаря на те, що повалення диктатури і реставрація республіки нормалізують положення справ, не здійснились. Стара політична система більш не виправдовувала себе в неймовірно великій імперії. І вже спадкоємець Цезаря- Гай Юлій Октавіан знищить республіку і розпочне часопис Римської імперії. Багато в наші часи виникає питань стосовно біографії та діяльності Цезаря,тому історики сходяться тільки в одному: це була унікальна людина, яка не відчувала ніколи страху.Юлій Цезар зоставив після себе незгладимий слід в історії людства. Він досяг всього при житті- кохання, влади, успіху й найголовніше-безсмертя своєї душі, до чого, напевне, прагнув все життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Машкін М. С. Історія Стародавнього Риму/М. С. Машкін//Боротьба між Цезарем і Помпеем. - К.,Радянська школа,1952. – 692 с.
2. Светоний Гай – Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. / Г. – Т. Светоний//Божественный Юлий. – спб.:Кристалл, 2000. – 640 с.
3. Хрестоматия по истории Древнего мира./Под ред. В.В. Струве//Гражданские войны I в. до н. э. и падение Римской империи. – Т.3. – Рим. – М.:Просвещение, 1953. – 275 с.
4. Плутарх. Избранные жизнеописания./Плутарх//Александр и Цезарь. – Т.2. – М.:Правда, 1990. – 608 с.
5. Марцелинн А. Римская история./А.Марцелинн //Диктатура Цезаря. – М.:Ладомир, 2005. – 631 с.
6. Кудряшов Е. Римская империя и Юлий Цезарь //Е. Кудряшов. – Великие войны №2. – 2013. – с.12-13.
7. Плутарх.Избранные жизнеописания./Плутарх//Цезарь. – Мн.:Современное Слово,1998. – 448 с.
8. Утченко С. Л. Юлий Цезарь./С. Л. Утченко//Иды марта. Итоги и выводы.- Мысль, 1976. – 365 с.

DEMOKRATYZACJA PANSTWA UKRAINSKIEGO NA PRZYKŁADZI WYBRANYCH ZAGADNIENI

Ogrodnik P.

Celem tego referatu będzie pokazanie, jakie problemy stoją przed współczesną Ukrainą i wskazanie dróg jakimi może podążać w najbliższej przyszłości ten wschodnioeuropejski kraj. W swojej pracy wielokrotnie odwołam się również do historii, żeby zrozumieć teraźniejszość.

Brak państwowości i wieloletnia spuścizna ZSRR stawia przed młodym państwem ukraińskim szereg wyzwań, by uczynić ten kraj w pełni demokratycznym i europejskim. Załoženiami będą propozycje reform, które przyczynią się do jego rozwoju .

W pierwszej części referatu zastanowię się nad zmianą ustawodawstwa w zakresie powszechnego obowiązku obrony ojczyzny. Zaproponuję odejście od przymusowego poboru, który powrócił w tym roku, na rzecz w pełni ochotniczego z uwzględnieniem równości obu płci. Jako przykład podam zmiany w tej kwestii w państwach europejskich.

W drugiej części mojej pracy odniosę się do reformy samorządu terytorialnego. Omówię w sposób szczegółowy problemy związane z nadmierną centralizacją władzy i przedstawię jak można efektywnie przeprowadzić decentralizację na przykładzie reformy samorządowej w Polsce z 1999 roku.

Kolejnym zagadnieniem będzie sytuacja językowa na Ukrainie. W szczególności pragnę pochylić się nad problemem mass mediów. Podróżując wielokrotnie po tym kraju, zauważyłem, że o ile w telewizji czy radiu język ukraiński i rosyjski wzajemnie się przenikają, to niepokojący jest brak dwujęzyczności dużych ogólnokrajowych portali internetowych takich jak segodnya.ua czy bigmir.net. Zaproponuję zmiany do ustawodawstwa, które będą chroniły język państwowy. Ponadto z drugiej strony zastanowię się jak zwiększyć dostępność języka rosyjskiego w urzędach dla rosyjskojęzycznych obywateli. Na przykładzie Kijowa udowodnię, że wielojęzyczność może być zaletą, a nie przeszkodą w tworzeniu jednolitej państwowości.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA NA GRUNCIE KONSTYTUCJI ZSRR Z 1936 ROKU. TEORIA I PRAKTYKA. STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE»

Szymura L.

Autor podejmie się zaprezentowania problematyki uregulowań prawnych kwestii wolności religijnej na gruncie konstytucji ZSRR z 1936 r. Zakresem chronologicznym będzie okres pomiędzy listopadem 1917 roku (obalenie caratu przez bolszewików) oraz wrześniem 1939 roku (przystąpienie ZSRR do II wojny światowej). Głównym celem referatu będzie ukazanie rozbieżności pomiędzy zapisami ustawy zasadniczej, a faktycznymi działaniami władz sowieckich. W pierwszej części wystąpienia przedstawione zostanie podłoże doktrynalne dotyczące relacji pomiędzy państwem i kościołem w krajach znajdujących się w orbicie zależności ZSRR. Punktem wyjścia będzie omówienie założeń Karola Marksa, który traktował religię jako „opium dla mas” i uważał za czynnik uniemożliwiający powstanie nowoczesnego państwa komunistycznego. W dalszej części referatu przytoczone zostaną przepisy wprowadzone w 1929 roku zakazujące organizacjom wyznaniowym szerzenia „propagandy religijnej”. Będą one skonfrontowane z normami zawartymi w artykułach 124 i 125 konstytucji z 1936 roku, zwanej konstytucją stalinowską. Owa ustawa zasadnicza gwarantowała obywatelom radzieckim „wolność sumienia” rozumianą jako prawo do wyznawania jakiegokolwiek religii lub do niewyznawania żadnej religii. Nie uchylała ona jednak zapisów poprzedniej ustawy o „propagandzie religijnej”. Spowodowało to, że liberalna konstytucja funkcjonowała w czasach największych prześladowań na tle wyznaniowym.

W podsumowaniu autor podkreśli jak nie do końca sprecyzowanie terminu „propaganda religijna” pozwoliło komunistycznym urzędnikom na walkę z Kościołem i kuriozalne obchodzenie konstytucyjnych gwarancji sumienia i wyznania.

CONTROVERSIES SURROUNDING THE GERMAN-ISRAELI HOLOCAUST REPARATIONS AGREEMENT (1952-1953)

Pietrzykowski S.

Aim of this lecture is to present and briefly discuss the course as well as domestic and worldwide impact of negotiations between Israel and FRG on reparations for prosecution of Jews and property robbery during Holocaust (1952-1953). Referring to contemporary comments and opinions made by people involved in those negotiations, ruling politicians, members of the opposition, opinion leaders, Holocaust survivors ? and bystanders (German, Israeli and others), I try to describe them as specific event where former victims and executioners become (economic- and political) partners. Since signing the agreement, when Israeli economic system became based almost entirely on German reparations, the perception of Germans by Israelis have slightly changed, which was visible in Holocaust historiography and current affairs (like Eichmann trial), for communist and officially antifascist states, such as GDR and Poland, it served as confirmation of the thesis of cynicism and short memory among Allies.

Because of the large distance between Poznań, where I live and study, and Mariupol, and due difficult political situation in Ukraine I would like to take advantage of the possibility of publication without personal participation during the

conference. Therefore I like to ask if there is a possibility to obtain a participation certificate if I send you the text of my lecture to read by the organizers, which can be different from the version I intended to send you for publication. Is the conference paid or payfree? If so (paid), how much is the charge.

ЗМІСТ**ДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ**

ГЕДЬО АННА ВОЛОДИМІРІВНА , доктор історичних наук, професор ДонНУ, м. Вінниця «СИСТЕМА ОПКИ НАД ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX ст.)»	7
БЕЗДУДНИЙ ІВАН , учень 11 класу Маріупольського технологічного ліцею, м. Маріуполь «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ ЯК ДУХОВНИЙ ЦЕНТР СХІДНОЇ ЄВРОПИ»	10
ГОНЧАРЕНКО РОМАН ВІКТОРОВИЧ , студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ В ОБЛОЗІ І ШТУРМІ ДЮНКЕРКУ»	11
ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ , асистент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь «ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗТАШУВАННЯ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ В ПОХОВАННЯХ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я»	13
ЗАДУНАЙСЬКИЙ ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ , доктор історичних наук, професор Українського католицького університету, м. Львів «ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СИСТЕМИ ПЛАСТУНІВ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)»	16
ЄНІНА КАТЕРИНА ЮРІВНА , студентка IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ РУХ У РОКИ СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕФОРМИ З УКРАЇНИ»	19
ІВАНЕНКО ОКСАНА АНАТОЛІЙВНА , кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України «НІЖИНСЬКЕ ОЛЕКСАНДРІВСЬКЕ ГРЕЦЬКЕ УЧИЛИЩЕ В КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX)»	21
КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь «ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДВОРЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.»	23
КОПЕНСЬКИЙ МИКИТА В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ , студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ»	26
ЛЕБЕДЬКО ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ , студент IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ ПОХІД Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1654-55 РР. НА ГАЛИЧИНУ»	27
ЛОМАКІН ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ , студент ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ З ОСВІТОЮ ІНШИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»	29
МАЙБОРОДА ВАЛЕРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , курсант I курсу спеціальності «Експлуатація судових енергетичних установок» АМІ ОНМА, м. Маріуполь «ФЛОТ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА У XVI – XVII СТОЛІТТЯХ»	30
МАЙТАМАЛ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , студент ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ПОЛТАВСЬКА БИТВА: ПЕРЕДУМОВИ»	32
НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОІСЕЙОВИЧ , доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, заслужений працівник культури України, м. Маріуполь «АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ: МЕТОДИКА І ПРАКТИКА»	35
ПАРШИНА КАТЕРИНА АНДРІЙВНА , студентка IV курсу спеціальності «Історія» ДонНУ, м. Вінниця «ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ ОТРИМАННЯ ДВОРЯНСТВА ІНОЗЕМЦЯМИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ АРКАСІВ»	36
ПІГАРСВА ДАРИНА ВАЛЕРІЙВНА , студентка III курсу спеціальності «Історія» Бердянський Державний Педагогічний Університет, м. Бердянськ «НАРОДНИЦЬКИЙ РУХ У БЕРДЯНСЬКУ 60 – 70-Х РР. XX СТ.»	39
РЕУЦЬКА АНАСТАСІЯ МИКОЛАЙВНА , студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «АПТЕКИ ТА ІНФІРМЕРІЇ ТОВАРИСТВА ІСУСА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.»	40
РЯБУХА ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, м. Маріуполь «ВЕСЕННЯ КАМПАНИЯ ТИМОША ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В МОЛДАВІЇ В 1653 Г.»	43
ТИХОНОВ МИКИТА ЮРІЙОВИЧ , курсант I курсу спеціальності «Судноводіння» АМІ ОНМА, м. Маріуполь «ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО ЗАПОРОЖЦІВ У СУХОПУТНИХ БИТВАХ XVI – XVII СТОЛІТЬ»	44
ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XX СТ. В КОНТЕКСТІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	
ГОЛОВКО ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА , студентка IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПЕРІОД 1930-х РОКІВ»	47
ДЕМЧЕНКО АНАСТАСІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА , студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА»	49
КІРПІЧ ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ , студент III курсу спеціальності «Міжнародні відносини» ДонНУ, м. Вінниця «ПОЛІТИЧНИЙ МІФ У ВІЙНІ НА ДОНБАСІ»	51
ЛІХАЧОВ АНТОН ВАЛЕРІЙОВИЧ , студент III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ У 1943-1950 РР.»	53
ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА , декан історичного факультету Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор, м. Маріуполь «РОДИННІ СВЯТА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У 1950–1960-Х РОКАХ»	54
МАГУРЧАК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ , кандидат історичних наук, докторант КНУ ім. Т.Шевченка, м. Київ «АНДРІЙ ЖУК І БОЙОВА УПРАВА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: СТОРІНКИ СПІВПРАЦІ»	57
МОЛЧАНОВ ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ , кандидат історичних наук, старший науковий співробітник інституту історії України НАН України, м. Київ «ПРОМИСЛОВИЙ ПЕРЕВОРОТ НА ДОНБАСІ»	59
ПРОЦЕНКО ЄВГЕНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА , аспірант кафедри історії України ДонНУ, м. Вінниця «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУЗИЧНИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ НАПЕРЕДІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ»	62
СОКОЛОВ ЮРІЙ , учень 11-Б класу Загальноосвітньої школи І-III ступенів № 54, м. Маріуполь «К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ УПА И СОВЕТСКИХ ПАРТИЗАН В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ»	64

- ФЕДОРЕНКО ЯНИНА АНАТОЛІВНА**, доцент кафедри історії та суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, м. Черкаси 66
«РЕФОРМУВАННЯ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ»
- ЧЕПЕЛІВ ІВАН МИХАЙЛОВИЧ**, студент IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 69
«ФОРСИРОВАНИЕ ДНЕПРА НА КИЕВСКОМ НАПРАВЛЕНИИ»
- ЧУРА ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ**, доктор історичних наук, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Львівської державної фінансової академії, м. Львів 71
«СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ У СРСР 1988 РОКУ»
- ЧУРА ОЛЕКСАНДРА ВАСИЛІВНА**, редактор прес-центру Львівського національного університету ім. Івана Франка, м. Львів 75
«РОЗПАД КОМУНІСТИЧНИХ ОСЕРЕДКІВ ЛЬВОВА У 1991 Р.»

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

- БОРОДАЙ МАРК ЕДУАРДОВИЧ**, студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 77
«ФОРМИРОВАНИЕ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ В СЕВЕРНОМ ПРИАЗОВЬЕ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)»
- ВАНГЕЛЬСВА ТЕТЯНА ІГОРІВНА**, студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 78
«М. КОСТОМАРОВ: ГРОМАДСЬКА Й НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ»
- ГОРЬ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ**, здобувач кафедри Всесвітньої історії ДонНУ, начальник відділу з організації практик та працевлаштування випускників МДУ, м. Маріуполь 80
«ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (ПРОБЛЕМА В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ)»
- ІОРДАНОВА ЮЛІЯ ВАЛЕРІВНА**, студентка IV курсу спеціальності «Історія» ДонНУ, м. Вінниця 82
«ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЯ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ 20-30-Х РР. ХХ СТ.»
- КЛЄР ІРИНА ГЕОРГІВНА**, аспірантка спеціальності 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» МДУ, м. Маріуполь 83
«УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ 90-ІХ РР. ХІХ СТ. СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ»
- КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІВНА**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь 85
«ЗАХІДНА ІСТОРИОГРАФІЯ РАДНАРГОСПІВ (1957 – 1965)»
- ЛИТВИНЕНКО ВІТАЛІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ**, студент ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 87
«ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЛАТИНСЬКИХ ТВОРІВ З ІСТОРІЇ ДРУГОГО ТА ТРЕТЬОГО ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ»
- ЛУТ МИХАЙЛО АНАТОЛІЙОВИЧ**, студент IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 90
«ТІЛЬЗІТСЬКИЙ МІР В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ ТА ІСТОРИКІВ»
- НЕСТЕРУК ЯНА ВІТАЛІВНА**, студентка ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 92
«ФЕНОМЕН КОЗАКІВ-ХАРАКТЕРНИКІВ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ»
- ПАНТЕЛІЄВА ВАЛЕРІЯ ВІТАЛІВНА**, студентка III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 93
«ПОЧАТОК ВИНИКНЕННЯ КОЗАЦТВА В ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО «ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»
- ПАПАЗОВА АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь 95
«ВИВЧЕННЯ ДОСЛІДНИКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХVІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІ СТ.»
- РОМАНЦОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА**, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь 98
«НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК. СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ»
- САЛЬНИКОВА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІВНА**, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь 100
«ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА В ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВАХ В УКРАЇНІ»
- СІДАК ОЛЬГА ІВАНІВНА**, студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 103
«ПОХОДЖЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА В ПРАЦЯХ В. АНТОНОВИЧА»
- СЕРГЄЄВА ОЛЬГА ОЛЕГІВНА**, студентка III курсу спеціальності «Історія» ДонНУ, м. Вінниця 105
«ДЕРЖАВНА ДОБРОЧИННІСТЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: АНАЛІЗ ІМПЕРСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ»
- ТАРАСОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ**, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь 107
«К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ РУССКОЙ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ РУИНЫ»
- ТЕМІРОВ БОГДАН ЮРІЙОВИЧ**, студент III курсу спеціальності «Історія» ДонНУ, м. Вінниця 110
«НАУКОВІ ДИСКУСІЇ НАВКОЛО КОЛОРИТНИХ ФАКТІВ БІОГРАФІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО»
- УКРАЇНСЬКА ЯНА ЄВГЕНІВНА**, студентка IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 112
«ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ І. КРИП'ЯКЕВИЧА»
- ФЕСЕНКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА**, аспірантка спеціальності «Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни» МДУ, м. Маріуполь 114
«ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ДОРОШЕНКА У 50-Х - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РОКІВ ХVІІ СТОЛІТТЯ ТА ОБРАННЯ ЙОГО ГЕТЬМАНОМ. ПРОБЛЕМА У ТВОРАХ КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСЦІВ І ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ХVІІІ – ХІХ СТОЛІТТЯ»

СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І (ХІХ – ХХ СТ.)

- АКРІТОВ ВАСИЛЬ АНАТОЛІЙОВИЧ**, студент III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь 118
«ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗЕМСЬКИХ ШКОЛАХ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ»
- АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІВНА**, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін, МДУ, м. Маріуполь 119
«ДЖЕРЕЛА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТАТИСТИКИ У ВИВЧЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИАЗОВ'Я НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»
- БОГАТІКОВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА**, аспірант МДУ, м. Маріуполь 122
«ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО

ТЕХНІКУМУ»	
ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь	124
«ДО ПИТАННЯ ПРО БЛАГОДІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІУПОЛЬСЬКОГО КУПЕЦТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	
ДЖЕЛОМАНОВ ВЛАДИСЛАВ ЕЛЬМАРОВИЧ , студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	126
«ЗАСНУВАННЯ ГРЕКАМИ МАНГУША І ТРУДНОЩІ ПЕРШИХ РОКІВ ЖИТТЯ НА НОВІЙ ТЕРИТОРІЇ»	
ДЮСЕМБЕКОВА АНАСТАСІЯ МАРАТІВНА , студентка III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	128
«ОСНОВНІ ЗАХВОРЮВАННЯ МІЖКАНЦІВ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У II ПОЛ. ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.»	
КОМІРНА АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА , студентка III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	130
«ПОЧАТКОВІ ЗЕМСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.»	
КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь	132
«МАРИУПОЛЬ ТА ЙОГО ПОВІТ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ»	
МОЗАЛОВА ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА , студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	134
«БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ МАРІУПОЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	
НОВИКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь	135
«РОДИНА РЕГІРІВ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ МАРІУПОЛЯ (1880-ТІ – 1914 РР.)»	
ПОДГАЙКО МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА , кандидат історичних наук, доцент МДУ, м. Маріуполь	137
«ПИТАННЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ В ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	
ПОНОМАРЬОВА ІРИНА СЕМЕНІВНА , доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь	138
«МАРИУПОЛЬСКАЯ ЖЕНСКАЯ СУББОТНЯЯ ШКОЛА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ И МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВВ.»	
РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ , доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь	140
«БІЛЬШОВИЦЬКО-МАХНОВСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ У ПРИАЗОВ'І НА ПОЧАТКУ 1920 Р.»	
САПОЖНИКОВ ПАВЛО ГЕНАДІЙОВИЧ , студент III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	141
«РОЗВИТОК БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАРІУПОЛІ КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.»	
САФОНОВ МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ , магістр з історії, вчитель історії Ялтинської ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 Першотравневого району	143
«ПІВНІЧНЕ ПРИАЗОВ'Я В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (ПРОБЛЕМА В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ)»	
ТУЛАЙНОВА ХРИСТИНА СЕРГІЇВНА , студентка IV курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	144
«СЕЛИЩЕ СТАРИЙ КРИМ (М. МАРІУПОЛЬ) У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»	
УСТИМЕНКО КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА , учениця НВК «гімназія-школа» № 27, м. Маріуполь	145
«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УЧНІВ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ В ДРГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	
ЦЕКУТЬЄВ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ , студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	147
«ЗАСНУВАННЯ НОВОАЗОВСЬКА»	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ГРІДІНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА , доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики ДонНУ, м. Вінниця	150
ЗАЙЦЕВА ЄВГЕНІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА , магістр міжнародних відносин, випускниця спеціальності «Міжнародні відносини» ДонНУ, м. Вінниця	
«УКРАЇНА В СВІТОВОМУ ІНФАРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ»	
КИСЛУХА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА , студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	152
«РІВЕНЬ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ СЕРЕД КРАЇН СВІТУ»	
КОВАЛЕНКО ОЛЕКСІЙ РОМАНОВИЧ , студент IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	154
«ПЕРСПЕКТИВИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ»	
ЛАВРИНЕНКО ГАННА АНДРІЇВНА , аспірант ДонНУ, м. Вінниця	156
«ПОЛІТИЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ, ЯК КРАЇНИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ»	
ПІСАРЕНКО АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ , студент IV курсу «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	157
«ЦІННІСНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ»	
PAWEŁ TERPIŁOWSKI , Uniwersytet Wrocławski	158
«WYBORY PARLAMENTARNE NA UKRAINIE 2014 – SPOJRZENIE Z POLSKI»	
RYBA MATEUSZ , magister, doktorant Uniwersytet Wrocławski Instytut Studiów Międzynarodowych	159
«PRIORYTETY POLSKIEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ OSTATNICH 25 LAT W KONTEKSCIE WYZWAN UKRAIŃSKICH»	
PAWEŁ SOBIK , magister, doktorant Uniwersytet Wrocławski Instytut Studiów Międzynarodowych	159
«REFORMA SAMORZADU TERYTORIALNEGO W POLSCE I NA LITWIE – WYZWANIA DLA UKRAINY»	

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

БУШУЄВ ГЕОРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , студент IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	161
«ІСЛАМСЬКА ДЕРЖАВА ІРАКУ ТА ЛІВАНУ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В СИРІЇ»	
ВЕРЮТІНА ДАР'Я МИКОЛАЇВНА , студентка III курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	162
«ПРИНЦИПИ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НІМЕЧЧИНИ»	
ГЕБАЛЬСКАЯ-БЕКЕРЕЦ АННА , кандидат наук, Варшава	164
«ВЕЛИКОЛЕПІЕ ВОСТОЧНОГО ИСКУССТВА – ИКОНОГРАФИЯ И ЕЕ ВНЕВРЕМЕННАЯ И КОМУНИКАТИВНАЯ РОЛЬ»	
КОКУРИНА ІРИНА ВИКТОРОВНА , студентка IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	166
«РОЛЬ ВЕНЕСУЕЛЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН КАРИБСКОГО БАССЕЙНА»	
КОТОВ АНАТОЛІЙ ГЕНАДІЙОВИЧ , студент IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	167
«ПОЛІТИКА КНР СТОСОВНО КОНФЛІКТІВ В ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОМУ МОРІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»	
МОРОЗ ДАР'Я ВОЛОДИМИРІВНА , студентка III курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	168

«ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ НА ФОРМУВАННЯ КУРСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ»	
МОРОЗ ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА , керівник Українського культурно-освітнього товариства в Словенії «Рукавичка», юридичний факультет Університет Любляни, м. Любляна Республіка Словенія	170
ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент МДУ, м. Маріуполь	
«ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ СЛОВЕНІЯ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І МІСЦЕ В НІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ»	
МУРЗА КОСТЯНТИН ГЕОРГІЙОВИЧ , аспірант МДУ, м. Маріуполь	172
«ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»	
САВКА ОЛЕКСАНДР ВАДИМОВИЧ , здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь	174
«ПОЛІТИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»	
СВЕТЛАКОВА МАРІЯ АНДРІЇВНА , аспірантка спеціальності 23.00.02. – Політичні інститути і процеси МДУ, м. Маріуполь	176
«ЕЛЕКТОРАЛЬНА АПАТІЯ В ІТАЛІЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ»	
СЕРОВА ВАЛЕРІЯ , студентка III курсу спеціальності «Міжнародних відносин» МДУ, м. Маріуполь	177
«ПЕРЕДУМОВИ СУЧАСНОГО ШОТЛАНДСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ І РЕФЕРЕНДУМ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ШОТЛАНДІЇ 2014 Р.»	
ТРИМА КАТЕРИНА АНДРІЇВНА , кандидат політичних наук МДУ, м. Маріуполь	179
«ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ А. ХАДЕНІУСА»	
ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА , студентка IV курсу спеціальності «Міжнародні відносини» МДУ, м. Маріуполь	182
«ДІЯЛЬНІСТЬ СЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЛОБІ-ГРУП В КАНАДІ»	
ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) МДУ, м. Маріуполь	184
«НОВА ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ»	
ШАБАНОВ ВЛАДИСЛАВ ПАВЛОВИЧ , учень НВК «Гімназія-школа» № 27, м. Маріуполь	186
«КОСОВСЬКА КРИЗА (1998 – 2008 РР.): МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ»	
ЯСІРОВА ЮЛІЯ ФЕДОРІВНА , аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь	187
«ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КІПРУ: ВИБОРЧА СИСТЕМА»	
KATARZYNA KONIECZNA , Uniwersytet Opolski, Wydział Historyczno-Pedagogiczny, Instytut Politologii	190
«ROLA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO W POLITYCE ZAGRANICZNEJ UNII EUROPEJSKIEJ WOBEC UKRAINY»	
PAWEL DZIERZAWA , IV rok, Prawo Uniwersytet Jagielloński	194
«POMOC PUBLICZNA DLA PRZEDSIĘBIORCÓW W KRAJACH BYLEGO BLOKU WSCHODNIEGO NA PRZYKŁADZIE POLSKI JAKO ZACHTA DLA PANSTWA UKRAISKEGO DO INTEGRACJI Z ZACHODEM»	

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

АЛІЄВА ЕЛЬМІРА БАХРАМІВНА , аспірантка кафедри історії України, ДонНУ, м. Вінниця	195
«ЕВОЛЮЦІЯ РАДЯНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ СТОСОВНО ОБОРОННО-МАСОВОЇ РОБОТИ ТА ПРИНЦИПІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ»	
ГРЕЧКА ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ , магістр, вчитель історії ЗОШ № 17; № 38, м. Маріуполь	196
«Наслідки демографічної політики в Китаї»	
ГРИБАНОВА ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА , випускниця спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	198
«АГРАРНА РЕФОРМА МУХАММЕДА АЛІ В ЄГИПТІ»	
МЕЛЬНИКОВ ЕДУАРД ОЛЕКСАНДРОВИЧ , студент ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	200
«НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	
МУРЗАГЛІБІДНА ЛІЛІЯ ГЕНАДІВНА. , студентка ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Історія» ДонНУ, м. Вінниця	201
«ЛІТЕРАТУРА В МОНГОЛЬСЬКІЙ ІМПЕРІЇ»	
ПЕТРОВ СТАНІСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ , здобувач кафедри всесвітньої історії ДонНУ, м. Вінниця	203
«КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕПРЕСІЙ ЩОДО ВІРУЮЧИХ СВАНГЕЛЬСЬКИХ ЦЕРКОВ В 60-І РОКИ ХХ СТ.»	
ПОПОВА АЛІНА СЕРГІЇВНА , студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	205
«СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ М. РОБЕСП'ЄРА ПО СПОГАДАХ ШАРЛОТИ РОБЕСП'ЄР (ДО ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ)»	
РЕЗНІК ВАЛЕРІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА , студентка ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	206
«СТАНОВЛЕННЯ РЕПРЕСИВНО-КАРАТЕЛЬНОЇ СИСТЕМИ В СРСР»	
СЕГЕДА ДАНИЛО АНДРІЙОВИЧ , студент II курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	209
«ОРЕНДНІ ВІДНОСИНИ В ЗАКОНАХ ХАМУРАПІ»	
ТЕРЕНДІЙ ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА , студентка III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	210
«ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ СВАРДЖА В ІНДІЙСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНГРЕСІ»	
ФОМІЧОВ АНДРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ , аспірант спеціальності 23.00.02. – Політичні інститути і процеси МДУ, м. Маріуполь	213
«СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ЯК НЕФОРМАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ»	
ХАРСУН ОЛЬГА ВІКТОРІВНА , викладач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького, м. Черкаси	214
«ВПЛИВ ПОЛІТИКИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА РОЗВИТОК ПРАВОБЕРЕЖНИХ МІСТ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я У ХVІІІ СТ.»	
ЧИКАНЕНКО ДАР'Я СЕРГІЇВНА , студентка III курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	216
«РЕЛІГІЙНА РЕФОРМА ДЖЕЛЛАЛ АД-ДИНА МУХАММЕДА АКБАРА»	
ШАРГОРОДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ , студент I курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	218
«ЗАМАХ І ВБИВСТВО Г.Ю. ЦЕЗАРЯ»	
PRZEMYSŁAW OGDONIK , Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kolo Naukowe Historii Panstwa I Prawa TBSP UJ	220
«DEMOKRATYZACJA PANSTWA UKRAINSKIEGO NA PRZYKŁADZI WYBRANYCH ZAGADNIENIEN»	
LUKASZ SZYMURA , Uniwersytet Jagielloński	220
«WOLNOŚĆ RELIGIJNA NA GRUNCIE KONSTYTUCJI ZSRR Z 1936 ROKU. TEORIA I PRAKTYKA. STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE»	
SZYMON PIETRZYKOWSKI , PhD Candidate, Second Year, History Department/ Institute of Public History in the 19 th and 20 th Century, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland	220
«CONTROVERSIES SURROUNDING THE GERMAN-ISRAELI HOLOCAUST REPARATIONS AGREEMENT (1952 – 1953)»	

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

УКРАЇНА І СВІТ: ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ

Під загальною редакцією К.В.Балабанова

К.В. Балабанов, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ; **О.П. Рєєнт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак**, д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ; **В.М. Романцов**, д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін; **М.В. Булик**, к.п.н., доцент кафедри МВ та ЗП; **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.С. Арабаджи**, к.і.н., старший викладач кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волониць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, асистент кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **А.В. Папазова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **М.К. Подгайко**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Тарасов**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.В. Гаврилова**, к.і.н., доцент кафедри МВ та ЗП; **О.О. Черепченко**, к.п.н., доцент кафедри МВ та ЗП.

Редакційна колегія

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В.М. Романцов

Технічна редакція – голови секцій

Комп'ютерна верстка – С.О. Майтамал

Дизайн обкладинки – Є. Стрижов

Підписано до друку 22. 10. 14

Формат 60/90/8

Папір офсетний

Умов.друк.арк. 11,2

Тираж 200 прим.

Замовлення № 14

Надруковано

Видавничий центр МДУ